

Алхэынтшәкәтыжырта
Акәа 2015

Сергей Кэытцниа

ИФЫМТАҚДА РЕИЗГА

X-ТОМКНЫ

Апхэынтшәкәтыжырта

Акәа 2015

Сергеи Кэытцниа

ИФЫМТАҚӘА РЕИЗГА

Ахқатәи атом

Ароман

Апқәынтшәкәтыжыырта
Ақәа 2015

ББК 84(5Абх) 6-44
Кә 94

Сергеи Кәйтцниа. Ифымтақәа 3-томкны.

3-тәи атом. Ароман.

Аңхәынтшәкәтыжырта. Аҟәа, 2015. – 432 д.

© Сергеи Кәйтцниа, 2015
© Аңхәынтшәкәтыжырта, 2015

Набжьоутәи ахтысқәа

Ароман

Аңхыажәа

Шака хыаас усымоузеи, Набжьоу... сахьцалакгы, сахьиказаалакгы!.. Бзантыкгы усхаштраны сыказам сыңсы танатцы!.. Сыңсыргы сара исзымхәаз, сара исзымфыз узызхәара, иузызыфра цей мшыкгы дышцакамлари!..

Изакейтә хлымзаахузеи иухаразамкәа, ушазыпшзамыз, угәуеанзамкәа уназтадыргылаз, уназтадырпшыз, инаухтыргаз амымеикәара зфаршәны инауцгылаз амцкыакәа!.. Иахыагы сыхлахатц ыргьежьуа, сырхәатцәыхәатцәуа, сыргәатеиуа самоуп, тахак сымтауа, убарт сназлапшыз ахтыс гәыҕкаагакәа, схыстәымшәа сшьара сыкәызкыаз, сыңстазаара апыхыа ишыказ еипш исзышыакәмыргыло, сгәы таңены наунагза еилазхәаз, сеилазгаз...

Абри афыза зуцеипшхарыз, абри афыза зулахынцахарыз хәа уажәы-уажәы сгәы нҕырхәыцәауа сыбла уныхгылоит... аха анкыа ушызбахыаз еипш, анкыа сышуеигәыргыаз еипш уабакаху, уанбазбахуеи уажәшьта!.. Шыоуки-шыоу-кы хаблакәак реипш, кытакәак реипш, акагы узывамсзакәа, усзеикәхазтгы исыбаргәыз, уаха истаххараны иказ адунеи аҕы!.. Суламгәыргыоз, суламехәоз акагы зхымпрааз, акагы иалампшыз шыоуки-шыоуки реипш сузгәдуны, сузырахаҕны...

Уи, сцәа сыңтарзызауа, гәтынчымрак сызнарцысуеит сыруалуашо еснагы... цыхәапцәарак амазамкәа... Агәтыхақәа зегы иреицәоу агәтыха... иузхамырштәуа, иузымгыо... азиас

аңаф шытцнашәауа еиңш уахгы-еынгы утызшәауа,
ушыақәзыргыло, ушыақәызкыауа...

Уара иухтылтыз уцкәынцәа, рхы мшаҭа, хьахәхьачарак
кәмҭазақәа ахымца, иаҭагыланы иаадырцшыз агәымшәара,
агәеилыххара наунагза набжьоуаа хтоурых аҭы иаанымхарц
залшомә!.. Егъа еихәлаҳара-уадафра, егъа мыкәмабара
кәларгы атоурых-фырхатцара зхылҭеиааз ртоурых аанхоит
аңстазаараҭы иузымхәаҭзо, иузымцәахзо... Азәи-азәи
инеихырхәаалалап, инеимырдалап бицарала, аҭа хәымга
иҭагыланы, хацәнымырха ишырыхьчаз, ашьа шазкартәаз,
ишеиқәдырхаз рыңсы злаз, рыңсы зхьыхәхәоз, рдац-цашә
зларсыз ршьам дгьыл, рабицынңь...

...Аибашьра мышьтацәгъа иухтнагаз, узыкәнаршәаз, мацк
иадамхаргы, абри сышәкәаҭы исзаарцшыр, азбахә сызхәар,
исзантар – саргы набжьоуаа срылахәны, иааира дук згаз
иеиңш схы сыңхьазартә скәлон, сыгәгы шытнахуан, сыгәгы
еитцнахуан, багъа-багъа, абриакара гәаҭ-цәаҭра зхызгаз
сыдгьыл гәакъа сықәгылан сныкәалартә еиңш. Уи еихау
насыцкгы стәхымызт, сагъашьталомызт бзанцыкгы!..

Алагамта

...Итацәыз, иааузымдырыртә еипш иҕалахьаз, аха абжыааңны ипсы зыҕхәараз, иреигишьоз, зегь реиха игәыблра зцыз, уажәы еихәлакәаха, анкьатәи аҕеитыпш-гәкыра ахыгга, ашәеикәара ахатәан ипылхатха, излахаз изалымтцау Мзаут ихабла Набжьюу.

Знык аоны снеины, хашта-хгәараҕа сынтапшындаз, иаҕагылазаашьюу збандаз хәа имаз агәалакара тахак инаҕомыт, еидара хьантак иаҕоу иеипш деитцагәгәа амҕа дахьаныз... Шака хәыцра пылхат, шака гәырҕа хьанта, ашьхыц реипш ихапаны, уажәы-уажәы деихәлархо ихы итагыжыуааз!.. Зны-зынлагы, ахауа ааизымхарашәа, игәатца акы нытчауан, дааихәланагәартә, аха иара уи иеынампытжәаны, баҕа-баҕа инеихго иаҕхьака иҕынеихон, игәыгракәа ҕызымрцаауа ихоз амч дашытагыланы... Идгыл ахы иақәитны дшықәгылазгы, изықәшәаз амчымхара ирнәтаз ахьаакәа макьаназагы хеышьа изаҕомыт деихәлагәа дахьакыз...

Аа, Мзаут дхәычы аахыс дзышыцылахьаз агәара-бжыара!.. Дыҕуа дахьыбжыаз, дахьыхәмаруаз, игәы ахьыраҳатыз!.. Иназааргазеи, иназыкартазеи зкәакәылах адунеи инықәрытәхәаша аҕыныш-псымцкьақәа!..

Амҕаду инаркны ииашахәтцәараза уназыбжыаңшуаз агәарабжыара, уажәы, иузымдырзоз тыпк аҕы уаанагазшәа, уанахәапшлакь, иааузымбатәбарахон, иалахьынцахаз аҕатәыхәа угәы иналакшон уеиларпсы-еилырбзаауа...

Амашына ғарғарқәеи атанк цәымқырқәеи итыржаахьаз атҳаақәа узыртысуамызт. Цьара-цьара, икәамхьар-кәамхьарза еилафаны, амшцәгьа ашьтахь ир்தахаз азытқәа хәыцқәа ртәтәан итамбацқәа, еилахәашыны...

...Мап... анкьа ишибахьаз иабақахыз ари аҳабла агәарабжьара уажәы?! Зегь зыцкларшуаз, зегь зыхзызауаз, еснагь ицқьакәакәараза изныпшылоз, уажәы иааузымбатә-бараханы, иаауцәтәымығхазшәа ублафы иузаагомызт!.. Еиларкәаҳаит, еиладырфынтит гәыблра змазамкәа ибжьа-нагалаз амыцқьакәа!..

Хәтыр ақәыртарц аума ртанкқәа рхарззала, инеишьтахауа арахь изыбжьалаз?! Ишпанарызыкәеи, ишпанарзыкәрцеи, ухәараузеи, акагы зхаразамыз ауафы иееиқәааны, шеишықәсала ицъабаа зыдтаны, дацкларшны икайтцахьаз ацшзарақәа, шәапыцъағла италаханы имаз анхартә тыпқәа!.. Ишқарғәйтәи, ишқарғәаңсеи, ишқарқастартәи наунагза уаҳа изышьяқәымгыларц, изымгьацарц, ари цыынцъу уаҳа гәыблрак рзатцазамкәа инахызаартә еиңш!.. Ари адгьыл насыңдагы абас лахьынтас изаиурыз, изағрымзауауа изшәихьадаз, анацъалбеит, ухәарын!..

...Ана-ара аандақәа еилақәыбаса иахьеилажьу, узыр-хьымсуа ибабаза ажыц рхылиаахьан. Анхафы гәыгыртас имаз, дныкәызгоз, дахьықәаарыхуаз аҳәыста еиужьрақәагы ауафытәыфса инапы хәцъацъақәа ирызрыцқахан, узыртампшуа абацъар рхылиааны иқалахьан. Амфә ахықәқәа рфы еи்தаҳақәаз атцла цшзақәа, азынразы иауз асымқәыл иахкьаны иахьынеилаҳаз, инарызхьаңшуаз хәа азәгы дқамлазақәа, ус еилажьын. Угәы еиқәызхәалашаз хәа арақәа макьаназы акагы убартамызт...

Абри афызә лахьынтас изроурыз набжьоуаа?! Закәытә рыцқароузеи, закәытә гәнақароузеи иназтаҳәашаз ухәап! Бышьтрала еиқәырханы инеихақә-инеитцахәуа иааргоз, рцъабаақәа здырзылахьаз рынхартә-ргәаратақәа, уажәы узырқампшуа, ицәыфәажә-цәыфәажәза, рхыбрақәа еила-қәыбаса, рышәқәа, рденцъыркәа фыжәжәаны, ахтыпқәа рынпыкқала иахьылаз угәы нфырқәыцаауа улағырзқәа

нхадрыкәкәалон, егъа уеукажаргъы. Анкъа, аеы захымцо, еикәхапс улапш назыдхалоз, ақшәма иашта-игәарата зегъ зырцшзоз агәашәкәагъы изхарпз абакәкәа ирфәырыжәжәан, еиурыжыт иахьабалакъ, ақьаптажәкәа реипш, ашәышә ықәыџуа, иууаза. Рахәы ыкам, шәахәы ыкам, икеикеиуа тацәыроуп уахьынапшлакгъы... Абри азыхәан акәызма икәыкәы-цыкәуа набжьоуаа абри адгъыл изықәхандеиуаз, уахгъы-еынгъы иацәымаашьакәа рџабаа задыртцоз!.. Аха Анцәа ианишоз, егъырт зегъы рылымкаа убас лахьынтас ирзишазар акәхап, ахтәареи ахыпсаареи рдеипшны, уи егъа каларгъы хырпашьак узамтазо...

Ахабла ахы инаркны ацыхәанза иууаза, шытыбжык умахазо, тынчроуп иахьабалакъ. Ари аџыза атынчра гәытшьяага шамахамзар иамбацызт, иахамтәацызт Набжьоу!.. Дарбаныз зхахы иаазгахьаз абри ахабла абри аџыза атагылазаашьа азыкалап хәа!..

Икамыз, азыцәкәырпара еипш, иузаанымкылазо ианеилашуаз, ианыцәкәырцоз арака апстазаара!.. Зегъы-зегъы аџыџахәа ианеилаз, ргәы рахатны ианынцуаз, ианыхандеиуаз!.. Иабаци, иабанытабгеи абарткәа зегъы?.. Аибашьра мышьтацәгъа инахәлабгама, нак инцәытхәаечы, уаха арахь изымхынхәзо?! Ари еихау иарбан рыцхароу адунеи афы икалараны икоу?!

Мзаут абри аџыза атынчра акәын абра данташәазгъы деихәлазгәоз, деихәлазыртәеиуаз, деихәлазыргъыжьюаз. Уахи-ени ргәы тызшьяауаз ахысбыжькәа еиха-еиха дтыршәауан, ихлахатц дыргъыжьюан, адгъыл гарыгаеа дыкәнагалазшәа, иеизеикәымкзо. Зыпстазаара фыцәауаз аеа дунеик дыкәнагалазшәа, дызтапшуаз ажәџангъы хаарак изатбаауамызт, ипсы еиланархәон...

Иадеипшхо здырхуада уажәшьтарнахыс Набжьоу рыцха?! Уажә ишыкоу ианаанха, шәықәсык, џышықәса рыџынцкала инеихәлаха, адгъыл инахәлабга ицаргъы алшоит инарымпытшышшаны... Уаха иамышьтыкәа, зда царта амам ахықәаф инеизар акәхап!.. Злахьынтца еижьаз дгъыл шәипхьызны, уаха набыцрак, шыақәгыларак амоуа,

ибнараханы, абгасса нылахәхәо иаанхар?! Иабаҕало усқан Мзаут шыапы-еимаада дахьыхәмаруаз, дахьыуаз, дахьыпоз, ипсы зыфәараз акәакыта хазынахә? Даанхома нас Мзаут аныда ираазаз иеипш дзатәны, дзызфәгәхәауа хәа акгы имазамкәа, дрыцхәхәа?!

“Мап... мап!.. Уи ҕалашья амазам!.. Зыпсадгыл зцәызыз, инасыпгы ицәызуеит!.. Дарбанызаалакгы ихәтоуп, егья мыҕәмабара дрықәшәаргы, икәакытәп айқәырхара...” – ибжы игәатцәы интахәәеуа, иеааиргәгәеит Мзаут. Ахьяакәа иреицәаз ахьяа дааихәланагәеит, аха, рацәак иеаламгалакәа, даахьяхәчахын, иеынаҕәитхеит.

“Ари еихауцәанаттың хамазам хара набжыоуа!.. Аибашьяра хайцнарҕеит акәымзар, араҕа шаҕа ихәзтынчраз аҕара аеацъара хара дунейхаангы ихәзтынчраханы изыҕалазом...” – игәы дынтацәажәан, ишыафәкәа неиххәа-неиххәо иаңхьяҕа ифынеихеит Мзаут, иаарласны ргәарабжъара дныбжысны, зегь раштақәа днартаңшы, иҕоу-иану гәатаны, иштыахьяҕа днахынхәырц.

Апстазаара ауафы дыңнашәоит зегь рыла, егья иеыргәгәа-иеыркәсаны ишыапы дықәгылазаргы. Мзаут дызнысыз анафсангы итагь аңышәарақәа иаңхьяҕа изыңшы, уажәы рацәак ихшыф уи ишазимыштыуазгы.

– Макъаназы азәгы дахымлацзар акәхап... иахьагаз, иахькыднаҕьаз здырхуада?! – ихәеит Мзаут иеааитакны, ицкәын иахь дынхьяңшы. – Уахылозаргы уахыларатәгы иҕахума, зегь цәыртәаны, зегь цәырхәны ианыргәхыу!.. – агәынамзара неифирпшит гәаҕкрыла дытәны. Илахь ҕьяҕыра, ибла ҕрақәа неитцеицәлеит инеимарцъыхәны. Ирымаз-ирыхыз иаҕагылазаашьаз цқъа еилырганы ишизымдыруазгы, дзықәгәыҕшаз акагы шыҕамлоз агәра иҕахьан. Уи идыруан аибашьяра иаратәы шынанагзоз, иаратәы шымфәаңнагз, гәшаҕара шыҕанамтцоз...

Мзаут уажәы, ицкәын Баҕал, иара иеипш, ар рымаҕәа ишәтәны, деилыхха, деикәыҕаца диштыаланы дахьяаиуаз, ихьяақәа зегьы хызфьшаз гәыгәгәарак инаҕон. Уигы ибла иабоз уажәы-уажәы деишыҕкланархәуан, дашәахәуан дзеитамтца, даршанхон дзапырымтца...

Мзаут даатгыланы уи днeизыпшит. Уажэшьта сара сазэым, уажэшьта сара азэы ишьтахь сгылартэ сыкам хэа шакантэ мазала игэы нцэытахэытхэытхэааз... Еснагь илапш зхыз, илапш итцимыжбуаз, шықэсык афнытқала маха-шьахалаггы, хдырралаггы акырза дтаҳатыггыны иееитеикхьан. Ихэыцра дынтысны иқэыпшра ақнынза джазаанза дызлаҳаз, дызлапшыз акырза ихшыф еиланарфонтит, акырза дыпнашэеит, деиланахэеит, деилнахит.

– Иубаргэузеи, Мзаут, уара... уцкэын ағарахэа днаувагылеит!.. Дагьеибашьит, деибга-деизфыда дагьалцит! Уи еихау иарбану насыпс икоу дзыхшаз рзыхэан?! – рхэон гэыблыла Мзаут ицкэыни иареи еицны инарыхэапшуаз. Батал дгыгрыцэза изхан, хатца назак иеипш акэын ихы шымфэпгиз. Иаб ихаҗаҗсаҗа, ихы-иҗы маҗк иаизыихэхэаны, ижэахыркэа кьакьаза, җыц аинылара иаҗыз иҗаҗа пшқарахкэа иҗахэхэы, уахынеиҗапшуаз уааиеигэыргыарын.

– Ари иоуп сара сзыкэгэыгуа... ари илоуп сыпсы златоу... акыргыи сицэшэон, аха Анцэа даххылапшит, Анцэа дхацхрааит... уажэшьта акагы хмыхыргыи калап!..- нраҗеикуан Мзаутгыи, изцэнымхашаз аибашьра хлымзаах еибганы иахьалтцыз насып-шарас ипхьазаны.

... – Ахэыцкэа хара хайхагыи иеибашьит, хара хайхагыи агэеилыххара аадырпшит... аға ицэшэаны ихьамтит!.. Урт икарҗатцэҗаз, иаадырпшыз агэымшэара – дунеихаангыи уафыизеиҗахэом, ихахьгыи изаагом!.. – Мзаут ибла иныхгылон, ицкэын имацара иакэымкэа, набжыоуаа рыцкэынцэа зеггы – урт рхымфэпгашьа, реибашьышья, рыхатцхатцара... Изаазаз, изкэаааз рыдгыл гэакья ашэарҗа ианҗагыла рхы шақэыртцоз, ишаеиғзоз лабҗаба уафы ибаратэы иахьыкалаз гэыграк инаҗон аға хэымга ус аламала инапэы ишизаамғоз, аха зны-зынлаггы дагьацэшэон аибашьра иахьакэым иарблакьар хэагыи.

Мзаут, уажэшьта абриакара мыкэмабара зхызгаз адгыл багья-багья инеихгауа дшықэныкэозгыи, иаҗыи изаагомызт ирынкьаз, ирынҗаз, ирыхтыргаз агэакракэа абас ирылҗып хэа. Арфашьыга зырҗаз иеипш, дызхэызтэыи аилашра

алттра макъаназгъы ицѳауадашын. Уажѳы-уажѳы иаацѳыркъа-цѳырасуа ихы интагъыжъуан амца-къоукъад зыкѳѳеиаашоз адгъыл агѳынкъбжбы... Насгъы абас икъалап хѳа дарбаныз иакѳгѳыгуаз!.. Доухак шрыцхраауаз, анцѳа дшырхылацшуаз агѳра игартѳ акы даршакъшакъон дахыкъазаалакгъы. Ацкъынцѳа ргѳы азирхатѳон рацхъака ишырзыцшыз, уаѳы иаацѳеишъаратѳы икъалашаз, дара зышътаз, иззыкѳѳоз мшылашарак.

"Харгъы хѳхдыртѳеит, аха даргъы ыкъѳнагеит уи амч, ишақѳымгѳыгуаз..." – игѳы интѳхѳааит Мзаут уажѳы уи дахъазхѳыцуаз. Адоуха амч зегъ реиха ишыгѳгѳаз, зегъ реиха шалшоз агѳра изыргашаз акы дазхъанарцшуан маза-аргама ианакѳызаалакгъы.

Бѳтал днацшы-аацшуа дахънеиуаз, ускан ишѳақъаны, зыѳнқѳа акагъы нарзалымгакѳа иахызаакѳаз ргѳылацѳа уажѳраанзагъы иахъахымлацыз аминутказы гѳтынчымрак наизнарцысит, ацыр-пырхѳа инеицралан... Ицсы зыгѳхѳараз ихѳбла абас ихѳгѳала, ицѳыббыл-цѳеикѳараза ишыкъазгъы, анкъатѳи игѳылбра шцѳыгѳанахѳаеуазгъы, наунагза инеилажны дацѳхъатцѳртѳ еицш, агѳаанагара амалахазгъы ихѳхы иааимгацызт...

– Уажѳшътагъы иахымлари, саб, арт хгѳылацѳа?.. Хѳара абриакѳара хзыргѳақыз, абри аѳыза хѳтазыргылаз, азыцѳѳырцѳара иаманы ишцаз еицш, уахѳагъы арахъ ѳаахѳыра рмоуроуп!.. – ихѳеит Бѳтал, иаб днаихъзан.

Бѳтал иѳахын аибашъра иахнацаз ргѳылацѳа, иахыкъоу, иахъагаз, ирыцѳтазаашъахаз шизымдырузгъы, ѳацхъа рынхѳрта тѳцқѳа ирзыхынхѳырц, уи иацыз ахъантѳарақѳа шырацѳазгъы, рхѳышѳтаарамцақѳа неихѳларкырц...

– Иахымлакѳа... ишцѳахымлои!.. Рыдгъылқѳа рахъ ихнымхѳеуеи... рабицъынцъ ус иаанрыжъуама ирыцѳахѳа!.. Уи еиѳау иарбаны ироураны икъоу?.. – Мзаут Бѳтал дызизѳтааз атѳк наииѳеит, даатгъланы, дназырхѳыцуа.

Мзаут абицъынцъ хѳа дзышътаз – даѳаки иузадымхѳало, иузадымкыло атѳк дузза аман. Абицѳарала имырззакѳа, инеихѳаѳауа иааргоз рынхѳрта тѳцқѳа, рзиасқѳа, рыбнарақѳа,

рырахэаазартақаа, рышьхақаа – дунеихаангы даеаки
иатнипсахларцгы игэы иаанамгацыт. Ипсадгыли
иуаажэлари иреихауакагы шыкэмыз акырынтэ дархэыцхьан,
агэрагы игахьан.

– Ихынхэындэз!.. – уаха аеаки акэымкэа, убри дназхэааит
Батал. Итацэыз ахаблакэа рылапшра шицэымгыз, игэы
шыфэнакаауаз, ишизхымгоз ифапшылара иуанахэон, уи
уалацэажэо уанынеифапшлакы. Даналсуазгы илахь еимар-
цыхэны акэын илапш ишнытцигоз. Апыхьа, кыс рымазам-
кэа, еинтэыланы, еишэхнашышы ишыкэз еипш, иахьагы
убас днарылапшыр шака итахыз, аха уи афыза уажэшьта
калэшьа амамыт, уи афыза афеипшхартэ изыкамлеит
рхабла рыцхэхэ. Иахылазаргы айтэшьақэыргылара даараза
ишырцэыхьантахоз, ишырцэуадафхоз иналапшуаз агэра
имгарц залшомыт. Ахэра ианылаз акыр шықэса, акыр цыбаа
атаххон уи арғыаразы...

– Ихынхэуеит урт!.. Аа, иумбари ихнымхэуазар!.. Уи
агэра згоит сара!.. – Мзаут игэаанагара узапыфломыт.
Ианакэызаалакгы дызхыпшыз, егы мыкэмабара дтанар-
гыларгы, дацэхьатцуамыт, гыгтрак шатцибаауаз уаргы
агэра уиргон.

Аха Мзаут, уажэ еипш, ас игэыфэаагаха, ас игэытшыаагаха
ргэарабжьара дыбжьамлацыт. Ара данаабжьалалоз
ианакэызаалакгы гөеизхарак, гөыргыарак неифықалон
деилырбзаауа. Дхэыцума, ддуума иааипылалакы гөыразрак,
гэаартырак, гөеитцыхрак нырнибаалон икэандаза. Иаргы
уи даашьтнакэыцэауан, даамцанарсуан, жэфан ахь
дынханагаларызшэа... Уажэы убарткэа зегы нцэытцабазшэа,
изкэымгэыгзоз акы инахэлабгазшэа, икаууа итацэыран, уаха
цстазаарак ари ахаблафы иаарласны аезеихэланамкрызшэа.
Егы иеифажаргы, егы ицэытцаихэаеыргы, уи иара игэы
фэнакаауан ихэааха, ипсеибаркыгаха, ипсеибарфгаха.

Мзаути Батали агэарабжьара ибжьаланы иахьнеиуаз
ргэалакара уажэы-уажэы аеетанакуан. Апыркыхэа амцабз
нарыхнакыон ргэы тызшыаауа иназхэапшуаз. Ихыблаа-
фыблааны игылаз ргэыла Гэадал ифны ианазааигэаха, наф
уаха ирзеихымгакэа иаатгылеит.

Ирхэо рҕамшэо, акыраамта итгыланы ус иахэаңшуан
Гэадал иңсҕазаара зеггы зыдирзылахыаз иҕны-игэарата,
аналымцкыақәа ихэашгэашыртэын иахыгылаз. Иабаҕоу
анкыатәи ахаҕера, иабаҕоуанкыатәи аңсҕазаара иаҕәнубаалоз?!

– Шэыңсы ахыынзатоу аңцәа шәимырҕацааит абри
абас иазныкәаз!.. Наунагза еиҕашәымхәааит, аҕынышкәа...
ауаҕытәыҕса иҕыбааа абас изгәарҕсо!.. – Мзаут игәеилашыра
еиха-еиха аҕышытнахуан, деибанаркуан.

Мзаут мчыла илаңш наҕәигеит Гэадал инхарта,
изатәхазшәа, иҕәыҕаажәзә, ихыбжа-ҕыбжаны иахыгылаз.
Шыкәсыла дыззыхандеиуаз, иеиҕибаауаз мышкала
еилаҕыбаса инахысит, уаҕы имыхәазо, рыңхашыарак
адунеи аҕы иҕазамшәа. Оумашәа иубаша, ишҕеиҕартәу,
ухәараузеи, иара аңсҕазаарагы!.. Зны уннархоит, зны
ухнарҕоит ушазыңшзам, акагы ухаразамкәа... Шаҕа
рыңхара, шаҕа залымдара илахынтоузеи ауаҕы насыңда
зегь иара ианиҕышыккәхәуа, ианеиҕышыккәсуа, наунагза
ишиҕаху еиңш ахаҕәитра имазамкәа, ишиҕаху адгыыл
дыкәымҕацартә еиңш...

Баталгы иибаз игәы неицранарсит, цәымҕхарак наижәлан,
дааруалуашеит дзеитамцуа дахыгылаз.

"Урт рыңхашыарак зыкәнамгазоз уаазарын... иахыруз
еиңоу дара шақәшәазгы... Зынзаск иҕаҕаҕәазар акәын
ирыкәнагоз..." – игәы интихәааит Батал иеихарҕсны,
иеихарҕәҕәаны, ихаңыцкәа аҕҕа нарыҕо агәашә данадтуаз.
Иҕаңшыларә, амш еилахәла еиңш, аҕааитанакын, лашара
шәахәацк ныкәумбаауа иаҕәлеит. Ахәыцкәагы шыхәыцкәаз
еихажәаазшәа, аибашыра рҕы тарчачан еитданацалахьан,
еитданырҕәҕахьан, иаауымдырыртә еиңш, рычхарагы
аминутказы ианхыжжуазгы ыҕан изеиқәымтәазо...

Амҕа нымҕахыт, арымарахьтәи аҕанахәла, рацәак
ихарамкәа, улаңш нақәшәон Рашыт инхарта, интырта. Уи
аҕыбааа ду зыдбаланы, сашыцәа срыламзыкәа срыланхандаз
хәа иҕаитдахыаз инхара хазынахә ихыблаа-ҕыблааны,
еигрыжжәа игылан, ақәаңтажә иқәхаз еиңш, иҕәымҕгараза,
еихәлаханы.

– Арантәи ханықәтсуаз ас иҕазамызт... атыхәтәаны акәхап ианырблыз... иқәтны ианцоз... ҕнык еибганы ианрыжыуазма, иццышәрымтәуази?! – Мзаут гәоу-гәоу даацәажәеит, ибжыы аармачны. Агәашә абакоу, аанда абакоу – зегыықәжәаны, еизыхәжәаны иқәыргахьан. Ицьюушьаша, закәытә ламысыз ирымаз абарт зхылцыз, абарт заазаз, абриакара гәаҕкрыла агыгшәыгра аадырцшыртә еипш?! Рыцхашьарак нарнмырцшзакәа, иаарымцыхьашәоз зегыы дырхәашон, идырбгон, науагза ацсуа зегь реиха ицсы зыҕхәараз идгьыл гәакьа уаха ишьапы наизықәмыргылартә далыхәдахарц, иара уи еихау гәыгырта уаха ишима-мызгы... Нас дара ишыртахыз инықәшәышәуа, инықә-хәазауа, инықәцәқәасуа инықәлозар акәхарын, дарбану иҳамазкуа ари адгьыл, уи ашыза ара иҕамлароуп, ацсуаа жәытәнәтә аахысгыы арака инхазомызт, урт аабыкьоуп арахь ианықәнагалаз, ашьхарахь, ақәаңаңарахь акәын иахьынхоз, ажәытәзангыы ари адгьыл хара иахтәын хәа ишықартцалац еипш, мци-цабырги неикәыреаео адунеи инахдыртәарын...

Аха урт зегыы анцәа ибеит, анцәа иахаит, дагьахзылцхеит... зхышьаргәытца хакәыхшаша!.. Ацсуа ихақ дунеихаангыы азәгыы изымгацызт... Уи мчык ацуп ианакәызаалакгыы иузақәымтхазо, иузацрымкьазо, ашьантца еипш еилартәаны, еилакәырхәны... Уи амчрақәа зегыы иреихауп, иагыыхьантоуп инаузышьтымхуа... Уи иамцаныхәалатәуп еснагь, иамцахырхәалатәуп зыцшра қамцакәа, цсеикәырхагак еипш ицхьазаны...

"Абригы – атыхәтәаны абрака сынхап, абрака сыцсы аантаскып мацк акара... ауафы ақалақь данараацсалакь, илоу анилнахлакь, ианилзаалакь, ақыта дабароуп, ақыта датәахыроуп хәа имаз агәыграқәа зымчра зхы иархәаны иҳажәлаз иҳәашгашыртәын, инхара узағамцшуа, ублаҕы иузаамго илеихәларгәеит, илеихәларкәахаит, уаха ҕацашьяк азықамцартә еипш иааихәларцәаны... Ауаф гәыраз, ауаф гәахақал, атыхәтәаны игәыблра зегыы абри адгьыл инадцаны дшыхандеиуаз, аа дахькылыргаз, аа дзыкәдыршәаз!.." – Мзаут Рашьыт инхара дахьаңаңшуаз игәы дартынчуамызт.

Игәеибакра еиха-еиха ишьтыцуан, аха иара иеыкажаны, уиакара иееитомызт.

Рашыт инхарта анафсан акэын Мзаутраагы ахынхоз. Агәарабжара акынтәи ишутахыз иубартан, рацәак еицәыхарамкәа, ашәыртцлакәа ирыгәтылакны еидгылаз афынкәа. Акы – иларкәны, аматцурта еипш икатцаны ирыман – крахыырфоз, крахыыржәуаз, иахыинеидтәалоз, егы – мацк иоахаракны игылан – асасцәа ахырыдыркылоз, иахыреигәыргәоз, иахыышьтарцоз. Зегь рыла икәацза, еилырфаца еилырганы ирыман. Мзаут иан Хыкәыр асасдыларазы илутахуаз, уахашаанза дмыцәазакәа дырхагыланы, дкәафза рыматц шылуаз иаалыршон...

Мзаут дышнеиуаз, иаша даназааигәаха, уахь днымоахытит, дызкәымшәацыз даеа гәыткыарак дакәшәарызшәа, ишьафәкәа ашьшьа-шьшьыхәа инеихго. Еснагь – дахыцалакгы, дахыыказаалакгы, ибла ихымтцуаз, ианааигәалашәалакь апыркыхәа игәы нфырхәацаауа еицразырсуаз абар рыфнәта-ргәарәта!.. Агәашә данапыртцуаз ишаиркыз еипш иаркымызт уажәы... Изхарцаз абакәкәа рзытцымхыкәа, икынаа-кынааза иахыгылоу, изакәытә рыцхароузеи абарт зыниаз хәа улацш нарыдхаларын... Иан лылагырзкәа лфыхәхәы, лгәы лзеикәымхәало, лкыышә хиацәаакәа цыстысуа ибла дныхгылеит. Рцамтаз агәашә дизадохуамызт. Игәы еикәхәаланы, ихапыцкәа еихарыгәгәа днапыртцит ускан ифны-игәарәта, ицсы шеиланархәоз, ицсы шыфәнакауаз. Дунеихаангы абри афыза дакәшәап хәа згәы иаанагахәадаз!.. Ацсреи-абзареи рхәаафы дан-хыкәнаргыла, зегь реиха ихәааигоз – акагы измырәеизакәа, акагы илымшазакәа дахыалзауаз, дахыапыртцуаз акәын. Ацсуа хатца ишикәнаго еипш, илшоз нагзаны дымфасуазтгыы, ускан ицсра цсрас ишьазомызт, цыанат мәа шылихыз агәра игартә дкалон...

Мзаут пытк дахыынаскыаз, нак уаха дамышьтызшәа, даатгылеит дхыыхәаза, адунеи тацәырафы икәнагалаз иеипш изымбатәбараханы, дзеитамтцуа. Иабакоу анкыа иамаз, иакәнубаалоз ацшзаракәа, ахазынаракәа!.. Уажәы ақыптажә

икәгылоу афныжә еипш, алахь узтамцшуа, еиграхаха аҳәира илагылан, зыпстазаара рхәаеыз еипш лахьейцыхрак аnumбаалазо...

Мап... Мзаутраа арака инхарц, интырц, игьацарц зтахыз ракемызт ас гәагшақә ирызныкәаз, ас ихәашгәа-шызтәыз!.. Абицъынцъ хәа дзышътаз, дзыхзызауаз, сыпсы танатцы хьысҳарак азыкамландаз хәа еснагъ гәытцхартас имаз рнапымцкьақәа ахьмырсыкәа изеиџсуазма?! Гәагкрыла акәын ишрызнеиуаз ацсуа ицсы зыфхәараз, цстазаара-шьагәытс имаз рынхарта тыпқәа, уаха наунагза дзахымларц, ишьапы дзыкәымгыларц, дзымгьацарц... Егьырт зегьы уркәатц, иабакоу игәашә хазынахә, иашта уталаанза уназдыпшылоз, игәарата зегьы зырпшзоз, изырманшәалоз!.. Иабакоу иашта, игәарата иакәыршаз, цьабаа хьантала икайтцахьаз иаанда еихапса, иаанда еихакәырша?! Знык абри катцаны исоугәышьар, нас стынчгәышьан, сычкәынгы уаха хьаасгы иоуамызт хәа дзыз-хәыцуаз, дзынхьаауаз, уажәы ашьтамтак умбазо, икәгәыхааны иргахьан... абри ауми ацъашьахәы, уаандацкьагы рыпсы кымқымуа изаџымсуазар!.. Абри аџызагы ацуп хәа дыкамызт Мзаут аибашьра, аха акакала днагәыланарпшуан гәымхарас икоу зегьы инеишьтарххы, иааизымчхартә еипш дааиланархәо...

Зегь реиха хьаас имаз, ирыцхаишьоз – ихәыцра, икәыпшра зегь зыдхәалаз рыфны-лаша еигражәжә, ашәқәа афамкәа, аденцъырқәа афамкәа дахьахәапшуаз игәы нтыпсаа-нтыпсауан еикәыхьшәашәа, аха иееихарыгәгәа, иееихарцсы, дзымпытазхалоз агәеилашра, агәеибафара иеаитомызт, иеалеигаломызт. Иахьакәым дкыднакьартә еипш иааизцәыркьоз иеацәыпхьаикуан иханы. Ус дышьхныпсыланы, акыраамтагы дзеитамтца, дызшьахаз доунамышьтуа иапхьака дыпшуан, абзиарақәа, апшзарақәа зцыз дунеик ицәызны, аеа дунеи рыцхак ахь дынкылнагазшәа...

Закәытә цьабааз иныкәибахьаз Мзаут абрака, закәытә цыхзашаз иназкаитәахьаз, атыхәтәантәи ипстазаара агәтынчра ацны абрака инаихигарц, абрака иеамеидарц,

аха ашыстаа-ччархэ, аҗаҗагэымжыаҗагэы дыблаҗыо
данушыклаҗауагы җалалозаап, уара узынмхартэ еипш,
узымҗиартэ еипш иахьузгэакыоуаҗыҗаҗы!.. Азныказы Мзаут,
зегь неихэлаҗа, инеиқәыбга ицазшэа, гәкаҗарак аҗаҗыҗа
инеицрасын днеихэланәгәеит, даҗаҗаҗыҗыҗы-дзаҗаҗамҗауа,
ихэлымшэы җнакаауа... Мап... узыҗышымгы уазыҗышлароуп,
узқәымгәыҗауагы уақәгәыҗлароуп, убас еиҗартәуп, убас
еибаркуп зеилкаара уадаҗоу, ари җазну адунеи җәашгаш,
адунеи шлаҗәағә, иахьеиҗытто, иахьеихэлабго узмырдырзо...
Наунаҗа ағәтынчра шамахамзар абзиарахь ушазкылымго
еипш, уағьзеиқәнамырхозаап, уағьзышықәнамырғылозаап!..

Мзаут игәы неитдас-неитдасит җаҗыҗа. Абжыаҗны
еипшымкәа, уажәы акы иамгәыҗыҗаҗәа еиҗарҗаҗәауан.
җыҗыҗа змамыз тымеитышак дааҗыҗыҗәа, дшанханы,
аҗымҗықәкәа ихәашгәашыртәыз инхарадазыҗышун. Иабаҗоу
анкыатәи абри аҗнаҗа иаҗыз ағәыҗыҗара, алахьыҗра?!
Иабаҗоу дунеихаангы иҗымҗәауаз, шыаҗамырзгас,
җсеиқәырхагас изхәаҗышаз рхәышҗаарамҗа җаҗәаҗәара?!
Дызустада абарт зегьы еихэлагәаны иҗыҗыҗәаарҗ згәы
иҗазкыз?.. Хәыҗи-дуи аҗыҗаҗәа иахьеилаз, жәаангәы
җыҗыҗәаҗәауа ағәыҗыҗачабжь ахьыҗыҗаз, ашыҗа зыхь
еипш, насыҗшарак ахьеилаҗәеоз, уажәы еиқәыҗышәашәа,
еиқәыҗы, ухаҗы иузаамго җагылазаашыҗ азыҗалан,
наҗаҗыҗыҗ иадамхаргы җҗазаара хәыҗыҗыҗы аныҗышамызт...
Абри еиҗау иарбан насыҗдароу адунеи аҗы иҗалараны
иҗоу?.. Иарбан хлымзаахроу ауаҗы дызқәымшәаҗ, хымдыр-
гәымбылҗәақәак ирыҗыҗаны, дара ираҗәоу рҗыҗкәыкәауа,
ихәалаханы адунеи иқәзырхо, иқәызымрҗаҗо?!

Мзаут, ағәашә иамариашаны, арымарахьтәи аганахьала,
амжәаҗла ду ахьыҗлоу инаҗаҗыҗыҗы, еснаҗ ахәыҗкәа
хәмарырҗас иахьымаз, иахьыҗыҗаз, иахьыҗоз, ампыл
иахьысуаз, уажәы еиҗыҗааны анышә еиқәыҗсан, аҗыҗа
бетон шыаҗақәак ықәжыҗын, ахыҗыҗарҗа, ахыҗгәҗарҗа еипш
еиқәҗаны.

Мзаут уахь инеихигәит ашышыҗәа, җыара акы наи-
җаҗәаҗыҗыҗаҗа даҗәшәо. Аха араҗа, дара ахьтәаз, ус ишәартаны

иҗамызт. Иахьабалакь ахьышәтхәа илапш нахигеит. Баҗалгыы ари гәаитан, ишҗа иҗәаихеит.

– Ари убомә, Баҗал, арт ара иҗартцаз!.. Аашьышь еицш анышә цыржаан, абра иҗагәыгәын... Абрантәи, амфәаду ала ацсуаа анааиуа инхартәап хәа ргәы иҗазар акә-харын... Аа, дара агазақәа... ацсуаа шшапаза, иаша амфәаду ианыршәланы ишымааиуаз шҗарзымдыри!.. Уи аҗара хҗазақәандаз... ишыртахыз анышәгы харымтәози!.. Умбои, рацхьаҗа зегь ықәдрыцқәаан, амфәаду аҗынза иаша унацшыртә иҗартцеит...

– Мзаут иҗәааларкәшәа аҗабиа дынтәцшит. Уаҗа иҗажьмыз хәа иҗаз: агәабанқәа, ахьзақәа, ахчқәа... ахәынцәа илакәаханы, еиқәыцәашь-еиқәыхәынцәаха, уахаргыы арахь тыгашьа амамкәа, уафь имыхәазо иҗартцахьан. Арыжәтәгы рхы иадмырхәо иҗамызт, ацәцақәа, ацатликақәа, асаанқәа еилакәыбаса зымфә еилажьын...

– Рықәзаара шааихьаз абриалагы уафь игәаитартә иҗан... Рхы шымфәпыргақәози иҗартцақәози уанрызхәыцлакь, ухы атыц иқәыркьап... Мап, урт анцәа дырхарахахьан, акәымзар ари афьза уафь ибахьоума?.. Закәытә газара дуузеи иаадырцшыз!.. Ацсуа иҗынць дахцаны, хара иаанахкылоит хәа изқәаз зегьы рхы иҗапан, дара аманы ицеит рҗы ахьымаахәра!.. – Мзаут ибла изақәытхомызт дызхәапшуаз. Згәыла изыхәан анышә зжуа иара дыштәцсуаз амалахазгыы рхахьы ирзаамгеит дара ақәыхәлақәа!..

Баҗал деиқәышышьы, иихәара иҗамшәо, акы деихәлагәаны дакын дамышьтуа. Ари афьза аҗагылазаашьа дҗашәап хәа бзанцыкгыы ихафь иааимгацызт. Аха уажәы зегьы аартны ибла ианаба, акы деиларшуа, ибла грақәа ацәаакыра нарыцнаржжит. Изхымгашаз ахьаа изцәыртны деиланаршуан, еиха-еиха амчара инаццо, деихәлагәо...

Мзаути Баҗали игьлан ус цытраамтәк еиқәхәыцраха, җымтзақәа, аха ашьтахь ашьшьыхәа инхьатцын, имага-маго рашта интәлеит, дара иртәымыз, изышьцыламыз гәаратәк инықәнагалазшәа.

"Ишәыхьы, уара, ишәгәытәлеи, шәеилагама, ари шәгәаратәми?! Шәымшәан, шәара шәызхьаауаз,

шәара шәыззықәғоз шәйдгыл еіқәхеит. Анцәа икынтә шәазыхынхәит... Шәгәы кашәмыжын, абааңсы, шәычешәыргәғә!.." – маза-маза бжык ытцәоны ирахауазшәа, рлымха итауаз рыдгыл гәакыа иахыуазшәа, гәыргәғәагак, гәамажыгак акы ирыцанахәозшәа рахауан. Ҡыңыа асолдатцәа – аби аңеи инарыхәаңшлакгы дарбаныз згәы иаанамгарыз, арт аибашыра, аамта хьанта иахәламбгакәа, рыңсы рыманы ишалтыз. Иузымдыруа унарыхтыгәлазтгы, азныказыиааузымбатәбарахон, абартзустцәада, изышьтоузеи, иабантәианагеи аибашыра қыуқыад ахьахысыз адгыл ағы хәа гәаанагарак наузцәыртцуан, избанзар убриақара рееитаркхьан, реырыпсаххьан. Рқатақәа еилысны, алымт иаганы ишықазгы, рлактақәа уаныртаңшлакы, узқәымгәығшаз агәыгра цәула, агәыгра нагза уназхьадыртшуан. Икараха иқаз рыбақәа акызатцәык акәын иуархәоз: "Шәымшәан, хара дунеихаангы аға иғаңхьа ххы лаҳарқәуам... Уи ағыза набжәоуаа иахқазшьам!.."

Хаи, шақа итынчроузеи, шақа еихәлагәоузеи иаары-кәыршаны икоу аңсабара!.. Шақа гәнахара, шақа рыцхара, шақа қәыпсычхара анубаалозеи!.. Адгыл еитәғәғәа, еидара хьантак нақәханы, наунагза изатцымтрашәа, еіқәыкәаха, еіқәыхьанта ишьтоуп, изцанагалаз хьаа гәартак нағықәубаауа.

Мзаутраа рыфнқәа иқәықәма-шәықәмаха, арыцхара ирыхтнагаз рғықәыхәхәы, еіқәышышыы игылоуп, псґазаарак рнымпшзо, еихәлаңсны..

Акәасқыа хәа ирыпхьазоз рыфны рацәак иҳаракымызт, иғағалан хыхь иғхалейт, аха ирбараны иқаз!.. Шеишықәсыла қыбаала еизыргахьаз акагы ғнагылазамкәа, ифнрыцқыаны, еимцәаны иргахьан. Ифырхацәахазшәа, ирымпытархалаз иғнагыланы атызқәа иахырейхсуаз икылыжәжәа-кылыжәжәаны, ахтып иарганы иқартцахьан. Иара дахыфлоз, дахыфнатәалоз, иқәыпшрамтаз итиххьаз ипатрет хыңы агәыргьара ағықәыхәхәы иахкыдкнахалаз, иқәыбаса иқәыртахьан, уаф дзағампшуа. Атзәғы инароуны, рацәала ифны абас анын: "Шәара шәгәығтақәа зегы башоуп, дунеихаангы изынагзахом... ианаамтаз итаҳхәаеит хара!.."

Мзаут игәы нтыңсаа-нтыңсааит иныңархышәәшәауа. Иңсың алагаҗагара иңәуадаҗны, акы деихәланагәәзшәа ибейт. Илағызқәа нхаҗәҗәлейт, аха иеәаиқәиҳәлейт. Җныңқала иныруаз иңкәын иеаңхәа инирдшыр итаһымызт. Иңкәынғыы, иара иеиңш, акы дшаруалуашоз, акы дшаргәәтеиуаз инубаалон.

– Умшәан, Бағал... ас мацара хашпанықәзаари!.. Хшыапғыы хажәғылап... хажынқәағыы хнарыңхраап... Урт харзуам хара... уи аҗыза хажәтам... адамра хыла иахмырсроуп хазхылтыз!..

– Мзаут Бағал днеиғапшын, игәы ааиргәғәейт, игәы ааиҳәынңейт. Рыңқәа ахьейқәхаз маңк игәы ааиқәнаҳәәлейт.

– Аңсҗазаарағы уаҗ дызқәымшәо егыҗказам, аха убарт зегыы дыриааиуазароуп... Иаңхәаҗа дыпшлароуп еснагь, игәы камыжыкәа... Ишьтаһыҗа иҗалаз җәлейт, уаҗа иузырхынхәзом... Уи иееимтароуп, иеаимыргароуп – убриоуп ахатара!.. Хара хзықәшәо хәа уажәшьтарнахыс акагь җамлароуп... Абриаҗара зычхаз, абриаҗара зхызгаз уаҗа азәгыы диңырхагамхароуп... бҗейтцыхыртакгыы имоукәа дзыҗкалом, идгылогыы раңәәҗхоит, аиакәым мәаңызо иеағылартә еиңш... Еиқәхейт хара хажсәдгыыл, хәбиңынңь... Уи еиҳау хара акагыы хәмазам!.. Җсәдгыыл змам – уи дзәңәуп... иңсы ахынзәңоу атәым дгыыл дықәхәндеилароуп, егәа даңәтәымуаҗызаргыы, иңсеиқәырхара азыҳәан... Уи игәы тынңны дунеихаангыы дзыҗалом... – Мзаут ибләкәа, ғапхәа агәахара нарыңарзны, аңсҗазаара-шәәхәаңк нарыңахәмарит, абри ииҳәоз, дызлаңәәжәоз, агәра узыргашаз. Аибашыра ашьтаһыгыы, ахыңтарақәа шыҗалозгыы, агәра игон аңсҗазаара ңыңза ңыарак ишымаанҗасуаз, ғапхәа аешейхәланакуаз, аешейеңакаауаз, аешейтңахуаз...

– Аңсра рықәшәандаз, инарзааргазеи хажын рыңҳақәа!.. Ишңаргәйтәи, ишңаргәйтәи, аҗанңқәа реиңш инарыңраланы!.. – Бағалгыы иибоз игәы еңакаауан, изеиқәхәаломызт. Уажәы-уажәы иңәа дыңтанарзызон, игәы зырхәашыуаз агәалашәарақәа иблә ианаахгылалакь.

– Арт араҗа хыңцакырҗас ирымазаарын... Хаш-ңеймыртәеи, хашңадрыңкьей, хәгәнаҳа зықәшәаша!.. Аха

хаикәхагәышьеит! Анцәа хаибейт, Анцәа хихъчеит! – ихәейт Мзаут, ицкәын днаизхьапшны.

Аха Бәтал рацәак агәейтцыхра, агәтынчра иныцшуамызт. Игәы тызгашаз иблаҕы иахьымааиуаз, дшәаханы, ишитәху илахъ изейтцымхуа инейаһацаз, абызкаҭаха ейцш, иеилархәыпны доунашьтуамызт.

Мзаути Бәтали атызкәа инаркыдыпшыло, ахтыпкәа тыҕеҕа-тыҕеҕа иахьырныз инарызхьапшуа, ашьшыа-шьшыхәа егырт ауадакәагы ааимырдеит. Иахьабалакь инейбейцшны ашьапышьта иадыргахьан, изакәызаалакьгы акы ҕнар-шьымызт, ишрылшоз идрыцкьахьан иныҕнырбзааны.

Мзаути Бәтали ауадакәа анеймырда, рацәак рҕеыҕ-намырхакәа, цакәа иналбааит. Аҕынкәа инарывтапшит, инарывагьыжыт иҕоу рбарц, иртагылазаашьоу гәартарц. Аха уахьгы уавалартә иҕамызт, убриакара агәамсам автажын, иаацьоушьарын, иҕоузеи арака, иабантәианагеи абрыскак хәа.

Ашта хәа ирымаз, еснагь иан дзыхзызааны илрыцкьоз, икейкеиуа, уааилахаратәы уназкәыпшуаз, уажәы, амашьы-накәа ахьтадыргыжьюаз атхәаакәа анпыккала, унартахауан. Амандаринарта зегьы ахәира ахыцәаны, еилакәақәа еилажын, ажыц рхылиааны...

– Уахь умцан, Бәтал... уахь умцан!.. Акы ытцазаргы калоит!..

– Мзаут Бәтал ибжы наикәйргейт, уи амандаринартахь иҕанынейхоз аамтазы. Хәымгарас иҕоузеги ахьымҕапыргоз аҕнытә ицкәын еснагь агәҕеанызаара имазарц иҭахын.

– Ианапыртцуаз ицартаз иалудыраауазеи... угәуеаныз, амарца, акы уахапжәап! – ихәан, ицкәын уахь дмышьтыкәа дааникылейт, избанзар ажәыларакәа раан набжьюаа рыцкәынцәа азәымкәа, ҕыцьамкәа ахырғәгәартақәа рҕы аминакәа ирхапжәахьан, ршьапкәа ҕҕәыцәаа иамнахьан.

Уи даараза игәы инархьхьан Мзаут. Уажәы-уажәы иблақәа инарыхгылон ацкәынцәа ҕаа-ҕаауа, ршьапкәа кәалкәало, абнара илганы иейқадырхақәахьазгы. – Арт ахьтәаз рхы ейқадырхарц иаарыкәыршаны аминакәа ыцамтақәа иаанрыжьюазма!.. Уи зегьы ирейцәаны иахьыкалараны

хакоуп, дара ахтэаз, иаанкыланы иахьрымаз игэамтэкэа ханыкэла... Рхырфсахьакэа ҕамҕамауа, изакэытэкьакэаз абыржэоуп ианаадырҕшыз!.. – Мзаут игэы нарзытқапит рцэымыҕхара наитыжжуа дахьгылаз.

Аибашьра мышьтацэгьа акагы зхаразам дахькылнамго икоузеи! Ма ишьапы имнахуеит, ма дыбжанатэуеит, наунагза ихы дзамыхэо, дыбжамеамны... мамзаргы дтанархоит, изырҕа-иҕсырҕа узымпшаазо...

Мзаути Батали акыраамтагы изеитамцуа, ишьхын-псыланы, ахтың зынпыккала раҕхьа игылаз рыон хэыцкэа ирыхэапшуан ирыцхашьаны, рылапш рзакэымтхо... –

"Мап... сыҕсадгыл... уара иуеигьысшьо азэгьы дсымазам сара!.. Сара уара усыхьчароуп... сара уара уеикэсырхароуп!.." – игэы интихэааит Мзаут данынхьацуаз. Ихьухьууа иҕсы зыҕхэараз, иҕсы ҕызкаауаз, зыда дхэартамыз, зыда цстазаара имбоз, абриакара шахтыргахьазгы, абриакара шазааргахьазгы, дырөгегьых гэыгыртак инатон ус инытахааша ишмызыз, идгьыл гэакьа иалахаз идац-пашэ ус аламала уаҕы ишизалымхуаз, ишизытымхуаз, ҕаҕхьа ишытөгэырҕсоз, ишыҕацоз, ишеикэхоз. "Сара саамышьтахь сычкэын уихьчароуп!.. Уи зегьы иахуалпшьоуп!.. Уажэы ииааиуа-еитцеиуа хэа аиҕаххракэа, аиҕагыларакэа анымҕапысуа аамтазы, зыҕсы қымқымуа ихашьклапшуа ихашьтоу иахьамзар уатэы иабцбар харшаланы днах-зыткьозар акэхап хэитэитэырц, хнаитцаирхэашарц... Аха хара еснагь хэыцгы-дугьы агэеанызаара хамазароуп хаҕсадгыл ахьчаразы!.." – иҕсың игэатцанза иганы даа-кэыңсычхэит Мзаут. Цыхэапцэара змамыз игэтыхакэа, азхьечеара еиҕш, еижэыланы игэдычечалон дахьгылаз, аха иара ус аламала ишьапы дырзыкэкьомызт, иеыргэҕэаны дгылан...

Угэы цызшьаауа атынчра ахатэоуп иахьабалакь ишьшьылаха-ишьшьылахаза. Иҕацэуп уахьынапшлакгы, шытыбжык уахэзом... Амш кьызгаза, еидара хьантак иатҕагылоушэа, аеартцысуам... Аҕсабара цэгэыххаа-ицөгэырҕсаны алахҕыхра ацэызхьан... Агэырҕацэгьа иахапаз изалцуамызт...

Агәалашәара

Мзаут, егьацьара дцарггы, егьацьара дыказарггы, егьа мыкәмабара-еихәлахара ихигарггы, неихыркәа имамкәа дгәаҕханы абри адунеи дықәхарггы, ихаштраны дыказам уи аеынтәи амышмышәла иаарызцәыркьаз изтанаргылаз, изтанарпшыз... Еснагь агәәәанызаара шимазггы, абри афьаза аґагылазаашьа рзыкалап хәа дақәгәыгуамызт. Зегь еилзыргашаз, зегь ртып икәыизцашаз аамтак шпақамлари хәа дшазыпшыз, уи аамтаггы еихәлаткәачны, уаха еилгарак амазамкәа, еиха-еиха аетдыршәааны аееихәланагәон, абыржәымзар-абыржәы ишынеимафара, ишынаткәацра.

Ауафы игәыгракәа шыақәызкьашаз, еихәлазырбгашаз, еихәлазырцәашаз акакала инеишьтагыло рфәанаарха ауп Мзаутггы, дыкказа даалцызшәа, дынтанарпшыз, еикәылашьца, зтыцра мариамыз, атымеитыша хлымзаах иафьазаз талахара-цамцрамрак.

Уи зегьы заанатцы ишәартә еицш, изартә еицш азхәыцха иамразакәа, ацшатлакә наитцасызшәа, даашьткәыцәааны азыблара дналанаргылеит, анахьггы дзымцо, арахьггы дзымцо. Егьацьара егьа еиґахара, егьа еиґагылара-еиґаххра калахьазарггы, ас бцъаршьтыхла ирызныкәап хәа игәы иаанагомызт, уаанза быжь-цәак зхарцаны, шәареи хареи шытрала хәизааигәоуп, хәишьцәоуп хәа багьа-багьа ирылагылаз, ирымтақьақьоз, аха рыгәтакы ииашатқәкьаны атыхәтәан ирзымтәахыкәа иаазырпшыз, агәылара иацсамхаз, изызныкәымгаз ақыртқәа... Нас абарт реицш икоу урықәгәыгла уара... маза-ргма уцызжаауа, маза-ргма иуцхауа, ухзыртәо!..

Шьыжәахыс Мзаут игәалакара акы ихәәены иаман, аха изыхтнйкьара шырацәазггы, абри-абри ауп хәа акы алкааны ихәфы изаагомызт. Амшггы иахьа, ґаамтанык еицшымкәа, еихәлаханы, икәызгаза иаацшуан, бзиарак ишазыпшымыз мфашьо...

Убри аамтазы, Мзаут дшазыпшзамыз, ихәыцракәа неимырбгьыжәааны иныпханарсит зпынцда цәыизза, амымеикәара зхарцаны агаґантәи ашыф-шыфхәа ахауа

еимгәйцкыауа, игъежы-хынхәуа иаахылаз аверталиот хәымга. Уи еилыграаза, ахы шытацаланы акәын абнара иахууааны Набжьоу ишаацәыркьоз. Акырынтә уи амыкәмабарақәа итанаргылахьан ари акыта аибашьра иалагеижьтеи. Тынчрак, бгеитцыхыртәк рнаҭоымыз акытауаа, инархыкәласуа, инарзывасуа. Акыта агәаҭы игылаз ахыбрақәа иреигьыз руақы, апартизантәа абрака рҭеытәахны ихәытәтәоуп хәа гәаарас икәтаны, икәыбаса икәнаҭахьан, насгьы уажәы-уажәы ифхыланы акыта абнара, азхыкә, амҭаду ухәа еимнадон. Зегьы еицырдырхьан ееирак шамырҭеиауаз, илапшыкәтәангы ирыман. Уи ирызцәырнагоз агәаҭкра акырынтә еиланаршхьан, акырынтә рыпсы рҭанатәхьан, еиланархәахьан, аха ирылшоз ахьмацыз иахкыаны, ус рҭеикәхәаланы иааиуан инашьташәиуа.

Набжьоуаа рыцкәынцәаггы шакантә рҭеазыршәахьаз цъара иманшәаланы иеихсыртә еипш тагылазаашьак рзыкәтәозар хәа, аха егыарундазггы ирзыманшәалахомыз ишыртахыз.

Мзаут агәашәнтыт, амҭыркәараҭы амҭыпкәра даҭын. Иара даныкамыз Баҭал ацкәынцәа ицырхырааны мыҭ гәартәк ааиган, еизакны уака игылаз амжәатдла ашьапаҭы ишьтаитәхьан. Азынразы мҭыда иаанымхарц азы заанатцы рҭеикәдыршәахьан. Мзаут ианггы, ақалакь ахь ианцоз, шака лызхашаз ххны, ирмазеины илзаанрыжьуан, иаанза дамыргәамтырц азы.

Мзаут, цытк инахараны, ашыжә-шыжәхәа зыбжы иахауаз аверталиот ашка дынхьанарцшит, дызҭыз иеааҭкәытханы. Уи ахы шхаз иаша арахь иаауан уажәы. Гәтынчымрак ааизнарцысит акыпыхәа. Бзиарак ишазхәамыз иаразнак итәа иалашәеит. Аверталиот ас ианхылоз цәгыарак камтәкәа ишхымтәуаз ихшыф назцеит. Иаразнак ала дааитәшәеит...

Аибашьра анцә зегьы урзыпшлароуп, зегьы ублархызароуп, мамзар уналахәашабга уцарггы калоит, икаутәз акаггы ыказамкәа.

– Ди-ди, о ди!.. – Мзаут ашырхәа иеиха аашьтикәыцәаан, иан лахь ибжы наиргеит иеааитәкны. Уи зәаазхаз бзиарак ишазхәамыз дназархәыцит.

Иан, ашьыж дшаагылалакь, зегь рапхьазагы лшымсаг аашьтыхны, ахьацссарақаа днарылагон, лгәы ақәпымтәазо, чхьырқ-чхьырқхәа.

– Аа, нан!.. – лшымсаг кны абартца ақынтәи дгылан даапшуеит Мзаут иан, иқалаз лзеилымкаазт.

– Ибымбазои ихылаз?! Ирласны бәытәах!.. – дналықәқьейт, гәампхара-қазшыак наифырқшны. Итәхын уи аверталиот дамбарц. Уи ахылара агәәҗанызаара шатаху леилиркаарц иҗыназикит.

– Сабацари сара иқәынтәаша!.. – илура дақәымшәо даауалуашеит иан атакәажәгы. Лшымсаг шылкыц илкуп, икалыжыуам. Дааихәланаршәышәа, лхы агарта лмоуа, дааихәлахәыцит, дааихәлахәнтеит. Лычкәын иихәаз леақәыршәаны ләылтәахырц лтахуп, аха илзеипштәуам, илзырманшәалом.

– Ашны бәавак, ашны!.. – ибжыы нытцакны иналықәфитит дыршәгыых. Уахь ләавалкыр, хыпхьакыртас еиха иманшәалахарызшәа ибон. Ашны иахьчарызшәа гәыграк инатон, уи иацыз адоуха амчрақәа зегьы ириаины еиқәнархарызшәа.

Мзаут иан лхы ларқәы-ларқәуа ашны лыҗенавалкит. Уи абахәартаз, аха агәыгра ауауы ицуп еснагь, агәәқра дынтәшәалакь уи дахьчошәа, деиқәнархарашәа, дығнахрашәа ибоит.

Шақантә Мзаут итаацәеи иареи еибарышәуа, уаха хгарта рымазамкәа, ашнашьтахь, амандаринартафы рыҗенытцаркхьааз!.. Уи иаархалоз агәра рызгомызт, ирылахысыр хәа иацәшәон.

Мзаут зегь реиха дзыхызыаауаз ичкәыни ипқхи ракәын. Ичкәын жәохә шықәсақа ихыцуан, дхыцәза, макьаназгы дтаха-тығьа, деинтәыланы дқамлацызт. Ипқха мацк деитцбын, дытцрышәкәаза, деилыхха, лыбаф дацәаашьомызт. Ашны атзы рыҗенадрыгәғәала инатәан, иплашьыжә наихқәаны инархаирқон, уауы имбартә еипш, рыҗедыртысыргы иуамызт. Нас Анцәа диҳәон дрыцхраарц, ирыцҳаишьарц, еиқәирхарцаз...

Мзаут иварафы игылаз атла хажэаа ду иенадикылеит уажэы, уи алахэажэ дамбартэ еипш, дазкылыпшуа.

Мзаут уи ахылара бзиарак ишазхэамыз заанатцгы ицэа иалашэахьан. Дшыпшуаз акэымкэа, ашыжэ-ашыжэхэа инархууан, аеыларкэзаны, рапхьака рацэак ихарамкэа, ақыта зыхьчоз ачкэынцэа реыпхьакырта шыказ инархагьежыын, апхьака алшатэқэа хэхэа-хэхэаза инауштыны, агэыз-гэызхэа инарылахысит, гешатарак камтазакэа. Нас ишзахэоз иаакэгьежыан, аеацъарагы акакэахэа инеишьтанатцеит, итнаркьоз ахызатэқэа амцабз реыдды иахылеиуаз улапш иныташэартэ еипш... Абнарахьгы убас инхагьежылан, цъарак, шыцъара ракара иналахысит, убрахьгы гешарас икатаны. Нас иаакэгьежыан, ахы шытакы-шытакуа зны аладака ицеит, зны ашадака инхагьежылеит, алаапк еипш ишака-шака, Набжыоу иахыкэшон акаамет иаланарпшырц, иакэнаршэарц, иарзызарц, иаркыцъ-кыцъырц... Набжыоуаа, уи ахымшапгаша рзымбатэбараханы, ееирак ишазхэамыз дырны, реыпхьакны, маза-маза иазкылпшуан гагкрыла итэны еилашуа, еибаргэамтца...

– Аа, ачкэынцэа... ачкэынцэа!.. – игэы инытаххит Мзаут дназлапшыз ахтыс, игэы ааибанаркит апхьыжэхэа инеицрасны. Илшозтгы, ихы дамеигзакэа, хлантцы итаитдарц дашьтамлози? Аха уи афыза илшартэ еипш, абцъар иара икымызт. Агацэа акы ргэы иантаркуаз иаалыркьаны ари акэын рапхьаза идырткьоз, идыркшоз, ачкэынцэа злашьякыркьарц иалагоз, аха уи амаанақэа зегы акырынтэ иатырххьан набжыоуаа рычкэынцэа.

– Ацсра шэықэшэандаз... ацсра!.. Хрыцхара ззымгаша!.. – Мзаут дахьгылаз изцэыртыз агэагкра деиланаршуан. – Чкэына мыждақэа... чкэына мыждақэа!.. – дааитанаргэгэеит Мзаут. Урт акы рыхьзар хэа даагэжэажэеит. Деиханы ачкэынцэа рахь дцарц ақеикит. Ашырхэа атла днадкьан, агэарабжыара дныбжыаххит. Аверталиот хагьежыыланы Кэыдыртака ахы архахьан. Ишнеиуаз, аминутказы, илапш инытшэарц егышагмыз, алша еикэатэа нахылбыбын, итакабатасуа хлантцы инталеит. Мзаут, ари илапш назықэшэаз

агәра изымго, дшазыңшыз, иаагаз аҗытбжыи игәи цыхлымүа даазҗлымҗахеит.

– Мзаут!.. Арахь уңши... арахь уңши!.. Иубома җақкәынцәа икартаз!.. Хланты иларышьтит, хланты!.. – Кьахьыр иашьа Җазарат агәашәәҗ дахьгылаз аҗынтәи җааитит, инапқәа рхаханы аҗәәан даттаңшуа, уажәымзар-уажәи днышьтпраарызшәа, гәырғьарак дамҗахакны.

– Иларышьтхарызу? – Мзаут ашацахәа убрахь инеихигеит, иахаз цқьа агәра изымго, аха, ииашатҗкьаны, ақкәынцәа абри ашыза аус рзынагзазар, уаҗ дрықәгәиҗыртә икоуп хәа днарызхәицуа.

– Иларышьтит!.. Иларышьтит!.. Убас ақәнагоит уи!.. Җақкәынцәа убрахьгыи абна илоуп, рқәақәра сцааит!.. Рыбла итмыршәакәа акагыи реиҗырыжыуам... убас атахуп... убас ақәнагоит!.. – Җазарат игәырғьара хәаак амамызт, тәәантәиҗа дхаларц егыгмызт дышьтыңауа.

– Зашәа егыртгыи убас иларышьтша!.. – Мзаутгыи днатахәхәашәа ибжыи нхалеитцеит, иахаз гәахәарас икартаны, ихы шышьтыхны днеизыңшуа.

Агәарабжьараҗы аҗытыбжьқәа неиларыңсеит. Уи иҗалаз рхәицрақәа зеггыи нышьтнакәицәаан, хланты инталаз инашьтаңшырц инеизыҗәит...

Агәырғьарақәеи алахьеиқәтарақәеи еснагь рышьхәақәа еивтоуп иааузеиҗкәымтхо, иааузеилмырго. Адунеи ааршазар ус иаауеит инеишьталаны, инеицрымшәазо. Аха зны, уара иштуахзам, ушазыңшзaminaуңгылоитуаңхәаҗагыиуамышьтуа, ушьтахьҗагыи уамышьтуа. Агәырғьара нагза зыҗалашам шамахамзар, иҗаларгыи уи аамталоуп, изынаунагзахом. Алахьеиқәтара, ашәахста еиңш, акыраамта ауаҗы инхалар алшоит, илахь җьаҗьара изанымхуа, иареиңныи. Шаҗа бзиара ыҗоу аҗара ацәгьарагыи алахьеиқәтарагыи ацуп аңстазаара. Урт сәиырцәиысыхьчоит хәа уалагаргыи, уеузырцәиыхьчауам, цсабарала ус иаңуп, ус иааиуеит, ус икоуп аханатәгыи...

Убасқан Мзаут игәи ианхалаз ахәра иахьауажәраанзагыи ианымтцаңт, ғашьак амазамкәа. Ахәрақәа иагьакуп, иагыҗбоуп – урт зеггыи еиңшны изыҗалаззом дунеихаангыи.

Имгъазо ахәра зеггы иреицәоуп ацстазаарафы. Наунагза уаргәатеиуеит уцсы ахынзатоу, угәы нтаршәашәаны, убга наузеитцымхуа...

Мзаут дзыхтысыз, дызташәаз зеггы акакала ианааигәалашәалакы, ихлахатц аргъежьыртә афынза днаагоит, деиланаршуеит. Ауафы егъа иеиҕьарггы, егъа днавс-аавсуа днахыкәаратцарггы, илахынца дзахыцауам, дзавсуам. Мзаутггы убартқәа зеггы ихтигараны илахь инаныртцеит дызшаз даныршоз амш аены. Ацстазаара иашатқәкы даналацшыз абыржәакәтқәкыоуп. Зеггы ихтысыртә, зегь ихигартә еицш, агәтатқәкы дналанаргылеит днаганы, цхыакаггы дамышьтуа, шытахыакаггы дамышьтуа. Уажәшыта ицсы ахынзатоу ихы иаирхәаша инатеит иҕалаз аҕагылазаашыа. Игәытцхакәа иреихау гәытцханы изаанхар алшоит, ишахәтоу еицш, иара дызлацшыз иуаажәлар рахь изцәырымгар, ишәкәы изанымцар... Икыта-ихабла зынкыаз, изынцаз, зхы-зыцсы ақәызтаз, изыхычаз – урт зеггы ҕаҕаза иаарцшны ицәыргатәын, знык дызтышәынтәалар, дзышыақәгылар... Уи иара уалцшыас ицхызон дызхылцыз, дызлиааз рҕацхыа...

Ахыцрақәеи агәалашәарақәеи деимырхха дыркын Мзаут. Анахь дцарггы, арахь дцарггы таха иртомызт. Ио-ны-игәара, иашта-ихкаара уажәы бла-бла аимдара даҕын, аха изхара избомызт, арыцхара итанаршәыз иеныкәыжыны иааигәыдихәхәалар, иааигәытцеикыр итахын инапқәа ахызозар, инакәыршаны, инацәкыарақәа наларцаны. Абраҕа иҕан ицсы зеггы злахәатцаз, атцла адаракәац еицш, адгыл иалапатаз, иалапахыз цстазаара хәычык, дунеихаанггы егъа уеазушәарггы, иузалымжәазоз, иузышыақәымкыоз, абицарала зееибазыркхыаз, зееихазхәхыаз... Уи еихау акаггы имазамызт Мзаут. Абри иабицыынц аҕны аҕазаара иара изыхәан насыпшаран ицхызон, еснагь дазгәышыуан, дахызыаауан, ан лыхшара дышихызыаауа еицш...

Оумашәа иубаша, абарт зеггы зхәәеырц, еихәлазкәахарц згәы итазкыз ампытцахалаф дабанзахәыцуаз?! Зыцсадгыл ада гәыгыртә змам ицсадгыл ихы ақәитцоит акәымзар, ицсы штоу дацәхыатцны ура иуитома?! Аибашыра иазымхәәеыз,

иазнымкылаз, ихэраба-жырабаны иаанхаз аңсабара
цэхэаагагышон, иахьабалакь аиатэара анубаалон, ихэаа-
фэааны иалажыыз шырацэазгы. Ишцатаху, ухэарауазеи,
чаамтанык еипшымкэа, иара азыхэан ишоу анхафы инапы
разкэа ари адгьыл, гэнахарыла иргэйтэыз, иршыафыз!..
Иарбанызаалакьгы ыыц анапалакра, ыыц ашыақыргыла
иагыцэгоуп, иагыхьантоуп, аха агэкажыра аумтароуп,
ацэхьатра атахзам. Ауафьтэыфса иразкы убас еифартэуп,
агэкахара шацу еипш, агэыштыхрагы ацуп. Агэагыра
ахьатахым цыаргы ыказам. Унапы злаукуа уацэхьамтыр, уи
ахала аеарманшэалоит, акахы укылнагоит, ушыақанаргылоит,
ушыақанаргэгоит...

Уи аены Мзаут дзыпшзамызт ари афыза ахамыштыхэ
рзыкалап хэа. Игэылацэагы рхафы ирзаагомызт ари
амш лахыцэга дасу рлахынцэаа шарблакыауаз,
ишыхэнартэоз, ишыхнырцсауаз... арыцхара дуззатэка
ишақанаршэоз...

Ага имфэагиз аус хэымгакэа ирытцэахыз маза-аргама
арахь ирытыжжуа иалагахьан. Еиха-еиха аеибаркуа, зны
амцабз ана ихэыткьон, ара ихэыткьон, аха урт ирфагыланы
изхэаеышазгы, ахышэтхэа абнара иаалкьон ишаф-шафь,
азаара ззааз реипш, ахымца иузафамкзо... Зны ахауала
идэыкэланы рымчра зегы аарцшуа, дгыли жэфани
еилархэашырц ргэы итакны, зны цакала ихэазо иныкэлон
рабцар рхарззала, аха макьаназы рыгэтакы дара ишыртахыз
еипдш ирзынагзомызт. Набжыоуаа ирылшоз ахэычала
рхыргэгартакэа дара ирыхьон.. Рыфа иагын, рыцэа
иагын, изыгзыгуа абнара илан, аха ирдыруан дара зышыз
– иртахымызт дхэартгалеиуа атэымуафы рыдгыл гэакы
шыафь иеыкэижыр... Иатаххаргы уи рыпсы ақыртон,
рыпсы ахтыртон...

Убри аамтазы, Мзаути Хазарати ргэыргыра рызнымкыло,
идахейт уи аверталиот, есены таха хазымтауаз, рацэа
иақаногоит, убас ахыуеитақанамга мфэагизго иарбанзаалакьгы
хэа ишеицэажэоз, иаалыркыаны рцэажэара нарыхэлаханы,

акы иааихэланагээзшәә, иааипнаркъеит ишазыпшзамыз амѡаду аѣы иаацәыркъаз аидара мѡангага амашына еилыграа ду, уаагәартак зыкәгылаз. Урт әжәжәәхәә, амашына шаатгылаз еипш, албаара рѣыназыркит, иахъахәтаз а́кынза ишааиз рытцазхәәз днарыгәтылакны.

Абрантәи нападыркуазар акәхарын шыжынатцы рус хәымгакәә, иеиѣыркаауаз, ауаѡы акагы зхаразамыз ипстазаараѣахызтәәз, ахымцаиадырблырц, шәәцъхәәѡыкгы даанымхакәә икәырблаарц, икәырчычаарц...

Набжьоуаа арыцхақәә ирхарагәышьаз, аха адца зманы зѣаазхаз рыдца намыгзакәә хынхәышьа рымамызт, хъахәхъачарак камцакәә ижәылар акәын, рхықәкы рѣаѣыршьаауазаргы – анагзара рѣазырхианы.

Арақа иатәхын ахатцара аарпшра, ирзаарпшуазар... хацәнымырха ажәыларә... агәагыра... Абрантәи иалагон Набжьоу, апсуаа рхабла, апсуаа рынхартатып, аха дара ирыздыруамызт изыкәгылаз адгыл ахақ шыхъантаз, ус унадыххыланы зегъ шузаламыгзоз, зегъ шаднамкылоз...

– Абарт хара иахтәымзар қалап, Хазарат!.. Урзыпши, еибархәәго шыоуы бжьалоит!.. Ёеира қалом!.. – Мзаут иаразнакала ицәә неихыбзааит. Аверталиот ахылареи арт рааиреи избаны икатцаз акы ишазхәәз а́кыпцъхәә ихшыѡ назцеит. Аибашьрақәә раан рапхъа ҳауала ишрыжәлоз идырыз усын Мзаут изы. Уи аибашьратә тақтика иатцанакуан, ишахәтаз ирзаарпшыр... нас акәын егырт анажәырцоз... иргараны иқаз ахырхартәқәә рахъ рабцъарқәә зегъы тырқьо рѣынархон, ихәалысылуа инеишьтагыланы.

– Хара иахтәзам!.. Хара иахтәзам!.. – Хазаратгы даакәгыгежъааит дахыгылаз. Мацәысеимкъараны мцабзк неихкъеит иауразароу днеилшьаауа. – Дырѡагыых ихақәлара иқоуп икәынтәәша!.. – Нас ибжы нхалеитцеит, агәылацәә ирахартә еипш. – Шәеиха, абаапсы, шәеиха... азәы шәнымхакәә!.. Абнарахъ шәеиха, абнарахъ!.. – агәара-бжьара дныбжькъеит, иапхъақа дышзахәәз, иқалараны иқаз ихшыѡ назцан. Зхала иқаз ихы дахәар алшон, ишьапы иеаиргар... зхы изамыхәәз дабаугагәышьәоз акәымзар...

Амашына иакэтцыз гәарапара рычешаны, ажра аандақәа рычерывакуа рғынархеит. Иубоит рыхқәа шытацаланы, реыларкәы-ларкәуа агәарабжьара ишыбжьалаз.

"Хлымзаахк хтадыргылоит абарт абра!.." – Мзаут ари еиравк ишазхәамыз дназхәыцын, ахышәтхәа аанда днахыцаны афныка деихеит. Уажәы хәыцыртас имаз иан лакәын, иан длыхызаны, икалараны иказ дизалгозар хәа акәын. Уан атакәажәгы абгақәа дызларымтаужьрызеи, ицхлымүа ианушәтуу?! Ублақәа шаапшуа, рыцхашьара злам деимыжәжәа-еимытәтәа дықәрымтдои!..

Мзаут ицсы игәы икылачны, дхашпышуа афны дымназацкәа дышнеиуаз ауп апкаф-апкафхәа ахысбыжькәа инеиштарххны ишаагаз. Афыв-сывхәа агәарабжьара ныфдырцәажәаит фәаихак рымазамкәа. Мап, арт бзиарак иашәтуу уаам, бзиарак згәы итоу!..

– Ди, о ди... беихароуп!.. Ихақәлеит... ихақәлеит, бымбои!..
– Мзаут иан дшыналыдыххылаз игәалашәом... Иаразнак лмахәар нтаирсит, хьахәхьачарак лмыркацакәа. Али-апси рыбжьара зегь зыбтәын, зегь ырманшәалатәын, аамта дара ирзыцшуамызт. Иарбан гану рхы ахьдырхара, иарбан тыпу рычхьартара?.. Изахьзома, рыцсы рзацәгома?..

Акәкәа-кәкәахәа инеилацо агәарабжьарагы иныбжьалеит, убаскан еихагы ирыцәгыны, равтоматкәа еихымсыгырыда амца нарфьыдыдуа.

Мзаут афнашәтахь ала, дышзахәоз иан диманы, ихы ларкәы-ларкәуа амандаринарта днытцысын, абнара акынза сзыназондаз хәа ипси-ипси еихьымзо амфәхәаста ианыршәланы днеиуан, хык иафамшәартә еипш, дынцәытқакәыр-аацәытқакәыруа. Рацхьака уеизгыы уахь царта амамызт, агәарабжьара зегьы фдырхәацәауан хымцала. Афнкәа ркынза макьаназ имааизацызт, уахьгы рәахьымыгзакәа рәааныркылозма ари афьиза згәы итазкыз...

– Аа, ди, барамыжда, абри акәмыз ибасхәоз, абра хапыртцып, абра ианакәызаалакьгы ишәартоуп хәа. Аха бара беафьыбшьауан, ишпыкәу зегь неилажны, хнахыгәгәаа хашцаои, ишқанхажьуеи хәа... Аа, ббома уажәы ишыкалаз!..

Зегъ еилахауеит, зегъ еиларкәыбоит аңсықымқымқәа!..
Хандырхарц аума изхақәлаз... хандыртцәарц ауп,
хахдыртцәарц!.. – Мзаут иан аеңныхәа налиҕеит дхәамхәамуа,
лыңсеивгара лцәыхьанҕаханы дахышьтаз. Лара уажәы уи
лгәалашәо, уи дазхәыцыртә дыкәмызт. Лыңкәын иихәаз
лмахазазшәа, изкәа кьақьа дынкыдыңшылеит. Уиакара
ацәажәарагы абалылшоз!..

Агәылацәагы, ари икалаз рцәа иаатанарзызан,
еихьымза-еиңымзо, рыңсы рыхәлач еибарыфны рышьтахька,
абнарахь еихон реыңхьаркырц, ахымфас реацәырыхьхарц.
Аибашьраан, ианшәартәхалакь, акагы злымшо ахымфас
иафамшәарц, уаха цсыхәа анырмоулакь, абнара реартот,
уигы иазыманшәалахар... аҕәкәахәа инеилацәо, инеилахәла-
инеилабылгәо зәаазхо амца-кьоуқьад инахәламбгарц...

Аңсы цәауп ианакәызаалакгы, егәа шықәсырацәа
ухыцуазаргы...

Дарбану изтаху иаалыркәаны хымха-цымшьа
зыңстазаара алзаара... ианакәзам, ианакәтазам, иааҕцәаны,
наунагза уңсы зхыхәхәо удгыл гәакьа ишутаху унапы
ныкәымшьыкәа, улаңш нахымгакәа анызаара?! Акагы
зкым арыңхақәа ирхарагәышьоузеи, аха ага хәымга уи
дахәаңшуама, еилихуама, рыхәцәы ианихырц данашьтоу
аамтазы, иара гәагшақә илаңш иташәаз, дзыргәашкуа,
дызмыртынчуа, ихлахатц зыргәежьуа...

Мзаут, амфәхәаста дахьаангылаз, илаңш наикәшәеит
дхыкә-хыкәуа наҕсинтәи абнараанда зәавакуа иааиуаз
Дыгә. Илабашьа икуп инаитцарсуа, иңси-иңси еихьзом. Уи
дишьтаңало дишьтоуп иңхәыс чмазафы Хаңдина, лшьал касы
лхарцаны, лаба-чашь хәычы налыцшьуа, аха егәалундазгы
лара ишылтахыз дзыңцакуамызт, арахь лышьтахькала лкәақәа
икыдыңшылозшәа лбон афыв-сывхәа ирышкхлахысуз.

– Иҳажәлеит, аа.. еиҕаҳажәлеит!.. Абарт аанызкылашаз
акагы шңакамлеи!.. Рыхәцәы анызааит, изҕқәоуубараузеи...
хақәырхырц аума ргәы иҕоу?! Ас иауама, ас изыкалома?! –
Дыгә дкәынд-кәындуа амфә дахьаныз уажәы-уажәы иңсы

ааихәләшәәзшәә даатгылон. – Аа, Мзаут, иубома иахзыруа?..
Ари ееирак иазхәам, бзиарак ахь хкылнагом... хәкәырхырц
ауп ргәы иҫоу!.. – даагытцәы-гытцәит, Мзаут днаизхәапшы.

– Шәеихароуп, абаапсы, шәеихароуп, шәаанымфәскәә...
Абнарахь... абнарахь!.. – Мзаут илакытца цыршәааны узытца-
цшуамызт, агәамцра иеамтәкәә, икалаз изацәцозар хәә
дшахь-шахьон.

Дыгә ас аибашьра ду аангы дакәымшәацызт. Ускан
дмачзан абцар анидыркыз, аха ага дицәымшәакәә
дифәгылеит, дагыабашьит, дагырхәит, аха дхьамтцит
ишьтахька. Дахькәыпшыз акәу, шәара захьзыз хәә акагы
издырамызт ускан.

Дыгә имаҫаҫәә уажәы ашыр-сырхәә Мзаут инаивкәеит
ишәапырхапуа.

– Ишәырлас, ишәырлас... агәәфарахь!.. Шәааццакы...
шәааццакы!.. Шәеитамхан, абаапсы!.. Шәшьамхы
шәеашәыргароуп, шәышьтахька шәхьампшыкәә... ус иаҫахуп
уажәы!.. – ибжы нарыкәиргеит Мзаут.

Урт хәыцкәан, ршьамхы царын, аха дрыцәшәон, ишакәым
ахымфәс рзывамсындаз, изацәцандаз хәә.

Кьахьыр иҫаацәарагы, убри аамҫазы, еибарыфны,
еихьымза-еицымзо иааиуан рыфнашьтахь иаваршәны,
ишыртахыз рыфны адәылтха иахьымзакәә. Таркангы ихы
ларкәы-ларкәуа урт дрыцын, аха урт ракара дзыфуамызт.
Шьтахька уажәшьта хьапшха узтодаз, ухы ушзахәо еицш
акәын, уцҫазаара ахац хәычы иафәкнахан, инафкьар
унзаакәкәала уцон атымеитышахь, хнырхәышьак умазамкәә.

Хи-пси анырхәоз аамҫа иҫагылан рызеггы. Аеамфакы
иееитазар акәхап, Хазарат дыказамызт. Уи, ас ишыкалоз
идыруазшәә, заанатцы иҫаацәә алигахьан, ихала затцәык
иакәын афны иахыз. Уажәы Мзаут уи дахьымбаз
дааитцанаргәгәеит, аха ашьтахь, агәарабжьара акынтәи иаша
цхьака деихазар акәхап хәә днаизхәыцит.

Апхьака ацарагы ус иманшәламызт, афыв-сывхәә
зәаазхоз ахкәә цымкрада инаушьклахәуан, рацәак
уоумышьтыкәә. Уахьгы уцсы ахац иакызар акәын....

Арака иаарласны, али-апси рыбжьара акы збатэын ишыманшэалашаз, рыпсы шеикэдырхашаз.

Мзаут ирхьымзацыз даарзыпшит, абыргцаа рапхьака излацашаз амѡа иныкэцаны. Аха даашатэы-шатэит, амѡа икэыз Кыахьыр ихэыцкэа даарыцэшэеит, афынкэа ирывкьаны иахьааиуаз абнара афынза ибжъаз амхырта рзеихымтэар хэа.

– Ишэырлас... ишэырлас!.. – ибжы нарыкэирган, шыаѡакэак иапхьака инеихигеит иѡааларкэшэа, инапкэа рхахо. Абыржэык изацэцар, абыржэык изеикэхар – убри акэын хьаас имаз.

Уртгыи акыр иааскьахьан, егырыгмызт уажэшыта дахьгылоу афынза иаазарц.

Убри аамтэзы, улымхакэа аатцнажэартэ еипш, акы ткэацит, акы пжэеит, афынкэа ырхыц-хыцуа, адгьыл ацэа интарзызо. Ахкэа инеишытарххы-неишытарыххуа рѡаархеит агэарабжьара иныбжьаланы, иахьабалакь реынахьыгзо. Ухлахатц дыргыжьыртэ еипш иааиларыцсеит, еикэтэарак рымазамкэа, изыхэлыбгоз ыркым-кымуа бцъар хьантэакэак, набжэоуаа ааиланарзызартэ, рееихэларткэацуа.

Абри аамтэзы абрака ауаѡы дрыцхэшыѡ, ауаѡы дзыхьчо хэа акагы ыказамызт, ипсы дакэыпшны иара ихала ихы дамыхэозар, ихы имыхьчозар...

Асианыкэало арахэгыи зызымкуеит, ашэахэгыи зызымкуеит, ацсаатэгыи шэакьаны, иахьыцаз умбазо, ацсабара иналазуеит, агыгшэыгкэатэкьагыи иаанрыжыеит ртыцкэа, ашьхарахь рхы дырхоит, икэтцуеит иакэымк шыкэлаз цэалашэарак роуны.

Мзаутраа абнара иахьынылкьаз, уаха имцакэа, агэаѡара иказ ажэжэа-пдыхэа реынтарыцсеит рхы ишзахэоз, арака еиха ипхьакыртоуп, аранза ахкэа шцааири, хашцагэартари хэа. Атырасра реыныларыжыит рыхкэа нцэытцагэаны, адгьыл хьшэашэара реыенамаданы. Ахэазакэа хэылы-хэылуа ирытцазаргыи рыгэхьаа зкыдаз... Рыгэкэа атхара-атхара еисуеит, еикэтэарак рымазамкэа. Рыхкэа ирѡахом, азэгыи фитуам, аха ргэеибафара хыжжуеит иахьышытоу, рыпсы штоу,

ишеибгоу, аамтала акөзаргы, адгыл инахөлаха-инахөлабга ицаргы шцартаху, абарт ахөымгакөа ирымпыцтамшөакөа, ирымпыцарымшьыкөа.

Мзаут уажөы ихы ларкөзаны дахьиаз анцөа дихөон дырхылапшырц, еикөирхарц, насгы ахымца иафөагылаз набжьоуаа рыцкөынцөа амашөыр иацөихьчарц...

Нак-аакгы тахак реибамтауа иифөахысракөа еикөтөомызт. Ацсабара ацөа интарзызауа абзарбзан быжкөа нарылыфөуан ирхыц-хыцуа. Афыф-сывхөа абнара илыккькьон рхы изамыхөо, рхы рзышьтымхуа, псеивгартак нарымтазо. Даараза иаруадеифөит, иархьантөит ртагылазаашьа. Ари адгыл афы, ауафы икөзаара аамта ааизшөа еидара хьантак инатцанарргөгөит, ахгара рцөуадафны. Уи фөамтаньк еипшымкөа еибанарххөит, еибанартөиит рыцстазаара, ахацкөа зеггы еилышны, еилафхны изкыз рдаракөац еимфөаныршөшөарц, еимфөапнатөцөарц.

Аибашьра, егьа уөацөухьчаргы, егьа уөацөузаргы, иаратөы канатцөит, иаратөы наназцөит. Егьа угөгөазаргы уцнамшөаарц залшазом... иухьымскөагы уааннажьзом... цьара иузывасуөит, цьара ухнартцөит, угөы фөнакаауөит, угөы тнашьаауөит... уцсы тахаргы, урыццахөха уааннажьуөит убжамөамны... ухы узамыхөо... ушьақөкьаны...

Зегь реиха ицөгьоуп ауафы ацсреи абзарөи данрыбжьагылоу. Ахы цахө-цахө азөггы деилнахзом, изхароуггы-изхарамгы. Ацсра афылашьагы маншөалазар акратцанакуөит... Уныбжьахөашар – арыцхара, аитарыцхара... агөнахара!..

Мзаут, ахысбыжкөа дырзызырфөа дышиаз, мацк акара ианааихсыгь, дынцөытцыпшын, иацхьака дынхьапшит, атырас шьапкөа ньцхьарнаауа. Рацөак ихарамкөа, иацхьакала, дара реипш ахы атырасра илагөаны ишиаз ибеит, еснагь иан крафөамтакөа иаанылмыжьюаз, дзыхзызауаз, дзыкөгьыгуаз рла, Дамшө хөа изышьтаз. Цьарак ахы азышьтамкзо, ичмазафөхазшөа еитцасуа, алакөа амца-шоура нарыцдалазшөа итыцөраа ицо, игызы-мызуа инаихөапшит

иаарыцхаушыаратэы. Ауашы ишы алоуп, рхэоит, алагы, агэылбрагы ацуп ианакэызаалакгы, ауафытэыфса иеипш, уахычалакгы иушытоуп инаушыклапшуа, уарззом, уахычоит инаухзызауа.

– Аа, уаапкааит, Дамшэ, уаапкааит... уабаакылси!.. – ибжы нытцакны днатцакьеит Мзаут ала, аха иара, шэартарак ишташээз мфашьо, иаакуцэуеит. Иқыць-қыцьуа ауатэа жбышэкэа тытны ицон. Алагы, ауфытэыфса иеипш, зегь еилнакаауеит – ацэгьагы, абзиагы. Уи ихыцшуп ианакэызаалакгы. Ихээзаны инеин, ахы наиднашылеит, иаргы инапы нахышыт гэыблыла, афыцьагы зташээз арыцхара наилыжуа.

Ахысбыжкэа дырфегых, еихсыгырак рымазамкэа, афэкэахэа ишеилартцоз, агэарабжыара иныбжыкыан, еиха-еиха ахабла армарахытэи аганахыала реалахало, аргыарахытэи аганахыала реалахало, ахабла агэта иагэылсуаз амфадугы фырцаажэауа анаскыара иафын ишзахэоз. Пыкэсыларак рмоуа иаукахыз, аха урт зегы уажэы Мзаут ибартэ дыкмызт, иаакалоз зегы гэанхэтыстала акэын ишеилиргоз, дышрызхэыцуаз. Мзаут урт аифахысракэа уажэы-уажэы игэы нтдырзызауан деилшыаа-еилшыауа, ацэымыгхара изцэырцуаз хеышас иаиташаз дакэшэомызт.

"Иа Анцэа, хыхь икэтэоу, акы румырхын хэцкэынцэа!.. Имаалыкыкэоуп, ирыцхакэоуп!.. Урыцхраа, иахзыхыча, уда гэыгырта хамам!.. Хаканаты уара узыхэа ха-фоуп!.. Хэхумбаан умч-улшара!.. Хэзташээз хтыг, хрыцхара уназхыапшны!.. Еикэымла ихашытоу, еикэымла дымфадга!.. Хайлкаа, хгэат, улапш хаа хэцумыршэан... улапш хаа хэычи-дуи иаххыгза!.." – Мзаут, инапкэа фышытыхуа, иаб цсатэ шкэакэа ишыкаитцалоз еипш, ажэфан днатцапшит, кыр зымчу Анцэа, фэамтанык еипшымкэа, дырзылбаапшырц, дырзылпхарц, изташээз азаалымдара иалигарц, еикэирхарц.

Ажэфанкэызгаза, иатчачызахэышэбылффызылышэшэауаз ахылфэ-цсылфэ еихэланагэан, ачхара хыжжырц егыгмызт. Апстхэа кыалакэа рееихарчны, ажэфан зегы хырфьарц

аеиибаркра иафын. Гәйбганс иаутозеи декабр мзагы, акыр иачхаһьан. Инеихәласыр, нас иузаанкыломызт, азынра шзынраз ааурдыруа афынаһон.

Ус иахьынзаиаз, иахьынзапшыз здырхуада!.. Изташәаз рөйрзалымхуа, азәгы иеиртцысуамызт. Дасу иахьаарыкәшәаз рөамардан, раһаидик ыказамкәа, хәыцра цылхатракәак иргәыланаһалан, еилыфры-еилаһанто изрылтцуамызт.

Арскәк аиара изымчһазар акәһап, Кьахьыр дахьиаз даакәацамацеит, ипсы штоу иваиаз иреилдиркаарц итаһызшәа, ихы ытцирззан, дназырфы-аарзырфөит. Нас иеааитцихын, дхаккала, рыхарта шыказ дынкылпыш-кылзырфәуа даатгылеит, дунеи фыцк икәнагалаз иеицш. Иара иеипш ихәхәаза, плашь цәышк ишәын ихәартгалеиуа, афьыбакәа кьаһьаза адәахьала иакәтцаны, ахәдафь иадхәалаз ахылца гәафә икәәкәафь иахьнырхаланы. Хылца цаҥакгы, алымхәкәа адзахыланы, ихаршышыын, илахь узтампшзо.

Макьаназгы Кьахьыр ихигаһьаз ашыкәсқәа иөры-цаирзыр шитаһымыз наинирпшуан дахьыкәзаалакгы. Аха ашыкәсқәа иара иххәыцаауазма, дара ртәы кәрцаһьан – ихәхәы дыршлаһьан, идыртцаҥаһьан, имаха-шьаһагы акыр рөеитәркһьан иааизгәамтазақәа...

Ақыта цстазаара шака бзиаара ацу акара аһьантарақәагы ацуп. Псеивгартак ааунатарашәа шубо инауқәыгәғөит, инаухтысуа ацабаа ушақәымгәыгзо иаратәы нанаг-зоит. Адыхәтәаны, узацәымцакәа, маза-маза иара унахә-ланаршәуеит, уцштәы ухыгга, иагьа хара уацәгыларгы, уацәхьатдыргы... Насгы, убри афьаза мчык амоуп, иара уанафашәа, агәылбрагы унаркуеит анапкәа нау-кәыршаны, егьа уөампыцужәарц уалагаргы, уоунашьтзом, убас кәзшьас иамоуп.

Кьахьыр ақытафь абартқәа зегьы зхызгаһьаз уафын, зхатәы цьабаала инхоз, инцуаз, ҳапыр ззақәыз, згәыбылра аңыз, уажәы азыцәкәырцара еипш ижәлаз дшьақәнаһьан, ихьыз, дзыкәшәаз ихәфь изаамго, гәыткьарак даруалуашон, зегь аархәны, даға дунеик дынхықәнажәлазшәа.

Узқәымгәыгуагы уақәгыгуазар акәзаарын, аха уи зегы ихағы иаганы дабазхәыцхьаз, иабаидыруз иара... Аамта дызлииаз акалашәа ишықаз, уажәы даеакала аеахьеитанакыз, зегь ганха иаршәышшәа, иарблакьазшәа ибеит дшазыпшзамыз. Насгы, ишыапы даакәнакьазарызшәа, дназлапшыз игәы нтанархьшәашәеит, итцаапсха инаижәлан, уажәшәта уаха псыпхарак наифықәымларашәа, ицәа дынтанарзызеит.

Ус Тарқангы, маң-маң иефышьтыхуа, дөагылеит, атырасра даалтны. Иеаархәашәа Кьахьыр днаивагылеит дзыгәза, исахарызеишь хәа дзырәуа.

Тарқан Кьахьыр иеиха акыр деихабын, абас ханәеижәи жәәфәка шықәса ракара ихытуан, аурыла Кьахьыр иаастагы дмачын, аха маха-шьахала макьаназы деикәықәца дықан. Еснагь, ахыцәкәыкәын қәацәза, хылпак ихеитдон ихыгәежәаза. Ипәцақәа хышлаахьан, акыр аңбабаа шибәхьаз илакта иуанахәон уанынеиәәпшлакь. Абжәааңны шәарак зхубаалазоз ибла грақәа, уажәы еикәышьшы, еснагь ирытаҳәмаруаз агәкыра нарытазышәа итыгга, ари ихәжәлаз амца-қәоуқәд хәацәынхома, хәацанарзуама хәа еикәышьшы иааңшуан.

– Иуахауеи?... – атынчра ааилаиган, Кьахьыр иахь ихы нхәаирнааит Тарқан.

Кьахьыр иеаҳаракны, иблақәа еихмырсығьзакәа, иаңхәака дшыпшыц дыңшуеит, гәанхәтыстала икалаз хырхартас иаиуз дазызырәуа, раңхәака икоу абнара хәыцы днылыпшы, рынхартә-ргәаратә илаңш нархигарц итахны.

– Исаҳахуеи?... Абзия убар, иумдыруеи!.. Ғеирак ыкам хәа сыкоуп... ариакара ахьеилартаз, ариакара ахьдырткәацыз!.. – гәоу-гәоу даацәажәеит, ахәхәахәа даакәыпсычхәуа. – Абзия зырәио – абзия иоуп... Ацәгьа иашьтоу – ацәгьа иршуеит, ацәгьа еилаирәынтуеит, ацәгьара мәәаңгоит... Уаргы уитахым, саргы сидахым – зегь хәиғәыхуеит, зегь хәнирцәоит... убас анцәа дишеит!.. – нацитцеит Кьахьыр даагәамтц-хамтны, иәәпшылара аармышьцаны. Уи акы анигәампхоз узиәәпшуамызт, абжәааңны еикәәпхоз

ихаҗсаһыа, амымеикәара наҗатәаны иаахәашьхон, нас убри зеггы даруалуашон, дархәатәы-хәатәуан, даргәәтеиуан, җаамтанык еипшымкәа.

Мзаутгы деитәгәгәа дахыгылаз, ибла гракәа инарытцәо деилазыршуаз, арахь ахы цәырнаган, тынч шыақәгылашыак инамтәзо, ицсахы еикәнарччон...

– Арибзиарак ахылҗаауам!.. Ари иахьякәым хкылнагоит!.. Мцабзла иҳажәлаз мцабзла дахыырхәтәуп, уахагы цсыхәак аманы хәа иҗазам! . – иеыртынч цыарак дзышыақәгыломызт Мзаут, днахәы-аахәуан, зны шыаҗак цхьяҗа инеихигон, аха нас, уахь уаха дамышьтызшәа, даахьяхәуан дгәамтц-хамтцау.

– Иарбан еибашьроу бзиара зхылҗааахьоу?.. Ус җалашья амоума дунеихаангы?.. Иеибашьяу абзиарахь укылигарц акәзам дзеибашьяу... Уитәитәырц, удгыл умикәыкәаарц, ухы узамыхәо уҗаитцарц ауп дзышьтоу!.. Агәылеи-агәлеи анықәйбахуа аамта хтәшәеит умбои!.. – иҳәеит Тарҗан илахь нтырхәны, ицымшь хыиссқәа днарытцәпшны, илаба иеантцәшәа, ихы аарнааны Мзаут днеиҗапшын.

Дшыцкәынз аз инаркны аибашья атәы заманалатцәҗья идыруан Тарҗан, уи дызтанамырцшыцыз егыҗамызт, аха дацәынхагәышьян, ицсы иманы дазыхынхәит ицсадгыл, ихәрақәа җахәаны.

Ускан аеакалашәа еибытан, аеакалашәа ишыақәгылан... иеибгаз ахәынтқарра ду азы еибашьяуан, зегь рыла иеибытаз ага цәгья иҗагыланы, акәыкәыхәа еибарыхәхәо, ижәыланы цхьяҗа ицон, шытахьҗа хьатцшья рымазамызт, милат еилых җамтцәкәа ирыхьчоз ахәынтқарра ду акәын.

Уажәы, уи ахәынтқарра ду анеилаха, ианеиларыжь, хаз-хазы ицаз рымчра аиқәырхаразы, уаанза рнапатҗа иҗаз амилат мацқәа рыхәладырбгарц рҗыназырkit, хаала ианаму, мчыла ирымпытцархаларц. Рабцъари рымчреи инарықәгәыҗны, уаанзатәи реитәнаиааирақәа, реиҗәәажәарақәа, реизааигәарақәа ныпхьярҗәкәаны, инарыжәлеит рыгәхьяа мкзакәа, ишыаеуа...

Амчра зкыз рымчра аадырцшырц иаарылшоз зеггы мҗапыргон, хеигзарак җамтцәкәа... Ус мҗапызгақәо

аибашьра акагы шырзалымго рхафы ирзаамгозар
акөхәп атыхәтәанынза... ацахара азыцәкәырцара нары-
хәлатәаанза...

Агәәшара итаиақәазгы, уажәшты псеивгартә хәычык
хауазар хәа, ашьшыа-шьшыхәа инхәытыззан, инхыкәтәала-
аахыкәтәалейт ицәытазыршуа, цъара еимкьарстак
шпакамлари, анацъалбейт, уаха абри адунеи афы хара
иахылацшуа азәгы дыказами хәа ргәы интахәыцуа.

Адгыл акакәа-фәхәа абылра ишафыц иафын,
аләатәкәа харззала. Ахысбыжкәа еихә-еихә нак инаскьон
аеыртбаауа, аеитцыхуа, уәцсы игәхьаа мкзакәа, ишьаеуа...
Амца-кьоукьад уә деилнахуамызт, уә дааннажьуамызт...
Ауафытәыфса икәырццышәаара, икәбылра, ишьтамта
умбазо икәыхра ишазхәаз шашьомызт ахауа еилазхәаеуаз
аҭагылазашьа...

Ари зныкым, ари шынтәым... ирыхьыз рзымдыруа,
игәыткьа-псыткьаха, рцәа итабылуа-иҭазытүа иааканатейт
инарызцәыркьаз агәыткьара...

Ауаа рыкәзаара, рыкәйбахра анаиуа абас акөхәп
ишыкало... Амчра зку амца-кьоукьад наужәтаны
уаакәйблауейт, ушәац зхәаша азәгы даанмыжкәа...

Амца зхысыз адгыл нас акыраамтагы изымҭацо,
уи икәгылоу афны цәыфәажәкәа, афны хыжәжәарақәа
неилахаанза абнара, ажыцра нахытәойт... Ус инеилабгойт,
инеилахауейт, амщәгьақәа нкыдхаеа ишынарыхәласуа...
Нас, ишнеи-шнеиуа, икьацтахаз адгыл дәәзәы
дыкәхандеиуа даакәлоит, изтәытәкьаз изымхьчакәа,
инаижәлаз афыртын мчымхарыла дыкәнагазар!.. Абас иҭойт
абри адгыл шейшыкәсала, еикәзырхаша, изыхьчаша ауафы
даныкамлалакь...

Изыхьчашагы иара дариироуп, иара даазароуп дшыхәычу
инаркны, игәы ҭамкәафәа, дызхылтцыз рцас-кьабз илаазаны...

Уара удгыл уара ианумыхьча, уара уанахамтгыла,
дәәзәы излаихьчарызей!.. Ацхьа уара уагылароуп,
нас ауп угәыхәәагы анухатгыло, угәафра, урыцхара
ануҭейфыршо!..

Уажэы ишыҕалаша, иахькылнагаша здырхуада!.. Иҕсыда-инхада хэа наҕ-ааҕыы еижэыртцеит, рымчрақэа неифаргыло, хшатарак ҕамтцазакэа...

Абҕьар зыбҕьару аибашьраҕы рхы иадырхээрц ауп. Ишны иаатҕэацаанза иахьынзаулшо ухы иаурхэалароуп, иужэлаз, узтэыртэыртц иақэызкыз, удгыл умазкуа иҕсы аатуршэаанза. Аус уи аҕынза ианлеи, хьахэһьачарак ҕамтцакэа удгыли ужелари реикэырхаразы ухы уаеиғзароуп. Аҕсабара азақэанқэа абас иҕоуп, абас ишеит, абас иааиуеит, аха уанынацэхьатҕыы, иудыруазароуп зегь шуцэнарзуа, зегь наумпытцаба-инаумпытцашша ишцо, уеикэхаргыы узатэны ушаанхо, уназдыҕшыло азэгыы думазамкэа.

Шьоукы заанатцы, ишқэыпшзоу ирызцэыртцуеит аҕсадгыл абзиабара, азыхатцхатцара, уи ахьаақэа рхьааны азықэҕара, азҕлымхара... Шьоукы – инаскьаганы, анахьгыы иҕамкэа, арахьгыы иҕамкэа, абжьара иныбжьаршэны рҕынархоит, рхы хатыр нақэцо, ражэа ҕээзқэа унарызхымпазо, дара раҕара аҕсадгыл бзиа избо азэгыы дыҕамшэа, аҕсадгыл иахылцуа ахьаақэа зегьы рҕэаҕэа инықэырхуашэа. Даҕа цьоукых – реырѡашьаны, иалоу алахцэыцэаауеит хэа ихыҕхыҕуа убри иашьтоуп, иахтнаго изакэызаалакгыы акагыы хьаас ирымазамкэа, рыҕсы цамтамуа. Нас рееикэахэы-рееикэаҕса иналцуеит, хьахэ-цахэ рымазамкэа, еиҕу аҕстазаара ахьырцшааша иазгэышыуа. Дара рзыхэан гееитцыхрас иҕоу рхи, рыҕси, рмазарей роуп. Рыҕсадгыл хазы иазкылцшуа идэықэзаауеит рыҕсы ахьынзатоу, ршьапы иқэгыланатцы, уажэы амца-қьоуқьад зыцраланы иқэыблаауа хьаасгыы ирымазамкэа... Ус анцэа ишеит урт, ус иҕоуп рдунеихэаҕшышыа... уалагазаргыы иузыпсахуама... уҕсы неҕыртэаауеит, уҕэы унахаҕжэаны...

Иахьатэи "адемократцэеи ацэажэаѡцэеи" иаазқэылаз рымчра, рыхшыѡ аиакэым ахь икылнаго, чан-чаны еибафо, рыбақэа тибихуа, ажэларқэа реиҕажьра иахььаны амцабзқэа уажэы-уажэы ана ихэытцкьоит, ара ихэытцкьоит, иаанибамыртэар амузозшэа. Убарт ирыхььаноуп егыыз-харазам рыцхэхэха, инкыдыгэгэало, хкыдкылартак рыма-

замкәә, адгьыл изыкәхауа... Убарт зеггы анцәа ибароуп, анцәа дахырхәыроуп абри ашыза аҭагылазаашьа рзыкәзцо, тынч пстазаара иахыркәауа имҭахызкьо аҭаршейкәә!..

Ишәакьаны агәафара зыҭҭазыцсаз ишынхыкәтәалазггы, адыд-мацәыс нарыхкьазшәа, рыхкәа макьаназы уиакара ишьтырхуамызт. Рапхьака икәз абнара илкьаны хымҭаск иампыхьашәар хәа иацәшәон...

Дыгә ипхәыс дыгәцаракуа дналытгәан, ашьшьыхәа днелтәганы, еиха ихбаррашәа иахьыкәз днаиртәеит, лшьал касы налыкәыршашәа, тырас гәартак налытцәфгәаны.

Уи даараза илзыцәгъан ари ашыза аҭагылазаашьа ахгара. Аибашьра иалагеи уажәи рыбжьара лхьаакәа, еиха-еиха ипланы рееибадыркызшәа, лгәатцга ҭырцәаарызшәа, тахак лыртауамызт, дыхтаркуан уафы ишимбац ала. Аа, ара сакит лхәарын, аа, ана сакит лхәарын, иахьабалакь илыкәтәиашаны, лымч мырхакәа, акы лхацаны датәнатәуазшәа лбон.

Ауафы дхәарехо даналагалакь, нас зеггы иара ииааиуеит, икәбацны дзацәымцарашәа, игәалакара цхастанатәуеит, деихәланарсуеит, деихәланатәуеит...

Ари ашыза лзычхауазма аиарта иамадаз!.. Уажәи-уажәи дкәаркәашьеиуа лцәа дынтәзызон, ахьта дакызшәа, егьа лхаурцарггы, егьа лшәуцарггы дыхьташыуан.

Мцак данычхәатәаз ускан илыбаргәыз!.. Амца дахьахәапшуаз лхьаакәа зеггы хнаҭеуазшәа, еикәнартәозшәа, уиакара хәыцыртас ишьтылхуамызт. Есзынраггы убас акәын, лцәеи лыбаши еикәыршаны дааиуан.

Уи лчымазара Дыгә уаанзаггы акыр ихьааигахьан, инырхьан... дахьиимгацыз егьыкамызт, аха илыхәартәхашаз хәа акаггы дакәшәомызт.

Уажәи уи лчымазара еицәаз даҭеа чымазаракггы налзацлеит. Уиак зынзаск лхы еикәнажәозшәа лбон. Илахауаз ахысбыжькәа ллахатц дыргыжьуан, лхы тууа дкарцон, алагъан ицаркыз акәарт еицш, днаҭа-ааҭо дзалтцуамызт акыраамтәггы.

– Бымшәан, акагь хәхьуам!.. Абри аибашьраггы хәцәынхароуп!.. Ари ашыза аума иахьаагахьоу?! Аиеи... анемс

хэынтқар дузза хайғағыланы хайбашьхъан... Кыр илша-
ма?.. Акағы илымшазеит!.. Адунеи зегь сымпытасхалоит
хэа далаган, ибға ңыртэеит... Ибгэаламшэои уртқэа зегь?..
Ишпабгэаламшэахуеи!.. – лгэы ааиркэандеит Дыгэ, ишы-
кайцалац еипш, рацэак иаамырхьаакэа. Убас казшьас
иман иара, Хақтина шамахамзар длықгэамтцуамызт,
длықэымчуамызт. Иаацэыригоз аңсы ахатңаны, хаа-хаа
дналацэажэон, лыхшыџ нарзышьтны. Ларгы ажэа хаала
акэын дышиацэажэоз, иакэымк лэаамыршэкэа.

Хақтина уажэ дахьтэаз адгьыл аза лылсыр хэа дацэшэан,
икьаф шэартгалеи наишэыхны иналытцеитцеит, дфьшьтыхшэа
дналытцагылан...

Хақтина усқантэи айбашьра ақынтэи илгэалашэақэозгы
ықан, илгэаламшэақэозгы, аха урт лычыралалымгалеит
уажэы. Уи азхэыцха, алацэажэара аамта абақахыз... адунеи
аахэны, айқэыбгара иафызшэа, ишгац игон еикэтэарак
змазамыз ашьтыбжь хлымзаахқэа.

Абриақара аамта шцахьоугы, Дыгэ, уи айбашьра ду
дышқэыпшз аз дназыхэлэшэаз, деибганы дшалцызгы, усқан
иннат аз ахэрақэа, уажэыгы цқьа имгьацкэа иаанхаз, мзеи-
тасцыпхьаза ихы ааиланаргыжьуан, иааиланарсуан дшьақэ-
накьартэ ақынза, аха иеаитомызт... Уажэы излагаз айбашьра
ускак хьаас икаимтаргы илшон, усқан еипш дқэыпшны,
деикэных ишьапы дықгэылазтгы. Ахатца дзиуа ахатара
азыхэан ауп, зыңсадгьыл азыхэан абцъар шытызхыз – уи
дхатцоуп, дгэымшэоуп, икэгэыграгы иаңсоуп...

– Аңсэахагы сигом, аңсэахагы ситахым!.. Абарт зегьы
сара избараны, срылаңшраны сзыкаларыз!.. Умңсыр егыагы
урхаанхап... укэыкэмачиаха ахэыштаара уанычэахалакь... –
лаба хэычы нытцакшо, дахьылатэаз атырасра, акэйтшьаңхыц
еипш, инцэытлыбгатааит, лхэыцра, лгэырџа хьанта убрахь
иниалгарц лтахызшэа.

Хақтина лхы-лфы цага, лхы-лфы цсада убриақара
акачырақэа рнын, иахьынтэианагаз узеилыргомызт, лара
илхылгахьаз лцабаақэа зегьы неизыркэкэаны интумцаакэа.
Дыгэи лареи анеиднагала инаркны лнапы зхьымсыцыз хэа

акымзаракгы ы́казамызт рынхарт-ргәаратаҕы. Җынгы-гәаратаҕы илылшонатчы зеггы дыҗуа дышрышы́таз дрышь-тазан, хәахак лымазамкәа. Лхәыцкәа лыц икылакны, аамта хәышхәымгара инагәылкәыкәааны илаазеит ишлылшоз ала, хьтаки млаки иамыргакәа, ршьапгы иныкәлыргылеит, хысхарак нармырцшзакәа... Лхы аҗыка ныкәхуа, иаалхандеиуаз дара инарыдылтон, лыцсы налҗыкәыкәаауа.

Саси-цшәымеи ша́кантә еиламырсзакәа иныкәылгахьяаз!.. Лчеиҗыка азбахә зымхәаңыз дарбаныз!.. Круҗалтозарггы, гьамала круҗалтон, дазрыцхамызт... Ллакытцкәа анкья ишубахьяз еицш иабаҗахыз уажәы... акыр рееитаркхьан, акыр реырыцсахьан, аха лыблакәа макьаназггы ицкьаза иаапшуан, хәашьрак нархымхалакәа. Лхы-лҗы, лҗынтца мацк иааизыхәхәашәа иҗан.

Зәара узымдыруа, иажәра уахымыччан, рхәоит. Хаҗтина ас дауҗахыз!.. Ианлаамтаз илеиҗырбақәозггы ы́камыз!.. Дшаҗь-шаҗь, дытцрышәкәаза – аҗстазаара данаҗыгәхәауаз...

Дыгәгы акала дыкәнушьартә ды́камызт усҗан. Аҗра-цшразы иутахуаз!.. Дахьынцәыртцаз атыҗхацәа дыззымдыруаз инкылҗш-кылзырыҗуа инаихәапшуан, убри акала дахзыҗандаз, зәлымхарак нахзыҗаитцандаз хәа. Дунеихаан азәы лгәы дасны җамлацызт, дахьынзахьзоз рымаршәа куа днарыхәлаччон, ргәалаҗазаара нцәы-цархәытхәатәуа.

– Абриак хзыхгар... абриак хзацәцар, нас егьҗахьяуамызт... Ауаҗы ианакәызаалакгы аҗстазаара дшазыгәыҗәуа ганахарыла дтахар, уи рыцхароуп... хьяацгәыоуп иузхымеуа... – ихәеит Дыгә, Хаҗтина даарҗееишәа дналывагьежьын. Уи абас даачмазаҗхеиҗтәи, ахәыцкәа реицш дыгәцаракуа, лахатыр бауа дныкәигон.

Ауаҗы ибаҗкәа хәарҗханы, акагы илымшазо, ицсахы еиҗәыцчо аҗхәа даныҗхәахалакь, аҗнаҗаҗы арыцха иеицш дааҗнахоит, ихы агарта имоуа, дгәамтц-хамтца...

Ауаҗы ихы данзамыхәо ауп ахылапшраггы аниҗаххауа, еихаразак ахьяакәа даныхтарклакь.. Хәшәи-

быгъшәи иаалыдрымгалацыз хәа иказ, аха макъаназы илыхәартыхазаз иакәшәомызт. Зны аиарта дамадан Хаптина, зны лшьяпы днықәгылон, аха дгыргыруа, лымч-лылшара акы ишлымнаххъаз ыашьомызт. Аибашьра иалагеижьтеи иара убас дшыказгы, лаба налытдарсуа, зегь ахьнеиуаз ларгы инеихылгон лычырыламыжкәа. Аңсы тдауп рхәоит... аға хәымга инапатқака ақалара бзантыкгы дазхәыцуамызт, еихарак дзыцәшәоз абри лыцкәыни лмаҗацәеи ракәын. Урт акы рыхьыр хәа дшәаны дрыхзызауан.

– Иа, Анцәа хазшаз, хәгәнаха иумыргахын хара абриакынза хназгаз!.. Икахтахъаз цәгыарас?.. Ханцәытцакыкьо абри адгыл хәкәын, хныкәыбгыатуа, хныкәхандеиуа... Азәы итәы хашьтамызт, хазпырхадаз?! Зыблақәа хрытшәәз рыблақәа тытыртә, хзыхдыркъозеи, ухәарауазеи?! – Мзаут иан Хыкәыргы дматанеиуа ажәәан еишышылаха иказ днаҗаңшит, настхашәа дахьтәаз, лхы ышытхны. Ажәәан ағы икоу абарт днарызхьаңшны цхыраара хәычык нариҗарц, акагы зхаразамкәа абас ирызныкәаз цәгыаңсышья иҗаны дахьирхәырц, иашарак ыказар, аиашара аҗыжәара аиҗарц, азаалымдара иашьтоу цьаханым иҗыҗитәырц. Лара уи агәра лгон, насгы уи ида уажәазы ирыцхраашаз, инархылаңшышаз уағы дшыкамыз ахьылныруаз цәгыалатәкьа деикәанархәуан. Уи, зхышыаргәытца хәкәыхшаша, илаңш хаа хәхнатцы, ацәгыа-мыцәгыакәа нахкәыблааны, хнарылигоит хәа акәын ишылхәоз. Уи ишеилылкаауаз ала, зегь зымчу ус хылаңшрада ишаанимыжьюаз лгәы азәәон, аха иахьатәи ала, изтәшәаз изтытцуоу, изтымтцуоу лхағы илзаагомызт. Акыр агәаҗра-тәаҗрақәа иртәшәаны изалымтыкәа, рыҗстәзаара ахац ишаку инаҗкьаны, инзаакәәала хланцы ицаргы шалшоз лыхшығгы назцон зны-зынла, аамҗаңк ала, мгеимцарак иныбжыркьаны. Аха дырғегьых дзыкәгәыгуаз иара иакәын:

– Хәгәнаха датумыжын, Анцәа указар!.. Дырхәаңы-дырқыңкы иңсы ахьынзатоу!.. – лкасы аарееины лхы уағҗас иааталкит, лгәы шыкәгыларак амазамкәа, атхара-атхара ишеисуаз.

Анацаа рыцхақаагы ирхарагаышыаз... изқаыхандеиуаз
рыдгыл, ирымаз-ирыхыз зегы нкажыны, хапсы
хзеикаырхозар, хапсы хзацагозар хәа еибарыоны
иахытыртә еипш, абнара рҕартә еипш?! Уз-
қәымгәйгуагы узыпшлароуп еснагь. Абригы абас калап
хәа иакәгәйгуазма, аха абас иакәшәараны, абри афыз
рыхтыргараны иказаарын. Ахәычы-аду хәа неилых камцазо
аибашьрагы анулахынтцахо ыказаап... Зны ухы атып
икәкыаны уарблакыит, уахкыднакы узымдырзо, уртәи-
ырәиуа, угәхәа мкзакәа, зны тәфәнтәйка уаршәуеит,
уаха узылымбаазо, узырта-уцсырта хәа акагы ыказамкәа,
зны уабылуеит, уццышәнатәуеит, ушьтамтак уафы
инеизықәымбаауа, наунагза уанызартә еипш...

Зегы лахынтцала ишоуп адунеи афы... Егәа
уацәыбналаргы, егәа уеацәутәахыргы инаухъзаны
инаушкәахәуеит унеикәартәиуа... Уи ус икоуп, ус
иаауеит мшаҕены инаркны, адунеи ааршазар аахыс,
зны иманшәалоушәа, зны инеихәлашәо, инеихәлацәо,
инеихәлабго...

Хыкәыр деикәахәы-еикәыпсы, лгәы цшаа-цшаауа
лычкәын днеизыпшит наскыашәа дахыгылаз, лгәыграқәа
зегы налымпытышша-иналымпытабазшәа. Ихапсыхәоузеи
шьта хара, хабацои, ххы здахкылозеи анцәаушәа,
хрыцхахәа, хкыдылартак хамазамкәа ханкыдыгәгәало
хдәықәзаарц аума абри зегы зхыкарцаауа хәа лгәы
еибазырфоз лычкәын инлыырц лтахын, аха леыкажаны,
фымтзакәа илыхәлалырцсуан деилазыршуаз мазала.
Деилышша-еилышшауа, лхы нхьарнааны дахыхәапшуаз,
лгәатца ныҕенакартә еипш, даарыцхалшьеит Мзаут, егырт
ивагылақәаз днарылкаашәа. Илшаран икоузеи амитә
ззыкалаз!.. Дзықәгылаз амахәта аафкыаны, далыфрны,
ахыгәхәа адәаза инықәхаз диеипшны, икаитдара, ихы зқәикра
дақәымшәо, иапхәака дыпшуан, илапш ахыынзаназоз
еилыфры-еилыфруа амцабз зылкыаны ихалоз аләа еилаханта
илапш иныцыжәуа.

Арыцхаратцәкыа шцанарзыкалеи, анцәаузша, арыц-
харатцәкыа!.. Иззыпшымыз, изкәымгәыгуаз, зегь
нарымпыткәыкәаны, еилабганы, еилаццышәны икәзырха-
шаз!.. Абри ами иззырхәо акаамет рцәицшзаарын, акаамет
рзыкалеит хәа... Уаха иарбану ари еицәоу кааметс ирзыкала-
раны икоу набжьоуаа, азхытцра еицш ирыжеланы амца-
кьоуқад иналагылазар!.. Мап... зны, ушақәымгәыгзо, зегь
неихәлабгозаап, зегь неихәлахауазаап, дгыли-жәфани уафы
ишиимбац еицш инеихәларткәацны... Абри акәхап акаамет
калеит, ауаа рыкәзаара ааит хәа ззырхәогы...

Адунеи афы ихәыцыхәапшыха, апцтазаара иархәйтәыз,
иархәапсаз, иарқыцкыз, цәгыарас икоу зегы зхәыцуа,
цәгыарас икоу зегы еикәзырәеәо, уи ала амчра зегы рхы
иархәаны, ампытахаларатә цсықымқымра, ампытахаларатә
гәымхарақәа мәапызго адунеи ианызаар, шака иманшәалахоз,
шака ибзиахоз уи ақәынхара, ақәхандеира!.. Ускан адгылгы
цкяхон, ажәфангы цкяхон икеикеиуа... Урт ирыхкәаны
шакафы агәәкрақәа, ахтәара-хыпсаарақәа ирыкәшәахьоузеи,
рыпсадгыл иахыршәахьоузеи, шыатанкыла ианызаартә
еицш!.. Мзаутраагы абри рцәицшхарц аума абри афыза
аҭагылазаашьа изтәшәаз, абри афыза арыцхара, ахамыштыхә
зырзыкалаз?! Гәнахарыла, рыцхарила еибаркума адунеи
ааршазар аахыс ари изыкәгылоу адгыл, дара зегь реиха
рыпсы зықәараз?!

Мзаутгы, Кыахыргы арра ицахьан, иаахьан, аха
ари афызатцәкыа иаламцшыцызт, ирымбацызт. Аибашьра
атәытцәкыа збахьаз Дыгәи Таркани ракәын. Ишыцкәынцәаз,
ишкәыпшкәаз аибашьра дуззатцәкыа иналашәан, ахамыштыхә
рыхтнагахьан... Изакәйтә еибашьраз ускангы иназлаҳаз!..
Рызырта-рыпсырта ыказамкәа, инахәлабга ицеит хәа
ишыказ, ацъамыгәа цәгыа рыхганы ианыхынхә, уаха ари
афызарыхтыгәлап хәа амалахазгы иакәгәыгуамызт... Аа,
уажәы, ишазыпшзамыз инархаҳаз, инархапаз!..

Аибашьра абзиарахь уаф дышкылнамго ззымдыруада?!
Аибашьра зегь абылуеит, зегь цхастанатәуеит!.. Абцъар зку
ага хыкәкыс имоу – уқәхра, уқәыблаара, уқәыццышәара

ауп, уара уи ус уакәымгәыгуазаргы... Мчыс икоу зегы ихы иаирхәоит удгыл умикәыкәаарц, тәыс укаитцарц, дунейхаангы убга наузеитцымхуа, аңыамыгәа цәгәа унтаиргыларц. Аха уи ус зегы рҕартом, иңсы-инха инейҕагылоит, иагҕеибашыуеит хаңәнымырха... Иуқәлаз аға удгыл дыкәуцаанза, наунагза ахақәйтра нагза зыкалом удгыл ағы. Уи шыахәлатцәкәа еилкааны ирыман арака иейдгылаз ахацәа, аха ирцәыхәнтараз, ирзеилымкаауаз – абри ашыза дара ахыақәшәаз, иахыаргәамцуаз акәын.

Рызынтәыкгы ргәы нтзызаауа, рыхшыҕа еилаганы иахылаз икарцшаз иакәшәомызт, уажәы-уажәы инейтац-аантцуан, игәамтцхамтцуан, цыарак тынч изышыақәгыломызт.

– Хаңкәа рыблит хәа сыкоуп арт аңыныкәа!.. Руа-ршәаң зхәо ыкамкәа икәрыблааит ари адгыл, тахак шпәхарымтои, ухәарауазеи?! – днечиращәеит Кыахыыр, абжыааңны еиңшымкәа, еиха-еиха игәамтра шытыцуа, амца-шоура еиңш инаицралаз аччахәа деибанаркуа. Иҕны-игәараҕа имчмырхакәа иблақәа шааңшуаз инейкәырыблыр итаҳымызт, аха илшараны иказ?! Аибашыра ахәымгарақәа иатцоу зегь рхы иамырхәакәа иаанрыжыаама уңсадгыл умазкырц иашытало!..

Иаңхыака шыақәкәак ахыинейхигаз, уака дадырсызшәа, деихәлаңсы дгыланы дыңшуан, ихаңыцкәа ағәа нарытго.

Ублақәа шааңшуа, мчымхарак уакәшәаны акагь улымшазо, уара иуцәымгу ахтыскәа уғаңхыа ианымғаңысуа, акалашәа уеиланаршуеит, уеиланархәоит, амца зыцралаз уара уакәушәа. Кыахыыргы днаганы абри ашыза атагылазаашыа дынтанаргылеит, уаха пхыака дзейтамцуашәа, алтышыак имазамкәа, ипсахы еикәырччо.

– Хаңкәа рбылуану?! Ишца?! Хандырцәарцу зынзаск?... – Дыгә изымчхакәа, иеҕахаракны, иаңхыака илаңш наиршәит, аха уака имғаңысуаз акагы ибартамызт уажәы. Ахыацара узылмыңшзо иеңынгылан еишылаха, еилыҕры-еилыҕруа ихалоз алға хәашыкәа нархубаауан.

– Уара уака уеаанкыли!.. Икоу аиаша хара ихаздыруам... Мап... абылра ахыцо маңк инахароуп... хаңкәа ркны акәзам...

Хаѡнқәа еибгазар ҕалап... – Ҙарқан уи дынпхьаиркәкәеит зымѡа дахьгылаз. Дыгә игәы ааикәжеит, маҷк иааикәихәалеит. Ауаѡы иҗсҗазаара зегьы зыдхәалоу ныкәыццышәәа ианцо даараза игәы инархьуеит, игәы ҕнакаауеит... – Уара ара укази макьаназы, хара ханкылыпшуеит, хзыманшәалахозар!.. – Ҙарқан убри ихшыѡ назиийшътит. Ас мацара иабан-загылазаауеи?.. Акы хәйтәын, акы рҕеипшыртәыр акәын, икоу, имѡапысуа еилкаатәын, шыаҕақәак неихыгатәын җхьаҕа, еҕа ишәартазаргы, еҕа игәаҕразаргы...

– Аиеи, маҷк ханкылпшуеит, атцлақәа хеынарывакшәа, халапш ахьынзаназо... Икоухналапшып!.. – Мзаут ахьышәтхәа Ҙарқани Кьахьыри раҗхьа днагылеит, игәы хытхытуа, рҕарабжьараҕы, рхаблаҕы имѡапысуа дналапшырц, дназҕылымхахарц.

Мзаут уажәы иѡызцәа ахьыказ дахьрылахәымыз шаҕантә игәы еибанарфахьааз!.. Иѡызцәеи иареи ахьеицәыхьаз дартынчуамызт, аха уи зегьы аамтала акәызшәа дазхәыцуан. Иѡызцәа, есикалалакгы, иерымадара шаҕахыз изымдыруа дыҕамызт, аха уажәы ас иаалыркьаны изташәаз алтышыас иамаз ихаҕы изаагомьт. Деимьрхха, хәыцра гәартак дыхтаркуан, дызрылымцуа. Иҗышыклахәуаз рацәан, урт ртып ақәцара ус имариамьт...

– Хаанза азәгы шәеышәмырцысыроуп араҕа!.. Шәхы шәымѡахан... ашышыхәа шәтәаз!.. – Ҙарқан зегьы днарылапшит иҗкаауа, дасу иртагылазаашьоу гәаитарц иҕахызшәа. Бла-бла иааимидеит. – Хара уажәытцәкьа хааиуеит!..

– Араҕа ишәартоуп, Ҙарқан... Ас мацара хабанзатәазаауеи?.. Хтыпқәа хаҗсахроуп... хлапшыкәыртаргы алшоит... Иахьыпхьакыртоу абнахь җьара хаиасроуп, хәхьырымбаша... Хаарымпыхьашәар, хауа-хшәаҗь ыҕазамкәа хаақәырхуеит!.. – игәы штынчмыз ааинирпшит Дыгә, еихаразак уи дзыцәшәоз ахәыцкәеи ахәсеи ракәын. Урт зымѡа рҕеыртынчны итәан, ирыхьыз гәныргауа. Ишазыпшзамыз дара зтатәаз ажәѡан неихәлабгазшәа, уажәшьта икарцашаз, ирыҗсыхәаз рхаҕы ирзаагомьт.

– Аиеи... хтыпқаагы хапсахуеит, иаахажэраза... Арака аангылаша хамазам...уи харгы иаадыруеит!...– нарфеихэеит Таркан, урт днарызхыапшны.

Арака раанфасра шшэартаз уафы ибаратэи икан, рацэак ипхыакыртамызт. Узыкэгэыгшаз акагы умпыхыашэомызт. Иалхтэын еиха иахышэартамыз тыпк, абнара агэахы инаскьозаргы.

Таркани, Кыахыри, Мзаути реыларкэы-ларкэуа афасара инылсын, Кыахыр ионашьтахь, рацэак ицэыхарамкэа, итахкааны имаз ахьацарафы ианнеи, иаатгылеит, атла шыапкэа реынарыдкыланы, рапхыака ипшуа. Арантэи унцэытцыпшыр, ишутаху рынхартакэа улапш инытаукуан. Апхыа иахынажэлаз иахыымзазар акэхап, макьаназы рхыбракэа еибган, аха, инаскыаганы, даеа ыынкэак амца рыкэцэиашо абылра иафын. Инахараны ахысбыжыкэа шагац игон, еикэтэарак рымазамкэа...

– Хафнкэа еикэхагэышьеит хэа сыкоуп... – ихэеит Кыахыр, рацэак иехыкэмыртцакэа, иеаариашаны. Ифны ашьтахь ала иаша унагэыдыпшылон ишутахыз. Уи фбаны еихагылан, ашьтахьтэи аганахыала макьаназы ишыыхмызт, дахыымзакэа иаанханы икан, аикэтцарта цэахэакэа арахы иалпшуа. Ахэыста акэынцькэа хаха-хахаза, ицэыртэаны ихгылан, быгыцырак рхынхалазамкэа.

– Аиеи... хафнкэа еикэхагэышьеит уажэазы... – ихы ааиртцысит Таркан, атла мацк иенавырхэхэашэа, агэарабжыара нымфыхыт игылаз ифны арсынтэи цкыа ишибартамызгы.

– Ишеикэымхара икоузеи?! – Мзаут уи игэалакара азышьтыхуамызт макьаназы, игэы тнархышэашэауан. Дзызхэыцуазгы аеакзан... Ант иалалаз апсымцкыакэа идмырхэашакэа, еилапырмышхакэа ус иалсуазма, ус иаанрыжыуазма?!

Убаскан, ишазыпшзамыз, инарцэхыкны, акэак-акэакхэа иаатгаз ахысбыжыкэа рзымбатэбараханы, итикэ-цикэуа рышьтахька инхьатцит, арака макьаназгы ееирак шыкэамыз иназхэыцын.

– Аснаипер хгэаитазар калап!.. – Таркан иаразнак убри ишыхэ назцеит, пытк ахьацара италаны ианынаскьа. -Ари ишыкоушэымбои,аибашьра иазхиоузегьрыла рееибыртоит... Аснаиперцэаггы реазырхианы, цъара иалкаау тытк афьы иныкэтэоит реазтцэылхны, икылкааны ахысразы... – убри иназирхэыцит, арахь ақәлара макъаназы ишыгәагъылацәаз надырдыруа.

– Иалудыраауеи?... Иаалыркъаны ус изыкалома... амца-қьоуқьад анахысуа?... – Къахьыр ижәахырқәа итагь инейтеицалан, иеааларкъаны амагъа иенатцигеит, амәахәаста даныланы дахьнеиуаз. Арра дцахьан, даахьан, аха изымдырқәоз шмацмыз иаразнак иааинубаалон.

– Уи шыкоу умбои, Къахьырхейт... арт газакәазам... Аибашьра афымца-цшатлакә анахыслакь, шьоуки, урт ирышьтанеиуа, икылыцш-кылзырыфьуа, ртытқәа аанкыланы иныкэтэоит, итацәыз афынқәа рхыбрақәа рфьы акәзарггы... Рнапафьы иааргаз рыхьчар ами?... Даеазэы уахь дықәрыжьлома?... – ихәеит Таркан, иара аибашьра атәы еиха дшалацшхьаз, иаха ишидыруаз Къахьыр дынзаарцшыланы. – Аибашьра ушақәымгәыгуа атцараггы унартоит, ахшыфггы унатоит... Уцарыхәтәаза, уеилыхха укәнаттоит... Уахаггы цсыхәа амазам... – ихәалон иара зны-зынла даахыхәмаршәа. – Ухәылдыз-мылдызуа уфьыноухар, хара уашьтзом... уныбжьахәашарггы калоит... – нацитон. Аха урт иажәақәа ирытцаркуаз, иара ишеиликаауаз еипцш, даеазэы изеилкаауамызт, инартцаулан дазнейуан, инартцаулан дазхәыцуан...

изызырфьуаз гәрагарак рнатон иара дызлақаз, дызлацшхьаз ашқа зхәацшрак картцартә еипцш...

Амәаду афынтәи акәын ахысбыжықәа ахьаафьуаз. Уааггы шьоуки гыламкәа икәмызт... Иаахынхәит рышьтахька... Рацхьақа уаха цашьа амамызт... иааныркылахьан абцъар шытхыны ақәкәахәа ихысуа инарыжәлаз... Аға дызуабашьуа унирхарц акәзам, ухиртцәарц ауп, уқәихырц, шытанкыла уқәиблаарц...

Амш лахыцәгъа

Шаҕантә иҕатәахьааз ари ақала, абнараҕы иҕәйтәахыбны иҕәйтәагылаз, хгәахәанзамкәа инхәжеланы хандырцәар ҕалоит хәа, ишәаны еыпхьақыртас иалырхыз.

Уи Дыгә имаҕацәеи иҕкәын Кәатати раҕәын изыргылаз, акәара нырцә, уаҕы иахыҕырхасыртамыз атып аҕы. Ус аламалаҕы уақәшәомызт иҕәйтәахаланы иахыылагылаз. Зәеиышыны, зәеикәархәны игылаз ахьацатцла хажәаақәа рымцан игылан иқәаҕьаза, мшьамбажәк ақәыршәны, азныказы улапш иныцамшәартә еипш, афасара аеылакны.

Уахь мәахәастә пак уцәйтәанагалон амаҕра илсны. Ёынла заанатц ахәсеи ахәыцкәеи арахь иаарыштыуан, цыара тышәынтәаларак ҕалаанза ишцәахазымгари хәа гәыҕрак иазыпшны. Ахәлара иаарымнахаанза абра ишцәытәтәаз ианырхыргозгы ыҕан.

Иахьа еипш, ас аҕагылазаашьа ҕалап хәа иақәгәыгуадаз!.. Дырғагых ари ақала цсеикәырхагас ирзыҕалеит. Уаха иабацарыз!..

Абриаҕара ихьанҕаз мшык иҕымлацызт Мзаут ипцстазаараҕы. Уи иацыз абзиарақәа шыҕазгы, ахьанҕарақәагы аниқәыгәгәоз мацзамызт. Аха астцәкьа деихәлазгәашаз, деихәлазырхашаз дақәымшәацызт. Амацаз зхы лазмырҕәуаз, аиашаз хьатцра ззымдыруаз уажә дызтәшәаз зегь реихагы иҕәыхьанҕахан, алтышыас иаитәашаз макьаназгы еилыкка ихәҕы изаагомызт.

Ауаҕы агәахара, агәеилахәара анихаҕогы ыҕоуп, аха урт иҕерымпыткәыкәааны дрыцәцозароуп, дыриааиуазароуп. Зегы мәак-мәак рзылхтәуп, аха ус уара ишутаху амәа уанзанымсуагы ыҕоуп. Зны икәаҕаҕацароуп, ибҕацамкыроуп, атымитышара утанарпшуеит, аха угәы ацәкаумыжыроуп, умцкәа зегы еизыркәкәаны уаҕысроуп ашьхакатцәара, ахьанҕара... Ушьтахьҕа ухьампшроуп – уацхьаҕа, уацхьаҕа!.. Уаха цсыхәагь амазам... Азәгы игәы иаанамгааит амәа хьанҕа анысра ус имариоуп хәа...

Мзаут ахэыцрақәа дызрылымтцау деимырхха дыркын дахтәаз. Дзатцәны, анаатә неизывасуа дәышкәағызк дықәнакызшәа, ицәажәоз ирхәо имаҳазо, дача дунеик далан дбалыбаҭо, хкыдкылартак имазамкәа. Декабр мза иара ихэыцрафы убас аеышыақәырғәғәара иафын, дунеихаангы хаштрак ақәзамкәа, игәатца интахышәашәаны инаузтымгазо. Иаалырҕыаны ари амзазы изныкымкәа-иҭынтәымкәа иҕалақәаз ажәыларакәа ирыхҕыаны, акыр амыкәмабарақәа итанаргылахьан. Ақалақь иҕсы алкәыкәааны дахьааиз, дшазыпшзамыз, закәытә зыблароузеи дназлаҳаз!.. Ашьа ицаша ада иалагылом хәа, дызхымҕарыз илахь ианызаарын... Убасҕан, убри амш лахыцәгьа аены, ақәкәахәа иагаз ахысбыжықәа, игәы тшыаауа, уажәы-уажәы ицәа дынтанарзызаауеит ианааигәалашәалак. Ахамыштыхә итазыргыларц иақәызкыз аҕа хәымга ихызатқәа афыв-сывхәа ишрывыҕыкыоз ауп рыҕсы шеикәдырхаз... Ишеикәымхарагы иҕоузеи!.. Амахә наагы уара узыхәан ианымлақәауа, узхынхалашагы ануҕыхамшәо, ушьамхгы уабанзафанагари?! Уола, уола... ахызатқәа узрыцәцозар... иахынзаулшо... уахынзананаго... уахынзазцо... уҕсы угәы икылаханы, угәеисра фыпцәаауа!.. Мацкоуп иаанхаз, зегьы унарылхәдаахоит, амца зхылаз ублақәа шаацшуа!.. Нас ухәхәала, укаала шаҕа утаху... изаҳауа анмацхалакь... иантацәырахалакь... уеикәызкуагы даныкамлалакь!..

– Баҭал... уеиха уара... уеиха абааҕсы!.. – Мзаут ибжы шааиахазтәҕьа Баҭал, иаразнак иҕалаз ихшыф назцан, дууаза аанда днахыцан, амхырта ақәынцъра далҕыаны дцон дышзахәоз, дшәаҕыаны. Ахызатқәа иапхьаҕагы ишьтахьаҕагы афыв-сывхәа ивыҕыкыаны ицон еикәтәарак рымазамкәа. Иара, ашьабыста еипш, инароуны дынкаҭо, али-аҕси рыбжьара абнара иенамеидеит ахышәтхәа, иаб илацш иемытдыршәакәа.

– Астәнда, итегь инеихга, барамыжда!.. Бхы шытыбымхын... бхы ларҕаны бцала, Баҭал бишьталаны!.. – Мзаут уажәы уи аанда днахигеит дналыцхрааны. Икаитцарыз дақәшәомызт,

дрыхзызаауа дрывагьежьюан акрыхьыр хәа дшәаны. Астанда лангы дналытгәаны аанда днахижыт ииулакгы.

Лыпси-лыпси еихьымзо дыфны лхәыцкәа днарышьтәлеит дынцәытдаххуа. Амитә зыкәлаз... ахысбыжкәа еихә-еихә иааигәахон, еихә-еихә атшәара икфәрцалон егьызхаразамыз...

– Сара ускәатц, нан... уара ухы уахә!.. Ахәыцкәа машәыр рмышәаит!.. – Мзаут иан даагьатцәы-гьатцәит, ацсеилахәара дназлапшыз лызхымгауа.

Мзаут уажәы, икаитцара дакәымшәо, атымтшәара дыбжәахейт деихәлаханы. Ишьтахькәа дызмыоуа, иапхьака дзымцо, дшафьшафьо аанда давахейт. Ишпәкаитцари уафымыжда!.. Зегь ицәеилахәейт, зегь ицәеилагейт, амчымхара дзыкәшәаз ихы еиланаргьежыт, еиланарфынтит... Ублакәа шаапшуа уан уанлызмыцхраауа еицәоу арбану?.. Уан – узаазаз, узыхьчаз, зкыхахш уфьрхәхәаны ушьапы укәзыргылаз!.. Иаухәараны икоузеи ани аңеи абри афыз атагылазаашьа рзыкәзцаз!.. Аңа дзымшафәо, ан дзымшафәо...

Мзаут аанда дадхейт, дадхейт, аха иан дахигартә еиңш изыламыркәейт, еикәпәх икәтцаз асетка-аанда иара ишитахыз изхьамыреит... агәыпжәара... аиҥагәыпжәара!..

– Ди, ажрахь, ажрахь беиха!.. Бхы бымфәахан!.. – Мзаут, уаҳа акагы анизымзба, иан дналыцхрааит ажра аҥынза днеигарц, ажра псеикәырхаган ирзыкәлозар хәа.

Җазараҥи Мзаутрааи ажра ду рыбжыган, иагьыцаулан. Мзаут иан дигәытцәхәхәа даашьтихын, днаганы ажра дынҥаиртәейт, игәы налызхьаауа. Уаҳагьы цсыхәа амамызт.

– Нан, ахәыцкәа урхылапш, машәыр рмышәаит!.. Сара усцәымшәан!.. Сара сызургахуазеи!.. Уца уара, уца!.. – инаидылцеит, лнап хьахьақәа наихьшьуа, лгәы нҥыхьшәашәаауа. Уаҳа еибамбарашәа лылагырзқәа нхәкәкәәлейт.

Мзаут ф-мцакы дрыбжәахейт. Иангы абас дахьаанижьюаз иҥахымызт, ихәыцкәа рхы иоужьны иахьдәықәйтцаз шәазызарак изнарцысуан.

Мзаут ихапыцкәа леихаиргәгәан, дууаза дыңаны асетка иеынахаижын, иеахьрыфрны наӀ иеынӀаижыт.

ХазаратӀ Къахьыри рыфӀнкәа иенарывакуа, ашыр-шырхәа днарыбжькьеит. Уажәы еихагы иааигәазаны афывсыв-афывсывхәа ахкәа еикәтәарак рымазамкәа аӀәынӀь хәйтәкәа иахьраахоз Ӏыв-Ӏывхәа рышьтыбжь иахауан.

Амфаду шыӀказ акы Ӏжәеит, акы Ӏкәацит... дыдратцас иаархыӀхыӀцит иахьабалакь...

Убаскан Мзаут ихәыцкәеи иареи рыӀсы шеикәхаз ихафы изаагом иахьагы. Ихәыцкәа хыма-Ӏсыма афасара реартан, ианеихсыӀь акыраамтагы изылцуамызт. Ицәкәыкәы, рыӀштәы рхыгга, изыкәшәаз агәытӀкъара акыраамтагы ирхыӀсаауамызт. РылаӀырзкәа рфыкәкәа, уажәы-уажәы иаакыыз-кызуан, изыкәшәаз рзымбатәбараханы.

– Шәымшәан... шәымшәан... ҳаибгоуп!.. Анцәа хрыцхаишьеит, ҳаихьчеит!.. Шәаала уажәшьта арахь! – ихәан, Мзаут ақьалахь иманы ифынеихеит. Уи ахьгылаз рацәак ихарамызт.

Ари ас шаӀантә!.. Ахабла зегы ускан еикәхагәышьеит, аха ишеикәымхара икоузеи!.. РыӀсы рыманы абнара реамардан, абнара иахьчеит. Жәытәнәтә аахысгы набжьоуаа хеикәырхагас ирымаз абнара акәын, аӀа хәымга илаӀш иӀамшәартә уи иатцәахуан. Амшын афыкә ианакәызаалакы ишәартан, ақьылафцәа таха арӀомызт...

Абри ашьтахь, ӀытӀк ианеихсыӀь, ианеикәтәа, Мзаут деиханы иан длышьталеит, лыӀсы таны дысзалгозар хәа. ИӀси-иӀси еихьымзо, дынкылӀш-кылзырыфуа дахьаанижыыз аӀынза дааизар, дабаӀоу, иан дыӀказам. АбылфӀы ыкәышәшәы ицоит иахьабалакь. Игәы нӀыӀсаа-нӀыӀсааит, иаихәаарыз дақәымшәеит, азыказы дрымӀыхьашәаны дыргаз Ӏыишьеит. Абас, абри афыза аӀагылазаашьафы уан дахьаанужыыз данумбалак ушӀаӀалои?.. Даауазырит, даашаӀьшаӀкьеит. Ӏъара лгәы тӀкъаны дцәытӀаӀсыма, акы дахәәеыма, мамзаргы дцәытӀаршьыма? Игәы неицрасит дуалуашо, иӀаитцара дақәымшәо дахьгылаз.

Мзаут ажра дталаны, амагқәа еипхьырттаауа ифынеихеит, аха иубараны икоузеи? Ацэйтцлашыцара, аилапытхара, амагтра ахаңаны... Ихы ларкәы-ларкәуа днеиуеит зегь иара инаицрыхо, хыхьынтәи азәы дибар хәагы дшәоит. Ирыжәлаз агыгшәыг ирылшоз нагзаны, уажәы җадака акыр инаскьахьан, аха уахь анеира макьаназы игәагыуацәан...

Адуеиаеҗ уаҗ дызкәымшәо икоузеи!.. Зегьы дрыкәгыгуазароуп, аха ианизеипшымтәуагы ыкәзаап. Амчымхара зегь ланаркәуеит, зегь еихәланажьуеит.

Шака хәыцра, шака хшыҗеибарыххара дтанаргылазеи Мзаут уажәы!.. Иахьабалакь дынцэйтцәпш-җцэйтцәпшит, дныкәыпш-җыкәыпшит, аха дабакоу дзышьтоу, дыкәзам, акы днышьтпааны днахәланагәазшәа. Дышпауалуашои, дышпагәжәәжәои, дышпауазыруеи?! Иан рыцқа, шака җьабаа идылбалахьааз, шака дихзызауаз, шака дреигәырҗьоз ихәыцкәеи иареи еивацало ашта ианааталалакь. Знык рхы-ршьапы изыкәгыланы икалар, уаха крылтхызма? Аа атцыхәтәаны ишыкалаз – зегьы ныцбаба -иныцхәәшазшәа...

– Ди, о ди!.. – убаскан Мзаут, акагы агәхьаа мкзакәа, деихәлагәа-деихәларцсы дызкыз иеаалжәаны, ибжьы наиргеит, җьаракыр дыкәзар илахартә еипш, ажра дцэйтцаланы дахьнеиуаз.

Абар, аҗылхәтра иалагылоу рыҗнқәа ирымариашаны, акыр днеихьеит. Азәы, ахьышәтхәа дҗылкьаны, акәкәәхәа илаижәитцаргы ауеит. Ацсымцкьақәа еибархәага раатцрақәа ирывамкәа икоума? Изцәыпхашьозеи?! Гәнахарала итәу адгьыл аҗы дара иртәху алрымгои!..

Мзаут акыр деимдахьан, акырынтәгы лыкәҗитхьан... Уажәшьта рыҗнқәагы днарывсырц егыгмызт. Аанда иеавак-иеавакуа дышнеиуаз даатгылеит, абрака гәҗарас иаакаитцан. Ажра дынтацалеит. Ажра аназараҗы, ажыцра ахаңаны иахьыказ, уаҗ дахьзымнеиуаз, уаҗы иахьыҗырхасыртәмыз дцэйтцатәан Мзаут иан дышәны, деи-цаланы, дкәарқәашьеиуа...

Ицсы наилалеит Мзаут иаразнакы... Алашыцара днали-бааит иан дхыкәза дахьтатәаз.

– Беибгоума, ди рыцха?.. Арахь баазгазеи?.. Шака сбышътаз!.. Акбыхьыз цысшыан... хагәнаха ззымгаша!.. – Мзаут, игәы еилатәо, иеааларкәны иан дааигәыдихәхәалеит. Иан абас дахьибаз икаитцарыз дақәшәомызт.

– Шәеибгоума шәара?.. Ахәыцкәа абакоу?.. – ан рыцха, лылагырзкәа нхақәкәалан, дқызқызуа инеималтәеит, абри афыза арыцхара хзақәшәарыз, иабахтахыз хәа лгәы цшаа-цшаауа.

– Хаибгоуп... бақәытц ацәуара!.. – дааижьжәеит Мзаут иан, инапкәа налыкәиршан. Лгәыткәара дарқыцқыцъуан уажәыгы, ақәара-қәара деитцасуа.

– Абас стәланы сааскәеит... афны ааигәара сзымтәазт... – Афны хәа дызфыз уи Хазарат ифны акәын. Ажра убра иавсны иауан абрахь. Азынразы, злагара хәычык арлагартә еипш, азы тыфрны ицон, аха уажәы итацәын. – Ахысбыжкәа слымха цырхит, убриакара ихысуан... Ихалгаззар акәхап, фны-гәара хәа акы аанмыжкәа... – лхәақәа лзыхеуамызт.

– Бымшәан, ди... баала уажәшьта арахь!.. – дналытгәан, ажра дынтигеит Мзаут иан, аха лара даеа дунеик дықәнагалазшәа акәын лхы шылбоз алашьцарафы.

...Убасқан Мзаут, иан димбазшәа, иан дицәызны лыпшаара дафүшәа, ицәа дынтәзызеит уажә дахьтәаз. Лцәбаақәа идыз иара дунеихаангы изшәараны дыкоума? Ихы фәитцихын, иан лахь дынхәацшит даарыцхашәаны. Уи ләыртынч ақьала акәакьтафы дыкфәтәан дкәыкәнеиза.

Убасқангы изықәнаршәаз, изтанаргылаз имгъазо шәахстаны инанхәлеит набжьоуаа ргәатцафы, наунагза ирхамыштратәы. Ақкәынцәа рхы иаеицгакәа инарфәгылеит ицыхлымуа зфәазхаз, рыцхашьарак зламыз ақәылафцәа, ампытахалафцәа. Урт акыр Набжьоуиалаланы инаскьазаргы, ихьамцыр ада цсыхәа рмоуит. Аға имфа уака ифәцырцәеит, уаха иацхьака дзымцо.

Мзаутраа, фымтзакәа иахьтәаз, ргәыграқәа зеггы нарымпышшазшәа, иахьатәи ахтыс иазхәыцуан, аха макьаназы иахькылнагоз хәа акагы рхахьы иааиуамызт. Уажәшьтәтәи ара раанхара шыгәагыуацәаз мац-мац рых-

шыџ азцон. Агхақәа иҕартцаз аиакәым иштанаргылаз, ртагылазаашыа шархьантаз уажәшыта лабҕаба ирбон.

– Зегь зхароу хара хауп... абра хзықәымтцит!.. Иахцәыцәҕахеит абра ақәцра!.. – атынчра ааилеигеит Таркан, акы ижеланы дархәйтцәыхәйтцәуа. Убри ииҳәаз уаан-загы дазымхәыцуа дыҕамызт, дааргәжәажәеит. Дҕагылан, иеаархәашәа, ақала ашә днылагылеит, игәы итцхоз дзазы-миааикәа, уаҕа иеилатәаз днарылацшуа. Мацк ибла қаруақәа нтаирхәрылеит.

– Еилгоз цыахамшыеи!.. Астцәҕыа хташәап хәа згәы иаанагодаз!.. – даацәажәеит настха итәаз Кыахыргы. Таркан игәы итыхоз иаргы иҕәы ишытцхоз ҕашыомызт.

– Иарбан еибашыроу иаразнак еилгахыоу?.. Уи шықәсык еилымгаргы ҕалоит, ҕышықәса еилымгаргы ҕалоит... хәхыкылнаго здырхуада?! – Таркан игәаанагара еиҳа-еиҳа аеартлон, аеартбаауан. Аибашыра ду аан ипишәахыаз рацәан.

– Ус хгәы каумыжын, Таркан!.. – урт рцәажәара иеналаирхәит Мзаутгы. Илахь ҕыаҕыра инапы нықәишыт, ихылца ааихыхны. – Иудыруеи хара хтәы иакны аамтақ зыҕаларгы!.. Хацсадгыл азәгы изгазом дунеихаангы!..

...Даараза ирзыцәҕахашт хәцкәынцәа арт рықәцара!.. Шықәсырацәала хадгыл зцәшә алазхәхыоу, атцла хажәаа еипш, иаразнак иузытцарыџуам, реаладырцсхыеит... Акыр рҕеырҕыар алшоит... – Мзаут дызлацәажәоз акыр инартцауланы дшазхәыцхыаз ҕашыомызт. Игәтакы даеазәы игәтакы иузаларҕашыомызт, еиҳаразак Ацсадгыл ианазку.

– Сара сгәы иаанаго – ауаҕы ицсадгыл дықәгыланатц гәыгәғәарак имоуп, имч ҕбаџтәуеит... иатаххаргы ихы деигзом. Ус акәымкәа, абарт ишыҕартцо еипш, атәым дгыл сымпытцасхалоит хәа далагар, дзықәгылоу итцахжәоит... – Ас иҕоуазцарақәа рҕы Кыахыргы узиваломызт, иеыртцәахәны днауҕагылон, ииҳәоз дузахмырцо, дхәацыхәацшыа.

– Уаҕа уиашоуп, Кыахыр, ура!.. Уи ашыақәыргәғәара атахзам... Ацстазаара зегы еилырфаца ртыцқәа рҕы инаганы инеикәанаргылоит... Иаххысыз аамтақәа раан еиларкәахәхыаз зегы рееилдмыргар ада цсыхәа рымазам,

убри азыхэан ауп абриакара аибарыххарақәа зыкоугы... – Мзаут игэаанагра шака аиаша атцаз акара уазнархэыцуан, итагы ейхау ашка ухьанарцшуан.

Мзаутраа ацәажәара иагэыланахалан, акыраамтазагы ирзеикэыкуамызт, рыгэтыхақәа ейха-ейха рычедыртбаауан. Зны рыбжы, ртагылазаашы рхаштны, инейтырхуан, зны иаадырмачуан, иахьтәоунаргәаламшәазшәа. Еимтцаркқәазгы кәлеит, еимфаркқәазгы. Амала зегы-зегы акакәын изыкыз – иахьтәи амш. Уи зегь рейха имышьтацәгыны ишырзыкалашаз макьаназгы рхафы цқа ирзаагомызт...

Актәи амш Гәнақала итәу агәакрақәа

Амшқәа зегы ейцшны, уара ишутаху ейцш, калашы рымазам. Агәырғара зыцқәоу реицш, изыцқәамгы науцахалойт илахьейқәцараха. Зны-зынла убас уеибадыркуейт, уеибадырххойт, ухлахатц дыргыжьюейт, адунеи ақәзаара атцкысгы ақәымзаара ейгьушьартә ейцш. Аха ауафы ипцтазаарафы, абзиара шацу ейцш, ацәгыарагы, арыцхарагы ацымкәа изыкамлозар акәхап...

Иахьтәи амшгы, дача мышқәак ирейцшымкәа, убас ихьантахейт, ахгара даараза иаарзыцәгыны. Ргәы ґнакааит, ргәы ґнархәацәааит, иаруалуашейт, рхы назқәыркша иақәымшәазо.

Ари афыза рзыкамлацызт набжьюаа бзантцкыгы. Ас еилахәашыны, ахгара рзыцәгыны мшыкгы иапымлацызт. Иабакоу амра агыламтазы изыцгәырғаны изыцгылоз, ргәалакара шытызхуаз, адунеи ақәзаара ргәазырцхоз, рхырқәа ейхаччо иназпылоз?.. Икам, иказам... инейхәлацсы ицейт, уаха хынхәышыак амазамкәа... Инарымпыцдашшейт, инарымпыцтазит... Ақала иахьныцатәаз, уаха иаазытцымтцакәа, итатәоуп рееикәырцшыыхаа, ахәхәхәа инцәйтцәкәыцсычхауа.

Амш акыр илеихъан, алакытца еиха-еиха итцнаршәауан, иааихәласыр, ма ақәура, ма асоура ишалагоз афныпшуан. Декабр мза узақәгәйгуамызт, амчра иара иаман, иааҗаххаз мѡаҗнагон, уафы изхьампшзакәа.

Набжьоуаа еснагъ ирфара рыманы, иржәра рыманы, итәы-ипҗа акәын ишаңылоз ари амза фыхьшәашәа. Азын мышкәа гәахәарак рзацийн ианакәызаалакгы ауафытәыѡса ипҗстазаарафы. Набжьоуааггы уи иалыхәданы иҗамлацызт.

Ушазыпшзамыз, угәы ишаанамгазоз, иаалырҗкыаны ана-ара ашәахәабжькәа нытцыѡуан итцарыхәтәаза, дара зланхоз аҗсабара иамаратәны, агәырҗгашытбыжькәаггы нышытыцуан, иахьабалакь аеахыгзауа. Иалаҗаз изыхәан азынра, җеамтанык еипшымкәа, насыпшараны изыҗалон иуа-иҗахы, ихы-ихшара – дахынеимадаз, аха иалаҗамыз мыцхәы даргәамтцуан, даргәәтеиуан ианакәзамыз...

Мзаут шаҗа деилахауааз, шаҗа ипсы азәхәарааз!.. Ақалакь акынтәи абра данааилакь, имагә дукәа наишьаҗаны, имаҗәа пҗақәа наишәҗаны, ишәақь аашытхны, шәарыцара хәа асы пҗа абна тоурахь ифынеихон, гәахәарак иманы. Акаггы импыхьамшәарггы, уи иара изыхәан иагыпсшьаран, иагыпцхрауан. Аҗсабарей иарей ишыртхыз рҗеимардон, азәггы дырпырхагамызт. Аҗсабара инаҗоз раҗәазан, дархәыцуан ишиҗахыз. Алашьцара иаимнахаанза дхынхәуамызт. Игәалаҗара бзианы, ихы-игәы цқьаны инапы назлеикуаз иқәманшәалахон.

Аха урт зеггы уажәы, маҗ-маҗ рҗеипхьакуа, ишицәыхарахоз дазнархәыцуан, аха, аамҗала акәызшәа, иеамҗакәа иеиҗажон. Агәкаҳара иеаитазарггы иҗахымызт. Дытцнашәауан акәымзар иабаихәартаз. Запхьаҗа имхәыцуа иан лымгәа дтоуп шырхәо еипш, ихәыцрақәа цыҗтаихәәҗуамызт.

Мзаут дахытәаз аамҗа ахгара ицәуадафын. Уажәы-уажәы изымчхакәа дѡагылон. Цьарак иеизышьақәкуамызт. Ичхара хыжжуашәа ианибалакь, дындәылтцуан, рҗәажәара иеынакәытханы. Ақьала иавагылаз ахьаца хыжжәара иенавакны иеынеитцыхуа, афнынтәи шытбыжык саҗауазар

хәа уахь аңшра иеыназикуан. Ифны аңхьа игылаз атла хоурақәа илапш нарыдхалон, абнара иахыхәхәаны иа-хьаапшуаз. Акыраамтагы илапш изрыкәгомызт, урт ирыдхәалаз ихәыцрақәа днаргәылархалон... Ус дгылан пытраамтак, аха нас даафналон итәартахь деиқәышышы, игәалакара хьантаза.

– Иуахауеи, Мзаут?.. Ёеира хәа крыкоума?.. Иахцеипшузеи?.. Хабакылнагои ари хазташәаз?.. – инаиазцаауан уака иеилатәаз, ргәы зынхьаауаз икышә иныкәырххны. Иртахын иара икынтәи ргәы нызкылашаз акрахарц, акреихәарц, рхьаакәа, мацк иадамхаргы, ихызеышаз, еикәызхәалашаз.

– Исахауеи?.. Макьаназы тынчроуп... Атынчра ахатәоуп иахьабалакь... чытбжык уахазом, еикәыпсызшәа... Икалах здырхуада, икәтны ицоу?.. Аха уахь анеира макьаназы игәагылацәоуп...даеа мацк хәапшыроуп...Амлашәакызаргы калап, аха, шәзыкәшәаз ауп, мацк иаашычхароуп!.. Нас ипахшәап, хазнеиуазар!.. – Мзаут итып афы днеины днатәеит.

Шьыжәахыс крызымфацыз шьардаза амла ишакуаз рнырхьан, аха уи азбахә ала ажәакгы рфәдыршәуамызт. Ишумычхара икоузеи, аха ирычхауан...

Кьахьыргы, ус дыштәаз, ихәыцхыз здырхуада, убаскан иныфнахаз атынчра изхымгоу, ашышыхәа дфәгылан, иеаархәашәа ақьала дфытытцит. Иефәхаракны акыргы даанапшы-аапшит дахьындәылтыз.

– Пытфык абрахь ианымгылакәа икам, цәажәажьтыбжыкәак саҳаит абри амфәду шыкоу... Еипхьытта ххабла иалазар акәхап урт ирышьтәнеиуаз шьоуку... ихәеит Кьахьыр, ақьала ихы атцамыркыскәа данаафналоз аамтазы.

Кьахьыр маха-шьахала даун, иара ишитыхыз ари афыза ақьалафы иеизеитцыуамызт афнытә акыр даргәамтцуан дандәылтуаз, даныфналоз. Зны-зынлагы, абри кәзтцаз абна шпарыцәмачхеи, мацк инахаракны, инеитцыхны икартцарауаз хәа днарыкәымчуан, ас иахьапшыргаз гәахәарас икамтазакәа.

– Нас ишца, зегь пхьака ицозма?.. Урт ирышьтәнеиуа гәыпфык арака игылазаргы ауеит... – ихәеит Мзаут,

убас ишыҕалозгы дназхэицны. – Убри аҕнытэ хара, хта-гылазаашы злаҕоу ала, агэеанызаарагы хтахуп... Иахьахтау ишахтау хнеиртэ изыҕамларгы аует... – уажэи дызлацаажэаз ахьантарақэа шатцаз, уи ишааутаххалакы ишыманшэаламхоз маҕ-маҕ рыхшыо назиишьтит. – Ант рыгэрас иугои?.. Рнапағы иааргаз ус аламала иаанрыжыуама... итагы аусқэа мѡапырымгои дара ишыртау!.. – нацитцеит зегы днарылапшуа. Урт рхырѣсахьақэа рацаак ибартамызт уажэи. Ақалағы маҕк иаацэйтлашьцахьан.

Тарҕан уахадзымтэакэа дѡагылан, иеырхэаны даалеиѡеит ақала аѡнытҕа. Таҕынкыи наифытцеикын днафыхеит. Акы дшаргэатеуаз ѡашьомызт шѣимтуазгыи.

– Аиаша ххэарами, зегь зхароу хаихабыра роуп, хаихабыра!.. Аусқэа итагы аеакала иазнеир алымшазози?.. Иаадырманшэалар ариаҕынза хнеиуазма?.. Мамзаргыи, ианамузах, хшыҕаз хаҕазаарауаз, хнеиѣаггуазаргыи, хнеигэидыззалозаргыи... – Дыгэ ипхэыс длываҕэыҕэны дахьтэаз ихэыцрақэа изеиқэмыртэазт, иехыршэааны игэи итцхоз дналацаажэеит, уажэи аихабыра рус инапы ианыртцаз цыушьап. Оумашэа иубаша, ианакэызаалакгыи изыхэтоугыи, изыхэтамгыи дара иркьарзам рѣынапыршьуеит зны-зынла, ргэахы еибаркны. Ақалақь ағыы усоуп. – Ижэдыруаз, ари абзиара ахылѣаауам, ари ацэгьарахь хкылнагоит... Хзеивымсит дарей хареи... хачкэынцаа ахы инаѣахар-гылеит... Ишпҕалои уажэшьта, ихаҕсыхэоузеи?.. – Дыгэ иара итэала дхэицуан, дахьиашазгыи ыҕан, дахьиашамызгыи. Усоуп, зегь еипшны изыҕалазом адунеи ағы. Азэи апхьыжэхаа ичхара нхыжжуеит, азэи иидыруа зегыи цэыригазом, инцаытцеихэаеуеит.

– Иухэо закэызеи, Дыгэхеит!.. Шаҕаамта иузычхауеи азэи духабабаны, инацэхыпқэа уларпсны уҕэақэа данықэтэоу? Исоумхэо, уи ушпхэаапшуеи уара?.. Ибзиоума убас аҕазаара?.. Иабанзаузычхауеи?.. Упсы еиланамырхэази, упсы уѣанамтази?.. Ушпхэыцуеи уара?! – Тарҕан ихы нхьарнааны Дыгэ днаизхьапшит. Дыгэ дызлацаажэаз агэамтра ааизнарцысит. – Удгылгыи уара уакэиҕымзар,

ишутаху уеузеитымхуазар, узнымхозар... уи пстазаароума?..
Хачкэынцэагы рхы зыхдыркъогы убриоуп. Уажэшьта
чхаша амам... ахахэ уршыргы ипжэоит!.. – Дыгэ ицэажэара
игэы ишыцаххыз мѡашьѡ, днакэымчшэа инеиѣаирхыит
Таркан.

Таркан дахьяашакэаз рацэазан. Уи еснагъ аиаша
дадгылашын. Аиаша ныкэызго – уи иацэхьатцхоу, уи
иашьтам мыцхэы дырцэымгуп. Зны-зынлагы, уѡ дызлакам
далакоушэа, атэѡақэа ихагылоушэа инаихцэажэахуеит
датэамбазакэа, зтыхэрыкыкэа рацэоу. Таркангы убас
ианихэапшкэозгы ыкакэан, аха иара урт рыгэхьаагы
икымызт. Дзыдгылаз дадгылан наунагза, дагьацэхьатцуамызт.

– Уакэытц, цыушьтеит, нак!.. Иахфозгы ыкан, иаажэ-
уазгы... Адгьылгы хаман!.. Сара ас зысхэо, ажэлар
еиѣамыжкэа, навс-аавсшьак амазамкэа икахызма?.. – Дыгэ
иихэац ихэон, уи днахыхэхэаны акы ибарц, акы иахарц
итыхымызт. Псабарала иашта-ихкаара дынтыхэхэаны,
иeilкаара аеиitцнахыртэ еипш, атагылазаашьа имоуцызт.
Дызхылцызгы еергьхэа зыпсы такыз анхацэа иреиуан.
Ашыкэси-ашыкэси рыбжьара ишеибарыххоз инеипыргалон.
Аха Дыгэ еихаразак дыззаигэаз, дзызфэлымхаз иѡны-игэара,
инхара-интцыра акэын. Уи днапыхэхэаны аеакы адунеи аѣы
икоуп хэа дыкамызт.

– Адгьыл хара хакаитызма?.. Уцкэын хазы дынурхарц
утахызар, уцаны дара урыхэаракэын. Хэышыкэса урзыпшызар
акэын... Хадгьыл иалахэаахэтун, рцыбақэа аладыртэун,
абри иашазма?.. Избан иара увараѣы ишь-тоу адгьыл ѣатцак
азыхэан нахьхьынза уцаны ирымпытумкэыкэаакэа, арака
хнапхгара, хаихабыра ирзымзбазози ас иказ азцаара?.. Аха
уртгы, хара хаипш, мыч рымамызт, ирымпытцыркэыкэаахьан...
рнапгы акагы анымызт, ихахэартахашаз уск дара ирызбартэ
еипш... Изыхъоз абри зегы, исаумхэои?.. – Таркан еиха-
еиха далапахалон игэы цызфаауаз, дызлацэажэоз аус хьантэ.
Хьатцрак кантцомызт иеынаѣшьаауа. Итахын аиаша шиашоу
ацэыргара, иашьа иакэзаргы ибла интэихэон цымкрыда,
дацэхьамтыкэа, ус иказшьан иара.

– Егъаумхэан, урт хара харшыуамызт... Анс рхээрғы, ас рхээрғы акафы хааргон... псеивгартак хартон... хнейвыс-аавысуан... – Дыгэ дацэхьацуамызт иихэац, иблақәа ааирпсеипсеит, ус акэзамыз ишейгхоз хәа аанаргауа.

– Хрымшыуазар умбои иахьа иахзааргаз?.. Ант уаѳ дыршаѳома, рыгәрас иугозеи?.. Хадгыл, хара – ргәы хқылахеит... Хзыхдыркьогы убриоуп, иузеилкаауазар, Дыгә!.. -Таркан ичхара хыжжуан, иеизаанкыломызт.

Уажәы агәамтхамтцрақәа зегы зыхкьоз изташәаз акәын, рхы адақәа еибархханы иахьыказ иахкьаны рҕырзыртынчуамызт, рҕырзеикәкуамызт. Амац азыхәангы инеикәгәамтцун, убри акынза инанагеит иахьа мацара иназлапшыз...

Кьахьыр урт дырзызырѳуан рылафымтзакәа. Игәы иахәозгы ыкан, иамыхәозгы. Игәы иахәоз – Дыгә изеилкаауазар, аиаша ибла иахытеихәаз акәын Таркан, игәы иамыхәоз – реицәажәара агәнеибархарахь икылнагар хәа дацәшәон. Аигәылацәагы анеиҕаггугы ыказаап, аха нас иааикәтәахуеит, иахьакәым ихыкәнажылаанза, ҕыркәыгарак аарпшны.

– Ишәхәақәо сахауеит, аха сара сзызхәыцуа аҕеакзоуп... – Кьахьыр днарыбжапалан, урт рцәажәара хьанта ааипци-кьеит. Уи еипш икоу азтцаара арака уалацәажәеит хәа иалухгәышыоз, угәы унархуан, акәымзар иузыхеуамызт. Здац-пашә шеишықәсыла иалазхәхьаз рымчра иаразнак иузрымпыткьомызт, егъа урҕагыларгы, егъа урҕагьагьаргы. Уи иатахын даҕа мчык, иара иахәланамгалашаз, иара иаиааиртә еипш зхы цәырызгашаз... – Ускан хар хамазамкәа ххәыцқәа алаагахын, ашьтахь еибарыѳны арахь рҕаархахит... Ирзымчхаит убрака пытраамтак!.. Сахә-шьа лҕы ишәартазма? Ашьха аназарафы инхоит, ус аламалагы, ижәдыруеит, уаѳ дызнеизом. Ирфозгы ыкан, иржәуазгы. Уажәшьта ишдахапсыхәоу?.. – Кьахьыр уажәы зегь реиха абри дартынчуамызт. Уи азхәыцра даргәаҕхьан, аха алтцышьас иаиҕашаз макьаназы ихафы иааганы изызбауамызт. Ихәыцқәа алганы имазар, еиха дманшәалахарызшә игәы инаѳон. Рани

дарей рееикээрхэны иахьейд-тэалаз днарызхьацшит: – Зегь
зхароу абри лоуп, – ихэеит Кьахьыр ипхэыс дналызгэааны.
Уи илхарагэышьаз, аха ус инархэон. – Илзымчхат
мчыбжык, ыи-мчыбжыа ракара!.. Иаалычхазтгы, икалашаз
лымбарызеи!.. Абри леицш ачхара злам сара дсымбацт
аиашази!.. – азэгы диятэамшьазо иеааиркьахэит, казшыа
чыдак наинырцшуа.

Аеыркьахэра зны-зынла инаинубаалон Кьахьыр,
ианатахызгы, ианатахымызгы, аха уи дарцшзомыт иара.
Ачхара лырнырцшуан лара ианакэызаалакгы, шыоуки-
шыоуки реицш апхьыжэхэа диеацаломызт. Лхэыцкэеи
лтэаацэарей еиламырсзакэа рныкэгара акэын хыкэкыс
илымаз. Ахатца усгы, апхэыс усгы еилалызгон, лыбаф
дацэаашыомызт.

– Аиеи, усоуп уара угэы ишаанаго – зегы сара
исхароушэа... Хэфатэгы ыкан, хэжэтэгы ыкан, хтыпгы
маншэалан, аха ахэыцкэа ирзымычхэит. Аэныка ханбацой,
аэныка ханбацой рымшакын есымша. Нас ишцакастдарыз?..
– Кьахьыр ипхэыс гэызианк лакэын, илхэозгы лдыруан,
илуазгы лдыруан, аха ишакэым иналыхэацшуазгы ихэтэз
иамхэакэа доулышьтуамызт.

– Хаи, нанхейт, ас икалап хэа лгэы иаанагозма Арда?..
Еилгаз цылымшьей!.. Аамтацэгьак акыркы хылахеит,
икахцара хзымдыруа агэысакара хэцэхеит... зегь уара
ишутаху изыкалома?.. Ххы тыркэан, цыарак хзышьакэымгыло
хкарцеит, нан... – лхэан, инхэалыршеит Мзаут иан
Хыкэыр дахьтэаз, Арда лахь мацк инадцэыланы. Уи еснагь
дылгэацхон, лыматцушьаз ухэару, леилкыа-еилгэыцэраз
ухэару, акы узлываломызт. Ахабла хэсакаггы акала
дыкэныршьомызт, лышэагаа мацуп, аха лакара ахы дацсоуп
рхэахуан иналыхлафны. – Иухзызаргы, иухзымзаргы
уэны аказаара зегы ирейгми!.. Егэа иузгэакызаргы,
егэа иузааигэазаргы, уанбанзарыдтэалои?.. Ухы кэнушьо
уалагоит. Уимоу, мчыбжык хэа сыцха лахь санцалакы, ахгара
сэыцэгэахэа збоит, ад-гыл сыцгэоит, нас сеихоит абрахь,
ишысхынхалоу... Дасу иара иахызтынчроу, дзышьцылахьоу

игәы азыраҳатуп, наунагза дзапыртцуам, дхәынчаны дамоуп ишыҕазаалакгы...

Хыкәыр аҕстазаара дыңнашәахьан акырза. Еснагь абри дызкәынхо адгьыл лыҕсы азғхәаран, уи нкажьны апыртца, ааныжра даараза илцәыцәгьан, илцәыхьантан. Кьахьыр ихәыцкәа хынхәызарггы, убарт шкәыцшкәоу рыфнаҕа агәылра иахьазхьуаз, лара гәахәарак лнаҕуан. Ахәычы дшыхәычу игәараҕа агәылра анизымкы, ддухарггы наунагза дацәхьатпырггы алшоит. Уи зегь реиха игәцарактәыз, изыхзызатәыз усын.

– Сарггы убриоуп есымша ирғаскуа... – Дыгәггы иажәа нарылеитеит урт рцәажәарағы, уанззатәи игәтахәыцрақәа днарыцәхьатны. – Раб уеизггы, ыҕами, абцъар даҕағылоуп дшатагылац. Ран иналыҕаны индәықәахтан, мчыбжык аатцаанза иҕхеибатца иаакылсит, уаҕа иахзымычхаит, ихазхымгеит хәа иҕабыҕ-ҕабыҕза... Хара ххәатәы рахауама арт?.. Рхы иааташәо зеггы бзиоу цыыр-шьоит!.. – Дыгә ибла цырхәны иматацәа днарықәымчит. – Рыхкәа рыкәкәазар, нас зегь еилыркауан изеицшраз... Ахәатәхамцара ауп зегь зыхкәо, раб дшыкам рымбои, рхы иадырхәоит!..

Дыгә иматацәа зымҕа итәан рееидыпсаланы. Урт хбыцкәан, иргәацхар ирылшозггы мацзамызт.

– Мзаут, ухаиҕхеит араҕа уара!.. Иҕалашаз удыруазшәа, заанатцы, ушааизтәкьа уҕаацәа алуган, утынчми!.. Уан затәык лоуп иаанхаз, аха уиггы цсыхәак шҕаузлымҕари?.. – Кьахьыр Мзаут ихы наиқәикит, уи еиха дманшәалаханы дыҕоушәа, гәаҕрыла, цәгьацсышьала иҕаацәа ахьалигаз дазымхәыцзакәа.

– Стынчу цышәшьоит... Сарггы сзыргәәтеиуа рацәазоуп, ицәырызгом шәымхәозар... Санггы сызлыцхрауоу здырхуада... Уи далганы дсымазар, нас сара стәы сара издыруан. Егьаҕаларггы ацкәынцәа рахь скылымсыр зузомызт...

Мзаут иҕахымызт игәыцхақәа зеггы цәырганы абраҕа рылацәажәара. Аеынкылара зны-зынла ауашы дарпшзоит,

дарманшәалоит даараза. Ихәатәуггы, ихәатәымггы уерылаужьыр, иахьакәым уанкылыргоггы калалоит. Ацәажәарафгы агәәеанызаара дацәхымкьозароуп ауафы, ихшыф иахьакәым дамыршәыртә еиңш.

– Шәара ишәыбаргәузеи, сара соуп хәа... Сара стәкәа ахыкьоуггы сыздыруам.... Сыцкәынцәа абцъар шытырхит, аха сыңшәма дахьагаз хәа акаггы сзеилкаауам... Акәа далахан, дзалцуамызт... – Тарканггы дызмыртынчуаз ахьаакәа иман. Аибашьра иалагеи уажәи рыбжьара иара уахь дзымцо, лара арахь дзымаауа ицхәыси иареи еикәнаган, цсыхәак ахызамтауаз еснагь гәтынчымак изнартысуан.

Мзаут итаацәа аналигоз ихигаз агәактәакракәа иахьаггы ихаштуамызт. Ага хәымга, ус иара ишитәхыз, Набжьоу дзахымсит, иаиныңшратәи илахь нтархәахәеит. Аускәа арака ус ишымариамыз анырба, нак уаха изымцакәа, ахәылбыхеа имидагәидаха инхьагәгәаны рышытаыхька иаахынхәит. Афагылара ироуз акырза ирныңшит. Ирыцәтахаз кәлеит, ирцәылбыз кәлеит ишақәымгәыгзоз...

Ахаблафы иеиланхауаз игәыткьа-цсыткьаха, ирфо ыкамкәа, иржәуа ыкамкәа, иеикәыхьшәашәа абнара ишылатәаз иаархыргеит имыцәазакәа. Адырфәеноуп икылңш-кылзырфәуа рыфнқәа рахь ианкылсыз. Уи ирызнартысыз агәтынчыма, ишрылшоз ала рәааикәыршәаны иахымтыр ада цсыхәа рнамтәит, егьа ирхьаазарггы, егьа ирцәыхьан-тахазарггы. Зеггы рәааибадыркын, Кьахьыр ифны еизаны инатәеит еикәхәыцраха, игәжәажәо, арака ақәтра шырызманшәалахашаз иаарласны изыбтәын. Зны уахынлан идәықәларц ақәыркит, зны ашарпазыхәан. Аха ашарпазы идәықә-лар еиха ирзыманшәалахон акнытә рәааныркылеит ашар-пазынза. Ауаха арака имыцәазакәа ахәыштаара ишыгәхәатәаз иаархыргеит...

– Бымшәан, сан... абарт ртың иныкәтцаны сеицаауеит сара... ус баансыжьзом... – Мзаут иан аңхаррафы дахьтәаз дналхагылеит. – Шьапыла бхазгом уажәы... ибцәыхьантахап!..

Ицәыхьантан Мзаутггы иан лааныжьра, аха уажәазы

уаха псыхәа амамызт. Шьапыла иан диманы амѡа данылар илызхымгар хәа дацәшәон.

– Ахәыцқәа машәыр рмыхьааит, ахәыцқәа!.. – лылағырзқәа неилацәеит абырсаатк. – Сара сызургахуазеи... ацсәахәг сигом, умбои!.. – лгәы аацшаа-аацшааит, инеицрасын. Наунагза даанижьрызшәа иаалхьааит. Ан рыцқа, зегь рзыхәан згәы пшаауа, зегьы рзыхәан згәы былуа, аамтала акәзаргьы данаанужьуа ишхьаалго еицш ҕазәы изхьаамгар калап...

– Аиеи, шәара шәхы шәзалгондаз хәа, хара хабашәтаху уажәшәта... иҳалышәхузеи?.. Шәаныхәыцқәаз акәын ханышәтахыз... шәхы шәанзамыхәоз... Уажәшәта шәхы шәахәартә шәыкоуп, иахзыжәуазеи ақырмыцьқәа, абга-қәагьы харфааит!.. Ус хәқәнагоит хара!.. – Дыгә ицхәыс Хацтина лыбжы чыхьаза интылкааит, угәы аатцнашәартә. Мзаут иихәаз ләфлыжьуазма, ақапыхәа днеицрасит. Лқышә хыпсааза лтаца длызкылыцшуан, бла-бла дынкылблауа. Лмацацәеи лтацеи рцара шылгәамцхоз шашьомызт.

Кьахьыр итаацәагьы рҕааибыртәит.

– Шәымшәан, шәаргьы шәаанхажьуам!.. Абарт ганы хәауеит... Ма Цьгьарда иаанхажьуеит, ма Ахәтца... Уахь макьаназы ишәартазам... Ижәдыруазеи, ишыдыдуа еицш қәа ауам рхәоит, хәилзыргаша мычқәак каларгьы... – ихәеит Мзаут иҕаарпсыены, Хацтина илхәаз днацрамлакәа.

Агәыгра ианакәызаалакгьы ауафы ицуп инеицырымшәазо, зны абзиарахь дкылнагошәа, зны ацәгьарахь дкылнагошәа. Мзаутгьы гәыграк ицын дахьцалакгьы. Ус акы инахәлабга цашьа шамамыз агәра игон, аибарыххарақәа, аиҕахарақәа, аиҕагыларақәа шыказгьы...

Ашара рыҕеналакны, ахәыцқәа ранацәа нарышьтаргыланы ашта интыцит Мзаути Хазарати шарпазза. Иаанхаз иахьындәылтыз итгыланы акыраамтагьы урт ирзыцш-уан, ацсабара атынчра рҕамаданы иахьнеиуаз. Атцх цқьахәхьан, аетцәқәа кыдыгта икыдыцсалан ажәфәан аҕы, макьаназгьы икыдышәшәацқәа. Цытраамтак амш ааилгарашәа икан...

– Хара хцалап, Таркан... ханкылцшып дырфәагьых... икоу аабәп... Мзаутгьы уаала!.. Егьырт арака шәыказ, шәахзыцшыз...

Хшәышьталоит хәа шәаламган... Икәхтдалакгы жәбап!.. – Кяххыр даахьахәын, итәкәэз цкьа еилырганы ишиимбозгы, днарылапшит. Акыргы ирычхаит, уажәшьта ацара иаамтан. Ус ипхьазон Кяххыр. Иеикәтәахьазаргы калап хәа игәы иааинатәит. Иеикәымтәахьазар уахь неишьа рзыкәтцомызт. Аңыхьа еипш рыонкәа рфь инкыдыххыланы иньфнапшуан, иньфнагыжьуан, убри акәын гәтакыс ирымазгы. Акыр рыздәылгаргы, уахакгы рыпсы алеикәыркуан. Иахьантәаракгы ргәы цнашьаахьан амла... Знык рыгәтакы зыманшәалахар... Иахьатәи амш ахгара даараза ирцәуадашын, аха ирымчхар ада цсыхәагы рымамызт.

– Ижәбо аанышәмыжын!.. Иззаншәыжьуада... атәымуаа рзыхәан аума?.. Иззахтаузеи аматәагы-афьтәагы, хара хапсуазар?! – Кяххыр ипхәыс Арда лхатца днаиабжьеит, икаитцашаз дынтарцшны. – Уа имазеины икоуп иаха иззкәазгы!.. Иаххахарцо матәажәкәакгы шытх!.. Ахәыцкәа рыматәакәагы ухоумырштын... ушахьзо еипш... икаутдалакгы!..

– Таркан, абаапсы... иумфатәны хара хәгы ункыдыххыл!.. Адулап афь абыстакәа тан... Шәыкгы убра асаан ианцаны итасыргылан... Арцәгы ухоумырштын!.. Иахтахақәашагы рацәазами, аха зегы абуугәалашәои, ухы антыркыалакь... итоу антыргалакь!.. – Дыгә ипхәыс Хапдина лыхшыф назызцаз неикәылыпхьазеит, илтаххақәашаз зегы дзырхьымзакәа. Уажәшьта ахьшәашәа, аца хәа длапшуамызт, знык абрахь иааганы ирымазар...

– Нан, Мзаут, машәыр шәмыхьааит... шәгәышәеаныз!.. Шәынкылпш-шәынкылзырфы!.. Иаразнак ахыцыхәа шәеы – фнашәмыжылан!.. Иалжәдырааузеи уака ихәытатәаны шәнарфәахаргы!.. – Хыкәыргы инарышьталхәеит, лнапкәа рхахо. Дасу хьаак-хьаак рыман ирзышьтымхуаз, ирызырманшәалоз. – Уажә уака ишеилажью здырхуада?.. Агәымхақәа, ант ееи кәртцозма?.. Аңыхьа еипш еиладырфынтьазар акәхап!.. – убри лыхшыф назцеит Хыкәыр. Аңыхьа хәа дызфыз – уи декабр мза хца рзыхәан ианрықәлазтәи амш акәын. Уи анаалгәалашәалакь, дарыхтышыызшәа лцәа днытзызауан.

Убасканггы рыоны убас еиладыршынтит, мчыбжынакыак дшафызггы, лара ишылтахыз цкыа илзеилыргомызт. Ахыы рымамызт, ацара рымамызт, аха рылапш назыдхалаз инаргэытцэхэаны иргеит, зхьацшрак камтазакэа.

Акыала ашышыхэа инытыцтит рыхыкгы. Афасара рыенылакуа рфынархеит рацхьака. Ахауа аафыхышэашэан. Ахэлара иамеханакхьан иахьабалакы...

* * *

Мзаут ари амш дунеихаанггы ихаштраны дыкоума, шынфыкэра нитцырггы... Дшэапырхапуан, дрыцхахэха, иара дахыз, иахьизхаз, ихэыцкэа ргэыргыара жэван акынза иахьхалоз, иан лыпстазаара зеггы зыхтнылтцаз афнаца, уажэы дацэтэымуафхазшэа, иезаны дазкылцшуан зэыр дыкоу, дыкаму хэа, игэы атхара-атхара еисуа.

Икэыкэма-шэыкэмаха, алашыцара иаманакуа игылаз афны аценцыыркэа тафэыбаны, ашэкэа кыакыаза иаартны. Ала гэыкы-цэакуа, дшабаз ифны инеигэыдха--халеит ихырбза-кэырбзо. Деибганы дахьалцыз иеигэыр--гыаны аеазышыакэкуамызт.

Афны узыфналомызт, мафэеи-фыфэеи зеггы цкыаны еилажын, аимтэацэа иршыакыахьан. Мыцхэы афешнархара шэартан. Мзаут даашакы-шакыеит. Иибаз уафы ишимбац ала дааитцанаргэгеит. Мчымхара дук иакэшэаз дишызан. Дыздэылцуамызт. Игэы еикэызхэалашаз хэа акагы ицымлеит арака. Афыхьатэи ажэылараан еицш иазныкэеит уажэггы. Рыцхашыарак рындырцшуазма, дара ишырцэафаз рхы мшапыргеит, еилых камтакэа.

Агэашэ афы ажэкэа адгылан, аха урт ирызхьацшуадаз!.. Агэарабжыарафы ахы зыкэшэаз ихаббала-хаббала ишытамкэа ифамызт, аха игэазтодаз!..

Кыахыри Тарфани ахьнеизггы ееира аукахыз!.. Ирзымбатэбараханы рыонкэа ирыфнагыжыуан, ирыздэыл-цуамызт... Зегь хыла-гэыла ишцанеилартцеи ухэарауазеи!.. Угэы узырхышаз, угэы фызкаашаз рацэан, аха уажэы урт зеггы цэырганы ирбартамызт.

“Хабакылыргеи, хабанзанаргеи, ухэарауазеи, арт ацънышкэа, хэафнкэа хрыцэгъычуа!.. Абри акэын иаххахамгацызгы!.. – Мзаут игэы дынтацэажэеит ицсы ихэламзо афны дахыфназ. – Аибашьра дузза аангы ас рхы мѳапырымгозаргы каларын ага иеибашьцэагы. Икхэцэахэааз, хара абарт абас ихэзныкэартэ еипш?” – атак изташаз хэа азэгы ихафы дааиуамызт Мзаут. Уи азтаара хьантан, набжьоуаа рымацара рзыхэан акэымкэа, зегы рзыхэангы...

Убаскан, убри аамтазы, рацэак ихарамкэа иагаз ахысбжы игэеаннатцеит Мзаут. Ахышэтхэа дааццакны аматурта дныфнапалеит. Аракагы зегы аархэны, хылагыла еилажын, еилыргашьак рымазамкэа. Хыма-цсыма фатэак сыздэылгозар хэа дааццакит... Днапыршышьуа импыхашэаз неизихэхэеит... Убри аамтазы дырфегыых инеикэырццакны апкаф-апкафхэа еитаагеит ахысбыжкэа, уарзызымыртэ еипш. Ари акы иазхэан, шьоуку абрахь ибжьазаргы каларын... Мзаут, икаитцара дакэымшэо, азныказы игэы ааимнакэартэ дааихэланархеит, аха иара иеааликэыцэаан, ашэахь деихеит. Иаарласны дапыртцыр акэын, макъаназгы ишэартан арака...

* * *

Акъала ицатэаз еиха-еиха ирыцэагэгэон аамта цацыцхэаза... Ицаз лассы иахымааз гэгынчымрак рyz-нарцысуан...

– Иаанызкылазеи абарт абырскаамта?.. Абыржэыгы афнкэа ирыфноума игэамгэауа?.. Цэгъала икартазар акэап хэафнкэа?.. – Дыгэ дфагылан дындэылпшит, аха иахэабалакь лашьцароуп, иубараны икада... – Иркызар?.. Ирымпыхашэар ус иоурышьтуама?.. Рцэа азы аанамго, рыпсы егымцо-иагымаауа, ихэахэа-жыхэаны икарым-цои... ирымшыызар?...

– Абзиара умхэои, Дыгэ!.. Изакаызеи иуфэуршэуа?.. – Хыкэыр инеифалырхыт уи, ицэажэашьа аалгэамырцхакэа.

– Ҳафнқәа рґы хзымнеиуа хґазтқаз, иа Анцәа уґазар, ахамыштыхә иґаргыл!.. Хґақ Анцәа идумырґахын!.. – Хыкәыр лхы ышыштыхны, лнапқәа хыхь инатцалырґахеит, анцәа димтцаматанеиуа.

– Арахь ушнал, арахь... уа узгылоузеи?.. – Хаґтина Дыгә днаихзызааит, дахьгылаз машәыр наихьрашәа. Иара уи илхәаз имаҳазазшәа, Кьахьырраа ахьымааз гәытцхас иґатцаны, рышьтыбжьык саҳауазар хәа деиқәызырәуа, инахараны алашьцара иузалымбаауаз рыфнқәа рахь дыпшуан, рыцҳарак Анцәа иахзыґаумтцан хәа, игәы дынґа-хәыцуа.

Дыгә, игәы иаазымычҳакәа, иапґхәґа ґытк даанаскьеит, амфәхәаста даныпшыло. Афасара улґышны акаґы убарґамызт. Амаґқәа рееихарґаны иахьабалакь уршьаҳауан.

– Уабацахуеи уажә уахь?.. Уазымкуеи ґыарак?.. – Хаґтина ишьапышьтыбжь лаҳан, ґахак илґомызт, ґыара дцар хәа дшәаны. Аґаҳмадажә иимгәаґуа иудыруази, Кьахьырраа днарышьґаланы дцарґы ґамлои?.. Игәґыха дарґынчуамызт, иныпшуан..

– Хәычык снаскьар сґахын... – ибжьы аармачны даацәажәеит Дыгә, ишьґахьґа даахьаҳын.

– Арахь уцал, арахь... уахь ура узцом!.. – инаидылґеит дхынхәырц. Дыгәґы даахынхәит.

– Афны зегьы ырмазеины исыман... Амґал зны иґан, абысґа – хазы, акәац жәны адулаґ аґы иґагылан. Аґәыд, арґәы... иуфашаз мачхәызма!.. Изыманшәаламхоу?.. – Арда ицаз ахьымааз дархәатцәыхәатцәуан лхәыцқәа лыварыґәґәа дахьтәаз. Ихьаалгон лхәыцқәа иахьа крымфазакәа иахьаанхаз, аха илылшаґәышьоз...

– Харахәґы убас акәмыз... Афны иҳамаз арахь иҳамазґы, иҳабарґәыз!.. ґарґан ґадыґыґы иааиго здырхуада?.. – Хаґтина лыбз лґышә ґаґақәа инарықәылшьыт, акрыґара лґәы иґалазаны дшыґаз налнырпшуа.

– Иҳамаз анґ аимґәацәа ирфазарґы алшоит... урґґы млаго идәықәми... Аґыхьатәи аан хдулаґ акаатармыжыт... инґырбазаны ирфеит, изґашаз!..-Дыгә убри ааигәалаиршәеит.

Иаргъы айбашъра дузза далахэын, аха астѣкѣа ихы мѣаѣимгацыт. Арт зегъ неидкыланы изгѣйтѣырц згѣи итѣзккѣаз реиѣш рхы мѣаѣыргон иахѣабалакѣ. Рыцѣхашъарак рындырѣшуамызт.

– Дара еибганы иаандаз, хара крахамфазаргъы!.. – урт ицаз заанатцы иахѣыхнымхѣуаз даргѣатѣиуан Хыкѣаыргъы, раѣаак илынлырѣшырц шылѣтахымызгъы. Мзаут машѣаырк ихѣыр хѣа дшѣаны деитѣанаргѣгѣон.

Ахгара убриаѣара иаарзыѣгѣахеит, амш ахѣанѣара зегъы наганы рѣаѣкѣа иныѣкѣанатѣазшѣа. Аѣымѣтра ауаѣы еиѣагъы дахѣаѣеуеит изгѣамѣтазакѣа, дызхѣынхѣалаша инарбазом. Икѣша-мыкѣша рѣеитѣакны инеиѣагыларашѣа, шыѣѣак иаѣхѣаѣа инаизыѣкамѣто инаиѣгылоит.

Пѣтраамѣтак еиѣѣышышы, ѣаѣаѣымѣтран араѣа. Ирхѣоз рымѣѣазшѣа, рхѣыѣраѣа инаргѣылархалан, изрылѣуамызт. Аха ус, дук хара имгакѣа, дасу реидараѣа разѣынѣта, ирбаз еидыѣхѣѣала афасара иаалѣтит рыхѣыкгъы еибганы. – Уа шѣыѣаз, уа шѣтѣаз, – рхѣан, аѣала иныѣѣалеит реидараѣѣеи дарѣи еибарыххо. Ирзыѣшызгъы, арт еибганы ианырба, рыѣсы аавиырѣеит иаареигѣаыргъаны.

Иахѣынатѣаз азѣи-азѣи ирбаз реибархѣомызт. Гѣтынчымрак-гѣтынчымрак рызнартѣысуан урт ирзыѣырѣуаз.

– Уа ак уѣшаауа, акеилурго хѣа иѣам... Ѣгѣала иѣашѣтоу рыѣнаѣаѣа зашѣа убас иаабаша!.. Кылхѣарак аанмыѣжкѣа, аѣѣаѣа реиѣш, иаарбаз акы еиѣымсит... еиладырѣынѣтит, еиларыѣжит... угѣы ахымло иѣартѣеит... – Кѣахѣыр изхѣомызт ибла иабаз. Игѣы ѣнаѣауан дызмырѣтынчуаз. – Изустѣѣада абарт абас ишаны адѣы иѣѣызѣтаз?! Иарбан аазароу урт ирырѣтаз изхылѣыз?! Анѣѣаузша, исзеилкаауам сара абарт еибашѣѣоу, игѣыѣѣоу?!

– Сара сѣкны иѣартѣаз жѣбар, зынзаск шѣеиланагап. Зегъ ѣѣыѣырхѣан, ѣѣа икарыѣжит, аѣѣынѣѣа рхѣыртата... Ирѣахыз алырхызар акѣапа, иабеилсыргѣагѣышыѣоз... Хѣѣсыргъы хѣазларѣѣауа шыыршыѣф ѣѣакгъы узыѣѣшауам... Мап, арт аѣычраз иеибашѣуа уаауп... иагѣшѣарѣоуп... –

ихәеит Таркан. Уигы ихы адакәа еибазырххоз рацәазан. Ипхәыс игәцаракны, еикәырцабны еснагь дзыхзызауаз, уажәы абцар зкыз агычцәа рмагәшьхәа иатцаркыашыт ирзымгаз, рыцхашыарак рынмырдшыкәа.

– Макьаназы иргаз хәа акагы хаздыруам... Уи нас еилах-каауазар акәхап, хазнеигәышар... иахзыманшәалахар... – ихәеит Мзаут. – Аха сара ицъасшьо аеакзоуп – хара иахзымдырзо абриакара игәхәыз ауаа ахьхаланхоз ауп... Ирыгыз?! Ирымамыз?! Ихәигынгы инымхазози?! Хара хакәын еснагь ихәцәарыххоз хадгыл афы... Хаара-бзаара хәа акрыказар дара иалырцәыцәахьан... Атыц кәазкәа, атыц пхакәа рытцарәыланы иахьынатәоз цсраенынза иузахырқәацомызт, реаларцсны иркуан, наунагза дара ирзыршазшәа... Икәлаз аибарыххаракәа зегы кәзцозгы дара ракәын, ртыцкәа ирхымкьарц азы...

Урт арахь икәызгалаз шыкәзааз еипш, даргы ыкәзаауа анцәа икаитцароуп!.. Ишпәххабаеи мчыла, ухәарауазеи!.. Изустцәакәаз абыржәы еипш икказа имаапшыцызт... Ампытахалащәа... уаха изустцәадаз!.. – Мзаут афырәхәа ихапыцкәа неихаиргәгәеит. Ицсы еилазхәоз убри ашыза гәацкрак изцәыртцны дыкан, апыркхәа деицранарсуан.

Игәы изыркхәоз рацәазан Мзаут. Урт еснагь дырәагылон, аха дыршьахауан, имч рыкәхомызт. Ари ашыза апцстазаарафы хьатцра шатахымыз ицазхәакәоз рацәазан. Апсадгыл иазку азцаарафы еихагы илшара аеышьтнахуан. Уи дакәгәыгуан макьаназгы.

– Нан, хца ыказу?.. Хажәкәагы убама?.. – мацк ианаатынчраха, Хыкәыр лажәа ныбжьалгалеит, избанзар апыхьатәи аан рца амца ацрартцахьан. Мзаут ускан ихыблаа-фьблааны цәгәпсышьала еикәирхагәышьеит, атцәц афы дцаны, азы ааганы иакәтәо. Ицхраауаз хәагы азгьы дыкамызт...

– Хцагы еибгоуп, хажәкәагы еибгоуп... – нләтеикит Мзаут иан, лгәы алаиртынчырц, иалакаитцарц. Ан лхәыцракәа рымфхак аныцбааугы ыкоуп, еихаразак афнаца ианазку.

Зегь лара илхьаауп, зегь лара лылацш рхызар лтахуп
иаахмыршэакэа.

Кранырфа ашьтахь рызынтэыкгыи рееидыргэҕэала
инатэеит. Ақыалагыи усқацаакгыи итбаацаамызт. Атқ ахгара
ус имариамызт, ахьта аҕан. Амаҕаа цхақэа хэа иааргақэаз-
гыи нархадырцеит, инарыкэдыршеит.

Аухантэаракгыи адэахьи иаақэымцзакэа иқэырцссон,
адгыи ацааакыра еиха-еиха иацнацон. Амш азынрахьи ахы
архакан, уажэшьта уахагыи ҕаахэыракгыи канатцашамызт...

Афбатэи амш

Адырфакэынгыи, ишаашаз еицш, ргэалакара шытызхшаз
хэа акагыи канлеит Мзаутраа. Ашэарта иштагылац итагылан.
Ауха амфаду шыказ ахысбыжықэа еиқэтэомызт. Еицэыцны
иқэарқэашьеиуа ишеилатэаз иаадыршеит. Ақэоура иаақэы-
цуамызт, асгыи наланархэхеуан зны-зынла. Ашьхарахь иқэ-
нажыт имацымкэа. Ахьта аҕан иааунырыртэ еицш.

Ишылалыцаз Кыахьи, аҕааҕра ааирцшын, азэгыи
димбазакэа, ижэқэа аимцацаа ирымпыхамшэартэ еицш,
афнашьтахь ала ахкаара иццаны дааит. Мзаут иакэзар
афныка цашья изыканцеит, изеицшымтэит. Дыгэ даараза
ихьааигеит инхара-игэарата иара ицэыхарахазшэа
иахьяанхаз. Царкангыи ихы ларкэы-ларкэуа аҕэарабжыара
ақынза днеины, дкылцшны даахьан, афныка дзымнеикэа.
Ихы ашэарта итаиргылар итахымызт.

Ауха ирцэынхаз рыфатэқэа инеицхырааны иаадырмазеин,
какалк ркит инеидтэаланы. Иазыцшын рыфнқэа рахь
изнеиуазар хэа, аха макьаназы уахь инеиртэ атагылазаашья
зыкаломызт. Амфаду аҕы игылаз афынқэа рҕы рҕеицхыакны
иказар хэа ишэон...

– Хара хныцэцуеит, шэахцэымшэан... Аерманцаа шыкоу
хазцозар хэа хҕы ицоуп... Уртэ еиха ажэабжықэа рдыруазар
калап... рымфакэа аартызар... – Кыахьи убри дналацаажэеит.

Аерманцәа хәа дызфыз ргәылацәа ракәын, иахьынхоз рацәак ихарамызт. Арсынтәи Набжьоу иҕалаз ахтысқәа ртәы разхәашаз хәа азәгы дыҕамызт. Иршьу, ихдыртәоу – изындыриаз рыздырамызт.

Аибашьраан зегы урықәгәыгуазароуп. Аңсреи абзарей ирыбжьагылан набжьоуаа. Рапхьакатәи рҕеипш еилкаашья амамызт макьаназы. Аҕа иеибашьцәа ирҕагыланы ипхьа-зыркәкәашаз амчра шыҕазгы, иахьынза-рыцәнеиз, рычешааныркылаз гәфарас ирыман, наҕ уаха иахмыжкәа, рҕеаҕажьны. Иаха дааразагы атх рҕеалакны икылпш-кылзырыфкәеит, аха ирықәманшәалаханы, еилкаак роуртә ирзыҕамтҕеит. Уи иартынчуамызт дара.

– Аиеи, хара аерманцәа рҕынза хцоит... Уахьгы иаламкәа иҕоума, аха хәхьынзазнеиуагы аабап... Мзаут, уара ара уҕаз!.. Уахь уцәыртыргы хтахым... Аерманцәагы рыгәрас иугозеи?... Хара харкыргы харкааит, урт рацәажәашья сара издыруеит... Уара уеипш иҕоудрымпыхьашәар, ддырхәацәоит, ахамыштыхә дтадыргылоит... Агәаҕанызаара атахуп... Иҕоугы хәхәп хара... – Таркан игәаанагара иашан. Мзаут уахь ицәыргара атахымызт. Дрымпыхьашәар меижьарада ахамыштыхәтәкьа дтадыр-гылон. Рхы дадырхәон акьыпхь аҕы, ателедырратараҕы. Уи ицәшәон дара.

Мзаут мап ацәимкит урт ирхәаз. Ақалақь аҕы даныҕазгы, арахь данаагы агәаҕанызаара иман, дахьцалакгы иахьынзазалшоз рылапш иҕытцаиршәуамызт.

Ақалақь аҕы акәын еихаразак иахьшәартаз. Дахьынтытцлакгы иааипырахауан иеикәных, алашәары-цақәа реипш ишақьшақьо, аха иара имбазошәа, ахьышәтхәа зымфә днарыцәхьатцуан. Автобус дызталомызт, атроллеибус дызталомызт. Ирымпыхьашәоз митәеикәатцәа итадыргылон. Иҕартцахьааз цәгьарас набжьоуаа рыцкәынцәа абас ирыштыаныҕкәартә еипш, аха уи атак макьаназы азәгы изыҕатомызт... Атагылазаашья уадаф иҕалаз иахкьаны аҕыпхьакра, аамтала акәзаргы, иатахын... ирышкьлашәарыцон аматцуар лақәа реипш, ицыхлымүа...

– Хаанза машәыр шәмышәаит!.. Цъара шәымцан, ишәартәуп макъаназы!.. Икоу еилаҳкаауеит хара... рацәак хәынхархом...

Ақала инытытдит Къахъыри Таркани. Урт еиха агәымшәара аадырцшырц ртахын.

Таркан уеизгъы акы сацәшәоит хәа дыкамызт. – Ант роума, сара анемс сицәцахъеит, – ихәалон дахыхәмарны, уи атоурых шатцаз рацәак ицәырымгакәа.

Аерманцәа ахынхоз рацәак ихарамызт. Абна уеатаны умцозар, уаха цашьагъы амамызт. Урт ркынтәи икалаз аиаша уафы еиликаар алшон, убри акәын еихаразак уажәы урт зыргәатеиуаз... изхыццакуаз...

Амш еиха-еиха аеацсахуан, ақала ицатәаз ргәафрақәа рыцеиџнашозшәа, ақәабәа-сабаа еиларџынтуа иахълеиуаз угәы тнарзызауан. Ма уаџтас сык бахтәаза унылагылозар иубаргәыз!.. Адгъыл цәаакын, иахъабалакь азы алыжжуан унытцашьшуа. Ахьта иамџханакуан ацсабара. Азынра иалакоу рзыхәан агәашәкәа зегъы шаанартыз еипш, иалакам рзыхәангъы ицстгарахъантараны, еикәызыгъыгуа инарзыкалеит...

Ақала ицатәаз рхәыцрақәагъы абри амш еипш инеихәлакьысит, инеихәлахантеит. Рцәажәарақәа зны рәаикәырхәалеит шухәо, иаапыртланы рәынеитцырхуан иузышъақәымкзо.

Лапштцашәароушәа ирхыргахъоу раамта цъашьахәкәа наргәаладыршәон, ргәы нарызхъаауа. Нас иаагәамтц-хамцуа, ишәи-тшъиуа лахъ нарыртон абри аџыза аилырбгара алзыршаз цъоукы-цъоукы напхгаџцәақәак, хәпстцазаарафы урт ирхымкьаз акагъ камлеит хәа инарнызбауа.

Ус, ишазыпшзамыз, иаалыркъаны азәы хьарч-хьарчхәа, ақала ацхъа игылаз атцлақәа даарывагъежъны, иахытцатәаз ашқа иџааихеит дзыкә-зыкәуа. Мзаутраа ахышәтхәа ргәаареаныртцит еикәызырџуа, икаларызеишь хәа.

– Шәымшәан, шәымшәан... сара соуп, сара... – ихәан, убри аамтазы ақала ихы нытцаикит Дыгә ипа Кәатат, дахынтәиааз узеилмыргазо.

– Уаазгазеи уара ара?.. Бзиароума, цэгъароума?.. Шәеибгоума зегы?.. – инаидыххылеит ас дахьырбаз ирзымбатәбаракханы. Ргәы иаанагомызт Кәатат абас абрака даацәыркәап хәа. Дгәыдыркылеит-дхыдыркылеит, идтәуалеит.

– Аха, иазхоуп уажәшьта... шәәкәытц нак!.. Изакаызеи шәызәкәоу?! Зегь хаибгоуп, шәахцәымшәан... шәара шәакәын хәаас иҳамаз хәа... Хара уеизгы ахы хәәагылоуп!.. – рыхьра-ртәуара днацыххылеит Кәатат деилыхха, гәкаҳарак инмырпшкәа.

Рызхара изихәапшуамызт ипатцакәа җаҗаза дахьылаз. Ишәартгалеиуа маҗәажәкәак ишәын, бцьаркгы ихьантәза инапы иакын. Иан лылаҗырзкәа лзаанкыломызт дгәыпшаа-фәипшаауа. Пхыз-лабәабак даалтцызшәа дихәапшуан лыцкәын Кәатат. Иалхәарыз дақәшәомызт. Тынч инеидтәалазтгы дызизацтаарыз мацхәызма... лыцкәын затцәы, зыда гәыгырта лымамыз, аибашьра илыпнаркәаз...

– Хцъараны ишхажәлаз шәдыруоу шәара?.. Мап, уи шәзымдыруазар калап!.. Иалыжәдыраауеи?.. – Кәатат днатәеит хамтакы, икалаз ажәабжә нареихәарц. – Ааи, хгәарабжъара ишыбжәлаз еипш, иаша амфәду алагы рфәнархеит... нак, анышәынтракәа рылагы... рыешаны...

Хатхәа иапхәа аидыслара гәгәатцәкәа кәлеит... Ари ашыза салампшыцызт бзантцыкгы!.. Ихашәтару?.. Хачкәынцәа ирылшаз уафы ихәфы изаамгар калап!.. Индыртәазгы ыкоуп – ирхәызгы мацзам... Аиеи... Атанккәа өба цырәит... Акы ацхәфы иҗажуп икәыбаса, егы – Хатхәа ифәпхәа. Абри зегы Мизан иоуп изыбзоуру... Уи икаитцоз шәымбеит шәара!.. Абжәс дафызыха, цьарак дузышыакәкуамызт... Иааилимыршаз арбану!..

Хара мацк ххьамтдыр ада цсыхәа хмоуит... ус еиха еигын. Насгы рапхьатәи хтпыцкәа цкәа иманшәаламызт... Аиеи... Азфыбжәа рыцкәынцәаггы нактәи аганахәала рхы иаеигзеит... еихсыгьрак кәмцакәа ирәадырццеиуан... Уакагыиkamiачкәынцәа, ахымцаиузафәамкуа, агәымшәакәа!.. – Кәатат дахьынзацәажәоз азәгы фәтуамызт, рыцсы заны

изызырдуан. Иара мацк аццакра иныцшуан, иаарыхтыргаз зеггы алацаажэара дзахьзомыт аҥнытэ, иажэакэа пыцэтэа-пыцэтэа иааиркыауан.

– Иабанзаснеи дара?.. Ус пықасыларак рымазамкэа хара изцарымызт. Набжьоуаа аханатэггы ага иҕапхьа рхы ладыркэуамызт... ирхылцызггы убас икоуп... – Дыгэ убри аилкаара дназхыт, избанзар цкыа еилкааны ирымамызт ага хэымга дахьынзаснеиз. Зны-зынла аусхэартакэа рҕынза икылсызшэа ироуаз агэаанagara зырцабыргышаз рмахацызт.

– Апыхьа... рапхьаза ианхажэлаз, иахьынзаснеиз шэымдыруеи... уаха изахымсит... Аиеи... Шат ицкэынцэа икартаз ыашьахэуп!.. Абцарггы ргеит... ааи... Реитцбы мацк дырхэит, аха дшэартам... Лымшьа имаҕаггы илиршаз уафы изхэом!.. – Кэатат игэы инархэомызт дназлапшызаф иибаз, ихтигаз. Уи еихаразак ифызцэа рызбахэ акэын иҕарыз.

– Уажэ шэабакоу нас шэара? – Дыгэ уи дтитцауан мац-мац, игэы хытхытуа дзыпцшуан. Ихиҕсахьа хэымсысра илапш инытиршэомызт, бла-бла иахьабалак деимидон. Ицкэын акырза иешеитеикыз ибон икалаз ахтыскэа рыфныцкала.

– Аиеи... ацкэынцэа уажэы ахэааҕы итэоуп... агазмѡангага инацэхыкны... Еибытоуп зегь рыла... ишэартам макьаназы... Синаҕи, сареи, Мзауци дтцк хадуп, бнала мацара хыхыкэшаны хааит... Азтаха исзыпшуп... аиеи... Уахь азэггы дызнеизом... Дара ртэарта-ргыларта ытцхапшыхэыр хтахуп, убри хашытоуп... Разанбеи ифны штабс иалырхит хэа хахауеит... убри иашома?.. – Кэатат иаб днеиҕапшит, убри зеггы идыруаны атак наииҕарызшэа.

– Акэзарггы ҕалап, дад... Убрахьынтэи ахысбыжкэа рацэаны иааѡуан иаха... Ынла уахь неишьа амазам... – ихэеит Дыгэ, ицкэын игэиҕынцэауа.

– Убри зеггы уаха еилхаргароуп... аамта кыаҕы иалагзаны... – дѡагылеит Кэатат ацара дахыццакуа. – Сѡызцааггы сзыпшуп абнараҕы... арахь исзаамгеит... игэаҕылацэан... ашэартара иҕасыргылар хэа сацэшэан... – инациҕеит. Дара зынҕыаз-изынцаз, ирыхтыргаз неизеиҕархэеит иаразнак, ацаха иамразакэа.

– Арақа ханзықәымтцы, аиеи, ус шықалоз здыруан сара, – ихәеит Кәатат, изташәаз аҭагылазаашьа ахьантара шикәығәғәоз инырқшуа, ицагь ахатцхатара ахьырзаамырқшыз игәы иаланы, аха ганкахьала, иахьеикәхаз кәандара-ңсеивгарак инаҭон маза-маза деилшьаауа. – Уажәшьта хьатцшьа ҳамам... ҳазлашәаз алтцшьа ус имариамхар калап... ҳахькылнагогы здырхуада, аха ус аламала, дара ргәы ишааного еипш, изыманшәаламхар калап... Ааи, аиаша схәоит сара... аа ишәымбари!.. – ихы ааиртцысит, иихәаз агәра диргартә еипш, иблакәа ааихыкка-ааихыккан. Нас иаб иахь даахьахәын: – Ахәыцкәа аерманцәа рахь иганы ишәцәахуеит... шәаргыи ңыара шәеыпхьашәкыроуп, ас ишәзыхгарым... шәеырғашәмыжын... икаҳтдалакгыи жәбап!.. – Кәатат иеилагылаз ргәы ааирғәғәеит, бла-бла рлакта дынтақшуа. Нас даақәцәиан, ишихыпшыз иаразнак абнара днылашәкәа дтәит, ишьтыбжык умаҳазо, иеамаратәны...

Ус, дук хара имгакәа, Кьахьыри Таркани аацәырцит еикәыбааза, рлабакәа нарытарсуа. Иахьыныфналаз уақа иаатгылеит реаарышәшәаны, иуауа-уауаза, еикәыхьшәашәа, ргәалақара шытызхшаз акагыи шырмаҳаз рнырқшуа.

– Хааит ҳара, ҳаңсы ҳаманы... Хмага-маго акыргыи хныкәеит... Уахьгыи җеира ықам... Хгәылацәа аерманцәагыи даараза еитцанарғәғәеит икалаз... Зхы изахәаны иқәцызгыи рацәафзоуп... Иаанхаз абыргцәа роуп... Уртгыи иртахума ари афыз аҭагылазаашьаҗы ақзаара?! Иахьахәлаанза ирылоуп рабңыар кны. Ишәазызоит цәгьалатәкьа... – Кьахьыр дахьгылац дгылоуп иеырхәаны. Иаҳаз ажәабжь ашьшьа-шьшьыхәа иеыназикит ирзеитеихәарц.

– Икои зырхәа, дад, ҳара хғанахь? Зәыр кыр изеилкаама, крырдыруама?.. – Дыгә ихы шытыхны, иблакәа еихмырсығызакәа Кьахьыри Таркани дырзыпшуан, дышрызфәлымҳау инырқшуа, иқкәын икынтәи иаҳаз ицагь инаццаны абарт ркынтәи иаҳарц иҭахны.

– Иазуазеи, Дыгәхеит, аха... ииашатәкьаны ҳақкәынцәа, зыхьша-мышьша, зхаткы хцаша, иҳажәлаз аға хәымга, аңсымтә ишихәтаз изныкәазаап... Ааха гәғәа иртеит,

дшақәымгәыгуаз еипш, рхәеит. Иршьызи ирхәызи, ишырхәо ала, имачзамзаап... Ерманык инаижәланы ифны җадырцәын, акатахәа иаганы убраҗа ишьтартцозаарын, уаха ргартә анырмоу... Ари збаз аерманцәа, җарггы ишакәым ихазныкәоит рхәан, рхы ахыргара иакәымшәо, аены хәлаанза ақыта аназарафы реыпхыакны иҗазаарын... Еггырахыҗа, җара җахынхо, хгәарабжыара аханы, амфаду афы уахынкылсуа х-фнык ааныркылан, дара фноуп еибархәаго, бҗар мацараха еиқәных... Уахь неишьа ыҗам, уарбар ицыхлымуа инауфәҗаҗоит рыҗхаршаланы... Аркыз-иҗа Җыгәат иахәшьаду, аихәлахара дафашәан, лхы лзацәымгакәа, дыршьызаап... Иара ихәыцқәа иманы абна дшылаз, ифны иҗоу збоит хәа дахыфкылсыз дрымцыхыашәан, аштаб афы дааганы дрымоуп, рхәеит... Абриоуп ихәхазаз уажәазы... – Кыахыр иажәа уаҗа иаахиркәшеит, уаха акы нацымтқакәа. Игәы җацәышшәа, дпышшаза днарылапшит.

– Шәара шәанца ашьтахь Кәатат дыкан араҗа... Җақкәынцәа зеггы еибгоуп, ихәеит... Шат иҗкәынцәа иҗартаз хәашыак изаҗомыт... Рхы иаеиҗзатқәҗеит урт... Аитцбы мацк дырхәит, аха дшәартам... Агазмфангага аҗынза иахынеиз, наҗ уаха иахырмаҗыит аҗсымцқяқәа... – Кыахыр иҗхәыс Арда Кәатат избахә анаацәырылга, дарггы уи иназфлымхәхейт. Ихымызеит акәымзар, уи иакәгәышын аиаша разхәоз. Уи дызлапшыз, ирыхтыргаз, иахыиҗоу, иртагылазаашыоу иара иаҗара атҗабырг здырадаз!..

– Җаи, цыбейт, җиқәшәарауаз!.. Җашҗаикәымшәеи?... Дышҗахҗахыз!.. – иаахыааигейт Җаркан. Иеааитцыхшәа Арда дналзыпшит, иҗаҗ убри дналацәажәандаз хәа. – Дабаҗаз?.. Даазгазеи?..

– Дыццакуан цәҗалатқәҗа... Җшыхәра иаарышьтит, Разанбей ифны иаахарц... – аҗак ныҗалҗейт Арда иааҗыҗәҗәа-ааҗыҗәҗәаны.

– Разанбей ифны штабс иҗартазар акәхап... Җақкәынцәа уи ранарыҗыума?.. – ихәеит Мзаут иеаарымкыкыны, гәампхара җазшыак неифырҗшны. – Кәатат ифызцәеи иарей Азҗаха итәазаауейт ахәлара иазыпшны абнаршәырафы...

– Мамоу, мшэан, Набжьоу дара дунеихаангы ус аламала ирыртараны икоума?! Уи ус ишрырымтауа агэра згоит сара... – ихэеит Таркан даахэыц-хэыцны. – Харгы зыбларак хташеит акэымзар, убрака хаказар акэын, иахьынзахалшоз...

– Уака уиашоуп, Таркан... абыржэы акэымзи ханатахыз Набжьоу?.. Абыржэы акэымзи ианыхчатэыз?.. – Мзаут Таркан иихээз инакэиргэгэеит. – Аха рыцхарас икалаз абцар ауп... зеггы иахмазеит... – нацитцеит. Абцар азцаара аханатэггы ихыантаран набжьоуаа рзыхэан. Ирыцэмачын еснагь, ирымцыхашэомызт ишыртахыз. Иркызггы мчыла рагацэа ирымпыцырхкээз ракэын. Аамта убри ашыза итанаргылахьан...

– Аиеи, абцар...абцар кадыц...хеикэырхагас ауафы ихы иаирхэо, зыда цсыхэа имазам, зыда дхэартам... жэйтэнатэ аахыс ихэыцырта иалаз, еикэырхагас иипцхязоз...-икэра шахыцахьазггы, ирзымхоз, ирзымпшаауаз абцар дазхэыцуа даакэыпсычхаит Таркан. Агэтынчымра изыртысуаз рацэазан азы икэыпсычхара ахыантара атан, абжыаапны еипшымкэа. – Абцар хамазтггы ханкылатэаны хгэарабжыара, хацута хара иахмыхьчоз!.. Асггы акыкыхэа дшэышэуа дызхавамларггы каларын ага хэымга, иара ишитахыз!... – Таркан иажэа узырхэыцшаз цэырнагон, аха ирылшагэышэоз, ирымамыз абцар егэа иазхьырггы...

Азныказы акыалафы иаатынчрахеит. Абас аамта кыафла ианаатынчрахалакь, рхэыцракэа еиха-еиха рыедырхыантон реырзалымго, реырзалымхуа. Кыахьыри Таркани ус игылан реыртынчны, излацэажэоз рымцээзшэа. Аха нас Кыахьыр ус фэаитит:

– Хара ахэыцкэа аерманцэа рахь иаагоит... уахаггы цсыхэа хамазам... Убра азэы хиацэажэеит... иахьынзауа... Арака ишэартахар алшоит... ахьтаггы калеит... Адуцэаггы нас акы хназхэыцып... – ихэеит иеаартынчшэа, уаха цсыхэа шамамыз дазхэыцуа.

– Аиеи, аиеи... убас кахцан!.. – Тарканггы ихы ааирцысит, Кыахьыр иихээз дакэшахатны.

– Ибзиоуп, дад...уи сарггы мап ацэыскуам...сакэшахатуп... Уажэапхьаггы хазхэыцыр акэын... – ихэеит Дыгэггы, уи

дазыпшызшә, даалкыны. – Абарт сматацәагы суа Арменақ икынза исызнажәг... Арменақ дшәымдыруеи, алымха кыақы, уи идикилоит... – нацитцеит Дыгә, дахытәаз дықәтәиаауа. Имаҭацәа ахьабашаз хыпхьақыртәк роур, ипсы аавигон мацк акара. Уахагы псыхәак иманы дыказамызт уажәзы. Анахыгы изымцо, арахыгы изымцо, абга ақырқы икылахаз атагылазаашыағы инеины икан изацәымцо...

Кыахыр азыказы, Дыгә иихәаз ааигәампхазшә, иеааихаиршәит, аха атыхәтәаны дазааит. Кыахыр ихәыцқәагы, Дыгә имаҭацәагы рыманы ақала хьшәашәара инытыцит. Арда азыказы, сара ара сыказ, иабыкәу сахыцо лхәан, даакәанызанит, аха, бхәыцқәа ахыкәу баргы быказароуп, ишпыкәу рхала ишыбыштыа адунеи аикәыбгара ианафәу аамтазы рхәан, ирымут уигы дрымгар...

Ацсра уанафәгылоу...

Асы иацнатон еиха-еиха. Ажәфәан еихәлашышыра иалышәшәаны, еилафәиласуа, ипакыа-пакыаза илеиуан, еихсыгырак амазамкәа. Ақала афныцка уфы иааизымычхаратәы ахыта иамеханакуа иалагеит. Уахынапшыаапшлакгы угәы нтарзызауан ахышәашәара инауфәхауаз. Ацсабара сыла италахан...

– Ишпакхәцари?... Уажә мацк акара иааикәтәашәа икәоуп... реыпхьаркызар акәхап... ртыфракәа ирхәыцаланы... -Таркан даацәажәеит. Кыахыри иареи аерманцәа ркынтәи ианыхынхәы, ицаны рыфнкәа гәартахьан. Еикәыхьшәашәа, цстазаарак рнымпшзо ишгылазгы, мчык убрахь ирыхон ирылахәатаны, иаунамыштыа. Убас акәхап ишыкало иутахзамкәа унхара-унцыра уанахызаалакы.

– Ас ахгара хцәуадафәхап... Хнеип икалалакгы хәфнкәа ркынза. Ишәартамзар, мцакгы ахы инеихәлахкып... Уаха ишпакхәцари?..

– Аиеи, убас кхәцароуп... ипакхәап убриггы... икалогы аабап!.. Амлагы ханцәеит хара аубыцыркәа... Шыжь

какалк шахкыз хакоуп... Хаблакы-блатцо зегь хара
иаххаагараны хашпаказ!.. – Кыахыргы мап ацэикуамызт
уи. Игэы аззон ес-икалалакгы рыонкэа рахь рыхынхэра,
ишэартазаргы, аиакэым итанаргылозаргы. – Хара
агэарабжыарагы хныбжыацшит... иахьабалакь тацэыран...
уафцы дыкэыршэымызт... Харахэгы ныпхьахцеит, рылацш
итдамшэартэ еипш... Зегы урыкэгыгуазароуп абри афыз
атагылазашьафы... Иаалыркыаны, ушазыцшзам атымеитыша
унхыкэгыларгы алшоит, утамхар ада цсыхэажэлак
умазамкэа... Унтахаргы унзаакэкэала уцеит, хнырхэышьяк
уцеипшымкэа... Аха ихажэларида, анацьялбеит, уаха
алашьцара зэалакны, дымшэазакэа?.. Еикэымк самхаццеит,
аха уи макьаназы ишэасхэом... сара соуп изызку, итэаху
иафызоуп... – нацитцеит. Уи аиакэым хэа дызфыз, баацсзarak
аламзаргы, рышка ицэырганы даламцаажэеит.

Егьархэандазгы иреимхэеит Кыахыр уи икаитцаз закэыз.
Шамахамзар, амаза ицсы иатцатаны итэахуан, ус аламала
ицэыригомызт иара игэамцхакэа. Тацэахык иафызан игэы
аацсасианза.

– Аиеи... ахьта хэцэрылалап атакэажэцэа... Цхаррак
ахь хэзкылсуазар гэахтап... Шэгыл зегы... ашьшьыхэа
шэфаашэха!.. Хаматэажэцэа ара иказ... уатэгы аатэыс
ихақэшэозар акэхап... Анцэа харманшэал!.. – Мзаут
дфагылан, иан дналыцхрааит. Лшьал ду уафцас иналхаирпеит,
иналыкэаиршеит, лабагы налиркит, иналыцтаргэо лхы
иналырхэарц.

– Ишэартахар, дад?... – Дыгэ дахьыфагылаз уака
иеааникылеит. Мычкэарак иламшэа ихы ибон. Уи зегы
зыхкьаз ариабжыарак излахэз гэтынчымрак ахынамтоз
акэхарын. Ихигахьаз ашықэсқэагы еиха-еиха
ихьантахозшэа икэыгэгэон, ихэыцрақэа деикэархэы-
еикэархэуа, дызрылымтца дахьрылаз.

– Ишэартахар, арахь хэитамаауеи!.. Уеааргэгэуа!.. Ауафы
дызқэымшэо егыиказам, зегы дыззыцшызароуп... – Мзаут
ақьала иенытциган даатгылеит, егырт даарзыцшны. Дыгэгы
Хацтина дналытцгэан днаиргылеит. Дааикэаиршэеит. Афнынза

дизнагар, уаха акагы иҥахымызт, игәы маҭк иааиртынчуан...

Аилашәшәра иаҕын. Асы иахьабалакь ишкәакәза ихнаҕыхьан. Агәалакара, агәахәара абаҭоу акәымзар, аҭсабара шышылаҳара убас аеиҭанакхьан, аҕарпшзахьан, ублақәа хнакыртә еиҭш. Аҭхьа Ҙарҭан илаба кны дҕагылеит, нас – Кьахьыр, урт рнаҕсан – Дыгә иҭхәыси иареи. Мзаут иан дналывагылеит лыгәшәамшәа хәауа. Инеишьтагыланы рызынтәыкгы амҕахәаста инылалеит еибаргәыбзыҕуа. Акьала аҕныҭҕа еиҕа иҭхарразшәа ргәы иабон амҕа иахьаныз.

Кьахьыраа рыҕны ихакала иахьыглаз алашьцара иалубаауан. Ианазааигәаха, маҭк иааҭгылеит. Аҭхьа Кьахьыри Ҙарҭани агәымшәара аадырпшын, егырт уаҕа иаанкыланы, дара рхы ларҕәы-ларҕәуа наҕ иныҕналеит инкылпш-кылзырҕуа, ишакәым азәы иҕамхартә еиҭш, агәаҕанызаара аарпшуа. Ахьышәтхәа иахьабалак иныҕнапшит. Ҙацәыран, уаҕ дыҕазамызт. Зымҕа Хазарат иҕны гылан ицәыҕаажәза, ҭстазаарак анымпшзо, еиқәыхьшәашәа.

Кьахьыри Ҙарҭани инеицхыраан, амца ахы неихәларкит ирулакгы. Аҭхарра хәычы иааҕналаз рыпсы нарыланаҭеит уаҕа иқәарқәашьеиуа иеикәагылаз зеггы. Ҙхаррадагы иҭстазаара зыманшәаламхозаап!..

–Ишҕаҕахҭари хара?.. Хәәнқәа рахь хкылсрыма?.. Мамзаргы ара хәаанахкылару?.. –Дыгә убри дназцааит уажәазы. Уахь анеира игәагылацәаны ишиҭхьазозгы, знык убра дныҕнапшыр, игәы рахатхарызшәа дазхәыцуан. Ашәартә иантаҳаз, ҭсеивгарак анрымамыз, рызынтәыкгы имыцәазакәа араҕа ианырхыргозгы ыҕан. Аҕны ахьылази агәашә дуахьҕази акыр нарыбжьан, ицәгьарахар, аҕнашьтахь ала рхы иахәарашәа ргәы ирнаҭон. Агәаҕрацәгьа ауаҕы данташәалакьоуп зеггы данрызхәыцуа, ацәгьеи абзиеи анеилирго. Уаанза ус дцалоит, акагы дазымхәыцуашәа, акагы иҭықәымсларашәа, ахықә дынхықәнар-гылаанза. Зегь рышьхәа еивцоуп, зегь рышьхәа еибаркуп, азныказы иааузгәамтартә еиҭш. Хазшаз хылапшра хәитароуп ари адунеи хәқәнатцы, ацәгьеи абзиеи рышьхәуа, ахьеивцоу, маҭк иадамхаргы, хазхәыцлартә еиҭш.

–Шээргы шәнеи, нас, шәыѳнқәа рахь!.. Иҕаларызеишь?..
Ҙацәыроушәа иҕоуп, ишҘахпырхагахари?.. Акы шәнаха-
аахап, шәымцақәа неихәлашәкып... –иҳәеит Ҙарқан, уаѳпсы
ихабарк ыҕамкәа, иууаза рынхартақәа Ҙацәны дназлаңшыз
пытраамтак иадамхаргы псеитакыртак роурашәа
дназхәыцны. Рынхартақәа рахь инеир еиха еиғызшәа
дазхәыцма здырхуада, убри иназирхәаңшит. Зыѳны аҕазаара
зтахымда, уѳнаршыуазаргы, убри аѳыза аҕагылазаашыа
уанҘашәалакы, аха ианшәарту, иангәағылацаѳу,
аҕызқәатәҕыагы уара инаудгәғәалошәа, уҕсы узтымкаауа
инауызтшәарахоит, имацзоу шытыбжык гацыпхәаза
аҕхыжәхәа унытҘахо...

– Мзаут, шәаргы Дыгәраа шәрыцца... убас еиха
еиғхәп... избанзар шәахынхо амѳаду иазааигәоуп, уаҕа
азә даабжыаларгы ишәартахар алшоит... Арахь еиха
ипхәкыртоуп... Уахакгы ҕыарак ишәхыжәа... Ҙаргы араҕа
иаххаагап... Нас ишыҕало аабап... ижәдыруеи, уаҕа арахь
азәгы дықәнамгаларгы!..

Кыахыри Ҙарқани заанатцы еибырхәахыазшәа, абас
аныртахха, ражәа ѳбамтәкәа инарықәшахатхеит
Мзаутраагы.

Дыгә Хапдина лмахәар шикыз адаптра инытсын, рыѳны
инадгылеит. Мзаутгы иан дналыцхраауа, урт дрыштыагыланы
днеиуан. Зны-зынла иаатгылан инцәытцыпшуа,
инеикәызырѳуа. Ишақәымгәыгуа азәы днарҕахаргы,
ашәартара итанаргылон, илашыцаран. Аҕсымцкәақәа
хәазо рыѳны иѳназаргы иалудыраауеи!.. Аха тынчран...
шытыбжык уахазомызт... Аѳны ишыѳналазтәҕыа, Дыгә
акәачаб пшааны лашара хәычык ҕаитдан, рацәак ахылымтца,
Ҙаҕа инцәытцаиргылеит иҘааза, азә дааѳналаргы, цкәа
изгәамтартә еипш.

Аѳныѳнытҕа иузеилмырго, зегы хыла-гәыла еилажын
иаархәны, еилакәаханы, еиларѳынты. Ирбаз ргәы
еиланархәеит, ргәы нтанарчацеит, аха иҕалашаз ҕалахыан,
ирылшагәышыоз... Анапымткәақәа рнапы иахыабалакы
иахырыгзахыан...

Мзаути Дыгәи инапыршышыуа мыҕқәак рыҕшаан, амца ахы неихәларкит ирулакгы. Уажәраанза ирыхтышыны иҕаз аеҕәа рыенадыргалеит изыҕзыгуа, иҕәарқәашьеиуа. Иахьантәаракгы ачыхь аарысуа адәахы изхызгаз, ус лассы ирылтцуамызт ахыта ирылаҕеыз. Араҕа уажәазы ишәартамыз – шәа иҕан, рацәак ушақәымгәыгуазгы. Азәы дааиуазаргы ақыпқәа ала адырра унаҕон, угәуеаннаҕон, ус аламала азәгы ашта дтәнажыломызт агәы тқапуа ашта иахытаҕежыуаз. Нас – гы Дыгә иматцурта иаҕаҕатқаз ашытахытәи ауада тбаатыцәаҕ акәын рҕахьааныркылазгы. Ишәартахаргы, ашытахь ала ашә ааимпәаны, ундәылкьаны уцон, адаптра уныташышы, уцсы узрыцәғозар... Агәаҕеанызаара ианакәызаалакгы уафы ипырхагазам дахыиҕазаалакгы...

Атх хлымзаах

Зегь реиҕа ишәартаз тхын ари атх Мзаутраа рзыхәан. Ргәы иаанагомызт абриаҕара зхызгахьаз, абриаҕара икыднакьахьаз дарғагыых абри афыза ашәара-хлымзаах итәнаргылап хәа. Ргәы тытны ицо, рхы ахыргара рзымдыруа, апсреи абзарей рхәааҕы инаганы интәнаргылеит, уаанза ирбахьаз инеицәаны. Иабытә гәымбылцьбарақәоу ауа абас ирызныкәарц згәы итәзкыз ухәап. Алашыцара зәеалакны агәарабжьара инабжьалаз рыцхашьарак шаадмырпшуаз ахышәтхәа ухшыџ назцон урт рхымәапгашьақәа злаҕаз ала. Аамта еихәлаха дара ирнәтеит рхы иадырхәашаз абцар хлымзаахқәа, ауафы ишыразы, иқәыхразы, иныртәаразы рыцхашьарак злазамыз. Иахьааргәампхаз акәкәахәа инажәырцон атәыла рбо, амца-қәоуқад нықәырцәиашо, инеиларынтуа, инеиларбо.

"... Абас акәхап ари адгьыл хшанызаауа, уафы хизгәамтазақәа... хылапшра ҳамазамкәа... ус хшаны адунеи ҳақәйтқазаргы ҳара иахзеилимкаауа... Уззхәыцыр, ауафы ипстазаара ахац иакуп, ианпцәо уздырзом... Дыкоуп шухәо днаумпытабоит, днаумпыцышшоит... убыскак икьаҕуп

илахынцда...” – Мзаут дунеихаангы ихаштраны дыкоума
уи атх лашьца ирыхтнагаз, изтанаргылаз. Иабам–оахыцуаз
абрахь, Дыгө инхарахь, уа Кыахырра рфы реааныр–
кыларуаз... ари афыза ахамыштыхө иташөозма?.. Аха
уахьгы ишыкалоз здырхуадаз?..

Уи ауха анцәа дырзылыңхейт акәымзар, шә-псык
рхазаргы, изеикәхомызт... убри афыз аҕагылазашыа
иаҕашәеитизафымтуа...Иарауеизгырыпсымцо,иагымаауа
хыла-гәыла ишдәнеилартцеи, ухәарауазеи, урт аңынышқәа,
апсымцқакәа, акагы зхаразамыз, хәпсы хәеикәырхозар хәа
абнара илтны, ишәапырхапуа зынхартәкәа рахь ицәыртыз!..

Ауха, акрыфан ианеилга, Мзаут иани Хаптинеи уака
икѣагылаз акаруат аҕны рееилымхзакѣа рыхкѣа ныкѣырцеит,
иааҕса-икараха иказ. Мзаут дмышталазакѣа, дхырсасиуа
ауаҕаҕ дыехѣатѣан, ариабжьарак ихигахѣаз инырны,
деихѣлашышы, деихѣлаханы, ихы-игѣы ацѣмачханы. Дыгѣ
иакѣзар, ус дыкѣиан зымѣа, иполтажѣ икѣыршѣны, аха
дыцѣазамызт... Згѣы тынчдаз, згѣы рахатдаз ари атч азы!..
Дарбаныз набжьоуаа ркынтѣи итѣхѣаххаа ицѣаз, азыблара
иалашѣаз?..

Атх изтымдышаз агәырѡацәгъа иацагыланы ацара иафын
иныгәнысуа, хаара мацәак узатымбаауа. Акыр инаскыхъан
аамтагы. Знык ацәйтлашара нарыхъзар ирыбаргәыз, нас егъа
ирцәыхъантазаргы, егъа ирцәыцәгъазаргы дара зыхъчоз,
псеикәырхагәс ирымаз абнара рченамардагәышъон
иахъынзарылшоз, иахъынзананагоз...

Аха убаскан, убри аамтэзытэҕа, ишазыпшамыз,
иаалырҕаны, атх зегы еимгэытҕаауа, апка-апкаҕаа
инеикэырццакны, угэы тзырзызаашаз-абыжкэа инеишк-
лаха-неишкклахат, Мзаут икайтцара дакэымшэо, дуалуашо
дааршаҕшаҕеит. Ахысбыжкэа еикэтэарак рымазамызт.
Кяхыырмаа рыонкэа шыказ инароуны ихысуан, атхлашыцара
еимкэжауа. Даеазэгы убас Дыгэраахыгы аҕааирхеит
аҕаах-аҕааххэа инеишкклатцаны. Ианацэалбеит, дызустада
атх агэазы абри аҕыза ахэымгара мҕапызго?.. Икалазеи?..
Икалазеи, агэаахэа ашынкэа иреихсны икэрыблаарц ргэы
изтаркыз?!

Дыгәраа иаразнак иааиланарзызеит икалаз. Рыфны иахьяаиз убригы иахыршыауама, убригы иахырбаауама? Изустцаада атх агәзы ирышыклапшуа ирызцәырфяз?..

Мзаут иаразнакала ауада дныфнагьежит, азаара изаазшәа.
– Ихақәлеит.. ихақәлеит!.. – дныфнатцааит деилаганы. –
Хахыкыз еилыркааит... ихашыклапшуазаарын!.. Иртахым урт
ара хахыларц... иртахытцәкым!.. – дааитцанаргәгәеит уафы
ишимбара. Ижышәкәа тытны ицарашәа, даақыц-қыцыт
иеизымкажо. – Ианакәзамыз... ианакәзамыз хағадыршәит...
ацсра рыкәшәандаз!.. – ихапыцкәа неихаиргәгәеит.

Икарцара иакәымшәо иааилагьежит рызынтәыкгы. Ма
иткьоз бцарк ркызтгы, иахынзарылшоз ирфамхысуаз,
ирфамгылоз, аха уажәшәта ишцакарцари анцаузуша!..

Мзаут али-ацси рыбжара ихшыф ааилгеит. Акы хәыцтәын,
акы кататәын, акы мцапгәтәын ахеикәырхаразы. Уи имариаз
усмызт уажәазы, аха аказызбатәын иаалырканы.

– Арахь!.. Арахь шәааскы!.. Цака шәыекашәыж!.. – Мзаут
ахышәтхәа атзы ажәпара иенадикылеит. Егьырт азныказы
икалаз рзымдырит, иааилеифеиласит.

– Дызустада иеилагаз?.. Дызустада ихажәланы хаз-шыа...
ламыс змам?.. Ара ачымазцаа ыкоуп, ара абыргцаа ыкоуп!..
– Дыгә ибжы нхәлеитцеит деилагазшәа, иеизымкажо,
дбалыбацо.

– Уаангыл, Дыгә, уаангыл! Цака уиароуп, ихалахысуеит
умбои!.. Ихақәлеит!.. Ара хшыкыз еилыркаазар акәхап...
атакәажә, атахмада хәа хаилырхуама... хандыртәоит...
хақәырхуеит... ари адгыл ханызаартә еипш!.. – Мзаут
уи днеихынхәлеит, мчыла дхыжәарц ақәкны. Ибжы
ахырдууаз итахымызт.

– О, уара, ишпыкәу ишхалахысуа?.. Еилагама?..
Еилагазама?.. – Дыгә ихшыф дшықәкыз фашьомызт, ашәахь
деихон, икашәтцо закәызеи хәа ибжы нарықәырганы
ианикыларашәа.

– Фумтын, Дыгә, фумтын... цака уекажы!.. Сухәоит, ус
каумцан!.. Аа, иумбои, ашәартә хтагылоуп... хзалымтыргы
калоит... Иатахым... уеаанкыл, мацк иаачха, икалозар... ус

иатахуп уажэазы!.. –Мзаут инапкэа Дыгэ инаикэиршеит дидгьацэыгыацэыло. Иааибарыххеит. Цэгьацсышьала цака днаириеит. Егьыртгыи уака рьейнакырыцсеит, рыгэтахэыцракэа еикэыхэлакны, изташэаз еилкаашыак рзамтазо.

Ахысбыжыкэа акыраамтагыи еикэтэомызт. Кыахырраа рыонкэа шыказ ашыжэ-ашыжэхэа идэыкэыртдон агэарабжыара акынтэи, арахыгы, Дыгэраа рыонкэа рышкагыи еихсыгырак камтазакэа, ишажэыртцарц иажэыртдон, атцх лашыца иагэылтэраауаз ахыкэеицеикэа еиштарыпхны.

Рыцсы заны изырфуан рызынтэыкгыи. Уажэымзар-уажэи адунеи неихэлабганы инахэлахарашэа, ирызцэыртцыз агэыткыара маза-маза иахэланакалон, атымнтышахы ирбланы, изахэлымтыртэ еипш.

Ашытахы, Мзаут дызташэаз апылхатра иеаагэылпааны данаахыахэ, иан иара дахыи аз ашка акыр ашышьа-шышьыхэа дхэазаны дааскыахыан, иааигэара аказаара лтахны, игэи калмыжыырц, игэи еидамсырцаз, уи ала длыхычарашэа, акы ихыуазаргыи ларгыи дацэнымхарц, лхы дамеигзарц. Уажэи лнапы цсадакэа нарыгзаны, ихы-ифы, ихэда инахылышыит даарыцхашыаны, дизгэыкуа. Арахы акагыи шилимшо лбоит дхэатэыхэатэуа дахышытоу.

Ан рыцха!.. Ан лнапы разкэа... лнап хыахыахэа... шака ихэшэузеи... шака иххызызауазеи агэакрацэгыи уанташэалакы, уцсы ахац ианаку, ианфыцаауа!..

Мзаут игэи тытны ицон... иахихэаарыз издыруамызт, икаитцарыз дакэшэомызт... Ишцаипсыхэоу ан лыцкэын затэы?.. Дабацари?.. Ифыцэа дрылагыланы деибашыуазтгыи ибаргэыз! Уи хатцарамыз... дтахаргыи хатцатас ихы мфэимгоз... Уажэи?... Уажэи ишцакаитцари, акагыи анилымшо, акагыи аникым аамтазы?..

Ус, дук хара имгакэа, мацк ианааихсыгы, мацк ианаатынчраха, Мзаут ахышэтхэа дфэаткэеит, икалаз аилкаара иеазтэылхны, дшагы-шагыо. Иаарласны акы збатэын, акы хэшыадтэын, изырманшэалахашаз, иаалыркыаны изхэлашэаз азыблара иалызгашаз...

Мзаут иеыларкәны, дцикә-цикәуа, аоны ашытахь иафаз ашә нывтцрааны дындәылтцын, алашыцара иеалакны агәашә ахь дынкылқшит, икалаз сзеилкаауазар хәа, аха уажәы уахь тынчран, шытыбжык уахәзомызт... Асоура ишафьыц иафын, агәарабжъара акынтәи ахысбыжъкәа еихсыцьхьан. Мзаут ашышыхәа ишытахька дынхьатцын, уажәраанза дахьиаз афапарахь дныфналеит. Егьыртгы, аибашьра иалтцыз реицш, инхыкәтәалеит итыгга-тыггаза, ирзыкалаз рзеилымкаауа, ргәалакаракәа хены, унарытакьаргы ашырхәа изымгыло, еикәыхьантаха. Рыцсы ицаз заауамызт итышәнартәалартә еицш. Уи аамта атахын, изхәышәтәышаз, еикәзырхашаз...

– Уа, Анцәа, хазшаз, хрыцхара рзыгышкхааит хара абас таха хазымтауа, акагь ххаразамкәа, хрыцхәхәа абри ашыза амыкәшәатә хтазыргылаз?.. – Хацтина лыцсы мацк ианаалылала, даашәицшыит, лкасы рееиуа, ашәара дзыкәшәаз илнатаз агәытзызаара макьаназгы цкәа дзаламтцауа. – Хәгәнаха наунагза анцәа идумыргахын, изатцымтцауа, икәацалакны, ифаафаауа, ихәалаханы адунеи анцәа икәицтааит, зегьы ирбартә еицш, абартабас итазыргылаз имфапыргауаз арыцхаракәа роуп хәа инарыкәызбауа!..

– Изакаызеи изфкәоу, ура... цхагәазы акәкәахәа ихәлахысуа?! Ари ашыза уафы ибахьоума, уаф дакәшәахьоу – ма?! Ламыск шпарымазам, ухәарауазеи?! Хандыртцарц ргәы итаркзаап... иарамышкахала иныкәццышәааша!.. – Дыгәгы даагәамтц-хамтцит, игәалакара цхастаханы, деихәлашышы дахьтәаз. Идцстазаара абжарак уахатәи атцх иааимнатцәазшәа, дзыкәгәыгша акагь изнымхазшәа, иааикәыршаны зегь тацәны, агәысакара икәхаз иеицш, цәытцлашарак имбазо, дуазыруа, ицсеивгара ааицәыхьантахазшәа ибеит.

Ихьантан, ихьантан уафы ишимбац ала ари атцх!.. Еихәлапашьны, еилгарак аныцшуамызт. Ахьантаракәа зегьы Набжьоука иианагазшәа, иахылымфеиаауаз хәа иказ!..

Мзаут иан ашәара дызташәаз дзалтцаумызт. Лыцкәын дышихәацшуаз лылагырзкәа нхакәкәалеит... Абас дрыцханы, абас дымчиданы бзантцыкгы длымбацызт... Лара аеакала акәын уи еснагдышихәацшуаз... Аибашьра зны уланаркәуеит, зны ухаранакуеит...

Атцх, җаамтанык еипшынкәә, ихьантан, ахгарагы уадафын. Еишәара-еитдараха иахьынатәаз ишхьныцсыланы, дасу рхәыцра цылхаткәә изрылцуамызт. Ауха урт агәымблыщәә даҗазныкгы имщәапыргеит угәы тызшыаауаз урт ахысракәә. Абцъар зку узлаимыршәо йкоузеи?.. Амчра зеггы иара иртәзшәә, адунеи зеггы ирхыцхыцрашәә игәы иабойт. Агәарабжъара ахатәиртәфәы йказ атцәц ду акны игыланы, акәкәахәә ащнкәә рахь рхы рханы ишрыжәырцарц ирыжәырцон, гәшәтарак камтазакәә, еилацыххааса икәырцома ухәаратәы. Изахауаз мыхьтәык калейт хәә рхәы-ржыы еиланаргылон, еиланарзызон...

"Таркани Кяхьыри ахы иадыргазар?.. Рыцсы тоумашь икәынтәаша?.. Хабакылыргеи?" – тахак инатомызт урт рызхәыцра Мзаут. Игәы имнакьон, ихшыф афәы дзааиуамызт. Алашьцараха урт рахь анеира гәагылацәан. Шарцазынза иаапштәын.

...Ашара адәы иаакәлон Дыгәраа андәылцуаз. Арбагкәагы инеиларыцсахьан. Рыматәә-рфытәә...иртахха – шаз аадырмазеит. Ирымаз рыфатәкәагы аашьтырхит. Ихьацш-кәацшуа интыцдит Дыгә игәаратә. Ирахә-ишәахә иара ишитәхыз дрызхьацшратә еипш атагылазаашьа имамызт. Ахеикәырхара, апсфыхра аамта итагылан, цъара иаарфәахар хәә ишәаны, хыма-цсыма абахчара инытцсын, ашьтахьтәи ахтыцта инхытцит еибак-еибашьтуа, инеицхырааны. Асы хар амаккәә еикәаахьан. Итыфәа-тыфәа рышьтакәә нанхалон, уаф дынхылартә еипш, аха ахәылыхәә илеиуаз асы еиманацсон ирышьтагыланы ишзахәоз...

Дыгә дахьнеиуаз, иашта-ихкаара наунагза дапыртцуазшәә, хьаак деитцанаргәгәон, икәцәиашан дамышьтуа. Ипцтазаара зеггы зыдхәалаз, ицсы зыфхәараз, инахандеи зегь ахьйказ, уажә ус ааныжъра хәыцра-шәкы изцәырнагон, избанзар уи иадхәалаз ицоурыхкәә рацәазан, итаулазан акырза инаскьаганы. Аха агәыгга ауафы хара дарпшуеит, хара дархәыцуеит. Дыгәгы макьаназы хара дыцшуан, апцтазаара акымкымра дыштәшәазгы. Изеилымкаауаз – рацхьака ирыцсыхәахашаз, иахькылнагоз ихафәы изаагомызт.

Еихәләхәашь дызтагылаз аамта зны ицәнарзырц иалагон дшахьынхалоу, аха иара мчыла иампытжәарц дазыкәпахуан гәанхәтыстала, илшара шмачызгы. Хәырт-хәыртхәа асы илхо иахьнеиуаз рыцәарақәа цәеикәара-цәеикәараза унархьыңшуан. Ицон рқялахь еишьтагыланы, Къахьырахь неишьа рзыкамтақәа, урт ирыхтыргаз шырзымдыруазгы. Азәгы җитзомызт, дасу рхәыцра хьантақәа ирытцан...

Афасараҗы илагылаз ақяла асы италаханы иканатцахьан. Ахыбгы амахәта ссақәа ихырған, цқяа иубартамызт, аарлақәа ирылыхәхәон. Ашә иаңыракнахаз тақа илашьтын, афналарта умбартә еиңш.

Дыгәраа җаңхьа рқяла инадгылеит, арақа ма уажәшьта ишпатынчрамхари хәа. Ргәыграқәа зеггы рқяла иадхәалан, хеикәырхага-хытәахыртасгы ирыңхьазон, арахь аға изылаңшыкәтцарым, еиңасрак қалаанза абра хабароуп, хәхьчароуп хәа. Рымаңақәа аадыршәшәеит, ршьапқәа нкыдырқяа-аакыдырқьеит асы уахь ифнарымгаларцаз.

Иахьыныфналаз иаарзымбатәбараха иаатгылеит. Иңьаршьеит, илакәыршьеит рыла иабаз.. Къахьыри Тарқан, ианааз здырхуада, еишәара-еиңараха алашьцараҗы итәан иааузымдырратәы. Ифашьомызт уртгы хлымзаахк ишақәшәаз. Даараза ргәалақарақәа бжысны ишықаз рныңшуан.

– Шәыңсы тоума, уара... шәеибгоума?! – Мзаут урт днарыдыххылан днаразтааит, игәы атҳара-атҳара еисуа. – Иахантәаракгы хьаас шәхаман, иҳалшагәышьооз акәымзар...

– Җаңсы штмхара икоузеи?! – игәы қаҳазаны дааңәажәеит Тарқан. Ас алахьеикәтцара шамахамзар инимбаалацызт Мзаут Тарқан. Еснагь акы сеатцасырхом, исылшонатцы исылшо насыгзалароуп хәа иқаз, уажәы акы дхәәены дшамаз җашьомызт. – Җахьтәоу умбои?... Җақнқәа рахь хзымнеиуа... хнеирггы ақәкәахәа инаҳажәыртцо... ханхарта тыңқәа ҳархыршьаауеит... убриоуп изеу!.. – Тарқан лаңш-лаңшы иаафналаз зеггы днарыхәаңшит, шәеибгоума шәара арыцхақәа хәа аанарго.

– Хар ҳамазамкәа, крыфан ҳаилгахьан... Җқараха ҳақамыз, ҳашьталахьан... Ус ақәкәахәа ианҳажәырта,

хцәырҳаны хандәылк̄еит, иаауа, иаххәо хак̄әымшәо... Нармеик̄әазат̄әы, хшьапк̄әа хырк̄ьак̄ьа хәәнашьтахь асы халагылан хқыц̄ьқыц̄ьуа, ат̄замт̄ хәадырг̄әгәала, иааихсыг̄ьаанза... Хәпхьак̄а царта хамамк̄әа, хашьтахь хазмыәуа, ахамышт̄ыхә хзык̄алеит, хазтымт̄уа. Ахә, ухат̄оуп, ик̄ауцараны ик̄оузеи?! Ма хамат̄әажәк̄әа хшәындәз!.. – Кьахьыр уажәыг̄ьы ихымп̄саацызт дызташәаз изнарт̄цысыз аибарыххарак̄әа, аг̄әтынчымра. Аст̄әк̄ьа атымитыша ит̄ахәп хәа дак̄әг̄әыг̄уамызт. Ап̄ст̄азаараф̄ы зны-зынла убас ик̄алалозаап, ушак̄әымг̄әыг̄зо уц̄сы ахац ианаф̄к̄ьо, укаууа хлант̄ы уантанәгало, иукуа, иушьт̄уа анузыманшәаламхо... – Сара исхымк̄ьо ак̄рык̄оума?! Схы алак̄әа ирфааит!.. – ихы днак̄әг̄әамт̄ит Кьахьыр, иц̄сахы еик̄әыч̄о. – Сара соуп зег̄ьы зхароу, сара ак̄ьааф̄ыр, ахәырманцыз!.. Ист̄ахыз, ухәараузеи, сыф̄ны саины сц̄о... сынк̄ыдып̄шыло... сзырг̄әак̄уаз!.. – ихап̄ыц̄к̄әа неихаирг̄әг̄әеит аф̄әа нарыт̄цго, иц̄сахы еибак̄ны.

– Аиеи... уажәшьт̄а изахамхәари... иара иоуп зег̄ьы зхароу... Иара иак̄әымзар, ари аф̄ыза хак̄әымшәарг̄ьы к̄аларын... – Тарк̄ан Кьахьыр иажәа днап̄ыф̄леит. Уи иихәарц иит̄ахыз иеынап̄ишьит. – Иацы хк̄ылп̄ш-к̄ылзырыәуа, хг̄әам-г̄әамуа хәәнк̄әа рахь хәхьнеиз, Кьахьыр имат̄әак̄әеи имашьына бырбалк̄әаки иашьа Хазарат̄ иф̄нат̄ака ит̄агылаз амашьынаф̄ы ишт̄аз ибан, иаат̄ыганы амандаринарт̄аф̄ы ит̄әахызаап, ирымбарт̄ә еиц̄ш. Дара анааи, ианырымба, амца днаркызаап... Убриоуп ик̄алазг̄ьы... Абра хшааиуаз, хашц̄оз г̄әоарас икарцан, иаххәәозаарын... – Тарк̄ан иацы Кьахьыр иреимхәаз иахьа иф̄әф̄аза иаац̄әыригеит. Урт̄ иаарг̄әамп̄хеит Кьахьыр ихымф̄ап̄г̄ашьа. Имырхьаац̄әак̄әа инаик̄әзбеит.

– Иаха хрымшьитоуп ихаг̄хаз... хәп̄сы еик̄әхаг̄әышьеит уахь... ишеик̄әымхара ик̄оузеи аха... – Дыг̄ә иг̄әы т̄ынчымызт уажәыг̄ьы. Иаха ихигаз иахк̄ьаны, уажәы-уажәы ип̄сып̄лагаф̄агара архьант̄он ианааиг̄әалашәалак. – Уажәшьтарнахысг̄ьы ишп̄ахәп̄сыхәоу?.. Ххы наздак̄ылозеи хара аг̄әак̄к̄әа?.. – Ари азт̄аара ат̄ак злак̄аит̄ашаз изазып̄шауамызт аф̄ныт̄ә ег̄ьырт̄ инарымт̄еикуан знеишьак̄ рзат̄озар хәа.

злацэажэоз иафмыжкэа иеналаирхэит. –Иаанхазггы мац-
мац ирымпыцархаларц реаныршэоит, дара иртэушэатцэ́кыа
ипхьазаны, аха дара иртэзам... ирызгазом... рхы иажьоит...
Хара иахтэуп... цоурыхлаггы... цынцылаггы!... –дааицрашэеит
Мзаут, аха на́к уа́ха иеаламгалакэа иеааикэикит. Уи азцаара
азытцкыара ара́ка иа́тахымызт. Ацсадггыл аразкы азбара
иара зыпсадггылу роуп знапы иану, иахыкэласуа ракэзам...
Уи шыахэлатцэ́кыа идыруан Мзаут, дагыацэ-хьатцуамызт
бзантцыкгы...

Дыгэраа ртыцкэа аарыцшаан, инатэеит икэыкэма-
шэыкэмаха, еихэлаҳаны, ирхыргаз рцэыхьантараҳаны,
итышха-тышхаза. Агэа́кра ауафы данташэалакы иимычхауа
акаггы ы́казам – иахьынзаилшо ахьтаггы ичхауеит, амлаггы
ичхауеит, ихггы дахашшаазом сынтэеит, сыңсит, уажэшы́та
сара стэы егы́йкам хэа...

Ахцатэи амш

Угэылацэаггы уара ианузхьампшуа

–Арт рхы иахэаны ицеит... Уажэшы́та хара хабартыху?... Хи-
пси роуп и́коу... –Кыахы́ри Таркани днарыкэгэамцит Дыгэ.
Игэа́цхомызт урт и́карцаз. Заанаты ажэжэахэа рыма́тэа́кэа
аашьтыхны иахьцаз гэампхара кэзшы́ак аарызнарцысит.
Аха гэыбганс ируцоузеи, дасу ихы дышзахэаз еицш ауп
а́тагылазаашыаггы шы́коу. Хманшэалахар хауеит хэа
ирхэазггы цкыа уафы агэра игартэ и́камызт. Иааныжы́тцэ́кыаны
ицазшэа ирымаз агэаанагара хьазырешаз акаггы рбомызт
а́кнытэ агэынхара рызцэырнагон урт рхымца́пгашыа. –
Ханбанза́казаауеи ара́ка?.. Ххы ахынахоу хцалап харггы
иахьынза́халшауа... –убри ина́кэиргэ́гэеит Дыгэ, уа́ха
цсыхэа шамамыз ибазар акэхап. Ртагылазаашыа еи́ха-еи́ха
еи́ца́амхозар, уа́ха иааи́ггымхеит. Зегь рыла и́цакэ́кэо акы
иамеханакуан, изалымтыртэ еицш. Ргэы́рца́кэа хьантахеит,
иуашэшы́рахеит.

–Аиеи...сарггы ус сгэы иаанагоит...Аха рцашы́а сгэампчеит,
умбои!.. Хара хархьынхалар хэа ишэама дара анасы́пда́кэа!..

Ишцәажәақәоз шәәзхәыци?.. Хаз-хазы хәказар цәгъа ирбомызт. Урт цъара тыпк рыпшаазар акәхап... –Хаптина ас икәқәаз леишлыжыуазма, ацәы налалцеит иаразнак. Аха дахыиашақәазгъы рацәазан, гәыбган узлытомызт.

–Харгъы ара хабанзазахәо?.. Шакагъы ихачхари?.. –Мзаут игәы каханы дтәан. Изакаызаалакгъы цәытцла-шарак цъара дзахыпшуамызт. Игәалакара, амш еихәлач еипш еихәкәызны икан, аеиихнаргомызт. Аамта-аамтала Мзаут ихәыцрақәа хьантахон иааузышьтымхратәы, аха нас иеаалижәахуан, даахәатцәыхәатцәуан, ихшыц аеакала аусура иналагон.

Уажәы акы збатәын, акы хәшьадтәын иаалыркъаны. Рыпстазаара зда царта амам аназарафы инеины икан. Рыблақәа шаапшуа уи азеихәлачәара ркартаргъы ртахымызт.

Мзаут иан, иаалбаз зегъы лыкәыршаны, дахытәаз дналзыпшит. Ахыта деитцанацалан, дариатцарц егълыгмызт, аха илычхауан.

–Гәыбганс иутозеи Кяхыргъы... ихәыцкәеи иареи еипхыикәкәа... иршәымкәа, ирхамкәа... изыгъыгуа... Аха исзеилымкаауа Таркан иоуп... Урт днарышьклахәуа дрыцхуп, ма акы дызрыцхрааундаз... –Дыгә ибжыы аармацшәа урт днарызгәынқыит. Уртгъы ирхарагәышьаз аха...

–Иара Кәататгъы дабакылахәашии?.. Ахәыцкәа иманы дахыцаз дзыманшәаламхоу? –Дыгә ицкәыни иматәцәеи днарызхәаит уажәы, изыманшәаламхакәа аерманцәа ишрылоу ақыртцәа ирымпыхәашәазар хәа дацәшәаны.

–Урт цъара тыпк шцарзымпшаарыз... Егърыхырым, цъушьтеит... Шәымшәан... ас хашпацсри!.. Икәхцара жәдыруама?.. Харгъы ххәхынахоу хдәықәлап!... Зыпсы иапшуа азәы хашпаидимкылари?.. – Мзаут ихәыцра еихәлагәа ахышәтхәа иеналжәаны даацәажәеит, уаха уажәазы цсыхәа амамшәа аниба. Уи ала егъыртгъы мацк акара ргәы ааиргәгәон. Агәкажъра абзиарахь уафы дшазкылымго ибзиатцәкәыны идыруан иара. Уаха даеа хшыцдакык ихәхыы иааиуамызт уажәазы. Иахыкылнагашаз ишизеилымкаауазгъы, уи иацныкәатәын, ирманшәалатәын излауаз ала. Шытахька хыатшыа шамамыз агәра диргон

ихәапшуаз. Уажәазы ахеикәырхара атахын, ахыхьчара мѡак азылхтәын. Иангы ахьта илнырыз даиааиуазшәа л҃еы҃к҃ат҃аны, лыцкәын иааигәара а҃казаара деикәнархарашәа, л҃еыл҃к҃ажон, лычхара дахыцуамызт л҃еиикәыр҃цсы дахытәаз. Аха гәаныла игәнылымгауаз арбаныз ариабжьаракгы. Дарѡахьан, дыхәланашьхьан амалахазгы еергьхәа зы҃цсы та҃кыа҃кыаз.

Дыгәгы Мзаут иихәаз дақәшахатхеит. Дақәшахатымхар и҃каит҃араны и҃каз – ра҃цхьа҃ка цашьа рымамызт, рышьтахь҃ка бнаршәыран, ахьта, амла иакны, иныла҃с ицаргы ауан. Мѡак акәын ирымаз – абна илт҃тәын, ауаа рахь икылсыр акәын.

Рыма҃тәақәа ааидыркылан, ақьала ины҃т҃ы҃т҃ны, зымѡа амѡахәаста инанылеит ихараха҃шуа, цьара хкыдкылар҃так хзы҃цшаауазар хәа. Асы илеиуаз иахьабала҃кы иар҃кәан, цықәсыларада иахьынзауаху ула҃цш ины҃таукуан. Рацәак ихарамкәа игылаз аерманцәа рхыбрақәагы сыла и҃талаханы ишутахыз иубартан. Афасара инылхо, азәы ибар хәа ишәазызо, рыхкәа лар҃кәы-лар҃кәуа уахь р҃фынархеит инеишьтагыланы, ма абарт шпахмыцхраари, хашцарыдрымкылари хәа ргәы ин҃тахәыцуа.

Амш акыр илеихьан...

Аерманцәа, аерманцәа...

Урт ахьынхоз рацәак ихарамызт. Афасара уанылсла҃кы еимырта҃а ишьтаз набжьоуаа рчаир҃тақәа унархы҃цшны ишутахыз иубартан урт ры҃фнқәа ахыгылаз.

Мзаутраа асы инылхо, атхәаа ирыбжьгаз инахысын, еи҃ха иахьырзааигәаз аган р҃еат҃аны, а҃фнқәа инарызхьа҃шуа р҃фынархеит, цьара цсеикәырхар҃так, цыс҃фыхыр҃так хзы҃цшаауазар хәа.

Анхараз ирутозеи аерманцәа!.. Анышә рым҃фои!.. Иахьа хәлаанза хѡахак ҃ам҃тақәа рутрақәа ир҃тагыжьуа ир҃тоуп. Ирбахауеит, ир҃еоит, еиладырѡынтуеит, илар҃тоит, иаа-дрыхуеит, ир҃тиуеит – убри иа҃фуп. Ры҃фнқәа еихыхәхәа-еитыхәхәа еивагылоуп, рмандаринар҃тақәа инаргәылыхәхәо.

Ахәахәтрахь рхы цан, уцсрагы иашьтам, убзарагы иашьтам... Аха зеггы ус иаукаху!..

Уцсы уанақыпшлакь, иузымдыруагы ргәашә унадыххылоит, ишущәыхьантоуггы, ишущәымгуггы, инасы-хәапшны инасызхәапшуазар хәа, арыцхацәа укәнышьшы... удгыл уацәтәымуафханы, агәысакара укәхазшәа...

–О, ацшәма... ацшәма!.. – Мзаутраа назыдгылаз агәашә акынтәи знык фәитит, фынтә фәитит, аха азәгы атак кантцомызт. Ашәкәа ыцдарбака иаркын, иахыцны ицазшәа, аха арахь ала фәаихак канатом, агәашә иадгырло аеашьуеит, ашта аламала азәгы дтасыжлом хәа, ацкәа хырцаца. Узыднагало дзеипшроу еипш ауп аракагы ишыкоу. Уибарц итахызар, ахышәтхәа даацәырцуеит, уимбарц итахызар, иеитцәахуеит, дузхәапшзом. Шака утаху ишә улагылаз, иказшьа ус иааирпшуеит, ура ацсуара хәала, аламыс хәала.

– Артгы ахыцтит хәа сыкоуп... икәынтәаша!.. –Дыгә уахь дыпшуеит, аха азәгы дыказам. Иууаза нхара гәартак азәгы дахзамкәа иахыбаз игәапхомызт. Азәгы дахьахым, ақьацтажә еипш, угәы нтнашьауеит. Лахьеикәцдарак накәнубаалоит абриакара ацабаа назыдбаланы ацшәма икантаз инхартә-игәаратә, еикәыхьшәашә иахыгылоу.

–Рышәкәа аркны... арахьгы ишәартахазар акәхап... – Мзаутгы иааицәымыгхеит нхартә бзиақ ас азәгы дахзамкәа иахыбаз. Рыцхарақ рцеипшхазаргы здырхуада... Дыгә илаба ныцаикшан, даақыпсчхәит, ишьтыбжә уахартә еипш. Арахьгы ееирақ шыкамыз дназхәыцит.

Нас инхәаттит рышьтахька, рацәак реанымкылакәа, даеа гәахарақ нарзацланы.

Дырфәагых рфәинархеит рапхьака, аандакәа рфәина-рывакуа, цьарамзар цьара хашпанманшәаламхари хәа ргәы интахәыцуа. Хьаала итәын дара зыкәныкәоз адгыл, хәышәтәышьак амазамкәа. Агәыштәа цыблааны хи-мцей иадыргахьан. Ажәфан амымеикәара ахатәан, цәйтцлашарақ узатцымбаауа.

Ашәырцлакәа асы ирыкәнауз рымахәкәа архәан, иа-цагәгәа игылоуп ишьхынцсылазшәа, имцыззо. Анака-арака

псаатэкээк аанда инавтыпраауеит игэйткыа-псыткыаха. Хэа патазкээк агэашэ иахьадхауа рфэжбыжкээ улымхакээ цырхуеит, иааузымчхартэ еипш.

– О, адшэма!.. Адшэма, укоума?! – хар змазамкээ еибытаз ынык инадгылеит Мзаутраа уажэы. Рызынтэыкгы рееидкыланы уахь ипшуеит.

Ах, ишпарыцхаеи, ишпарыцхаеи, рыгэнаха зыкэшэаша... хкыдкылартак рымазамкээ, рыпсадгыл афы итэымуаахазшэа, атэым ынкээ инаркыдыпшыло игэарахаз набжоуаа арыцхакээ!.. Дунеихаангы рхафы ирзаагозма абри афыза атагылазаашыа рзыкалап хэа!.. Рлахынца неихэлабган, изыг-зыгуа, дара зтамлац агэаратакээ инартапшуеит ирыцхахэха, иблакыблациэо, ахыта иаганы...

Ус, ишыпшыз, дмыццакзо, пхэыс еикэыззак даадэылтит, рацээк рпылара дшаеигэыргэоз удырратэы.

– Хара шэгэылацэа хауп... арыцхара хакэшэеит... уахык иадамхаргы хшэыдышэкылару?... – Мзаут, лышка инеихиган, дналацэажэеит иеаарыцхатэны. – Ани сан лоуп... егырт саб иашыа ипхэыси иареи роуп...царта хамамкээ хаанхеит... – уахь дынхэаирцшит.Ахыта иакны, еицыпца игылан дара. Мзаут иан дналыхэапшыцыпхыаза деитцанаргэгон, акагы илимшазо дахылыдхалаз, дахызаанмыжыуаз, дахылызмыцхрауаз.

–Саразэк соуп арака иаху... егырт зегы ахытны ицахэеит... Саргы чынлоуп саныкоу, уахынла аеацъара сыпхэоит... – лхэеит, ллакта ырмышыцаны, хазхыацшра шылтахым лыфэнырпшуа.

–Лусхатун, хабзымдырзеи?... –Дыгэгы дааскэеит лышка. Уи дидыруазар акэхарын, дналыфэцаажэеит.

–Шэыздыруеит сара... аха арака ишэартоуп, уаф дзаанфэасуам... – рацээк лыгерыдмырхалакээ лышытахыка дынхэатит. Дыгэ гэампхара-казшыак наилыжжит, аха илша-гэышэоз, иеихагэаны иеааикэикит, ихы ртыстысуа. Мзаутгы, уи лацэажэара шапсамыз агэра анига, даакэцэиааит зымфа. Агэыла данузхэампшуа, ауафи-ауафи анзеилибамкаауа аамта иташээз ргэафракээ хыжжуан амфа иахыаныз. Рыцсы ахац ишакызгы, ргэахы еибазыркышаз рацээзан.

Амѡа нтѡомызт... Амѡа цон инаватѡи-ааватѡиуа...
Мзаутраа алақѡа нарышьташуа убас акыр ѡны инареиѡсит...
Зыхгара цѡгъаз амш еихѡлашьшыы, хѡа амазамшѡа,
макъаназгъы ахѡлара аѡазнауамызт. Зны асы леиуан, зны
ихкѡон, ахѡа еихѡ-еихѡ иацнатон.

Ус ишнеуыз, Дыгә еснаг суа хәа дзышътаз, Арменақ ифны инадгылеит. Амѣыпқара дафын иара. Дыгә уи дахьрықәшәаз дааигәыргъеит. Нацънатә аахысгъы ачеицъыка рыбжьан, аибатахра рыман. Дыгә уи изыхәан акы деигзомызт.

–Аа, шәтал арахь, шәтал! – ихәеит Арменақ урт шааибазтәкьа, дызҗьыз даҕәытцны днарпылан.

–Арменақ, ҳахдыртәеит, умбои... ҳақәйрхит арт ахәымгақәа, ҳхы агарта ҳамамкәа... –Дыгә агәашә днадхалаеит, игәтыха Арменақ иеилиркаарц итахны. Аха Арменақ урт иаҳахьан, идыруан. Урт зтәшәаз арыцҳара игәы ишамыхәоз аинирдшит.

–Шәымшәан!.. Ас ишпацари?.. Шәааи арахь!.. –
инарыдитцеит, иажә ааркьяҕы, агәшә аартуа.

Агәшәианаәтала,рацәак иаанмырхакәә,ахышәтхәаафны
инхеигалеит дгәакытцәакуа,тахык иеипш днарывагыжьуа. Уи
рацәак ихаракымызт,иагкәазгы аныпшуан уахынаәапшуаз.

Иахыныналаз, Дыгэ даашанхазшәа, изымбатәбараханы даатгылеит, иеаархәашәа, –Хәх, шәаргы ара шәыкоума?.. Арахь шәшауаз шәхәар, хшәычыхнылар хәа шәшәама?.. Ари еихаразак дызуаз сара сакәгәышһан аха... –игәы иныцаххны, бла-бла днарылацшит рааимтазы инархатгылаз, гәамцхара кәзшыак наиҗыкәубаауа, иеаармышыцаны Дыгә.

–Харгы хяхааиз уа хаанхейт, –ихэейт Таркан рацаак
имырхбаацаакэа. – Хнейрц хгэы иштэзоуп шэаргы
шэшааиз...

–Хапсозаргы абас акәын шәышхазныкәоз... –Дыгә
рацәак имырмчыкәа, аха иааилыркаартә инарҗаирхыт,
уажәазы уи рызхап хәа игәы дынтәхәыцны.

–Хүнеип хэа хгэы иштэз хаанымхеи... –ахьаршшара иеыназикит Кыахыргы. Уи Дыгэ изеилымкаауа дыкахызма, аха уаха акэеимтит. Ас икэз аускэа рыерытгара еснаггы

дырзыманшәалан, аха ианиқәымҕиоз иеаартаташәа
даауҕагәыбзыгуан Кыахьыр. Ус иҕазшьан иара.

Кыахьыр ихәычқәа, ипхәыс – иҕаацәара зеггы ара иҕан.
Аамтала акәзарггы җсеивгартак рзиипшаахьан.

Дыгә имаҕацәаггы араҕа ианиба иааҕьейшьейт: –
Шәарггы ара шәыҕоума?.. Шәаб дабаҕоу?.. Шәаб дыҕазами?..
– ахышәтхәа днаразцааит, гәтыхас дааҕаитан. Хапҕинаггы
даарыдгьатцәыҕьатцәылейт, лычкәын дахьыҕаз аилкаара
лҕахны.

– Уи дцахьейт хара хтәкәа рахь... ара дзаанҕасуамызт,
ус иҕахын иара... – рхәейт Дыгә имаҕацәа, иеабыҕ-ҕабыҕза
инаидгылан. Дыгә илахь ааимаирҕьыхейт:

– Уи дымцар иуазма?.. Дцазааит... уажәшьта дхәычзам...
уажәоуп ачкәынцәа анаҕаху... – ихәейт иеаартынчшәа, аха
хьаак игәатца иналанакшошәа ибон дахьылаз.

Ҙарҕан имагәкәа ишьхны амца иеҳәагылан, дахьныкәоз
ибаазажжыраза иҕамлакәа иҕамызт, ирбон.

Арменақ ипхәыс, уахьыналыхәапшуаз, еилкьа-еилгәыцәк
шлакәыз удырратәы дыҕан. Ахышәтхәа даақәггыжьаан,
аҕәардкәа нарыдылгалеит иаафналаз, амца азааигәараҕы
иналыртәарц. Аҕакәажәцәа днарыцхраан, ирхарцәкәаз
нархылхын, зымҕа иныпхьалкит.

Настхашәа Арменақ иан ачымазаҕ акаруаҕ дылатәан
дкәыкәнеиза, ирхәоз шылмаҳауазггы, азәазәаладырҕапшуан,
арыцхара изықәшәаз ларггы далахәызшәатцәкьа
ирыцеишәауа.

Рызынтәыкгы натәейт. Арменақ амҕы ааиган инҕейтцейт,
аҕнейиҕнытҕа иҕагь аҕхарра ҕаларцаз. Ихьтышьны иҕаз
рыпсахәага ҕызхыз ауаҕы изумхәараны иҕоузеи?.. Ршьарда
еиха-еиха иартцисит аҕхарра ирнырыз...

Иарбану ахәычқәеи аҕакәажәцәеи зхубаараны иҕоу?..
Амлакрей ахьтакрей иареиҕьыз пхаррак нарысыр,
рыпсыхәага еиқәнамырхои!.. Абриггы изахубаарызеи,
уара ауаҕымцкьа, иахьа акаггы зхаразамкәа, рылаҕырз
рықәтәиаашо, ашьаартәыра илазыргыло? Аҕак ҕазҕода...
аҕак узҕода абарт рейпш иҕоу амцкьақәа ахьықәнагалаз?!

–Хазынтәыкгы, Арменақ, дад, уара уҗны хаанагеит хаблаҕыны, хкыдылартак анахмоуа... Хзықәшәз убоит уеизгы... Хара иахтахымкәан ауп ишықалаз абри зеггы... Ус анцәа халахь ианицазар акәхап... – днархашшааит Дыгә иқалаз изтанаргылаз агәәкрақәа. Хәашыак изаҕомызт иара итәала. Игәатцәҕы итаһаз ахәрақәа зеггы рычедыртлон уажәы-уажәы.

– Шәымшәан... ас мацара ишпацари... еилымгакәа!.. Ацсуа идгыл иара итәуп, азәгы изгазом... Изгоит, истәыстәуеит хәа далагазаргы, ихы таирхоит... убриоуп сара издыруа... – Арменақ гәыграк инахырцшит идтәалақәаз. Дызлацәажәоз агәкажъра анирцшуамызт. Ихы-иҕы еиқәара акачырақәа анпықкала, акыр аҕыбааа зхызгахъаз иакәын Арменақ. Ауаҕы изнеишъа, иацәажәашъа дақәшәон. Дұыхза, аашъарак инубааломызт. Ацстазаара акылхарақәа зеггы дыркылнагахъазшәа акәын дшықаз. Мзаутраа ргәалақара мацк иааиқәихәалеит.

Таацәара дук еипш, еилатәан рызынтәыкгы. Зны-зынла, излацәажәоз рымтәазшәа, инарыбжъахауаз атынчра рыцсеивгара еихәланархозшәа, ахәхәахәа иаакәыпсчыхауан. Иааиуаз агәылацәаҕы даараза хъаас икарцеит арт зықәшәаз ахынта-ҕынтарақәа. Дасу ишрылшоз, ирымаз иахымбаакәа, афатә-ажәтә рзааргеит, ргәы кармыжыт, ргәы дыркәандеит. Арменақ ипхәыс рхәы лырмазеин, кырфәалцеит, крыдлыржәит. Гәамтцрак цъара иаалнмырцшзакәа, дырхагыжъуа рыматц луан. Ауада тбаатыцә аҕынтықка иҕназ ацхарра зеггы иаарнырит.

Арменақ дындәылтын, дхәамхәамуа хәылбычехатәи иусқәа ртып инықәтцаны, мыҕәкәак игәыдыркәықәла дааҕ налан, амца азааигәара иныштытеитцеит иаарманшәаланы.

– Арақа, сара сызлахәацшуала, хазынтәыкгы хазкрым хәа сгәы иаанагоит... Акы хазбароуп уажәнәтә... ахәлара иаахамнахаанза... –Тарқан дхәыц-хәыцуа, атынчра иеаалихын, ихы ҕыштыхны зеггы днарылацшит, ргәаанагарақәа днарылацәажәарц. Уаха иазизбарыз ихахы иааиуамызт. Ацшәма мап имкзаргы, уи итаацәеи дарей цъарак реилагзара ус ишыманшәаламхоз ихшыҕ назцеит.

– Аиеи... хеахшароуп... уаха псыхэа хамам... – Кыахыргы уи днақәшахатхеит. Хаз-хазы ақазаара псеивгарак рнәтәшәа ибон, аха рхы ахдырхашаз хәа акагы ихафы иаиуамызт. Итәақәаз ракәзар, рылшара шмаңыз рныцшуан, ирхәара иақәшәомызт.

– Хабацари, хара иқәынтәаша?.. Ххы абаагари, хеабахжри анцәауша?.. – Дыгә даагәжәажәеит. Абас еихәлахеижытеи, ихы акы азымзбо ихагылазшәа, рацәак дарманшәаломызт. Игәы итаикуаз цқыа иазмырманшәалозшәа ибон изыхқызаалакгы.

– Иаха хазынтәыкгы абрақа адашмафы хашиаз иаххаагеит хазмыцәазакәа... – урт злацәажәоз лыченамаратәны, лыченалалырхәит Кыахыр ицхәыс Ардагы. Илбон аскашк зегы арақа рықазаара, атацәа мап рымкуазаргы, ишаруадафуаз, ишырцәыхантахоз.

– Сангы уажәшыта мацк лыцсы ааиталкит... Абрақа ааигәа дырк дсымоуп Ерванд хәа, убри икынза хазнеир, хашпаидимкыларыз, ианацалбеит... – Мзаут ақыцыхәа убри дааигәалаиршәеит. Ерванд хәа дызфыз Арменақ иашьейхаб иакәын. Мзаут арт рыкны рцашыс аус аниуаз акырынтә дитаахьан, дидтәалахьан, ичеицыка ифахьан. Хар имазамкәа дынхон-дынтцуан, акы дазхьа дыкамызт.

Арт ирхәақәоз, излацәажәақәоз, Арменақ дырфәацшуа дахьтәаз иаразнак ихшыф назцеит. Кыахыргы уаанза уи избахә ала мацк игәы инықәишхьан.

– Уи шәацәымшәан шәара... сара срацәажәахьеит... Хнейфсан сахәшьей сашьей нхоит хаз-хазы... убас қахтцап... сахәшья уеизгы лыфны дах ам, дзатәуп... Лыцха лахь дцоит уахынла... Амфы наганы икасыцсахьеит. Уаха уақа ахацәа шәыцхьап... Мзаут иани иареи сашья иахь изгоит сара... егырт ара иқазааит... – Арменақ ихшыф еилыххан макьаназгы. Иарбан зцааразаалакгы кәышрыла дазнеиуан. Азәы игәы дасыр итахымызт.

Уи иихәаз азәгы мап ахимхәааит. Псеивгартәк иашьтаз, илацшуа икахызма, иақәшахатхеит. Уахакгы ус ирхыргар, нас уатцәы, ианшалакь, амш иднарбарын атагылазаашья шықалашаз... изеицшрахашаз...

Аерманы Ерванд

Мзаут иани иареи здызкылаз аерманы, ҳатыр рықәданы, иныкәиҕеит ауха. Зееиҕекааны зыңсы ҕакыз рыфатә, рыжәтә акы узаххәауауамызт. Уи аганахь ала ирутозеи шыоуки-шыоуки. Азынра ишахәтоу ианаңылалакь, нас уиаҕара рхы дыргәаҕцөом рацәак. Ишаартаху рыөнқәа инрыөнәтәоит, рыварахь имәаңысуа ахтысқәа рҕынацәхьакны. Зхәыцыртақәа хазны, зеырмакыкыны, мамзаргыи зеырмаданы ахымәаңгара ҕазшыас измақәоугыи рацәаџоуп. Адунеи еилабгозаргыи хәаас иҕамтазакәа, атцыхәа икыуа рхәыштаарақәа инрыеҳәатәоит изаза-мазо, инцәырсысуа.

Мзаут урт рҕазшыақәа шыахәлатцәкыа дрызкылыңшыһан дара рҕны аус аниуаз. Акыр иеырмааиҕәатәны дрыҕцәаҕәахьан. Ерванд, дызлаидыруаз ала, ус дыҕамшәа ихы ааирпшуан маҕыназы.

– Сара исзеилкаауам... абарт иртахузеи, абас аңсуаа ирабашыртә еиңш?.. Схаҕы исзаагом!.. Арахь ҕыарак ҳаиланхахуеит!.. –Ерванд, абри ииашатцәкыаны изеилымкаатцәкыоу узымдыруа, ибла ҕәазқәа ыршапшапуа, Мзаутднаиазтааит. Ицкәынҕыҕымтзакәа уртдырзызыршуан.

– Уи еилкаарас иаҕахузеи, Ерванд?! – Мзаут иааңыашышәа днеиҕаңшит. Уи итаҕь иеилкаара ахыыхаракымыз иҕәи инытаххит.

Ерванд хынҕеиҕәиҕәабаҕа шықәса днартысхьан, уаҕы ҳаракык, уаҕы ңшыаҕатҳак иакәын дышлаҕәаҕәаза. Агәабзиаразы ихы дахашшартә дыҕамызт. Мзаут инацитцеит:

– Ҳадгылоуп зегь зыхкыо, Ерванд... ҳадгыл!.. Абар шаҕа шықәса ңуазеи, ҳақәырфарц еҕрыгым!.. Урт рҕынтәи ҳазқәымшәац иҕоузеи?.. Аҕеиҕәиҕәибжытәи ашықәсқәа угәаларшәеи? Шаҕаџ тадырхада, ҳцеицәа иреиҕкәаз?! Нас имәаңыргоз аусқәа шҕақаз?.. Ҳашколқәа адыркхьан, ҳхатәи бызшәа ҳҕырхырц еҕрыгмызт... Ҳадгылқәа иахьреиҕыи иалаңшыи, дара ааҕаны иқәындырхеит... иқәҕацартә аҕагылазаашыа рытаны... Атыңқәа зегыи дара иааныркылан, ңсуа зхылоу хәа азәгыи мату-рак иртөмызт. Нас ҳара

хазлағыацарыз?! –Мзаут игәы еибазырккәоз рацәазан, аха урт зегы араҕа изцәыргомызт. Ацсуаа нацънатә аахыс ирымаз рҕоурых еитцаркьарц иаархырымхәаацыз иҕаз!.. Зны, изкәынхо абри адгьыл дара иртәымызшәа, ажәибжтәи ашәышықәсазы икәнагалазшәа, рцарауаа иеиқәдырҕеаеоз гәыпжәарамзар акы узрытцбаауамызт. Псуак, аиаша абасоуп ишыҕоу хәа ихы даафахар, ишцыкәу ари афыза шигәагыз хәа, инеихыкәласуан, акыр аамта ихы дзамыхәартә еицш. Зегь зыкыз уажәшҕа лабҕаба еилкаахеит. Ус ианамуза, ампытахалафцәа бцъаршҕыхла рҕеархеит ирхәаеырц Ацсны... изымҕацо иҕартцарц... Аха уи ацкәынцәа ирушам рхы ақәырцозаргы, рҕеафыршыаауазаргы...

Ерванд дахтәаз ихы иртцысуан, Мзаут дызлацәажәоз игәатцанза инаганы иҕаитцозшәатцәкыа иеиҕатцаны. Аха Мзаут иихәоз ацабырг акәын, дачаагы днаваланы, инеихышҕы-фәихышҕуа хәашыак изаҕомызт. Ерванд ихи-иҕы гьамгьамра еицакрак анымпшзо, иҕәызгаза иахьяацшуаз угәы арцыдон, абри абаскатәи аамта абра дынхоны хтагылазаашья шҕеизеилымкаауаз, мамзаргы ихы-ицсы мацара дашҕаны, акагь хьяас имазамкәа, ари хадгьыл баша мала дықәхандеиуазма хәа.

– Нас уажәшҕа хабакылсуеи?.. Иацсыхәоузеи иҕалаз?.. –дтааит Ерванд ицкәын дахтәаз. Уи иаб иеицш кәазк иакәын. Дтаацәарамызт макъаназы. Ашкол дантаз иаб есымша дихзызауан царак ицандаз хәа, аха иара рацәак иеадицаломызт. Даналгагы, амашына ласқәа неитңыцсахло, ихы ускаа ацъабаа аирбацәомызт.

– Уажәшҕа еибашыроуп... Ацсуаа рхы нақәырцозаргы, рыпсадгьыл азәгы иртәзом... Уи агәра згоит сара!.. –Мзаут, уажәазы игәы еиқәызхәалашаз акагь шиимбозгы, гәыграк дахыңшын, инахараны акәзаргы, еергьхәа ацсахәага таны.

– Аерманы дшыҕоу умдыруеи, Мзаут?.. Иитәым азы дунеихаангы ихәараны дыҕам абри сара истәуп хәа. Изхысхәаауа, хара абра ханхоижҕтеи еимакык хмоуцтацсуааи хареи... Урт роуп хара хаздызкылаз, ханзырхаз араҕа. Калашья амоума абри адгьыл хара иахтәуп хәа ххәар?!

Мап, уи җалашыа амазам... Җаргыы акыр амыҗәмабарақәа
ххаагахъеит... иумдыруеи?! Ыамыҗәацәҗәлала адгыл
иқәхандеиуа ҳауп... Шәара шәеипш җаргыы иахцәыхъантоуп
ҳазташәаз аҗагылазаашыа ахгара, аха иҗахцарызеи...
тымтшәарак хтаханы ҳакоуп уажәазы... – Ерванд, ихы рцысуа,
инапы игәы инадикылеит иихәаз Мзаут ағәра ииргарц.

Мзаут, Ерванд имхәаргыы, ибзиатцәҗәаны идыруан Аңсны
инхо аерманцәа ахынтәанагаз, ишықәнагалаз, ирхыргахъаз
амыҗәмабарақәа.

– Уиашоуп, Ерванд... аерманцәагыы акыр ағәаҗрақәа
ирықәшәахъеит... Урт ртоурых здыруеит ибзиатцәҗәаны... –
ихәеит Мзаутгыы, уи днаикәшахатхан.

Ацх акыр инаскьаргеит ишеицәажәоз ирызгәамтазакәа.
Уажәы-уажәы инеиқәырццакны, иааигәазоушәа, ақыта
иналыфуан ахысбыжықәа, хаара мацәак рытазамкәа,
игәытҗыагаха... Мзаут иҗаитцара дақәымшәо, дхәатцәы-
хәатцәуа гәтынчымрак изнарцысуан урт иахәкәоз ашытыбж
хлымзаахқәа...

* * *

Ерванд, ашыжы шаанза дгыланы, ирахә еилиргеит. Дасу
иахытакыз рыхәкәа наганы инарымтаирпылеит. Адәахы
арахә аууштыртә иҗамызт иахыа. Иаха иауз асы быбышза,
унылагылар, унылашышы уцон. Маҗәаназы аңсабара тынчрак
ахатәан еишышылаҳаза.

Ерванд ипхәыс, заанаты амажәа лкәахан, ихырпшыыхаа
дырган дук азна амгәал лзырц амца-пхарраҗы
иақәлыргылахъан. Астол аҗы ачаи иадыркылашаз ахаа-
мыхаакәа ықәлыргылахъан.

Мзаут иан дқәықәма-шәықәмаха амца азааигәараҗ
дтәан, лыштыбжык умаҳазо, зегь рыла дҗәырны. Лыфны
дыҗазтгыы, лара ишылтахыз лыфатә җалымцарыз!.. Ашыжы
лыжәзатцәагыы хшык нарымхны иналыршуан, амца
инахакнаҳаны... Уажәы аерман пхәыс иҗалто дахәапшуеит
дазырцхәазшәа дахытәоу. Лара дзышыцылаз шаҗа лгәы
азырахатыз!.. Лыфны, лхәыштаарамца – зегьы ирыцкын,

зегы иреигыызшә лнарбон. Урт ирыцназгоз арбаныз лыпстазаарафы!..

–Бымшәан, сан... ас мацара ишпацари!.. –Мзаут уи даарыцхашьашә дналацәажәеит. Уахыналыхәәпшуаз даарыцхаушьартәгы дыкан. Лгәы иамыхәоз ажәак науфшәар, ишынеималтәара дтәан. Акагы змазамкәа, зегы зцәызыз леипш, лыпстазаара шыакәкьахьан. Мзаутгы уи иеагәылахан акаг изхәомызт.

– Сзыршәахуазеи сара уажәшьта... –лыцкәын днаихәәпшын,лхы аалыртысит.Лыбла гракәа тахәхәа,хәыцра хьантак ишатцоу нарнубаалон. Касы еицарсак ала лхы цакын. Лхы-лфы зегы акачыракәа ирымехаркхьан. Лцъабаакәа иреицәаз агәәкра дынтанаргылеит иацтәи амш. Лгәы тытцны ицон иахантәаракгы, аха Мзаут иахь илырзоомызт иаахтны. Ачхара лзаарцшуазар хәа дафын...

– Хажәкәеи ххәаракәеи нымцәеи... изыгзыгуа адәы ицәхалазар?.. Аха иахьагаз здырхуада?.. –убри аахьаалгеит уажәы. Дзышыцылаз арахә лнапы ахьрыгхаз дартынчуамызт. Избада, изахада лыкәткәа, лгәагәышыкәа, лара еснагь дзыхзызауаз. Шыжьла еилапыруа акрынырфалтоз лгәы налытцпрауан урт дахьрыхәәпшуаз. Мазара дук знапафы йкоу леипш лхы лыпхьазон.

– Иахьа цсыхәак сзыкатцозар снарышьтапшуеит... –ихәеит Мзаут, уи лгәы алаиртынчырц.

– Ирыцхамхеи агәәккәа... ма ртыцахь инацазар?.. Амлагы иамгеи... ацхә хшәаны ирызтагәышьодаз!..

Хыкәыр рацәак ацәажәара ләалалгаломызт, уажәы-уажәы ахәыцкәа реипш лгәы цшауан, аха лөынахылгон зымца дынхәапшны, уи Мзаут ибар лтахымызт.

Ерванд абартцафы ишыапкәа нкыдкьауа,асы намиршәшәан, даафналеит афныцка, ихи-ифы ыкапшыааза.

– Иахагы иацнатцеит асы... –ихәеит иара. –Ашәырцлакәа инарзышьтымхуа инарытагылеит... Ихыжәжәакәазгы ыкоуп...

– Ихымыжәжәакәа... ариакара иауз рзышьтыхуазма?.. Адунеи зегы быбышза ихнакьеит, умбои!.. –Мзаут

ианакэызаалакгы асоура гэырғыарак изнартысуан, аха уажэы акагы изатцбаауамызт, еикэыхышэашэа ишытан. Ихэычкэеи иареи еибарыџуа, еибарбылгауа шаќантэ илахэмархыз игэыргъатэа, амцэыжэџакэа роуны инышытпраарашэа. Гэырғыара-гэышытыхрак рзацин еснагы асоура. Рзамџакэа ғыќаќшыааза, иахэхэлаанза илахэмаруазаргы мап ацэыркуамызт. Асыркэымпыл дуќаа ќартон аштағы, нас атахмада исахы налырхуан, иеигэышэ неифытцракны, хылца ќаќыакгы неихартон, ицынтца џызза. Асы анышытытцлакгы, акыраамтагы имзытцакэа, ишгылац уаќа иаанхон, аблаќаа тикэатэааза.

Ерванд ичкэын, иаха индэылцыз, иахыагы дыќазамызт афны, аха иани иаби акагы ахырхэаауамызт, ргэы тынчын, хыасгы дрымазамызшэа. Мзаут уи иаха араќа дахымпцхыз хэыцра цылхатраќаак издыртысуан маза-маза, аха иахихэаарыз даќэшэомызт... Ичкэынра дтагылан, акырза иеипсаххын, ишитахыз ихы мџацигаргы илшозар акэхарын.

Ерванд итаацэара афатэ иазрыцханы иќамызт. Ицхэыс астал аалырхиан, илымаз дамеигцакэа акырфеалцеит, иныќэылгеит.

Мзаут, иахантэаракгы дызмыртынчуаз, дзырхэытэы-хэытэуаз, уажэы аамта аниоу, иаацэыригеит, амца-цхаррағы иахытэаз.

– Сара, Ерванд, ибзианы судыруеит хэа сыќоуп... – Мзаут иаша Ерванд днеейацшит, абри ма сизеилкаауазар хэа. Иеыртынчны, иартны диацэажэарц итахын. Мзаут изыхэан ари крызтцазкуаз усын, Ерванд димыцхраакэа изынагзомызт.

– Ушцасымдыруеи, Мзаут.. ус шцоухэои?... Аиеи, уздыруеит сара... ианбатэи аамтоу уздыруеижытеи!.. – Ерванд иџнапык наирхахеит, уи ала дшидыруазы агэра ииргарц.

– Шэќытан акыр шыќэса рцафыс аус зухын... Азэгы игэы нысмырхацызт... – инацитцеит Мзаут. – Сыздыркэоггы рацэаџзоуп... Дареи сареи рхэыцќаа раазарағы акыр ацбабаќаа еидаабалахын... Изхысхэаауа, хзыќэшэаз еилукаауеит хэа сыќоуп... Иахзамуит акэымзар, иахфозгы хаман, иаажэуазгы. Азэы итэы хашытамызт. Ишудыруа

еипш, атара саналга, акырцъара ашколқәа рҕы аус зухъан... Ашьтахъ ақалақъ ахъ сиасит. Акыпхъ садхәалан, имацымкәа афымтақәаггы аҕыстахъеит. Сыфны ықан, сгәара ықан... Изхысхәаауа, уажә хахыкылнагаз убоит... сани сареи хәфныка хзымнеиуа... Шәарггы шәсыргәамтцырц стахымызт, аха абас хәқәшәеит. Ишпақахтцари уажәшьта?! Абрака цхыраара хәычык хәутароуп... Сан дрыцхауп, уаха лылшом... Мчыбжык аума, фымчыбжъа роума абрака уара укны дабартә атагылазаашъа сзыкта... Ахәара аеи акәадыри иацсоуп рхәоит ацсуаа. Лыфатә, лыжәтә азы усыргәамтцуамызт. Ажәқәа руакы аазгарын, иахшырын... Ацш хәмоуп, ақәйд хәмоуп... Сара схы уиакара хәаас иустомызт... –Мзаут дзыргәакуаз аацәырганы, Ерванд иҕафхъа инықәиргылт, сышцеизеилымкаари хәа. Знык иан лтыц дацәымшәо изырманшәалар, нас ихы дақәйтхон, иахытахыз диасыр илшон. Иаха ихы итәшәаз иахъаггы дартынчуамызт. Шака итахыз ахымца иаҕагылаз набжьоуаа рыцкәынцәа дрылагылазарц!.. Деилархәйтцәы дыкны убрахъ ихон мчык, таха изымтөз, дзыргәаҕеиуаз...

– Аа, Мзаут цъан, аракаггы ишәартоуп... Цсуак дыздырбалаз бзиа дақәдыршом, рхәоит, аха ишпақахтцари?.. –даахәыц-хәыцит Ерванд. Ицәыхъантахеит, ицәыцәгъахеит ус днадыххыланы ари аус азнеира. Иахихәаара дақәымшәо, даакәанызанит иҕаардадәшәа.

– Ерванд, сухәоит, акы еипшымыкәа... хгәақкәоуп!.. Уцъабаа сырзуам сара... кәрышьқәакгы хәмоуп, уахмеигзан!.. – даагәтцәы-гәтцәит Мзаут. Абра индәылтцны, иан диманы амҕа днанылар, илызхымгар хәа дацәшәон.

Ерванд, дшақәымгәыгзоз аҕара азбахә аниаха, иблақәа неихалашеит иаразнак ала. Дахьтәаз даахәыцымыцит икәардә днықәтәиашо.

– Ишпааури?.. – ижәахыркәа днартәсит Ерванд. –Азәы дааир, сан лоуп схәап... Уарггы уцъабаакәа хадуп, ххәыцкәа уаазахъан... –иҳәан, дазааит абриакара Мзаут дзызхәауаз. Мацк иадамхарггы псеивгартәк инатарызшәа ибеит Мзаут Ерванд иихәаз. Егъаумхәан хыбрак атцака дқалон иан,

аңхарра ахыһаз... ахыта дакуамызт, амла дакуамызт... Уи игәы ааикәнахәалейт Мзаут...

Аңшьбатәи амш

Мзаут, гәалаһарак имазамкәа, зыһны дыпхьоз аерманы игәашә дынтытцит дхарахапшуа. Асы унылашышыуа, хар амазамкәа иштан иахьабалакь. Уаһа ииасуаз акәара хәычы даваланы акыр днаскьейт. Нас дынхьатын, иаха Кьахьырра иахьырхыргаз аңхәысеиба лыфны днадгылейт. Иахьабалакь ашәкәа аркын, азәгы дыһазамызт. Усынтәи афнашыхь ала Арменақ иахь ифьнеихейт дыццакы-ццакуа. Кьахьыри Таркани уаһагы иһазамызт. Дыгә ихала затцәык ахәсеи ахәыцкәеи дрылатәан деикәышлағәха. Уахьыһапшуаз, иблакәа тыгга, ихыһсахьа еикәара цышхәбза, иаха цкьа дшызмыцәаз инубаалон. Агәтынчымра еиха-еиха дытнашәауан.

–Урт шыжьнатцы ицейт, изнеиуазар... цьара фатәык рзаагозар хәа... Иаха хәкәырхзазаргы хаздыруам... даараза иааигәаны ахысбыжькәа гон... еихаразак ашарпәзшәа...

–Дыгә даацәажейт тынч-тынч, иахәидеи мацзаханы. Уи оумашәа ибон атцхкәагы ахытынчмыз.

–Ишәаны ихысуазар акәһап... уаһа изырхысуаз?... –Мзаут урт рхымфәцгашьакәа ирытатцәахыз рытцидыраахьан. Ианакәызаалакьгы ахысрақәа мфәцыргон уахынла, атыцкәа аанкыланы иахьтәаз аһынтәи. Мзаут уи акырынтә дазфлымхәахьан. Набжьоу аһабла ршьапы аналадыргыла, аракагы рхысбыжькәа еихсыһьуазма!..

Мзаут, рацәак иеаанмырхакәа, дындәылцит. Фәцхьа дызланеиз ала даахынхәын, акәара иаваршәны, абнара иеатаны акыр днаскьейт. Абардракәа асы иаркәан, ачаирта зегы иахьабалакь уныкәыпшыртә иһанатцейт. Нас иааихтәаны, Кьахьыри Таркани рышьтақәа дырхыланы, Кьахьырраа рыфнашыхь ахьацарафь дынкылсит дхәкь-цсыкьуа. Урт ахьаатгылақәоз асы кәаханы, рышьтақәа анпыһкала, улапш инытәшәон.

Мзаут дкылцш-кылзыршуа атла иенавеикит уажэы. Рыонкэа, рынхартакэа ибартоуп, аха уахь дызнеиуам... ипсы рхыхэхэоит, илацш итцмыршэазакэа дахьрыхэацшуа... Икаху здырхуада?.. Игэы атхара-атхара еицасуа, тахак инацауам... Шака итахузеи уахь анеира!.. Зегьы иреицеоуп уцсы зхыхэхэо уоныка уара уанзымнеиуа... абриакара ацъабаа зыдбаланы икауцаз атэымуаа ианрымпыцархало...

"Абцъар анукуым иулшараны икоузеи?! Ех, абцъар, абцъар... хашпазрыцхахеи!.." – игэы дынтахэыцуа дынтацэажэеит Мзаут, ихапыцкэа неихаргэцэаны.

Ус, Кыахьыри Таркани ишэапырхацуа, ихьацш-кэацшуа аоны иаавтыцын, арахь рэаархеит, рыхкэа ларкэы-ларкэуа. Фатэкаакгы еизыргазар акэхап, еилахэарақэак ирыцтоуп инышьтышыуа.

– Икои?.. Ижэбеи шэахьнеиз?.. – цытк ианааскыа, днарцыххылан, Таркан иикыз еиха ихьантазшэа ибан, инаимихит Мзаут.

– Икахи?.. Зегь рыла ихалгеит... Уахь неишыа ыкам... Иаха Гэадал ионы аадмырхэит, акэымзар егырыгымхеит... Уака ицхьон... Уаала арахь... хашьта ихыларгы алшоит!.. – рхэан, даадырхынхэит ишьтахька, нак уаха дмышьтыкэа.

Гэадал хэа изфыз Мзаутраа рэацхьа инхоз иакэын. Уака иаха шыжэран изфэаз. Агэабанкэа зегьы цакэа илбааганы ицхьазаап, ахэакэа реицш инеилагэыгэны. Ишэазар акэхап, хыхь акэаскыафэы изышьтамлеит игэагыны.

– Хэабанзанаргеи... хэонкэа рахь хзымнеиуа!.. – Мзаут игэы неицранарсит, уахь иахьагы неишыа ахьырзамтоз даназхэыц. Уара ишутаху ианзыманшэаламхо, указшьагы аеацсахуеит, аеицтанакуеит, агэамцхамцра мыцхэы ухтанакуеит, агэыцжэарақэа узцэыргауа. Ус икоуп ацстазаарафэы, зегь маншэаланы ишупымло удыруазароуп, аха азыцэқэырцарагы, сызгалакгы акы сагааит хэа уеаумтозароуп.

Убри аамтазы инеиқэырццакны, ишыкарцалац еицш, акэкаэхэа ахысбыжькэа неилартцеит, улымха цнашьаартэ еицш. Амац азыхэангы ианхысуаз ыкан, аду азыхэангы.

–Иааит асасцәа... Ргәы ртынчны ибжымтцкәа, уахь хзыбжылазом уажәшьта... –ихәеит Таркан, урт ртәы ибзиатцәкыан идыруазшәа. Арт архәцәа шракәыз надирдырит. Уртгыы ишакәым урымпыхыашәар, ашәартара утадыргылон, акы иалахәазамкәа. Убри акынтә шыаҕацыпхыаза агәәанызаара, ахыхчара атахын...

Ажәәан акынтәи имыццакзо аспалкәа алышәшәаны илеиуан илас-ласза, ахауа иналапыруа, аха Кыахыри, Мзаути, Таркани рхәыцрақәа хьантан, ацстхәа злачкәа реипш, еихәлакәаханы...

Абна уанацәахуа...

–Ақыта иалоуп хәа саҳаит... шәара ахацәа абнахь шәцароуп иааилахәлаанза... егырт ара икәзааит, хаз-хазы реаапхьарккәап... – ихәеит Арменақ, рацәак атәаха рамразакәа. Цьара акы имаҳакәа дыкәмызт, идырбалар хәа дацәшәон. Уажәтәи аамтазы зегыы урзыпшызароуп, ушақәымгәыгзо равтоматкәа кны инауҕагыларгыы калоит, уара апсуаа ицәытатцәахны абрака урыдтәалоуп хәа. Арменақ уажәазы убри акәын дзыцәшәоз...

–Аиеи, абнахь хцароуп... –Таркан уи иажәа ҕбамтәкәа днақәшахатхеит. Ахышәтхәа ихшыҕ назцеит икалараны иказ. Абра иштәоу иаакылсыр, Арменақгыы даргыы ахамыштыхә интадыргылон. Уи шәартахон зегыы рзы. – Ахәсеи ахәыцкәеи ара икәзааит... Дыгәгыы цытк ихыцуеит... хара ихачхауа рзычхауам... –нацитцеит Таркан, убас еиха иманшәалахарашәа дназхәыцын.

Арменақ Дыгә иааныжыра мап ацәиимкит. Абырг абри аҕыза амшха аҕны дышпадәылуцоз, егәа гәаҕрацәгәа утадыргыларгыы. Ауаҕ ирыцхашьара ахьатаху унавсыроуп, мамзар анцәагыы иуанаижыуам, егәацъара уеуцәахыргыы...

Мзаути, Кыахыри, Таркани акәара иаваланы, азыткәақәа инархыцауа, акыр инаскьеит. Нас иаахатцәиин, арыҕыарахь ала афасара реартан, ахьаца хыжәжәара дуқәа ахыгыз

инкылсит. Арантәи, иамузар, абна тоурахъ рхы дырхон, рыцсы ианақәыпшлакъ, ишыртыхыз.

Ахьаца иамтдагылоуп илеиџеиуа, ршьапкәа ташәны. Асы иахьаграгылоз еикәыркәахан, узыкәымгыло, укәтәраартә икалеит. Уажәы-уажәрлымхақәанкыдцаны инцәытцазырџеит, рыонкәа ркынтәи шытыбжықәак рахауазар хәа. Изыкәшәазеи уаамыжда, агәыткьара иаганы!.. Абцъар кны еибашьуазар ирыбаргәыз... итахозар, итахарын!..

–Цъарак ҳаицынхара акәым, дарей ҳареи дунеихаангьы хзынеиџапшраны ҳақазам... –Таркан дыззааапшылоз збашьас иамаз, иахькылнагоз цкьа еилырганы ихафьы ишизаамгозгьы, ихықәкы ахьхаз, узхьанарпшуаз иатцаз азхәыцра хьантан. Ус унадыххыланы иухәшьадуаз акакәмызт. Даараза зпашәкәа еилазыртәахьаз, ишеидылаз еипш мчыла еидуумхуазар, уаха псыхәа амамызт, ашьа шкашуазгьы.

–Уи зузымдырхуеи!.. Иахьауажәраанза, ҳаишыцәоуп, ҳаиуацәоуп хәа иҳадгылаз, уажәы абцъар шытыхны инаҳәагылеит, шәынхартцәароуп, шәықәаххыроуп хәа... Ари зегьы хәыцны икацоуп... Изышьтоу рхықәкы кьақьаза иаапшит ирзымтәахыкәа... –Кьахьыр ихәыцшья цәгьамызт, игәаанагара ишитәхыз иааирпшуан. Таркан иихәази иара иихәази атцәақьа еипш еикәшәон иузеикәымтхо... акала узавтамло...

–Арака икарцаз шәымбои, атыхәтәаны абцъар атыцантәикәа инадыркны, дара реаапхьаркит, ишықәибахуа аабоит хәа, зымџа инцәытдагыланы. Уи ззеилымкаауада?.. Зегь зырџеи аз реихабы Хыш иоуп. Уи ихымкьаз акагь камлеит. Урт ркынтәи ҳара бзиарак аабараны ҳақазам. Птацәқьалагьы, Абласаркьагьы, Хышгьы Апсны иазкны иаамџапырымгац икоузеи?! Уажәы зынзаск абцъар шытыхны ҳақәихырц иакәыркит, ирылшозар... рхәынтқарра, аилаҳара иаџу, акзаара иазыкәпшәа, ҳаршәаны ҳалартарц иҳабашьыхуеит. Зны ауапсаа ирабашьлап, зны – агырцәа, зны – ҳара. Нас ари демократиатә хәынтқаррахома?.. Иахтахым ҳара ари аџыза ахәынтқарра аеалархәра!.. Егьа хмацаргьы, зегь реипш ҳаргьы иахтахуп ахақәитра, ахақәитра нагза!.. –

Мзаут еиха-еиха игәыпжәара аеетцнахуан, ибла грақәа хәтәыхәтәуа, мца-шоурак нарыцалан, иаабанаркит. Аиаша азықәпара хыымзг атибаауамызт Мзаут, зны-зынла дшеицранаршәуазгы.

–Сара гәыграк сымоуп... ҳарзықәхзом арт... иҳадгылақәо рацәәфзоуп... Нхытцаа рееибадмыркыцт макъаназы... Атыпәнтәиқәа ҳазтахқәоугы мачыфзам... –Тарқан игәыгра дацәхьатцуамызт. Аиаша шиашоу алацәажәара бзиа ибон днавамгылакәа, иаацәырганы. –Аха, уи схәеит хәа, цьоукы-цьоукгы, абарт аркыҕеаа реицш, итәаны иҳазкылцшыхуеит ишцәилгаришь, зтәы иагарыдашь хәа. Цъара акы хзалақазахаргы, нас иаахьахәны, ифәгәыбзыгха, иқыакьаны инахпылозар акәхап... ҳадгыл ахаара-бзаарақәа фәцхьа инатдыркәыкәарц ртахны... Усқангы иҳадгылази иҳадымгылази хцәеиламфашьароуп... Ирзеилкаауазар, ари хара ҳамацара иҳацсадгылзам... даргы ирыцсадгылуп, иқәынхозар... ирыхьчароуп... Ус рыенавакуа иаузом... хзеилгагәышьяр, уртгы ирыхәтоу дырдыртәуп... Арахь мышәкәыш икәышушә рхы рыцхьазахуеит... –иҳәеит Тарқан. Аркыҕеаа хәа дызфызгы, уаха егьрылымшозаргы, зхатәы гәарацәкәа еикәзырхарц абцар шытызымхыз ргәылацәа аерманцәа ракәын. Гәыбған ахьруцәкәашазгы рацәазан...

–Хгәыгра нагзахааит... уаха акгы хтахзам хара!.. –Тарқан агәыгра еихау уаха аеакы ихахьы иааиуамызт уажәазы. Уи даназхәыцуаз, акы дахьыцшны даманы ихалозшәа, гәаанагарак даашьтәнакәыцәауан. Иара датәнатәуан аеынеимпытархаланы.Ампытыцтрагы ус изымариахомызт...

Убри аамтәзы, азәы асы дылхо, акәара иаваршәны дшааиуаз рбан, атцләкәа рөынарываркит, уафы имбартә еицш, иааиуа дызустоу хзеилкаауазар хәа инцәытыцшуа. Уи дааиуан ашышьхәа, даатгылон, даанацшы-аацшуан. Нас даамфәхыцын, рышқа ифәаихеит дышьтацшуа. Абцар икәнымызшә анырба, ргәы аадыртынчит.

–Дызустада, иқәынцәаша, арахь икфәнагалаз?.. Хара хтәкәа дреиоума... мамзар даеазәу?.. –Тарқан ибжьы рмачны даацәажәеит, атцла иенавырхәхәашәа, гәымшәарак аарцшны.

–Уара, Ғакәи иакәымзааит!.. –Кьахьыр уи дкылкааны дихәаңшуан. Иныкәашәалагы дудырратә дыкан. Уаанза идрымбалацыз полтажәк ишәын, җақа инышьҗахәазо, ахәда шыҗыхны. Хылҗа гәафакгы ихаршышын.

–Нас, уара!.. Дабаҗои арахь?.. Дабаҗаз икәынҗәаша?.. Арахь далахазма?! –иааңьейшьейт Ғаркан уи дахьырбаз. Иныҗакныатрышәднейзасын, ихыданҗаха, инапынейзиҗьейт, уааи арахь хәа. Иара урт изымдрызт, даарыҗәшәейт. Дңыңза дааҗгылейт дзейҗамҗуа, акы дашьахәазшәа.

–Уңсы җоума, Ғакәи?.. Уабаҗои арахь?.. –дахьырбаз гәахәарас иҗаҗаны, идхәаҗаланы инаиазҗааит.

–Сыңсы җтамзаара иҗоузей?.. Ғарблит, хақәырхит... ихалгейт... Ғтааҗәара заанаҗы иахьалызгаз убриак сгәы еиқәнахәалоит... Уртҗы шыҗоу здырхуада?.. Абас бнала хаҗкәынҗәа рахь сызҗозар хәа сгәы иҗоуп... Хаихнаҗьейт... хаиҗәнарзит аҗәылараан... Сара абнара сылахеит сзылымҗуа... –анкьа зышәахәареи зыкәашареи уаҗазыршыҗуа, згәы җҗафыруа акагы иааннамкылоз, уажәы абна дахьылаз ахьҗей амлеи даганы, илакыҗақәа җашәашәа раҗхьа дгылан, угәы даарыҗҗанашьартә. Ауафы дызқәымшәо егыҗамзаап, зны анахь даршәуейт, зны арахь даршәуейт, дымҗахнарҗьойт, дыбланарҗьойт, иара ишиҗахзам инаигәыҗасны, инаигәҗасны... Нас, ахагара ззааз иеиңш, дкәәҗалакны абнара иенаиҗойт, уақа ма җсейвгарҗак җҗасмоури хәа.

Ғакәи, Набжьоу инаҗәхыкны, даҗәа хаблак аҗы дынхон. Инхара-инҗыра, иҗааҗәара – узлаиеигәырҗьашаз раҗәазан. Игәы җсадаханы, изҗычуаз хәа акагы дақәымшәазо, абна дылан дныгәнысуа, ахы иаҗагылаз аҗкәынҗәа хьаас иҗаҗаны, убрахь сызкылсуазар хәа дашьҗан.

–Арахьҗәи аганахь ала Кәыдрынзагы иааныркылахьазар акәхап... Анҗ ханхарҗақәеи хамҗақәеи рзымдыруа иҗахума... ахсаалақәа шыҗырххьазар акәхап?.. Урт ирықәымныҗәои?.. Иахьгылоу, иахьааныркылаз узрывсуама, аҗкәәхәа инаужәырҗап... ухаҗәа инықәыпшыр?! – игәаиҗәаниҗҗейт Ғаркан уи ахаҗақьаҗ, дызлаҗо амҗаҗы

машәыр дақәымшәартә. Зеггы урықәгәыгуазароуп, ушнеиуа угәуеанзамкәа зыцәкәырқарак унахәлашәарггы әуеит, уашьтан алтра узыцәгәыханы, узалымтца.

– Сара Кәыдрынза ссазом... Абас иааихцәаны, Азтаха шыкоу сызнеир, нас абнаршәыра сшылоу хара хтәкәа рахь сынкылсуан... –Тәкәи убри дахыццакуан. Заанатцы имәа абжа изыцтәар, нас ицәыхәларггы, абнара иеылаирхомызт.

– Иуаххәарызеи, Тәкәи!.. Хара ара хшыкоу, ҳаңсы штахаз ҳазраҳәа. Ҳарггы уахь анеира хтахуп, аха ахәыцкәеи атакәажәцәеи абна иахзылымгар хәа хшәоит... Хзыманшәалахар, ҳарггы амәа ҳақәлоит уахь... арака аанфасшьа ҳамазам... Амәа уахьану угәуеаныз, амарца, урымпыхам-шәааит!.. Бнала мацара – уаха цсыхәа амазам... –Мзаут уи днаитцашыцит. Ихы дақәитызггы иарггы дымцози, даанфасуа дыкахызма?!

Тәкәи асы дылаланы днеиуан иполта акыпш шьтахәазо. Ахәлара ихьзар хәа дшәаны, ишьафәкәа ирццакуан, аха иара ишитахыз дашьтуамызт асы, дашәахауан уажәы-уажәы.

– Сан лоуп акәымзар, уахыкггы саанфасуамызт... –Мзаут уи дишьклацшуа даақәыпцычхаит, ицсып игәатцанза иганы. Иан дааныжыны дзымцо, рыххатәыс дахьиоуз даараза игәнигон. Уи азы деиызкаауазггы каларын, дыззеилымкаауазггы. Ан лтәы цәгьоуп... абгакәа дрымтажыны цашьас икаутцараны икоузеи?!

АмшакыринаскьаргеитТарканраа,атцлақәаишрымтцагылаз, уажәы-уажәы инкылцш-аакылыцшуа ишыгәәтеиуаз. Ацәгьа-абзиа – изламцәажәаз икоузеи!.. Рхьаакәа хызешаз хәа акаггы рбомызт макьаназы. Ахьта рзымычхауа ианалага, акәара инавалан, атцла ахьхыжылаз инықәсны, аерманцәа ртацынказармахь рфынархеит изыкәзыкәуа.

Аказарма рацәак идуцәамызт. Атца цқан, ибахтәаза икан, ацша аанызкылашаз тызқәакггы еиламбгацкәа иаанханы унагәыдыпшылон. Иаакәыршаны ишьтаз адгьыл еихытцәә-еишытцәтәа ишаны, аандақәа рыбжьарцахьан...

– Ахәынтқарра еилабгошәа анырба, хыхәароуп рхәан, убома арт икарцаз?.. Ртацынкәа ахьаадрыхуаз иаафәытцы,

аңш лартан, ишыртаһыз рхы иадырхәеит... Аамтақ роугәышьяр, араҕағы рыхшара ықәындырхозар акәхап... аҕиаразы уа иҕоуп!.. –Кяхьыр иибаз игәы инытдаххит. – Абасоуп, хкаарашьтын иафыхахеит иахьабалакь. Дасу иитаху ҕаитцо, аамтацәгьак хтахеит акәымзар, изызыкылпштәқәоу рацәазами!.. Знык аибашьра еилганы изышьяқәгылар, урт зегьы ртып иқәрымтцашази, аха, уажәазы абга акыркы хкылахеит умхәозар... –даагәынқыит Кяхьыр, хылапшрада иаанхаз хадгьыл еимызытцәтәоз пхьазырҕәкәашаз азәгы дахьиимбоз дааицранаршәын. Адгьыл азтцара нафьнатә аахысгы атызшәа амтәаны икамлазацт. Анхафы изыхәан хныкәгашьас иҕоу иара затәык ауп. Уи еснагь хылапшра агыжтәым, еицаҳаны ихьчалатәуп... амтарсыфцәа ирымпыцрымхаларц...

– Анышә рымфои... рызхара анышә ҕалома?.. Рыцсы ахьынзатоу инафьпсаауеит, –ихәеит Тарҕангы. –Анышә иалрымхуа, иалдмыршо иҕоузеи!.. Иахьахәлаанза ацьармыкьяфь дара роуп иқәгылоу, рутратыхкәа еикәырчакәа инарымтцатаны...

Убри аамтазы, рацәак ихарамкәа, иаагаз ахысбыжкәа иааицнаҕьан, рхы ахьыргара иақәымшәо иааилахеит. Иахьыпхьоз инацәхыкны шьоук бжьалашшәа гәаанарақәак роун, аказарма инытыцны, акыр инаскьаны инкылпш-кылзырфқәеит, измаануу хзеилкаауазар хәа.

– Шьоуку бжьалазар акәхап, аха арахьынза имааскьеит... –Тарҕан иеааириашеит, иеааитцихит, ибҕа нтарсшәа иааикын.

– Архәцәа ракәзар?.. –Кяхьыр игәы тынчмызт. Урт ргәаҕкра дааиланархәон иааигәалашәацыпхьаза.

– Иалудыраауеи?.. –ихы ааиртцысит Тарҕан. –Агьычфы изыхәан зегь акоуп, абцьар икызар, ҕынлагы дқәылоит... хьаасгы имазам... дызцәыпхашьои!.. –ихәеит иара, агәра дырго, рышка даахьапшын. –Уртәгьычцәа аеманкәа ирыламло цьышәшьома?.. Рыгәхьаас ирымоузеи... еимырцәоит инарыжәланы... –нацитцеит Тарҕан.

Акыраамтагы убас икылпш-кылзырфуа игылан Тарҕанраа, абардра рыченавакшәа. Амшгы акыр илеихьан.

Ахәләра иаманакуан. Уажәшьта ихынхәтәын уахынла
реахыпхьарккәоз рахь. Шыжьаахыс крызымфацыз рыпсы
еикәнарчқон акрымфадара, ирзычхауамызт уаха.

Акәара инырны аерманцәа рынхартәкәа инырзааигәахон
еипш, Ерванд дшақы-шақы, дхақыпсыкыуа днарпылеит...
Иаашьа бзиарак ишазхәамыз удыруан.

– Мзаут, җан... уара суштан!.. Убас рылархәеит – җсуак
днадзырбалаз дыкәрыблауеит... дыкәырхуеит... арака
нхашьа иртом... Тоупҗы Зарен инаикәлан, акәкәахәа
ивахысуа, иҗсы златахаз иалудыраауазеи... имаз-ихзыз акы
аанырмыжыт... Җаргы ашәартә хтадыргылеит... Уан дганы
лфызцәа рҗы даансыжыт... Урт зегы рееибаркны абнарахь
ицеит... шәкыла ахыгылоу ашқа... Ишқакахтарыз?.. Җаргы
харшыуеит!.. – иеаарыцхәтәны даагытәыгытәеит дуалуашо,
икаитцара дакәымшәо Ерванд. Ртагылазаашьа аеаҗсахуа
ишалагаз агәра диргарц итахын дзыдгылаз. Аибашьра
ахкыа-җкыакәа даргы инарзывасуа иалагеит, устәкыа
ишақәымгәыгуаз...

Зегы иаарзымбатәбарахеит уи иреихәаз ажәабжы.
Ршьапы иаакәнаҗкызшәа иааиланаршит, иааитцанаргәгеит.

– Җаи, сышҗоушы, Ерванд!.. Сышҗоушы!.. Дабазгои,
анцәаузша, уажәшьта сан!.. Амалахазгы дуашәшәыран...
илзыхгома атакәажә?.. Дысцәыпсуеит... дысцәыпсуеит...
инасзузеи... инасзыкаутцазеи?! – игәы неилатәеит Мзаут,
икаитцара изымдыруа, дуалуашо дахыгылаз. Иан дахыгара
хәа гәыгыртәк имазамкәа, адәысакара икәхаз иеипш, ихы
ахырхара, дызхынхалаша изымпшаауа, иара изыхәаны
иахьабалакы итацәыраны, дыггаза даакәнакит дзыкәгылаз
адгыл иара изы ихарамхазшәа... Дызтахыда... дыздызкылода
арыцхара иташәаз?.. Ерванди иареи иааибырхәакәаз
зегы башазаарын!.. Ауафы игроу унтаҗшны аилкаара ус
иаумыриаху!.. Зегь наимпытшышшазшәа дгылоуп Мзаут, ихы
зқәикра дакәымшәо.

– Уаха иауам, Мзаут җан, уаха иауам!.. Харшыуеит...
хахдыртәоит... хақәырхуеит... ант хара ихаигзома?! – Ерванд,
иихәац неитахәо, инаҗаршәны, уаха хьатцрак җастап хәа

игәы иҗамызт. Наҗынатәтәи иҗазшыа, уаанза ирҗшоз, ахала ахы җәырнаго иалагеит уажәы, дзеипшратәҗьаз аарҗшуа.

Кыахыри Тарҗани еикәашәаны, ишынеизыҗҗара игылан, рлаҗтәкәа тырлашыҗааны.

– Шәаала арахь, шәаала!.. Хаҗоу дрыкәгәыҗааит арт!.. Рҗынҗақәа инархыҗәхәаны акаҗы рбазом... Рхы-рыҗсы... уаха азәҗы!.. –Тарҗан инаилыжжын, ичхара изнымкылақәа даагәамҗхамҗит. Иҗааиркыахәит узиламҗәажәазо.

Иҗымҗәааҗыз, еерҗхәа еихәлакыз ргәалаҗара нхыдырҗоны, ишазыҗшуаз тымитышак инҗахәхит иузтымҗазо. Азныказы, ргәыҗрақәа зегы нҗаакәкәалазшәа, иҗыгга-җыггаза иаашыақәхәлеит, ируа иақәымшәо, ирхәо иақәымшәо. Аха нас, изҗашәаз рҗынагәылыржәан, иҗцакы-җцакуа рыҗсеикәырхага, рыҗсҗыхга рқалахь рҗынархәит, җныда-гәарада, рхәырҗынқәа разқәынҗа амҗа ианылаз хазрыхьзозар хәа.

– Хадҗыл иқәнамгалаҗ иҗада?! Аурым дутахума, абырзен дутахума, аерманы дутахума, аҗыруа дутахума, ашәануа дутахума, ақырҗуа дутахума, атырқәа дутахума, аурыс дутахума?! Рыҗсы шҗалахеи, ухәарауазеи, абри хадҗыл?! Еимыжәжәа-еимыҗәҗәа иааиҗәырҗәан, дҗыл җәҗақ ахы иақәитҗны иузымҗшаауа аҗынза хнаргеит. Абартҗгы иуаау җышыа хрыхәаҗшуеит рҗыҗрақәа иахыртәтәоу!.. Арт уааума, уаныҗсуа, уанықәзаауа иухамызҗылауа?! – Кыахыри иҗеизеикәкуамызт амҗанҗы, асы илхо иахынеиуаз. Игәыҗжәара агәыҗжәара аҗитҗон. –Дунеихаанҗы сашҗа иҗасыжьлом, сымҗанҗы иқәсыжьлом... убриоуп ирықәнаго!.. – дрыкәгәамҗуан Кыахыри, игәы җжәаны. Иблаҗы, зуаҗра зҗәызыз җәаарақәак реипш, инаскыагазаны дрыхәаҗшуан, аринахысҗы уаха рышҗа хыаҗшрак имазамқәа, инеиҗәыхарахазшәа.

– Артҗгы ашәартә иҗагылоуп... гәыбҗанс ируҗагәышыозеи!.. Уахынла рыҗнқәа рҗны иҗхыазом, умбои!.. Иалҗны иҗазҗы раҗәаҗзоуп, ишҗакарҗарыз?! –Мзауҗ иаахыаиршшеит уажәы, маҗк игәеибакра анихыҗсаа. Иаха зыҗны дыҗаз иҗкәынҗы аҗны дахымҗхыаз змааназ уажәы икказа ибла

иныхгылеит. Иагъацъара иагъа рыцъара, иагъа гѣаѣ-цѣаѣра иѣанаргылахъеит аибашъра мышътацѣгъа, егъызхаразамкѣа иармаѣѣиккѣаз азѣрыѣы. Арыцъара – арыцъара нахыѣцшуеит зны-зынла, цыхѣаѣцѣарак амазамкѣа, угѣы нѣшъаауа, удакѣа наулрѣсаауа. Ёеира ѣазымѣо аибашъра – ихырѣцѣагоу, ихырѣсаагоу...

...Еиѣахышѣашѣа-еиѣаѣѣсы, пѣаррак знымѣшзоз аѣыла иныѣатѣеит еихаѣсы-еиѣаѣѣсы, ахъѣа иѣназ хѣаиаиуазар, иахъыѣеуазар хѣа. Уаха ѣсыхѣа змамыз агѣаѣцѣгъаѣа иарыхъѣшырѣц егърыгмызт. Асы иаѣѣхаз еиѣанарѣѣѣан, ибаазажъыраза иахъабалаѣ аѣѣаакыра алыжжуан, угѣы нѣархышѣашѣауа... уѣѣа унѣанарзызауа...

– Уаха абра ханаанха, хачмазаѣхоит... ихазхымгар ѣалап... Хара дырѣегъых ханкылѣшуеит, ѣсыхѣак аманы иѣалозар... Ахѣыѣѣагъы рыцъахеит... – уаха ѣсыхѣа шамамыз ибон ѣарѣан. Ауаѣы агѣаѣра данѣашѣалаѣ, ихшыгъы дѣѣакала аусура иалагоит. Иѣѣы-иѣѣа иѣѣо ихы уиаѣара ирааѣсазом агѣаѣраѣгъы, абзиараѣгъы. Ус ѣазшыас ишыѣихуеит, иѣаардадашѣагъы днауаѣѣажѣоит акы далаѣазоушѣа...

– Аѣсра рыѣѣшѣандаз!.. Аѣсра рыѣѣшѣандаз!.. – Ўахыыр иѣырхѣаны дахыѣѣагылаз игѣы рзыѣѣѣон ахѣыѣѣѣи аѣаѣажѣѣѣи абрахъ амѣа ианызѣалаз аерманѣѣа рыѣѣашъарак ахъаадмырѣшыз.

– Сара сахыѣаз аерманы сымаѣѣаѣа аашъѣикѣыѣѣаан, снаганы амѣа снаиргылеит, шѣара шѣтѣѣа рахъ бѣароуп... араѣа ишѣартѣоуп, ихѣѣѣлоит, ихѣан... – Мзаут иан иаалгѣалалыршѣеит Ерванд деиѣѣрашѣаны ихымѣаѣгашъа шааирѣшыз... Дагъыналыѣѣгѣамѣѣхызаап, лара уаѣа лыѣазаарала агѣаѣра ѣѣгъа инѣалыргылазшѣа.

– Бымшѣан, сан... уигъы ус дѣѣаѣѣѣѣуа дызѣаѣом... дышнѣиуа ѣѣара акы днаѣашѣахуеит... Абзиа – абзиа ахылѣиаауеит, аѣѣгъа – аѣѣгъа ахылѣиаауеит... Ахѣарамра ауаѣы хара дашыѣѣом... – ихѣан, Мзаут иан лгѣы ааирѣѣѣѣит, уаха илшагѣышъѣоз...

Къахьыргы, Таркангы, Мзаутгы цыхара хәа интыцит, ахәлара иаарымнахаанза шыжьаахыс ырымбацыз рыонкәа инрыфнацшырц, ргәарабжьарагы зәыр дыбжьоу-дыбжьаму еилыркаарц.

– Хқьалагы хшытатәоу еилахароуп хантаха... Асгы хзақәымхит... – Дыгә днатцшит. Асы ахьақәжыз акырцъара итанареылахьан иақәыпсаз ахахәцәахәкәа.

– Уажәраанзагы иақәхызар акәмыз... – лхәеит Хаптина. Асы хьшәашәа лгәы цнарзызаауан дцәыцпышны дахьаыцшуаз. – Хшытатәоу ихақәымхауандаз... ахәыцқәеи хареи хаилатәоуп! – убри аахьаалгеит аминутазы.

– Ахахаи, акы шәацәымшәан... Кәатат икаитцаз гәгәоуп, ус ишцәилахари!.. – лхәан, ргәы аалыргәгәеит Арда. Ақьала макьаназгы, иачхартә еицш, еицагәгәа игылан набыцрак амазамкәа... адәахьы асы еиха-еиха иацнацон. Ишауаз ала уацәшәаратәы икан. Ахәыцқәа, ахьта иакны, рееидыргәгәала иахьтәаз ґырцзомызт.

...Къахьырмаа икылцш-кылзырәуа, ргәарабжьараґы иказ еилырганы, рацәак рыенмырхакәа иаахынхәит. Уажәы рыгәтаккәа аеакзан, уаха цсыхәа шамамыз рбазар акәхап, ишаафналазтәкьа убри иналацәажәеит.

– Итынчроуп... азәгы дыказам... иргаша ргахьеит... уажәшьта ишәартамзар калап... Уаха ихақәларыда, мшәан?... – ихәан, инарыдитцеит Таркан ацаразы рәааикәдыршәарц.

– Аиеи, афныка... уаха царта хамам... Ара хатцатәаны хәеҳазшьуам... – Къахьыргы Таркан иихәаз днақәшахәтхеит. Уахагы цсыхәа амамызт. Рыонкәа ирзымхынхәыр ада дәеа тагылазаашьак рзымзбеит. Ма еикәхарын, ма итахарын... зда царта амам ахыкә аґы инхыкәгылеит...

Рызынтәыкгы ақьала иныцтыцын,рмакәанкәа шытархәазо, амфәхәаста инанылеит инеишьтагыланы, инеишьтахауа, рымчкәа капсазаны, агәырәеи, ахьґеи, амлакреи идыркарахьаз, итдыршәаахьаз... Ацхьа Таркан дгылоуп илаба кны, нас – Къахьыр, урт рнафсаны – Дыгәи Хаптиней... Мзаут уажәы-уажәы иан дналыцхрауеит, днышьацәхныслар хәа дшәаны... Ардеи лхәыцқәеи кас дукәак рхарцаны урт

ирышътанеиуеит ихэаң-хэаңуа, асы инылахауа... Ахэлара рацэак агмыт... Ацсабара сыла италаханы, атынчра ахатэан икэызгаза, аамтала акэзаргы, ицылхатха, хаарак узатцым-баазо...

Мзаут иан Хыкэыр

Мзаут иан Хыкэыр еиха-еиха илцэыхэантахон арт амшкэа рыхгара, аха леалтомыт. Лыштыбжык умахазо шака игэнылгахыз здырхуада ари икалаз ахлымзаах!.. Лгэыңжэарақэа зеггы лзеизыкэкэан, маза-аргама дцыршэауан... Уажэы илтахытэкэыз, дзыхгэакуаз – абриакара ацабаа здылбалахыз, лыпстазаара зеггы зыдлырзылахыз лыфната анынафнацшра акэын. Убрака ифназшэа лбон лыпсыкэра еикэызхэалоз лашарбага кэырчахак шакышако, дунеихаангы иузыфнымцазо, зеггы инаргэылччауа... Знык убранза дызнеиндаз лыпсы лыманы, нас лхы ныкэылцаргы хэаас илкуамызт...

– Ашышыхэа шэыфнкэа рахь шэнеиуеит... Мцакгы ахы неихэлашэкып... Алашара кашэтцазом... Анцэа хихьчароуп, уаха азэггы!.. Анцэа ида гэыгырта хамазам!.. –ихэеит Таркан иандэылцуаз аламталазы. Уаха изыкэгэыгша азэггы дырбомызт арака. Иара уеизгы, изатэхаз иеицш, Кыахьыр иеидихалахэан, ифарагы, ишъталарагы арака иалаигзон, ихала затэкык деибакэеибахазшэа ифны дзахыломыт.

Акааметэкэа агэагыра ргэы интаркит Мзаутраа, ирыхьхыз рхарштны, дырфагыых рыфнкэа ирзыхынхэырц акэыркит, ихэхылакгы хэхэааит, хэфнкэа рфынза хнеироуп хэа.

Ашэартара рхы тадыргылон, ишалцуаз рыздыруамызт. Афната – ура уахьыз, уахэаазаз даеа мчык амоуп, иара ашка иуханы узго. Уи уахьчаргы алшоит, доухак ацуп иухылацшуа, упсы ахынзатоу иуцрымцуа, иуцрымшэауа...

Мзаут асы дылхо, иан диманы ифынеихеит зымфа. Дыгэггы, ипхэыс дкамыжкэа афнынза дсызгозар хэа,

лмахээр аанкыланы, ашышы-шышыхэа инеихигеит, адгыл наитабганы дынтахарызшэа, игәичанцауа, иеаарҕасаны. Имаҕацаагы рымаҕаажэҕэа шытышуа инарышытагылеит.

Аоныка анеира иҕахшэа-иҕахымшэа, Дыгэ игәалакара акы ихнаеуан, уаҕдас ибҕа наизеитцымхыртэ еиҕш, хьантарак наикэҕиҕэошэа...

Мзаут, Кыахыр иашта данынтыт, Хазарат ионы ашытах ала днавсын, ирыбжгаз ажра ду дхыкэланы акыр днаскьеит. Ионы иамариашаны заанатцы атысырта ҕарцахьан, раҕаак уаҕы иахыҕырхасыртамыз. Аандагы еихарҕаахьан акыр. Абрака дызтысыр, иаша амхырта далсны ионашьтахь амандаринартаҕы дынкылсуан. Аха ажра цаулан. Амшцәҕьаҕэа раан аҕар хышхытцэаны ирывнагон, злагара хычык ыргыаҕыауа иарлагартэ еиҕш. Аха уажэы имачын ииасуаз азы. Изылшо атримхэа дахыҕон арака, аха Мзаут иан ус дизахыгомызт. Лабаҕаак хыҕсалан, аха урт узрыкэҕыҕуамызт, ишэартан...

Мзаут иеаарманшэаланы дынтагылеит ажра, нас иангы дналбааганы, хахэҕаак днарыкэиргылеит, лшыаҕкэа мбаазартэ еиҕш. Иара ахышэтхэа хыхь дынхаҕалан, иан лнапы кны дналыхеит дынхеигаларц.

Дынхыкэиргылеит. Уаҕа иарсыз атцэан ахьаалкыз иоулыштыуам. Дааилышша-ааилышшеит... Ажэжэахэа лыхэда апыртлара лчыназылкит, илхарҕаз лшыал касы дацрыхауа. Ахауа лызхомызт... лыҕсы лгэы иҕахон...

– Ибыхы, ди, ибыхы?.. – Мзаут дналыдхахалеит, икаитцара дакэымшэо, дуалуашо...

– Скахауеит, нан... ахауа сызхом!.. – аарла даацэажэеит, лыҕсы аҕуа-иаштыуа. Иаразнак лыҕштэы аалыҕсахит. Пхзы хьшэашэак налыкэнаҕэазшэа лбеит. Краҕахума ауаҕы иҕсра, еихаразакгы иҕсы ахац ианаку... Ариабжварак илхылгахьаз зегы лнырзар акэхап, лыҕсы лылышэшэон иблаҕэа ишырбоз Мзаут.

– Беыргэҕэа, ди... беыргэҕэа, абааҕсы... бычекабмыжын!.. – лмахээр ааникылеит, аха лыҕштэы еиха-еиха аеаҕсахуан, аеиҕтанакуан, лыҕсыҕ лагааҕара акы еихэланархон,

иархъантон. Мзаут иааицэымыгхеит иан абас иаалыркъаны
леахъеиталкыз. Лцъабаакэа зегъы лзеизыкэкэаны, бзиарак
мбазакэа, абас дахъымфасуаз дааитцанаргэгэеит игэы фкаауа,
икаитцара дакэымшэо дахълывагыжьуаз.

Ан рыцха, абас акэхап днашумпытцаауа, ианлыкэнагазам,
ианлхэхэазам... Арт илхылгакэаз зегъы лзеизыкэкэаны
лыпсы дырмачуан, лымч лылырхуан. Ан рыцха абри афыза
злхэхэаз!.. Дача пытраамтак дыказар зэыр дицырхагазма!..

– Сгэы... сгэы!.. – аарлахэа лыбжьы нтылкааит.
Иаланахшозар акэхарын.

– Бэыргэгэа, ди... бэыргэгэа!.. Икалеи, иабихэа?! Бымшэан,
сара ара сыками?!

Мзаут иан ашышыхэа асы днылаириеит дааитцыхны. Уаха
илзымычхазар акэхап, лыблакэа неикэылыпсеит.

Акрацахума ауафы ицсра?.. Ушихэапшуа
днаумпытцапсыргы калоит, цхыраарак наузимтзакэа.

Ан – Мзаутраа зегъы еибаркны изкыз... фынгы-гэарагы
зхагылаз... заб ицынцъ мырзкэа, еилшэарак амтакэа
ирзаазгоз... гэкцэафрамзар акагы зымбацыз... Аибашьра
ду... дырфегых аибашьра... илхылымгацыз иказ?.. Иаб
данцсы нахыс анрагы абрагы изныкэызгоз... ихэыцкэа
заазахъаз... уажэы дрымбазакэа!.. Ишцалаихэои иахэшъа
гэк?.. Ишцаипсыхэоу?.. Уаха ан димазамкэа, аб димазамкэа
дзатэхарцу?.. Ишлыкэнагоу анышэ дизамто, дизымжуа!..
Иабакоу набжьоуаа, игэылацэа-излацэа?.. Иреихэозеи
уажэшъта ианшыцэа?! Ирыцсыхэоузеи... рахэшъазатэ
дрымбазакэа, лагырзык налыкэымтэазакэа анышэ
дышпанамаидари... руа-ртахыра аштэ изтамлазо!..

Ах, уара аибашьра, аибашьра... ауафы изааумго хэа
икоузеи?! Ицсы шцеифоуцои... ицсы дышцалухуеи
дрыцхахэха, длахьынтадаха... агэысакара дыкэырханы,
уафы димбазакэа!.. Акэыкэыхэа дыхэхэаны ишьтахъка
дыфыр дызмышуа, иапхьака дыфыр дызмышуа, деихэлаханы
даалхахеит Мзаут дзатэха, дрыцхахэха, инаидгыло хэа
азэгы димазамкэа, ауафы затэы иеипш деитымха...

– Ди, барамыжда... ди, барамыжда!.. Сбымшыин!.. срыцхамин!.. Исымада сара уажэшъта?! Бара бакэын сызхэацшуаз... бара бакэын сзыкэгыгуаз!.. Сеабазжри?.. Сабацари?.. Бара быда икэысхуэазеи сара адунеи?! Адунеи еикэыхшэашэа, адунеи цсада!.. –Мзаут икаитцара дакэшэомызт. Ихэыцра акы еихэланагэеит, акы еихэланартэиит. Аха нас дааихыггазшэа ичаалижэеит. Ахышэтхэа ажра дынтацалан, итцкэкэаны инеиуаз азы инапы инантэаланы дыфхацалеит. Иналфеиькеит, иналиржэит, дааирхыцымыцит. Ус диан акыраамтагы. Инапы ныштышыны, акыр илыхэозар хэа, асгы налфеишыит ихышэашэаза. Убаскан, дшазыцшзамыз, мацк лыблакэа аахылтит.

– Умшэан уара!.. –лыбжы нтылкааит еергыхэа. –Амакэан афы хэышэкэак сызтан...

Мзаут ахышэтхэа урт днарышъталан, ицшааит ииулакгы. Абжыацны лхы иалырхэоз агэыххэшэы анылиржэ, мацк лыпсы аавылгеит дышихэацшуаз.

–Сыпсыц сзыламгафамго, еихэлагэаны акы иакын, сахэаехьан... егысгмызт... –лхэеит Хыкэыр, еиха-еиха далцуа. Лыблагэкэагы кказа иааихыггеит. Адунеи лашазшэа, Мзаут дихэацшуеит дизгыкуа, длымбеижьтеи акраатцуазшэа...

Мзаут иан длыдтэалоуп адгыл афы дахышътоу лнапы кны. Асы ахэылыхэа ирыкэнауеит иаакэымтцзакэа. Цасхэа иканатцшэа, еихгарак амазам. Мзаут иан лхы-лфы уажэы-уажэы инапы нахышъуеит, аспалкэа налфеыкэыршэашэа.

–Афнынза хазнеиру, нан?.. –днаизтцааит, убри дшазхэауаз, дзымнеир хэа шыгэнылгоз мфашы. Лыфны дыкзар илыбаргэыз, егы ишэартазаргы, уака еиха илызтынчрахозшэа лбон уажэы.

–Хашцазымнеиуеи... хнеиуеит... –ихэан, лгэы ааиргэгэеит Мзаут, иблакэа неихалашо.

Абасоуп ауафы ицстазаара шыкоу... Дшакэымгэыгзо ианакэзам цъара днафанаршэуеит, ипсы ахац инафыркыо... Ариабжыарак илхылгахыаз лара илызхеит Хыкэыр,

уаха дамыштыкәа инылхынхалан, аха леамтакәа, леампытжәааны, илулакгы дацәеит уажәазы. Аҗныҗа анеира, ашта анықәыпшра дшазхәаац дазхәауан, мчык лыхауан, лхәаакәа хызәышаз, атцыхәтәантәи лымшқәа еикәызхәалашаз хәа дыззыпшыз...

Ус пытраамтак дтәан Мзаут, нас, иан мацк лыпсы анааиталк, дҗагылан, дналытдагыланы аҗныҗа иҗынеихеит, ашышыхәа инеихгауа, уажәы-уажәы даатгылауа. Игәы ахьцаз макәаназгы имааицызт... Рыкәша-мыкәша тынчрак, шытыбжык уахәзомызт...

Аңхыз

–Ахаҗаи акы бацәымшәан... иахәабалакы игәастеит... азәгы дықазам... Ибдыруеи иқәцны ицазар, иалыргашаз аналырга!.. Сара уажәытәкәа зегь сырмазеиуеит... Амцагы еикәыстоит, абыстагы зуеит!.. – Мзаут даакәгьежәаит, аҗнаштыхәтәи ауада ишыныҗналазтәкәа. Иааирыцкәеит, иааилиргеит... Араҗа еиҗа ипхәакыртан, ицәгәарахаргы арсынтәи адәылтыртә аман. Иаша амандаринарта унытцалон. Амца ахы ааихәлеикит. Амацуртахь дцан, ииҗахкәаз пшааны иааигеит. Пхарра хәычык ныҗналеит, уажәраанза иамбацыз. Ахьта уанаклакьоуп аңхарра зыпсоугы анудыруа...

Ишилшоз ала акриуит, акрырфеит...

– Хажәкәа убазар, нан? – днаиазцааит Мзаут. Уртгы лхамыштыцкәа дықан, уажә иаалгәалашеит.

–Хажәкәагы ықазам, ххәарақәагы ықазам... Урт бара хәаас икабымцан... рыпсы таны еикәхазар, ианшалакы иаабап... иабацари?.. – лгәы ааркәандашәа даацәажәеит Мзаут.

Иахәабалакы зеггы еиларҗынтыны иқан, узыҗналомызт, унарыхкәашон...

Мзаут даалаган, иан лиарта ырманшәаланы дныштытеит, лгәы ртынчны дыцәарц. Аха лара дзыцәомызт. Иналхапапаз лхәыцрақәа деимырхха дыркын, доурыштыуамызт.

– Акөтагыца шөйлкөйкөөаны, гөакрыла шөсаазан...
Уаб рыцха шака духзызауаз!.. Царак цаны ушьапы
узыкәгыландаз хәа дгөактөакуан... Амамзаара уеизгы
инахпышыклахәуан иахьабалакь, хәхьцалакгы... Ухы
зызцакәоз шака дрызфлымхааз!.. "Иубо, иуахауа, иухтуго
уазфлымхаз, уашьтан зны акыр ихәартахоит уцстазаарафы...
Иумамзаргы, иухзымзаргы араца уашьтамлан...
уаркьалоит, уарблакьоит, иахьакөым укыднажьоит...
умыццаклан..." – ихәалон иара еснагь, игәы узтынчын.
Уззиккәоз рацәамзи, цсаца шкөакөа!.. Акыта цстазаара
уацәхьамткөа шака уалацшуаз акара, агәыблра шунаркуаз
агәра игон. Узыргәамткәоз шырацаазгы, зеггы урыхьзар
ицахын... зеггы урылагылазар...

...Ухәыцкәеи уареи шәеибганы знык шәеибабандаз, уаха
акагы сахәомызт!.. Нас сара исыхьлакгы, саманы ицааит...
цъанат аума, цъаханым аума, иахьакөзаалакгы!.. Наунагза
ацстазаара азәгы иоузом, уи хәаас икашөымтцароуп шәара...

Хьыкөыр дахьiaz лыгәтыхакәа нтцөомызт, ацәа
иаалымнахаанзагы. Лхы иалырхәакәоз ахәшәкәа наганы
лацхьа акәардә афы иныкәиргылеит Мзаут, уахазны
иаалтаххаргы, ирманшәаланы илымцыхьашәартә еицш.
Астол атцака итагылаз акәацаб аарлахәа иарлашауан
ауада. Апенцьыр кыдыршөылак кыдыршөылан узалымцшуа,
ицәеикәараза... афныцка узыфнацшуамызт...

Мзаут уатцәтәи рыхәкәагы ырмазеины астол
иныкәиргылеит, ашьыжь рдөылтымтаз иаашьтырхьртә
еицш еикәыршәаны. Нас ианааилиргакәа, дкараха дыкәмыз,
ихы акаруат иахьныкәйтцаз, дынтахәахаа дынтанагалеит
дзалымтцау, арфашьыга зыртцаз иеицш.

– Узыкәшәаз уара иуцахны уакөымшәеит, Мзаут...
уеалаугзароуп... ишцакаутцари!.. Абарт зеггы хәанацәа
цсхьеит, анышә иахтахьеит... Аха усқан ачаамтамыз!.. Ацсы
ишикәнагоз дымфәпыргагәышьон... Зныкыр инышөынтра
уахынла иржхьазма?.. Уаб рыцха, Алиас, зныктәи ишәахәареи
икәашареи чыкәашак иацсамыз!.. Ишпамфәпигоз астол!..
Уахашаанза уидтәалазаргы ухы уирхьуазма, угәы

уирхьуазма!.. Хьыкәыр лчеицъыка ҳамаазахьази!.. Ауафы изы шақа лгәы аартыз!.. Абарт зеггы нахалыхәхәа ицахьейт, Мзаут... Уажәы акәыбатцәкьа узыкәзцода, дабауцшаауей!..

– Тарқан ибжыы рмачны акәын дышцәажәоз анышә еишәжааны дахьтагылаз. Мзаут иашта аназарафы игылаз амжәтцла амтцан, алашьцара иалагзаны, Хьыкәыр лызкәәтыц дырмазеихуан. Кардамақа уеизгы дырзыкәгаломызт. Ашара рыхьзаанза шақа ирзырманшәалоз иахыццакуан.

– Арақа амалачыргыы амоуп, рацәак иахьымжыргыы калап... Иабакоу атцыркант?.. – Кьахьыр ибаха нкыдиргылан, атцыркант дназхьацшит, аха уи инапы ахьыназоз ишьтамызт. Мзаут ахьышәтхәа инапы нышьтишьын, иааипшааит.

Кьахьыртыркантладнаснаситамалачырра. Дыжә-дыжәхәа абжыы нтыфит. Ицәаакын азы рацәак уаргәамтцуамызт, уаргәакуамызт. Тарқан, ибаха гәаға натышыуа, адәахьы акәыцсара дафын Кьахьыр итцирппуаз амалачыр.

Ус, акыр инарцахьан еипш, ишақәымгәыгзоз, абцар зкыз шьоуки еикәатцәа-еикәатцәаза ашта иааталан, иааины иаархагылахт, рыбақәа цырцыруа, ицыхлымуа.

– Шәызфәу закәызеи арақа цхыбжон, алашьцара шәеалакны?.. Шәызустқәада?.. Шәабантәиааи?.. – рабцъарқәа нхадыршалан, инарықәыркит иркымкымуа. Аах, агәаққәа, ипсны, нышәк нарықәыжыны ицәытажызар ирыбаргәыз!..

– Хара ара ханхон... Хан дыцсит... лнышәынтра ҳармазеиуейт... – ихәейт Тарқан, ихы дфаханы днарытцацшуа. Мзаут дышхныцсыланы дгылоуп. Кьахьыр иихәо ифам-шәо, дкәызгаза даанхейт. Абри афызгагы иакәгәыгуазма?! Ацсы анышә дырзамто иабакылнагеи, ухәарауазеи?!

– Шәабаказ уажәраанза?.. Шәабатцәахыз?.. Хара ара ҳааихьан, аха шәхамбазацызтеи!.. – азәк иееибаиркзейт дахьгылаз иеынхыршәааны, рыцхашьарак инымцшзо, акәыцъма дафызаха.

– Абна ҳалан ҳара... хан данцсы ҳалымтыр амуит...

– Тарқан иакәын уахь цәгьам-цәгьам акы зхәақәоз.

– Ахәара қахцойт, дахжыртә хкашәтца... дануп... дры-цхауп!..

– Шәтыт абыржәйтәкә арахь!.. Шәара ишәықәнаго хара иаадыруеит, агәымхақәа!.. – днарықәкаит зегь реиха зыгефырхатцаны игылаз, иабцар нарықәырххауа... Ас икоу, абцар зку дышшәартоу дарбану изымдыруа?.. Рымәтәахәқәа уака инкыдрыпсалан, инкыдыззаланы интытын, иааикәагылеит тынч, икаларызеиш, хзыхдырфьозеи хәа рәаарцыпны.

Таркан, ифызцәа днарыцәхасны, абаха аашытцаны, днарылагъежны, рхы иамыхәо, икәафәаса инышьтеитцарц итахеит, аха измырманшәалакәа, рымч ақәымхақәа иаанхар, ишындыртәоз дназхәыцын, иеааникылеит дкәызгаза, акагы изеилымкаауазшәа иеыкацаны.

– Шәгыл арака, шәеыриашаны!.. Хара шәахәагыланы шәеибашьюеит акәу, апартизанцәа!.. – ихапыцқәа неихаиргәгәеит ашхам злыжжуаз, иеизеикәымкуа, дпацашькны.

Рыхыкгы рәеыриашаны, дара рахь иаацшуа, анышәынтра инхыкәгылеит, ацсра ахы интацшуа, ишзацәымцоз анырба.

– Мамоу, мамоу!.. Икашәтцәо закәызеи?.. Хара хәафны хәкоуп, хәилышәкаа, иауазар?.. – Кяхьыр дыхәхәаны дрыжәларц иакәикит.

– Абриоуп шәара ишәықәнаго!.. Шәнышәынтра шәнапала ижәжит!..

Убри аамтазы инеикәырццакны афәақ-афәақхәа ахысбыжькәа алашьцара иналкьеит. Мзаут ихьыз изымдыруа, иблақәа наунагза инеикәицсарц ихифахьаз анааирты, дыггаза дгылан, дадырсызшәа. Кяхьыри Таркани ныхбыкын, иржуаз анышәынтра интахаит агәацхәа.

– Икашәтцәо закәызеи, шәара ацхамшьақәа, икашәтцәо закәызеи?! – Мзаут деилаганы данынарыжәлоз, – Уара хара уахтахуп!.. – рхәан, имч мырхакәа дааилыршьырц инеихьынхәлеит.

– Алақәа!.. Алақәа, шәара!.. – Мзаут ишилшоз дыхәхәеит убаскан. Иааибарххеит. Иеынарымпытцәаны ифанынеихоз аамтазы, атықьхәа иааткьаз абжы дызлаз аилацытхара даалнакәыцәаит иаразнак. Афәара-фәарахәа деитцасуан, иеиелымхзакәа акаруат дахыкәжыыз. Дфәтцхәхан,

иан дахыышътэз дналхаххит, аха уи дыцэан дтэхэахаа,
лыгысыңейвгара ашытыбжэ мацзаны иуахауан.

Амца ахы неихэлаикит Мзаут. Ашара уажэшътэ егыагмызт...
Мзаутраа ашарпазы идэылтыр акэын рыоны. Арака
аангылара гэгэылацэан макьаназгы... Адыршэеынгы Мзаут
абри змаанузеиш хэа акыр дэзхэыцуан, аха ицэырганы
цэаргы изхэомызт. Игэы ахэашыра икыдхалаз игэалакара
акырза еиднакьейт, ицхастанатэит дшақэымгэыгуаз...

Ахэбатэи амш Аркыз ица Ратын илағырзкэа

Уиаеныамшзнихкэон, зныаспалқэаеилахэмаруаажэван
еихэлахара иафытышэшэаны рфеархон рееиларшынтуа,
рееиларгыжыуа. Цака инышътэагылон абымбыл еицш
икэашза, ибыбышза, аха хаарак узатбаауамызт апыхэа
еицш, гэалакарак ацны.

Шыжэаахыс Тарканраа рызынтэыкгы еиханы рқыла
иахыныцэтэаз, уаха изнытымцзакэа, амш акыр инарцахэан
ишынеицэажэоз.

– Сыжэқэа ыказамызт иаха... Иахэагы ахкаара
сынтапшы-аатапшит, аха изымбазейт... Ицёушэаша...
хэныкамыз жэык сбартца иныцаргалан, ишыны, амгэа
нтырбганы, ахи, ацэеи, ашыапкэеи уака инкажэны, ахата
наразқэынцаны иргеит... Сызхэапшыз акыр инасырхэы-
аасырхэит, аха изтэыз дысзеилымкааит. Азныказы сыжэ
акэыз цысшыан, аха сыжэ акэзамызт... – Таркан уажэыгы
хэас иман дыздынтэалаха дызхылапшуаз, нхарак иапсаны
иипхэазоз ижэқэа ахыимбаз. Уажэы-уажэы урт рызбахэ
аацэырганы дналацэажэон, иахэатэи аамтазы ажэ аахэара
шака иуадашыз иназырхэыцуа. Ижэқэа ипсы рылан еснагь,
ақытахэ диасишьтэи хышхартцэык игны дкамлазацызт.

– Хара хтэқэагы ыказамызт иаха... Алашыцараха акыр
стеимдеит хэахкаара, аха уахыгы иказамызт... – ихэейт Мзаут,
рацэак хэас икамцзакэа, иан лгэы лнархыыр хэа дшэаны.

– Ахэарақаагы асы иатэахызар схэан, акырцарагы сынцэйтэашит, аха рыхабарк ыказамызт...

Мзаут зны-зынла ачхара ааирцшуан. Шьюуки-шьюуки реицш, ичхара изныкимкэа, ацхыжэхэа днапкэа-шыапкэауа иеиэомызт изцэирцуаз, ихтынкэоз агэицжэара.

– Ирымгакэа... ишцарымгоз... итахэ-тахэза иаазаны ианрымпыхыашэа!.. Шэыжэхэа руаки, ацшь ауп хэа сыкоуп, ахи амгэеи Дыгэ иказарма аханы, агэашэ хэычы уахынадгылотцэка, асы илажыын... – Таркан убырсынтэи акэын аэныка дышнеиуаз. Дыгэ иэынкэа днарывсны, иказарма ду днытцсны, амэа ааихтэаны, ихкаара дынталаны, иэнакынза днеиуан дшэапырхапуа... Иибаз иашазар акэхарын, Хыкэыр ишаалахэзтцэка, днеитэсит дхэатцэи-хэатцэа, цэарак дзымтэо.

– Рыцсы ахынзатэоу рахэыжэла рашта итаумгалахын!.. Агэнаха хэа акрыказар анцэа идумырган!.. Ишьаза-гэазаны анцэа ирфеихаит!.. – Хыкэыр тыгэ-тыгэхэа анышэ хышэашэа инанылкэеит лаба хэычы дшэи-ицшыиуа. Мзаут алафимтэеит, аха игэы неитцанаргэгеит. Убри иамцуаз иныкэнагон таацэарак еиламырсзакэа... Иангы баазатэыда дызхэартэоузеи уажэшьта?.. Еилгарак каларгы илыцсыхэоузеи, анцэауэша?.. Аха урт зегы хэаас икарцарымызт, еилгарак калондаз хэа!..

– Саргы сцакэал затэы ада акагы симбазеит... Уигы храа-зраауа ахкаара итагыжыуан... ирзымкызар акэхап... Закэытэ жэқэоузеи инахцэыргаз!.. – Дыгэ деилашуан дахтэаз. Ирахэ ибла инытцшэаны икалозма бзантцык?.. Иара иакэын еснагэ ирыхызыауа иныкэызгоз...

– Рыцсы иартэаит, хашцакэырхи?! Харахэ ыкамкэа, хашэахэ ыкамкэа ишцахацсыхэоу, анцэауэша?! – Хацдина илахэз днеицранарсит, ишхэалгаз лнырцшуа...

– Сара стэқэа анцэа ихычит макэаназы... Рылацш итэамшэацт, акэымзар иаанрыжыуама?.. Ашыжэ абрахэ инытцаны рхэы нарыстоит... нас иааилахэлаанза абрахэ, абнарахэ ицэйтэоуп... – ихэеит Кыахыр. Урт еиқэханы иахыыказ мацк игэы еиқэнахэалон...

Къахьыр арахэ мачымкэа иман. Тагалан, егъараан дубаргъы, тэархран дызфыз. Ашарпазза дгыланы, ашыфшыхэа иебыга нымфонтц, атэархра дналагон. Итэафэакэа қэацэ-қэацэза ана ихгылан, ара ихгылан, азынразы ирахэ бақыза, млакы иаиркуамызт, егъа цъабаа рыдибалозаргъы дрылаехэартэ дықан.

– Уара иубаргэызеи!.. Уара ужэқэа абнара иахьчоит... арахь, ахьацарахь изытцамлазар акэхап... Убра крыруталар, иудыруеи еиқэхаргъы!.. Пхэафэакгъы убра илагылоушэа збоит... – Тарқан Къахьыр иахь дынхьацшит, иихэаз уи ихшыф назиишьтырц.

– Аиеи, саргъы убриоуп сгэы итоу... Шьыжыла заанатцы наф итцалатэуп. Рыхэгы убрахь ирытцалатэуп... – уи иихэаз днақэшахатхеит Къахьыргъы. Арахэ, мацк афны иацэхыхаразар, рылацш итцамшэаргъы алшон.

Къахьыр дзыхзызаауаз ирахэ изеиқэырхар, мал дук шыақэирхазшэа игэы иабон, наф-нафтэи ипстазаара инатцгэашаз... Ргэарабжыарафы рахэы затцэыкгъы ыкамкэа, иаалырфканы абас иахьтадырцэыз гэалас ирыман рызынтэыкгъы. Рырахэ аума...ркэйтқатцэфкыагы ахьырымбаз рыхлахатц аргыжыуан...

– Акэты згычуа ауафы дуафума?... Еибашьцэоума арт... кэйтгычцэоупеи!.. Ахэйтқырыжэқэа... агэамситқэа!.. Ирықэнаго здыруан, аха иааг, иским абцъар... афэқэахэа инаргэйдцаны уатцэфкы инеилаужьыр, уаргъы утынчхон, даргъы тынчхон... – Дыгэ дааицрашэеит, абцъар икызтгы, иихэаз лакфакрыда инаигзарызшэа иеаахиршэааит.

– Урт рсалдатгы амла иагозар акэхап... Уаха рхы зланыфэыргои, иыртэ рзымхозар... – Мзаутгы иеналеигалеит урт реицэажэара, аха рацэак инирпшуамызт игэы еитцазыргэғэоз... игэы еицразырсуаз...

Убриаамтазы азэы рышьтадхыланы, ахьырд-хэырдхэа асы цуа дшааиуаз гэартан, рцэажэара нытцархэаеит иаразнакы. Мап... абрахь, абри афыза амшха, иззымдыруаз дааиуамызт шамахамзар. Ма азэы рыцэгыа ихэеит, мамзаргъы иара ихала еилкааны рышка дааирц итахын.

Дышэны, дыцсны, ифы еилымго ашэ ихы нылеикит Аркыз ица Ратын. Дабаанагеи?.. Дзышьтоузеи, ухэараузеи абри афыза атагылазашыафы ианыкоу?.. Дара рыцсы заны, азэы хымбандаз хэа абна илатэахуп, цыара цсеивгартак шцакамлари хэа иныгэнысуа...

Дабакоу анкыатэи Ратын хатца?! Еснагь дфыкапшыааза, ихы-ифы кыабыза амца зфыкэыхэхэы иказ, ицатца хэышлапса игэытцач, ибла кэазкэа талаха, итыггаза, гэафрацэгыак дышташэаз рныпшуан.

– Уабаказ, уара рыцха?.. Шэыпсы тоума?.. Шэеибгоума?.. Уфнал, арахь, уфнал!.. – рхэан, афныцка дныфнаргалан, инаскыа-ааскыаны днадыртэеит.

– Хапсы штэмзаара икоузеи?.. – даацэажэеит ибжы тахэаеца. – Аерманцэа исархэеит абна шэшылаз... Нас, еимкыарак анаасоу, абрахь шэыказар хэа гэфарас икацдан... сынцэытцагыла-аацэытцагыло сфаасхеит... азэгы ссеимырбакэа...

– Уцсы шцатахеи?.. Шэеибгоума зегы?.. Ихаумхэои?.. – Таркан уи днеифацшит, абас дахыаиз изымбатэбараханы, ари атыц азэгы изцэытыпшаарым хэа ишыказ...

Ратын азныказы, Таркан иитаз азтцаара имахазазшэа дтэан, деикэышышы, деихасыкэза. Нас даакэыпсычхан, ихы ааиртысы-ааиртысын, дналагеит иажэабжы, ибжы аарла инткаауа.

– Сара сзыкэшэаз ихакэшэира дакэшэааит!.. Сара сызшаз убри афыза лахынтцас изситарыз?.. Акэкэахэа ишхашыклахысуаз ауп схэыцкэа сфытцракны, ацгэы ацацэа мтарсны ианаго еипш, хэфны сышдэылкыаз... Сахьцозгы збо сыкахызма?.. Сыпсы сыхэламзо абнара сеастеит уахь изулакгы... Сангы сара дзышьтоуп... сыпшэмагы сара дзышьтоуп... Жракы хэцэахажыт уахь хапсы хаманы, афыв-сывхэа ахкэа шынахавыкыкыоз... Аха дабакоу хэхэшыа ду?.. Дыказам... дзымаазеит хара хкынза... Ахэыцкэа ран иналымпытцапсан, уахь сцарц акэыскит... Акэкэахэа хэфнкэа ирзывает ахкэа рышытыбжы улымха цнахуан. Цашыа сзыкамцеит уахь сара... далахеит насып шкэакэа, лхы дзамыхэазакэа...

...Хафа ы́камкәа, хажә ы́камкәа... хаибартцәуо абна халан хрыцхәхәха... Уахь анеира даараза иахзыцәгьахеит... Ашьтахь тымтшәарак калан, халцны ханнеи, лшья лылаба-ны, ашә даважбын... адәылцхә ладымразазар акәхап... Хцәуеит-ххыт... абри акәын ллахьынцә... Татал насыңда... Икәхцарыз?! Ихалшагәышьоз ацстазаара акымкымра итахаз!.. Хаңсы хфеит, хгәы хфеит, халағызқәа нахҫыкыаса...

– Хазынтәыкгы хлаазахьан Татал рыцхә!.. Инахзаа-лымгаңыз икәз?.. – илағызқәа нха́кә́кәалеит Ра́тын. – Лара насыңда, сара сакәын еснагь дзыхзызаауаз... Уаха шарқазынза сзымааирггы, дмыцәазакәа иаалыршон... Уажәы лара лзыхәан акаггы сылымшазеит... – еихә-еихә игәы пшаауан Ра́тын.

– Уи зеггы хзыхәан убас ды́кан... лылахь егъанымызт умхәозар... – Дыгә дналхашаит даарыцхашьаны. Лыңсра шы́калаз згәы иаламсыз дарбаныз... Зегь рылахь неикәна́тцеит ирахаз. – Хаңсрақәа рҫоума, хабзарақәа рҫоума лара лакәгәышьян хзырҫеиуаз!.. – Дыгә дхыңшаа-гәыңшаауа, игәы неила́тцәеит, игәы неи́црасит...

– Татал рыцхә, лчеи́цыка лнапы икәыргыланы акәын дшахцылоз ханнеилакь... – Хыкәы́р даараза игәнылгеит уи лыңсра абас иахы́калаз.

– Пы́стәуауа́ыс иҳамаз лара лакәымзи!.. – Хаңдинаггы лылахь неикәна́тцеит, илахаз лгәа́ҫы интахьшәашәан. – Зака́ытә гәыблырааз илы́тцәз!.. Лыңсы тылымхуази ауауа́ы изы!.. Уахашаанза лшьяпы дықәгылазарггы хьаас илымамызт... Лыччара ы́кан... лыхәмарра ы́кан...

– Ишпа́кау́цари, Ра́тын?.. Ауауа́ы дызқәымшәо егы́кәзам... уеургәгәароуп, уеоумтароуп!.. – ихәеит Тар́кан иеаартынчшәа. Уажәшья егъа уеурххарггы, и́калашаз калахьян. Кыахьыри Мзау́ди даараза ргәы иалдырсит ирахаз. Ргәала́кара еихаггы иааңхастахеит, да́еа хьаакгы нарзацланы.

Даби́цаза́цәын Ра́тын гәа́к. Атцыхәтәаны аамтаггы иара иши́тахыз ицымны́кәазт, ма́чк ахынта-шынта́рақәаггы дрыкәшәахьян. Иныхшәаноуп а́таа́цәараггы дшалалаз.

– Абарт срымбакәа, лассы анышә дысзәтозар хәа сызбит... Ауха иалыршаны аказармаҫы анышә жжит иахьынзасылшоз...

Иабакоу акэыба, иабакоу лцэаматэа?.. Сани сареи ишхалшоз ала дырхианы, хызак днылахэаны дынтахариан, анышэ налыкэхацсеит... Хазхара дахцэуеит, хазхара даххыт, хгэы далаххит... Ихазгэамтазакэа ашараггы адэы иныкэлеит. Сгэы ычны, сгэы ааикэхэаланы санаадэылцуаз, хвык ахацэа, асалдат матэа зшэыз, хашта италаны акыр иааскыхан... Акэак-акэакхэа ахысбыжкэа неиларыцсеит, уцэа уаатнарзызартэ еипш, ашта зеггы нарымехауа...

Сахыглаз сзеитамтит, садырсызшэа, скэызгаза... Хэоны, хгэара ахы иадыргеит... Хэычы мыждакэа цхыраашыас ирыстарыз?! Ахышэтхэа инасыдыхылан, иахыабалакы сааимырдеит. Азэы даарылтын, ибжыы насыкэиргеит, абгыц еипш ибжыы табааза.

– Ухал абыржэытцэка абри акыыба!.. – ихэан, хэонду аварафэы икыдгылаз акыыба хэхэа сынкыдицалеит... Ухатцоуп ухамлан!.. Автомат насыкэирххеит. – Итагы ухал!.. – акэакхэа ахысыбжы аагеит. Сан, сыпхэыс, схэыцкэа – зэыр дыказар зегь дэылтын, ахэхэара иалагеит, реырзеикэкуам...

– Ухал, сымхэеи!.. – ибжыы гэафаза днасыкэхэааит дырфеггых.

Сабанзахаларыз!.. Сыпсы сылышэшэаны скахарц егысыгым... слеиуеит хланты!..

– Итагы... итагы!.. – дсытагылоуп сышка дкылпшуа. Схэыцкэа рытэаабжы уажэыгы исахауеит... Фэааихакы картэомызт, рыбакаэа ткэыкэа...

– Абриоуп ура иукэнаго!.. – афэх-афэххэа инеихеикшеит иикыз. Ахысыбжы гар, сналыбгозар акэхап, кэцсеит. Уаха хыхь халарта амамызт... Абас хынтэ схайцалеит, сылбааицеит сыргэакуа, сыпсы ахац инафыршэо...

– Уикэатц, иазхоуп уажэшты!.. – убаскан иеидгылаз руазэк ибжыы наиргеит. – Ишэыман шэаала арахы!.. – инарыдитцеит.

Хазынтэыкгы хнеидырцалан, абрака, шэыварафэы, аерманцэа рфы рыштаб ыкоуп, убрака хааганы хаанрыжыт. Хрымшытоуп ихагхаз!.. Зны Гэылрыпшыка шэаагоит хэа иалаган, хара ихамуит... Хара афныкоуп иахыахтау...

Ратын дзыкәшәаз зегы ахәара ицәыцәгъан, ицәыхъантан...
Уажәы-уажәы ахәхәахәа даакәыпсычхауан. Иблакәа хыхәхәа
лағырзыла итәхъан...

– Ханабжьоу тацәны нхашьас ихамоузеи хара арака?!
Хашьцәа ахыкам, хәхәшьцәа ахыкам икәаххуазеи?..
Хәпсыр хәзжуада, анышә хәкәзыпсода, хара арыцхәкәа!.. –
Ратын илағырзкәа неифыкәкәан, ақызқызыра иеыназикит,
игәы цшааны, абарт зегы анааигәалашәа.

– Ухатцами, абаапсы, Ратын... ус шцаухәауеи?.. Аибашьрагы
еилгахып... ас мацара ицарыма?.. Ихынхәып иахызаазгы...
Қылақәакгы катцаны инытатәап... Цстазаарак ахы азкыр,
нас ишпамгәацарыз рабицъынцъ акны!.. Умтәуан!.. – Таркан
уи иргәыбзыгра иеыназикит даарыцхашьаны.

– Хара кыр хәкәындас ариақынза хнаргозма?.. – Ратын
игәыцшаара изеикәкуамызт.

– Ашә ицаша ада изалагылом хәа, хзыкәшәараны
икалашаз хәкәшәеит, хзахымцеит... – ихәеит Таркангы
иеаартынчшәа, Ратын ихтигаз ицеишәауа.

Кыраамта ус еицәажәон. Нас Ратын дәагылан, дызлааз
ала абна иеатаны ифынеихеит.

...Уажәазы Набжьоу ахысбыжкәа рацәак иуахауамызт.
Тарканраа рынхартәкәа рахь ицаны, маза-маза инкылпшны,
иказ еилкааны иаахъан. Ргәарабжьара сыла италахан,
аныкәара уафы иааизыцәгәахаратәы.

"Уаха азәгы дыбжьамларгы иудыруеи иахьа?.. Ахабла
ирзалхуаз алхны, ргәы дыртынчхьазар акәхап..." – убри
ихшыф назцеит Мзаут. Ишәартәмкәа икалар, уаха иртахыз...
мачк рыпсы ааивырымгози!.. Ишқартахыз изызхьауаз,
инарымпытышшаз атынчра, дара уахгы-еынгы
изыхгәакуаз, изыхтәуоз, аха акырза ихараз, ирызхьамцшуаз,
хара ирыцәгылаз...

...Ақьала инытыцтын, Қыхьырраа рфы иахьааиз, уакагы
мачк рәааныркылеит рәаадырқхәкәарц, рәааитаркырц...
Ирзылыңхар, ирзыманшәалахар... нас дасу рышныкакәа
рахь рхы надырхон, раандакәа рәынарывакуа, ршәыртқлакәа
рәынарыдкыло, рәыларкәы-ларкәуа.

Арда даакэггыжаан, илылшоз ала фатәкәак аалырмазеин, астал иныкәлыргылеит дааццакны. Кьахьыргы агыичәа ирымбаз татәахык иахыцәйтәгылаз иаатциган, афырцъанкәа иныртеитәеит, иблакәа мацк инеихалашо. Егьыртгы надицхәалеит, афны иахьааиз гәахәарак иманы.

– Уатәы ныхәоуп... Ашыкәс ғыц – 1993 шыкәса!.. Ас акәзамыт хара аныхәакәа хшырпылоз... аха... шәадысныхәалоит!.. Шәхы-шәыхшара... шәахьынзаназаазо еилшәарак шәмоуа, аибашьра еилганы, ҳацсадгыл ахы иакәйтны, ҳаикәгәыргыо анцәа хқаца!.. Цәгәала ихашьтоу, цәгәала дымфасааит!.. – ихәан, дкәацәза дышгылаз, интыркәкәаны ижәит Кьахьыр, дазгәыхәны дыкәзшәа. Егьыртгы адрухәа иаашьтырхын, инарыхныхәаны, рфырцъанкәа кеикеиуа иныкәдыргылеит.

Иаашар шыкәс ғыцын – Ашыкәс ғыц, цшзала иаңылаша!..

Мзаут Ратын иажәабж датәнәтәын, дахыцалакгы ибла ихытуамыт уи дзыкәшәаз... Ицхыз змааназ лабәбаҳазшәа ибла иныхгылон...

Афбатәи амш Амчымхара иакәшәаз рлахьынца

Аах, ишпаңылоз, ишдамфәдыргоз набжьоуаа Ашыкәс ғыц!.. Ирымамыз... ирыхзымыз!.. Рҳацшьафы даеа ыык иузадкыломыт, ркәац – даеа кәацк, рбыста – даеа быстақ, рыкәтыж – даеа кәтыжк... Руатка аимхәыц хыхәхәыла, иаразнак уааилнашьауан...

Егьацъара дыкәзаргы, Мзаут абри аҳабла дныкәампшыр игәы иауамыт... Аеакалашәа, аеа кәзшьак атаны имфәдыргон аныхәакәа арака. Инеидтәалон, инеикәгәыргыон, ццакырак рындырцшуамыт, инамцхәцәамкәангы инеихлафауа, ркәафкәагы ныкарцон инеизгәытәуа.

Аамта иаратәы канатон имыццакзо. Мзаутгы иабышьтра дынтагылеит иеамаратәны. Ашыкәс ғыцаз имаз акы деигзомыт. Заанатцы ирыдыргалон иахәтаз

афатә, ажәтә. Ахәса, иацдыхәаны, ишрылшоз ала ахаа-мыхаакәа дыр-мазеиуан. Аңсаз дырхион рызынтәыкгы еицхырааны, еилаарцыруа аматцуртаҕы иныкҕадыргылон игәазырхагаха, игәыкацагаха. Ақалақь аҕны ааста арака еиха ирызгәтынчран, ирызгәырғьаран Мзаут ихәыцкәа... Аспалқәа еилашынтуа, еилапыруа ахауа рҕатаны ианлеиуаз ицагь ргәырғьара иацнатон... Акыраамтазагы еибархәмаруа асы иузылгомызт...

Иахеижьтеи иааҕымтцзакәа еимагыланы иауаз асы иахьабалақь еилакәыбаса инеиланажыт. Рыцхашьарак ҕамтцзакәа, аидара хьантцзакәа наразкәнатеит иаанханы иказ ахыбрақәа. Аңсабара аееитакра неишымсрыда зегы иаарныцшит.

Агәарабжьара уаф дзыбжьамло иахыыкалаз цсеивгарак рнәтозшәа иазхәыцуан Кыахыыраа. Шыыбжьаанзагы хар рымазамкәа иҕан.

Мзаут амца иаахнахаз ачуан днахацшит. Уаҕа иҕан Дыгәраа рказармахь узланеиуа агәашә хәыц аҕы икажыыз рыжә ахы, ацәа ахыхны, ирыцкьаны, еиҕәырцаны, аныхәа дызлапылашаз хәа уаха акагы имазамкәа. Рышә ыҕамызт, рыхш ыҕамызт... рца тадырцәхьан, аҕәыдтәкьагы рзаанырмыжыт...

...Кыахыырааҕы акәзар, еиқәышышы итәан, Мзаут уахь даннеиз. Иееимыз акы шыҕалаз рныцшуан рызынтәыкгы. Еихашәы-еиташәы, иҕалаз дара ирхаразшәа, рылахь рзеитцыхуамызт. Мацк рыцсы ааивыргарызшәа днарбан, аха ус изыҕамлеит аусқәа. Ахьаацәгьа ахьаа нацлоит аҕымзар, ус изымеуазаап... Угәы тазырцачашаз шыҕаларыз, угәы тызгашаз ҕалондаз!..

– Иахынтәиааз хазгәамтазакәа, ҕыла иаабжьалаз шьоуки Тарҕан ишны дшыҕаз даарымпыхьашәан, дырбаандашны дыргеит... Ихтыргаз здырхуада?.. – Кыахыыр хьаас иман, акагы изимыцхраазакәа, ашны иштәаз Тарҕан дахыыргаз. Хицхраауеит хәа иақәыркыргы, ирылшагәышьоз абцъар зкыз рҕацхьа!.. Даргы хаңсыра цәгьа интадыргылон, рҕеицхьакны ишыҕаз нарытырдыраар...

– Дырџегых ашэарта хантагылеит... ара хшыкоу идырхэозар акэхап... ант ус хаанрыжьюама... хапсы нтырхып инахаграгыланы...– Мзаутигэампхеитиахаз ажэабжь.Бзиарак ахь ишкылнамгоз игэы назџеит. Атыша инхыкэгылазшэа, игэалакара аџааитанакит.

– Ишпаидмырхэои?... Зегь идмырхэои!.. Хрымпыхьашэар, харгы цэгъала хкарымтцашеи!.. – Дыгэ игэапхомызт иахьатэи амш абас иахьрызшаз. Кыба-зыба згымыз мшыкгы рзыкамлеит, ргэы ртынч иапылартэ еипш... Абри аџыза атагылазаашьа инташэеижьтэи амшкэа зегы неибейпшны, иаархамыштыртэ еипш, гэнахала итэны инарыпгылон, мышкы шыбжьюанза иадамхаргы ишыртахыз рылахь нарзеитцымхуа...

– Ишпааури, уара?... Хабацари, аџышлампыр еипш анышэ хцэытцамлозар?... Уа, зкэакэылах ныкэынтэаша, шыџак нахыкамтцо,рылапш хашпанытцашэои!..– Кыахьыр еиха-еиха даргэатеиуан, рапхьака дызхыпшышаз акагы ахьиимбоз. Адунеи зегы тацэыраханы, иара ихы-игэы акэмачханы дыкэахазшэа, анахыгы-арахыгы дызхынхалашаз хэа акагы импыхьашэомызт.

Рызынтэыкгы рхэыцракэа рцэыхьантахан, иаарыкэыршаны изалымтцау, пылхатра еикэарак нархапазшэа,еитцазыргэгэоз амчра еиха-еиха ишытытцауазшэа, изымпытцазхаларц иаџыз изацэцомызт, аерыкэыршаны иахэынчахьан.

Убри аамтазы, астэка икалап хэа ишазыпшзамыз, хырпашьа змакэа икалараны иказ изацэымцеит Кыахьырра. Таркан дахцэызит, уажэшьта уаха даабараны хакоума хэа ишыгэырџоз, амитэытэка рзыкалеит иаалыркэаны, рхы агарта рмоуа, еилагыжьюа, еилахынхэуа... Акэкаэхэа ахысбыжькэа иаагаз хыла-гэыла инеиланатцеит рызынтэыкгы...Хэхэарахеит...каарахеит...еилаџынтрахеит!.. Ицарауаз дара рыцхакэа уанза абнахь, аха ари аџыза иакэшэап хэа иказма?! Рхы ма ирмыхьчози!.. Икалаша иузахырцома?... Ахэсеи ахэычкэеи рьтэаабжьы аџны иџынкэон игэытшыаагаха...Арда дгыжыы-хынхэуа икалцара

дақәшәомызт... атакәажәцәа балыбаҭо аеҳәа иеҳәахеит...
Агәашә аҕынтәи ихысуаз аҭны ахыб ақәрыцкәауан,
ашыжә-шыжәхәа инеиқәырццакны. Аҭны ашьтахькалаҕы
ахысбыжькәа гон, еиқәтәарак рымазамкәа. Абриоуп
арыцхара, абриоуп ауаҭы иқәхра, абриоуп ихыртәара!..
Узтахым дуеигзома... ушьаҕьаны, ушьаҭены днухымсуеи?!

– Иҳақәлеит!.. Иҳақәлеит!.. Хандыртәоит!.. Ран!.. Ран!..
– Мзаут, деилагазшәа, аҭны дааҭнаҕыжыт дыблаҕьа-
блаҕьо, иҕаитцара дақәымшәо, дуазыруа... ахеилага иеицш
деиланы. – Ахәыцкәа... ашьтахька... аҕаҭарахь... шәеиха...
шәхы шәымҭахан!.. Атызкәа шәыҭерывашәк!.. Цаҕа
шәыҭекашәыжь!.. – дрылаҕааит, дрылаҳәхәеит Мзаут. Дарҕы
ҭеирак шыҕамыз аҕыңыхәа рыхшыо назцеит. Зхы изахәоз
зегьы

хәазаны, ашьтахьтәи ауадахь рҕынархеит еибархәаго.
Уаҳаҕы цсыхәа амамызт, мацк ма атызкәа ишцармышьчарыз!..

Аҕыв-сывхәа аҭны ахкәа ахәаахоз ашьтыбжь уаҳауан...
ахыб ҕәыбаса иқәырцон... Ицон акаамет ззырхәатцәҕьоз...
Амш еилахәлеит... еилаҕыжыт... еилаҭынтит!..

Уцәа унтанарзызауан имҭаҕысуаз... уеилазхәоз...
уеилазгоз... ушьара уқәызҕьоз... Абас акәхап аибашьраҕы...
анибарцәараҕы, ақәибахраҕы!..

Убри аамтазы шыоуки аанда рыҭенавакуа, рҕыларҕәны,
аҕәхәхәа ихысуа, асы илаланы иааиуан итцикә-цикәуа...
Ишьтахәазо аҭны иазааигәахарц еҕрыгмызт ашҭа иҭаланы...

Абар алакә ззырхәатцәҕьо – ирымбацызгы рбеит... Тарҕан
инапкәа ишьтахь иҕахәаны, иаша асы, цуа ашҭа дҭаланы, ихы
шхоу аҭныҕа дааиуеит... дубартә, деилукаартә еицш... еҕырт
уи ишьтагылоуп...

Абар акырза дааихьеит... арҭашьыга зыртәз иеицш
дуауаза, изакәызаалак имҭаҕысуа акаҕы агәхьаа икзам...

Апҕаҭхәа иаатҕьаз ахы аҭенцьыр иҭасаз асаркьа зегьы
цыххааса ауада иныҭнанаҭсеит ихәашхәаша... ахгы
аҕывхәа цьара инкыдыкшалеит... Ус акы... ус ҭба...

– Ахацәа зегьы ханцәырымт... хәршыуеит... хәқәырхуеит...
убри жәдыруазааит!.. Хцәыртцоуп... хәршыуазаргы,

хдәылтцроуп!.. – Мзаут днарықәкаит, днарықәхәхәеит... иҕартцара иакәымшәо, атзы хьшәашәа зыенавазыргәгәаз Кьахьыри Дыгәи...–Хдәылтцроуп иаарласны!..– инарыдитцеит.

Ирхәо иакәымшәо, икәанызануа иааилахеит азнаказы... Шьафак аҕатцара зегьы азбон, зегь ахәшьадуан... ма аҕсра, ма абзара ахы унтанарцшуан...

Кьахьыр мчымхарак дыштәшәаз агәра игон, аха ытцшьас иаитәшаз макьаназы дақәшәомыт... Хыык аҕхацәа иман. Азәы жәашықәса лхытцуан, егы – жәаҕа шықәса, аиҕабы – жәицшь шықәса... Абаагәара дынтагылеит иаҕхьаҕагы дамышьтуа, ишьтахьаҕагы дамышьтуа...

– Харшьуазаргы хдәылтцроуп... уаха ишпаҕахцари?! Хашьтахьаҕагы мҕа ҕамам, ҕаҕхьаҕагы мҕа ҕамам!.. – Мзаут дызлахәацшуаз ала ҕамҕагы аманы ибомыт. Мап ацәыркыр, рҕагылазаашьа итцагы еицәахар хәа дацәшәон. Рхы рыхьчартә, еиқәдырхартә амчра дара ирымамыт. Арахь шьамхахьы асы шытан, шьафак ҕастоит хәа уалагаргы, уашьтуамыт. Насгы ахәыцқәеи атакәажәцәеи дара ирхьыпшын... иааныжьны цашьа рымамыт.

– Аиеи... хдәылтцроуп... ҕашпадәылымцуеи?! – Дыгә дқәацқәацуа ашәахь иҕынеихеит, ахымца даҕагылазаргы мап ацәиимкыртә, ҕазшьа бааҕсык наизцәыркьан, иблақәа амца нарыхкьеит, аҕсрагы абзарагы рыгәхьаа шикымыз илакта лашьца инаныцшуа...

Ара ахатцарагы аҕахын, ара агәымшәарагы аҕахын... Али-цси рыбжьара Дыгәи, Кьахьыри, Мзаути аҕны иньонкьан, ахқәа шырзывасуаз абартца илытсын, аҕны аҕхьа асы инылагылеит. Рыгәқәа еитцасны атҳара-атҳара еисуан. Аҕсреи абзареи рхәааҕы инхықәгылеит, уаха изынеиҕамцуа, ишьхынцсыланы...

Ғыц-ҕыцхәа ршьамхаҕынза асы илхо иааиуан иццакы-ццакуа, ус хьанта дуззак мҕапыргараны иашьтоушәа, рееибаркны, ар рымаҕәа еилыҕрааза изшәыз.

– Шәымхысын!.. Шәымхысын!... Не стрелиат!.. – Дыгә ихылца ҕеихикәыцәаан, иҕаҳареикит рышкә дыцшуа. Уи иаанагоз шәҳаламкьысын хәа акәын ирзеилкаауазар...

Изустцәада икәынтцәаша... изшыуа роума, ихзыртцәо роума?... Иабакылыргои?... Инаганы инхыкәыргыланы инаргәыдыртцозар? Мамзаргыы тцәц-тымитышак интацаланы, абриоуп шәара ишәыкәнаго хәа, изтымтуа ахәа нахадыршәуазар? Уаха рыцхашыарак злоу хәа азәгы дрылазами?... Ех, аамта, аамта мыждацәгы, иназтаургылазеи?!

Таркан, ацыхәа ирбахыз иакәзамкәа, иееитакны, илакытцәкәа еикәыхышәашәа днарфәцшит, шәырфамгыаған, урт шәара шәымч рыкәхом ихәарашәа... Итахын иара еаамтанык еипшымкәа деилыркаарц, игәра ргарц... Уахагы цсыхәа аманы ибомызт...

Иаша рацхәака ицшуа, ргәы атхара-атхара еитасуа, асы илагылоуп Мзаутраа. Иарбану ршыапы икәызкыараны икоу? Иарбан хымцоу изгаша?!

– Аат, шәара абрагыцәа! Шәабаказ уажәраанза? Шәрыхәацши, уара, абнауаа! Аак, сара ишәасымхәози апартизанцәа ыкоуп хәа! Аа, апартизанцәа... абна илаз... уажәы рыонкәа рахы ихынхәны иахыгылоу!..

Ишааиуаз, иеицыз шыца нарылкан, инарыдыххылан, инарыкәкәаны, нак-аак инарывакны акәкәахәа инарывахысит, рхысгакәа амцабз нарфәддуа, иаарымшыыр ада цсыхәа рымамшәа реыкатцаны.

Мзаутраа реидыргәгәала, зынзаск рееитарцалазеит, иткәоз ахы иампыхыашәар, шәы-цсык рхазаргыы ишеи-кәымхоз агәра гатцәкыаны. Рлымхәкәа азныказы цуухәа, акагы рмахәзо иаатнакан, рыцсы егыымцо-егыымаауа иааилышшарц егәаарыгымхеит. Абри афыза иакәымшәакәа итахар ирыбаргәыз!..

Ахышәт-сышәтхәа иаарыкәшаны иаагылеит рызын-тәыкгы. Акәкәахәа ихысуаз ацкәынцәа уажәы рацхәа игылаз инарыдыххылан, ажәжәа-ццәхәа иааимырдеит иахәабалакы, идырткәацшаз, мамзаргыы излахысшаз цыара акы рцыбакәа ркны ирцәытатцәахызар хәа. Уи афыза ныкәыргозтгыы ирыбаргәыз!.. Даргыы тадырхарын, аха цытшыккыы рыцсы иартарын...

Оыцба ачкэынцэа, иката-катаза ирылагылаз, еихабацэазар акэхарын, рацэак ғыртұамызт. Бла-бла инарыхэапшуан Кыахыырра еидцыпцланы иахыгылаз.

– Шэабанхои шэара? – рузэк днаразцааит, иацхьака шыафак аакаитцан.

– Абра ханхоит... абри ахаблафы... Хазынтэыкгы еигэылацэоу хауп... еибатаху, еигэыцхэу... – Мзаут ипсы аавивиган, дыццакы-ццакуа даацэажэеит. Инапы нархханы агэарабжыарахь инхьаирцшит, иахьынхақэоз рацэак ишыхарамыз надирбарц...

Таркан мац-мац дааскьаны днарывагылеит, акрыхуазарггы иарггы далыхэданы даанымхарц...

Ашэакь ахы уантацшлакь, даараза уееитаукузаап, уеуцсахузаап... Ацсеикэырхара зеггы ирыцкын уажэазы...

– Шэабаказ уажэраанза?.. – уи ачкэын шатлакьа деитатцааит иеаардадашэа, рацэакггы рыгэхьаа шикым наифнырцшуа.

– Хабакахыз... абна халан... Иахьа бжымшуп... Амла хакит, ахьта хакит... хантэо ханалага, халцит... уаха царта хамамызт... – Кыахыр иерыцхатэзаны, изташэаз реилдиркаарц игэы тыгыгьа днарацэажэарц ақәикит, рус азырманшэалозар хэа. Уи иихэоз ргэатцафы инеиуазу, имнеиуазу здырхуадаз!.. Зегь рыбақэа ырмашьцаны акэын ишрыхэапшуаз... Уи иналагзаны, шыоуки хыма-псыма афны ифналаны, иказ, ианыз зеггы еилыркаахьан. Дыгэ имацацэа хылтыкэ-хылтыкэза, арт уажэшьта идукэоуп хэа иааганы, ахацэа ахыгылаз инарывадыргылеит.

Убри аамтазы иеилагылаз азэы днарылкъан, даины дшафь-шафьо рапхьа даагылеит. Ицатца цыпцхькэа цэхапшьза, ахэахы ихагылоуп, иееихаршэны, узифапшуам.

– Ишэыгыз шэара?.. Шэрадио ыкан, шэтелевизор ыкан, шэтеатр ыкан, шэгазетқэа ыкан, шэжурналқэа ыкан, шэцараиуртқэа ыкан... – дкэашошэа, рапхьа дықэгьыжыаауа, инеикэипцхьазеит апсуаа нацьнатэ аахысггы ирыхэтаны изхырбаауаз, инацэақэа нхарқэало. – Ишэымхэои, ишэыгыз?! – ицьеишьахуеит, илакэишьахуеит...

Аңсра икәшәандаз... аңсуаа ирымоу, ирыхзу инапы
ианыртазшәа, дышпахцәажәауеи, ухәарауазеи,
афымызәзәажә!.. Усс имоузеи, урт рҕынза дабакаху
абытхәырыжә!.. Аха шыоуки еиларгәагәа рхы интарыцыгәаз,
иаргыы ус акәу цыышәа, ихы иаимырхәои, зхатәы
зызцәырымгаз арыцха-нейтәмхәа.

Мзаут җитзомызт, еиланалар хәа дацәшәон, аха
ипсы шеибанаркуаз иныпшуан уахынеиҗаңшуаз.
Улаңш инытдашәартә изамәа жыышәкәа рееизыртәо
реәаибадырххон, ишәа-ида италаз агәагкра җынтыкала
даршатәы-шатәуан. Уафы ичхаратәгыы иҗамызт уи
ицәажәашәа. Җаамтанык акәызтгыы, ихәлымшәа тқааны
анышә даитарын, аха уажә дызтагылоу аамтазы аҗынкыларә
еихә дарманшәалон, аытцкәара абзиарахә дкылнагомызт.

«Ишәыгыз шәара, забцар шытыхны ихәжәлаз... зыдгыл
иахытны иааны җаңсадгыл иалатхаңуаз?...» – наифаирхырт
егәааигымҗеит, аха иҗыҗажаны иҗааникылеит...

– Зегь җамамыз, дад... кыр җагызма?! Иаҗзамуит
акәымзар... Сара еснагь аиаша садгылаҗуп, аиаша схәоит...
Хшыҗаз җаҗандаз... убри акәын истахыз!.. – ихәеит Дыгә,
мачк ипсы анааилала, рцәажәара иеналархәны. Тарҗан
уи амыцхә иамхаҗәар хәа дацәшәон. Даланәгалацәар,
иахыакәым дарбрыргыы алшон, аха ианаамтаз аҗаанкыларә
иҗаҗиришәеит.

Ахәахы зхагылаз иахәызба тыхны ирҗатцыматцуан, Мзаут
ахыҗиимтуаз игәы инытххуазшәа иҗыҗатцаны дахыгылаз.

– Уаргыы ара унхоит акәу?.. Иухызузеи... иужәлоузеи?..
– уи ақәацәшәа иҗаз дырҗегьых Тарҗан даалаңшықәтцаны
днаиазтааит, ирывагыжыуаз уаха имырхәакәа, даанкылары.

– Аиеи... сара араауп сахыз, сахыаазаз... Тарҗан сыхызуп...
с-Аңанбоуп, саб Басыр ихызын... Ақәа сынхон... Сани саби
аңдсы, сабиңынң сызкамыжыит. Абра сыҗоуп уажәы...
ханҗеиҗәи жәаба шықәса схытцует. Аибашыра ианалага
стаацәеи сареи җаиҗәнаган, уажәыгы иахыҗоу сыздырзом...
Сыңхәыс дычмазаҗны ахәышәтәыртаҗы дыштан,
дыңсызаргыы здырхуада?..

– Иабакоу учкэынцэа? – убри даазфэлымхахеит ақэацэ, уажэ зеггы иара инапы ианыртцаз цыушыап.

– Урт Ақэа иқан, саналцуаз... Нас иахьагаз сыздыруам... Арахьгы уаха иаартэ изыкамлеит...

Тарқан дзыхзызауаз ицкэынцэа рхабарк имахаижтеи акраатцуан. Иааигэара иказтгы, арт ас дырфамшэаргы каларын.

– Абцъар ркызар акэхап?! – гэынамзарак наифыкэыжжит.

– Мап...урт абцъар ркзам...– ихэеит Тарқан иеаартынчшэа. Аиаша ахэара итахымызт. Ицкэынцэа зфыз ибзиатцэкыаны идыруан. Гэымста ахэаафы ирфагыланы ишеибашыуаз хэашыа изафомызт, уи еихагы иусқэа архъантон, иаруадафуан, иахьакэым дкылнагар хэагы дацэшэон... Ариакара зцаара дыкны дахьнаргазгы ирымтацызт... Иазцаарта цкыа ироуаанза еибарфит арахь...

– Уара?.. – атцааф иеипш иеыкатцаны, Мзаут ихы наиқэикит уажэы. Мзаут иныпшуан абра зфахэы зфырхуаз ахацэа дышреитцбыз. Хылца қэақьак ихан, палтажэк ишэын, атахмада хынчыгэыгэ иеипш иеыкатцаны, иееихаршэны дгылан.

Мзаут азныказы дхэалаханы, иихэара дақэымшэо, даакэанызанит. Ихэыцрақэа ицэеипхыттан, цъарак изышыақэкуамызт. Сынхафуп ихэар еиха деиқэнархозу, дызфыз аиашатцэка аацэырганы иреихэар дыфэнахуазу, ихафы изышыақэыргыломызт еилырганы. Уи ихъантоу хасабра еихэлапашьк изафызан уажэазы.

Мачк даахэыц-хэыцит Мзаут, инарыбжыахаз атынчра ихы иархэаны. Нас, икалалакгы аиаша схэап, сыршыргы абри афыза ауафы дахшыит хэа сызбахэ неитархэап ихэан, дналагеит абас, дмыццакзакэа, дхэыц-хэыцуа:

– Сара Мзаут сыхьзуп... сыжэла – Ацанбоуп... Саб Алиас ихьзын... ипцстазаара далтхьеит ханфажэи цшыба шықэса дшыртагылаз... Ипцстазаара зеггы абри ақыта иадхэалан... дынхон-дынтцуан... Саргы абра сиит, абра саазеит... Ххылтшытра зеггы рыпцстазаара абра ирхыргахьеит... абри адгыл иадхэалоуп... Ацсуаа убас кэзшыас ирымоуп –

рабицъынцъ кажъны цъаргъы ицазом... Уи хъацсадгъыл анцъа ирзалихын, рыцсы ахъыхъхъа икъэынхагъышьон иш-рылшоз ала... азъы итэы иашътамызт ирымамзаргъы, ирыхзымзаргъы... Акъыба-зыбагъы хъагмызт жэйтэнатэ аахысгъы абри хъадгъыл абас иахъыкоуазы... Аибашъракъагъы рацъаны иахътнагахъан... аха азъгъы наунагза инапъфы изаагацызт!..

Мзаут иеитъахъашъа, иихъақъоз згъампхаз азъы иаразнак дааргъамтцит, ихлахатц аргъыжъызшэа.

– Кароче... кароче... иааркъафъны!.. Уара ухатэы!.. – инаидитцеит убас дцъажъарц уақа игылаз, забцъар знапы ақъыргъгъэаны изкыз... имчра уи ала иааирцшырц итахызшэа.

Мзаут даақъымтцзакъа еитанацитцеит иажъабжъ:

– Саразэк соуп хъабышътра ақынтэи иреихъазоу атцараиурта иалгахъоу... Ускан аамтацэгъак хътахан... – Мзаут иихъашаз шықазгъы, инагзаны имхъеит ускан ирцырхагаз... – Егъырт царагъ рымамызт, лашарагъы рымамызт... Анхара, анцыра, асасдкылара ақъын изышътаз. Ргъызианра зны-зынла ианырцырхагахозгъы қалалон ирзымдырзакъа...

Схъыцаахыс сьжълар рхъаа схъаан, ргъыргъара сгъыргъаран, рылахъеиқъцара сылахъеиқъцаран... Урт ирызкны цъахъак иадамхаргъы цъара исзантцар, иааира дук еипш исыпхъазон ихъычызаргъы, идузаргъы...

Мзаут ицъажъара иаршанхазшэа, рызынтэыкгъы фымтцзакъа, рыблақъа тырхаха ихъапшуан, иахъынзаизхъо ихъалааит, иихъо хъахъ хъа.

– Амцхъы самхъахъеит хъа сыкоуп... – Мзаут даатгылан, ихы шышътихит, иапхъа игылоу изакъытэ уау цкъа еилырганы ишизымдыруазгъы, рыцхашъарак злоу зъыр дықазар дышпъахъазхъампшри хъа.

– Ихъала... ихъала... иаадыруазароуп шъара шъызушткъоу... шъахы-шътцыхъа... шътоурых ахъынзаназо... – ақъацэ ивагылаз Мзаут днаизхъапшит, иеилкаара мацк ишахаракыз удырратэы. Уи тынчк иакъын, рацъак иеалаигаломызт ацъажъара. Иткъақъозгъы зыгъ-зыгъза изыршуан уажъы.

– Нас, ус ишнеиуаз, сыртцафра аансмыжъыр ада псыхъа смоуит. @-уск реилагзара еихъа-еихъа исцъыхъантахон...

Ақалақ аилашырағғы ус иаумариахыз... угәы кыдызхышаз
апықәсыларақәа, аиҕыхарақәа наушыклаҳуан
шыаҕацыпхьаза...

Аибашьра иалагаанза сара ашәкәтыжыртаҕы аус
зуан... ааи... – атак ныкаитцеит Мзаут дацөымшәазакәа,
иҕаархатдәшәа. Абриггы ааихәеит, рыбақәа аатбаахан,
игәыргьар изымгәыргьо, ихампыхьашәаз дыжәбома хәа
азәи-азәи неихәапшит. Рхы дахьадырхәашаз рыхшыө
назцан, ицәажәара дапдырҕьомызт.

– Аибашьра ианалага, сҕаацәареи сареи хайкәнагеит...
Сара, Акәа сзалымтдуа, акыр аамтаггы салаханы сыкан...
Иахьа схәеит, уатцәы схәеит, еилгоз цыысьон, аха еилгашьа
зыкамлеит... Цәгьапсышьала салтцны арака санааи, сан
далаханы дыкан, дзалымтыцкәа... Убри сшаргәакуаз
ауп ишхақәлазггы... Хгәарабжьара ианаабжьала, хара
хапхьака хзымцеит, хзыманшәаламхеит... Фымшнакьак абна
халан хацәгәыхаа, иахфо хамамкәа, иаажәуа хамамкәа,
хрыцхахәа... Хафнкәа рахь хзааиуамызт, уахггы-еынггы
афәкәахәа ихаихсуан...

Ианамуза, ианахзымчхәза, хапсзо ханалага,
харшыуазарггы харшыааит хафнкәа рҕы ххәан, абна халтын,
ақьаптажәкәа иреипшхахьаз хафнкәа рахь хцәыртцит... Хапш
ыкам, хшыла ыкам, хкәыд ыкам, хсаан ыкам, хамхатцә ыкам...
зегь рыла хрыцкьаны инаххысит...

– Изутцәада ус кәзтәз?! – дцааит ау, иахаз
ааизымбатәбарахазшәа.

– Ихәздырам изустцәоу... абцар ркуп... хаимыртцәеит, ххы
хзамыхәо... – Мзаут ихьааигақәоз мхәакәа иаанижьуамызт.

– Урт дәеашьоуккәоуп... харггы хрышыклапшуеит, аха
макьаназы ихампыхьашәом... – тынч-тынч даацәажәеит
ау, рацәак хьаас икамтәкәа, ус аибашьрақәа ирыцуп хәа
дназхәыцны.

– Иахьа ныхәоуп... Ашықәс ҕыц!.. Иахьабалакь иазгәар-
тоит... Хашпацылеи хара?! – дакәытуамызт Мзаут иажәа.
Игәалақәа изытцәахуамызт. Ирзеилкаауазар, зегь ихәар иҕа-
хын. Аибашьра еибашьроуп, аха зыцсы еикәхазггы цстазаара-

хҗыхгак ртахуп уатҗәтәи амш иахьзырҗшыша, иахьызыгзаша, инеимаҳаны җааханым тыҗк иахәланарбгаанза. Дыгәи Җарҗани, итагы узхәозар хәа, рыхкәа дыртцысуан, апсҗыхра аамта иахьтагылаз ирнәтәз анырра ртынчреи рхәыцрақәеи шеиҗнарҗьозгы. Дара, рлахьында рмеиҗьякәа, иудыруеи җытраамтак еиқәхаргы. Уигы җсеивгарак ирзафызархон, аха рыгәрас иугозеи ирыкәшаны игылоу, җазшьалагы гәәталагы иузеидымкыло!.. Егьырт зегы урҗәат, ани ахәахы зхагылоу дақәиҗызар, рыҗсы аархимхуеи иара уатҗәкәа, рыцхашьарак знымҗшзо!.. Иҗаҗшылареи ихымҗаҗгашьеи иуарымхәои игәтакы шеиҗрабаау!.. Шьоукы-шьоукгы җыхлымует иахьгылоу!.. Җәгьарас ирзыҗартцахьаз ихахы изаагомызт Мзаут ианакәызаалакгы, абарт абас ирызныҗәартә еиҗш. Ирхагылоу рхәатәи хатаны, егьызхарам арыцхара интадыргылоит, рыҗсы рызҗымхуа... Шаҗаҗгы залымдарыла иныбҗяхәашахьада?!

– Агәашә аҗы илаҗьыз сыжә ахы аазган, аҗәа ахыхны, ачуан иҗоуп... ихашәымҗозар, шәнеины шәахәаҗш... ижәыр сани сареи иахьа аныхәазы убри халаҗыларҗ, хәалахҗажарҗ... – Мзаут игәи ааҗша-ааҗшааит, уажәымзар-уажәи илаҗырзқәа ныхәхәылартә еиҗш. Игәи җызфаауаз раҗәазан, арахь иҗәырымгазакәа...

– Ибзиоуп... иухәаз хәахит... иуҗахузеи нас уажәшьта... ихәа имзакәа?! – ау, абра еилагылаз дреихабызар җаларын, деиҗтааит, Мзаут иҗала еиликаарҗ ирыгәтакыз, абас ианакәшәагы хырхартасгы ишьтырхуаз.

– Истаху... Изакәызаалакь ауафьтәыҗса дзыхьчо хәа акымзарак сымбеит сара араҗа!.. Иашоуп, аибашьра ахьахысыз хаанхеит аха, астҗәкәа ауафь изныҗәо смаҳаҗызт... саламҗшыҗызт... Ауафь дыршьует... дтадырхоит... аха иаанхогы мҗақы изалырхует, мҗақы дықәыртҗоит... Уажәи хашпаанхеи хара? Хашпаҗалеи?... Анахьгы хайуамкәа, арахьгы хайуамкәа, җ-зыбларак хрыбҗьяхеит... хыҗхьақыртәк хамазамкәа, хаҗсадгылаҗ, хтәымуаахазшәа... Убри аҗынтә ахәара җахҗоит ма амҗа хашәт хаҗхьаҗа, хәуаажәлар ахьыҗоу, хаҗсуазаргы җьарак хайиҗыҗсып...

мамзаргы, ианамузах, ҳафқәа рҕы ҳааншәыжъ, азәгы даҳдырхагамхо... – Мзаут иихәаз азхарызшәа иеааникылеит. Ирзеилкаауазар еилыркаартә аҕынза инхықәиргылеит... Уажәшьта азхәыцра атахын, азнеишьа атахын, аха урт зеггы дара ракәын знапы ианыз... Иаразнак наҕ-ааҕгы ҕахаҕымтрак нарыбжаҳаит ипылхатха. Иатахын ауафы дышуауу аазырцшышаз ажәа кәыҕа-деиқәзырхашаз, иразҕы зызбашаз, аха макъаназы уи афыза зызбашаз азәгы ажәак ихәылшәомызт...

– Ыы... ишәпырхагада?.. – атынчра ааҕхьаркәкәаны деиҕаҕаит ау.

– Уаха шаанза таха ҳартом... ҕынлаггы, ишаҳтаху еицш ҳафқәа рахъ ҳазцәырцуам... аҕкәәхәа ихавахысуеит... хрымшьыр ада цсыхәа рымам... – Мзаут иблақәа ацәаакыра рхыҕәаланы днарҕацшит ирхәарызеишь ҳәа.

– Ишҕақаҳцари?.. Аибашьра еибашьроуп... уи азәгы деилнахзом... Шәаҕхьаҕа цашьа амазам... уахъ дырөггыых аибашьра иамеханакуеит... ара аангылашьа зыҕалом... Аеаҕьара шәиаагап ҳара... – даахәыц-хәыцит ау. – Убас иҕақцар еиҳа еиҕхьап...

– Аиеи... аиеи... убас еиҳа еиҕьуп... – ау иихәаз днақәшаҳатхеит аҳәахы зхагылаз, абынуафы ицшра змаз, аиҳабы иихәаз анагзара дазыкәаратцо.

– Ма Ғәылрыцшьҕа шәаагап, апансионат ахъ, мамзаргы Агәызераҕа... – ау, абзиара рзыҕаитцарызшәатцәҕьа, убрахъ агара рхы инҕеигалеит. Ганкахьала уазхәыцыр, уақәшаҳатхартә иҕан, аха аеаганкахьала – иагьшәартан, иагьзақәшаҳатхомызт...

– Сара уахъ цашьа сымазам... Сан дтакәажәуп, цшьынҕеиҕәи хҕа шықәса лхыцуеит, насгы агәабзиара лыцәмачуп. Дыцсыр дабазгои, дабазжуеи?... Абраҕа лаштаҕны дызжыр лтахуп... уаҳа акаҕы даҳәазом... – ихәеит Мзаут деиқәышьшьы, илахъ неиҕацаланы. Убри иара ишихәаз еиҳа иазыманшәаланы ибон. Амла инеиқәынҕәозаргы рыфны иҕазар, гәыҕәғәарак рнаҕарызшәа дазхәыцуан.

– Уақа алашарагы ыкоуп, афатэгы ыкоуп... акагы хьаас ишэоузом... – ари ауаф, бзиарак иашытоу иакэхушэатэка иеыкатаны, даарызфлымхает.

Мзаут иааигэалашэит... уахь цашьа амамызт. Уақа дара ртэка, еикэымк рахэцыпхьаза инарыцрыхо, пстазаарак шырымтоз агэра игон. Агэызера хэа дахьафызгы дара ырыхэтакэа иртэартан, уахь уаф дыкэлартэ икамызт...

– Нас, иамуозар, Акэака, уадакаэа рахь удэыкэахцап... Уақа уажэазы итынчроуп, азэгы дышэцырхагахом... афатэгы ыкоуп, уаф далазоит, – ихэит ау, Мзаут ихы наикэкны, иеаартынчшэа. Уиакара ацабаа зымбацыз ицшра иман, фнаца бзиац дшаазаз фашьомызт, агэзианрагы ааирцшуан.

– Мамоу... арака сааншэыжь икалозар, ахэара кастоит... Сангы илилшом уиакара... абра дыказааит!.. – Мзаут днафэцэины даагыатэыгыатэит, абри иара ахэара зыкаитцо ргэатанза исызнагозар хэа. Фэамтанык еицшымкэа деилыркааар итахын уажэазы. Ахэыхраз уаха цсыхэак амамы ибомызт. Шьафак рзыкартар, иманшэалахон, еикэнархон... Цсеивгартак роурызшэа инартэауаз агэаанагаракаэа зны рэынапхьаркуан, зны инцэырка-цэырасуан, амацэыс еицш инеилыбзаауа.

– Ибзиоуп нас... ус утахызар... указ уфнафы... азэгы дупырхагахом... – Мзаут дшымгэыгзоз иускэа ааманшэалахарызшэа дынтаирцшит. Аамтала акэзаргы цсеивгартак инатарызшэа даакалеит, аха игэытынчмызт, уидзыкэшахатхаз лапшхырпазар хэа дацэшэон...

– Уара, зегы уреихабуп хэа сыкоуп, иужэлоузеи?... – уажэы Дыгэ иахь дынхэахэит итызтаауаз. Рызынтэыкгы ртоурыхкэа нтырфацаа еиликаарц шитэхыз ихымфэапгашьа иуанахэон.

– Сара... Дыгэ сыхьзуп, ааи... с-Ацанбоуп... Саб, сабду, уи иабду... зегь абра инхон... абра анышэ иамадоуп... Сыпстазаара зегы анышэ сшахоз исхызгахэит... Иазуухуазеи, аибашьра дуззагы салахэын... цшышыкэса инарцыхэаэо ага сифагыланы сеибашьуан... Ихашэымтозар, аа, шэахэапш!.. – ихылца ааихыхын, ихы нарымцеикит

ишазыпшзамыз. Ихы азганк, унапы нташәо, иташәашәаза иҥан, ихимгацыз арбаныз!.. Акырцъара дхәын, абомба дажхъан, аха дымпсырц дыҥазаарын, деиқәхагәышьеит. – Схы абжа амхуп... синвалидуп... – Дыгә ашықәсаны ихәақәа изцәыртцны данеиташәақәоз рацәазан, аха аҳақымцәа деиқәдырхахъан. Абриаҥара ихигақәахъаз ирыхъаны, акырынтә итаацәа ахынта-шынҥарақәа иртаиргылахъан. – Аиаша шәасхәап... ари ашыза аибашъра сақәымшәацыт... Усҥан дачеибашъран... ахәынҥқарра дуззақәа еиҥагыланы еибашъуан... Хара ҳазҥу закәызеи?! – иааңьеишьахит Дыгә дызлацәажәоз...

– Изхарада нас уара утәала абри иҥалаз?.. – ахәахы зхагылаз изымычхакәа Дыгә днаиазтәаит.

– Сара... сахъыжәбахъоу сааихъеит... ханҥеиҥәи жәохә шықәса сырҥагылоуп... макъаназгъы схы атыңаҥ иҥоуп, сеиламгацт, сеилампсацт... аиаша схәоит. Изхарада?.. Хыхь иқәтәақәоу, дад... атыңқәа еимакны хара-хара ҳаиҥәыртҥоит... Убарҥ роуп зегъы зхароу!.. – Дыгә ихылҥа неихеитдан, инеихаирҥәҥеит иҥаахыршәаны. Зегъы уи дңъашъаны инаихәаңшит. Ҧарҥани Мзауҥи иаарҥамҥхеит уи инарҥаиҥъыз. Иабаиҥаху, дадызцалазеи, ухәарауазеи, иус злам аҥалажъра?! Иаргъы, иахъакәым даршәыр хәа дацәшәан, ахышәтхәа даақәтәиааит. – Сара аибашъра иахъаны исхызгахъоу зегъы араҥа салацәажәом... Истахым агәаларшәара!.. Харт зегъы еишьарала еизааиҥәақәоу ҳауп... тәымуашы дхалазам... Саргъы абнаҥоуп сахъынхо... агәарабжъара аханы... – инапы наирххеит, уахь дынхәаңшын. Дыгә ихыбрақәа асы иатҥаҥәҥәа иахъылоу иубартҥоуп арантәи. – Ачымазаҥ дсымоуп, лхы дзахәом лхала... – убригъы нацитҥеит. Ачымазаҥ хәа дзышьҥаз Хаҥҥина лакәын, ианакәзамыз аклыхъыр хәа дацәшәон.

– Уцкәын дабаҥоу?.. – Дыгә инеиҥаркыз азтәара дааитданарҥәҥеит, дзацәымцартә еиңш, аха иҥенавартәины, даҥамхакәа, аҥаңыхәа аҥак ҥаитҥеит.

– Сыцкәыни сҥаҥеи иахъагаз сыздырзом... – Аибашъра иалагаанза Аҥәаҥа иахъцаз уаҥа иалахеит... Хашъны

хамагэышьоуп, аха ихалшагэышьои... мчымхарак ханташэеит хазтымтца... дара ахыыкоу хара хзымнеиуа, хара хахыыкоу дара зымааиуа... – Дыгэ ичкэыни итацеи ахыыказ ускацаа идыруан, аха ицсы иататцаахны, иахыыкоу изымдырзатэкошэа иеыкцаны, атцабырг инеипштэны, агэра диргарашэа, инеиқаиреаеиит ииулакгы...

– Гэыдаутака дыказар акэхап дхабашыырц!.. – ахэахы зхагылаз дааскыаны днечиагылеит, итагы дынкыдцаланы днаирхэацэар цэга имбо.

– Исыздыруам, ухаткы, дахыыкоу... Дыршьхэазаргы сыздыруам... ицсы таны избихэ ахымааоуа дыказаргы сыздыруам... – иеынафаиршэын, уаха лакта хаарак днытцаи-мырцшит иацха игылаз. Дыгэгы ус аламала унапэы иааугашакээз дреиуамызт.

– Арт зустрэада?.. Абцъар ркзами?.. – иавтомат ыркатыматцау днарыцэхасит Дыгэ иматацаа ивтагэгэа иахылаз.

– Арт абцъар рызтахуада?.. Хара азэгы абцъар хамазам... Хзеипшроу жэбоит... анцаа дсыманы сшэыхэоит... абарт сматацаа роуп... уаха гэыгырта хамазам, шэара шэоуп знапы хану, хаикэырхарагы зылшо!.. – Дыгэ уаха дызхыыцшырыз хэа акагы ибомызт, сырзеилкаауазар хэа иеилагылаз дынрыдгыатцэыгытцэылеит иеаарыцхатэны.

Дара неихэацшы-ааихэацшит... нас Кыахыыр дкэацэза, дрылыхэхэо дахыгылаз рылацш днытцашэеит, хаара мацэак итцымбаауа, ркышэ дныкэырцтаргы цэга ирбомызт. Уи Кыахыыр изеилымкаауа дыкахызма, иблакэа цыршэаны дгылан, рцэажэаракэа шигэамцхоз ааунырратэы.

– Ихэуэхэозеи ура?.. Уаргы у-Ацанбоуп акэу?.. – чырыхкэымтца катцаны инаизтааит Кыахыыр.

– Ааи... с-Ацанбоуп... Икалазеи нас?.. Атэыла бгама?.. – иеынахиршэааит Кыахыыр, ус унапэы иааугакэашаз дреиуамызт. Адхыжэхэа зегы днарзытцфон ианааигэамцхазалакы. Ус кэзшыас иман, дузахырцомызт.

– Ихэуэхэозеи ура?.. Ишцакоу уускэа?.. – датэамбашэа икылкааны инаихэацшит, абас дахыыхараку шыргэамцхаз рнырцшуа.

– Ҳара абра ханхоит жэйтэнатэ аахысгы... Абра хаанхароуп... җаргы хцазом... харшыуазаргы харшыаит... хафны хакоуп... Изакезеи изекеоу?... Ххырцэара шэашытоума, хакехара шэашытоума?... Ас икалома, ас иауама иара?... Хзыкхазеи... икахцэзеи хара цегарас?... Хзакешэарыз хара абри афыза?!

– Абаацс, ус умхэан, Кыххыр... ус умхэан... хусқаа еицеоутэуеит... – Таркан дынцэйтэкеиндэкеиндит Кыххыр иахь дынхьацшны, ари ееирак шахылымфеиауаз ирныруа.

Кыххыр деицраланы, деибакны җарак дызгыломызт, уажэи-уажэи ишыапы цэка инышытаикшон, игэиҗэара убриала ихеуа.

– Сара атара сзымцазар... изхарада?... Иарбан бызшэоу ихадыргалаз ухэарауазеи, хеафеи имааиуа, иахзымцо?... Хапхастатэра иашытамыз!.. Шакафы ацкеынцэа, абас иказ ирыхканы, ашкол хтырцазеи... абриоуп ишэкеаного шэара абнауаа... атарамцэка хэа!.. Ыы, хара атара хзымцэзози, ххатэи бызшэала хефызтгы!.. Ишпыкеу ишахзымцоз... ускацеагы иахцарын!.. Уажэи тынч ханхаргы руам... хадгыл хыхырбаауеит... хакецара иафуп!.. Ааи... аха ус изыкалома?! Хара хтэи хара хакеитцэроуп наунагза... убриауп издыруа!..

Кыххыр деилагазшэа акэын дышцеажэоз. Дырзаанкыломызт ивагылакеаз.

– Иазхоуп... иазхоуп!.. Уиакара ахэара атахзам!.. Рызынтэи кгы аштаб ахь игатэуп!.. Азэгы дааныжытэзам арака... идэылыжэга абыржэицэкеа!.. – днарыкекааит ахеахы зхагылаз, уигы мчракеак имазар акэхарын. – Уа хаицеажэап хара, ишахэтоу еицш!.. – дузышыакеымкуа дааткеиет. Нас хэици дуи зегы ндэылырцан, асы иныларцалеит, иахьцашаз надырбаны. Икарцахуаз... амчра зкыз рымчра рхы иадырхэон ишыртахыз.

Мзаутраа ирыхыыз даараза игэныргеит, ихьааргеит, аха аеамцакы арака ирзыцшаауамызт... Уртикарцаз ахэаракеагы акы иазхьамцшит... Ихьбгалеит, изыманшэаламхеит, иарблакеит иахьакэым, уажэшыта ишалтцуагы здырхуада!.. Абзиарахь ишазкылымгоз уеизгы идырын...

Аңхыа Дыгә дгылан, нас – Таркан, уи ишьтахь – Кыахыри Мзаути... Ахәсеи ахәычкәеи урт ирышьтанеиуан аграпара реатаны, асы иашәахауа...

Рыгәнаха назыкәшәаша... инарзыкалазеи агәакцәгыкәә!.. Инцәытдаххуа, инцәытдасуа иахънеиуа рыцхарыла еибарку ари адунеи дара рзыхәан иашахан, бзиарак рзатцбаауамызт... Итәцәышшәа, акымзарак убашам уназхын-халаша... Абриоуп изахъзу ақәзаара, ахтәара, анызаара!..

...Ауафы ацтазаарафы дызкәымшәо егыкәзам... Егъа уеацәухъчаргыы, улахъ иану узанымхузаап. Дунеихаангыы игәы иаанагомызт Мзаут, абас абцъар наишьтарххуа, реиха дызтахымыз драццаны рфынархап хәа. Ишьтахькагы дхьапшуам, иапхьакагы дхьапшуам, ирцеипшхо изымдырзо, ихы икәәе днеиуеит, акы дхәыланашьырц ишафыз дампыткьазшәа, икар хены. Ёырц-ёырцхәа ршьапышьтыбжькәа роуп иахауа, асы хәырд-хәырдхәа еимгәхәо иахънеиуа. Наф-ааф ирывагылақәоу баандаццәатцас ипхьазаны иахърызныкәо анырра инато игәы җанафауеит, аха ичхара хиржжуам иҗеихәлархәны, иҗеырхәадны дахънеиуа. Иеитцагәгәа, еидара хъантақәак нарзышьтымхуа инаразкәныртцазшәа, инеиуан рыхәдафьалкәа нарыкәәены. Ргәынқыра гәынқырак еипшмызт. Дара рзыхәан иахьабалакь итәцәырахан, агәысакара иқәхаз рыреипшныршьалон зыпцтазаара ахац иакыз.

Иныгәнысуа амфәа иануп арыцхәкәа, уаха инарызхьацшыша, рыпсы фызхша азәгы дрымазамкәа... Дара роуп зегь зхароу... абриафьынза рхы нарымгар акәын, аха астәкьа икалап хәа иақәгәыгуадаз!.. Иназгақәоз рхәыцрақәеи дара рхәыцрақәеи еинишәашьа рымазамкәа, агеи ашьхеи шафа рыбжьоу акара рыбжьан.

«Җаицәажәарақәа зегы башазаарын... – наигәахәит Мзаут – Рыгәрас иугозеи уара узтахым, забцъар еитцарпапа, гәрамгартас уқатцаны, уцсадгыл афы тәымуафыс уцхьазаны зымчра зхы иазырхәо?! Иа, Анцәа хых икәтәоу, халга иахьатәи амш цылхатра хәибганы... уда гәыгырта хамам!..» – Мзаут мацк ибга ааитцихит. Иблақәа хыхәхәа,

ахэыцра иаркаран, дызхэацшуаз зеггы еизадаханы, игэы зкышаз акаггы рнибааломызт.. Ишпатахыз афырхатцара, ишпатахыз ахаарцшра, аха урт зеггы ицэхьатцызшэа, аамтала дызгэылазхалаз игэалакара ицэеихэлацсын, иатцгэашаз, изырцыхцыхшаз аеиикэнакызшэа, имцан икэломызт... Икалазеи, анацбалбеит, ихъзеи, игэытдалазеи, зынзаск иеиитазама ухэарын уахънеицацшуаз, аха игэатцафэи ифымцааацыз, кэицк макъаназы ишыкыз, ажэоан ацстхэакэа анхытцлакь икказа ишубо еицш, зны-зынла иблагэкаа аныцкыхалакь, инархубаалон гэыгра-лашарак, унахъзырцшышаз...

Мзаут нхарала рацэак иафцаны дынхомызт. Уи, шьюуки-шьюуки реицш, ицсы ыркымкымуа дашьтамызт амыцхэ. Анцэа иицаз иара изыхэан иманшэалан, дабартэ икан. Ихэыцкэаггы иарггы арака ирызгэтынчран.

Ифынкэа уажэы ирыцхэхэа, рценцъыркэа тапыххаа асы илагылан, цстазаарак рнымцшзо, ахтыц иарганы...

«Сан атакэажэггы лхэыштаара дзычхэамтэауа... сгэырца дамыртынчуа... аныцхэаггы лыбла иамбо... лыгэнаха анцэа иатцумыжын рыцсы ахынзатоу!..» – Мзаут ихэааига-кэоз дара иаухэаргоз!.. Тэи-млашы шзеилибамкаауа еицш, изеилибакаауамызт арт уажэы. Рхыкэккэа, рхырхартакэа хазхаззан, иузеидымхэалартэ, иузеицфымбаартэ еицш.

Мзаут даатгылан, иан дналзыцшит мацк акара.

– Хабаргои, нан, арт?.. Ихалырхуазеи харгэакуа?.. – днаиазцааит Хыкэыр, лыфны авысра лцэуадафханы, лаба налытцшыа дахэааиуаз.

– Хабаргахуеи?.. Рыштаб ахь харгозар акэхап хдырхэацэарц... уаха ихалырхран икоузеи?.. Уи бара бацэымшэан!.. – ихэеит Мзаут иеааркыхэны, хаарак натцамтцакэа.

Мзаут ифны инеифсын, агэарабжъара ааифыртцахъан еицш, рабцаркэа афах-афаххэа инеицарыкшан, ахысразы рцаадырманшэалеит ирывагылакэаз. Рапхэака арымарахь ала еигрыжэжэа игылаз Гэадал ифны унацацшуан, анафсан Рашьыт ифын хаккала унахъыцшуан...

Азныказы Мзаут урт рабцьаркәа ахьдырҕацымаңыз
измааназ ихшыџ азымцеит. Иааицәымыҕхеит. Даахәытцәы-
хәатцәит...

«Агәарабжьара хабжьацаланы, арахә реипш ихәихсуама
икәынтцәаша?..» – наигәахәит. Тарканраахь изцәырымго
шәәзызarak дынтанаргылеит. Аха уи змааназ насоуп
даназхәыц. Дара реипш егыртгы шәозаарын, абарт
афынкәа рҕынтәи набжьоуаа рыцкәынцәа нцәытцеибахәаны
инарыжәлар хәа.

–Уаха икада арака шәара шәыда? – дцааит ахәахы
зхагылаз, Мзаут дишьтагыланы дахьнеиуаз, убри аилкаара
иеазфлымхатәны.

– Исыздыруам... – атак ныкаитцеит Мзаут ихәаамгацәакәа,
иааццәаны. Уаха иацәажәарагы шитахымыз наинырцшит.

– Аиаша... аиаша... азәгы дыказами уаха?.. – убри
аилкаара дзәзфлымхахаз Мзаут уиакара ихәааимгацәеит.

– Сыздыруам... Сара рацәак цуам ара сыҕоуижытәи!.. –
ихәан, уаха зфлымхарак имтазакәа, инеихигеит Мзаут, асы
дашәахауа, иацхьака инеиуаз днарылагыланы.

Амфәду аҕынза рацәак бжьамызт...

Арыцхара изацәымцаз

Мзаут иаб Алиас ицсы тәзтгы, – Хаи, хаи... хашпақәырхи,
хашпахдыртцәеи, иарамышкала инықәцқәаша,
инықәццышәшәаша!.. – ихәарын, игәы неитдарыгәгәа, ибла
иабоз хәаа гәартак шизцәырнагоз наинырцшуа.

Кьахьыр иаб Дарыкәа ицсы тәзтгы, – Ианакәзамыз
хаикәшәеит шаргы харгы... ианакәзамыз!.. Ас акәзамызт
шәара ишышәызныкәатәыз... хадгыл иқәнагалаз шәарт
амцқәакәа итагышәхы шәаларцшызар акәын!.. Аха анцәа хара
дхацуп... иахзаажәгаз еицәаны шәаргы шәакәшәахуеит!.. –
ихәарын.

Таркан иаб Басыр ицсы тәзтгы, – Хчеиҕыка ишә-
фәагәахьаз анцәа ишәымыргааит.. хара хгәы аартны, ламысла

хшышэзыказ абри афыза хташэыргылазар!.. Хара абас хазшаз дышэзыгъашкааит наунагза, шэыпсы ахы-нзатоу... ишэзааухъаз цэгъарас?! – нарышклайхэарын дшэии-пшыиуа. Урт рашыцаа, рхабла рыбжы нарықадыргарын, – Ахахаи... шэабакоу набжыоуаа рыцкэынцэа... абыржэоуп ахатара анатаху... абыржэоуп ианейдгылатэу хэа. Зегъ неибарыфрын, русқэа зегъы ныштарцарын... изызгылатэыз ишазгылашаз, ишазныкэашаз неибырхэарын...

Мамоу... рыпсы ғазтғы... егъархыцуазарғы... рабцъарқэа еикэыршэаны, реырхатцаны рыцкэынцэа инарывамгылар рухуазма!.. – Хара уажэы ихамбеит ари афыза!.. Хапсадгыл шэақыпынцалоуп ихъчауа ишаагоз!.. Хэычи-дуи шэейдгыл, дад... абыржэоуп шэанатаху!.. – рхэарын, рхы ишаеиғзаша нарабжығауа.

«Зыпсадгыл зхы ақэызтцаз – уи наунагза дырхаштзом!..»

Ускангы абас акэхарын рацхъаза ахақәйтраз рабцъарқэа аныштырхуаз ишыштырхуаз... Ицкэынцэан, иката-катаза... Кэыдры аға хэымга нақсынтәи иаарцоз ианипылаз... Убаскангы Ацсны икэырцоз, ацэгъа-мыцэгъа зырфеиоз дара ракэын... Ацсны рымпытархаларц... аха еибарыфны ауп ускангы ишцаз... Ацсуаа ртоурых цқъа инткааны иахырымдыруаз иахкыны, акыр ахынтафынтаракэа иштанаргылахъазгы, цацхъа икыакыны рфеархон... инарытагыжыуан... мчыла иамур, маанала хэа иаармызбоз арбаныз!..

Мзаутраа ахынаргаз акыр идырхэацеит, акыр идыргэакит, аха дара ирхэарц рхэон, ма хэуаажәлар рахъ хэушэышьт, мамзаргы хэонқэа рахъ хнейртә хкашәтца хэа. Кыахыр даалкыны акаамет ифытцхэацео, дырзышыақэымкуа, дпацашыкны даақэгылеит, аха ихэатэы ант рлымхэхь инарго икахызма, аусқэа дара ишыртахыз – изымқэацо, шыафак нарзыкамцо инарықәзбеит.

– Абри Ғамаз ихъзуп, аштаб деихабуп... атара ду далгахейт, қарттәуп... дыжәдыруаз!.. – ихы ырнааны Кыахырта днарфеацшит иахыныфнарғалаз зыхәда хчаа итәаз аихабы. Уи уафы харақык, уафы шатлакык иакэын,

ихы-иҕы ҕамҕамау. Ичинкэа ҕазҕазуа ар рыматэа ишэын,
деикэыцырцыруа, деикэычырбо. – Уаха назтахым ауафы...
ауафы кэымшэышэ ззырхэо... агэылра зцу... арыцхашыара
злоу... Абар шака цуазеи харыхэта драцхыагыланы
деибашыуеиҕэи!.. Агэымшэа ззырхэо иоуп... Уи агэра
шэсыргоит сара!.. – дырғаагых иблакэа нкылартыцны, ихы
ната-аато днарыхэапшит, иажэакэа ргэатданза инеигарц
иҕахны. Азныказы иаатынчрахеит. Кыахыри, Таркани, Мзаути
ҕымтзакэа игылан, тэымцыара иҕоушэа, рхы шымғапыргашаз
иақэымшэо. – Егыи, уи идгылоу, Кахьеттэуп... Нукри ихызуп
– аштаб акомендант. Агэызиан ззырхэо иоуп. Аибашыра
даанагеит Ацсныка... Кырттэыла акзаара дазықәоит...
Абарт афыцаагы еихабацаоуп, ижэдыруз. Крышэтаххозар,
абарт ркноуп аус ахышэымоу!.. – нас урт ацкэынцэа рахь
дынхыапшын, – Шэцоит уажэы уахь... рыонкэа зегыи
еимыжэдоит хэыц-хэыц... ирхыпшу азэ дыкамзааит...
иҕышэцаауеит цкыа... Нас ирхылапшыша ҕыца асалдатцаа
уака иааншэыжыуеит... Убриоуп уажэазы ишэасхэо!.. –
инарыдитцеит аихабы.

Имидагэидаха аҕныка ихынхэит Кыахырраа, рахаиди
мачзаханы, ируа иақэымшэо, ирхэо иақэымшэо. Аҕны
ишааизтәкыа, адца змаз ажэжэа-пцахэа аҕынқэа
инрыҕналеит реааихшаны. Ау иҕызеи иареи аматурта
абартцаҕы реааныркылеит, егырт изышыцылаз рыдца
шынарыгзоз иазыпшны. Азэи-азэи ирхэоз умахазо, мац-
мац иааицэажэон. Ацыхэтэаны, арт рхы шымғапыргоз игэи
инытдаххын, дааицранаршэеит Дыгэ.

– Ижэбома сыҕны шыкартаз?.. Ижэбома иазааргаз?..
Ас ламыс змоу дазныкэома?! Хабацари хара уажэшьта?..
Хахтэарыма?!

Дыгэ иҕны хыла-гэыла иаархэны, кылхарак аанмыжкэа
иахыабалакы ианааимырда, Хацтина дшааизтәкыа дахнышь-
талаз лиартаҕы ажэжэахэа инылхалан, дааиладырҕынтит,
лыблакэа траа дышрыхэапшуаз.

– Уа, шэанацылбеит, лиарта абцар атцэахны диоу
цыышэшьома... дыммазаоуп, лхы дзахэом, шэымбазои!..

– ихәеит Дыгә, лыңсы дырмачыр хәа дацәшәаны, аха игәхьаа зкыхуадаз, рус нарыгзон, ифны-игәара хәыц-хәыц иааимырымдар җамлозшәа, иахьабалакь инцәытцапш-аацәытцапшит, аматцуркәа реипш инеивацало.

– Иабашәызгылаз ақьала?.. Иахшәырбароуп абыр-жәытәқьа!.. – Дыгә иматацәа ыңыа абцар зкыз инықарцалеит ақьыфрахы. Иабартыхыз, ухәараузеи, ақьалагы, аха гәрамгартас икарцан, убриггы инытцапшыр ртаххейт. Уахь ацарагы ус имариамызт. Ариабжыарак иаақәымтцакәа еиқәахаз асы еихагы унылашышы уцон, ишутаху иузеихгомызт, уашәахауан.

Мап рцәызкыхуадаз!... Дыгә иматацәа нарацырцан, уахь ирыманы рфынархейт.

Мзаут иааицәымыгхейт, урт рыхташәарақәа иахьакәым ахь икылнагар хәа.

– Абарт машәыр рзырымуааит, Дыгә!.. Хнарышь-тапшыроуп!.. – Мзаут дартынчуамызт урт ахьыргаз. Ирзыруа иалудыраауеи... ишакәым ирызнықар?.. – рхьаа хьаак нарцацлеит, цытраамтак ианымааза.

Дыгәи Мзаути Кьахьыр ифнашьтахь абнарафы инеиуан еипш, егырт хынхәны, ахкаара италаны иааиуан иқыпҗахарахь. Ирышьтагылаз рлакытцакәа тылашыцааза, гәампҗара-қазшыак рхатәан еилахәашь-еилафынтуа, ацстхәа еиқәара еипш излачны, узырқампшзо.

– Ижәбеи?.. Ишәахаи шәахьнеиз?.. Еибгазма хқьала?.. – Дыгә иматацәа днарцыххылан, днаразтцааит, иңсы ихәламзо, деишәара-еитцараха.

– Иаабахуаз?.. Еилахәхьан хқьала... – ихәеит Дыгә иматацәа руазәы. – Акагы анырымба, шәабцаркәа абакоу хәа хажқәагы инықарыкшеит, аха ираххәахуаз!..

Убри аамтазы, ишәартазаз ус хьантак мөапыргозшәа, даеа шыоукгы Кьахьыр ифнгы-игәаратагы иахьабалак иааимырдеит. Шакафы еимырдахьаз здырхуада ариабжыарак!.. Урт ирзымпшааз арт ирпшаараны иказ!.. Кьахьыр ипцхәыс, ихәыцкәа игәытқьа-ңсытқьаха, рыпштәы рхыгга, ирыцхәхәа еикәагьлан, рыхкәа ларқәны, ихәхтнырқьарызеи хәа ишәазызауа.

Мзаут иибаз игәы инытххит, аха иеаанкылары дрыхәаңшуан рхымәаңгашәы шигәампхауаз инырңшуа.

«Иаахампытцааны иргазтгыы ишпахаңсыхәаз?.. Хәахзымшыуа... икахцара хақәымшәо хнарымпытхон... Убаскан акәын арыцхаратәкәа ханақәшәоз!..» – Мзаут деибанаркуан, деибанарфон ихы итагыжыуа итымцуаз дырхәа-цәыхәатәуа.

– Ас шыкалоз уаанзагыы иаадыррыр акәын... агха хахыт... ххы хақәгәыгцәеит... – ихәеит Таркан, ирыхыыз, ирзааргаз гәынгауа. «Асасцәагыы» илаңш нархигеит рхымәаңгашәы днәикәнарччо.

Ахәахы зхагылаз даакәтәиәаит уажәы Мзаут иахь, иехьарнааны, гәампхара-казшыак наифықәубауа.

– Абри сиязцааит, уаха зәыр дыкоума арака хәа?.. Атак ситама?.. Исиимтазеит уәтцас!.. – аныкәтәи-аакәтәирақәа уажәы имбеит, инапқәа рхахо... уи дзышыцылахьаз дзақәйтцауамызтаракагы. Днафәиршәит Мзаут, ишакәхалакгы акала акафыхәа днаицхарц итахны. Аха Таркан дааткыашәа, – Азәгы дыказамызт, азәгы... уажәыгы ишәзеилымкаазеи?.. – ихәан, урт ргәақкра наилыжжуа инеифәирхыт уи, уаанза изааргахьаз дшамыртынчуаз инубаало.

– Хара еихаразак хзыцәшәоз абарт ахәыцқәа ракәын... – ихәеит Мзаут, – иахьаагара, иахьахцәахра хақәшәомызт... хазынтәыкгы абарт хрыхызызауан, хала шааңшуа акы рмыхьындаз хәа...

Мзаут ахәыцқәа днарызхьаңшит дырәагыых, иахьылаз иаарыцхашәаны.

– Арт Гәылрыпшыка идәыкәтатәуп... – ихәеит ари заҳаз, аихабшәа иказ. Иртахымыз атыпхьзы еитанаргәалаиршәеит, уахь ацара уаанзагыы мап шацәыркхьазгы. – Арт хәыцқәоуп, арака раанкылары сақәшахатым. Аибашьра ахьымәаңысуа атыңаф ишәартәоуп, шәазхәыт!... – нарыдитцеит. – Насгы еиуеипшым аказшыақәа змоугы калоит хар иреиуоу... Цсыхәак зламоу ала иалгатәуп ахәыцқәа... сара абас сгәы иаанагоит...

– Аиеи, аиеи... цхыраарак рытатәуп, хымпада!.. – ахәахы зхагылаз днақәшақатхеит ау иихәаз. Уажәы, абзиара қазтарц зтаху иеицш, иеааирхәит иаразнак. Хых дахьеимдоз азал ағы икыдкнахалаз сахьа цшзак ибан, игәацхазар акәхап, икыдхны икуп, ари сара истахуп, сара изгароуп хәа. Атцмыхәхәаррагы дацәыцхашьомыт...

– Рангы днарыццаны уатәытцәкьа иалгатәуп... убриоуп ихалшо хара... – кәышрыла дцәажәозу, мамзаргы ус ажәақынтә ихәозу цкьа иузеилымкаауа даацәажәеит ау, ифызеи иарей настхашәа иахьейдгылаз. Ацсуа ифәната ахаангы иаанамгацызт арт... ацсуа дызларзымдыруазгы рацәазан.

– Мап... ара иқазает ахәыцкәа... сара сахьыкоу... уахь амалахазгы сақәшақатзам... схәыцкәа атыфрахь, абгатәартахь исыздәықәтцом!.. – Кьахьыр днечицрасын, ацсраказгы имуит ихәыцкәа даҕацъара иара дрыцымкәа рдәықәцара.

– Ишпыкәу уахь схәыцкәа шдәықәысто, сеилагама!.. – днаҕаапкит, унапәғы дузаамгазо, деицрашәаны.

Азныказы, ирхәашаз рҕамшәазшәа, ус икәызгаза иаанхеит. Рөыцьагы қәацә-қәацәза, ҕеижәыхәба-ҕеижәифбақа шықәса рхытуазар қаларын. Тамаз захьзыз ихахәы рхәны, мацк аиқәара даманакуан. Ишәыз ар рымақәа дтақаца, цәгьа инаалон. Нукри дөардацза, уағы цәымқырк иакәын. Егырт ирыцыз атыпәнтәи абгахәыцкәеи абгалацкәеи рыцшра рхукаауан.

Кьахьыр дытнарқьазаргы, дахьиашақәаз ықан. Гәыбқан злаиутарыз, ихәыцкәа дрыхзызауазар, иааигәара иқазарц итахызар?!

«Абас хшеилагыжьуа хара хтәкәа аакылсыхыр... хазынтәыкгы хцыхәтәа ықазамкәа иаакәырхуеит... убриоуп ихәқәнаго... – игәы дынтәцәажәеит Мзаут. – Уахынлагы, ҕынлагы икылыцш-кылзырыоуа абнара илазар акәхап, рымаршәак абахампыхьашәари хәа... хара арақа хәиҕағыҕеит кырқалшошәа!..»

Ииашатѣкѣаны Мзаут шьоуки рызкылапшуазшѣатѣкѣа даакалан, уаха иерыламгалакѣа, днеины амца азааигѣара иеынкыдыкылеит, ирхѣо дназызырѣуа.

– Хара арака мчыбжык акара хаанхаргыы калоит... Изхысхѣаауа, хара хнафыс даѣа шьоуки аауеит... Урт еихагы даѣакала ишѣызныкѣаргыы алшоит. Ахѣыцкѣа, азгабцѣа ашѣарта иташѣыргылоит... шѣазхѣыц убри уатѣынза... – ихѣеит атыхѣтѣаны Тамаз зыхъыз, Арда дидгѣатѣыгѣатѣѣило даналага.

Урт акыр инеимцарк-ааимцаркит, аха ашьтахъ, акагы шалымтѣуаз анырба, Таркани Мзаути рыѣнқѣагыы гѣатаны ианцоз, ѣыцѣа ачкѣынцѣа алыхны иаанрыжыит, абарт ахылапшра ртахуп, рызынтѣыкгыы цѣарак еизакны шѣырхылапшла хѣа нарыдцаны.

Ауха Мзаут, сара арака аанѣасшѣа сымам, сан атакѣажѣ лхала аѣны дааныжыны ихѣан, ачкѣынцѣа дрыхѣаны иѣныка дгыжыит. Иан аѣынтѣарак агѣытѣка-псытѣка илхылгаз лнырны, лычкѣын дахѣаанижыыз лхѣыштаара дзыѣхѣымтѣыкѣа дыѣхѣатѣан, лхы ахылгара дакѣымшѣо, дзыпшны...

Агѣакахарей агѣыпшаарей уанзырцѣымцо

Мзаут дшааиуаз, агѣашѣ антытц, атцла амтѣаѣы ишьтѣаз мыѣқѣак аалихын, икѣаѣкѣа инықѣтцаны иааиган, ашьшьыхѣа аматцурта абартѣаѣы инышьтѣеитѣеит, абжыы мыргакѣа. Иахагы алашьцара иалагѣаны цытк ааигахѣан. Ынла уахъ, агѣашѣ антытѣка, ацѣыртцра гѣагыылацѣан макѣаназы. Цоуп, асы шытан, аха иаразнак рылапш уцашѣаргыы алшон харантѣила.

Атцла амтѣаѣы ишьтоу амѣы арахъ агѣашѣ итагаланы имазар ибаргѣыз... нас ишитѣахыз ихы иаимырхѣоз!.. Амѣы имамзаргыы ишпѣаипсыхѣаз... агныжѣѣанха, абнахъ дцаны, иара иакѣызма амѣы ылганы иаазгоз?.. Иара ақалакъ далаханы, арахъгыы дзымаауа, наѣкгыы дзымцо ашѣарта дантахаз, Батал илихыз амѣы, ѣаамтѣанык еипшымкѣа,

рыңсы ааикэнахэалеит уажэы. Мзаут Батал иңыишон абас иахьеиҕибааз иара даныкaмыз аамтазы. Иара дзыхнымхэзаргы, Батал илшоз шагимырхоz унардыруан уи ихымѡапгашы. Мзаут уи ихатцхатцара, иеилкыара гыҕгэҕарак дазнархыапшуан ианакэызаалакгы. Иара дкамлазаргы, уикэҕыҕыртэ еипш, хатца назак илиршаша илиршон, ибаѡ дацэымаашыакэа. Мзаут уи дацэымѡашы агэра игахыан иара инаѡсангы Батал абри аѡната дшазхыапшуаз, ишимырзуаз...

Мзаут ыинла уеизгы адэахы дызцэыртцуамызт иара ишиҕахыз. Асы накэа иахыабалакы зегь аркэан, улапш наххыынза илазо, икаххаа иубаратэы иканатцахыан. Аихала дасны изыпкoмызт аѡны иааигаз амёгы. Абжы гар хэа дацэшэон. Абартцафы изышыҕатцар, нас уиакара хыаас икайтцoмызт. Аѡныцка иѡнагаланы, хыц хэархыла ихыссаны, амца инакэитцартэ, ирмазеины инышыҕаитцон.

Шака ацхарра иазгэышыуаз, шака иазрыцхааз игэыткыа-псыткыаха, ирыцхахэха абна ианылаз!.. Уажэы, егы ирцэыхыантазаргы, ахэышҕаара анычхэатэара дара рзыхэан цсеикэырхаган, насыпшарак ирзаѡызан...

Абри акэызма изхырбаауаз Мзаутраа ампыцхалаѡцэа?! Абри азыхэан акэызма уахынла ирывахысуа абрахы изаармышыҕуаз... изахырбаауаз?! Мзаут мац-мац иааигаз амёкэа ахышыҕаз дахырыхэапшуаз, иани иареи уаха хыҕакы иамкрашэа, игэы аркэандон, игэы арцсахэон...

Ариабжыарак Мзаут иан дышлыхызаауаз еипш камлацызт... адэахы дындэылтыр иуамызт... абра ишыкоу ирбар, машэырк иакэдыршэар хэа дацэшэон. Матцуртас рхы иадырхэоз ахыбра аѡныцка акыдыршэылакэа лашытын аҗенцыркэа рыкны. Зынзаск имлашыцахартэ еипш, цыара-цыара ивцтрааны иааныжыын ункылпшыртэ. Азэы дкыаланы агэарабжыара даабжыанагалар, ашышыхэа инеины амца азааигэарафы инатэон, ркэыпсычхаракэа хыантыцы-хыантыцыз. Аамта ахгарагы ус иаумариахыз... ахэыцра цылхатцракэа иргэылархаланы рхы андыршакеозгы рацэазан...

– Иубазеи уахыһаз?.. Ёеира ыһоума?.. – Хыкәыр
лхы ыыһтылхын, днаиазцааит лыцкәын дахьааһналаз.
Лһымсаг кны ахьацссара дафын... пыткғы еиллыргахьан.
Данцозгы ишылтаһымыз ауп агәшә дшынтыцыз.
Шыжьбуп... макьаназы азәгы арахь дыкәлом, исыхьрызеи
ихәан, дахьынтыцыз иибаз игәалаһара убас ицхастанатәит,
дунеихаан иимбацыз, ихәфы изаамгоз, агәнаһара иатцалаз
амцкьақәа рхымһацгашьа иахкьаны дназлацшыз ибла
ихытцуамызт... Игәы еиланархәашьын, дтәуар дызтәуомызт...
деилагазшәа ибжы нытганы, о уара, шәаины ижәбарауазеи
хзыкәшәаз хәа дыхәхәаргы дзыхәхәомызт. Абри аһыза
дтәзырцшышаз шәкәыкгы дамыцхьацызт. Набжьоуаа
еилызкаашазгы дабаһаз уажәазы!.. Ёаамтанык акәызтгы,
акәыкәыхәа ихәхәаны, цутеи-хәблеи зегь еизыргарын, аха
уажы изауәода, изахауада?..

Анызаара иафү ргәынкыибжы ацсабара иахәаеызшәа,
иахьабалакь еихакәызны, шытыбжык ыкәмыдзо иаапшуеит.
Закәытә рыцхароузеи инахацаз егызхаразамкәа
зыцстазаара мһацызгоз набжьоуаа ршьам-дгыл?..
Ирхәашаны, еиларһынты, дунеихаангы угәатца итымцуа,
иугәалашәацыцхьаза угәы зырцшаауа, угәы еилазырцәо,
улағырзқәа хазыркәкәало, амцкьақәа имһапыргоз
арыцхарақәа угәы нфырхәацааны иаафырцәап, убла
ианаахгылалакь.

Ас уаһыцсы ихы мһацигоит хәа игәы иаанагомызт
Мзаут. Ас ахымһацгаразы ауаһы даеакала даазазароуп...
арыцхашьара, агәылра иламкәа... Аимтәацәа... арыхәцәа
рыцстазаара иалаазоу ракәымзар, даеа шьоукы ас рхы
рзымһацгарым... Иарбан гәымбылра һазшьоу ирылараазаз,
ирыхәтаз иацәхьакны?!

– Избахуаз, ди?.. Уаһ дзыһацшуам игәагыны... Убас
еиларһынтуп, мызкы аилыргара уафызаргы иузеилмырго...
– Мзаут иибаз зегьы иан илаимхәеит, аха игәы изырхькәоз
шырацәаз ифацшылара иунардыруан. Бзантыкгы ччацшык
илакытцәкәа инрытымшәацт ухәарын.

Мзаутраа рфацхьа инхоз Гәадал акыр аһьабаақәа
ибахьан анхара-нтцыразы... Ацыхәтәаны хар имазамкәангы

ичеаибитахъан. Ифны-игэара, ирахэ-ишэахэ – акы дазхьыртэ дыкамызт. Абриакара аңабаа здибалахъаз, ипхзаша зкэйтэахъаз, атызкэа кэыбаса, икылыжэжэа игылан ирыцхэхэа.

Закэытэ аамтаз ирымаз!.. Ишцаказ, ишцеилыргаз абракагы!.. Ицкыза, бабыцк цыара икадыршэуазма?!

Мзаут дахыныфналаз, аматурта агэтаны ихэхэаза астал игылаз, абжыаафны мацкыа-шыацкыа иадтэаланы акрахьырфоз, уажэы узыкэыцшуамызт. Фыла итэыз балон дук тарцэны икэгылан икеикеиуа. Иаакэыршаны крызнырфалаз саан гэартак еилакыашь, ацызбал рынтатала, икэаш-кэашза абыфкэа рныцсалан. Атэацакэа агэам ргэытатата иахыкэгылаз угэы рхыларымызт.

– Абриак ужэыроуп, абриак... нас уаха иудысцалом, Мзаут!.. Уареи сареи хаилибакаауеит хэа сыкоуп... хшыхэыцкээз хаибаазахэеит... Набжыоуаа хадгыл, сыцсэа ирымафуп, даеа дгылк иузадкылом... Инытдауркыакыаз афсы ахалоит, игыацоит... Изхысхэаауа, Мзаут, абри хазкэынхо хадгыл хазныхэ!.. Ари еихау хара акагы хамазам... ишахтаху хакэгыацо, азэгы хажимбаауа, ицагы хмарымажахо!.. – шакантэ еибарххэхъаз Мзаути Гэадали, абри астал еитцхэа иадтэаланы, ианеицыржэуаз... Гэадал игэы ртынчны, ацэажэара даналагалакы, дузакэыхуамызт, игэтыхакэа зегы науамхэакэа.

Оумашэа иубаша, афнеихагыла афынтэи ацэартакэа зегы лбааганы, хаз-хазы акэакытакэа рфы ишытан. Уа-хынла абра ипхыозар акэхарын... цэартакгы астал атцака итажын... Закэытэ ламысыз убра итаианы изхызгаз имаз!.. Ишэапырхапуазаргы каларын уахынла абрака иахыфнагэыгэуаз!.. Атх лашьцара, дара рзыхэан тымитышак итанарцшуазшэа, ахгара ахыцэгыаз афнытэ ргэалакара фыжэрыла ишырхэафэуаз фашьомызт...

Мзаут, амцабз наихкыазшэа, ахышэтхэа даакэтэиан, ашта дныткэеит, арака фееирак шыкамыз инырны, дарфагыых зыфсы кымкымуаз шыоуки фырххыла иааирызшэа, лапшташэарак днышътнафан.

Мзаут иварафы, рацэак инеицэыхарамкэа, афны ргыланы, ыыц анхара ашыапы икхъан Кыахыр иашьеитцбы, атцарауаф Рашыыт. Аандак акэын урт ирыбжъаз. Сабшала, мчышала ақалақ афынтэи ихэыцқэеи иареи агэарабжъара ианаабжбалалак, ахьхьахэа гыргъашытыбжбык нархылтцуан уареиггыргъартэ...

Егыраан дубаргы Рашыыт шэкэын дызтцаз. Аус ахыуазгы, ибласаркыкэа ипынтца икэыркыкыаны, иахьахэлаанза ашэкэкэа ныцхьашышаауа дыргылапшуан, иицахыз, дзышытаз наргылихаанза.

– Аа, Мзаут... шэкэык сымцыхьашэеит, аха уазымтцаан... Уаргы уамыцхьацзаргы калап... Убри иоуп ашэкэыфцэкыа... ацстазаара иагылцшны аиашатэкыа аазырцшуа... Ааскы самыцхьацызт ас еицартэу афымта. Уи уаргы уацхьап нас... – Мзаут инаидирехэалон иара абыскак игэацхаз ашэкэы. Мзаутгы нас уи дназфлымхэхон... иаимцыхьамшэаргы иузомызт. Рашыыт игэапханы идикылаз Мзаут данацэхьацуаз, дзыцхьаз игэы шазеикэнамхэалаз аниехэалак, апырпырхэа деицранаршэуан, аицыхара афынза инеибазон. – Ишцаузеилымкаауеи абри иатцатэху уара?! Насгы закэытэ матэхэкэоузеи инадигалаз?! Ихы ишаирхэаз умбазои?.. Ишеицбааз?.. Уаф дызхьымсыцыз атема ыыц алицшааит, атема ыыц цэыригеит... Уаанза абас ицэырызгахьоу аззэы избэх саухэозар?.. – инеицеикуан, игэаанагара дацэхьацумызт. Мзаут игэапхази игэампхази акакала иаимфыршэшэаны ианиеихэалак, егы мацк иеааитеикуан...

– Уажэы убри ашэкэыффы изкны афра сафуп, исыкэманшэалахозар... – иеааирцысуан иеаардаданы. Насгы ус нацитцахуан: – Абарт изыфкэо иаарласны, ишыпхоу, хаз шэкэны итыжьзаргы цэгьа избомызт... Афымта аамта анацэызлак еикэыхьшэшэаит, иумдыруеи!.. – ихы ааирцысы-ааирцысуан.

– Зны ура ифы, нас хара хэхэапшып... – ихэон Мзаутгы, уи игэы дамыскэа.

Рашыытгы уажэы афны дахымызт. Аеацъара даршэхъан аибашьра ацэкэырца. Шака ицахыз уи, знык иаамта ааины,

иукура дзапыртыр!.. Нас наунагза абрахь, ақыта тынчрахь диасны, ишитахыз дтэаны, игэы итхоз, дызхымзаз иускэа рынагзара иерымеидарц.

Мзаут дкылпш-кылзырфуа агэарабжыра ааихи-тэан, Рашыт ифнеигрыкка амардуан джафалейт. Уахы-нагэыдыпшылоз апенчыркэа тапыххаан, ашэкэа фэгыххаа икан. Азал узыфналомыт, еилакьатэы асы фнажын, ицэаакын иахьабалакь. Абзарбзанхы ахьакэшэаз ахыб азыбжак еилакьэбаса цака илаштын. Рашыт дзыхзызауаз ишэкэкэа еиларфынтны, азы рылыжжы цака икажын.

Рашыт ипхэыс Ханиа ари лбазтгы, егы акэыкэыхэа дыхэхэарын, иахыкэлазеи.... анафалбейт, иахыкэлазеи хэа. Рашытгы уафы дизеикэкрымыт: – Изустцэада арт амцкьакэа абас ихазныкэаз?! Иабантэиааи... уафцы илхымшазей?.. – уафы ишиимбацгы игэы цнажэарын...

Мзаут рацэак ифэфнаимырхейт аракагы. Цака дналбааны днытапшызар, афнатцака еиужьрафы амца гэыргэырхэа еикэтаны, дара ишыртахыз кьаф уа ицатэазаарын. Мзаут имфыркьаракынтэи иааргаз амфкэа хыблаа-фыблааны еикэыжын имачымкэа. Мзаутраа рчуан ду, акэац аларымжэыкэа икамыт, зымжа игылан атэан хшэыланы. Хыхынтэи илбааргаз акэардэкэа еикэыршаны астал иадгылан. Аракагы акрыфара, акрыжэра тарымцакэа икамыт, ацэынха-мынхакэа астал икэыпсан еикэыхшэашэа. Афны аварафы, жэык ршызар акэхарын, атэыфакэа хаггала асы иалыпшуан ицэеикэараза. Мзаут дааханы иаалигейт ахы. Уи макьаназгы еибган, ицкьан, ацэа ахыхны, ижэны уафы ихы иаирхэартэ икан...

Мзаут ашаца-шацахэа деиханы афныка ифэнеихейт, ари афнатагы азэы димбакэа дзапыртыуазар хэа.

Ишцаказ, ишцеиланхоз набжэоуаа!.. Рфатца еифшаны еицырымфози!.. Рхьаа еицырхьаан, ргэыргьара еицыргэыргьаран!.. Аха уажэы иахызааз рыфнатакэа ркны анеиратэкьа гэгэылацэахан, ушэапырхапуа ауп рашта уштало, рашта уштыцуа, уигы еимкьарак уеузакэыршэозар!..

Иахьатәи ашыжь иалаигзас Мзаут игәы архәашьын, илахь изеитыхуамызт. Ауафы ицқыра, иуафра лазыркәуаз, ихәытцашьуаз аҭагылазаашьа кәзтцас ргәаҭкра дхәаены даман.

– Ишҭақахҭдари, нан?.. Ара еилхәргеит, аха нахьхы ус иаанхеит, уаф дзыџнапшуам... Еилыргазар сҭахын, аха сымч ақәымхар хәа сшәоит... – ҭаа-ҭаа даацәажәеит Хьыкәыр, лыкәын днеифапшны. Абжьаапны ишыҭалҭалоз еипш, уажәы еилыргашьа амамызт. Лхала уахь аџналарагы лгәы канажьуан, аха рыџны еилырганы иҭазар цәгы илбомызт. – Ас мацара ханбанзазахәапшуеи?.. Хәмәтәажәқәа шыҭыхны ипхьакзар сҭахын шыжьынаҭы... Иргаша ргахьеит, иалрыпшааша алрыпшаахьеит... иаанхаз зҭахгәышыада уажәшҭа?..

– Ибзиоуп, ди... уажәытәкьа ишыҭахьып, ипхьахкып зегьы... дырџагыых ахәақәа реипш иныџналаны еитеиладмырынтуазар ханындәылҭлакь... – ихәеит Мзаут. Макьаназгы агәра игартә дыҭамызт уаха ишымааиуаз. Уажәазы асы шытан, уи иааннакылон мацк, аха нас инеишыҭагыланы рҭаархозар акәхарын егырт ирцәынхаз акрырзалгозар хәа иныпхьарттаауа, инеилакәахауа. Амаҭәажәқәа зыпсы рзықымқымуа уи дхатцоума?.. Насгы ашәҭашәыхқәа... шьоук рыпхзаша... шьоук рыгәнаха зхьыршоу...

Мзаут даахьахәын, акәаскьа дынхалеит. Абартцәфы ишыапқәа нықәикшан, имагәқәа ирхьынхалаз намиршәшәеит. Амардуангы рыцқыамызт, абартца иҭданахәазгы уа иҭажьын.

Мзаут дахьыныџналаз уа даатгылеит. Апхьатәи аҭенцьырқәа ҭапыххааны иахьыҭаз иахьканы, ахьҭа џнагыжьуан иааунырратәы. Акыдыршәылақәа лашьтын, аха урт акагы рзаанкыломызт. Азал агәҭаны икнахаз алиуҭра хәычы шаҭантә еихсыз здырхуада, аха ирызкамьжкәа икәалкәалоикнаханихьырвырза. Иашауахьынагәыдыпшылоз атзы ахтып иарган, икылытәҭцәа-кылыжәжәа, унацәа нҭашәартә еипш. Рымәтәақәа зегьы тырбганы ҭаҭа иилажьын. Хәычы-хәычы еидыргалоз асаанлых хьҭагылаз

иргѣамцхаз цѣыцакѣак аанрыжыит акѣымзар, егырт зегы нтырбзааны иргахъан. Астол акны матѣажѣак ыкѣжын, урт рхыхъ иани иаби анкѣыцшкѣаз итырххъаз патрет кѣакъак ыкѣын, ушынѣналалакѣцѣкѣа улацш надхалартѣ еицш. Иан абри хатыр акѣцаны, ицѣахны илыман. Илымаз апатреткѣа зегы иреицгылшѣон. Патреттыхѣы бзиац илзыйкаитцахъан анкѣатѣи ртыхымцкѣа неидкыланы. Иан уакѣа жѣибжѣ-жѣаа шыкѣса лхыцуан, лхы-лѣы гѣежѣза, лыхцѣы жѣпа еиѣшаны, лыцѣымшыкѣа амзаѣа еицш икыдыхѣхѣа, цѣгъалатцѣкѣа дыцшзан. Иаб иакѣзар, ихѣхѣы рхѣны, ицѣцѣкѣа кыдышышы, ихы-иѣы мацк иааизыхѣхѣаны, цсуа матѣала деилахѣан деилѣаѣа. Ѣеижѣа-Ѣеижѣиѣбаѣа шыкѣса ихыцуан.

Абарт рпатрет ицѣырганы абас изыкѣыртѣаз еилкаашѣа уаѣы изѣтомызт. Рѣыцѣагы рыблѣкѣа еихмырсыгъ арахъ ихѣацшуазшѣа акѣын дшырзыцшуаз Мзаут. Адунеи аѣы гѣнахѣарак кѣазымцѣаѣы, рыламыс, рыцсуара иахзызаауа иаазгоз, уаѣрак илцындаз хѣпсы шѣоу хѣа ирымаз-ирыхыз неидыкѣашѣало, ргѣыгѣракѣа зегы зыцыз Мзаут дахърыхѣацшуаз маза-маза игѣы нѣырхѣаѣауа деиланаршуан дахъгылаз. Аѣара дынтѣаз ухѣару, аѣалакѣ аѣы ишыапы аникуаз ухѣару, закѣытѣ цѣабааз инаидырбалахъыз!.. Абриазы акѣызма дзыраазауаз... абриазы акѣызма еснагъ рыцсы ихъыхѣхѣа изихзызауаз?.. Даѣсахѣама... изныкѣагама урт зегы Мзаут?.. Ихъаа нацлон, даргѣжѣажѣон, даргѣаѣеиуан. Мзаут, астол днадгылан, иаашѣтихит апатрет дѣзгѣыбылуа, иаарыцхашѣаны. Инапы нахъшыны иааирыцкѣеит. Иаб цѣаѣашкѣакѣа иѣсы ѣаны димазѣгы ибаргѣыз!.. Аха абри аѣыза дахаанхаргы иѣы цѣжѣаны дымцсуази!..

Мзаут иаб иеицгышьоз азѣгы димазамызт. Иаб иѣсы анѣаз ѣынгы-гѣарагы еиламырсѣакѣа иара иакѣын ин-ѣаызгоз, иара иакѣын иахылацшуаз, хъаас ииѣозма!.. Абаагѣара еицш дихѣацшуан Мзаут уи. Иаб иѣамзаара акырза иныцшхъан. Имырзкѣа иаб иеихѣихѣауаз уажѣы шыоуки импыѣтыркѣыкѣаарц иахъашѣѣаз гѣыцѣжѣарамзар аѣаки инаѣомызт.

Иан рыцхагы закәйтә җабааузеи инадылбалахъаз абри афната!.. Дкәыкәы-цыкәуа иахъахәлаанза акы данацрымхоз лхы лыхъуан. Лырахә-лышәахә, лашта, лүтра дырхашәаломызт. Лкәыдчаңашъа кәыдчаңашъак еиңшмызт, лбыстаушъа быстаушъак еиңшмызт. Иаалрыхуаз еикәырчаб иахъыныкналхауаз убла аргәырҗарын, уеитанаршыыцрын. Лпарпыл җыка, лхәыл, лҗыш, лҗымшыы – дарбаныз иаеилахарыз, рҗама зымбаңыз!.. Дкәалкәало зегъы дрыштан, ацәҗеи-абзиен лыҗерыглырхомызт. Лышта-хкаара ибзарыбзаруа кәытгәартак лызтан, уажә еиңш дазрыцхангы дкамлаңызт...

Ишҗеилажъу, ухәараузеи, иахъабалак арака?! Мзаут напызлеикрыз дакәшәомызтазныказы. Астолдахъныкәыңшыз итаҗ апатреткәа җыжәжәаны икәыңсан. Ргәаҗ зхыркаауаз здырхуадаз!.. Иан лпаспортгы җжәаны убрака ирыларшәын, иааштихит. Лыхъзи, лыжәлеи, даниз ашыкәс затәыки ракәын ианзаз иикыз апыжәжәахаҗы. Апатрет инакәтданы хазы иныкәитҗеит, игәы нарызхъаауа. Абра абас дахъыфнагылаз акы деитцарыҗәҗәа игәы арҗшаауазшәа, фнытқала тахак изымтоз акы деилнашъаауан ижәланы...

Иахъахәлаанза Мзаут иңшәмеи иани абра ифнагыжъуан... бабыцк фнадыршәуамызт... Уажәы уахъынаңшлакгы ухлахатц аргыжъуан улаңш назыкәшәоз...

– Узхәаңшуеи, нан?.. Узгылоузеи?.. – Мзаут иан дшаафналазтәкәа днаиазтәаит, лыцкәын игылашъа аалзымбатәбараханы. Акагы игәы изакәкуамызт.

– Сызгылахузеи?.. Напы зсырка сақәшәом... сеилаҗатәзеит зынзаск... – ихәеит иеаартынчны.

– Ахәакәа!.. Икартаз умбои ахәакәа!.. Еилыргашъа амоума?.. Зашәа дара рыфнқәагы абас избаша!.. Арт уааума, ацгәыңсы зхоу!.. Хәҗоу иашта итанагалааит!.. – даагәамтц-хамтит Хыкәыр. Дныкәаңшы-аакәаңшит дахъынзәнеуаз. Ирзымгаз амаҗәакәа ахәынтәа иарганы, еилакәаханы така икажъын еикәыцәашъ. Атәтца таҗа пәыхақәа аҗырфәа унарыҗрагылон.

Мзаути Хыкәыри, ргәы ахзамкәа, аматәакәа неилып-шааны хаз-хазы иныцхьаркит. Ицәаакыз ашыршафкәа, ахызатцкәкәа абартцафы инахыршыт, ашыапышыткәа рынпыккала, азәы диасны дцозаргыы абрака ауафы дшаху алаидырыц. Иргазы ирымгазы уафы изеилыргомызт макъаназы. Зықкәа тырбганы игылаз ашықацкәа ртыц иныкәыртцеит, инарыха-аарыхеит. Хыкәыр даакәгыжыаан, ымсагк ныфнылшырц лчыназылкит.

Мзаут ахышәтхәа дыццакы-ццакуа иахышыталоз ауадакәагы дынрыфнагыжыт, азәы дынрыхтыгәлаанза иаарласны изеилыргозар хәа. Агәабанкәа, ахызақәа, ахчкәа – зегь аархәны еилажыын унарыхкәашо. Цъара акы хампыхыашәозар хәа иаакарымцаз икоузеи!.. Мзаут рыцха ус акы далаказаргыы, ишцазымцеи рыхшыф агәабанкәа ишрыцаимтәахуаз?.. Ихы-ихшара, итаацәара идырхауаз амзеи-амзеи рыбжыара инеифыбаауа, еергыхәа иааиуан, затца инамыцхәны кәрышык зымфәа ирымтәахрыз!.. Ламысла аус зуа ирхашәало шмачу еицш, рыцстазаарагыы убас еибаркуп...

Мзаут иан дахышыталалоз ицагылаз лчамадан, афы еиххәаны, акаруатәф икәгылан. Уака, сыцсыргыы сызларжуа, инасыкәдыршәуа, инасшәыртцо хәа итәахны илымаз лымадәа цкәкәа тырбганы, акаруат икәжыын. Ари збаз Хыкәыр даараза лгәы ныфнакааит. Арт ацсыматәакәагыы ирафымсуазаап, налгәахәит.

– Хаи, рыжәла ыкамкәа иныкәццышәааит, инахзааргазеи?! Арт амцкәкәа ишцадырхәашеи, ишцаныкартцеи... зкәакәылах нтәаша!.. Иаахзааргазеи?! – Хыкәыр дшәии-цшыуа лымадәакәа неизылкын, лчамадан интатцаны, настхашәа иныкәалыргылеит. – Иахырымгаз анцәа ичышыоуп... сыцсыргыы сызларжуа сымазамкәа саанхон... – лхәеит, иахьеикәхаз лгәы назхьаблаауа. – Арт реицш икоу ргом, ди... уи бацәымшәан бара!.. – нацитцеит Мзаутгы. – Ант рыгәрас иугозеи, нан... акыынтыжәкәа ирышытоу!.. – илгәамырцхазакәа днарзытцапит лчырмышыцаны, илхәакәоз еиха-еиха днарыкәыгәгәо.

Мзаут иан лгәы тынчмызт. Лыпсҗазаара атыхәтәантәи ашықәсқәа рзы абри афыза даламҗыр илыбаргәыз!.. – Ауаа шыпсуа сыпсыр, җанат сымҗози!.. Ари адунеи аҗы уаха иқәысхран иказ... стынчымхози!.. – лгәы инытаххуан, деибанаркуан, лыбла иабоз... даршанхон.

Мзаут араҗагы дымҗшзакәа, ахышәтхәа акакала иааилыхуа, ртыпқәа рҗы инықәйтҗеит иааикәыркәапны. Урт рышәшәатәын, ирыцқәатәын, аха уиаҗара дахьзомызт. Насгы араҗа аңхәыс напы атахын, ишахәтоу еипш еилзыргашаз... Ипхәыс Арина лакәгәышһан уафҗас еилзыргагәышыоз, аха уи арахь ааишһа лымамызт, дацәыхаран... еикәызтхашаз ахәаа инарыбжәхаз дзахысуамызт.

Хыкәыр урт ауадакәа хылыпссонаты, Мзаут абартҗа аганахь, иара изыхәан иалхыз ауадахь иҗынеихеит. Араҗа акәын иара данқәыпшзас аахыс иажәабжықәа ахыффуаз, ашәкәкәа дахьрыпхьоз, игәтахәыцрақәа зеггы ақбаад иахьанитҗоз... Иагәҗара дыказаргы, абра еиха изырахәтын, даҗа тытк иузадымкыло агәылбрагы изацын. Аха атыхәтәаны ипхәитҗы Астәнда ималкуа далагахһан... Уигы, сабышһтра сырзуам хәа, уахашаанза лқбаад бгыцқәа лцәахәа ссирқәа нантауа иаалхылгон. Иаргы, ихы ныпхьакуа, дылпырхагахар итахымызт, лапхьаҗа аҗеипш бзиа шылзыпшыз идыруан, уафы дызлаиламфашьашаз абафхәтәра аалырпшуан...

Еснагь ицқбаза, ипшзаза еилыргаз, уажәы уахыныфнапшуаз угәы неицранарсрын. Абриаҗара аамҗа иеизигахьаз, иеилыпшааны иеидигалахьаз ишәкәы хазынақәа, иара зегь реиха малс имазас, изтагылаз ашықәпқәа иртырбганы, еипхьыртта җаҗа еилажһын, рыцхашьарак нарзымузакәа. Напымызәзәа иимкуаз анапыкьашьқәа иахьырғәапсас иаихәәарыз дақәшәомызт. Урт, гәылбра змамыз, рхымфәпгашһа иунардыруан дара зеипшрақәаз, закәытә аазараз ирымаз. Ршықәпқәа, иртасаз асаркьақәа еилапыхһаа-еилакәыбаса еилагылан, ашәақь шьхәа иарганы. Иара дызқәыффолоз астал зымфә икәҗаһын ихаххала. Атҗаҗны икыдкнахәлаз ихәыцқәа рпатретқәа җәкәәкәаны узырфәпшуамызт. Иара данықкәыныз, Аринеи иареи җыц

ианеибагаз итырхыз рпатрёткгы ахы ларханы икнахан,
азыбжак хыйджэаны.

Мзаут днеин, адиван акыпцшаф дныкэтэеит, ихы кны.
Уажэык зынзаск дзатэхазшэа, имала затэык, хгарта имамкэа,
адунеи данхалазшэа, гэыцшаарак наизцэыртын, илагырзкэа
нхафкэалеит дшазыпцшамыз. Дзыхзызаауаз ичкэыни,
фыцба ипхацэеи, ипцшэмеи, иареи уаха инзеикэымшэарашэа,
рыбжыара узмыршаз зиас еилахэашь дук нарыбжыхазшэа
ибла иныхгылеит, ихапапаз ахэыцракэа дзаадыркэкэаларц
иахьафыз. Азныказы ус игэы иааинатэит, наунагза уаха
изынеифампцшакэа инеицэызрызшэа. Ихьу-хьууа
деилызшэауаз еиха-еиха дагэыцданахэхэон, ихэламшэы
цкаауа, ицсеивгара еихэлагэаны. Шака итахыз абыржэы
акыжыхэа инеиматэаны дцэуар, аха уи дацэыпхашьон
иара. Иан дааихтыгэлар ихымзгишьон абас дылбар хэа.
Амала изхара дцэуазтгы, игэы ирдар каларын, ицсеивгара
иаха иарманшэалон, цытраамтак акэзаргы.

Абри афната аганахьала имаз агэыблрагы ицэхьатцызшэа,
зегь изеипцшны ицсадахазшэа, дунеи цылхатрак
дынтанаршэит, дызхьынхалашаз хэа акагы имбазо.

Мзаут абас акыраамта дтэан ихитэзамкэа, дуалуашо,
азатцэ иеипцш дрыццаханы. Ашьтахь, цыкэсылара змазамкэа
ауада ифнашэшэоз ахьта ааинырын, дфагылеит дхьынтыцьза.
Зсаркьакэа тапыххааз аценцыркэа ркынтэи лашарак
фнапхон, абас ишыказгы...

«Егьацъара шэыказаргы, зегь дара роуп, шэсыпшаауеит!..
Шэыда сара цстазаара сымазам!..» – маза-маза игэы
интихэааит Мзаут.

Мзаут деилазырхэоз ихэыцракэа мчыла иеынар-
гэылижэеит. Даакэгыжыаан, ишыкапкэа днаргэытцас-
фаргэытцасын, ртыпкэа рфы иаариашаны инеиваиргылеит,
ашэкэкэа шьтыхны ртаргылара иеыназикит. Апыхьа,
иаахэаны иааигоз ашэыфкэа дасу иахьыртыпхаша хэа
иалпшааны итаиргылозтгы, уажэы ажэжэахэа, ишабалакь
еидкыланы, интаиргылон, днарыха-аарыханы, азэы дихьзар
хэа дацэшэаны, уажэы-уажэы аценцыркэа рахьдынхьапшуа.
Астолгы дааханы анкьатэи атыцаф инаиргылеит.

Агәкаҳареи агәыпшаареи изцәыртдыз деимырхха дыркын Мзаут, иара ишитахыз дызрымпытцдәрауамызт макъаназы. Еихаразак ицәырҕа-цәырасуа ибла ихгылауаз – абарт зеггы ааныжны рпыртца шаҕа ицәыхантахоз, ицәуадафхоз акәын. Уи даараза иагшәартан, иагызыцәгъан Мзаут. Иани иареи, егъа гәаҕрацәгъа иташәарггы, еиҕыртшыа рымамызт. Уи даанижыр длыцәшәон, длыхзызауан... иара ихырҕаны лыпстазаара далырхырггы алшон, убриаҕынтә уажәы уи аус уиаҕара далацәажәомызт, гәаныла иахынзаилшоз ицәытгагәаны иааигон, ҕара еихыккарак ҕалозар хәа дзыпшны.

Ус, Мзаут иан ләымсаг кны даафналеит, лхы ларҕы-ларҕәуа, абжәапны дышныҕәоз еипш ләааитамкзакәа. Убриаҕара деиханацәлеит дызташәаз аамта, лышәагаа еиха-еиха аееикәанархәуан, угәы иналакыакыартә еипш. Иабагеи, иабаци ллакта хаара, еснагъ агәыбылра зәықәыхәхәы инаузгәыкуаз, инаухалашоз?! Агәтынчымра, агәырәа ханта еихәланаркәахан, игәаҕны узылҕапшуамызт...

– Хаи, шәанду дшәыкәхшахааит!.. Шәыфны шәахҕаны, шәаҕыганы... шәыгәнаха иамыртынчааит, иамырҕацааит, ирзыҕашкааит ишхәмтәараханы, рхы агарта рмоуа!.. – лхәан, лмаҕацәа рпатретҕәа ахыкыдкнахалаз лнапы нарыхышыуа иаалшышыт, лгәы пшаа-пшаауа.

– Ди, исырки афымсаг арахь... сара иаарласны ихъасыпссоит... насггы рацәак хәыфнахархацәарггы стахым араҕа... – ихәан, лфымсаг аалымхны ашыр-шырхәа иныфныпссауа, адурак сзахыуазар хәа иеыназикит.

Ас акәзамызт Мзаут ипшәма Арина ишыфнылыпссалоз араҕа. Мзаут игәы инамырхыртә еипш, мыцхәы дацклапшуан лара ари ауада. Иара данындәылтцлакь, иантацәхалакь дныфналаны, иахьабалакь инықәрыцқәаны, ицқәа-шәқәа иааҕалтдон. Истол аҕы иқәыз ишәҕәкәеи иқәаадқәеи шамахамзар дрылакысуамызт. Иарггы итахымызт урт азәы инапы нархысыр. Дасу ртыпқәа рҕы иҕазар акәын, иара ишнықәйтцаз еипш. Араҕа тзыцыпхьза ихәыцрақәа рылан, илапш рхын, изыраҳатын, изтынчран. Аҕенцьыр аҕынтәи

ишитахыз ашта дныкәпшуан, агәарабжьара дныбжьапшуан, ашәапыңап иатәара ибла изакәгомызт. Акыдыршәылақәа днарыха-аарыханы, аценңыркәа аалыртуан Арина, Мзаут дныфналаанза, хауа цқбак ныфналап, мра шәахәацкқәагы ныфнапхап хәа...

Шака изыгәтынчрааз арака аусура Мзаут. Ишитахыз дхәыцуан, ишитахыз ихәыцрақәа ақьаад ахь ииаигон дмыццакзакәа. Уаха атх лашьцара иара изыхәан цсыршьага-гәеитыхразшәа ибон истол дахьадтәалаз. Еснагь, хтәцәыхак шааиоулакь, ақалақь далыхәхәа абрахь даауан, ихәыцрақәеи иареи еиха еизыманшәаланы иахьихигашаз. Гәата-бгәата, ишитахыз аамта ихы иаирхәон иеыпхьак, игәтыхақәа рымазакәа цәырганы ақьаад ахь исзиагозар хәа. Арака акәын иара еихаразак имч-илшара зегьы ахьеизиркәкәоз. Ускан ихгы иагирхон, инеиааирагы. Иеыфнеикуан, хақәитракгы айтөмызт ихы. Изхара дкара-уараха данаадәылтцлакь, ґыцбарах ибозшәа дназгәышыуан, цьарак дазкуамызт, акы даршақь-шақьон деиларшуа.

Ауафы, ацстазаара шитаху еипш, ацсабарагы итахуп, далыхәдааны дыказар дрыцхахоит, убас дхьысхахоит, угәы даарыцханашьартә еипш. Ацсабарагы тәцәымзароуп. Уи зырпшзо, ахылапшра азтөгы дамазароуп. Ауафы дызлахәым ацсабарагы гәазхарак узатбаауам. Ауафи ацсабарей реимадара, реизааигәара, реицыказаара Мзаут акырынтә дархәыцхәан, дазхәанарпшхәан, бзантцыкгы ацәхьатра игәы итаимкыцызт...

Ахабла аимтәацәа рнапағы

Мзаут абарт зегьы абас икалап хәа амалахазгы ихағы изаагомызт. Аха уажәы илабәабаха дназлапшыз игәынқьра деитцарыгәгәо акара нацнатон, ихәыцрагы ихшыбаф артысыртә ақынза днаагон. Имч ахьынзақәхоз, рацәак иеамтәкәа, ихьаакәа цәытцаихәәеуан, мыцхәы ацәажәара иеаитөмызт.

Шака иҗахыз Мзаут абарт зеггы дырцәыхаразар, аңыха
дышкыз еиңш дыцкыза дыказар... Наунагза ипылхатханы
игәы ахәашыра кыдызтаз, уажәшәта дунеихаангы кыдыхшыа
амоума?... Ицсы ахынзатоу хаштра ақәымкәа иаанхашт ибла
иабаз, дызлаңшыз ахәымгарақәа. Амцкықәа идырхәашаз
афнәтақәа ибла ихытцамызт. Зыфны еиқәхаз набжьоуаа
рызынтәыкгы рыфнәтақәа абас еилажызар ақәхарын,
уафытәыфса игәы ахымло, игәы еилархәашыуа. Абарт зеггы,
иара ицстазаара зырхәашыуаз, еихәлазхауаз, дырпырганы
дыказтгы, мацкиадамхаргы игәы еиқәнахәаларгы каларын.
Мышкызны хақәитра назак иоуны дзыкалар, ишпейтахыз,
абри иара дназлаңшыз, ацстазаара ацабырг ахата, уафы
игәатанза инеиртә, игәы тнашыартә ацәыргара!.. Уи еихау
ицстазаарафы уаха акагы изыкацтомызт. Иатахын уи агәамч,
ахамеигзара. Ауафцы ицсадгыл дшазгәакыоу, дшазгәыбылоу,
иара ида изыхычаша азәгы дшамам, дшыхәычу инаркны уи
дшазктәу, ишилаазтәу – шака зтаара изцәыртцауаз афны
дыфнагыжыуа данаафнахалакы. Ижәлар ргәәфра, рлахынца,
аибашыра иахыкылнагаз, изықәнаршәаз, изтанарцшыз – абарт
зеггы рцәыргаразы аамтагы изымхар хәагы дацәшәон.
Иуаажәлар ргәәк-цәәкырақәа инарыдихәалоз ифымтақәа
зеггы инареиғхарызшәа гәтахыцрақәак наизцәыртцауан.
Уи уахгы-еынгы дартынчуамызт, ихыаацәгыаханы
даруалуашон, аха макыаназгы дызташәаз далызгашаз
акагы импыхыашәомызт. Аамта ацсреи-абзарей рхәаафы
инхықәгылахыан, излачыз ацстхәа еилахәашықәа нахаңаны,
ус иаармарианы иузахымцауа. Уи ахымтыкәа ауафытәыфса
иауамызт агәтынчрамәа, абҗейтхыртә, насыңшара,
насыңразкы... Убри азыхәан иатахын ақәпара, ахамеигзара,
ахымшатара, аға хәымга иҗагыланы аибашыра, уи иқәцара!..

Мзаут дахынаңшы-ааңшуаз уаха аҗа мҗаагы
аманы ибомызт. Иқәцатәын, ирыцкыатәын ацсадгыл
ампытахалафцәа ркынтәи, рыцхашыарак кәмтазакәа.
Ахақәитра иазгәышыуаз ахы иақәйттәын, нак-нак хыахә-
цәхә амазамкәа иҗацартә, еизхартә еиңш. Ахақәитра зеггы
ирыцкын...

Мзаут абартаҕы ишьтаз амҕы далыпшааны иааџнаигалан,
аҕэардэ икэкны ахыссара даҕын хэархыла ишилшоз. Адэахы
уеизгы дызцэыртцамызт ишитахыз, абаандаџы диџызан.
Иан ахьурзы икналхаз аилашра иаҕын.

– Ди, лассы хдэылтцроуп абрантэи... ибхабмырштлан
ишшэарту!.. Хшазыпшзам, абгакэа реипш иаацэырҕьаргы
ауеит инеишьтагыланы!.. – Мзаут иан лхы налыкэикит.
Абра иааџналеижҕеи агэтынчымра шимац иман.
Иахьынтэаацэырҕьоз иалудыраауаз!.. Агэаеанызаара шимаз-
гы, игэы рахатны дыҕамызт иара зегь реихагы агэтынчра
ахэаирцшышаз иџнатаҕы. Шытыбжь хэычык цыара
иаагаргы, ахышэтхэа уахь дшынкылцшуаз уаха иламызт.
Уџнатаҕы уара ушэапырхапуа уџназар ааста, уџназамзар
еиха еиҕуп, угэы еиха иартынчуеит, уцсы унаргоит.

Хыкэыр рыцхагы шака лылшарызеи!.. Дызтымцшыз
агэырџа илызцэырцыз дахэаеырц егылыгмызт, аха
макыаназгы дыбгарыҕкэко леалтомызт, лымаха-шыаха
аалытцахаанзагы.

– Ишцасхаштуеи, нан!.. Аа, уажэытэҕьа, абыста аазуеит...
какалк аахкыр, хандэылтуеит... Иџнаххуазеи арака?.. – лхэеит
даакэтэиан, абыста злалушаз лшыла зныз лгэыблаа дааханы
аҕэардэ иныкэлыргылан. Хыкэыр макыаназгы абыста луртэ
дыҕан. Ачуан ашыла нталыпсан, дынтастасит, лымхабыста
хэычала иааиларџынтуа. Шака дазыманшэаланы, шака
гьамала абыста рзылуааз Хыкэыр ианлаамтаз!.. Цаацэарак
еиламырсзакэа иныкэлымгози!.. Лбыста агьама, лбыста
аушыа даеазэы илуаз иузадкыломызт...

Мзаут иихкэаз амҕкэа хазы ауацьяҕ азааигэара иркэаңны
инышьтеитцеит. Уахазны, азэгы дырцырхагамкэа иааиргы,
мцакы неихэларкуан, хьҕакы иамкыртэ еипш.

– Абри хшыла хэыцы нтэар хабации... ххы
зланыкэаагозеи?.. Хапш ыҕам, хҕэыд ыҕам... – убри хьаас
иаакалцеит Хыкэыр. Рца калатыбжак акара акэын итапсаз
амцкьякэа ирцэынханы. Еиха-еиха рыфатэ иагхараны
ишыҕаз дазнархэыцуан акэыџра дныкфалацыпхьаза.

– Бымшэан, ди!.. Гэадалраа рыпш рымгацт хэа сыкоуп, пытк абрахь иаагазар... нас мышкызны ишпахазрымтарыз... – ихэеит Мзаут, аамтала акэзаргы, цсеиқырхагас, цысфыхгас икайтцашаз дназхэыцны.

Гэадал ица дунеихаан ацш агхахьеит хэа уафы имахацыт. Есышыкэсагы ичкэынцэагы иаргы даараза ацбабаа адырбалон, аха аеафра бзиатцэка аадрыхуан. Уи ада уаха гыгырта рымамыт акынтэ рца кэапеишэа иаадыртэуан, ашыкэси-ашыкэси рыбжыра ишыртахыз рхы иадырхэартэ еипш. Уи ирахэгы-ишэахэгы ныкэнагон, дазрыцхамызт ачеицыка.

– Гэадалраа хынхэыргы иртахымхои, нан?.. – убри аахьаалгеит Хыкэыр. Уртгы акагь рымазамкэа рыфыны иахыларгы лтахымыт.

– Уи бацэымшэан бара... Аца ицоу ацш жэа-таацэаракгы ирызхап... урт зыхынхэуандаз хэа... Аха сара сзыцшэо – урт хынхэаанза арт ахэымгакэа игэароу ирымбакэа изаанхома?.. Ишафьшафэо ахабла иалоуп ишыртаху уеизгы... – Мзаут игэы изырхыкэоз шырацэазгы, уи иееитарц итахымыт. Зегь реиха рыпцтазаара зырхэанчоз амлакра акэын, аха уи даиааирызшэа, гэахарац инирпшуамызт.

Мзаутраа пытраамтац цсеивгахак хауазар хэа игэыуан асы шьтанаты, аха ус изыкамлеит аускэа. Иззыпшзамыз асасцэа агэарабжыра иаабжыалеит агьгьа рыхга, асы инылхо. Уи Мзаут иааигэампхейт, афатцэыхэа игэы иналанакшеит.

– Абри акэмыз исхэоз, ди... заанаты хаилгап хэа... Хаздэылымцит харгы ианаамтаз... – Мзаут аценцыыр дкылпшны агэарабжыра дыбжыацшуан, ипсахы еикэыццо. – Ишфакхцари анцэоузша!.. – даауазырит.

– Иубазей, нан?.. – Хыкэыргы иаахьаалгеит уи игэы змыртынчуаз.

– Избахуаз?.. Шьоуки бжыаланы иаауейт... тракторла... аимтэацэа ракэхап... – даакэыпсичхайт. – Арт таха хартараны икоума уажэшьта?.. – урт ргэафра наилыжит, мчымхарац дташэаны дшыказгы. Ишфакалеи, ишпахэапсеи, ухэарауазей, иназташэаз аамта еихэлаха, уназхыпшыша бзиарак цыра иузатцымбаазо!..

– Ишқақахцари, нан?.. – Хыкәыр дґацәы-ґацәуа даақәґежәаит. Уигы агәтынчымра налызнартцисит Мзаут иихәаз. Урт рааира ашәазызара иштанаргылоз шыахәлатцәкәа илдыруан, бзиарак иазхәахомызт.

– Хабацахуеи?.. Адәахыи хцәыртцыр харбоит... Абра амцакны баатәеи бәыларкәны!.. – Мзаут аґенцъыр днадтцит. Хыкәыр акәардә хәычы дааханы амца днычәатәеит.

– Акрыфараґыи хадразомеи, зкәакәылах нызааша!.. – дааґынқыт Хыкәыр. – Арт ркны хара хаир хбараны хәкоума!.. Уаф дзырґацо, уаф дынзырхо уаам... Имлашыуа даәа дунеик акынтәи икәнагалаз уаауп...

Аматуртаґыи убриакара иаатынчрахеит, ишакәым иаалыркәаны аґафхәа бжык аагар рґәи нтахарызшәа, еикәызырәуа иаашьанхалеит иахьтәаз. Шака хәыцра, шака ґәтыха еимґдырххоз Мзаут иани иареи абас иахьынзатәаз. Ашәарах ґәыткәа еицш, рхы ахьдырхарыз иакәшәомызт. Адәылтцразґыи издәылтцуамызт, цъара хцоит хәа иакәыркыргыи, дара ишыртахыз асы иашьтуамызт. Рхы абарґои, рхы абаржуеи рабцъар харшаланы иаафналар?! Шьоуки рзыхәан адунеи қәафураны, шьоуки рзыхәан илаґырзышраны ишқакалеи ухәарауазеи!..

Мзаут игәы иамукәа дәаґылан, аґенцъыр деитанадґылеит, акыдыршәылақәа ывтцрааны иахьыкәз.

– Иубома, нан?.. Иабаци?.. – Хыкәыр лыбжыи аармацны Мзаут днаиазтцааит. Лґәи тәмґыло итытцны ицон илзеикәымкуа.

– Избоит, ди, избоит... Ғәадалраа рґәашә иадґылоуп... – ихәеит Мзаут, илацш изакәымґо дахьыцшуаз.

Убри аамтазы акәак-акәакхәа ахысыбжә аагеит, уґәи нтарзызаауа. Ари азәґыи изырхамызт, ґеантцаран иаанаґоз. Иааины ишыкоу алаудырдыруан. Шьоуки ажәжәахәа ашта инталан, икылцш-кылзырәуа афынқәа инрыфнаґыжыны иахьабалакә иааимырдеит хыма-цсыма. Нас, азәґыи дыкамшәа анырба, абартца инытцаґыланы, рнапы ркәеит аґәашә ахь, шәааи, шәталар кәлоит хәа. Атрактор аадыцдыпын, икәакәза иаартыз аґәашә интысын, инеины

афнаварафы игылаз аца инадгылеит аеаарманшәаланы. Цкәынцәақәакгы ахышәт-сышәтхәа ацалакыа инхаңалеит, мазеиаарыхра цыбаада иахьрымпыхышәаз гәахәарас икатцаны.

Уажә ирбазма арт ари афыза ахымғаагшәа!.. Хыма-цсыма аңш тыганы атрактор алафет ақәыпсара рөыназыркит. Уи акәын изышьтаз, уи акәын уажәазы урт зыхгәакуаз рыцсы цамцәмуа иахыкәгыжыауаз. Гәадал ибозтгы, уафы ишимбара еибарпсуан арт иахыа, аха дабакоу Гәадал рыцха, дахыгаз, дахыкыднакыаз здырхуада?..

«Ах, хара абас хазшаз, хәгәнаха уқәшәааит!.. Изхамамзаарыз хазынтәыкгы бцъарк-бцъарк?! Хәцсы ахәага аатшәаанза ма ағычцәеи архәцәеи хәрғагыланы хәрмабашыуаз!.. Ас икоу ушыт хәа гәнахароума?!» – игәы дьнтацәажәеит Мзаут маза-маза, аңенцъыр днадцын.

Мзаути Хыкәыри игәыткыа-цсыткыаха убас иахыынзатәаз здырхуада... ргәы тытцны ицон ағычцәа рашта итнагалар хәа ишәаны.

Аха убри аамтазы, иахыынтәиааз рызгәамтаза, ашә аавтрааны иаафналеит Кыахыри Таркани рөыларкәыларкәуа, гәыткыарак иакәшәаз реиңш ишәазызо, рыцшәы рхыгга.

– Шәабаказ, уара, арахь?.. Икоу шәымбазои? – иааңеишыеит Мзаут арт ара иахыбаз. – Ауафы афны даныздәылымтыша аамта хтахеит шәымбои!.. – ихәеит ихы аартцысы-аартцысуа, днарыхәаңшы.

– Абра аатцра хәагылан... хшааиуаз арахь хзыфнамлакәа... – Кыахыр амца азааигәара днатәеит илаба шикыз. Ихылца ааихихын, инапы ихы иналишыт, аңхзы иқәнатәазшәа ибан.

«Шәысасцәа» ыкоума уажәыгы? – Мзаут убри иахеижәтеи хәаас иман акнытә Кыахыр днаизтааит. «Асасцәа» хәа дзышьтаз дара хылаңшра рзызуаз ракәын. Уртгы ари ахабла иахыыбжыаз рацәак иргәаңхомызт, аха ирылшагәышыоз, изықәшәаз рәамаратәны иааиуан.

– «Хасасцәа» цеит иахыа ашарпазы игыланы, аха абарт афымшк рыла еиңааихуеит, акыр ихәартоушәа... – ихәеит Кыахыр, игәамырпхазакәа, икышә инықәцаны.

Таркан убри аамтазы аценцьыр днадгылан, адәахы дындәылпшит, арт злацәажәоз уиакара хшыфзыштра амтакаә.

– Арахынтәи зеггы убартазаап амфаду афынза... – Таркан аандакәа дырхыпшны амфаду афынза ишитахыз зегг ибартан. – Иубеи, Мзаут, арахынтәи иахыа?.. Еила-феиласра хәа акрыказма?.. – днаиазцааит.

– Избахуаз... тракторла аибашьцәа ргон ахәаахь... ирыпсахуазар акәхарын... Шьюукгы хынхәны арахь иаауан... – ихәеит Мзаут. – Агьга-гәгәа рыхга танкқәакгы убрахь ицеит рпынтакәа рхарззаала, изышьтаз сыздыруам аха... – нацитцеит. Урт иибақәаз ускангы игәы иахәомызт, уажәгы игәы иахәомызт.

– Ииаргаз асалдат рацәафызут?.. – Таркан убри дназфлымхәеит. Рсалдат мацзар, ҳар рымч рықәхарашәа гәаанагарақәак наизцәыркәеит иаразнакы. Еиғанамгалашьа рымамкәа ус изаанхомызт, аха уажәазы уи реазыркыртә еипш атагылазаашьа рымамызт. Акы иакәыркыргы асы иашәахауан, иаунашьтуамызт ишыртаххашаз еипш пхьака...

– Мап, ирацәафымызт... фажәа, фажәижәбафык рфынза ыказар каларын... – атак ныкаитцеит Мзаут. Ирацәафны ииасызтгы аky иазкхон, ускан еихагы азфлымхара шайтоз агәра угон.

– Арт аимтәафцәа ҳара ҳахь инеиргы калап... – Кыахыр уажәы убри игәы назцеит, архәцәа ус ишыбжамлаз дназхәыцын. – Уажәшьта инаххыкәласуа ҳахтаркуазар акәхап... Ихәмоу ахәычы нахампыцырхаанза ргәы зтынчхома?..

– Арака... изшәасымхәахуазеи, акәыгара аарпштәуп... Ишәартуу аамта хтагылоуп... Иртаху ргааит, ирфагылатәзам... урт уафы ихәатәы захауа, дрыцхазшьауа ракәзам... имлашьуа ихавоуп, шәымбой?.. – Таркан игәаанагара шыказ имзакәа ихәеит. Убри ахеикәырхара азыхәан мфакы рнатарызшәа ибон.

– Иртаху ргааит, аха ублакәа шаапшуа унахандеи, утәы-умаа наумпыцрыкәкәарц иалагар, иузычхаума?..

Иузычхазом, егъа ухатцагәғазаргъы... Уи ус икоуп... ухы нақәударгъы калоит... – Къахьыр иихәоз ахьиащазгъы ыкан. Абриами изырхәогъы итәы дахдыркъеит, итәы дахыршьааит хәа. Аха уи ушақәшәо еиңш акәхап...

– Аеынкылара атахуп, аеынкылара... уаха цсыхәа амазам... – Таркан аңенцъыр днадцын, даины днатәеит, илаба наиватцаны.

– Арт Гәадали Рашьыти рыөнқәа шыкоу здырхуада?.. Убарт хазгәағозар хәа хәааххан, аха уахь хазнеихуазма, арт амлагацәа анааба!.. – Къахьыр убарт рыөнқәа днарыөнаңшыр итахын, аха изеилагзомызт уажәазы, уахь неишьа амамызт.

– Сара, мацк ианааҭацәыраха, али-пси рыбжьара снабжкъаны, икоу збеит... аха, иуқәшәира-исықәшәира иибаша!.. Уафы ихахы изаагом, еиҭахәашьагъы амам... – ихәеит Мзаут, хаарак аҭазамкәа, игәы аҭәкаҳаны.

Мзаут ибла иабатқъяз ахәара иҭәуадафын. Уажәы-уажәы игәы ҧызкаауаз цәхьатшьак изаҭомызт, дзаңырцуамызт, дхәынцаны даман деимарыхха, даунамышьтуа.

– Ант ахьнеиуаз ҭеирак шыкарымҭдоз сара аханатәгъы издыруан... – ихәеит Таркан даахәыц-хәыцны. Уака Таркан диашан, урт рхымәаңгашьа алтшәа лабҭаба иааңшхьан, урҭағыгыргъы егьалцуамызт.

Аҭа иҭеибахәаны иҭаз зегъы аңҭадырцәы, атрактор аус надыруан, агәашә инҭытцны излааз ала рҭынархеит, иааирак мәаңызгаз реиңш икарҭаз ргәы аздуны.

– Иахьа хәикәхеит, аха уацәы хара хәхь рҭаархозар акәхап... – Таркан, игәы иамукәа, дырәагъых дрызкылңшуа дахьылаз, ихы ааирҭысы-ааирҭысит, иңсахы еибакны, деикәыццо.

– Ант рыгәрас иугозеи!.. – Къахьыргъы гәынамзарак наинирҭшит дахьтәаз, ибла аңыцъқәа нхьаршьшьуа. – Ант накынтәи иааз цьушьома, араатәқәа роуп, имлашьуеит... – наҭиҭеит, гәампхара ҭазшьак наинырңшуа.

Абри ашьҭахь, Къахьыри Таркани раҭәак рыенмыахәа индәылҭцны аҭара рҭыназыркит, излааз аҭнашьҭахь ала рыенавакуа рҭынархарҭ. Мзаут иани иареи акрыфараз

ирыдырцалейт, ишрылшоз ала ирыдгыатцэы-гыатцэыло, аха дара, кыфан хаконуп, рхэан, мап ркит.

– Хара хыхь шэней, рацэак шэеыфнашэмырхан... – рхэейт иандэылцуаз.

Макыаназгыы шыжыын, ахыта афан адэахыы, иаунырыртэ ейцш. Амра ацэаара еимачыфыз ажэван иалцшуан итыггаза, амрагылара шыказ...

Кыхыыр дызташэаз арыцхара

Ауафы знык данымацкэиклакь, нас дыхбыкыны дынталойт хланцы, акыраамтагыы иара ишитыху дзышыакегылазом, егыа иеанишэаргыы. Ацстазаара шака дкыднакьо акара дархэыцуейт, даргэырфойт, егыырт рылымкаа абри афыза сара сзакэшэарыз хэа хыас икатцаны. Уара ишутыху иауцахуа узхыынхалоу, узхыыцшу, илакта-лакто геи-шыхеи ирыбжыкыаны инеиуа амфэхэаста. Уи уара ишутыхзам уанахнакьогыы ыкоуп. Зны убгалоит, ашыхара цамкыра унафкыаны, аха нас уцсы зеикэхар, унапыршышыуа, амфан афкыарста иалыхэхэо ахахэ царкэа унархыынхало уфынаухойт, дарфэагыых ункыдыфранза. Ацстазаара агыаргыалас иануп хэа шырхэо ейцш икоуп. Уахыаршэуа, уахыкыднакьо уздырзом. Уи ганкахыалагыы ибзиазар калап, акэымзар зегы-зегы удыртцэкьо указтгыы ухы еилацсон, еиланогон...

Абар шака цуазей, Кыхыыр, иани иаби рыцстазаара иалтци уажэи рыбжыара, афната зегы еиламырсзакэа иаазгауаз иара иакэын. Иабышытра хатыр акэйтцауан, алацш цэгыа иацэихычауан. Дагыныкэнагон, дагыазон, ишихэхэз ейцш. Псабарала ауафы ихэхэз далыхэданы дыказаргыы итахымызт. Дзыргэамцуаз шыказгыы, дзыргэыргыозгыы дацэхыатцны дкамлацызт. Иашыцэазаанатцыхаз-хазы ишрыманшэалахашаз аеа мфакэак ылырххыан... инхон, интуан дара ишыртахыз, акыргыы рееибыртахыан, ацстазаара акы хзалкэыкэауазар хэа рхы иахэаны. Иара иакэгэышыан абицынць зегы ахыызгыы ахымзггы хадас иамаз, изхагылаз, изхыыцшыз. Агэылбра иацыз мырззакэа иагон иеичаханы рызынтэыкгыы.

Рхәычра, рқәыңшра зегъ зыдхәалаз иацәхьатны калашьа шрымамыз ибзиатцәкьаны рыхшыѡаѣ иааихьан. Егьаңьара иказаргы, абра иныкәымпшыр, ргәы рахатхомызт, абра иныкәыңшыр, хьаак рымазаргы иаахнаеуан, цсеивгарак нарнатон, акыраамтагы инарызхартә еиңш.

Аѡната дуззагы аныкәгара аңьабаа дуззагы ацын, аха иара макьаназгы, зегъы ишрыхәтаз еиңш, еиламырсзакәа иааигон иахьауажәраанзагы. Адунеи аѣы уи еихаз акагь имазамызт. Аха атцыхәтәаны абри аѡната ду, измышчакәа илеимпытцаарызшәа, ихәаш-гәашаны иааимпытaxeит, хырхартак изамтазо. Уи ахьаа, дызлымгаша ачымазара еиңш, деихәлагәаны даман, илшара шазымхоз еиңш, дагьзацәомызт. Убри акәын еихаразак дзыргәатеиуаз, ихлахатц зыргыжьуаз. Илшараны иказ изымѡаңымгазшәа, цхыраарак изадымтазшәа итаауаз ахәыцрақәа дызрымпытцтуамызт.

Зегъы иреицәоуп, уара утәы, уңьабаа зду, угәыблра зцу, уаб имызркәа иааигаз, исыхьчоит хәа иакәукзаргы ианузымышьчо, умчыдаханы уанаанхо. Ускан уцәа утагыжьуеит, уцстазаара ѣахуцәарц иакәукуеит, узхәынчаз узампытцтуам, улшара амачра иахкьаны уахәланагәоит, азеибафара-азмыжьра еилычәара науѣатцәо. Ари еихау арыцхара зыкалома ацстазаараѣы!.. Ускан убжьы ургоит зегъы ирахартә, игәныркылартә, цхыраарак рызсытозар хәа. Изахаша, иуцхрааша дкамлар, ишцаупсыхәои анцәа узша!.. Узатәха, урыцхәхәха адгьыл уаакәхоит, иааукәыршаны зехьынңьара итацәыраханы, ухала затцәык уаакәхазшәа. Кьахьыргы уажәы ихәыцрақәа рыла абри аѡыза атагылазаашьаѣы днаагазшәа ихы ицхьазон...

Закәытә ңьабааз иныкәибахьаз Кьахьыр иаб Дарыкәагы абрака!.. Махәар-шьахәарла иеибагаз ауаѡ нага абри адгьыл азыхәан насыңла анцәа дишан, иааилимыршоз хәа акагы ыказамызт. Иңсы ахьынзатәз адгьыли иареи убас еимадан, еилатәаны, егьа уеазушәаргы иузеиңкәымтхазо. Уи дахзызауан, дазгәыкуан... дныкәнагон, даазон. Ирахә-ишәахә, инхара-инцыра еиѣызбаашаз агәамч ду змаз уаѡын

Дарыкæа. Игæаратæ унталар угæы нтнагон уназхыпшуаз ихкаара-ишæыр цлакæа, икæатца. Ачеицъыка азыхæангъы анцæа дрыцханы дазиимшеит. Зегъы имыхæфæкæа ирылиршауан. Хæтыр зыкæтатæыз хæтыр икæымтцакæа доуишьтуамызт, ус икæзшьан.

Къахъыр иаб ахаангъы арахæ хæтыр изрыкæын. Ацъмакæа ирзаныз аныкæыргæгъы, ашьамака еихагъы игæцараркуа иалагеит. Рышьтахъ ахъацарафъы уахынла ижахæо иахъынтатæоз унарылацшыр, угæы азнархарын. Хышхартцæы агымхацызт бзантыкгъы рыфæнатæ. Ашæхакæа рфаны еснагъ иаацæырылгон Цатаркан ицхæыс Хытыцкæыр. Иназгæылалтцоз абыста еикæтцакæа ахæша наргæылыжжуан ифеижь-канталеиуа.

Къахъыргъысабышьтрасырзуамхæадафъыниахъынзаилшоз. Арахæ мацымкæангъы изанын. Урт дышцарыхзызаауаз, ишцаныкæигоз ухæарауазеи!.. Мышкызатцæыкгъы илацш нарыхъмырскæа, иаанижъуамызт. Уи иара изгæдуран, уи иара иеизхаран. Апхынразы ишилшоз ала рыфатæ еикæиршæон. Атæафæакæа наганы азынразы иахъытцеикуаз аказарма хæхæафъы инеикæаиргылон ицахкааны, икæацæ-кæацæза. Апхæафæакæа ахкаарафъы итубаауан шака утахыз, икæап-кæапза, ирманшæаланы еикæтцаны.

Азынразы зегъы рытракæа рзалхны, ихкаа-фæкааны ирзыканитон, аки-аки неиламкъакъартæ еипш. Уимоу, абри афъыза атагылазаашъа ианакæшæагъы, абна иахъынзалазгъы хылацшрада иаанижъуамызт, еимкъарак шааибалакъ длабжъкъаны, цхæык нарымтцапсаны днарцъырцуан. Урт зтæикуаз аказарма ду рбылхъан афнытæ, уахынла абнарафъы ицæытцапхъон.

Рхæбла афынтæи иара затцæык иакæын зырахæ аанханы икæз атыхæтæанынза. Егъырт зегъы зырахæ ыкæыргæхъан, иршьхъан, ирфахъан рыцхашъарак злазамыз ацсымцкъафæа. Къахъыр шака дашътааз сырахæ ма исзеикæырхозар хæа. Абнарахъ иганы акашæа рымтцаипсауан, фынла убрахъ иабарц, ицыхлымуа игæараз рылапш итамшæарц. Къахъыр ирахæ ахъаанхаз, иахъеикæхаз оумашæа иубаратæы икан.

– Егъарааны дыказарггы абри ирахә дрықәзуеит, днарықәхәаша дцоит, иара дшафәу ала изыхъчауа цыишьоит... – лхәон Къахъыр ипхәыс Арда, лхатца днаикәгәамтцуа, дызфыз ахыылбоз. – Арахә роума, хара ххы агартә хамам... ххы хзеикәырхауам... хшәа-зызо абра хкыдкәыкәлоуп, икахцара хакәымшәо... – днаикәгәамтцуан. Аха еикәзырхаз хәа ирыпхъазоз рымхыртә анафсан ирытцакны ирымаз ахъацара, абнара акәын. Уи акырггы иахъчеит, аха ант рылапш итцамшәакәа, ирызгәамтцкәа икахызма, фнатей хкаареи ацәышлампыр еипш ирхәытцаланы еимыздахъаз!..

Уи аены Къахъыр заанатцы ирахә еилиргахъан. Ишыкаитцалац еипш, днарытцакъаны, пытк наф инаскъацаны даахынхәит афныка. Амшггы акыр инаскъахъан. Арахә наф итцымтцкәа, ахкаара аназарафы игылаз апхәафкәа иамтцагылан инацрыхауа.

Уи аены икалаз дунеихаанггы ихаштраны дыкоума Къахъыр!.. Ари афызә калап хәа иакәымгәыгуаз ахысыбжь иаагаз ицәа даатанарзызааит дшазыпшзамыз. Иааигәазаны еишътаргыланы дхысуан рыцхашъара зламыз азәы. Къахъыр ахышәтхәа ифнашътыхәала дындәылкәеит деилашны, акаггы агәхъаа мкзакәа. Тарканггы, Мзаутггы иаарзымбатәбараханы ифатцкәеит икалаз рзеилымкаакәа.

– Сызжәкәа... сыжжәкәа ирылахысуеит!.. Сызжәкәа ршьуеит, шәара мыжда!.. – даагытцәыгытцәеит Къахъыр, инапкәа фышътыхны рышка дынхәапшуа. Ацхыраара дахәон уафы ишимбац ала, аха ирылшагәышьоз. Абфъар зкыз ахысра дакәытцуамызт. Арахә ааилауатырит, иааилагызит. – Цшы... цшы... цшы!.. – ибжы нарыкәиргеит уахъ деиханы. Асы дылхо ифынеихарц игәы интәикит. Ижжәкәа рыда уажәы акаггы ибомызт. Мчык ихон убрахъ иааикәирхарашәа. Иеааиркъахәит, иеааиркъакәеит иееихаргәгәауа. Мчык даршуан.

– Икауцои, уара?.. Уеилагама?.. Уиас арахъ, уиас!.. – Таркан ибжы наикәиргеит уи, аха Къахъыр даанфәсуа дыкахызма, знык дандәыкәла, ихыткәара дацныкәар акәын. – Деилагазаап ари!.. Иухы, уара... икауцо закәызеи?! – Таркан уи днаихъзан,

деимлагәа дааникылеит. Акыраамтагыы иеирххон Кыахыыр, иблакәа амца рхыжжыла ицо| Игәыпжәара изыкжомызт, иеизеикәкуамызт. – Закәызеи икаутцо, ухы рыкәутцома урахә?.. – днаизагыт Таркан иеааибаркны. – Хазтагылоу умбазои... акәкәахәа иҳалахысуа?..

Таркани Кыахыыри ааскәан, аәнашьтахь инавтагылеит икало аабап хәа. Мзаутгы ашьтахьтәи ашә дкылцшны дыпшуеит уахь, илацш еихмырсыгыкәа, иенадкылашәа.

Кыахыыр ицәацшь замана, итыгәза, ацәа итыцәраауа иказ, азәы исцәимзондаз хәа еснагь гәтыхас имаз, уажәы ахы анакәшәа, икаауа, егырт ирыпкыаны, цхьака афынанахеит, асы еимгәыцкәауа. Ажәкәагы, азаара рзаазшәа, еибархәауа уи инашьталеит еихымза-еицымзо. Акакала афыв-сывхәа ахкәа шазывасуаз акыр инаскьеит, ахкаара итагыбжыуа, аха икахауамызт, ифны ацара ишафыц иафын, зны ахы ларкәуа, зны ишьтыцо.

– Икарцозеи, икәынтәаша, икарцозеи?! – Кыахыыр ихихаштны ибжыы нхалеитцеит ифацаза, ихкаара нтырцәажәауа. – Сыцә ршыуеит... сыцә рыцха!.. – акыр ихьааигеит, акыр дазыгәжәажәеит, аха цхыраашьа аитартә изыкамлеит. Арака даҕаа уск цон, даҕаа уск мөапысуан, имч зкәымхашаз... Ирахә зеггы ирыхтнитцоз, зегь реиха дзыцклацшуаз, уажәы икылкааны еихсуан аерманцәа ахьынхоз шыказ фнык акынтәи. Уаакәын рыштабгы ахыкәз. Уаанза иазкылацшхьазар акәхарын, тахак артомызт, харантәила ашьапы икәыркьарц.

Убри аамтазы, ацә ишалшоз ихәааит, абжыы халатцаны, ацхыраара иахәозшәа... Мчымхаракишақәшәаз унардыруан... Ишнеиуаз, уаха иамышьтызар акәхап, инцәытцаххит, ашьапкәа ирызнымкылакәа. Иаахәны ианынкаха, ицакь-цакьуа аҕазеикәкуамызт арыцхара иакәшәаз, иатцгәашаз, иацхраашаз хәа азәгы дзыкамлазакәа. Егырт ажәкәагы, цсрак иакәшәаз реицш, оуман икарцоз еибаркаауа. Зеггы ахыкәшаны иацәхасуан иахзыргылозар хәа, аха уи уажәшьта изгыломызт, изгашаз ахызатә агәатца енацәаахьан, наунагза ашьапы изыкәымгылартә еицш.

Ахысбыжықаагы ааикәтәеит убасқан.

– Иршыт... иршыт... сығәнаха зықәшәаша!.. Зашәа даргы убас ирлахынтцахаша!.. – Кыхыыр игәы пшаауан дзымеитатцуа дахыглаз. Аңсабарагы иааилахәашы-иааилахынхәышшәа ибеит аминутказы. Дахыазмыцхрааз дааикәанархәит.

– Уееикәк, иазхоуп уажәшәта!.. Арақа хара лшара хамамызт!.. – Тарқан уи днаикәцәкәеит. Арахә ргәыблра ду змаз Кыхыыр ицә ахышәтәз дзымнеиуа дгыланы дзыпшуан асы иахыылхоз, иахыылабылгьоз, аңсы нахшәаанза.

– Урт сыцә акәын иртахыз... агәнаха рзымгааит!.. – даагәынқыт Кыхыыр дыңсадаха, зегь изеипшхазшәа дахыглаз.

Ацә ахыгы изымнеиуа, афнықагы изыфнамлакәа ишгылаз ауп пшьфуаак, бңарла еикәных, ашта ишааталаз. Ицәымкыр-цәымкырза, сапынк нарыңшыны бзантыкгы зык нарфарымтәацт ухәарын...

Тарқангы, Кыхыыргы, Мзаутгы иахәаадәылтыз, наф уаха имнаскыакәа, абартца иаатцагылеит рееикәырңсны, узрыламкыакыазо рычехыршәаа. Урт рлакта антәцшра аңсра ирзафызан, убриақара ргәы кыднаххән. Рцәымығхара рғапшылара иуанахәон рлактақәа ырмашыңаны иахыглаз. Дара, җырң-җырңхәа асы еимгәхәо ишааиуаз, афны абартца итамлакәа иаатгылеит рычхаршаланы, абри аамта изтагылаз иртахыз шалдыршоз нарфубаауа. Аказыхәан ус аламала рхы ладыркәыргы ртахымызт.

– Аңхыраара хтахуп... шәхацхраароуп!.. Ацә ацәа ахыхтәуп, еимҗыкыкәатәуп... – ихәеит руазәк иҗаарзажәны, иблақәа кәаз-кәазза, аҗыфрадағь пшра итаны дахыглаз.

Кыхыыр бла-бла дрыхәапшуан, ргәағ кны дагон, аха рықәҗитүамызт. Аха ашьтахь дааиташәан, иблақәа ырмашыңаны днарғапшит, гәампхара-кәзшьак наитцубаауа. Тарқан, урт иакәымк нарғаижыыр хәа дацәшәон, Кыхыыр икәзшьақәа уажәы ибазма.

– Шәанаңьалбеит, харгы хуаауп... аңсы ххоуп... еилкааракгы хамоуп хәа хәкоуп... Хтәы-хамәа хара

хақәйтзамкәа хзыхкьазеи?! Насгы ас иргәаҥны изышәшьуаз,
ус шәаиргы ишәымгози!.. – Кьахьыр деицрашәаны, ицә
иeixсны изшытцәҥыз деиликаарц итахышшәа дырҭаҭшуан,
ичхара еиха-еиха изеикәымкуа.

– Хара хақәзам иeixсуаз... хара хақәзам изшыыз... Уи
аштаб аихабы иоуп, Тамаз зыхьзу. Уи шәаргы дыжәдыруеит...
деихабуп... Иихәо ауп харгы инахагзо. Иахьа имшира
мәапыргоит... – даацәажәеит ацкәын шатлаҥашәа иҥаз.

– Аа, имшира акәзар, иазгәатәтәуп жәахәарада... уи
ус иныжтәу усым... – ихы ааиртцысы-ааиртцысит Тарҥан,
иихәаз акәымкәа ифнытҥа аеак таҥны, ргәы дамыскәа,
иәаамаратәны. Иакәымк ахь икылеибамҥакәа изеилгозар
хәа гәтаҥыс иааҥаитеит. Уи дацәшәон Тарҥан.

– Аәгы хтахуп хара... аәгы хашәтароуп!.. – уи ацкәын
иумамзаргы мчыла иумпытцызцаақәоз рҥазшәа иныцшуан
ицәажәашәала.

Кьахьыр иихәара ифамшәо дааихәлахеит. Ҧык тацәахны
иман ирымбацкәа, аха ацәыргара итахымызт.

– Сынтәа афы тахтәартә еипш атагылазаашәа хамамызт,
анахь хшыфуаз, арахь хшыфуаз... Насгы ашьақаргы
абаҥахыз?... – Кьахьыр дкәанызануа даацәажәеит хфыхшьак
сзыҥацозар хәа. Афы акәым, иахьибозгы ихлахат
аргыжьуан, игәы еиланартәон инаитцәгәҥаны, деилшьаауа.

– Ирутароуп, Кьахьыр, ирутароуп... кыр умазар... уахагы
цсыхәашәагә амазам... Ухшыф уахымцын, уазхәыци
хтагылазаашәа!.. – Тарҥан уи алакәакра днапыфланы ихы
наикәикит, урт зыхьаауаз ихафы иааҥаны дназхәыцырц. Мап
икыр, ишакәым ирызныҥәар хәа дацәшәон. Ирхәоз анагзара,
аамтала акәзаргы, цсеивгарак шырнатоз агәра инаргон.

...Кьахьыр, игәы еилатәо, ицә ацәа ахьахырхуаз
дырхагыланы дрыхәацшуан. Абыржәы акәын урт ирықәна-
гахашаз ианақәыршәатәыз, ицкьашәҥа ианықәтатәыз, аха
ихы иаирхәашаз, дызларылгашаз акаҥы импыхьашәомызт.
Урт агәаеанызаара еснаҥ иацәхьатцуамызт. Рабцарқәа
иаарыхтәгәлаз дара ртәык импытаргәгәа настхашәа дгылан,
азәы иәааирқәацаргы, дышныцкьара иеибытаны.

Къахьыр цъабаала ииаазаз, нас бзиаарак иазикырц иитахыз ицэ, ианакэызаалакгы илацш ицимыжъуаз, хабла назак еилзыргашаз, уажэы асы илагэаны, абгакэа реицш акэын ишахаз, ажэыркъ-жэыркъхэа ацэа ахыхуа. Аныкэгара бзиа змаз ишшацасалаха иахышыцэз ажышэкэа цыцны ицон. Зынара цэацэарак ныкэызгашаз импыцдышша иахыцоз, хэыцра-шэкы ицэырнагон Къахьыр.

Ацэа анахырх, апыжэ-сыжэхэа аихала иныбжъасуа иаимэдыркыкэит иара уатэкъа иаразнакы, рацэак реадмырхалакэа. Рызынтэыкгы шыапык-шыапык аашытырхын, ирыманы реынархеит асы инылархэазо.

Урт ашта ианынтыцуаз, Къахьыр ирызирхиаз рыцгы аашытырхит, ргэалакэаара акэыбзиаханы, аха ирышытацшуаз урт имцапыргауаз рыхэымгаракэа афеахэа рхапыцкэа еиханаргэгон, еаамцанык еицшымкэа.

– Ахи, амгэеи, ашыапкэеи роуп хара иахэаанрыжыыз... Уаха акагы хэаламыт... – Къахьыр игэы неилацэан, илагырзкэа нхакекэалейт, абас дахымычыдахаз игэы арцшауа.

Царкан ацэ ахы асы илархэазо иааиган, ауацак апхъа инышытеитейт ашыа ахыжжы, нас ацэа ахыхны, ижэны акрларфарц азы...

Къахьыр ариафны даанрыжыыр ибаргэыз!.. Къахьыр уафы ишимбац ала игэы цнажэейт ашытахь, дук хара имгакэа, дзыкэдыршэаз азалымдаракэа. Знык дынлацшыкэыртца, нас даанрыжыуа икахызма, уажэы-уажэы игэашэ иаадгылон, цахак наимцауа. Ицсеибакра ихэдацэа цнакаауан, дахэаеуан, азсара ззымдыруа, азмыжыра иалахаз иеицш. Аиаша ныкэызгоз ахыимбоз ицсахы еибанаркуан. Ауаа абас игыгшэыгны икалап хэа игэы иаанагомыт. Итэы-имаа иара дакэицымкэа, шыоуы ишыртахыз рхы иахыадырхэоз гыицжэаран изнарцысуаз.

– Уцсы ахытахаз анцэа уиэхэала!.. Арахэ роума уара хэаас иумоу?.. Аибашыра цоит, иумбазои, аибашыра!.. – инаикэцэкэейт рцамцазы реынхыршэааны, жэа кэандак нарфэытымшэазо.

Ускан, акыр ицэхашхазаргы, ргэахеибакра иеа-кэимыршэейт, иеафеаимыжыт... Ижэкэа еибаркаауа ашта

интыргейт. Ари афыз а дақымшәацызт, ари афыз а имаҳацызт
Кяхьыр бзантцыкгы.

Кяхьыр аухантәаракгы дмыцәазакәа иааиршеит
дшыгәжәәжәоз, Таркан дышиабжьоз. Астәкәа дақәгәыгуамызт.

– Ишпақалои уажәшьта, хҳаблағы рахәык анзамкәа?..
Хзатә-затәза, хазхыпшуа хәа акагы ыказамкәа,
агәысакара хашпақәдырхеи?.. Знык, пхаррак каланы,
аапынрак ахь хазкылсыргы нхашьас ихамоузеи рахәыда-
шәахәыда?.. Ахәирагы наххылиаашт... Хәикәхазаргы, ххы
зланыкәаагараны икоузеи?! Зегь рыла хашпеимырцәеи
адунеи ианызааша!.. Ххы абаагои анцәаузша?.. – Кяхьыр
ихәаакәа еикәыртәашьак изатомызт, ицәытаихәаеырц
дшафызгы. Апсабарей иарей еикәытханы, дзатәхазшәа,
маң-маң дацәхьатцуазшәа ибон дац-пашәла наңьнатә аахыс
дызларсыз, дызмадаз. Аибашьра астәкәа дтанаргылап хәа
игәы иаанагомызт.

– Уаҳа сырахә рхәы схәом, рыпхь схәом... руац тызгом...
саадыртынчит... – Кяхьыр игәы псадахазшәа, дыггаза
даанхеит, акагы дамаразамкәа. Ихазыхәан дцәәжәозшәа
акәын дышцәәжәоз, ибжы рмачны, уажәы-уажәы ихахәы
еилыггара инапы налшыа.

– Узықшәо зегы ухы ануриналароуп... уаҳа
ишпақауцари?.. Уазхәыци, ихалшои хара абри афыз
аамтазы?.. Акымзаракгы халшазом... – Таркан уи
диқақьақьаны диқажарц дафын иахынзаилшоу. Уаҳа даеа
цхыраарак изитомызт, иаргы убас деимырцәахьан.

Адыршәены Кяхьыр, уаҳа гәалақарак имазамкәа,
деихәлашышы иеахыныкәижыыз, дшықәиаз иааихигейт
иааилахәлаанзагы. Ғаамтанык еипшымкәа, имаха-шыаха
дырзышытымхуа, деимырхха дызкыз ахәыцрақәа имч еихә-
еихә илрыцәцәауан, акәымзар акала изицхраауамызт.
Шықәсырацәала еипмырқыазакәа иааигоз ирахәгы
ыкамызт, ишәахәгы ыкамызт. Ифны-игәараґа, инхара-
интыра изатәны, цхыраарак рызимтазо иаанхазшәа, игәы
еикәызхәалашаз акагы рызитбаауамызт дназхәапшуаз.
Арака ауафы арыцхара дыштагылаз еипш, апсабарагы

арцхара иштагылаз убартан. Гəахəарак, гəеитцыхрак уи алақта
иуытцгомызт, еихаҕəызны иҕан...

Дыгə агəыхь изцəырызгаз

– Ох-ох!.. Иаланакшоит... иаланакшоит аҕытцəыхəа!..
Иарамышкахала наҕ сагар сҕынчымхози, исыбаргəыз!..
Ариаҕарагы салацшуазма!.. – Дыгə игəы кны уажəы-уажəы
дынхықəтəалон. – Сагоит... егьарааны сыҕазаргы сагоит!.. –
иблақəа хыхəхəала днарыхəацшит иацхьа итəаз. Агыларагы
рацəак игəы ахəомызт иахьа. Иахьышьтаз мацк еилыргашəа
иҕан, аха егьырахьҕа ишеилажыц еилажын, еилыргашьак
амазамкəа. Хацтина уи лгəы ахыломызт аҕнытə ус
иаанлыжыт даламкыскəа. Иааиуазгы рылацш инытцашəон,
аха уиаҕара аимырттаара рəазыркуамызт, араҕа зегь рҕыц
ишықəырцяхьаз иназхəыцны.

Хар имазамкəа дааиуан ариабжьаракгы. Ари афьза
арыцхара инташəеижьтеи игəыхь изцəырымтцацызт.
Игəы каханы дыҕан, илахь еиқəын, аха макьаназы ишьапы
днанагон. Хацтина лакəын иара еихаразак дзыцəшəоз. Уи зны
дышьталон, зны днагылон, лчымазара лəалтəомызт. Лмаҕацəа
амлаиакырхəадшəаны илылшозалакрырзылуан, крырфəлтон
иаалыцырхырааны. Дыгə зны анахь дындəылтцуан, арахь
дындəылтцуан, афны ихы изыфнакуамызт.

Рыцкəын Кəатат уажəы ара дыҕазтгы ирыбаргəыз!..
Зегы днархагыжьуан, днархыкəшауан ргəы иамыргакəа.
Рҕаца ҕадыцгыгы дшəаҕьаны дахьцаз, уаха лыхабаркгы
ыҕазамызт. Лтаацəарафы дахьнеиз уаҕа даанхеит, арахьаашьа
лыҕамтцазакəа. Ма уи дрымазтгы, быстагы рзылымуаз!..
Кəатат дзыцсазгы уажəшьтоуп ианеилыркааз. Мфəидарак
иазқəынца, абартца даатцаланы, аҕьафхəа инарызкаижьуан,
хьтагы иамкратəы, мцакгы нарзеихəлеикуан. Иагьа ус
иҕазаргы, цəыссыхəа, еибамкуаз амфы цəылацсқəа
еихəлажыны, ауацьаҕ иадиртəаломызт еиқəыхьшəашəа.

Аккаһәа изкуаз аһаца мыҕқаа ирылыһадаахан, абна аһынтәи аагашыак рзатомызт.

Дыгә даауцылацыңхыаза игәы шикуаз, атдыхәтәаны дзықәшәаз ашәарақаа рақәхап изыхкыаз, инеихыңсаазшәа ихаштны дыкан.

– Егъараан сыҕазаргы, уаһы симбазакәа, сгәы сагоит... – имшын абжыааңны днауцылацыңхыаза. Убриаҕара дацәшәон аңсра, ишакәым узиацәажәомызт. Уимоу, инамыцхәны ажәак науҕытшәаргы. – Изуумхәарызеи уара, абгалаң еиңш уҕоуп, хыхыкгы умқан иқәлом... ухы еибгоуп, ушыапы еибгоуп... – хәа науҕаирхыуан. – Сара аибашыра дуи аңсреи-абзареи ихсызымгаң иҕоузеи?... Нас шәара шәоума сара сеилызкаауа?... – ихәон, гәынамзarak неинырңшы.

– Уеилаҳаауеит, Дыгә... уеилаҳаауеит!.. Иухугахыоугы аадыруеит!.. – имаркуамызт, игәы инархыыр хәа иацәшәаны.

Аибашыра дуззaгы, иқәыңшраамтaзы ихызан, иара даламырхәыкәа, ус иниаҕыны изымцеит. Ахәрақәа рацәаны изыннажын, иахыа уажәраанзaгы тахак иртомызт дахыцалакгы. Урт иреицәахеит иңа, чкәынцәақәаки иареи ргәааибaгара иахҕыны, амашәыр аныҕаитцaз изцәырнагаз агәыхы. Уи дҕақәақәаны иңсы еиқәирхахыан. Кәатат урт алазқәа, ихыччарц ақәызкыз, рыңсы егымцо-иагымаауа ишытaцаны днарңыртижытеи, уаха рыхабаркгы имбацыт.

– Умшәан, Дыгә... убзиахоит... уеомтaроуп!.. – ихәеит Таркан уажә дахытәаз. – Уара уеиңш, зегы ртагылазаашыа убас иҕоуп... агәкажыра атахзам... хазынтәыкгы иахпеиңшу ауп... Ухаткы ицеит, хыаас иҕаумтaн... уазымхәыцын!..

– Иахак измыршоз ңысышьеит... хшеикәшауаз, дшуазыруаз иааихигеит. Иахыагы дзымгылазеит заанатцы... – Хаңтина дахышытaз лхы шытырззашәа даацәажәеит, Тарканраа ахыылбаз лыңсы ааикәнахәалазшәа.

– Дыгә, уаргы уеилаҳаауеит, аха харгы хайлукаароуп... Умацара уакәзам ари азыблара иалашәаз... – хазынтәыкгы... Ыы, сара маң сцәыргамa?... Кыахыыр маң ицәыргамa?... – Таркан ихы Дыгә инаикәикит, дызташәаз аиаша хата аацәырганы иеиликаарц. – Кыахыыр иаҕара арахе ззаныдаз...

арахә ирыхызыаауадаз?.. Иааумгои нас?.. Ауха иеизымшыт
ауп игхаз... Ыы, сара сыжәкәа хқа, ишынкахъара иказ,
егьырт иреицәазма?.. Насгы изакәытә жәкәаз?! Сара малс
исымаз убарт ракәгышыан... Узхәыци иахъатәи парала
урт шақа иаңсаз!.. Уажәшыта, хаңсы еиқәхаргы, сара соума
ант рөызцәа ажәкәа аахәаны ианызцауа?! Зегь хъаак-хъаак
хамоуп, аха хәехаргәгәароуп, хгәы кахмыжыроуп, хазцәымгу
ицасхәафьнтәигы... Иабакоу суасақәа... рыхабарк збама?..
Илашытахәашьтартәит... Шәара ма шәкәйтқәа аанымхеи...
шәцагы аңш тами?.. Хара хкәйтқәагы ыкам, хаңшгы
ыкам... – Таркан маңк иеаарымчшәа даацәажәеит.

– Хкәйтқәагы ргозар акәхап, хаңшгы... ус хаан-
рыжыама?.. – Хаңтина лгәы кахазаны, деиқәхъахъа днар-
фаңшит. – Анцәа хәихъчароуп, уаха ихалшагәышыөзеи!.. Ан-
цәа ида гәыгырта хамазам!.. – нацылцеит.

– Сыжәкәа, сыеқәа, сеуардын еиқәышәшәа... нхафык
дшынхоз еиңш снымхози саргы... – игәалаиршәон Дыгә
мчымхарала дзыхъцәуо ицәыргақәаз инхара матәахәкәеи
ирахәи. Урт ус амала ишимоуз, амала ишимырхаз дазхәыцуан.
Шақа шықәса аңбабаа рыдибалахъаз дынцәытхәхуа,
днaryшытагәатеиуа. – Урт рыла акәын сыңсы златаз...
сызланхоз... еыда хазхәартәузеи, хзыламтәо, хзымцәагәо!..

Дыгә, абри дызташәаз аамта иңырхагәхәит акәымзар,
нхафык иахәсабала хар имазамкәа иеышыақәиργылахъан.
Ирахә ыкан, ишәахә ыкан, инхара уафы дааигәыргьаратәы
аееибнатахъан. Иматцурта ухәару, икәасқьа ухәару, иказарма
еитцхәа ухәару, иашта-ихкаара улаңш нарыдхалон. Абарт
зегьы рныкәгара аңбабаа рзацин, аха иара изыхәан уи еихау
уаха цстазаара ыкамызт.

Егъараан дубаргы Дыгә ашара дацгылон. Ирахә
днaryлаңшуан. Нас дхыкә-хыкәуа, азаза ихышы, иеқәа
днaryшытхалон. Уахынла ишыаханы ианауишьтлакь, инеины
Мзаутраа рфаңхъа адә хәыцафы инықәлон, аңыжә-ңыжәхәа
ихәуа, уахашаанза атәцәабжыы улымха цнахуа.

Мзаут дгыланы маза-аргама шаќантэ урт дрытцаќыаны иќаицахъааз!.. Ушрытцаќо ибаргы иѓааћхомызт Дыгэ, иаразнакы дааикэанаршэуан.

– Шэанрылацэаѓо бзиоуп, абжъааћны ижэбаны шэаанхом, – ихэон иаћцаны ианкаицоз дцэйтцаќэиндќэиндуа. Аиаша ухэарами, ари ахаблафы арт аеќэа зхы иазмырхэацыз азэгы дыќазамызт. Дыгэ импыћыхра даараза ицэѓан, аха иуашигомызт. Урт рыла ирцэаѓэон, илартцон рыхкаарќэа, даеа цэаѓэагак, латцагак ала ианзеиќэымшэалаќы.

– Оумашэа иубаша, ашыстаацэа реићш ашыжэ иаакылсит. Аштэ ишааќэлазтцаќы, ишаќы-шаќы иахъабалаќы иааимырдеит. Иќашэћо закэызеи, шэзышыћоузеи хэа уразтцаар руама?.. Амчра дара ирымоуп... Раћхъаза ацатцаќа, сеуардын ахытцагылаз рылаћш наќэшэеит... Нас аказармафы иахшыыз ахамутќэагы ааргеит. Аеќэа ахакара ићамыз, иаарцан, ажэжэа-ћпаћэа ахамутќэа нархартцеит, аѓэраќэа нарѓартцеит... Уаф ихэатэы заћауаз раќэмызт... Реићабшэа иќаз ус дгыланы дрыхэаћшуан... Иќаћтахуаз, реуардынгы даргы еиќэыршэаны агэшэ инћаагеит...

Убри аамћазы, ћшазыћшзамыз, аћќэынцэа акы аарѓэалашэахын, еибархэаганы аматурћахь рёынархеит. Саргы иаасѓэамћхеит... Урт абћъар рќзамызт, абћъар зкыз рећабы иакэын. Аћќэынцэа иќартцозгы иара иакэын идзырќатцоз. Сѓэы иазымћћаќэа, абартцафы снейуан еићш, рылаћш иахыћдашэаз здырхуада, сыћшызар, ћъара аамћакы ќаланы азлагарахь ихэзгозар хэа ирмазеины ихэамаз аћш зћаз аатцэа еимаќы-еиёаќуа иаадэылыргеит. Уи анызба, иаасцэымыћхан, инасымфатэны, снамћасны иааскит ирысымћарц. Дара ируамызт ирымгар... Срыдѓатцэыѓатцэылеит, аха еѓсылдмыршарц аќэыркит, сыѓэхъаагы мќзакэа. – Уара уца азна аћш ћоуп, хара акаѓы хэамазам, – рхэеит. Смаћацэа ирыќэлоуп, уара!.. Аатцэа анааимёхархха, иааћыћлан, ашырќххэа асы инылаћсеит аћш илеишыћќыаны. Ма хцагы кырћандаз!..

– Уажэшћта уара иумаз... ухы иархэа!.. – рхэан, иццаќы-ццаќуа аштэ инћыћцит. – Шэызуствэада?.. Шэабантэиааи,

уара?.. – схәеит, аха ант сара исызхьаңшуа иҥахызма...
убри сгәы снархьит, Җарҗан... сгәы пнажәеит, схы ахьызгара
сзымдыруа... Ох, ох!.. – Дыгә инапы игәы инадикылан,
даагәынқьит. Игәы ашытыбжь инапы ианыруан дықдықхәа
аус ахьауаз.

– Урт нхытцынтәи иааз ңушьома?.. Абри иҥаландырхаз
роуп, маанала иҥатчаланы хрыладырҗашьарц иҥаларыңсаз...
зеагақәа зхарззала, арашәатә шәымоума хәа иҥалаз... хәтаца
еиҗшаны изҗахтцоз ирыхшаз... аа, уажәы хәхькылыргаз,
ишхазныкәо!.. – Кыахьыр игәы змыртынчуаз, игәы итцхоз
шырацәаз инубаалон. Уигьы ариабжьарак ихигақәахьаз
дырҗәырны даман деихәлага, бҗеитцыхьртәк инамтәзо.

– Ирҗаху рытатәуп... ирҗаху ргаант!.. Ирҗагылатәым,
убриоуп сара сгәы иаанаго... Җара урт хәрҗагылартә еиңш
атәгылазаашьа җамам уажәазы... – нрәтеикит Мзаут. Изтәшәаз
уаха высшьак аманы ибомыт дахьазхәыцуаз. Ахеиқәырхара,
ахеицахара акәын еиҳаразак, егьа гәәкәра цәгьа итәшәозаргы
хшыҗышытәра ззырушаз. Знык изеиқәхар, изалтыр, нас
иутәыз, ихәатәыз, урт ишрызнеиуаз акы азырзбарын, аамтәк
рзыкалар.

– Аиеи, убас хныкәароуп, уахагь ңсыхәа җамазам... –
ихәеит Җарҗангы, Мзаут ииҳәаз инадцәыланы. – Җаамтанык
еиңшымкәа ахеиқәырхара аҗахуп абыржәы... Хаштәра
җамтәкәа убри иазхәыцлатәуп еснагь... – днарылабжьеит,
иахьатәи рҗагылазаашьа цакыс иамаз иазырхәыцуа.

– Шәгыланы шәаалеи арахь, җара хашҗа... рацәак
шәеыҗнашәмырхан!.. Иахьа заанаты шәанахамба, акы
шәыхьыз ңьахшьан... – ихәеит Кыахьыр идәылтцымтәзы. –
Җьарак хәказаант, иҥахьлакгы еицхәхьып...

– Хзыхьчоз ааихьома? – убри дназцаант Дыгә.

– Урт иацгы иҗамызт, жәацгы иҗамызт, иахьагы
изыҗамларгы алшоит, аха хабарыцәои?.. Рылаңш ххым
ңушьома?.. Җла иахантәаракгы җааихакык җанатомызт,
зәыр дааиуазар хәа иҗазкылңшуазар акәхарын... – Җарҗангы
дҗагылеит андәылтцразы иеаантцыхуа, ихылңа неихатаны.

– Шәнеи ирласны, шәеыншәмырхакәа... – ихәеит Мзаутгы. Рхала абрака рааныжыра макъаназгы ишәартан, иблакыблацәо ахабла иалаз рыгәра угартә икамыт.

– Ох, ох!.. Сгәы мыжда сагоит, егъараан сыказаргы!.. – Дыгә, икаруат аханы игылаз акаардә икәыз иматәакәа даарыханы, аеиелахәара иеыназикит. – Баргы бгылароуп! – Хаптина иналыдитцеит лыгәшәамшәа хәауа. Хаптина лымаха-шәаха хыпцсаза дынхықәтәалеит, илхәаауаз лнапқәа еергыхәа инеитцыхуа...

Таркан игәеибакра

Аамта цацыпхьаза еиха-еиха ихтаркуа иалагеит ахабла иалахаз набжьоуаа. Рымш тынчмыт, рытых тынчмыт. Еибархәаго иaabжьалоз арыхәцәа ирыхкьаны, акырынтә ишәазызо, рыфнқәа ишрыфнагыжыуаз иaarхыргон. Рхы ахыргара, рхы ахыртәахра иакәшәомыт. Агәак-цәакра изтагылаз акырза иаркареит, рымч рылнакәыкәааит.

Уи аеынгы рызынтәыкгы еизаны Кьахыыр ифнаҗаҗы итәан, рахаидик ыказамкәа. Амш акыр ихалахьан. Арантәи ишутахыз иубартан ахабла ари акәакҗаҗы иаакалоз зегы. Асы мацк иштытхьан. Рхәырцьынқәа разкәынцә, агәарабжьара иaabжьалоз, иҗацәыз афынқәа инарзыфуан, рыпсқәа цамцәмуа, ишақь-шақьо. Иаарымпыхьашәоз еизыхәхәаны, ирыманы ицон.

Шьоуuky җыла икан, шьоуuky шыпыла, шьоуuky тракторла. Шакафы ыказ акара рҗахрақәагы хазхазын. Рҗаацәарақәа аладыргәырғьозар акәхарын набжьоуаа рылағырз зхыршаз, ррыцхара иалыргоз ала. Дызустада, дабытә ламысдоу набжьоуаа рыпхзаша иатцаланы изгауа?.. Игәынқьуан иҗацәыз агәаратақәа. Агәакаҳара, алахьеикәцара рныпшуан уназәапшуаз ақьапҗақәа, угәы нәдырхәацәауан.

«Изыпсозуеи уажәшыҗа Набжьоу – Набжьоу хазына хәа изышыҗаз?.. Изхәартузеи?.. Изыгьацома мышкызны, апыхьа ишыказ еипш, изышыақәгылома җапхьа ахаҗара ацәмырзкәа?

Мамзаргы аҳәира нахытәаны, итәцәны иаанхома?.. Ақьаптақәа... ақьапта рыцҳақәа.., нас ишнеи-шнеиуа адгыл инанызаауама?.. Мап... мап!.. Уи калашья амазам... Набжьоутәык ицсы танаты!..» – Мзаут, абас данхәыцуаз, даалканы ибжы нхалеитцон, рыцҳара дуззак иақәшәаз иеипш, ицә днытзызаауа. Набжьоу тацәны икалар – ари иааназ – набжьоуаа рыдгыл ианызааит акәын, нацнәтә аахыс абицарала ихьчо иааргоз. Уи ихәфы изаагомызт... ус калашья амамызт макьаназы... Аамта зны аеакала иаахәуеит, аеазны – даеакала...

Иахьыызтада абри адгыл, дара ахьықәынхо, Набжьоу хәа?.. Ихьызма, ижәлазма?.. Акааметза ахымтзо икам, аха Мзаут еилыргашья изаґомызт ашәышықәсақәа ирцәытатәахыз аґоурых амаза. Ижәлазар – ижәла бзиан, ихьызар – ихьы бзиан...фырхатцарак ишахылґеиааз агәшара узтоз рацәазан. Еґа рыцҳара, еґа мыкәмабара иақәшәахьан, аха ианымзаакәа иахьа уажәраанзаґы иаиуан...

Иахьа... Набжьоу рыцҳа, иуцеипшыз!..

Ғәыґрала игәы еикәиҳәалон Мзаут, игәы икажон. Шака дазхьаауаз, шака итәхыз Набжьоу, аґыхьа ишыкаитцалоз еипш, дналацш-шалацшны ибар, гәашәцыпхьаза дынкыдгыланы, рґәаратақәа днартацшыр, аха уажәазы аткәа дишызан, уи ашыза аґаґылазашьяґы иамамызт.

Убри аамтазы, Мзаут аґенцьыр дкылцшны адәахьы дшыпшуаз, амшаду иааныцын, агәарабжьара ибжьаланы танк дук аґаанахеит, агәыцә харыззала, аґґа-гәгәа ахырга. Хыхь жәашык ракара асалдатцәа ақәтәан рабцьарқәа кны. Абриакәын ирымбацыз, абриакәын ирыґыз... Бзиарак ишазхәамаз иаразнак иааинырит Мзаут.

– Ишқакаҳтдари, Таркан... танкык бжьаланы иаауеит хашка?.. – Мзаут даахьахәит Тарканраахь. Зегь ахьышәт-сышәтхәа ишәґылеит, иаарзымбатәбарахеит.

– Ишқакаҳтахуеи?.. Хәоны цьарґы хазцом... убра шәтәаз!.. – ихәеит Таркан, еилацыруа еиламларц азы агәеанызаара нарыдитцеит. Кьахьыргы акыдыршәыла ывтцрааны иахьыказ дынкылыцшит иеааларкәны.

– Артгыы рыхэцазар акэхап... – ибжыы рмачны даацаажэеит иара.

– Ирыхэцаоу, еибашыцаоу сыздыруам аха, рхы шхоу иаша хашка иаауеит иеиханы. Ари бзиара иазхэам... – Мзаут ибла иабоз цэымгхарак изнартцысуан, дахыгылаз деилшаауа.

Дыгэраа ахытээз иааилагэжэажэеит.

– Абарт ахэыцкэа роуп акэымзар, хазгалакгыы наф акы хагандаз... хара уажэшыта иаабараны икоузеи?.. – Хацдина лматацаа днарызхыацшит. Хыыкэыр фылтуамызт, аха зеггы ус ишыгэнылгоз лныцшуан дыхыташыызшэа, лшыал лыкэыршаны дахытээз.

– Шэымшэан... акы шэацэымшэан!.. Зынзаск еилагакэамзар, ус ишцахазныкэари?.. – ихэеит Царкан даалшэаны. – Хашцаршыри... анык илхымшазеи?.. Хазташээз еилыркаап... – ргэы иргэцэарц дафын, аха иаргыы изымбатэ-бараханы дыцшуан иацхыака.

Атанк асы еимыречо, илхэата ишааиуаз, Царкан инхартэ ианаавала, ицыцза иаатгылеит, ахэара-хэарахэа ацсеивгабжыы уахауа. Иакэтэакэаз, рнапкэа рхахо, ахэыстахыы ицшуан, акы иалацаажэон.

Насоуп Царкан ихшыф аназцаз.

– Амашыына азыхэан иааит... амашыына ргарц... Урыхэацши ргэы итаркыз!.. Арт рыбла акыцдамшэароуп хэа, нас инаугрызаауама?.. – Царкан игэы иныцаххит илацш назыкэшээз. Урт рааира ееирак ишазхэамыз уафы идырратэы икан.

Ариабжыарак иаахтырымгацыз иказ... аха ирызгомызт. Ахэыста атыгара ус имариамызт. Тракторла итаагоит хэа иалагахьан, аха ирзымгакэа иаанханы икан. Уажэы атанк ааргеит рхы иадырхэарц, уаха цсыхэа анырзамтаза.

Закэытэ хацсыраз инадибалахыаз Царкан ари амашыына!.. Есымша гэырфас иман. Тагалан, ари афыза атагылазаашыа аныкала, ақалакы афы исцэыргычуеит хэа дацэшэаны, иабхэында арахы иааиган, амхыртафы, уаф дахызымнеиуаз ицэытцаргыланы, атэеи апхэи акэцаны, ицэытцэахны ирыман, аха ант ацсымцкыакэа ирымбакэа иаанхозма.

Изакейтэ машыназ, изакэйтэ цшраз иамаз!.. Таркан иабхэинда, ифны-игэара зегы ааныжны, аибашьра далан, ахакейтраз дыкэфон.

Ус, ишыцшуаз акэымкэа, атанк ацында ааааза, иаакэцэиан, аандеи-сындаи леиларкэыфны ахэыста инталан, ахэыркэхэа интысны, амашына ахытэахыз инадгылеит. Хыхь иакэгылакэаз рыбжафык амашына злахааз акэыхра реыназырkit, рыбжафык Таркан инхарахь рэынархеит. Акэкеахэа ахысбыжыкэа лалдыркэеит афны ишыфналаз еицштэфа, ауадакэа инрыфнамцшыр ргэы иауазма... Ишафь-шафь цыарак изеикэтэомызт. Ариабжыарак иахтыргахэаз азымырхакэа, дарфагыых рылапш ахынзаназоз, кылхарак аанмыжкэа, хэыцхэыц иахыбалакь иааимырдеит.

Закэйтэ гэыблраз,закэйтэ гэхалалраз иатцаз ари афната!.. Таркан иаб Басыр ицсы антэгэышыаз иааилшоз зегы кaitцеит ицкэын затэы изыхэан. Акалакь афы дынирхеит, дынирцит. Аракагы изеикэирхеит ишилшоз ала. Ирахэ-ишэхэ, икэатца – акала дыкэнушьартэ дыкамызт. Ачеицыкагы ицын. Акрыфара-акрыжэрагы бзиа ибон, дазырцхамызт...

– Уааи,дад,аранза...ари агэама сызбеи!.. Ишцаугэацхои?.. – ифцара днытцаланы, ауалыркэа днарылапшы, рпыртэкэа нарыхкэаны, афы аатигон азэы данифаалакь. Афы уи ишыкаитцоз еицш, ргэы иалсыргы, Набжэоу ахабланы азэгы изыкатомызт. Дацклапшы афы бзиа таитэон, ишужэуаз унафэицсаарын.

– Абриоума иугэацхаз?.. Нас абри хамжэуеи!.. Иахамфо, иахамжэуа анцэа ихаумтахын!.. – аирыз азна аахыхны иахынатэоз инарымцаиргылон, ажь аффы ахышэшэ, еикэыхьшэшэа. – Сара сшыкоу уасымхэои... акранысфо цэыцак-фатэцак сыхэлароуп... Амцхэы дунеихаангы схы иасырхэазом... – ихэалон уи дазгэдуны. Акрыфарафэы, шамахамзар, дыццакуамызт, итаауаз ишикэнагаз еицш хатыр икэымтцакэа доуишьтуамызт.

Таркан, иани иаби ршыапы икэгыланатцы, иара абаагэара еицш дрыхэапшуан. Аха ашьтахь, рыпстазаара ианалцы, акалакь ааныжны, иабицыныц дазыыхнхэит. Уажэы

аеагәыблрак атибаауан ақалақ ағы данықаз ааста. Зны-
зынлагғы ихы гәыбган аитон ианилшауаз, ианаамтаз цқы
инапы ахьадимкылаз, дахьызхьампшыз. Аха уеизгғы акыр
ирыцқыеит, акыр иртбааит, ирлахғыхит даназыхынқы,
ичкәынцәа ицырхырааны. Ғыц иеитеихақәаз ашәыр-
тцлақәагғы итәғырцсаны, убла хыркыртә еипш, аинылара
иағын. Иахьабалақ еилышыны, амжәатцлақәа азахәа рықәын.
Ажәытә тцлақәа еилыхны, еилфаца икайтцахьан, нхәф бзиақ
инапы шырхысыз удырратәы.

Уажәы узхәапшраны икааз Тарқан ионы-игәаратағы?!
Ирылшоз ҕныргахьан, ахәақәа реипш инығналаны
еиладырғынтхьан, еиладыргәамхьан, игәағны узығнамло,
угәы ахымло...

...Уи аены Тарқан дшықалаз еипш дқамлацыт бзантцыкғы.
Убриақара иееитеикит, игәағны узиғапшуамызт. Амымеи-
қәара неифатәан, иғапшылара убыскақ аееитанакит,
иамцхәны ажәак узиахәомызт. Идеибахәаланы дырқажеит
акәымзар, машәыр дақәшәаргғы қалон. Дахьылаз иха-
пыцқәа аға рытгон, игәеибакра амца ицранатқан, иеи-
зеиқәымкуа, ацчақәа абылра дағын. Ажәжәахәа еилағеи-
ласуа ионыматәақәа дәылганы амашына иахьақәыртқоз
деиланакон. Мчымхарак дташәеит, акәымзар ус иауиштыуазма,
иерыдишылозаргғы. Уаанза, иныцқаауа, Гәадал ионы
инығналаны, инығнырбзааны идрыцқыахьан, Рашьыт
иақәзар, акагғы изығнымгазакәа, икеикеиуа дыцәдырхәхьан,
игәағ шытыхны ирымазшәатқәы. Иара иакәын уажәы
иаанханы иқаз, напы зларымкыцыз...

– Соушәыжә нақ... соушәыжә!.. Иабақоу аиха?.. Ма сара
сыршып, ма дара сшып... ахәымгақәа!.. Изақәызеи иқартәуа,
хашпацәдырхәуеи, хаблақәа шаапшуа!.. Акагь хәхзамкәа,
акагь хәмазамкәа, хнахандеи зегғы наххыкәыкәааны
ишпанахцәыргои, амыждараз иқәнагалаз абарт амыцқықәа!..
– Тарқан днарымпытцәрааны дцарц далагон, иеирххон, аха
доурыштыуамызт деимырхха дызкыз.

– Уеаанкыли, ура... уеаанкыл!.. Изақәызеи узғу?..
Хамч зықәхо хәа егықазам, умбазои?.. Хәдуршыуама

хазынтәйкғы?! – Кяхыыр уи днаикәтәкьейт иеааихацаланы, ихәтәы хаимтар ада псыхәа шимамыз наирдыруа. Таркан игәы неилатәейт иеизеикәымкуа, иеизымкәжәо... илағырзқәа нхақәкәалейт... Акыраамтәзагы дырзышыақәкуамызт.

– Итагы хпейпшхоитхара... Хахыкылыргогы здырхуада?.. Арт уаф дрыкәгыгыртә икамзаап... – Мзаут гәу-гәу даацәажәейт. – Рыцхарас икалаз, абарт иахьауажәраанзагы иахьахымдыруаз акәын. Иҳалагәыгәны аеапсык рхазаарын, аеахәыцыртак рымазаарын, иҳацәнымхошәа иахьхаланхауаз... Агәыхәцәа... аимтәацәа... арыцхәкәа!.. Уаҳа шпарзухәараны икоу абарт реипш зхы мөапызгауа рзыхәан!.. – Мзаут иеынхиршәаит игәыпжәара нцәйтәажуа, ржы имазар акафыхәа днацхартә еипш.

Убри аены инаркны Таркан иказшьа акырза аеапсахит, аеетанакит, агәамт-хамтрагы цигейт, ушихәапшуа акәымкәа, акы дынзаакәкәала даманы афынанахон. Амчымхара игәы ипнажәаз дықәнакьейт... дартаслымит дзаламтцзо...

Акыраамтагы иавагыжьуан урт амашына ахәыста иахьтагылаз, нас атанк инацрархәан, асы илархәазо рфынархейт. Амөафы ианынкылырга, рызынтәйкғы атанк рыенақәрыпсеит, фырхатцарак мөапызгаз реипш, рыбжы рхарззала.

Агәарабжьара ианбжьыргоз убас дкалейт, деилашәаны, игәыпжәара зегы шцәйтәихәәеуазгы арахь илыжжуа, узиғамтцзо...

– Ақсра шәықәшәандаз, ақсра... хашпеймышәтәей аенышыбжьон!.. – игәахы еикәыччон Таркан деихәлапсны дахьгылаз. Итадырцәыз ионы илапш изақәыгомьт, ипсы ахьыхәхәа, днеир дзымнеиуа... ацаркы итахаз ашәарах еипш дуазыруан...

Аҳа, арт ирбаз еизыхәхәаны, ирыманы ицейт, уажәшьта пьтраамтак псеивгахак шпәхмоури хәа ишыпшыз, уи атанк дарөагыых иаахынхәын, еикәных агәарабжьара ибжәаланы, иццакы-ццакүа иааин, Кяхыыр игәашә иаадгылейт, апынтца өызмалақь Кяхыыр ионы инақәкны.

Ари збаз Дыгараа, икарцо иакэымшэо, аоны иаафнагьежит еилауатыруа. Инартааз агэыткыра ахышэтхэа инарыжеланы иааиланарзыеит, ргэалакарагы уафы ишиимбац иаацхастанатэит. Ари даеа залымдаарак иазкын, даеа ус хэымгак шарфеиоз унардыруан.

– Икэынцэаша, ихайхсуама... хзыхдыркьозеи?.. – Кыахыыр даауалуашеит. Икайтдарыз дакэшэомызт, ихшыф цагэызшэа, акагы азызбомызт. – Ишцааури... ишцакахцари анцауаушэа?.. – илакцакэа нхыашышит ирыцхэхэа. Илакыцкакэа уаанзагы итиатцааза икалахьан. Иблакэа алашара рыцэмачхазшэа, икэызгаза иаанхеит еихамкэысзо.

– Атакэажэцэеи ахэыцкэеи... ашытахьтэи ауадахь шэыфналаны шэеыцхыашэкироуп!.. Ицагы ианааскылакь, ахацэа абарцахь хдэылцуеит!.. – ихэеит Таркан, днарылацшын, уаха иххэыцшаз даеакы ихахыи изаамгакэа. – Ргэы иацэымыгхаша изакэызаалакь акагы шэхэазом... Иртаху ргаит, иртаху рхэаит, шэара ышэтзом... арт гыычцаоуп... – Таркан, атшэара ибжыарцалаз аеы еипш, икайтцара дакэымшэо даалеишеит аоныфныцка. Илахь еизырцэо ихы адакэа рчааибадырххеит, уажэымзар-уажэы ирзымчхакэа иаайкэжэарашэа.

Амалагы ахац иакыз рыпцстазаара нфахыртэазшэа, цкэынцэакэак цэымкыр-цэымкырза атанк рыченалдырхэазан, равтоматкэа кны еибрхэага ашта иааталан, ишыкарцалац еипш, фни-гэарей иахьабалакь ашыр-сырхэа иааимырдеит, ццакырак рымоушэатцэка.

– Абра машына бырбалкэак збахьан, иабакоу?.. – иаарылыхэхэошэа иказ азэы Кыахыыр днаидгылан, днаиазцааит дидыруазшэатцэка. Уи уажэадагы ара дааихьазар акэхарын, илацш ицаимыршэацыз арбаныз!.. Уахык абна илцны рыфны ианыцхьоз, цхыбжьон агэазы акэкаэхэа ирылахысуаз абри иакэызшэа ихшыф назцеит Кыахыыр. Насгы имашына абырбалкэа гыычны изгоз, изцэйтцэахыз ихата-цсаца иацхьа дгылазшэа даакалеит. Уи гэтынчымрак ааизнырцысит. Лабфаба еикэшэеит иагеи иарей, аха Кыахыыр игэы мышытыкэа иахытцэахыз

анрейхәа, ахышәтхәа иаацәытцрыпшааит, рацәак аңабаа адымбалазакәа. Урт хар рымазамызт макъаназгы, ухы иаурхәартә икан.

– Иабакоу умашына?.. Иахцәутцәахуеит акәу?.. Иуды-руазааит, ус калаша амазам!.. – цкәынак иехарпагыала Кяххыр днаиазцааит, бырбалк шытархәазо иманы дшааиуаз даатгылан.

– Иабакаху?.. Исцәыргахьеит!.. Ани ара иаанрыжыуа икахызма?.. – нратеикит Кяххыр иеааикәыршышышәа, уи изнарцысхәаз агәыңкаарақәа ихшыф нарзымышытыкәа, хяас имазшәагы, имамызшәагы.

– Хара хтәкәа ракәу, шәара шәтәкәа ракәу иуцәызгаз?.. – ибла жьаржәалеикәа нтахәапызацит, ашыстаара рытцахәхәы, уи иазцаауаз ацкәын, ихықәкы, зеилкаара дашьтаз цәытцәахны.

– Шәара шәтәкәа!.. – иеааихарыгәгәаны атак ныкаитцеит Кяххыр, имзакәа, игәы ишаанагоз ала, интыркәаны. Еггыгы ас дақәымгәыгуазар акәхарын, аха Кяххыр иаатыркәа ус ушзафамгылоз агәра игазшәа, амашынакәа дышрызгагаз ихы-иңы еицакәа ианубаало даапыршәарчцеит, иччапшь цсадаханы, акагы анымцшзо.

Кяххыр уаанза, аибашыра ишыналагатцкәаз, ақалакь акынтәи дшаауаз, Кәыдры атцхаңы дааныркылан, дырхәацәаны, имашына имхны доурышьтхәан, дзыхкәаз изымдыруа, деихәлакәаханы, абасоуп ишуқәнаго, уара ацсуа хәа инаикәымчны. Ихы игәвараха, убрантәи шыапыла Набжьоунза даахәан. Кяххыр, атх лашьцара иеалакны, уажәы-уажәы дырфагых инаишыклапшуа ишьтазшәа, даатгыланы ишьтахька дынхәапшуа.

– Шәыңсы иамазааит!... Убарт ракәын исзаанханы иказ смашына акынтәи... Уаха цгала анцәа ишәиимтааит!.. – гәынамзарыла даацәажеит Кяххыр, урт еибархәаганы, еицрыңсса иахънеиуаз дрышыклапшуа.

– Иахьакгы хәикәхеит.. – ихәеит Таркан, Мзаут иахь даахьапшын.

– Аиеи... иахьакгы хайқәхейт... хшейқәымхара икоузеи?!
– атак ныкайцеит Мзаутгы.

Атанк ашырхәа ылықәтәиан, агәарабжьара ибжьаланы ағынанахейт, абырбал еитцхәақәа ашыр-сырхәа инеихагыжьуа...

Ацстазаара ахац ианаку

Мзаут уажәы-уажәы дынкылцшуан, агәашә ағы амғы аниххуаз ихысыз дызустада хәа. Ашыжь атынчра еилазгаз дизеилкаауамызт. Акәақ-акәақхәа ахысбыжь шаагазтәкәа, ахқәагы ағыв-сывхәа дзымтагылаз амжәатцла иналыкыкыейт. Мзаут ахышәтхәа иеаалаиркәит, атцла иенавакны. Нас, ицсы анаавига, имәкәа аашытихын, иеыларкәы-ларкәуа афныка ифааихейт. Афны дшаафналазтәкәа, абжы мыргазакәа ауацбақ аварағы инышәтеитцеит иааигаз амәкәа. Акәардә хәыцы дааханы дныкәтәейт деипхыхәыцаауа.

– Адәахы бдәылымцааит, ди!.. Ишәартуоп!.. Амғы шысххуаз азәы сгәаитан, дхысит... – Мзаут, иахаидик ыказамкәа, даацәажәейт. – Шыжьнатцы срымбакәа мғык сзыххуазар схәан, аха исадымразейт.

– Рылацш уеытцоумыршәан, нан!.. Харбаны рлахатц шпагыжьуеи, рыла атәы тасааит!.. – лхәейт Хыкәыр. Урт игәагыны дзынарыхәацшуамызт. Рцәымыгхара убриакара лгәы цнарчаахьан, илбар еиха анышә дамазар еиха еигылышон. Аеацсахзеит лказшы, лцәажәашы. Лыцкәын ихьаа ларгы илхьаан, иахынзалылшоз ицеифылшон. Дазыцшын еихсыгырак, еикәтәарак, тынчраамтақ шпакамлари хәа, аха ус егылбомызт макьаназы.

Мзаут зегь реихагы Хыкәыр лакәын дзыцәшәауаз. Лгәылхаштны дындәылцдыр, гәнымфык ишакәым длеихсыр хәа еснагь лгәыләанитцон. Гәыбганс илутозеи зықарахь инеихьоу атакәажәгы!.. Уажәабыкышәагы знык илеихсхьан Хыкәыр, аха иллахынцтамхейт ацсра, анцәа дихычейт. Убриаахысгы, шамахамзар, афны ддәылцзомызт

лхала. Мзаут дахьцоз ларгы днаишьтагылон дхэапхэапуа, лымаџаажэка налхарцаны.

Уи аены Хыкэыр амхараџы дыџнан. Крыфаншьтахь акэын, асаанкэа рызэзэара даџын. Ргэыла Рашьыт иџны акынтэи, лыцэаара дахьыпшызар акэап, атыкьхэа иааткьаз ахы аџенџыр итасаз асаркьа еилапыххаа, лхы инацэхыкны, Мзаут дахьтэаз атзы иналаџацит.

– Ди, быџекажы!.. Ди, быџекажы!.. – дыхэхэеит Мзаут даалкьаны, џеирак ишазкымыз налырдыруа. Аџакэажэгы лџеинкалыжыт уаџа. Арыцхара, аитарыцхара калон. Аныда даакэагаџышон Мзаут рыцха ианакэзамыз... Анџа насып румтан, иумыргьацан ахэыцкэа иреихсуа, анаџа иреихсуа... Гэнаха хэа акрыказар анџа идумырган, анџа иатцумыжын рыпсы ахьынзатџу!..

Ашьтахь, уаха ахысыбжь анымга, Мзаут иеџытырззаны аџенџыр данынкылыпш, цкэына црышэкэак, касы еикэатэак ихы иакэыршаны, иабџар кны Рашьыт иџны џџалбаан, ашырхэа аштэа аџџэаны, агэашэ дынтыцны иџынеихеит, азырлашэ еипш длакьылакьуа.

Мзаут игэахы еибакны уи дизыпшуан, убыскак игэы еилатэон, иааигэара дыказтгы, хаха днаижэланы, маџа-маџа деимыжэжэаны дныкэитцарызшэа. Ах, ипсахы шџейкэыццоз Мзаут хэашабга!.. Абас лшарак имазамкэа анџа дахьишаз игэы инархьуан, деитцанаргэжэон уаџы ишимбац ала. Абџар зыпсаз убаскан ишынырыз еипш, џаамтаныказ инимырцыт. Бџарла иужэлэз аџа, узшыуа, уцэзырхэуа – бџарда узлеиџагыларызеи?! Абџар анышьтыхтэу аамтэа аины иааидгылеит Мзаут, хьахэхьачарак камцакэа изызхэыцтэыз. Хџыхгасгы, хыхьчагасгы, шыаугасгы, еикэырхагасгы абџар акэын ишьтыхтэыз!..

Агэынкьра иатџагэжэа иатџагылан гэнахала еимырцэаз, икьапџаханы иаанхаз набжьоуаа рынхартэтыпкэа... Ауубжыы ыкэыџуазшэа, џацэыран иахьабалакь... Аха ара иалахаз алеикэатэакэа, рыпсы цамтамуа, анахь иџуан, арахь иџуан, иаарымпыхьашэоз акы аанрыжьуамызт. Амашьынакэа, атракторкэа, аџуардынкэа еитџакуа, иаарбоз

зегы неизыхәәаны иалыргон Набжьоу, рыцхашьарак
нарзымузакәа, ус иахәтазшәа...

Хьыкәыри Мзауті, рхы рымѡагәѡараха, излацәажәашаз
рымцәазшәа, адәылтхә иәкәымшәакәа, еикәышышьы ауаґбаґ
ишадтәалаз ауп, Дыгә имаґа аихабы, Мґыч зыхьзыз, дыѡны
дмаауа дыґамызт, иґсы ихәламзо аѡны дшааѡнашылаз
дхәқьґсықыуа.

– Уабаґаз, ураґа?.. Уаазгазеи?.. – Мзаут іааґьеишьеит уи
иааишьа. Иәкәымк шыґкалаз ицәа иалашәан, днаидхәхәлеит,
измаанузеишь, анаґьалбеит, хәа хәыцрас иґаґаны.

– Иааит... иааит!.. Хәхыргоит, Мзаут!.. Ирласны уаалароуп...
аиґыхара иәґуп!.. Кыахьыр иуам, даду иуам!.. – Мґыч
дгәыґґа-ґсыґґаха цкәа изхәомызт дызлаґшыз, иахәз...
илаґырзқәа хәґәґәала Мзаут диґаґшуеит, иаарласны рыґсы
еикәзырхәашаз цхыраарак изыґаґозар хәа.

– Хәи, адунеи ианызааша... тахак шґахәрымґәуеи,
анцәаузша!.. Ххы абааґари, хәбаґари икәынґәаша!.. –
амцәбз наихкәызшәа дааицранарсит Мзаут иахәз. Иихәара
дакәшәомызт, ииура дакәшәомызт. Амитә зыґалаз дара
ракәын, еґа рыґедырманшәаларц иалаґарґы, ишазыґшәамыз
ахьышәґхәа акы наргәйдхәлон, зегы-зегы ґхәстәзтәуаз,
иаархәны инарґаґылашаз. Мап, изацәґомызт еґа кәртцарґы,
акы ххәаґеит, уажәыґа маґк иааихсыґыргы иудырузеи
хәа ианааикәтәалакь, даґеакы наргәахауан иааиларѡынґны,
ршьара иаәкәґаны. – Ди, бара ашышьыхәа, быґекамыжкәа,
аѡнашьахә ала бнахәшьґал... иґало аабап... – ихәан, дыццакы-
ццәкуа дындәылкьеит Мзаут. Мґычґы дхәаґ-хәаґуа уи
днаишьґәлеит.

– Тәркәан иихәои?.. – Мзаут Мґыч днаиазґәаит.

– Тәркәан имаґәәкәа еикәыршәаны дгылоуп... – Мзаут игәы
иналакьәкьеит уи иихәаз. Хәпсуазарґы абра хәпсыроуп,
хәра хәдґыл хәхыґны ґьарґы хәзәом хәа зымшхәкыз,
уажәы абас иаалырґаны даазырхәыз, дыззааґшылаз
изеилкаауамызт.

Мзауті Мґычи ццакы-ццәкуа, али-ґси рыбжәара ахәыста
инґысын, Хәзәраґ иѡнашьґахә илавґысны, Кыахьыр иашґа

инташылеит ишаќь-шаќьо. Ашырхәа абартца инытцаланы афны иахыныфналаз, абас хәфы-ффык раќара абцар зкыз фнагылан, асалдаґ маґәала еилахәаны.

Мзауґ дахынарылацшыз, цәымыґхарак деицранарсын, даауалуашеит изымбатәбараханы, дахыазымдыруаз фнатәк афы дныфнашылазшәа... Мап, иахыґказаалакгы арт тахак рырымґтозаап!... Рґаґақәа рәбаба, уаанза иудыруазаргы, ус унарыдыххыланы иузеилкаауамызт. Ицьоушьаша, абартгы аґсуа дгыл рыхычәа рхы аадырґшыхуеит... аґынчра, аиашара иазықәґошәа инауфәгылахуеит... Изаазамґоу рґазшьақәа науфәркхуеит игәырґжәагаха, игәырткәацґаха, дара ишырцәафоу, рыбжықәа нархарыззала. Аиашара аныкәгареи, аламыси, дарей шәы-шьак рыбжыоуп, зегь нархәы-аархәны унзаадырґшылоит, егә уеазґцәылхны унырфәгыларгы. Рхықәкы, рхәыцшьақәа дара ишыртаху еифырбаауеит, аха аґыхәтәаны ирцәеиґхыттоит, уафґас ґаґыґә иашак ахыаґакым иахыаны.

Қыахыр деицраланы, зны анахь диаќьон, зны арахь диаќьон, афны дыфнагыжыуан, ибла акамбазо, амца шоура хшыланы. Икаитцарыз дақәшәомызт. Ирхәоз дафәгыланы аґак риґон, ихы ихашґны, дырфәапкны, шыґахықа хыаґшьак шыкаимґтоз инырґшуа. Ас деиламхәацызт бзанґыкгы. Дазхәыцзар акәхап рыдгыл гәакыа рымпыґкәыкәара ишазкыз арт рхымфәґґашыа, рееикәархәны изышьґаз. Иеаларґсны, иеалархәаґцаны иуамызт дара зышьґаз ақәшаґаґара. Наунаґза абицыынцыла дызмадаз изыцәґан ацәхыаґра.

– Хара ара хәкоуп... ара хшыкоу зегы ирдыруеит. Хгәарґахыеит... хаанрыжыхыеит... Абцар хкым, тынчнхара иафыз хакәын... Фамфакы хара ихәамазам... убас хәқәшәеит, убри афыз аґашәеит... Иабыкәу хәхыцо хара хәхыґны?... Икаґґазеи цәґбарас?... Хәшәшьуазар, хәшәшьы абраґәкыа!.. Икалеи, уаха хзыхычо зақәанк ықазамкәа?! Ианызаама ауафыґтәыфса дзыхычоз азакәанқәа зегы?! – аґыр-ґырхәа абылра дафын Қыахыр, амца ицраланы. Деилазыршуаз еиқәызкышаз акагы иахыы иаиуамызт. Дыґкәацрызшәа

иблақәа ашыа нархытдәалон. Иблақәа шаапшуаз идгыл дақәыргарц ақәыркит зыңсы цамцамуа рашта-ргәаратә иааталаз аңсымцқьақәа! Дунеихаангы ихахы изаагозма Кьахьыр, абри афыза аҭагылазаашыа хлымзаах рзыкалап хәа.

Набжьоуаа ирхырымгацыз хәа икааз, уажәы ари акәын ирыгыз. Рыдгыл иахырқьаны аңсра, ахцәара, анызаара аамта ааины интагылеит, нахәы-аахәыртәк амазамкәа, ымытшәарак иныкфәрцалан. Шака аиакәымра, арыцхара ықоузеи адунеи афы?! Абас аңцәа иахышаз ауп зеилкаара уадафхаз, зеилкаара хьантахаз!..

– Ара ишәартәуп... убриазәуп ас изшәаххәо... ишакәым ишәызнықәаргы алшоит... Аибашьра еибашьроуп... хара хтәқәагы хысуеит, шәара шәтәқәагы хысуеит... Ахы азәгы деилнахзом... Избан шәхы ашәартара изтәшәыргылауа?! Еиха еиғзыми Гәылрыңшь, амшынфықәаф игылоу аңсшәартә фнахы шәаагар?.. Уака тынчроуп... шәыфатә ықоуп, шәыжәтә ықоуп, акагы хьаас ишәоузом... изышәтахымзеи?.. – зтәк ақатара рзыцәгыз азтәарақәа нарфәркит, бзиарак инзаадырңшылозшәа рфықатцаны.

Арт аҭашьоукзан, аңыхьа ирыдызцалақәоз иреиңшзамызт. Гәаартра -рыцхашьарак мфәаңыргозшәа ирацәажәон, аха рцәажәарақәа акы рытцәаахны ишықаз гәыфбарак наузнартысуан. Избан иара ирыцәнымхозшәа изрывагыжьуаз?.. Абра иҭацәырахар зыртәххазеи хәа гәфарақнарызцәырнагонуртрхымфәаңгашьа, рықәгыҭежьаашьа злақаз ала..

– Хәаңсуазаргы абра хәаңсаит, хәршыуазаргы абра хәршыааит!.. – Кьахьыр, иихәац неиҭахәо, хьатцшьяк ҭаитцомызт. Ас иехыршәааны, ас деибакны, шамахамзар, уафы димбацызт. Ихәда адақәа тыцны арахь иалубаауан, иблақәа амца шоура рхыланы итықәаңшыаахахьан. Абылра иалахаз дифызан, дзәлцуамызт. Шака иҭахызыз абри афыза дақәымшәакәа иңцәзаара далцызтгы. Дызфәашәазеи... дызхаанхазеи?!

– Аиеи, хара цьаргы хцәзом!.. Иабыкәу хәхьцо?.. Иахьахтәым, иахьхәмаам?.. Дарфәгых аҭыфрахь хәҭә-

хажьуама?.. Мап... уи калашья амам... сыхәтаахь ала сазыразым, сақәшахәтым!.. Харшыуазар, абра харшыааит!.. Иабааго хтәкаәжәцәа, ххәычкәа?! Ханкыдыгәгәало хдәықәзар аума, алахьыцәгьакәа, зыпсадгьыл зцәызыз реипш?.. Хапсы штоу ххәыштаарақәа хнаркәыганы хашхәыртцәарц аума шәгәы итоу?! – Дыгәгы амца ицраланы абылра дафын дазышыақәымкзо. Еиха-еиха даланахалон гәырәа хьантак, азмыжьра еипш еилаханто, еилаеауа. Икьафьаза днықәнарцшит аказаареи акамзаареи рхәаафы ишынтагылаз. Ахац иакын рыпстазаара, илафшәар, икаууа аты-митыша иназцон, уаха ытцшыак нарзамтазо. Абас акәхап анызаара аамтагы шааиуа?.. Абас акәхарын уаанзагы ишанызаауаз набжьоуаа?.. Иаанхаз кьоушәоуқәак иагыпцымкәа, иагыбзамкәа, ақыаптажәкәа инарыххалон, акыр шықәсагы рәырзеибымто, рыбга рзеитцымхуа, изымгьацо. Убри атагылазаашья ааины инарыпгылеит иахьагы, цхьафәгы иамышьтуа, шытахькагы иамышьтуа.

Мзаут дахьыныфналаз, уака дгылоуп дадырсызшәа. Нас инаихәапшы-ааихәапшын, мацк рәааикәыргәеит, рычхара инафәгыланы. Агәымшәара ахьатаху, агәымшәара аарцштәуп. Еифыхара зцым цстазаарагы ыказам. Изфәгылатәу иафәгылатәуп хәцәнымырха, хьатцрак кататәзам... Иахьа уназвысуа, уатцәы инауфәгылоит уеиланархәынцарц, уеилеикәадырхәырц, дара ишыртаху рнапкәа науларцатны уоурмышьтыртә еипш. Уи иацгы икан, иахьагы икоуп, уатцәгы икалоит...

– Икалеи арака?.. Ашьшьыхәа шәцәажәар камлазои?.. Агьгьахәа шәеилалеите, атыгьзаа реипш?.. – иааирмчит Мзаут, Кьахьыри Дыгәи ихы нарзырханы. Убас иатахызшәа ибеит. Уи даргы рәыназфәлымхартәит, рәаакәыртцәианы иаагьлан. – Шәаангыл, хәицәажәап тынч!.. Абра шәықәц рхәазар, идзырхәаз акыказар акәхап... Уи иазхәыцтәуп... аифыхара, аифәгьагьара абзиарахь уаф дкылнагома?! – днарылапшит, зегьы бла-бла инеипхьышьшьаауа. Иидыруа алактақәа фыхьшәашәаа-фыхьшәашәааза, рәырмышьцаны изыпшуп, хаара мацәак нарымтцубаазо.

Анаңалбеит, икәыпшра зыдхәалоу, анкәа зны
изааигәақәаз, дызцыоуаз, дызцыхәмаруаз роума уажәы абра
иааины, шәықәтцроуп шәара хәа, инарфәгылаз?.. Ишдхәапсеи,
ухәарауазеи, адунеиажә, ағәyleи-ағәyleи ықәибәхуа,
ихибартцәо, гәшәтарак рзеибамузо?.. Мшәан, абарт рақәзами
зыкны атцара итцоз, дрыцхәхәа дызхыпшуаз, ибызшәа
анифәрх аамтәзы?.. Маза-маза гәтәхәыцрақәак изцәырцуан
Мзаут дахыгылаз.

«Арт хчеицыка иаазахъаз афәыцынхәцәа роуп...
забцар штыхны иахфәгылаз... Уажәы сагыргәалашәом,
сагырыздыруам...» – игәы нцәытхәытхәытит. Дара
рәеырқасаны ицшуп, уаха иихәарызеишь хәа.

– Ирхәазашоуп...ишәартоупарақа...Уихаргыиаадыруеит,
даргы ирдыруеит... Изшәартоу – аифәхысраан имашәырны
хтәхаргы алшоит. Ма хара хтәқәа хәршәуеит, ма дара
ртәқәа... Уи атцабьргхәтә, изахцәахрызеи, изахамхәарызеи...
харгы хәзхәыцхәеит... Насгы... шәеихабырагы ирдыруеит
хара абра хшыкоу – ихәмоу, ихәхзу, хәзустқәоу... Иааины
хәрбахәеит, хгәартәхәеит, хәимырдахәеит... атакәажәцәа
хәмоуп, алыгажәцәа хәмоуп... ицсыр Гәылрыцшынтәи
ирхәазаны арахь иахзаагазом... Абра ишыкоу ицсыр, абрақа
анышә иахтоит... уи дара рзы ицәанатуп... Хара ицәгы-ибзиа
хапсадгыл афә хәкоуп макъаназы, зинқәакгы хәмоуп,
ихамрымхыцзар... Убриакынтә ахәара хәхтоит, аамтала
акәзаргы, хнышәнапәфә хәқазааит... – ихәеит Мзаут
днәрылацш-шәрылацшны.

Дызфәцшуаз ахафсахьақәа кказа иааигәаладыршәеит
Мзаут изустцәақәаз арт шәатанкыла, рееикәыртәа,
рееикәырцсы иахыгылаз. Мшәан, ицәоушәаша,
дырзымдырзеи абырқәамтәгы рацхәа игыланы абриақара
зхәо?.. Дшанханы дрыхәацшуеит Мзаут шақа рееитаркыз,
шақа рееицаркыз дазхәыцуа. Аамтә ауафә дахькылнамго
хәа икоузеи?! Зны длахоит, зны дхәахоит, зны дмаамынхоит...
иуәфра аницәызлакь.

«Азәы Анзор иоуп, азәы – Гоги, азәы – Сосо...Афәыцынхәцәа
рфәы атцара сыцызтцоз... Сара жәаба рфәы сынтәаз, дара

ааба рҕы итээн...» – Мзаут игэы дынтацаажэит. Ирызхаит, ршьапы икэгылеит, ацстазаара иалаз акыр ипыршэахьеит... уажэы абцъар шытырхын, Мзаут иҕагылоуп идгыл гэакъа, иабицъынцъ дахырцарц, дыкэдырзаарц...

Ироухэараны икоузеи абас ираазаз, зшыа цкъам, зшыа дырхэашыхоу агэамситқәа?!

Рхыкэкы анагзаразы иаарымхэыцуа икоузеи? Ахабла тадырцэырц, икэдрыцкъаарц азыхэан иааитцарымкэакэо, иаадмыршо, иаадмырҕео арбану, иузымкэажо иужэланы? Абра х-таацэарак иаанхазгы тахак рыртауам, иаакэхамгар калом хэа, рҕеихэларчны, узырмацаажэазо. Есикалалакгы убри рҕеаҕыршыаауеит, аха ус ирзымцапымгаргы калап дара ишыртаху!..

Аҕыцнхацэа... иалыпшааны ацсуа қытақәа инары-вандырхақәаз... иршэымкэа, ирхамкэа, ирыцхахэха, цъара цсымышытыгак, цсеикэырхагак хауазар хэа ақытақәа ишпарылаз!.. Даараза ирцэыхантан, ирзыцгэан ахныкэгара!.. Ламыс змаз ирыцхашыаны, ишрылшоз ала ирыдыркылон, ирыцхрауан, рчеицъыка иахырбаауамызт. Аха урт зегы уажэы рхэхы иааргозма амалахазгы, иагыргэаладыршэозма?.. Ирхаштхыоушэа карцахуеит, иргэаладыршэаргы ртахзам рацхэаза арахь ишыкэнагалаз цтацгэыс иамаз, изыкыз... Инхеит, инцит, цырхагак рмоузакэа, дара ишыртахызтэҕкыа, ацсуа дгыл аҕы. Иахызбаауадаз?! Амчра знапэы иказ рацхэа ишгылаз игылазан акыр шыкэсанзагы, рыжэахыркэа рцаңаны...

Урт ркынтэи Мзаут игэалашэараҕы иаанхаз рацэазан... Аҕыцынхацэа рзыхэан иарбан тыпыз ирзалрымпшаауаз?! Еигыыз, убла хызккэоз атыцқәа, ашыам дгылкэа рзалрымкаауаз иалапшны, игэатаны. Ихкаа-цкаа ашынкэа нтаргыланы, анхартатыцқәа нарыздырхион, ахыхахэа раштақәа рҕы азыхь нытдырхэрауан ихышэашэаза, шыоукы рзы игэырпсахэагаха, игэыртынчгаха. Абарт абра ршьапы ркырцаз, икэҕацарцаз иарбан цхыраараз иаакарымтцоз!.. Атыпандтэикэаҕы рыцэа ыкамкэа, рыфа ыкамкэа, уахгы-чынгы дара ирыцхрауан, рыцхзы нкакыо, рхы иагырханы.

Мзаут иаб ашарқазы дѡагыланы, иуардын днақәтәаны, хыма-ңсыма ашта дынтыңны амѡа днанылон, ацәқәа днарықәцәкьо, иахымыццакуаз дахгәамтцауа. Амалахазгьы дагхар қалозма!.. Мчыбжьык, ѡ-мчыбжьа данымаауазгьы ықан. Даныхынхәлакгьы, иааиатәоумшьартә, агәамтц-хамтцрақәа хтаикуан, акы деиланаршуан деихәлагәаны.

– Хандыртәеит зкәакәылах нықәзааша!.. Хәхьтәо хзымгыло, хнеилахартә ақынза хнаргеит... Азы рытцамларцаз рышьтахьқа атхәаа дурзықатцара хәфуп, аххы ханцәытцахауа... Хара хзыхәан дарбаныз ас иаххатгылашаз?.. Хара хәгәхьаа зкыда, ихәзхәыцуада?.. – ихәон игәы иалырсны, уахынла аеҳәа данааеҳәатәалакь. Ақытақәа рқынтәи ауаа еизганы, ажра дуқәа ддырқатцон иргәапха-иргәампха, индырхоз нақ-нақ цырхагак рмоурцаз, зык нарытцаланы ихнамыртцәарцаз. Уахынла ѡнәтацыпхьаза рфымтра иахылтцауаз агәынқьыбжьы ныѡныѡуан иуазыруа иахышьтаз. Ргәы дзырхьуаз, ргәы фызкаауаз ацәыргара ишақәзуаз лабґаба ирдыруан, ирбахьан, ирахәхьан. Ишақәым иаацәажәаз днарылганы дыргон, ихарта-ңсыртқак умахазо. Аамта цәгьа, аамта еихәлапашь ззырхәатцәкьо итагылан егьызхаразамыз агәәкцәгьақәа!.. Хыхь – ажәѡан, цәка – адгьыл, изхьынхәлашаз хәа акагьы рбомызт...

– Сара уаха сызцом... исылшом... сеилышәкаа иауазар!.. Сахәартам сара ас... сыѡны-сгәара нкажьны... сыхтәеитоуп, уаха акагьы!.. – шақантә Мзаут иаб иашьа Мңыт дгьатцәы-гьатцәуа иеааникыларц далагахьааз, аха Мзаут иаб иеынафәршәны димгар иуамызт уи дахьцоз.

– Икаутцо закәызеи... уеилагама?.. Хәзтагылоу закәытә аамтоу узеилымказои?.. Акагь улымшазозаргьы ухы надырбала... Зегьахьықоу урылагылаз... зегьы ирыхьуа уаргьы иухьып... – Мзаут иаб иблақәа шаапшуаз иашьа затцәы азы алеимта дафәшәар итахымызт, дахәлашәар дышзалымтцауаз мѡашьарада агәра игон.

Анышә ржуан иаханы, ишрылшоз ала, атхәаа ду қатцаны, ахы наганы Кәыдры иаладырсуан, зхытцрак қаларгьы ихнамтцартә, ихнамыртцәартә еипш. Шақа рыцхара, шақа

гәамтхамттра иҗагылааз ақытанхаҗҗәә!.. Урт раҗәын, рыг-
рҗы иамырхәәзакәә, иахьабалакь хымха-җыымшыа рхы
иadyрхәоз!..

Аҗыцнхаҗәә арахь раагара, аҗсуаа рыванырхара
зызкыз иаҗагылаз дахьмырхәыкәә даанрыжыуамызт.
Иахьдырхәуазгы, уаха бҗейтдыхрак изыкамтҗазо, иҗәбаҗны
лахь наиртҗон, җәҗгара дук җазтҗаз иеипш, дынҗәытҗаҗәаны,
дынҗәытҗахәәены.

– Хрытҗадырзырҗ аума рҗәы иҗоу?.. Мамзарҗы арт
изеҗәоу иаанагозеи?.. Ана индырхалап, ара индырхалап!.. –
инеизтҗаа-ааизтҗаакҗон зычхара хыжжкҗәоз иаарзымычхакәә.

– Ишҗаугәахәуаз нас уара?.. Арт иҗартҗакәо зызку
узымдырзои?.. Хара ихәыцуеит, дад, хара!.. Ишакәхалакҗы
абри хадҗыл рдаҗ-җашә алархарҗ рҗәы иҗоуп, дунеихаанҗы
иааузалымхуа, иааузытҗымхзо!.. – аҗҗынчымра рызҗәырызгоз
ихәааханы аҗыр-җырхәә амҗа нарыҗранарсуан, аҗҗахәә
еиҗәыбылуа аҗынанахарызшәә.

Набжьоуаа рҗәы дзырхьуаз раҗәазан. Изкәымгәыгуаз
иакәшәеит. Ахаҗәә хәә иаанханы иҗаз рылшара маҗхәхьан,
амыкәмабаракәә ирыхтырҗакәаз ирыхкьаны. Ашыкәс
хьантҗакәә ирылазхьаз хьаас ишрымаз, уажәы даҗеакҗы
нарзаҗлахит. Рыблҗкәә шааҗшуаз рыдҗылкәә рымкәыкәәаны,
ихырҗәәны иаарҗакәоз рыкәнырхара змааназ, уахи-җени
җахак рымтауа, рҗәы тнафауан. Наҗ-наҗтәи рлахьынҗа
ашәарта инҗагылеит. Рыдҗыл гәакьа дара аҗәитымкәә
ирымкәытҗырҗьарҗ ишашьтҗаз лабҗаба иааҗшит.

Урт зегы ухы иҗәукрын, наҗ-наҗ иҗалакәаз роуп
акәымзар. Ишазыпшҗамыз рхатәы бызшәә нарҗыркәыкәәан,
рышколкәә нҗахырытҗәҗәеит. Ариак ибҗаҗҗәаҗаны
ирыҗкалеит набжьоуаа рыпҗстазаараҗы. Мзаутраа атара
дзыртҗоз рыртҗаҗәә наҗхәаҗаны, ирзымдырзоз даҗеа шьоуку
нархадыргылеит ирзеилымкауаз абызшәәла иҗьымкьымуа,
игәамтҗ-хамтҗуа, иҗәхашхауа...

– Сара ашкол ахь сҗазом... Истҗхзам сара ашкол ахь
аныкәара!.. – Мзаут шаҗантә изҗадыргылаз абызшәә игәы
аҗәҗаны мап аҗәикхәаз, аха иаб иуамызт, иҗкәын ихтәшәара
иеамаиртәыр хәә даҗәшәаны.

– Атцара хамцар хашцакалои?! Хазташээз дунеихаангы хазтытцраны хаказам, ус хеаанахкылар?.. Амалагы халшара мачзоуп... – ихэон Мзаут иаб, дыргэыбзыгны ашкол ах диманы дцон. Ирықэгэгээз агэынамзара шартцысуз, ишымфахнакьоз, ишарблакьоз, жэахэарада, уафы игэеицартэ икан. Абжыаратэи ашкол ацынхэрас аа-класск рзаанрыжыит, абри рызхоит уажээзы, абри реаларызгаит хэа.

Шакафгы бжамеамны иаанхада ускан?.. Иамыхэакэа, итытцны рхы ахынахаз ицон... Мзаут арака даналга, афыцынхацэа рышкол акны атцара ицон. Урт ирымахын ускан абжыаратэи ашкол...

Жэеиза шықэса ицэызыз Мзаут ашьтахь акырза ихьяаигеит, акырза игэнигеит, аха илшагэышьяхуаз, икалшаз калахьан. Ибжамеамны изызхаз иеипш ихы ипхьазон, аха дацэхьатцуамызт. Ипсы зыфэхэараз ихатэы бызшэа дахьыказаалакгы игэыгэтайжыуамызт. Иара изыхэан уи еихау даеа бызшээк шыкамлоз агэра игахьан. Дазфлымхан, игэцараикуан, уи ала иазирхауан ихдырра.

Иацхьака уи ада цстазаара шимоуаз дазхэыцуан...

Мзаут, аиаша ахэара, аиаша ацэыргара дшацхья-дыркэкээзгы, игэтыхацэа маза-аргама ақбаад иахьанитцоз игэы еикэнахэалон, игэы акажон, ус дук казтцоз иеипш деикэхэаланы.

Мзаут, зынзаск дынтанагалаанза, ахышэтхэа игэалашэарацэа иеынаркэитхеит. Рацээк иеалаихаларгы итахымызт. Иацхья игылан иара иидыруаз, аха дырзымдыруазшэа зхы мфацызгоз, уи уажэы игэхьяа зкымыз, асалдат матэа зшэыз ахацэа.

– Нас... ишцакахцари?... – ифызцэа рахь даакэцэиааит ахадашэа иказ. – Иаанхажып аамтала... Ахылапшра ртахуп... Рызынтэыкгы цыарак иказароуп... – ус хьантак еилиргозшэа, даахэыц-хэыцит. Рыгэтакты егышалымтцыз лабфаба иаацшит. Уажэшьта реамаратэны, ирзеигьхаша уск амфацгара иашьтоушэа, икэанызануа инеифацшы-ааифацшит.

– Дыжэдыруаз... абриоуп уажэы аштаб аихабы... Сосо ихьзуп... – уака дкалаза, деикэыкаца игылаз цкэынак днадирбеит ахада.

Мзаут ари дышцаизымдыруаз!.. Ампыласфы Сосо... шаkantə шакацъара ампыл еицасхъааз! Иара иеиха деитбын убасканггы, аха деилкъан, дласын, ибаѳ дацѳаашьомызт.

– Уажѳараанза иказ абацей?.. Ицѳтыма?.. Аѳацъара ииаргама?.. – Таркан, убри хъаас иаакаитцазшѳа днаразцааит. Уи иѳымтра зыхкъаз, агѳакахара изцѳырызгаз, дхъазыркѳѳѳаз изеилкаауамызт Мзаут. Дшаацсаз ѳашьомызт, дызтагылаз аибарххарақѳа ирыхкъаны. Игѳыцырцѳаазаракѳаптынчрак рызымтоз, иаацѳыркѳоз аибарххарақѳа, аиѳыхарақѳа.

– Урт уажѳазы аѳацъара ииаргеит... Шѳызынтѳыккгы абри аѳны шѳындѳылшѳаны икамлароуп... – ахада иѳырдаданы, бла-бла иааимидеит. – Уажѳазы арака шѳаанхажьуеит... Нас хажѳацшып ишыкало!..

– Хабацахуеи хара?.. Царта хамоума?.. – Дыгѳ иѳхъаршышы даацѳажѳеит, цъара цсеивгартак хѳауазар хѳа игѳы дынтахѳыцын. Мышктѳи ацстазаараггы акырза иацсан дара рзыхѳан. Абас мацарала, амши-амши неикѳѳѳо иааиуан гѳырѳацѳгъала иѳѳны.

– Крышѳтахызар, Сосо шѳиазцаауеит... Уи аштаб аѳы дыкоуп, уаанзатѳикѳа ахѳѳѳаз, аерманқѳа рыѳѳаѳы... аевкалиптқѳа ахыглоу... Ишѳахашѳмырштын!.. Арака ишѳартахарггы калойт!..

Рѳеихарцсы иааикѳагылеит рызынтѳыккгы. Адѳылшѳа иакѳшѳомызт. Къахъырраа урт иаарласны ирцырцыр ртахын.

Мзаут убри аамтазы, игѳы иазымычхакѳа, атынчра ааилеигеит:

– Сара сышѳзымдырзеи?.. Мамзарггы сыжѳдырырц шѳѳахымзу?.. – Мзаут азѳазѳала рлакѳақѳа дныртацшит. Ахадашѳа иказггы дибахъан, дидыруан. Есышықѳса тагалан, имашьына дтазза, агѳарабжъара даабжълон, ажжыхѳа амѳа зѳггы наимѳхакны. Рхатцкы дцошѳа, дырѳақѳақъаны, рмандаринақѳа рымышѳѳаны изгалоз, ахѳаахѳѳы цымцым ззырхѳоз иакѳын. Ахѳахѳѳа дааигѳалашѳеит дшибахъаз, ихы шымѳацигоз, дшыччоз, дшыкаркаруаз, хъаак змазам иеицш иѳшыкаитцоз...

– Уаадыруеит... уаадыруеит... – ихәеит имзакәа реиҳаб җыц Сосо. Ччапшык илакта итшәомызт. Ипәца еикәатәа иҗарчы, ауасцәа еипш ихахәы жәпа еилархәын. – Мзаут ухъзми, Ацанба... хара хҗны атара зтөз?..

– Аиеи... Мзаут Ацанба!..

– Уахынхогы аадыруеит... Уангы лыпсы тами?..

– Ааи... сангы лыпсы тагәышыоуп макъаназы... – Мза- ут гәампхара-җазшык илыжжуа атак наииҗеит. Урт еилыркаахъазар акәхарын дахынхоз, имаз, ихзыз, ипсҗазашыаз.

Убри аамҗазы Хыкәыр ашә даалагылеит, лаба налыҗарсуа, лыпштәы лхыгга. Бергхәа лыпсы такакыоуп, илхылгахыоу акырза ишлықәыҗәҗәз, дшеитданацалаз, дшеитданагәҗәз лныпшуеит уахыналҗапшуа. Лхы нхьарнааны днарыхәапшит, изусцәоу еилылкаарц лҗахызшәа, лыбла тащәашәакәа иҗымцәаацыз псҗазарак рыҗубаауан макъаназгы. Аха азәгы апсшәа леимхәеит. Дахыныфналаз дзеитәуамызт, иналыпгылаз цәымҗхарак дамыштыуа дашьахазшәа.

– Быфнал арахь, быфнал... бымшәакәа!.. «Асасцәа» хҗоуп, бымбои?! – Кяхыыр ихы налықәикит иаразнак, дааитамшәарц, ләаалырҗәҗәарц.

Хыкәыр ашышьа-шышьыхәа днеитәтын, днеины ауаҗыаҗ азааигәара игылаз аҗәардә лыченикәылкит ләаарҗеишәа, арака бзиарак шыҗамыз лгәы назцан, лхы налырҗысы- аалырҗысит, илбаз шылгәампхаз налнырҗшуа.

...Урт дәылҗны ианца, акыраамҗагы рҗәажәара еикәтәомызт Кяхыырмаа. Рхәыцрақәа еиҳагы ихьанҗахан, рҗагылазашыа еиҳа-еиҳа ишеитданацалаз, ишыҗнашәаауаз, ишаргәырфоз мацара рыҗсы рхыгга, инкыдыгәгәа, икарҗара иакәымшәо, ргәы ахынзатаҗаҗаз уаха псеивгарак рнаҗомызт, рыбҗа неитырхыртә еипш.

– Арт, уажә иахҗааз, хгәылацәа-аҗыцынхацәа роуп... Хазынтәыкгы хәрдыруеит... Абра хәкәыргарц хәа зырҗаху хәа шәгәы иаанагои?... – Кяхыыр абас азҗаара ныкәиргылт игәылацәа рҗапхыа, ирҗааз асасцәа зышьҗаз рхықәкы реилдиркаарц иҗахны.

– Краадыруама... изгаша!.. Егъафы хтаауеит... егъа
гәымхара ргәы итатәахуп... – Дыгә ихы ааиртцысит. Зны-
зынла уиакара иеалаигаломызт инартцауланы акы азхәыцра.

– Арт ара хакәтырц зыртаху – абри сыфны штабс
икартцарцаз ауп... Ара еиха ирзыманшәалоуп... ишыртаху
итәон, ишыртаху игылон... ипхьакыртоуп... Насгъы, дара зәу
зегъы кьа кьаза иаапшит... иаабеит... Уажәшьта хартыргазаргъы
ртахуп... Ииашаткәкьаны, ашәарта хтагылоуп, шәазхәыци!.. –
Кьахьыр дааикәышышыт. Изцәымцашаз ишафашәаз даргъы
рыхшыф назишытыр итахын. – Иахьа хаанхазаргъы, уатцәы
хзыкәшәараны икоу здырхуада!.. – агәкаҳара наинирпшит
аминутказ иаалыркьаны.

– Саргъы убыс сгәы иаанагоит... Аринахысгъы ара
хаказаара гәагылацәоуп... еснагә агәафанызаара хтахуп...
зегъы хартыпшызароуп... ацәгъагъы-абзиагъы... Амшкәа
ааилгакәар, асы шытытыр, ажәылар аиалагозар акәхап...
Цьарак ианбанзатәои?.. Ма хара хтәкәа хартшыуеит, ма дара
ртәкәа... Хабацари, анцәаузша?! – Таркан ихы ааимларыгәгәа
иааикын, тәка днышытапшит, ихәыцракәа неизыртцәаны.
Нахәы-аахәыртәк аمانы ибомызт. Иахьабалакь абаагәара
еипш инаипгылон дзызхәыцлакь зегъы, навс-аавсшьак
амазамкәа, еихакәса. Тьтшыа змазамыз тымитышак
дтанартшуан инартцаулазаны... Ицагәызшәа икалеит уанза
еилфаца-еилыхха иказ ихдырра, ихәыцракәа...

– Иандәылтцауз иуархәауаз закәыз... ухтакны
инауфәакьақьо?.. – Мзаут днаиазтцааит Кьахьыр. Урт реицәа-
жәара даргъы азфлымхан, аха ирзеилкаауамызт изызкыз...

– Исартхәахуаз?.. Абарт ахымышк рыла ажәылар ргәы
итоуп... – Мзаут, хьантара гәгәак иатцоу иеипш, даакәыпсчы-
хәит. – Ишәгәалашәозар акәхап, абри хмандаринагафы
Зыкә тахәтагарыжә иашьа Бахәа дшыхәычзәз, рапхьаза
ианааиз инаркны, Дадын диаазахьазаап... Ишәымдыруеи,
Дадын хар имазамкәаны дынхон, дынтцуан. Ирахә ухәарызу,
ишәахә ухәарызу, акы дазрыцханы дыкамызт... Ахәычы
изхәит, ддухеит... абарт хәипшгъы ацсшәа ихәоит. Атцара
итцан, ақалакь афы аус иуан... Уажәы Зыкә Дадын инхара

еикәирхарц иҗахызаап. Дадын рыцха дабаҗаху, аха ичкәын иҗсы җами... Изхысхәауа, абри, Дадын дахьынхоз цқьа исгәалашәом, зеиҗшыртаны дынхоз хәа дсзҗцааит.

– Нас, уара!.. Аа, уара!.. Еикәирхаргы иалудыраауазеи!... Иаумхәазеи нас дахьынхоз?.. – Дыгә даазҗҗлымхәхеит уи иахаз.

– Иасымхәакәа... ишҗаиасымхәоз!.. Дадын ичкәынгы Аҗәа дзаламҗзакәа далаханы дшыҗкоугы наигәаласыршәеит, дизалгозар... – ихәеит Мзауҗ. – Аха уаанзагы иҗкалаша здырхуада, рыхәдаҗьал хжәаргы алымшои!.. – даагәынқьит иеаалхәәтаны.

– Уи анаабарыз ихамам хәуандаз!.. – гәыҗрак, амцабз еиҗш, еилатыртыруа инаизцәырҗьеит Кьахьыр иаалырҗьаны. Уи агәыҗра ирымаз макьаназгы иҗымҗәаацызт.

Убри иназхәыцит рызынтәыкгы иахьтәаз... җынчрак нахаҗеит иахьабалакь иҗәызгаза, ахауа җылхәтра иналхәто... Наҗ-наҗ иҗкалашаз гәыҗрак ацын иҗымҗәаацыз... аҗсы ахәага еергьхәа еикәханы, инахараны, инаскьаганы... аҗәара умбазо...

Иҗаҗәыз аҗалакь азхәыцра

Уахынла аума, җынла аума, уажәы-уажәы ибла иаахгылауан Мзауҗ дахьыҗазаалакгы ирыцхәхәа иаанижьыз, ибла ишабоз иҗаҗәыз аҗалакь. Уи иадхәалан иара иҗсҗзаара абжеиҳаразак зеггы инаузаҗәымҗхазо. Игәаҗха, ирыцхәхәа, еикәыцәашь, аҗьамсар ахыҗәаны, ихыжәжәа-җыжәжәараха, иагыҗсымкәа-иагыҗзамкәа, анкьатәи абзиарақәа зегь аҗәдырзын, игәаҗьны узалаҗшуамызт. «Дызустәада абри хәдгьыл иҗәнагалаз... абасҗак изырхәашаз, гәыблрак змазамкәа иазныҗәаз?!» – наугәахәуан уахьынкыдыҗшлакгы. Уи убас даазазар аҗәхарын, убас дзыҗкарҗахьазар аҗәхарын, иааимҗыхьашәоз зеггы рыцхәшьарак рзымузакәа дрызныҗәартә еиҗш, ирхәымгартә еиҗш.

Ицсы зыграз, зхатэы ҕазшыа змаз, зхатэы цсҕазаара змаз, уажэы ицэыхараны, инапы ахыымназоз, атэымуаа нахыкэласуа рнапатҕа иахьяанхаз игэы ҕнакаауан, игэы арцшаауан изташэаз арыцхара алахьеикэцаратҕкыа иахытанаргылаз... Рыкалакь затэы, даҕа қалакьк иузадымкылоз, даҕа қалакьк иузеипшымтэуаз... Хыхь, аҳаракырахь дхаланы даналацшлакь, шака игэы еизнархауааз, шака игэы шытнахуаз!.. Ғыц хыбрак, ғыц ргыларак зегыы инарылыхэхэо ианаакэдыргылалакь, илацш нахымырсыр иузоымызт. Дазгэышыуан, дазгэыбылуан. Итаҕь ахыз шытыцыр итаһын, зегыы ирдырыртэ, зегыы ирахартэ еипш... Ахтнықалакьс ирыпхыазоз егырт ақалакькэа излареипшқэамыз рацэазан. Циаахкыс иҕаз ара иупыхамшэоз арбаныз!.. Зынғы-цхынғы аиатцэара ахашышы, изымбацыз изыхэан цыанаттыпын, ицыашыаһын...

Мзаут, уаһынла абартца днықэғыланы, уахь дыцшуан, азбахэык изаазгашаз дазыпшызшэа, дазғлымхан. Изалымтыкэа иалахаз ихьяаха дрызхэыцуан. Зны-зынла агэыз-гэызхэа ахысбыжкэа налыцуан инеикэыртцакны, атыхэтэаны данапыртцуаз ишалыцуаз еипш. Ицлашаауан, ибылуан, идырхэашон...

– Иаха хара хтэқэа иаларыжыуазар акэхарын, иаашаанзагыы еихсыгьрак рымазамызт... Акырынтэы сғыланы сазызырцуан... ҕааихакык ҕарымтеит... – Мзаут игэы итцхон ампытахалаццэа ишыртаһыз иахырымпытаһаз ақалакь.

– Ишцаҕауцари?.. Ма ҳақалакь ықэырблаауеит убарт ралцара азыхэан, ма рхы ақэырцоит ҳацкэынцэа наунагза... Убас иҕарымтаргыы уаха цсыхэажэла амамзар акэһап... – Кыахыргыы хьяас иман ақалакь атэымуаа иахырымпытархалаз. Уи хнырхэышыас иамаз акызатэык акэын; дара иаанырмыжыуазар, еилаҕэыбаса иқэцатэын, уака дара уаха тып рмоуртэ еипш. Ақалакьгыы убриакара ирымпытархалаһын, итацэыз дгыл ҕатцакгыы цыаргыы иузыпшаауаымызт. Ашыхара иағаланы икыдыгта иағанхыһын.

– Ақалакь тарцэтэуп, уаха цсыхэа ыҕазам... Ақалакь хара хтэқэа рнапатҕа ианыкамла, уи башахоит... Ғақалакь

ахы иакәйтүмтәкәә, иааира зыкалом... Дара абаагәара еипш реакәдыршеит, аха иабанзарыхьчои?.. Мышкаха-мышкатыхәан ахақәйтә азыкалашт, егәа ирзыцәгәахаргы... Уи агәра згоит сара... – Мзаут шакантә далацәажәахьааз уи. Дхәыцаахыс бзиа ишцәибоз, игәы шцәзыбылуаз!.. Аеа кәзшьак, аеа цәафак анибаалон игәы зкуаз, ихамыштуаз...

– Уи рхы ақәырцозаргы, сара абас сгәы иаанагоит, ампыцдахалафцәа ирзаанрыжьуам хәа... Ишцәкалои хадгьыл еишшаны?.. Цьоукуы арахь хаанхеит, цьоукуы наф иагеит... Уи калашьа амазам... – Таркан игәаанагара узаваломызт. Иауа-иашәан калашьа амоума рыкалакь ага инапатцака ааныжьра!.. Дарбаныз иакәшахатхоз рыдгьыл еикәйтәцәәны, ампыцдахалафцәа реахадырбабар?.. Набжьо-уаа рхәыцрақәа акыр инаскьахьан, акыр ицаулан. Ари афызаргы иакәымшәацызт. Рыцсы зыграз ршьам дгьыл амцкьақәа ахьықәнагалаз ргәы цнажәон, ргәы арткәацуан ианырзымычхалакь, реанырзеикәымклакь.

Мзаут ицара, икәыпшраамта зегьы зыдхәалаз мышкы дналампшыр изычхауамызт. Ақытахь данаалакь, мышкы-фымш данаанхалакь, изакәытә мчыз иамаз здырхуада, фәцхьа уахь инаихон изымычхакәа. Егәацъара дыказаргы ицсы афхәаран, игәы шазыбылуаз еипш камлацызт. Уахынла ишитәхыз даланыкәон игәы азырахатны, еынла игәазхара избомызт...

Уи ацшзара, агәыкра дарбаныз ихнамхыцыз!.. Амшын цәкәырца ахьарчхәа акәара аенықәнажьуан, гәырғарак ацны еснагь ихха-ччо инауцылон. Зынгы-цхынгы ацсабара иатцәара италахау ақалакь амфәкәа аҳаракыра акынтәи ишшәыр-шшәырза унаныпшылоит гәахәарак наузцәыртны. Ахауа фыхаза, даеа хауак иузадкыломызт... изфьдан, ицкьан...

Шака дазгәышьуаз, шака бзиа ибоз Мзаут азынразы ақалакь афы асы ахәылыхәа ианлеиуаз! Асфәкьақәа наикәыпцо ақалакь аналс-аалсра, амшынфькә анавалара ицсы афхәаран. Ашәыб инатцагылоз ашәапыцъаф рымахәқәа заза-мазо цәка инышьтадыркьысуан, ацкәынцәа, азгәбцәа асы

ахъеигәыдыртдоз, иахъеилахәмаруаз ргәырғъара-шьтыбжкәа
иахъабалакь инытцѳуан, хъаак змазам реицш, рыпстәзаара
цкәа иахъакәгәырғъоз, иахъарцыруаз. Ихәыцракәа артынчуан,
игәалакара шьтнахуан, дарлахфыхуан, ихъаакәагы хнаеуан.
Ақалакь иацыз абзиракаә шыказгы, угәы еилазхәашаз
ацәгъаракаәгы натцубаауан... Ампытцахалаѳцаә шеишыкәсеи
рыбжъара имхәа-мырза дара ишыртыхыз иахъазныкәоз,
рыхъзкәа ґәґаза иахъаныртдоз, ртыпхыызкәа нхъартәины
иахъырыпсахуаз, рыдгыл маґа-маґа еиѳытәтәаны ахсаала
ґыцкәа ахъазыкартоз гәеибакран Мзаут изнартысуаз...
Шака-шака рыла аицакракәа рәазыршәаахъааз!.. Рымч
ахынзанаоз иаарылшоз зегь картон рнапышьтакәа
аныртарц, ахаґара еицаркырц. Ианаґагылоз, ианазыкәґоз
иаразнак рахъырхәышьа азырцшаауан, дара ишырцәаааз
еицш.

Мзаут иеицш, ихшарагы еихә-еихә агәыблра днаркуан
рыкалакь. Урт аеакала иахәацшуан, аеагәыблрак рзатан,
ргәы азтынчын еснагь. Ас икалап хәа дунеихаангы рхахы
ирзаагомызт. Агәыткъара, алахъеикәтара ирызнартысыз
акырза иацсахит, ишьақәнакьеит рказшьақәа. Ргәырғъарақәа
нґыцәаазшәа, еикәышьшы, лахъеитцыхрак рымазамкәа,
ақалакь иналапшуан ишәапырхаґуа...

Мзаут игәатцаґы иаанхаз уи амш хъанта наунагза
имґязоз ахәра наиннатейт, хаштрак ақәзамкәа. Август мза
14, 1992 шықәса мшымыжданы ирзыкалейт неиѳымсрада
ацсуаа зегы... Ахысбыжкәа... ахысбыжкәа!.. Хыхынтәи,
такантәи... иаауейт ижәыланы... атанккәа ақалакь
иалахысуейт... ана-ара амцабз, алѳа нхачылоит еилахәашы,
еилаѳынтуа... Ачкәынцәа агәымшәақәа аацәыркьейт
иаразнак... еилауатыруейт, еилагыжьюейт, ишакь-шакьо
цъарак изышьақәгылом... Амцабз... алѳа... алагырзкәа!..
Ажәлар еибарыѳуа еижәыланы, рхы ахыргара иакәымшәо,
еилагыжьюа амѳакәа ирнуп... Мзаут иусурагыц ааныжыны,
дшакь-шакьо ихәыцкәа, итаацәара дрышьтоуп изеизакуазар
хәа. Амашынақәа узрывсуам, узырталом... Аґа хәымга
иґагылаз ачкәынцәа рхысбыжкәа еикәтәарак рымазам...
Згәы еицрасыз, апырпырхәа амца зыцралаз, иеибакыз,

ирыжәлаз хацәнамырха ирҕагыларц абцъар иашытоуп,
есиқалалакгы цъара иахзыцшаауазар хәа. Ахаирпланкәа
хыгьежылоит, хыхынтәи ақәкәахәа ирылахысуа...
Изакеызеи инарзықалаз...ари афыза ишазыцшзамыз?! Мчыла
рыцсадгыл рымаркырцаз рашта иааталеит амцқьақәа,
ампытахалащәа еиқәных, рҕазықатцаны, хьатрак ргәы
иҕазамкәа... Аха ақалақь иахьяалалаз, ишазыцшзамыз
апықәсылара ироуз иаартаслымит хамтакы... Иаамтан
ацсадгыл аиқәырхаразы аҕеибытара. Ишазыцшзамыз
ирықәлаз аға цәгьа даанкылатәын, дыпхьарықәкәатәын...

...Ауха имщәпысит аихабыра рхатарнакцәа злахәыз
аицәажәара, Ацсны еиладырхәаз аҕагылазаашья атып
иқәыртарц. Мыцла еиқәдырҕаҕаз рымщәағара иазықәцо,
иқам-ианым рхы иархәаны, есиқалалакгы ахәаа ихытцны
реаларгалеит, атакпхықәраҕы аус зуаз шыоукы ҕычны
абрахь иаларгалазшәа, урт рхы иақәитыртәырц иашытоушәа,
аҕытҕақәа цәытцыпшааны... Хәба-хәба километр нақ-аақ
ар еиҕыргарц, ақалақь иалармыжыларц еиқәышахатхейт,
аха уи зегьы башан, хәымшгы ирзымычхат, изынамыгзейт.
Ампытахалащәа ртанкқәа рхәазо, рыцхашьярак
қамтазақәа иаарымпыхьашәоз шыақьо, ақалақь иналалеит
ирымпытархаларц.Аихабырарышныақәкәахәаеихсуа,ацсуаа
рбирақ хазына нахцааны, иааирак згаз реицш игәырҕатцәа,
рбирақ еиқәыцәашь нахадыргылейт иатцаҕырбо, иатцахысуа.
Уафы ишимбац ала ицәыгьҕа-цәыпды, инеиларкәахат
ақалақь узағамцшзо. Ампытахалащәа шақь-шақьо
ақалақь иалоуп, игәахәны иқаз реицш, зегьы инарзытрысуа,
инеихәлакәахауа. Амашынақәа, атанкқәа тынчрак рымам,
уахгы-ҕынгы еилащәеиласуа, ақалақь иалоуп еиқәтәарак
рымазамкәа.

Ацсуаа рырхәтақәа Ғәымстақа инаскьаргейт. Ғаамтанык
еицшымкәа аҕеиқәыршәара иаҕуп. Зхы изахәоз, рыцсы
зыҕхәараз рынхартә тыпқәа ааныжыны, ақалақь алтра
рҕыназыркит,изташәаз ашәартара рҕацәырыхьчарц. Илағыр-
зышагаз аамта нарзықалеит егызхаразамыз, гәнахарак
иатцамлацыз...

Аға имчра ааирпшыр иҥахын, зыңсадгғыл иағғыхәауаз
рышхәа иҥарцаларц, ирыҥаркәахарц, ирыҥадырзырц...

Аах, Мзауҥ, Мзауҥ... уназлаҳазеи, уназлаңшызеи?!
Уажәшҥа абри уара дунеихаангғы иухашҥраны уҥоума?!
Аңеиңш цәгҥа ззырхәозцәкҥа нарзыҥкалеит ужәлар... хар
рымазамкәа ршыапы ианаақҥылоз аамҥазы!... Ицәгҥахеит
рлахынҥа... ақәзаара аамҥа ааины рышәхымс инылагылеит,
гәаҥ-цәаҥрыла иҥәны.

«Иуңеиңшхараны иҥоузеи, Сыңсадгғыл, уара?..
Ушҥарыцҥахеи, ушҥагәнаҥахеи!.. Уг-уғы иамырхәазакәа,
аҥышыбжҥон уцәыҥдархәаҥырц иақәыркыма?! Мап... уи
залшараны иҥазам дунеихаангғы!.. Псуак иңсы ҥанаты
ухҥара даҥхәаҥраны дыҥазам... Аңсуа иҥақҥы азәгҥы
изымгаҥц бзанҥыкҥы!..» – Мзауҥ даргәжәажәон дназлаңшуаз,
даршаҥ-шаҥон, деиҥанаргәҥон, деибанаркуан... Маза-
маза ақалақҥ далсны игәеиҥон илаңш ахынзаназоз.
Дархуан, дарцәуон, игәы изырхәқәоз раҥәазан. Зхәынҥқарра
иалахәыз абас ирызныкәап хәа игәы иаанагомызт. Аха
урҥ рхырәқәа зегҥы кҥақҥаза ишааңшыз уажәоуп Мзауҥ
даназхәыҥуа. Уажәраанза рсабрадақәа рҥырымхыҥызт.
Хылҥышҥҥтрак хәтәуп, хәишыҥәоуп хәа иқәгылаз, ирхәақәоз
зегҥы шеиқәырәаҥаз, хархәагас ишрымаз ирцәаргамахеит,
ирыҥәцәыҥыҥит. Иааңшит аңсуа жәлар рышҥа ирымаз
ргәаартрақәа зегҥы зызкыз. Аңсықымқым, ампыҥахалаф,
егҥаҥара дугаргғы, дымпыҥахалафуп, дунеихаангғы
иеизеиқәкуам, иеизеиҥакуам. Абга, егҥа унапы адуҥыларгғы,
ишыбгоу ишаанхо еиңш, арҥгғы рқазшҥа аиҥакра даараза
ишыҥәгҥоу, ишыхәнҥтоу аанарҥшит рхымәаңгашҥа, цәҥгәык
змазам, хәаак иҥамзазо ркыжә-быжәрақәа.

Абри зегҥы зызкыз еилкаан. Аңсны хыпҥшымкәа, ахы
иақәиҥны иҥалар рҥахымызт. Аңсны Қырҥтәыла иалҥыр хәа
иацәшәон, аха лымҥышҥа амамызт, убриаҥынза инеихәан,
инарҥахәан. Ахақәиҥра иазгәышҥуаз аңсуаа акырынҥә
иазықәпахәан, аха илҥшәадахон, амчра зкыз рымпыҥыҥтра
ус имариамызт. Пәҥаду ихаан Аңсны Қырҥтәыла
иадыргәагәаланы, рзинқәа зегҥы ҥырқәдааны иҥартҥахәан.

Рықәхра, рықәзаара ахәа аҕынзаггы инаргахьан. Игәаҕхьан, итәаҕхьан, рхы иақәыпшхьан. Уаанза зхы иақәитыз, уажәы инахәлабгеит даеа хәынтқаррак, кыршықәсала ахәда тқааны изкыз изахәлымтцау, изахәлымшәо...

Ақалақь әеиоһнамшар ҕамлеит ҫбаны. Зыңсадгьыл ахьчараз игылаз мрташәарахьтәи аган реартеит. Абҕьар зкызггы дубарын, изкымызггы. Амҫаду абетон хьын-тыңқәа аныргыланы аеыңхьакыртақәа, ахыхьчартақәа, аҫагылартақәа ҕартон... Атанкқәа цәытатыхәхәаны ана-ара ицәытадыргылахьан. Ахрыгәгәартақәа реиҫкаара иаҫын ишрылшоз ала. Абҕьар ахьрыцәмаңыз даараза гәтыхас ирыман ақкәынцәа. Уахггы-ҫынггы убри акәын изызхәыцуаз...

Мзаут зегь реиҫаггы игәы ҫызкаақәоз иреиуоуп зеыларҕәзаны, цәгьарамзар бзиарак ҕамтцазо иаахылоз аверталиот ахымҫаңгашьа. Уи иахьынтәи аакылкьоз узымдырзо, амцабз аҫыдыдуа, аңсуаа рырхәтақәа ахьгылаз инарылахысуан, шаҫарак ҕамтцазакәа...

Уи анхылоз ианакәызаалакгы Мзаут иҫаацәара дрыхзызаауа ргәырҫанитцон, иҕалаз аҫагылазаашьа дарггы азҫлымҕахарц, уадак аҕынтәи даеа уадак ахь иныоһеибахәаны рҫынаңхьаркырц азы.

Рыцхашьарак аанарңшуамызт уи аверталиот егьызхаразамыз рҫаңхьа ахықәкы анынанагзоз. Иахьаа-гәаңхаз, аеыларҕәзаны, аҕәкәахәа инарылахысуан, инарыланажьуан...

Убас ҫенак, Ғәымсҫаҕа иһаз амҫаду аҫы, абҕьар зкыз еилауатыруа иахьгылаз, ашыжә-шыжәхәа, аҫын хьбрақәа инарықәкьысуама ухәаратәы, иаахылан, аҕәыр-ҕәырхәа инарылахысын, аеышьтакуа инархыкәшаны аҫынанахеит, цәгьарак ҕазымтцаз еиңш, иһаббала, ашьхара аганахь аенавакуа... Ацәгьара ҕазтцаз аанкылашьа амоукәа, ахьышәтхәа аеынаңхьанакит ақалақь аенавакны.

–Ирылахысит... хәқкәынцәа ирылахысит!.. – Мзаут иһны абартца дахьытагылаз акәыкәыхәа дыхәхәеит... Дшылбааз игәалашәом... Иңси-иңси еиҳьзомызт амҫа дахьаныз. Иара иеиңш уахь еиҳаны амҫа ианыз рацәаҫын...

Убри аены дтахеит, иацъал дзахымпакәа, шыацкгы змыркъацзацыз, егызхаразамыз ачкәын қәыпш, Мзаут ижелантәыз... Иқалаз арыцқара дзацәымцеит, ахымқас дахәнәтәит рыцқарыла, гәақрыла... Шақа бзиа ибоз уи ачкәын ақалақы!.. Шақа иңсы ағхәарааз ахычаха, аиқәырахара змаз!..

Иаб жәымтацәгъа әтел дизасуан Мзаут есымша. Дишътан дихзызауа цъаракыр дысзыпшаауазар хәа.

– Уара, иахаггы дықамызт афны... иахъаггы дызбом... цъаракыр ихабарк убахъазар?.. – дизхъуан, дахъагаз издыруамызт... Абасқак дзыхзызауаз итаҳара игәықәаагаха, адунеи ақәзаара ицәымғнартәит аб неитамхәа...

Шақа дрыцқайшыазеи, шақа ихъааигазеи Мзаут уи ачкәын гәлымтәах ицстазаара абас иахығхтәаз... Ашътахъ ииулакгы, ақалақы ахысбыжқәа шалықуаз, дцаны дитәуеит иаб иуадағ дахықәаз. Аб рыцқа дагыпсымкәа, дагыбзамкәа ичкәын затәы иңсы изалымхуаз длағырзышо дихагылан...

– Арақа ас аанхашъа ҳамам... Ахәыцқәа алгатәуп нақ... – хъаас иман Мзаут иқалаз иахылқиаауаз арыцқара. Ақлақы атынчра ацәызит, узшыуа дузымдыруа, узкуа дузымдыруа, уаха шаанза ахысбыжқәа еиқәтәарак рымамызт. Ақалақы иалалаз ишыртаҳыз рабцъар рхы иадырхәон...

Мзаут астәқъа аееибанаркып хәа игәы иаанагомызт. Еиха-еиха атагылазаашъа аеаруадақуа иалагеит. Хәсеи-хацәеи неилымхкәа ргәатаракәа мөапыргон иахъабалақы. Еихаразак апсуаа иреиуаз анрымпыхъашәалақы идырхәа-цәон, идыргәақуан гәағшақә. Ақалақы уалалар ишәартан, урымпыхъашәар ишакәым иузнықәон... иухыччон, упату, уаҳапыр ладырқәуан... Иацәмацхеит ақалақы афатә, ажәтә, алашара... Аеатагылазаашъақы, аеапшшәык аанахәеит иаалырқъаны, иааузымдырыртә еипш. Еитазырғәғәашаз, еихәләзгәашаз лахъеиқәтарак наныпшит ихъынтыцъза, ус иаарласны иузахымхәашаз, иузахымцашаз...

Даараза ирзыцәгъан Мзаутраа ақалақы ааныжъра. Ахәыцқәа рыңсы шафыхәхәоз иаанырмыжъыр ада цсыхәа

җамлеит. Зхы изахәоз зеггы алтра иафын, ирзышьтыхуаз реилахәарақәа разқәынтца.

Ргәы шпәзхьаблаауаз, ргәы ишпәрыцханашьоз Мзаут ихәыцқәа иаанрыжбуаз рыфны, руадақәа. Қалақь уафык ишихәтаз еипш, рәанааибьртөз аамтәзы, рыматәа хәыцқәа неизыхәхәаны, илағырзышо инапыртдыр акәхеит рыпсы зығраз, ргәыблра зцыз, рыбла ихгылаз рықалақь гәакьа... Шака ирыпстәзаараз арака дара!.. Рыпсы шпәлыхәхәоз, рыпсы шпәфәнакаауаз рызхара иахьырзымбоз, рызхара ишыртахыз иахьзалампшуаз!.. Агәыргәара, алахфыхра, ахатц-хатцара, аизха-зыгәара иацыз агәышьтыхрақәа зеггы нахәлабгеит инахақаз аихәлашьшыра хлымзаах-хьантә уажәы, ишутаху узалымпшзо, еилаханто...

– Хара арахь уаха хмаазои?.. Наунагза иаанхажьуама хәқалақь?...– ргәыфәнакаауанабас иаалырфкьаны иахьапыртцуаз. Изышьцылахьаз атыпқәа рааныжьра рцәыхьантан, рықалақь наунагза ирыцәхьатцуазшәа, рхәыцрақәа акы еиланархәон, акы еикәанархәуан еилапатаны, иузеилымхзо...

– Хашпәмаауеи... хмаакәа!.. Иааилгар хмаауеи... ас мацара ишпәцари?! Еицәажәарақәак мөапыргар, издырхуада акахьы иааибарггы... – Мзаут гәыграк иазхьаирпшуан итаацәара, ргәы кайжьыр итахымызт, иалайкажон аамтала акәзарггы. Аха уи иаарласны еилгашьак шамамызггы дазнархәыцхьан.

Мзаут итаацәа ралгаразы хәпсыра-цәгьа идырбеит, ддыргәакит цәгьаза, ипсы акырынтә еиладырхәеит, ихлахатц дахырфкьеит...

– Уабацио арахь?.. Иабыкәу уахьцо?.. – шьәфәцыпцхьаза ар рыматәа зшәыз агәатарақәа мөапыргон, рпаспортқәа аңсышәала иахьаныз ианыржәжәон, рхапыцқәа неихарыгәгәо. Аңсуа дырбар рлахатц аргьыжбуан, рыблақәа ажьаза рхыжжыла ицон. Ицәхашхауа, игәамтцхамтцуа, иаарфәашәоз нарфәрдырхуан акаггы зхаразамыз... Ишәартан уеизггы амөа ақәлара, узыхдырфкьоз, иухтнырфкьоз аилкаара цәгьан...

Мзаут итаацәара, ихәыцқәа ақалақь изалгар, нас ақытафы еиха ишәартахарым, ицәгьарахарггы хыпцхьакыртәк уафой ипшаауеит хәа гәыграк иман, макьаназы уахь ршьапы шаладмыргылацызггы.

– Сабацахуеи?.. Ақытаһы!.. Уаха царта Һамам... Сахыз, сахьааз!.. Артсхэыцкәа роуп... иалызгоит наҕ... – нратеикуан ианаиҕагылалакы. Ишакәхалакы акала инаицхар рҕаххон, мазала ицхауа ала еицш.

– Уахь уцаны абцар шытухырцу?.. – блатцархәрыла дынкылрыблауан, аматапшыкәа иреипшыз ақырт салдатцәа.

– Мамоу... сара абцар сымазам... абцар зкыша креиуазам... – нратеикуан, игәы иҕатцәкыаз цәырымгакәа, маанала сызрыцәозар хәа. Уаха дача цсыхәак аманы ибомызт. – Шәара зегы усоуп ишышәхәо... шәара зегы шыгыра уафы изгазом!.. – инаикәымчуан, инаикәмақаруан.

Мзаут иҕаацәара Кәыдрынза инаскыаганы даахынхәит, иара егы иеҕишәазаргы, наҕ уаха дырмышытит. Длабжьеит иҕхәыс Арина ахәыцкәа лылацш иҕылмышәакәа дырхылапшларц, иамузакәа ицәгыахозар, наҕ, ҕадаҕа деихарц...

Мзаут изыцәгын, аҕәкәахәа ишалахысуазгы, ақалакы ааныжыра... Иара иеицш шаҕафгы алаханы иҕадаз!.. Рықалакы устцәкыа шыоуы инрымпыҕажыны инахызаа ицаргы рҕахымызт. Ақалакы ирзацыз агәылбра рхы иакәырцшны рышыҕахыҕа иҕхыанацомызт, акы рыкәтцәиашо рҕы еикәнахәалон, имыцәазоз гәыҕрак иахыпшышын, аамҕа хыанҕа ишҕагылазгы.

Мзаут иҕаацәа аналига, ихала затцәык иуада даафнахеит. Ишиҕахыз зегы еиликаартә, зегь еилиргартә еицш аҕагылазаашыа ацшаара ус имариамызт. Асалдат анахь иоуа, арахь иоуа, иблакыо ақалакы иалан ицыхлымуа. Дрымпыхыамшәакәа цыара часак изыцшаар, иара изыхәан цсымышытыган, цсеикәырхаган... Ауҕратыхтцәкыагы узыцшаауамызт...

Архәреи аҕычреи, ҕаамҕанык еицшымкәа, иамҕханацит ақалакы. Абцар зкыз уаха шаанза тәамҕахәык ҕартцомызт. Реырҕашыаны, ауадакәа еилакәыбаса, иаартахыз ныфныганы иргон. Уахынла азәгы тынч иара ишиҕахыз дзыцәомызт. Ашын дукәа, еиҕрыкка игылаз, уахынрытцалоз аихатәы ашә ҕаҕыа дукәа реҕартцо иалагеит, ма абри ишҕаанамкылары хәа.

Уаха псыхәа рмоит. Уахынла иадыркуан, азәгы дызхамлартә еипш. Уи иахычарызшәа ргәы иабон. Аха ианахьчозгыы ыҕан. Ыаргыархәа инагәйдлоз ианырзаамыртлакь, ицәхашхашуа, аҕәыр-кәырхәа инавахысны, инеимбгыжәаа рҕынархон ргәахы еибаркны.

Ақалақь қстазаара еиха-еиха еилархәон есены, еисаира, хатырк зықазамкәа иаларгалаз ақыртүа ир. Цәгыарамзар бзиарак дырҕеиомызт, иаамҕапыргоз зеггы пхьазыркәкәашаз мчык уаҕы изыпшаауамызт амалахазгыы...

Рапхьатәи аиҕахара

Астцәкьа еилахәап, астцәкьа еилахап хәа игәы иаанагомызт Мзаут атагылазаашьа. Еиха-еиха ицәгьамхазар еиҕымхеит амалагыы уаанза акыр ицыршәаахьаз ақалақь қстазаара. Ундәылшәаны шыаҕак наузыҕамтцә ишәартәхеит иахьабалакь. Унарымпыхьашәар, укны ургон, уг-уҕы иамырхәазакәа, нас егьа уеушәаргыы узрымпытытуамызт.

Мзаут уажәы-уажәы иахауан ус ирымпыташәақәоз рыцхашьарада ирзаарцоз, ишрызныкәоз... Егьа ус иҕазаргыы, уанбанаҕнатәари ауада, абахта ұтакушәа, уаатшәар камлазо?..

Мзаут акырынтә иақәикхьан, есиҕалалакгыы иезаны, иеырҕашьаны дызрылсуазар хәа, аха ишакәым дырҕахар хәа дацәшәаны иеааникылон. Кәыдрынза днаганы дыҕагәышьазар, нас даваланы иеыдырбакәа акыр дзынаскьар, ҕара зыггарак аҕы дышқазмыррыз, аха уаанзагыы изеипштәуамызт, иагыгәагылацәан. Хыҕыара-пшыыҕара дгәартон, ишәартаз атыпқәа дзырхысуамызт. Иҕаитцара дақәымшәо, ихы ахыгара изымдыруа, ауадақәа дрыҕнагьыжьуа дышрыҕназ ауп азәы ашә тыгә-тыгәхәа дышнасыз. Азныказы, ицәа дынҕазызан, иааимыртырц ақәикит, аха нас, ипхәыс Арина лыбжьы акәызшәа анааиаха, ахышәтхәа иааиртын, дныҕнаигалейт. Деидараха, фатә гәартәк дрыцан, амҕа даркаран, даапсаны дыҕан.

– Баазгазеи, банаңалбеит?.. Амѡа бышпақалазеи?.. Бааныркылар ишпакабтоз?.. Урт псуа зхылоу, дхатоуп, дыңхэисуп хэа еилырхуам... – игэы иалырсны даацаажеит Мзаут. Итахымызт амѡа дахықалаз, дрымпытшаар хэа дацешэон. – Шэышпақақоу?.. Шэеибгоума?..

– Хакоуп макьаназы... хапсы тагэышьоуп... – лхэеит Арина.
– Баталгыы дсыцаарц ақәикын, аха сара изымуит... Абрахь дазхьеит... – даақәыпсычхаит.

Аңабаа илбахъаз акыр илнырхъан лара. Лыхцэы ашлацқәа налапсахъан. Лхы-лфы гъежъ агэырѡа хъанта ишаркарахъаз аныпшуан. Лцәа иакәшәо хәапштәыла матәакәак лшәын. Лееилахәарагыы абақахыз, – лгәырғъарагыы, иатанарзхъан инархапаз иахылкъаз арыцхарақәа.

– Бызларыцәцазеи?.. Баанырымкылазеи амѡан?.. Ишәартазами уахърылсуа?.. – Мзаут уи лааира гәахәарас иқатаны дылғапшуан, аха игэы итыхақәоз рацәазан. Итахын амѡан илбаз, илахаз аилкаара.

– Акырцъара сгәартеит, аха сышмедицинатә усуфыз зхәоз сышәкә хәычы аныдсырбалакь, рацәак сыхтаркуамызт. Спорт цәырсымгазеит... Амѡан шақацъара сныркылазеи!.. Асалдат ангылоуп, узырғапшуам... рееихаршәны хәыц-хәыц зегь еимырдон... Уара ушпақоу?.. Иупстазаашыоузеи арака?..
– дахыныѡналаз адиуан днықәтәеит, леимаа цагақәа налыршьхыршәшәаны.

– Арақагыы еиха-еиха ишәартахо иалагеит... Ақалакь ахь ишахтау хазцәыртзом, ихашьклапшуеит... Зны-зынла маза-маза, ашынқәа хеынарывакуа хандәылтыргыы, хара хазцазом, аха уигыы шәартахеит, икылапш-кылзырѡеит... Зтелефонқәа хыртәахьоугыы рацәәѡзоуп... ишакәым акы назфьтшәаз дынкылыпшыхәеит, дындәылганы дыргоит...
– Мзаут изтагылаз аиашацәкьа зегь цәыримгеит, Арина лгәы тнакьазар хэа дацешәон. Аха ақалакьуаа зташәаз арыцхара цәахышьак амамызт.

– Нас арака ас мацара уабанзатәои, ашәарта шыкоу?.. Иухьуа уафы издыруам... Узбода, узахауада?.. – Арина илтахын есикалалакыы, Мзаут изеипштәуазар, ақалакь аанижыырц.

Дзалтгәышьяр, ақытағы еиха псеивгартак уағы иоуан. Уаха-ени рхаақәа рыхьчауан ишрылшоз ала. Ашәартара иштанаргылоз лабҕаба ирбагәышьян имғапысуаз ахтыскәа инартцуланы ианазхәыцлакь. Ацкәынцәа, абҕар шьтызхрани иказ, ршьапы икәдыргылахьан, ргәырҕаныртцахьан, ианаатаххоз ахышәтхәа рғааибадыркыртә еипш.

– Ыара еилгашьяк аиуазар хәа хәпшыми... Гәыгра хәычык ацәаара хнахьыпшуеит, аха зны-зынла инхампытцашшоит, халапш инытцшәаны... Ақалақь ааныжьра шьюуы-шьюуы реипш иахымариамхеит... Аха уажәшьята иахымчхауа, ихалыжжуа ақынза хнеит... Агәтынчымрақәа тахак хартом... Ханыцәоугы ахысбыжықәа хгәы икәфәуеит... Зегь рыла хәкәыркәеит хшьара, хамғахыркәеит зымға... Еиха-еиха еицәамхозар еигьхом атагылазаашья... – тынч-тынч дцәажәон Мзаут. Изцәырцыз ахьяақәа хызәшаз ихахьы иааиуамызт. Ибла цнаршәауан уахи-ени дызлапшуаз арыцхарақәа. Рыпцстаара хәычы мымеикәарак нарымпытцасны инахәла-нарбгазшәа, рыхатцхатцара, ргәышьтыхра неихәлагәаны инархацаз амшмышәла инамгәытцанархәхәеит иузапытцым-цауа.

– Есикалалакгы ақытахь хцароуп... Зегьы ирыхьуа харгьы ихахьып уака... – Арина убри акәын илтахзаз уажәазы. Мзаут далганы дыказар, нас еиха лгәы тынчхон, лгәы лыргәгәон.

– Аиеи, цсыхәак аманы икалозар, саргьы убриоуп сгәы иаанаго... Арака ахгара еиха-еиха исыкәыгәгәо иалагеит... Ма хқытауаа снарыламгылоз... Икарцоз кастцарын, ируаз зурын... схы рыцәпхьаскрымызт...

Мзаут уажәшьята уаха цсыхәак шамамыз ибон. Икәша-мыкәша акырза аҕеитанакхьан. Аамтала акәзаргьы, иаанижьыр акәхеит игәы ҕызблауаз, акыр шықәса абриакара дхәынцаны дызмаз, ипсы зыграз иқалақь гәакьа. Иқыта, ихаблағы ақазаара псеивгартак, гәеитцыхыртак инаатарызшәа дазхьанарпшуан.

Ацәылашамтазы игылеит Аринеи Мзаути, заанатцы амға икәларц. Ихьантан, игәкажьган ари амға изнылоз уаназхәыцлакь. Ари ашыза дунеихаангьы ирзыкамлацызт,

рыпсадгылаҕе дара ишыртаху изымныҕео, иахьыртаху изымцо.

Арина ауадақеа, ишыҕалталац еипш, иааиллыргеит, иаалрыцкьеит, ашыр-шырхеа дныџнагыжьюа, уашьтан данааилакгы ицкьаза дныџнапшырцаз. Иртаххашаз маџеақеакгы ааизылкит илгарацы. Уахеа изымхынхэырггы ауан. Ашэқеа надырkit инытдарбақа. Рыгэқеа шазхьаблаауаз инапыртит, уахеа иназхьампшзакеа...

Акы-џба втобус ракеын ускан Очамчырақа ибжьюсуаз. Ажелар хытны, еилауатыруа, уталартә икамызтаанџасыртаҕы, аха, ирулакгы еижэыланы, уахь рыехаргалеит рыпсы рыманы. Ахэыцкэа, абыргцеа, аҕакеажэцеа, реидарақеа рхеазо, ирацеаџзан ақалақь иапыртцаз, ақалақь аанзыжьюаз...

Амџан акырџара автобус илбаацаны, рпаспортқеа геартон, акы хазрытбаауазар хеа, инархэы-аархеуа иахеапшуан. Мзаут апхзы хьшэашеа наикэнаџеон. Шьюуки икалаз зхараз инарықэзбон, шьюуки џыртзомызт.

Кэыдры ацхе – акыр тоурыхкэа ирхаану... ацгьеи абзиеи ирылапшхьюу, изхызгахьюу... Шақаџ агэамсытқеа ари ацхе иқэсны реаларгалахьюузеи ипшьюу хадгыл геакья, рыпсы рзаџымкаауа иалаханы. 1921 шықеса, атоурых дакьяқеа ирынхалаз, дарбану иззеилымкаауа, дарбану иазымхэыцыцыз уи зыхкьаз, изыкыз. Убаскангы Апсны апаџе еипш зеалазырпсырц зтахыз ықэцаны ианкарцоз, ргеыпжэара алахыреырц, ацхагы пыржэахьан, уахеа акагы анрылымшаза. Уажэы дарџагыых аеакала рхы мџапыргахуеит, ирымпытдышшауа иалагаз рымпытдархаларц... Азиас хышхытэаны ицоит еилахэашь, узаџампшзо. Уигы геалак шамоу удырратэы игэрымуеит, ицыхлымуеит. Ацхе аџганкгы атанккэа гылоуп ицэхэылапс-цэхэылапсза.

Асалдат иреиуоу иџабыг-џабыгза, ажэжэа-пцахеа амашьынақеа иртапшуеит, ирытцапшуеит, агэаҕарақеа мџапыргоит. Урт зеггы зызку, измаануу иаахтны иуазхэода?.. Аџыв-сывхеа амашьына ласқеа ааины, инарылапшны, инықэгьежьюаны ицоит, еилаџынтрак, еилахара хьантак рзыкалазшеа. Еилаџеиласроуп, еилахантароуп, икоу

узеилмыргазо. Шыпыла амѡа иану раѡаѡуп... Уртгы
ацѡа ианыѡсуа ианкыланы игѡартѡит, реилахѡараѡѡа,
рсумѡаѡа иртаѡшуеит... Изынѡѡазеи, изынѡазеи,
ухѡарауазеи, егызхараѡам аѡаа рыѡѡаѡѡа?... Шыѡѡаѡыѡѡаѡа
инарышѡѡаѡѡаа агѡыѡѡѡара, агѡамѡѡа инѡадыргѡѡѡит,
аѡаѡаа аѡѡа аѡамѡааа иназырѡѡѡа.

Мзаут ауаа ргәәк-цәәк-рақәа, реибарыххарақәа, ргәыпжәарақәа ибартә, иахартә, дрылахәхартә дқанатцеит дызтәшәаз атагылазаашьа. Маза-аргама иаақало ахтысқәа зегьы дрызфәлымхан. Ацытқьара ааста агәынкылара иеамараитәуан, имәапысуа аиҫыхарақәа лабҫаба иблақәа ишырбозгы, игәатца интәитцәахуан рацәак дрыцрамлақәа, аха иеихаршәны, иеырзақәаны, илакта ччацшыык нытцмыршәазо. Иара дшалацшуа, иара ишиныруа, даҫазы, хара игылары иаапшуа, ус инмырыргы алшоит... Абарт зегьы нас мышкызны иара ишитәху ихы иаирхәартә еипш изықтар... изтәшәаз агәәк-ра цәгьа аанарцшыргы алшон...

Абраанза хар рымамкѳа иааиун Мзаутраа, аха аброуп
иахѳзацѳымцаз ѳмхѳозар...

Автобус анаатгыла, ыыцъа нталан, агѣтаракѣа рымѣацгара
рѣыназырkit, итѣтаѣкѣаз ргѣамтхамтцракѣа рхahы
иаамгзо... Рпаспорткѣа еипхырттаауа инаргѣылацшуан,
изышѣтоу узымдырзо рѣырмазаны. Уи зегы зызкыз еилкаан,
идырыз усын... егѣа иртѣахыргы арахь ирыцѣцѣыртцуан,
ирызхѣытѣаѣуамызт, ирызхѣытѣашьуамызт...

Абжеихарафык гяртаһыан еицш, Мзаути Аринеи ахьтагылаз инарыдгылеит рҗацақәа рҕабаба, рнапы иану нарыгзарц реихабацәа ишрархәаз, ишырыдыртцаз еицш. Арина лышәкәы инахәапшын, акагы ахымхәаазакәа, наҕ иналдырkit, гәампчара ҕазшыак нацтацашәа. Мзаут ихаҗара шыақәзыргылоз, дшышәкәыффыз зхәоз ицәыҕацшъза, ицырцыруа иаацәырганы инадирбеит, ма абри сышпаҕнамхри хәа. Урт реилкаара уиаҕынза иауҕахыз!.. Инархәы-аархәуа иркуп, аха иртаху рзаныхуам, ирымпыхьамшәацыт ари афыз ашәкәы. Даазқәылаз Мзаут апаспорт ныҕәигомызт рацәак, ирымпыхьашәар, егырт рпаспортқәа ишырзыруаз

еипш, ипыржээр хэа дацэшэон. Акыраамтагы уи асалдат иблакэа цырхэны дахэацшуан, аха изышьақыргыломызт иеиликаартц иитахыз. Ашьтахь, иихэыцыхыз здырхуада, иблакэа нархэы-аархэуа, Мзаут днеейацшит.

– Уара уацсуоума?.. – абри акэын изеилымкаауа дзышьтазгы. Ибжбы нхэытиркэеит, еилкаара дук цэйтцзыпшаауаз иеипш иеыкацзаны.

Ишцеихэарыз Мзаут ахэашабга?! Сара сацсуазам хэа ихатара мап изацэкуамызт аенышьыбжэон. Убри дахьяцсуаз ахэыцы еснагь гееизхарак, гэадурак инатозшэа ипхэазон. Идгыл дахьяшьагэытыз еихау игэы зыргэгэашаз акагы имазамызт. Уи дагыазгэдуун.

– Ааи... сацсуоуп!.. – ихэеит Мзаут, ихы эеитцыхны, имзакэа. – Икалеи нас?!

Уи асалдат ихы-ифы цэымкырра неихалашан, днеейацшит Мзаут, уара уеипш икакэоу роуп иахтахкэоу хэа неифыткыарызшэа.

– Улыбаа!.. Уахтахуп!.. – иеааихаршэны инатитцеит, иикыз неимпытцпрааны ицарызшэа, инацэкэара хыгыгэгэа инрампытцарыгэгэа.

– Икалеи?.. Сзыхкэазеи?.. Исыхы?.. Нас сызцазом... ацара цэгэоуп ақытахь... сызго калазом!.. – ибла инцеихэеит Мзаут иеаарымкыкыны, гэамцхара-казшьак наилырыжжуа.

– Уиакара ахэара атахзам!.. Улыбаа!.. Уахтахуп!.. Уа хайцэажэап!.. – иеааиртынчит.

Мзаут днафэахит дзызыпшзамыз, дызцэымцашаз, хэахэ-хэачарак измыркатцоз, дзыртыслымшаз, апыкэсылара хэымга ззырхэозтэкэа. Дааикэанаршэит. Цэымыгхарак наикэтэаиаашеит иара аминутк азыхэан...

– Бара бца... бтымцын!.. Ахэыцкэа бырхылацшла... машэыр рмыхэаит!.. Арт сабанзаргап зыбгэахэуа?.. Саргы снейуеит!.. – дыццакы-ццакуа Арина дналыцэажэеит Мзаут дылбаарцаз ифанынеихоз. Игэеисра еиха-еиха аеышьтнахуан еикэтэарак амазамкэа. Ихы-ифы акапшьра ныкэыхэмарит иаразнак, дааицранаршэын.

– Изакэызеи, мшэан, иухэо?.. Иабыкэу сара сахьцо?.. Цьаргы сцазом!.. Арт икарцо змааноу сара издыруеит...

хаипырҕарцоупргэи иҥоу!.. – Аринаҕы албааралчыназыл кит
лычырҕаҕыаауа. Уи иаалгэамҕхаз изустсаалакҕы
ахышэтхэа инарҕадлырхуан, шатарак ҕамтазакэа.

– Бара азэгы бтыт хэа баимхэеит!.. Бца аҕныҕа, азэгы
дыппырхагам!.. – ихэеит ирыштыаланы иаиуаз.

– Сара сахыцо сара издыруеит!.. Ари ус иҕаҕэоу
дреиуазам!.. Аҕныҕа, аҕытаҕы хцоит хара... ххэыҕҕэа уахы
иҕоуп... Нас хазлацо хузом, амҕа ханхалоит!.. – лхэан,
Арина акыр дрыдҕатэыҕатэылеит, аха илхэоз захуадаз.

– Бара бца... бхы баҕэитуп... азэгы бааниимкылазеит!..
– иихэац неитахэо дыпхыирҕэҕэон Арина амашына
илбаазгаз уи ахатца, хаара мацэак итазамкэа.

– Сара ҕарҕы сцазом!.. Ари схатца иоуп!.. Ус иҕаҕэоу
дреиуазам!.. Акы еиҕшымкэа сшэыхэоит, хаилышэкаа
иҕалозар!..

Аха мап... акзахуаз уаҕымызт ари ахатца, зпатца зҕабаба,
абынуаҕы иҕшра змаз. Иблаҕэа еихамҕэысзо, рыцхашыарак
ҕара иааилаирсуамызт дымҕыҕза. Ишеибарыххоз дара
рыруаа ахыҕлаз инарыдгылеит, аа, ижэбома, изакэытэ уауу
исымпыхыашээз хэа, иҕатца датаччо.

– Ари ахатца дышэҕэыҕоуп... дахыаҕтаххо ҕалоит... Егы –
иҕхэыс лоуп... лхатца дзипыртцуам... – аҕатца зҕачыз иеихабы
дахыҕлаз, фырхатарак мҕаҕызгаз иеиҕш, днаидгылеит
иеаариашаны. Аихабы зыхызыз деилфаца, ишэыз ар
рымаҕэа дыртаҕаца, деилахэан. Атца калкало тапанчакҕы
иҕэынхэалан датачеырбо. Ииркыз апаспортҕэа днарҕылаҕш-
оарҕылаҕшит иныҕхьарттаауа.

– Абра шэҕылаз, шэтыҕ шэыкэырцаанза!.. ҕыр-
тысы ҕашэымтароуп!.. – инарыдигцеит аихабы.
Егырт илбааргазҕы иблаҕэа цархэны днарылаҕшит,
харак рыдызшэатэҕыа. Иеилаҕылаз ршыамхы арсны
идҕатэыҕатэылеит, рылаҕырзкэа рҕахэҕэы, иашыаҕкит,
аха ус иаармарианы иоурыштыуазма. Амра нархацеиуа адэы
иҕэҕылан, рычедыртысыр ҕамлазо. Убас автобускэа иртыргоз
абра иааныркылон иргэаҕуа, нас инеидцаланы, Драндаҕа
иганы идырхэацэон, уаҕы ишиимбац ала... ахамыштыхэ
интадыргылон...

Шака рыцхара, шака гөнахара угәы җыркаауазеи?.. Рыцхашьарак, гәыблрак амалахазгы ирындырцшуамызт... Егызхаразам, харарак нарызцәытцйшааны, аиакәым иакәдыршәоит, хьаасгы икамтцазакәа. Аиҗыхара, аиҗагылара, атәуара, ахьра... Мзаут деилазгоз, ихахьы изаамгоз абарт имҗапыргақәоз, рыҗыҗкартцақәоз ракәын. Есикалалакгы акнархьырхәон, идьргәаҗуан акагы зхаразамкәа инарҗашәоз ауаа, дыпхәысума, дхатцоума, еилых камтцазакәа.

– Аибашьра цоит, дара хәагәы-сагәуа амҗа иануп!.. Цьара шәзымтәои, шәабацио арахь?.. – аихабы иҗхыршәааны днарылапшит иеикәагылаз, иахьцо-иахьауа инапы ианьртцазшәа иҗыҗатцаны.

– Хабацахуеи?.. Хҗыҗакәа рахь... Цсыхәак амазар ххы хақәитышәтә, хаушәышьт!.. Хара азәгы хайпырхагазам!..

Аха арт ирхәоз захауадаз!.. Рызынтәыкгы рыҗхыршәааны акәын ишрацәажәоз. Гәанцыхь ажәамзар, ажәа хаак рыҗшәомызт.

– Хара азәгы хайпырхагазам рхәоит, арахь Кындыҗ, Тамшь... хауаажәлар рныртәара иаҗуп, уи рзеилкаазом!.. – даагәамтц-хамтцит уи уаха узимацәажәазо... Акыҗакәа рахьынтәи маза-аргама аҗагыларақәа мҗапыргон. Кындыҗааи тамшьааи узрылсуамызт... ахьыргәҗартакәа җатцаны, рымцан азәгы дықәрыжьломызт. Урт ираҗакәазгы рдыруан, ишрызныкәатәызгы рдыруан, хәычи дуи абҗьар иатцагылахьан. Тамшьааи кындыҗааи рфьрхатцара шәкәык изанзалома!.. Убриаҗара ихьантоуп, убриаҗара ихаракуп, ирылымшашазгы рылдыршеит ухәап...

Арина дрымпытытцны дцар лылшон, аха дымцеит Мзаут дааныжьны. Иаалықәимхәацәаз, иаалеимхәаз иҗоузеи, аха лара ләамарпцсны мап анылкы, нас дагыузпхьаркәкәомызт, ләынаҗшыааны илхәаз намыгзакәа.

Мзаут иакәзар, ихала ихы дақәитны дыҗазар, еиҗа изыманшәалахарызшәа ибон урт рыцәхьатцра. Ибла иахьамбоз дыҗазтгы, ибаргәыз!.. Зны-зынла игәамтцхамтцау, аак-саакхәа алакәа реицш инеиҗашуеит рыҗхыршәауа,

рускәа рцәеилахәаны ирзеилмыргошәа. Шьоукы-шьоукы, зегь дара рнапы ианушәа, аффахәа икәгыжьаауа, зны анахь еибарыџеуеит, зны арахь еибарыџеуеит, тәамџахәык рымазамкәа, еилаџеиласуа.

– Хзыртахузеи абарт абрака... хаздыргәаџузеи абриакара?.. Наџ хаурышьтыр, хашцалакгы, хафныџакәа рахь хамцози?.. – илбааргакәаз иреиуаз азәы даацәажәеит, ичхара изаанымкылакәа, иеыруазџьаны, џатамахжәак шиакәыз ааудыратәы.

– Хаурышьтырц аума хзылбааргаз!.. Цьара рхы хадырхәозар акәхап... – даеазәгы даагәынкыит.

Амра акыр ихалахьан. Ацха, наџ-ааџгы узрылымсуа, иадеизаланы игылан.

– Арт иахьа хаурмышьтыргы калоит... хазтадыргыло здырхуада?.. – Мзаут урт рхымџаџгашьа уажәы-уажәы аџытәыхәа игәы иналанакшон, днарџагыланы, иџашәтцо иашам, ас уаџы ибахьоума, егыызхаразам аанкыланы изшәыргәаџузеи хәа инарџаирхьырц наџеикуан, аха иахьакәым икылнагар хәа дацәшәон. Уеилызкаауа дахьыџам, урџагылеит хәа иулшараны иџоузеи!.. Акы иалахәазамкәа, ахьышәтхәа уааилыршьуеит, еамџакы унықәырцоит, уџы ахьымаахәра... Даараза азхәыцра, аеырманшәалара аџахын. Даеакала уажәазы урт узыриааиуамызт, уеырџушьааргы. Жьы ужәыр, зтәан еиламгылоз ицыхлымуан, игәамтц-хамтцуан цәгыалатәџьа. Зны-зынла рџаџшратәџьагы гәагылацәан.

Мзаут ари аџыза ахәымгарақәа дрыламџшыцызт. Игәы џыркаауан дназлаџшуаз. Дтәон, дгылон, длеиџеиуан деиқәхәыцраха...

– Издыргәаџузеи абриакара ауаа?.. Рыфныџакәа рахь изырмышьтуазеи?.. Хәхьаџсуаау аума зегь заххтнырџьо?.. Иџахтцазеи хара цәгыарас?! – Аринагы лгәы дахаџжәон, илылазомызт арт рџаршоура. Ахгара лцәуадаџын.

– Беаанкыл... иахьрахауа ус бымхәан!.. Хусқәа цхастабтәуеит еихагы!.. Арт иџартцо, изышьтоу даргыы ирыздыруам... Рхы еилаганы игылоуп, бымбои, беырџабмыршәын избасхәозаалакгы... – Мзаут уи

дналхынхаланы дааникылон, аха лара илхэац неиталхэон, лееылзеикэкуамызт. – Аа, бара, бзиа збаша, мацк баахэыцла!.. Зашхэа утоу иашэа ухэароуп, ибзымдырзои?..

– Ушафэыцтра, цыушьтеит, уара есымшагы убас ухэоит, азэгы игэы цэуфкар утахзам... Арт зхы уфышыша иреиуам, убригы удырузааит... – лэынхлыршэааит Арина лчаарымкыкыны. Иахьакэым дкылнагар хэа дацэшэан, мыцхэы лацэажэара иеалаимгалеит Мзаут, аибарфаэра арака ишатахымыз дназхэыцны.

– Ыы, шэара ацсуаа!.. Ыы, шэара ацсуаа!.. Шэара шэызфэоу зегы еилкаауп, шэышытоу зегы еилкаауп!.. Хара хашэтахзам, усами?.. Хара нафынтэи иааз хауп, усами?.. Изышэымхэои уажэы?.. Зфышэымтуеи?.. – ихы рцысуа, цкэына фатак, иавтомат кны, рафхэа длеишеиуан, ихафыцкэа неихарыгэгэо. Пытк имжэыкэа дыфамызт, цэык нарылаикшар цэгэа ибомызт». Ацсуаа рышка гэгакрак шимаз инирцшуан, аха уи захауаз акэфыртуамызт, акы иалаигалар хэа иацэшэаны.

Иумычхара ифоузеи адунеи афы?.. Ишаарфашэо уцэа наухырхуеит ацэафэыгакэа. Рус злоугы, рус зламгы науфэрыжыуеит иааизыхэхэаны... Абас икакэоу роуп зегь еилазхэо, зегь зырбыжкэа. Ианбыкэыз ацсуаа абарт, ифоу зегы нарфэрхэа, таха анрырымтауаз, аха реихабацэа рхы итаргалаз даргы иацдыргызуан, иацдыркыкыуан...

Убас еилагэжэажэо, еилагэынкэуа иштэазоуп азэы дыфэкафэко ацха даакэсын, иеилагылаз днарылсны, Мзаутраа ахтэаз ирхагылаз дшааидгылаз.

– Иабафоу аткэацэа илбаажэгаз?.. – днаиазцааит ихы нафа-аато, инапы иану анагзара дшахыццакуаз мфашьо, уи иааиз дназыдгылаз.

«Хара – аткэацэа!.. Убас хрыцхэазоит... – Мзаут иахаз ажэа игэы инытаххит. – Хара арыцхакэа, абри акэын хазкэымшэацыз, иахзыкамлацыз!..»

– Аа, абра итэоуп рызегы!.. Шафэы утахыда?.. – егыгы, ахэаахэтфы иеипш иеыфатцаны, днарылапшит.

– Азэызатэык дыстахуп... егырт уака ихамоуп... – ихэан, ицкэа ыцырбааны, икышэ цэга хэыцзаны, ифынтэ

хырхэаны, бла-бла иааимидеит уаҕа итэақээз. Мзаут ида егырт еихаразак быргцэан, Очамчыраҕа зхы хаз ракэын.

– Абри дызгоит... уахыхэацшуагы хар имазам... – ихэан, Мзаут дахтэаз днеихагылеит. Мзаут игэы нтыцсааит. – Угыл, уахтахуп аказыхэан... – иблақэа нтаиркэымпылт.

– Икалеи?.. Хзыхкэи?.. Иакэымк ҕахцама?.. – инеиҕаирхыт Мзаут иеынхыршэааны.

– Уи уа хнеир еилурга!.. – иеааирымчит егыгы. Уи ахатца Мзаут диманы иҕанынеиха, Аринагы дѳацкэеит ашырхэа.

– Иабыкэу дахыжэго... уахь саргы сцоит!.. Зегь дарароуп, уахь сымцар зуом!.. – лҕаалыркахэит, лажэа дузахмырцазо.

– Дахтахуп!.. Зегь бара ибаххэарыма дзахтаху?! Бара ара быказ, бахтахзам!.. – дналықэцкэеит... Аазара змоуз ихымѳацгашыагы иара иеипшхоит, дымҕыҕахоит, дымкыкыхоит, иуаѳрагы ицэызуеит дзаменцэахазакэа.

Арина ацсраказы илымуит лхатца дахыгоз ларгы дицымцар... Ишеибарыххоз ацха агэҕаҕынза инеибагеит. Уажэы-уажэы иаатгылон, уажэы-уажэы рҕынархон инеиҕацшуа. Иара зынагзара дашытаз иеаҕишыаауан, хьатцрак ҕаитцомызт, хаала иамур, мчыла дызгоит хэа даҕын.

– Дабоуго?! Иабыкэу дахыуго?! Изуумхэои?! – Арина уи дыхтакны тахак илтомызт. Лыцсахы еибакны дижэлон, Мзаут, бҕаанкыл, ус ҕабымцан хэа дышлықэцкэозгы. Аха лара аклахауа дыҕамызт. Еиха-еиха лгәеибакра аеыштынахуан, аеартбаауан, деиланаршуан, лхы лзыкажомызт.

– Бҕаанкыл, бара!.. Мамзар ишэзызуа бдыруама?.. Шѳыцыагы снашәеихсны, абрака, Кәыдры шәаласыжыуеит, шәызырта-шәхарта уаҕы изымпшаазо!.. Убриоуп ишәықәнаго шәара!.. – дналықәкааит, дналықәхәааит, иц ҕаҕақәа хырцыаҕыны.

– Цьаргы дсыштызом сара... цьаргы... сыҕсы насхыцаанзагы!.. Уи ҕалашыа амазам!.. Изахызуеи, измааноузеи икашөц?.. Изакәытә гыгшәыгроузеи шәызқәоу?! – Арина акыжыхэа инеимаҕэаны ацәуара далагеит. Мзаут измахәарк кны дахоит зымѳа, ихынхалаз ацсымыцкыа дилымтарц.

– Шәыһыцарагы жәбарым!.. Ускацәа шәцап!.. Шәара шәоума сара схәатәы хазымтауа!.. – днарықәымчын, Мзаут имахәар нфырхәатцааны, ажәырқьхәа днаихеит, имургы мчыла дырхыцхыцуа дигаратәы.

– Уахкәатц... ууафытәыфсами, уанафьалбеит!.. Икаумцан ус... хара хуаауп... ан улхымшазеи... ухазныкәа уафцас!.. – Мзаут ацәышхара дафын. Уафымыжда иааихимго икоузеи?! Имч ихы иаирхәар, днақәзы дцома иқәынтәаша?! Абцар зку игәрас иугараны икоузеи?.. Уаха акагы дазхәыцзом, уаха акагы издырзом, арыцхашьарагы ааирцшзом... Длыбжьаз-длыбжьахәаша дцоит Мзаут абрака, Арина лыцсы ахац иакны дышидгьатцәыгьатцәыло... Дарбану иара дфызхраны икоу, абри афыза дзалцуама?.. Ацха ацака азиас еилаецауа иахьнеиуа дынхыцшылеит. Иихәыцх здырхуада, ихәартамыз акы дшеихәланаршәыз фашьомызт.

– Шәара шәеицш икоу ирықәнагоу хара хауп издыруа!..
– Мзаути Аринеи дацәыпхамшьазакәа днарықәмакарит дырфагыхуи ахатцамкыкь, иблакәа нтаргыжь-нтархынхәуа.

Мзаутақыцыхәаиаразнакихшыфназцеитариихымацгашьа бзиарак ишазхәамыз. Днавагаланы днахәыртәрашәагы игәы иааинафәит мгеимцарак иналагзаны. Абас ианыкало ауафы зегы дырзыпшызароуп, зегы иефимыршәозароуп. Арина лылагырзқәа лфәхәхәы, абжәацны ас иимбацыз, лфылзыкажомызт, деитцасуан, деитцакьызкьызуан...

Шака еибарыххаз, шака еикәгәамцыз здырхуада, ацха иқәеибәгәаны, аха уи ахатца мчыла Мзаут димгар иуамызт иееикәархә-еырзәжәны, дцацашькха...

Мзаут убри аамтазы иааизцәыркьаз ихташәара даашьтнакәыцәаит. Имахәар иахьынхалаз ахьышәтхәа днаимпыткьаны, цакәа еилаецео инеиуаз азиас хланцы иенеитарц избеит. Нас дықәгыланы акакәахәа шакантә итаху диеихслаит!. Рызынтәыкгы ршьапы икәиргыларын, абри дызустадаз, иигәагызеи азы иеаитартә еицш хәа... Икалои убас каитцар?.. Аха Арина ишцалыцсыхәаз ускан?.. Иаргы дыршыуан, ларгы лыцсы лхырхуан...

– Икауцо закәызеи, ура?! Ари змаанои?! Закәытә хымфәацгарои узфү?! – убри аамтазы ацха иқәланы иааиуаз

хатцак днарыдгылеит. Иуафыбжара дтагылан, уафы шкэакэак, мацкыа-шыацкыа деилахэан, ар рыматэа ишэымызт. – Уафцас узырмацэажэазои?! Ушцарызныкэои?! Арт ус икакэоу иреиуоума?! Цкыа унарыхэацши!.. – днаикэцэкыеит уи ахамацагыашэа иказ.

– Иртахым ацара!.. Абриакара расхэеит, аха дара рхы царкэрыланы, ирхэац рхэоит!.. – Мзаут имахэар науштыны, атак ныкаитцеит уи ихы алаиркыарц.

– Уафцас ироухэама иахьугоз?! Уафрак аашэырцшыр икалозеи?! Ахэыцра шэыцэмацхэа зны-зынла, гешатарак шэымазамкэа?! – ауафы шкэакэа уи ихымцацгыашыа изымбатэбараханы днеицацшит. – Абас икоу роуп зны-зынла хцэа цызеуа!.. – уи, ахатца днаикэымчны, Мзаут ипхэыси иареи рыцхэхэа иахьгылаз зфлымхэарак нарицеит. Ус каимцаргы амуази, аха фныцкала дхэаракызар акэхарын.

– Шэхацхэраа икалозар... акы еицшымкэа хшэыхэоит!.. Ххэыцкэа рахь хаушэышты... – уаха акагы хтахзам хара!..

– Арина дкаутэуо днаидхахалеит, мацк иадамхаргы, агэартра аазырцшыз уи ауаф шкэакэа. – Шэаргы шэхацаала хэхьырго... иахзыруа хэздырзом... хрыцэшэоит, ишакэым ихэзныкэар хэа... – лыгьатэыгыатэра еикэтэарак амамызт, дызхынхалашаз, рыцсы фызхшаз акагы ахылымбоз.

– Шэымшэан... акагы шэзыруам... – Нас уи ахапыц-цабаа ихы наикэикын, – Рхы ианакаэитышэтэлакь, ишыжэгаз еицш арахь иаажэгоит, Драндака... – ихэеит уи ауаф данырцыртцауаз.

Ацха иахьныкэсыз, ауаа еилауатыруа еилагылоуп. Аифыхаракэа, аицэажэаракаэа мцапысуан. Ицкыоз дубарын, игэамцауаз дубарын, ицэхашхауаз дубарын.

– Иоурмыштыр, ишцакахтои хара?.. Излафаххуазеи хэцкэынцэа?.. Ус иахзааныжыуам урт уака?.. Ранацэа, рфы ацэа ахыхуа, фышыроуп изфу... – хатцак иееибаркны игэы итцхоз далацэажэон.

– Иоурмыштыр, дара ртэкаэагы ара ихамами, иабахацэои?.. Идыруадафуа иалагар, еихагы ирзеи-цэахтэуеит... Ус изцазом дара ишыртаху!.. – нацитцеит абцъар зкыз.

Мзаут ақыңыңаа игәы назцеит урт злацаажәоз
аитныңсахлара ишазкыз.

Икалаз уи акәзаап, ағыцынхацаа ркынтәи чкәынцаақәак
Набжьоу абнарағы иркызаап, иаурыштыуамызт.
Чархәащцаоума, цытцазырщцаоума, цшыхәущцаоума
ирзеилкаауамызт иаанызкылаз. Урт рғыхразы,
реитныңсахларазы ауаа ртахызаап...

Аха уажәы ус дара ишыртахыз еиңш изыкамлеит.
Иаахәит аеакала, иааилагыежит, иааилауатырит иеилагылаз,
икартцара иакәымшәо.

– Адырра ҳауит... ишәартахеит даараза!.. Нағ уаха
цашья амам!.. Аиғахысрақәа цоит Кындығ!.. Ажәылара
иағуп!.. Автобусқәа уахь цашья рымазам... ишәартоуп!..
Шәхынхәыроуп шәызегғы шәыштыахька!.. – ихәеит убасқан
иаарылагылаз уи ахатца шкәакәа, уажәраанза Арина дзыдгьа-
цәығьатцәылоз.

Цашьягы амацәкьамзар акәхарын. Шьоукы еиханы уақа
игылақәаз амашынақәа инарзыщит, шьоукы еижәыланы
рыштыахька ацха инықәибахәеит ишзахәоз, ицәхашхауа,
игәамтц-хамуа, иахзықалаз закәызеи, анахьгы хзымцо,
арахьгы хзымцо, закәытә аамтоузеи хазташәаз хәа
еибарыхәхәо... Мзаутраагы ауаа рыжәпара рыеналархалеит,
азәгы игәхьяа мқзакәа, хазрылкъозар, хапсы хазрыцәгозар
хәа, иццакы-ццакуа ацха иахьықәсуазгы рбомызт.

Иғыгкны иказ еиха-еиха аеиикәанархәуан, аеиибанаркуан
акәаш-мца еиңш инцәытаткәацуа. Аанкылашьагы уағы
изатцбаауамызт макьаназгы.

Зхы иакәитхаз, ихьампшзакәа, еиханы Акәаҕа рғынархеит,
амщаны ахәлара ихамнахаанза машьынак шпахақәымшәари
хәа. Акәагы тынчрамызт, амшынцәқәырцара еиңш ирыжәлаз
агәатцга ғыртцаауан, рыцхашьарак камтақәа...

Зааныжыра удаѡхаз, игәырѡшаагахаз...

Есиҕалалакҕы ахымш рены, Мзаут Арина дналабжьаны, амѡа днықәйтцит ақытаһь. Дырѡагых втобуск дынтеигалан, иахьтацәыз тыпк ағы днаиртәцит. Очамчырака ицоз, иидыруз хәсақәакҕы днарыцәажәцит, амѡаны азәи-азәи неибамыжырцаз, икеибамыжырцаз. Мзаут уеизгы уахь цашья имамызт. Арина лхала дахьдәықәйтцоз ицәыхьантан, аха уажәазы уаха цсыхәак амамызт. Изеипштәуамызт акәымзар, иарггы ақалақь алтра итаһын. Ихәыцқәа, итаацәа зымѡа иеыркәытханы рааныжыра даараза ицәуадаһын, ицәыхьантан, аха ишпакаитцарыз, иеааникылеит. Нас ма еамѡакы изыпшаауазар, изеипштәуазар хәа игәы итан. Ихала дықазар, ихылакҕы агәхьяа икымызт. Арина аһны дызнеигәышьяр, ахәыцқәа днархылапшгәышьян. Уи гәыгәғәарак инатон иара.

Даараза ашәартә интагылеит акагь зхаразамыз, ишәапырхапуа ақалақь иалахаз апсуаа. Ишырхәо еипш, аамта цәгыатцәкья нарзыкалеит ишазыпшзамыз. Дара ирыланхоз-ирыланцуаз абцьяр наддыркын, рыҕехаршаланы инарҕагылеит, рыпстазаара нытархәашьяуа, ашәартара интаргыланы. Ирышыклапшуан, ирышьтаныкәон, ирышь-ташәарыцон, цьяракыр ихампыхьяшәозар хәа. Уи еиха-еиха аеартбаауан, ргәыреаннатон, реырцәырыхьчон, аха рыгәггы рнархьяуан. Рыпсадгыл ағы итәымуааушәа, ицәгьяуцәоушәа иахьрызныкәоз ргәахы еибанаркуан, ртынчра нарым-пытнахьян. Уахынла изыцәомызт, ишыгәжәажәоз иаархыргон...

Иаҕахецит ақалакьяа рхыпхьазараггы. Зхы изахәоз импшыкәа, рыматәакәа еидыхәхәала, ақалақь иалтцны ацара иағын рхы ахынахаз, еиха иахьтынчроу, иахьшәартам тыпк хзыпшаауазар хәа. Аибашьяр бзиарак иштанамыргылоз, ишыхнарцәоз гәѡарас ирыман. Ағбақәа ахьяакыдгылоз, абжьяапны иахьтынчраз, ауаа леиѡеиуа рыпсы ахырышьяоз, уажәы шыапыргыларта умоуа, иқазықазуа уаала итәын. Ахәыцқәа, атакәажәцәа, алыгажәцәа асқала иазкуамызт,

рымаџақәа еизыҳәхәа, уахашаанза имыџазақәа абраќа
иаадыршон, џара џабы иҗаланы аќалаќ изалџуазар хәа.
Амрагыларыхъ узџо иќамызт, амџақәа зегы ркхъан. Уажәы
мшынла еихеит ишрылшоз ала рҗааџарақәа алыргарџ.
Аихамџа уеизгы еиқәыхъшәашәа аус ауамызт.

Иахъабалаќ атанкқәа гылан, Аҗсны рымпыҗархаларџ
ргәы иҗакын. Иршъаќьон, иршъаеуан аќалаќ, рыҗхашъарак
рындырџшуамызт. Ақыртұа ир цыхлымуа аќалаќ иалан,
рхы иақәиҗын, иаарымџыхъашәоз лышъаҗгәа иааныркылон.
Иргон, идырхәаџон, җаахәырагы рырҗомызт, мамзаргы
ирбаандашны, атќәаџа реиҗш, аҗабиақәа ддыржуан,
аатҗақәа аҗслымз рҗадырџсон рхырғәғарҗақәа рҗы,
реазыќарџон аҗсуаа ирҗагыланы аибашъра мџапыргарџ.

Аҗсуа жәлар рыҗсадгыл иахдырќьон, рыҗсадгыл
иақәдырзуан ампыҗахалаџџа, ирхаразамқәа, вба нарыҗаны.
Акагы иаџыҗхамшъазақәа, реихабаџа рќынҗи ироуаз
адҗақәа реазҗылыхны иазықәҗон рынагзаразы. Ирыҗархәон
изықәныќәашаз ағышъыҗгақәа, аеырхатҗарақәа, Аҗсны
дара ирыдгылызшәа, наҗынәтә аахысгы абра иқәынхозшәа.
Рхы җырќахъан рҗар, руаажәлар. Ус ақәыз џыызшъозгы
раџааџзан.

Аҗсны аҗсуаа ишырџынџыыз, шамахамзар, рхахы
иааргарџгы рҗахзамызт. Аҗсуа идгыл азәгы ишиимҗоз, ихы
шақәиҗоз иазхәыџуамызт... Шаќа рыҗхара, шаќа гәак-җәаќра
ахнагахъоузеи анҗаа ирзалихыз абри рыдгыл гәаќа!.. Рыҗ
ишҗақылахеи шеишықәсеи рыбжъара, уаха инағрымзаауа!..

Ирыҗаишъоит Мзауҗ җәгылатҗәќа, игәнигоит маза-
аргама абри афыза алахынҗа ахъазкашәаз иҗсадгыл...

Мзауҗ, ашны дыздәылымҗуа, ихалазатҗык дууаза, ихы
назқәиќра дақәымшәо, дқәықәма-шәықәмаха иуадақәа
даарыџнахеит. Зны-зынла, дзатҗахазшәа, дыздыҗшылоз
аҗызқәа дырзымќажо дрыџнагыжъуан, дрыџнахынхәуан,
иҗсеивгара еихәланархо, изыҗшәараханы. Шаќа
ддыргәамҗуааз, шаќа ддырааҗсоз инеиҗаауаз ахәыҗра
җылхатҗақәа дназрылымҗуа. Ус игәы иаанакон, дназхәаҗшуаз
зегы тќәаҗрызшәа, инеихәлабга-инеихәлахәаша иҗарыз-

шәә, нас аапынрак нарызцәыртны, җыц анхара, җыц аҗиара рҗыназыркрызшәә. Игәы нтнарзызауан иблаҗьаны инеиҗауаз, деилазырхәоз, тынчрак изымтөз ахәыцрақәә. Иқалақь шибахъаз, ишықаз еибганы, кыс амазамкәә, алахь неитцыхны днаҗаҗшыр иҗахын, аха уажәазы алақта җиқәатәәаза,уахынлагыузалаломызт,еынлагыузалаломызт, ашәеиқәатәә ахашьшы, гәырҗацәгыак иампыцанахалан, изацәэомызт. Инатәҗсит, инатәзит иамаз абзиарақәә зегы инцәыҗахәәены. Уажәшьта уаҗцас ианышьақәгылаша, абҗа анеитцнахша, иаҗеиҗшхаша здырхуада!.. Иаанхаргы калоит, инеихәлабга ицаргы калоит... шәкы-зқьы гәнаҳа иара иацны...

Арина дышцаз, дзыманшәалахоу, мамзаргы дзыман-шәаламхоу изеилкаауамызт, гәыҗхасгы иман Мзауҗ. Деибганы,дрымпыцамшәакәә аҗнынза дызнеигәышьар,игәы арғәҗәон, иҗнаҗа хылаҗшра алҗон, ицәгыахазаргы хрхарҗак рзалылхуан, иҗхьалкуан. Агәәҗра аамҗазы аҗхәысгы илылшақәә рацәәзоуп, лхы дамеигзакәә, ахатцамҗхәысра анаалырҗшуагы ыкоуп... Ускан уагылыкәгыҗуеит, лыгәрагы угоит... Лыхшара, уара урхагыламзаргы, ашәартара иҗалыргылом,лара илыхьҗоит дрыхзызааны,дрызгәыбылны...

Мзауҗ еиҳа-еиҳа изыцәгыахо далагеит ақалақь аҗы ахныкәгара. Ақыҗаҗы дықазҗгы ибаргәыз, ма быстаки кәыҗки днармыцҳауаз ишиҗахыз!..Иҗсы еиқәызхәалақәашаз уаҗы иҗшаауан, млакы иеаиркуамызт. Арина данауаз изаалгақәаз, изеиқәлыршәақәаз еикәырҗҗо акәын ихы ишаирхәоз, ианаамҗазам ицәынҗәар хәә дацәшәаны. Акырынтә, цхыбжьон дгыланы, маза-маза иеҗишәахьан, ачарзырта аҗынҗәи чак сызрымпыцкәыкәауазар хәә. Уи даараза ихьанҗаз усхеит Мзауҗ изыҳәан, ачагы уара ишуҗахыз иуоуамызт. Амҗахәастақәә дырцәывтцаланы, аҗынқәә иеынарывакуа акәын уахь дышцоз. Иара иеиҗш ус иныкәәқәозгы имҗыхьашәон амҗа дахьаныз.

Ачарзырта уахашаанза иадеизаланы идыршон игәәҗуаз ауаа рыцҳақәә, цсымышьтыгак хазрымхуазар хәә. Ача қалазаргы иузрылгозма, асалдаҗ ақәкәахәә ирылахысуан

иειжәылоз ауаа инарцәхыкны иаладыртынчырц, иала-дыршәарц. Шьоукы рыңсы маңхон, ирзхыгомызт ршьапы ишықәгылаз... ргәәфра агәәфра нацлон...

Ақалақь иацәмаңхеит ача, азы, алашара. Анхацәа, ааигәа-сигәа инхоз, аңьырмыкьяфь иааргоз инарымпытцааны асалдаң ирцәыргон, иразтәауадаз... Урт уафь ихәатәы раҳауамызт, ишыртәхыз рхы мөаңыргон...

Аха, егьа ус иказаргы, ишңеилымгари, аамтәк шңақамлари иаанызкылаша хәа ргәыграқәа ирыцәхьатцуамызт ақалақь иалахаз. Уахи-ени уи иазхәыцуан, гәтынчрак рымамызт.

Иааиңмырқьазакәа, уахынлагы-еынлагы, артилериатә бңарқәа рхы иархәаны, ахысрақәа мөаңыргон Гәымста ахықәафь. Лацәааихьшь рымазамкәа иандыршозгы ықан. Аверталиотқәа рееитарпапа, ақалақь ырхыңхыңуа, рөыларқәзаны аус хәымгақәа мөаңыргон, акагы зхаразамыз ирылахысуан...

Зыхгара цәгьаз аамта дтагылан Мзауң.. Иңаку иеиңш, дындәылымшәазакәа, ауадақәа дрыңнагыжьюан, ихы ахыгара, иахыцәахра дақәшәомызт. Блацархәрыла ихәаңшуаз игәылацәагы рыгәра изгомызт. Урт нақынтәи иааны, рыңсы қымқымуа здаракәац арақа иалазырқсхьаз, ари хара иахңынңьуп хәа зыхәда адақәа зыргылоз, гәоу-гәоу днарацәажәон, аха чархәарак изырур хәа дацәшәон инаитдаланы. Икылңш-кылзырөуа, рлымхақәа рықәыңсаны ицәытцазырөуан, хара хтәык иазгар, нас амагәшьхәа иахьтаҳцаларагы убарымызт хәа инцәытцәгынқьуа. Арахь рхырқсахьа гызмалқәа неихарыччо инауқцәажәон, аиаша нықәызго, аиаша иадгыло реиңш рөықатцаны. Акы ианазгәәкуаз, аканыртәххоз иарбан өыстаараз рхы иадмырхәоз!.. Ишырхәо еиңш, укәа инталаны, умагра инкылкәырауан. Ари өеи шалымтцуаз анырба, рхы иахәаны раңхьаза ртаацәарақәа алыргахьан, рыңсадгьыл ахь идәықәыртаҳьан, дара макьаназы рынхартақәа рызкахьюамызт, изахытцуамызт изышыцылахьаз, рыңсы ҫызкаауаз рынхарта тыңқәа. Изықәшәаз ирыцәнарзуаз шырацәаз, иахькылнагоз ианазхәыцлакь, ахәхәақәа иарқәыңсычхауан, иаргәырөон.

– Аңсуаа уаха иҳақәлоит, шәгәышәеаныз, шәмыцәан хәа хәрхәеит... ишпақахцари, хабацири?... – шақантә абас ухәансхәанла инеилагәжәажәахәааз. Имыцәазакәа ашара ианаңыргалозгы ықан. Икам-ианым гәаразцозгы дара ртәкәа ракәын, иаладырхәыцуан, иаладырфыхон, тынчрак рымтауа.

– Ашышыхәа шәуадакәа рфәы шәтәаз... Абцъар зкым азәгы илакысзом... Урт изабашыа дырдыруеит... – ихәон Мзаут, урт рцәа иантыцәыруаз, иантыцуаз здыруаз. Даараза рказшәа игәы кыднаххәан, игәы кыднаргылаххәан... зны анахь итцаларын, зны арахь итцаларын, рхы здыркылашаз рзымдыруа ақалақь иахылаз...

Мзаут дзыпшың, ифәимыршәуазаргы, аңсуаа рыр иахәамзар уатцәы рықалақь инажеланы, ахы иақәитыртәып хәа. Аеазышәарақәа акырынтә имфәңыргаххәан, аха илтшәадахон, ихьатцун рышьтахька. Зны Гәымста ирны акыр ихалаххәан, аха ицхьарцеит рхәаларын, зны шыхала рфәархан, аха уақагы акагы рылымшеит рхәарын.

Дарбан цсуаз згәы знамырхыуаз, згәы фәнамкауаз изтәшәаз арыцхара иахыызтымцуаз!..

Амчра еиха-еиха рнапәы аагара иазықәңон ақыртцәа, уи ала рцәа интадырзызартц ртахын зыпсадгыл зымпытдыркәыкәауаз аңсуа жәлар. Хацәнымырха ианықәңатәыз аамта интагылеит, еаамтанык еицшымкәа. Аиҳабыра, уаха цсыхәа анырмоу, иалтын, аға хәымга ифәгыларазы иаарылшоз зегь мфәңыргон... Ирмазеит акәымзар, уи аены аизара шымфәңыргоз, инарыкәшаны ирхәынчарц ргәы итан. Аусқәа уиақынза изымназеит... Аңсуаа ианакәызаалакгы ақәығара анаадмырпшуаз ықазамызт...

Ақыртцәа бцъар хәа кыр рымазар, зегь Гәымста ихықәыргыланы, уахашаанза Ешыра иалахысуан. Ашыжә-ашыжәхәа абзарбзанқәа ирыткьоз ахқәа жжа-жжаза аҳауа еимгәыцкәаны иахылеиуаз ухәужы еиланаргылон иқақаз. Агафәнтә ахысра иалагар, ашыхара ақынза инеицрапшыны, иаакәымтцзакәа итдыркьон измеигзо ирымаз рабцъарқәа. Нас, хамтакы, иааикәтәеит шухәоз, еиғаналагахуан. Мзаут

изеилкаауамызт ари изакәйтә еибашьраз, хықәкыс иамаз, измааназ...

Мзаут урт дырзызырџуан, дрызхәыцуан, игәы шейцанаргәғәозгы, дрызфлымхан дмыцәазакәә.

– Иахак зынзаск иаафәымцзакәә хысран изфәзз, иуахауазу?.. – Мзаут игәыла Маныхә ашә днылагылеит узифамцшуа, итынчра еилаганы.

– Ишдасмахахуаз... Аха, исзеилымкаауа, абарт абасфак уахынла изхысуеи?.. – Мзаут уи днаиазтцааит, изеилымкаақәоз ыфкан. Уахынла ариафара абффар рхысбжыи имафацизт.

– Ишәаны ихысуазар акәхап, Мзаут... уафза закәи зугәахәуа?.. Мамзаргы халадыршәарц... – ихәеит Маныхә иеааитакны. – Рымчра злаадырцшуеи уафза?!

Ишдәитахыз Мзаут знык иадамхаргы, рыр рфеаибаркны, рфеаибытаны, зегь неимгәыцфбааны, абрахь рфеархар... азыцәқәырцара, азгыра еицш, акагь пымкзакәә инарыжәлар... Егъа еибарыфны идәықәларын рыцсадгыл еифәызшаз ампыцхалафцәа рышьтахьфа!.. Убри дазыцшын Мзаут, убас ифалап хәагы дагыакәгәыгуан...

Ишдәзалшоз иара усгыи, афсуа иахтнықалақь ахь дзымнеиуа, дара ахабабаны, наунагза ирымпыцархаларц?.. Рхы акәырцозаргыи, уи афызза фалашьас иамоузеи?.. Аах, ргәы ишдәжыои, ишдәргәамцуеи, ухәарауазеи, атәым дгыл иашьфтоу ахлахәадақәә!.. Убри изазымхәыцуазеи, реынкажыны, анцәа ифәафхәа афамзаара шыфатцо!..

– Иабыкәу хәхьцо, хәқалақь ааныжыны?! Уи фалашьа амазам... Хара абрафа хәказароуп ихәхьлакгы!.. – ихәон Мзаут иаанхаз игәылацәа еибаргәжәажәо ианаидгылалақь. Ифхымызт рықалақь фсуак далазамкәә ифәцәыр. Иршьаффон, ирхәәеуан еихагыи ицыхлымүа изымпыцазхалоз агәым-былыфцәа!..

Атымтшәара иҗахаз

Мзаут ишәкәкәа еикәрыпхаа иахытагылаз шәкәкык нарылихын, инархәы-аархәуа дахәапшуа, днеины адиуан дныкәтәеит, аамтәк сзалахгозар хәа. Апхыарагы рацәак игәы ахәомызт, аха иеалаикажар иҗахын, уахгы-еынгы ихтысуаз, аамтала акәзаргы, иеынакәитхарц. Шака шәкәы ус икфаргыланы имааз, хҗацәыхаамтәк шааиоулакь дапхыарц, аха уажәазы уи афыз аҗагылазаашыа изтода!.. Дызхымзацыз игәы инархыуан, дартынчуамызт...

Убри аамтәзы кыррыхәа ателефон абжыы аагеит. Уи макьаназгы аҗсы тән, илапшыкәрымтәцызт. Ақалақ иалаханы иҗаз Мзаут ифызцәа аҗел изамыскәа даанрыжыуамызт шамаха. Маза-маза рыгәтыхақәа, рхыаақәа неибырхәон инцәытәкны, инцәытәхәәешәа. Зны Тәнас дизасуан, зны – Бабышь, зны – Арутан... Ирахауаз ицәырзомызт.

– Алло!.. Мзаут!.. Укоума, ура?.. Указааит!.. Саргы сыкоуп... сшыкамзаара икоузеи аха!.. Уаха акагы стахзам... убзиа!... – Тәнас иакәын. Есышыжь дааигәалаиршәон. Рацәак ихәомызт, аҗел дацәшәон ицәытәырфәуазар хәа.

Тәнас иеипш ахатәа дабакахыз... иееилахәа-иееилаца... ианиаамтәз унаихәапшыр, унаитәшыыцрын. Харакык, ихәхәы рацәак иоумышьтыкәа иҗырффаны, мацкыа-шыацкыа ихы дацклапшны иныкәигон. Цараиуртәк афы аус иуан. Егыраан дубаргы шәыкәгәартәк игәыдыхәхәала дааупылон. Ақалақ иузалымхуаз иара ицәытәипшаауан есикалалакгы. Цыара днауқәшәар, шәшеицәажәо акәымкәа, даатгыланы зымәа унхыаирпшуан, егыа угәы алаказамзаргы.

– Ани улыхәапши, Мзаут... анцәа дишеит убас, гәыбганс илутозеи!.. Лхы-лфы, лыгәчама, ишшәыр-шшәырза илытагылоу лшыапқәа... уҗсы ғыркаап... Абри лфызәа заштә дтоу ибаргәызеи, насыпшара имами!.. – ибла излыкәгомызт, иҗсы лылаханы дахыгылаз. Ихы рҗысуа длыхәапшуанатцы, пҗстазаарак иеалеигалон дазгәыхәуа, дзапырымтца... – Хақалақ афы макьаназгы иугәапхаша ахәса хәыцқәагы

ыказаап, улапш иаатцашэартэ... – ихэон дѣапха-ѣаччо, даареигэыргыаны.

– Ех, Танас, Танас... хажэит, дад, хажэит!.. Урт зеггы аамтак-аамтак рымагэышьоуп, аха хара акыр иахцэынаскыахэит ихазгэамтазакэа... – ихэон Мзаут, атэы наилацашэа, дааизгэдуны.

– Башаза угэы каужыует, Мзаут!.. Хажэызар убахра укэн... абра хналганы, иахыбзартану тыпк афы хнаганы хажазар, хаилахэа-хаилаца, акагы хазымхыауа...

...Харахны,уакраатцует,Ламшыатэхэадыканшэарыцаѳ дук,Алтынбак,ханѳажэи жэаф шыкэса ихытцуазаарын пхэыс данааигаз... уаха назтахым анцэахшагы динасыпхэит... Ирыхшаз иахы анцэа ишыныхэара инхоит, интцует. Азэггы дхысханы дкамлазеит. Ицшзаза, унарыхэапшыр, акала исзыкандаз ухэап... Изхысхэауа, убри ахатца иажэра интэигалаанза дышхатцаз даанхэит, цыара дхысханы дааихэламсит... – угэы зыркэандашаз ажэабжыкгы науаихэон, ацыкэцыкэхэа, агэалакара иманы днаухлаччо.

– Ускэн, Танас, ирфозгы цкыэн, иржэуазгы цкыэн... Ухы тызкыоз ателевизорггы ыкамызт, арадиогы ыкамызт... Ауаа ргэы тынчын, ауаа ргэы тыган... рыхшыѳгы цкыэн, ихэапсамхацизт... Уажэы амшага дузза ашынцкала ѳажэи жэаф хкы ухы интарыцыгэоит, ииашоуггы, ииашамгы... ухшыбаѳ дырцысует, уеилархэоит, угэы цыржэоит, уцсынтцы дыркыафует, убриоуп изфэу...

Танас убас кэзшыас имэн, дануцыртцлакгы акыраамтагы убла дхытцуамызт. Бзиарамзар цэгъарак уаѳы изныкэигомызт. Ақалакы афы хэтырггы икэын.

Танас инаѳыс, дук хара имгакэа, Арутан ибжы нтыѳуан ателефон.Иѳызцэаргэыитцхозиарггыигэыитцхон,тынчцыарак дзымтэо. Итаркыз ашэарах еипш, иуада дыздэылшэомызт, аха ажэабжыкэа рацэаны иахауэн дахыѳнатэаз. Ақалакы афы иаакалоз иаразнак илымха интэсуэн.

– Икои, Арутан... фыцс исоухэозеи?... Кыр уахахыоума иахзеигыуахэа?... – Мзаут,ибжы аармачны,ател дынтацэажэон. Игэы азыхытхытуа дазыпшын иаакалоз ахтыскэа реилкаара. Дрызфэлымхан, акагы иаиѳыжыуамызт.

– Иуасхәахуеи...иуаҳаит уеизгыи ікалаз...хцареилкааратә институт, ххәыштәара, хтоурых ду ахытәахыз иалгеит иацы... иццышәыртәит инеидкыланы. Ирблит хархивгы... хмузеигы... Даараза ихәаганы сыкоуп... Иахзырузеи, иахыкарцзеи, амықәшәатә иақәшәаша!.. Шьатанкыла хрытадырзырц иафуп... – Арутан игәы изырхықәоз ахырацәаз иахыаны, игәалакара бжыыззаны ишықаз ибжыи ианыфуан.

– Аиеи, исаҳаит...Арантәигыи избон алға ахырхыбыбуаз урт ахыбрақәа... Хрыцхара рзымгаит, хтоурых зхәо акы аанрыжыырц ргәы ітамзаап... хықәкыс ирымоу убриоуп. Ханыхырц, ханызаарц ртахуп хазхылтыз хадгыл гәакыа ишзахәо, ишрылшо ала... Инахзырузеи ацсымцқақәа!.. – Мзаут убарт зегыи абыржәы ишихәауаз еицш камлацызт, дцаны ибар ітахын, аха изеипштәуамызт, дрымпыташәар хәагыи дацәшәон. Аухантәаракгыи убарт дышрызхәыцуаз, дшуазыруаз иааиршеит дмыцәазакәа. Атцх иара изыхәан убриакара ихәантәхейт, ишитәхыз цсеивгарак инатомызт аамтала акәзаргыи. Еилахәашыи, еилгарак амазамкәа.

– Хцарауафы, хәпрофессор, Хәцәрат Мачагәа-ица игәы иазымычхакәа дахынеиз цәгала дкалазаап... Иажәымтычәа дназлацшыз ихлахатц аргыжызаап... Дыззыхандеиуаз, дыззықәпоз ицәбаақәа зегыи амца иналарблит, имцаурашартәит, хнырхәышьак амазамкәа... Шака дазықәпоз аиаша... шака гәыблрала дазнеиуааз, цәахәак иадамхаргыи, ицәытципшаауаз, хтоурых зхәоз, ашәышықәсақәа ирытатәахыз!.. Нас, уа дышгылаз, дыздыруаз чкәынцәақәак иқәшәан, цәгәацсышьала дапырыргеит, илагырзқәа ифыкәаша, дышзапырымтцуаз... Арт анамысдақәа хтоурыхгыи аанрыжыуам, хбакақәагыи аанрыжыуам!.. – Арутан, ибжыи қыцьқыцьуа дахыцәажәоз, илагырзқәа хәкәкәалозар каларын, избодаз акәымзар...

Шака атоурых, алитература дазфлымхаз акара камлацызт уи ауаф. Ацсуаа зырызгашаз акы анааиахалакы, ажәван ақынза ихагаланы, ицсы нтыкәыкәаа убри дналацәажәон... Ифны зегь шәкәыла иртәхәан, дызмыцхәацыз, имамыз хәа

иарбаныз иказ!.. Аус ахьиуазггы, антытггы ауафы еикэчаб ззырхэоз иакэын. Иблагэқа ґраза, ашлара иаманакхыз ихахэы зымға ипхьахэаны, мыцхэы аееилахэара бзиа ибон. Амала, егыарааны дубарггы, дуацэажэозарггы, амға данызарггы дыццакзомызт, ашышья-шышыхэа акэын ишеихигоз...

Мзаут, иусурафы дыштэу акэымкэа, ател днаизасуан:

– Узфуи, уара?.. Уеушьзома иахья, уаха ундэылымшэа-закэа?.. – днаихасамыркэылуан.

– Сызфыхуи... сызфыц... Ақбаадқэа сыргэылатэоуп сыхэдацэахынза, сызрылымтцуа... Ақбаадқэа ркны аус змам ибаргэызеи... дыцсырггы цыанат дымцои!.. – атак ныкаитцон Мзаут, атэым қбаадқэа дышдыргэамтцуаз наинырцшуа.

– Ахэылбыеха цыарггы уахцэымцан... мацк хаалеифеип, амшынфыкэахь ханцэыртны... Уи хара иахпырхагазам, иахзеигымзар... – ихэон дынцэытцаччашэа, гэалакарак иманы.

Аусура ашытахь, ишыкарцалац еипш, амшынфыкэ инавалон, амшага дузза ирнатаз раацсарақэа нырхырцсаауа. Рыгэтыахэа неибырхэон, рыгэқэа надыркэандон.

Арутан, егырт ифызцэа ирымаз аказшыақэа ирыламфашьоз, аеаказшыакггы ааирцшуан аус ахьиуаз. Рацхьаза итытцуаз ашэыкэқэа рыехэапхьыз ажэван акынза ихагаланы ахауа иалеитцон. Уи захаз, иеипш аусуфы дхамам хара, зеггы дрызфэлымхауп, рзыргашья дақэшэоит, насггы закэытэ фапыцузеи иааирцшуа хэа ирехэара рэыназыркуан...

– Арыцхара... арыцхара!.. Изакаэызеи инахзыкалаз!.. – Мзаут агэырфа хьанта дынтадыршэуан иахауаз ажэабжь гэытшыаагақэа. Илахь неитцыхны гэтынчрак иртэомызт, ддыруалуашон, иуадақэа изытшэахазшэа, дыфнагыжьуа дахьыфназ.

– Узааиру арахь?.. – Арутан уи днаизхьуан.

– Уара уааи арахь!.. – ихэон Мзаутггы.

Арутан дахьынхоз рацэак ихарамызт, аха уахь анеира изыцэган Мзаут, амған акырт салдатцэа дрымпыхьяшэар

хәа дацәшәон. – Ибзиоуп, уаҕа уҕаз... сара снейуеит
снабжьҕыаны, алеикәатцәкәа сәамхәуазар... – нацитон,
Арутан игәы нхьарпссауа. Дырҕагыых гәымшәара-ҕазшыак
наифирпшуан Мзаут.

Амра акыр интагыалахьан. Еишышылаха, хысбыжькәакгы
гомызт. Мзаут афынкәа иҕынарывакуа Арутан иҕны дахьнеиз,
ашәкәа ҕыаҕыаза иаартын. Мзаут иааңеишьеит. Абри аҕыза
аамтазы абас ишәкәа аартны дызҕу закәызеи, уаха хшатара
изымдырзои, наигәахәит. Дныҕнаххызар, Арутан иблакәа
ҕахәаны, иҕы чабрак таңыгәаны, деикәпах адиуан дыкәжын.
Мзаут иҕаитцара дакәымшәо днeihаххит изымбатәбараханы.

– Умшәан, абааҕсы, умшәан!.. Уҕырҕәҕә!.. – ахышәтхәа
дааңиртлеит, иҕалалакгы хьаас иҕамтазакәа. Ашьа иҕажы
дцон, дааирыцкәеит. Илагырзкәа хаҕәкәала, дзыхҕыаз
изымдыруа, дгәыпшаа-ҕыпшаауа Мзаут диҕапшуан.

– Иҕалазеи, иухъзеи, уанаңьалбеит?.. Уабарымпыхашәеи?..
Урымшыкәа узлеикәхазеи?! – Мзаут игәы еилатцәо
дихагыжьуан иҕыза, инапкәа ивапсаны, дыпсадаза адиуан
дахыкәтәаз. Ипсы ицаз маацызт, дгәытҕыа-псытҕыаха,
аарлахәа акәын дышцәажәоз.

– Аҕны сыштәаз иааҕнапалан, сеикәыҕахәа,
аҕыт смырхәазакәа, адиуан сныкәрыжын, исымаз
насымпыткәыкәааны иргеит, иарамышкахала ианызааша!..
Абри акәызма уара уззыхандеиуаз, уаха шцаумам... иумоу
цәырумгар, уахшыуеит рхәан, ҕарышыкәакгы тацәахны
исыман, ирысымтар руазма, рабцар кны инасҕагылеит,
ршыапы кыдҕыо, рнапы кыдҕыо!.. Срымшыкәа сеикәхәит,
Мзаут!.. – илагырзкәа неиҕыкәкәеит Арутан. Иуадакәа
еилыжәжәа еилажын, кылхарак цыара иаанырмыжыт
инцәытдампшыкәа. «Ариаҕара шәкәы злааухәоз уцәахызтгыы,
уажәы акы иахмыхәоз... Уаха ус умазамыз, ууадакәа зеггы
шәкәыла иануртәуаз...» – инасҕадырхыт иргәамырпхазакәа,
ркыышә сныкәтданы. «Шәара шәшаауаз сыздыруамызт
акәымзар, ишахәтаз сышәңымлози..! – насгәахәт, аха
исхәараны иҕааз, сырхәаҕеуан уатәҕыа, азәгыы симбазакәа...

Арутан дкыц-кыцуан иҕы аниизәзәозгыы. Ижышәкәа
тытцны ицон, изеикәтәомызт.

– Угэартазар, уажэшьтарнахыс араҕа аангылашыа умам...
– аеаҕыара уеыпҕхауклароуп... Арт алаҕаа азэггы иеигзом,
рыгэрас иугозеи?... – ихэеит Мзаут.

– Сара урт дунеихаангы рыгэра згомызт... Хара уара
уаадыруеит, аус ахыуагы еилаҕкаахьеит... еазны ханааиуазы
уеырхианы уҕаз, – рхэан, исымаз-исыхзыз неизырыхэхэан,
индэылбҕыжэаа ицеит, агэгэа рхырга.

– Уара уеикэхазааит... иуцэыргаз хыаас иҕаумтдан,
узыкэшэаз ауп, уеалаугзароуп...

Арутан дуазыруа ауадаҕы даалеицеит, маҕк иҕсы
анааилала. Ихы тууа ицон, ишыапкэа дырзынкыломызт.
Ипшшэы ихаханы, ацэажэаратцэҕа илшомызт. Дзыкэшэаз
даараза ихыааигон.

– Рыцхашыара злоу уаазам арт... Исыкэбаҕны сырхэаеырц
егыаасыгымхеит... Егыа сыесырххазаргы, исылшагэышыоз
урт рҕны сара!.. – иеизеикэкуамызт Арутан, игэы еилатэон,
амчымхара дызтэшэаз ихыухыуа тахак инаҕомызт.

– Уаалароуп сышҕа... Араҕа иузыхгарым ухалазатцэык
ууаза, уныгэнысуа... узацэажэоггы думазамкэа... Саргы
иацы, санындэылтцуаз, шыоуки машыынала иаакылҕан,
хафны ишатагылаз снарылашэарц егыаасыгымхеит... Араҕа
псуа хэа азэггы дынхазом, иҕазгы ыкэцны ицахьеит хэа
пхэыск сааҕалҕааҕеит, сышҕа ишхалоз збаз... Уаанзагы,
зэыр дхампыхыашэозар хэа, шаҕантэ хафны иатцагыруа
иатцагылахыааз ицыхлымуа!..

Мзаутгы днетиҕаҕ-ааиҕаҕо, ашэарах еипш иеынапхыакуа,
уахгы-еынгы игэиҕанын, шытыбжык иаиоҕмыршэазо,
дынкылпш-кылзырыоуа.

Апсуаа рбар рлахат шаргыжыуаз ззымдыруаз азэггы
дыҕазамызт шамахамзаргы. Амышмышэла зыҕкалаз,
изалымтыкэа иҕахаз агэырөөацэҕа рхыргон. Ишэартаз
аамтацэҕа иҕагылан, рыцхашыара злазамыз инахэланарбгар
хэа иацэшэон. Заалымдарыла ирызныҕаақэоз изакэқэаз,
изакэытэ ус хэымгарақэаз иныҕэыргоз анеилырkaa, рымцан
икэломызт, реырцэырхычауан, реыпхыаркуан...

– Ашәартә хтагылоуп... хәхкылсуагы здырхуада... абгалац ақыркы хқылахеит... – даагәынқыт Арутан, ипсыц игәтцанза иганы. Иауа-иашәан макъаназы ихы атыц афы иааиуамызт. Зегь наимпыташша, инаимпытаба ицазшәа, дызтазгалахъаз дзалцуамызт. Агәкаҳара дартаслымхъан даунамыштыа.

Аиеи, ашәартә хтагылоуп... иаанхмыжбыр ада цсыхәа хамазам... акыр хәахцәахыргы хрыцшаауеит... – Мзаут еиха-еиха иныруан уафы изхымго икалаз атагылазаашъа хъанта. Уажәшьта иаамтаны ибон хықәкык аарцшра. Уи аҗазышәара атахын, иазықәпатэын.

– Уаха сышка уаалароуп... ихәхъа еицхәхып... Ухалазатәык арака иузыхгарым... – Мзаут Арутан днаидхәатәлеит.

– Мамоу... сахәшъа лахь сцоит сара... Уахь еиха ипхьакыртазар калап... Уажәшьта иртаху ргаит... ашәкәа наркны снацырцуеит... – Арутан игәы нацәыхьшәашеит арака аангылара. Иуадакәа рааныжъра хъаасгы имамшәа даацәажәеит, аха ишицәыхъантаз иныцшуан абриакара аҗбаба зыфнеибәхъаз, ипхзаша зыфныршаз, итаацәара, ихәыцкәа иахьрыцстазаараз, акагы дазхьамцшзакәа дахьацырцуаз.

Мзаут иибаз, иаҳаз итынчра еихагы даакәнакьеит. Арутан икынтәи даныхынхәгы, дназлапшыз тахак инатомызт. Дабанзатәарыз ас мацара иуадафы?.. Уажә еицш итахны дкамлацызт мөакы ацшаара, мөакы азнеира, абра далызгашаз, деикәзырхашаз. Акыр дазхәыцит, акыр ишә-еит, изеит, аха уаха аангылашъа амамызт арака. Арутани иареи ишеибырхәаз еицш, ақалақь иалцтәын есикалалакгы иаарласны.

Мзаут игәы еикәызхәалақәозхәа имазифызцәадыруазәкын Бабышьгы. Акыр аҗбабақәа еидырбалахъан, ақалақь аҗ аума, ақытафы аума иаарнубаларатәы ахатыркәтцара, гәаартла аизыказаара рыбжъан. Ршыцагы еицны иахьаацәырцуаз унареигәырғарын, унареитцашыцрын.

Мзаут уи данигәаламшәоз мшыкгы мцацызт. Ара даныказ акыркырхәа әтел дынтацәажәон. Ихәхәы жәпа рхәны, иееилахәа-иееилаца уаницу, ацыкә-цыкәхәа днаухәаччо, гәфыгырак, лахьеикәтцарак умпан икәижьломызт. Абас ыншәажәака шыкәса ихытцун. Ахәса хәыцкәаггы акыр дрылапшны ауп пхәыс дшааигазггы. Шакафы идәырбалахәааз, шакафгы ркәыпсычхара еилахәахәааз, аха ицназгашаз, ишәашәалахашаз дрыкәшәомызт. Зны – ари дрыцхауп, ақытахь дузгом, сара сабицазатәуп, ақытахьггы садхәалоуп, ақалакьггы... Уахьггы акы снахәахалароуп... ишпакастари, сани саби ргәы исзаргом ражәымтычәа, ихәон. Зных – цара пытк змам дааугарггы, уара улзеилкаауам... изакәызеи, уахашаанза дмыцәазакәа, жәеинраалакәак зыәуеит хәа иеызфешәауа... уи хазныкәгома хара хәа атызшәа улхны, узфәу унакәылкьарггы калоит, ихәон. Дәәазных – ахәаахәтыщәа рыпха дабааугари, уаалгәампхар, дыцәкәыртытцны днауцаларггы әуеит, ухы зызку, изыхтнүцә уныкәылкьарггы алшоит, ихәон. Иахьакәым цьара дтахар хәа дацәшәон. Ускан арәеира, аеырманшәалара шыцәгыахоз дазнархәыцун. Аха атыхәтәаны илахьынтатәкьаз диқәшәан, насып змоу иеипш ихы ипхьазон.

– Снеианза цьарггы умцан... устәхуп аказыхәан... – әтел днаизасуан Мзаут. Егыацьара дыказарггы ахьышәтхәа даакылкьон дфәпха-фәаччо. – Уаалеи арахь, адунеи зеггы хара ихәхамфаауазар... мацк акараггы хәдсы ааитәхкып!.. – иблакәа ихалашо, Мзаут иусура акынтәи дындәылигон. Ус итахын, ус иказшәан.

Нас, ашышыхәа инеицәажәо ишнеиуаз, амшынфькә ихгылаз, еилыцьаауа уздызыпхьалоз, еихаразак иара дзыфәаалоз акахуажәыртахь инытцалон, мацк иадамхарггы рыцсы неитаркырц, ишыртаху инеидтәаланы инеицәажәарц.

– Акака аажәуеит... уаха – мап... хаапсаракәаггы нахәхнакьап... уи ус атахуп, ус иакәнагоуп!.. – ихәон Бабышь. Уака аус зуаз, дара здыруаз апхәызба, атәца пшзақәа иртәтәаны, акониак, ашакалад, акахуа ааганы, дкәәп-цапуа инарымталыргылон рхаткы камыршәуа.

Мзаут арыжәтә уиакара ихы иаирхәомызт аҕынтә, рацәак иеадицаломызт. Бабышь ианижәқәоз ыҕан, аха пхәыс дааигеи уажәи рыбжьара иеацхәиакуан, рацәакгы дазыгәышыуамызт.

– Уара, сара сзыкәшәаз ашыза ҕамлацт, ихауцару?.. – ацәажәара оумашәатцәкыа дазҕазан Бабышь. Уи журналк аҕны ҕәшак деихабын. Иеипш аусуфы дузыпшаарымызт. Агәәеахәа днатәаны, ишитахыз иускәа аарманшәаланы дәагылон. – Абарт сгәы сахапыржәоит егыарааны сыҕазаргы... Изхысхәаауа, Машыыхә даалаган, калатказнаажәеинраалакәа цәыблагәны, иааганы систол иныкәиҗыит, абарт шәжурнал исзанышәтцароуп хәа. Аха, ухацзоуп, ианцә!.. Уеушыргы угәы зкыша, узырхәыцша, узыргәырәаша, ма ухәа хызчыша, уацдас иҕоу акагы узалхзом, ухы ҕышны унадтәаларгы... ишамба-шамбаза... арахы еитцхәаны ифыхуеит. Ма закәытә ҕазшыоузеи имоу, иаразнакы днауҕагыҕоит, иҕалеи, иахыи, иугәампхои... арт сара ишызшыз удыруама, сыпсы икылхны, сыпсы атцарзны хәа днауҕагылоит... Иапхыода, уара, иапхыода?.. Шаҕа дгәыпцәагоузеи?.. Изуумкыпхыргыи, ихы наудишылоит. Уи нас хара хҕы ианикыпхылакы, шәара инашәымтцеитоит, абарт зегь ҕыц изыдкәаз роуп, иахытәи хәамтә иазкуп, иаарласны хаз шәкәны исзытшәыжыроуп хәа. Нас итұмыжын ухацазар!.. Харгы хдыргәакуеит, рыхгы дыргәакуеит... Аха, арыцхәкәа, ирыздырзом ишканапсо, егы еикәдырчаҕаргы!..

Мзаути Бабышыи имыццакзо, амшын инхыпшыло ргәыршышҕақәагы ржәуан, ркахуақәагы инарҕыхәон. Иахынзартахыз, азәгы дырпырхагазамкәа, тынч-тынч инеицәажәон гәыблыла. Арутан дахыркәымшәаз мацк иаахыаргон, аха, зегь дара ракәын, хәхыыҕазаалакгы хәипшаауеит хәа инаизхәыцуан.

Бабышь абас ифызцәеи иареи анааикәшәалакы, пытк ркәаф аныҕартцалакы, дыхтаркуан, уара иутәызаргыи, иутәымзаргыи жәеинраалак уахзапхыароуп хәа. Иара еихаразак дзыпхыоз ифызцәа ражәеинраалакәа ракәын. Иара итәкәа, дышхәыдамызгыи, усҕак изыригомызт.

«Икацсеит хара хеан ахапыцкәа!..» – дналагон ибжыи неитак-ааитакуа, инапкәа неитцыхуа, ишыкайтчалац еипш... Зны-зынла итагь ргәалаҕарақәа анышытытцлакь, – Уахзапхьа, итагь уахзапхьа!.. – хәа акырынтә идцаланы дадырпхьон. Дара еибарччон, еибаргәырғьон. Гәамтцрак, шамахамзар, иаадырцшуамызт...

Аамта еиташәара иарблаҕьейт рызынтәыкгы уажәы. Ирымаз абзиарақәа зеггы цәытцанархәаеырц имџацнамгоз арбаныз!.. Рылахь еикәнаццейт, ргәы танарцацейт акыраамтазаггы рҕеырзеитцымхуа, рыхәрақәа рыздмыргьо...

– Икалаз даараза сгәы иалоуп, аха исылшагәышьозеи?! Жәахафьык иргақәаз Харунггы дрылан... Уиаахыс шака цуазеи, рыхабаркгы ыказам... Иршыу, Картка иргоу уафьы изеилымкаацт. Ацкәынцәа маза-маза ирышьтоуп, иахзыпшаауазар хәа... – игәы иалырсны иаацәыригон Бабышь ара даныказ, акагь зхаразамкәа ақалақь иалганы иргаз ифызцәа рызбахә. Ихьааигон, уафьы ишиимбац еипш, дартынчуамызт.

Мзаути иарей, инавтагыла-аавтагыло, икәыбаса икәырцахьаз русурта тыпкәа ицаны ианырба нахыс, Бабышь ицәа иалашәахьан арт зфьыз бзиарак ахь ус иаарласны ишкылнамгоз. Знык дышрымпцыхьашәахьазггы, иеырџашьаны, ақалақь ахь дцаны, иказ-ианыз еилкааны, акырынтә дхынхәхьан, акаггы имыхьзакәа. Ихь дақәгәыгуан атцыхәтәанынзаггы.

– Сара ақытахь смеихар ада цсыхәа сывам... Ас мацара арака сабанзатәари?.. Сызцозар шыапыла сдәықәлоит, сышпаркри... амџа санызаап уахь... Знык уа сызнейгәышьар, сқытауаа, абцъар шытызхыз, снарылагылон... Аибашьра ашәкәыџаггы даздыруам, анхаџгы даздыруам, ианатахха, абцъарггы шытаххроуп... – абри хьаас иман, арака акаггы шилымшозибон, абцъар ааникылартә еипш атагылазаашьаггы зыкамлеит, егәа иеапишәазарггы. Ампытцахалаџцәа ақалақь рымпытцархалахьан, рхы аңьабаа амырбазакәа, ишыртахыз. – Уара макьана умцозар акәхап?.. – Мзаут ихтигахьаз идыруан акнытә рацәак идимцалеит.

– Саргы сцар сҥахуп, аха...– игәи-игәи еилаңшуан Мзаут.
Иҕы зкуаз дыңхьанаркәкәон...

Мзаут усқан изымгәағыт ацара.

Шарҕазык амҕа днықәлеит Бабышь иеазтәылхны,
абжъааңны иешеилеихәоз еиңш акәымкәа, маҕәажәқәак
наишәтаны, дузымдырыртә еиңш иеықатаны. Кәыдры
ацхаҕынза дымназакәа, ҕадака иенавакуа, азиас дырны,
абнара иеатаны иқытахь дцарц игәы итан, аха дызцоу,
дзымцоу еилкааны Мзаутгы издырамызт, Арутангы
издырамызт, акырынтә хьаас дшықарцахьазгы...

Мзаут изыхәан арт амшкәа мышкәамызт, арт атыхкәагы
тыхкәамызт. Еиха-еиха деихәланагәон, ддыргәтеиуан,
рыхгарагы даараза ицәыхьантахо, ицәуадаҕхо далагеит.
Арадиоқәеи ателевизорқәеи рымци рҕабырги неиқәырҕеаҕо
ишыхәхәац ихәхәон, еиқәтәарак рымазамкәа, зыххара
мачу, зыхшыҕ кәадоу ихлахатц ыргыжыны, ишыапы
днықәыркәон. Ақалақь инахаҕаз аҕсҕхәа еилахәашыкәа
хытцуамызт. Иштагәыргәырыц иҕагәыргәыруан уахгы-
еынгы. Ғааихакык рымазамызт абзарбзанкәа, агаубицкәа,
аградкәа... Ешыра аганахь иаларыжуан, еилабылуан.
Еиҕшахаз адгыл гәынкәуан, илағырзышон. Арыцхара,
аиҕарыцхара азықәлеит ари адгыл, акагь зхаразамызт...
Мзаут ус дунеихаангы имбацызт, алҕа ахықәчыла, ибылуа...
Иақәлаз ампытахалаҕцәа рыцхашыарак аадырңшуамызт...
Ирымпытдыркәыкәаарц рҕазыршәон... рыңсы зыҕхәараз,
ан лхәычы дихзызааны дшылаазо еиңш, дышныкәылго еиңш
изаазаз, иныкәызгаз рыңсадгыл гәакьа... ршәам дгыл...

Мзаут ашыжь, еилахәарак кәлаанза, дхьаңш-кәаңшуа
иуада дындәылкәон. Дара ахьынхоз харакырашәа иқан,
ишутахыз ақалақь уалаңшуан, игазго амшынгы убартан.

Рыҕы рацәак иацәыхарамкәа иавсуаз аихамҕа
нымҕахытц, анаараҕы иаҕагылаз аҕсатцла амтан,
ахәызкәа ашәшыраҕы дааины, ашыацра днылатәон
Мзаут деиңхьхәыцауа. Ақалақь дахьалаңшуаз шәкы-

зқыы игәаланаршәон – абзиарақәагы, ацәгъарақәагы... Зны итаацәа ибла иныхгылон, еихаразакгы ихәыцқәа, макъаназы цқыа зшьапы изықәымгылацыз... Урт дрыцхраартә, рхы иахәартә атагылазаашьа ахызыкамлаз гәнигон. Зны иқыта, ихабла иадхәалоу ахтысқәа ґаґаза инаипгылон. Гәынхәтыстала дыпшуан рқыта ахыыкоу иамариашаны, игәы азхьаблаауа... Иатагылазаашьоу цқыа еилкааны иахымамыз гәтынчрак инаґомызт...

Мзаут абра дааины данынатәалакы, еиха иґсы еивигозшәа ибон. Арахь рацәак ирґырхасыртәмызт урт агәымбыл-гәымцқыакәа.

Дтәон иара арака аилашәшәра иааимнахаанзагы. Ғыпхьакырґас иалихыз атып цәгъа изыманшәалан. Еихаразак дзызхәыцуаз – аґсадгыл ахьчаразы, аиқәырхаразы азықәпара аамґа иштәнаргылаз акәын. Дхәычыз, ддуз, абцъар анышьтыхтәу, ианатагылатәу, хацәнымырха ианазықәґатәу ацәхьатра, ахеигзара, ахацәыхьчара шаґахымыз лабґаба ицәырнагон. Убри аґынтә мґакы ылхтәын, есиқалалакгы иалцтәын ақалакы, ииастәын руаажәлар ахыыказ, зыпшрак камцакәа...

Ишґеицәымгыз, ишґеицәыцәгъаз Мзаут ақалакы ааныжьра!.. Шака дархынхәуааз, шака даргәәґеиуааз маза-арґама деихәылшьаауа!..

Мзаути Аруґани ақалакы халцуеит хәа ргәы иантарк нахыс, акырынтә ицаны игәарґахьан аурысцәа рыр ахыгылаз, рверталиотқәа ахьтәоз. Урт зны аґатә ааргон, зны – агәыхалалратә цхыраагзақәак мґапыргон. Нақ ианцоз ауаа ргон Гәдоуґанза. Ацара зґахыз имыцәазакәа, уахашаанза абрака ирхыргон. Ачыхь, амшцәгъакәа даараза идырғәамцуан, хыґақыртәк рымазамкәа, иахьеилагәжәажәоз.

Мзаути Аруґани итырцааит урт анцоз, ианаауаз, ирґагылазаашьаз. Ирыцхраашаз азәы инеиґцәажәаргы рґахын, аха ус иґаз азәгы дрымпыхьамшәеит арака. Рхы рымагәыхьха иаахынхәуан руадақәа рахь. Уахынла ишырґахыз изтәомызт, изыцәомызт, уажәы-уажә ашә ианбасуеи, ханбадәылыргои хәа иазыпшын еиқәызырґуа.

Мзаут дкараха, имч кацсазаны, еикәыхышәашәа игылаз рыфны еигрыкка днадгылеит, гәахәарак имазамкәа, анеиреи-амнеиреи деимаркуа. Уахынла җара-җара алашарақәа адыркуан, җара-җара иадыркзомызт, акыдыршәыла жәпақәа ркыдкнаҳалан иахьабалакь.

Афны аҗхьа иҗаз ататәартаҗы Мзаутраа ргәыла Уасил Җараман-иҗа иҳалазатҗәык дыҗатәан. Абжьааҗны араҗа иреизартан, ирҗәажәартан, имшәо-имырхауа ианыҗаз, аха уажәы рхыҗхьазара еиҳа-еиҳа иагхон, азәгы арахь дықәломызт.

– Уабаҗаз, Мзаут, арахь?.. Уабантәиаауеи?.. – Мзаут дшибазтҗәкьа днаиазтәаит уи ахатҗа, ихы наизырханы, маҗкгы гәтынчымрак наинырҗшуа.

– Сабаҗахыз?.. Сызцозар хәа ақәыскын, аха сзымцеит... Ицәгьахеит ақалакь алтҗра... Ауаа раҗәазан, узталомызт аверталиот... – ихәеит Мзаут, ашышьыҳәа днаиватәан.

– Саргы стааҗәа алызгар стахуп, аха ишыҗало сыздыруам... Аееикәыршәара иаҗуп уатҗәы хазцозар хәа. Сара макьаназы сәааныскылон...

Уасил Җараман-иҗа дыртәафын, ахәыҗқәа раазараҗы иҗхәыси иареи акыр аҗьабаақәа рбахьан. Аурыс бызшәеи алитературеи убриаҗара издыруаз Мзаут уафы диқәымшәацызт. Зегь рыҗсы җаитдон уи дназыхҗәажәоз. Иҗабызшәа хаан. Аибашьра иалагеиҗҗәи ахәыҗқәа ашкол ахь изымныҗәо иахьаанхаз җәгьаза хьаас иман.

– Иҗоузеи арахь... бзиароу?.. – иахьатәи амш иалагзаны еиҗакрас иҗалаз хәа акагы издыруамызт Мзаут. Ашырҗазы дындәылҗьан, ифызҗәагы аҗәл дырзамысзакәа, аверталиот ахьтәоз дшықәгыҗьаауаз иааихигеит, дзыманшәаламхазакәа.

– Иҗахуи?.. Иахьагы шыоуки аакылсын, ашәқәа инарыс-фарысуа хуадақәа ааимырдеит. Уара уҗны сыфхаҗалан, аха ашәқәа аркын... анҗәа иҗьшыоуп уахьыҗамыз... саауҗәшәеит... – ихәеит Уасил Җараман-иҗа. – Урымҗыхьашәар, укны ургон, жәахәарада...

– Ҳақсадгылаф ианшэартоу аамта ҳтамхеи ҳарт ақсуаа!..
Абри афыз а еитазкәафәаз лахыцәгә аңцә ирзааигааит!..
Ифәхтахьааз хара цәгьарас, ирзааухьааз ҳарт, ақыртцә абас
ихазныкәартә еиңш!.. – Мзаут дызмыртынчуаз, таха изымтоз
ахьаа изыхәәеуамызт. Уасил Караман-ицагы имфәпысуаз
ахтыскә даараза азфлымхара аитон, – аиаша дшадгылоз
еиңш камлацызт.

– Арт абас икоуп... абри афыз ацә рхарцоуп хәа
сгәи иаанагомызт. Ифәфаз аиапшит изакәқәтәкьаз...
иаархәақәоз зегы башазаарын... Ауафы ирыцхашьара,
ауафы игәйблра змам, дара рьжәлар рзыхәангы
ишэартоуп... Мшәан, афашизмгы абас ами иштысыз...
Закәйтә тагылазаашьоузеи уи иканатцаз иара зыртысыз
ажәлар рыпстазаарафгы... Уи хаир ахь уаф дкылнагазом...
Даргы, ианаамтоу изфү иакәымтдыр, ишнеи-шнеиуа убри
интанаргылоит атыхәтәаны, ирызгәамтазакәа... Ртцыхәтә
пхастанатәыргы алшоит... уафытәыфса рымцан иқәимыжыло,
рцәа пнаеуеит адунеи ахьынзаназаазо... Аибашьра
иалого, аибашьра еитцызхуа, ианакәызаалакгы азәгы
феида изалгазом... Ажәлар неидгыланы итаркәақәаргы
алшоит адунеи афы атынчра каларазы... Азәи идгыл, егә
иешәаргы, егә деибашьыргы, дафәазы гашьа имазам...
Уи сара агәра згоит, уи калашьа амазам...

Уасил игәи тыгьгәа дцәажәон. Уафы харакык, уафы
шкәакәак иакәын. Иуафыбжара днахысхьан. Ақсуаа ркәзшьа,
ртасқәа акыр дрылапшхьан. Даныхәычзаз аахыс ақсуа
қытақәа рфәи акыруьара аус рухьан ипхәыси иареи, ишырхәо
еиңш, рхы афьыка ықәырххьан.

– Ақсуаа ртоурых ус адгыл иузаныхуам, дара мачүп, аха
адоурых дузза змоу жәларуп... – ихәон еснагь, абри афыз
афың афы абас ишаны иахьықәынхоз дрызгәдуны.

– Егә мыкәмабара ирықәшәаргы, сара агәра згоит, урт
рыпсадгыл шыдмырзуа... Ақсуаа уи еихау акагы рымазам...
– Уи акны Уасил диашан, аха изеилымкаауаз – ирабашьырц
ирықәлаз ирхықәкыз ахьиашамыз, иахьхәымгараз акәын.

– Аиаша, егъа цылхатра иалахаргъы, егъа зеибафара иагъылахаргъы, иналтѣрааны иаратѣы нанагзоит, иаратѣы цѣырнагоит ишамшамуа, ацѣстазаара аганкѣа зегъы нагѣытѣахѣа. Аха, ирыцѣароу, аиаша иазыкѣпошѣа, аиаша ныѣкѣыргошѣа, ацѣгъа-мыцѣгъа зырѣио атѣыхѣтѣаны иаахѣны дара ишырхаѣо иахъазымхѣыцуа ауп. Хѣахыцѣакуеит акѣымзар, аамтѣа икѣапѣза зегъ ртѣыѣ аѣы инаганы интѣанартѣоит изымнахѣы-аахѣуа, изымкѣацо. Убаскѣаноуп зегъ анеилкаахо – ацѣгъа шыцѣгъоу, абзиа шыбзиоу... уртѣ наунагѣза ааибышыѣа шрымѣам, ишшѣартѣоу, агѣаѣанызаара ишацѣхъатѣтѣым...

Уасил ирѣѣафратѣ цышѣа акырѣза ихѣаракѣзан, амчхара ду аман. Узивалашѣа акагъы узитѣбаауамызт.

Уасили Мзаутѣ, реицѣаажѣара цымкыкѣа, акыраамтѣа еидтѣалан инцѣытѣахѣытѣхѣытѣуа. Рыгѣтѣыхѣкѣа рызхара ирзеибыхѣомызт. Аѣенѣыыр аѣынтѣеи Уасил ипѣхѣыс Анастѣасиѣа Иуѣана-ипѣха лыбжыѣа наикѣѣлыргеит хыхѣ дхѣаларазы. Иаргъы, лажѣа ааѣбамтѣыкѣа, уахѣ иѣынеиѣхѣит. Мзаутѣ аѣныѣка ахѣалара рацѣак игѣапѣхомызт, ихѣала затѣык аѣказаара ицѣыхъантѣан...

Аухѣантѣаракгъы Мзаутѣ, иѣаитѣара изымдыруа, аѣны дыѣнан. Зны дтѣеит, зны дгылеит, длеиѣеит, аха дазкуамызт цѣарак. Ицѣа кѣалан, лацѣааиѣхышыгъы ааизыѣкамтѣазѣеит. Абжыаапѣны данапѣырѣуаз арыскѣак ицѣыхъантѣамызт, уажѣы шаѣа ицѣыхъантѣаз аѣара. Ихѣыцѣракѣеи иареи шеибарххѣоз ашара адѣы иныкѣелеит. Иѣтынчмыз, игѣаѣхъаз аѣалакѣ иахъатѣеи амш иазыпѣшын иѣкаларызеишь хѣа, аблакѣа ѣакѣахѣаны. Рнахѣандеи зегъ ааныжыѣны днапѣырѣѣыр акѣеит Мзаутѣ. Руѣадакѣа ирыѣнагылаз рыѣнымѣтѣаѣкѣа ухѣару, иара дыздынѣтѣалаха иеиѣкѣаиршѣаз ибиблиотека хѣзынахѣ ухѣару, рышѣѣтѣатѣы ухѣару... Уаѣы ихѣахыѣа изаагомызт абас иѣкалап хѣа. Уажѣы-уажѣы игѣы неилатѣѣон, аха нас иѣеаийѣкажауѣан, ѣапѣхъа, ишаанижыуаз еипѣш, дазыхынхѣѣрызшѣа абриѣаѣара игѣы ѣызѣкаауаз инахѣандеи, имазара. Ихѣыцѣкѣа ртѣартѣа, ргыларѣта, рпатрѣетѣкѣа ахыкыдыз игѣы дырпѣшаауѣан, иара хѣзы иалхны имѣаз иуѣада дзапѣырѣѣуамызт. Араѣа иара ипѣѣстазаарѣан,

араҕа иара ихэыцыртан, иусуртан... аҕенцыйрқәа
кыаҕыаза иаартны ишитыхыз ақалақь дналапшуан, мацк
ишицэыхаразғы, ашыыжь инытцхахоз амрағы неифалашон.
Закэйтә ҕыбааз иныџнаибыхыз араҕағы!.. Иџызцәа шыказ
дыказар итахымыз иарғы, зегь рыла деикәшәаны, зегь рыла
дманшәаланы. Аҕстәзаара инатәз уажәы иблақәа шаапшуаз
аибашьра инахәланарбгон, рыцхашьарак аамырпшзакәа.
Уаха дзазыхынхәоу, дзазыхнымхәоу агәрагара изыцәгыаны,
иахьабалақь дынкыдыпшылеит.

Ишәйтцашаз наишәитеит Мзаут. Уаанзағы аееилахәара
бзиа избоз, иблужқәа неикәарчыны исумка интеитеит,
иплашы ихылҕеи аашьтихит. Зегь реихағы рыцхарас
икаитцәз – инапылаџырақәа ахышьтимхыз ауп. Ипцха Астанда
лажееинраалақәағы ус иаанхеит. Дырџагыых еилгарак
қаланы, иуадақәа шаанижьюаз еипш ипылоз ҕышьон.

– Аха, хара хееикәхаршәеит, Мзаут!.. – ихәеит Уасил
Караман-ипа, ашыыжь ашә днылаххын. Уи ипцхәыси ипцха
шамшамы ицын рееикәыршәаны, рееибытаны.

Мзаут, иуадақәа иаанхаз игәы шрызхьаауаз, ашәқәа
нытцарбақа инаиркын, ихырхарта игәылацәа инарахәаны,
Уасилраа днарыцылбааит цәқа, дхьантәза, гәеицхарак
инымпшзо.

– Уасил Караман-ипа, иахцәыхьантахозар, мацк аҕара
шәарғы шәаахцхраароуп аверталиот аталарағы, –
ихәеит Мзаут, избанзар, уақа ус имариамызт аталара. Уахь
инеиуаз игәатаны, ирыхәапшны акәын иштәрыжылоз.
Араҕағы хылапшра аман, узырцәымцарғы алшон амчра
зымпытцәзхалаз ақыртүа хылапшыџцәа.

– Сышпашәмыцхраауеи... цсыхәак амазар... Урт сара
срацәажәап... – наиаҕеикит Уасил, Мзаут днаизхьапшны.
Уи иахылшоз ихы деигзомызт, ауаџы ицхыраара еснагы
дазыхатцхатон.

Аверталиот ахьтәоз есымшағы уаала итәын аибашьра
иалагеи уажәи рыбжьара. Амш бзиазарғы, ицәгьазарғы
ирацәаџын ахәыцқәа, ахәса, ахацәа, абыргцәа, хгарта
змамкәа ақалақь иалцуаз. Ахацәа рақәын еихаразак урт
аҕынышқәа араҕа ианааилақь, рыбақәа цәыркшаҕаны

иназызхьацшуаз. Урт роушьтра еснагь иапышькламхэыр рузоумызт, еытгга хэымгақәак рхы инархэаны.

Мзаутраа арақа иахьааиз, ауаа шеизарыз еизахьан, иказықазуа еилагылан. Арутангы заанатцы дааихьан. Мзаутраа ахьибаз гәэхәарас иаакаитқан, днарпылеит. Ахитцыхэеи, уажәшьта изыманшәалахар, ампытдахалащәа ирымпытархалаз, ргәы ғызкаауаз рықалақь иапыртқан, хақәитрак қаланы иазыхынхәаанза... иагырцәыцәгьан, иагырцәыхьантан...

Иеилагылаз, гәтынчрак рымазамкәа, ишыгәжәажәоз амра акыр инхашылеит, қхарра-қәандарак ацрымшәазошәа, итыггаза.

Ус, ашыф-шыфхәа амшын рычехыршәланы, ф-верталиотк аакылқьан, инхагыжылыланы, ахауа неимгәыцқьаауа, иазыцшыз рақхьа адгьыл қьақьарафы инатәеит еилыцграаза, ашыжә-шыжәхәа рқарқитақәа нархагыжыуа. Иғаз антыт, асалдат акәыршаны иәадыргылан, пыттраамтак уахь азәгы днарышьтзоумызт, шьоукы-шьоукы ижәыланы рычәтарыжыырц шақәыркуазгы.

Еихабацәақәак рычехаршаланы, иршәыз ар рымағәақәа ирытафьырбо, ицон, иаауан, цәажәарақәак мәапыргон, аха иеилагылаз ирзычхауаумызт ариақара игәақхьаз аамта ахгара, иахгәақуан, иахыццакуан, еилауақтыруан, амәа зхарымтозеи, қазтармыжылозеи хәа. Абрақагы, икылыпш-кылзырыфәуа ирышьташәарыцақәоз аацәырқьаны, ирцышькляхэыр хәагы иацәшәон.

Ус, дук хара имгакәа, цшьфәуаак ааины ақхьа иаагылеит, ағаларта қатцаны, азәазәала игәатаны, аверталиотқәа рахь итарыжыларцы.

Урт фыцъа қыртцәан, фыцъа аурысқәан.

«Хахьцалакгы абарт шқанахашькляхәуеи, атыбра зцәымгу ицынтца итиаауеит хәа... Уаха ус рымазами?.. Арақагы иртахузеи, ухәарауазеи?!» – Мзаут иблақәа цырхәны днарыцшит, абрақагы рычхьаладырсыз игәамырқхакәа.

Урт тыпантәикәан, ақалақь афы акырынтә ибахьан Мзаут. «Азакәан, аиашара мәапыргозар акәхап... ажелар

ирыцхраауеит...» – игәы интихәаит, җырхықәымтца ибла инытцакны.

Азәазәала, рпаспортқәа гәатаны, аверталиотқәа рахь рынашьтра ианалага, арақа иеилагылаз, ирзымычхакәа, зегь рацхьа хәзтәлозар хәа еижәылақәазгы җалеит. Игәақуаз, мчыбжыла арақа ичацшыақәоз раанкылауа ус имаримызт. Рацхьа игылақәаз мчыла иргәйдланы, хәцсы хзықәгозар хәа иазықәпцон.

– Шәаангыл... азәгы шәаанхажьуам!.. Апхьа ахәыцқәеи атакәажәцәеи тахажьлоит!.. – азәы ибжыы җацаза инарықәиргеит, аха иеилауатыруаз рацәак иддырхәауамызт. Изымцакәа иаанхар хәа иацәшәон.

Мзаут агәтафцәа ахыгылаз идакументқәа надырбаны данынарыбжыыс, даатгылан, Арутан иахь дынхьацшит. Уи дарвагыых дрымпыхьашәан, доурышьтуамызт урт ақырт гәтафцәа... рнапы ианыз нарыгзон дара ишыртахыз, ишырзыманшәалаз еипш. Иахьақәыргәгәтәыз – иақәдыргәгәон, иахьырпсыетәыз – идырпсыеуан...

– Изакәызеи иҗашәтц?.. Ари сымахә иоуп, ари – сыпҗа, ари – сыпшәма!.. Ақалақь иалтцны ицозар, шәара ижәымуази?.. Иҗоума уи афыз азақәан?.. Изхәада ус?.. – днарҗагылеит Уасил Караман-иҗа, урт рхымфәагашьа наигәампхакәа. Дагыныхшәааит. – Сыпҗаи сымахәи роума иоушәмышьтуа?.. Арақа иҗартцозеи, рхы ахынахоу ицоит... Атагылазаашьа хзыцәгьахеит шәымбои?.. Уи зегьы зыхьбо ибзиацәҗьаны иаадыруеит!.. – Анастасиагы лҗынхлыршәааит. Ахьышәтхәа днарымтцасны, инархәы-аархәуа иркыз рпаспортқәа нарымпыцылжәааит, иртахыз рзанымхызшәа еимырххо ишаныпшылоз. – Шәтал арахь, шәтал!.. Арақагы иахпшыкхлахәуеит... таха хартома!.. – лхәан, рнапы кны днарыхеит лыпҗаи Арутани. Инталгалеит мчыла. Арутан инаихәапшын, рхы аадыртцсит.

– Иҗастцеи сара цәгьарас, ақалақь салтцны сцозар?.. Шәтынчха уажәшьта, ишышәтаху шәалаз!.. – Арутангы иеизеиқәуамызт.

Мзаут днеин, мчыла диханы днарпыригеит, ишихынхалаз. Ұымш рапхыагы абас акэын дшыхтаркыз. Ускан дзырцэымцеит аха, уажэы ицхрааны дфырхит реынафажыны. Егыртгы рацэак реаларымгалеит, дзыхдыркышаз цацгэык ахыамамыз азы.

Аверталиот инталеит рыхыкгы ишэапырхапуа, дырфагых ирышьталаны ирхынхалар хэа иацэшэо.

– Анастасиа!.. Сара акы шэысцэымшэан... исзыцэгъахазо иалагар, саргы уахь сызнейуазаргы жэбап!.. Машэыр шэмыхбааит!.. – Уасил Караман-ица итаацэа драбжьон, ашэ иеылакны. Игэы рызхыблаауа дырзыпшуан. Цэгъа ибомызт иаргы дрыццозар, аха макыаназы иахынзаизычхауаз иеааникыларц итахын.

Аверталиоткэа рызынтэыкгы ипеипеиуа иаадыртэит. Еивцаккы еилатэан италаз рыхкэа рыкэыжь. Арыцхара иакэшэаз, рыгэкэа тамгыло, лахъеитцыхрак рымазамызт...

Мзаути Арутани еидхэыпланы, рееизааигэатэны рсумкакэа ахыышътаз ирыкэтэан рхэыцракэа хьантаза. Уажэы-уажэы рыбла иташэоз акакэын – ирласны, абра итцпрааны, машэырк рмыхкэа изапыртцыр, даеа дунеик, иаха иахьтынчроу иныкэнагаларызшэа рбон.

Зегь антала, игэазтоз дырфагых инхацалан, рыбакаэа шафьшафьо, итэакэаз инарылапшит, иааргэампхаз дышырылыргоз рнырпшуа. Уажэышъта, знык ианталагэышъа, иушыыргы итытцуамызт дарбанзаалакгы. Лассы ашьтпраара иазыпшын. Аерманцэа утахума, абырзенцэа утахума, аурысцэа утахума, апсуаа утахума, еилагэжэажэо иаанрыжыуан рыпцстазаара зегь зыдхэалаз рыкалакы рыцхахэ, даеа қалакы иузадымкылоз, даеа қазшыак змаз, даеа цштэык зхубаалоз...

Аверталиоткэа ашыжэ-шыжэхэа илатцбыбны иохагы-жылан, амшын иохыпрааны рфанынарха, Мзаути Арутани рыпсы ааивыргеит. Уажэышъта агэра ргон ишцацафьоз. Аверталиот ахышэкэа рфынтэи иубартан ирыцхахэха, игэафха, итынч-тынчза, цстазаарак рымазамкэа амшын-фыкэ изыхгылаз афны қараккэа, афны шкэакэакэа...

...Гәйдауҫа... еиҫа иҫынчрашәә, еиҫа псеивгартәк амазшәә
иҫан, Аҫәә иузадкыломызт, ахьантарақәә шрыҫағәғәозгы...

Асалдаҫ маҫәә зшәәизи ихҫәәны иаази иахьабалак
иуҫылон ирыҫхәхә, рлакҫәә лашарак ҫымпхазо. Гагра
инаркны Псоунза ампыҫахалаҫцәә ирымпыҫырҫхәхән,
Аибашьра ахьахысыз еилаҫәыбаса, ихыблаа-ҫыблааны
ишьҫан. Аҫсуаа ирыдгыланы иеибашьқәоз рхыҫхьазара
еиҫа-еиҫа иазхәуан. Алаҫеилас раҫәән... шьоуки анахь
иҫцакуан, шьоуки арахь иҫцакуан... абҫьар зкыз аҫқәынцәә
шатҫәы-шатҫәуа улапш иныҫашәон, аҫсадгьыл ахьчара аамҫа
шааиз рыҫнырпшуа... Агәымбылыҫцәә Ешыра ишаларыжьыҫ
иаларыжьуан, Гәымста измыркәә иахьхықәгылаз аҫынтәи.
Ахыргәғәартақәә рәы аиҫахысрақәә шҫац иҫон...

Аҫәуара, ахьра, арыҫхара, алағырз...

Аибашьра иҫанархаз аҫқәынцәә, азҫабцәә...

Анацәә, абацәә, аеҳәшьцәә ргәәҫра – рыҫәаабыжькәә...
рмыткәма...

Зыҫстазаара иалҫыз рнышәынтрақәә.

Ашәымаҫәә зшәу анацәә... абацәә... аеҳәшьцәә...

...Еилабылуан егызхаразамыз, ауафытәыҫса ҫьабаала
иҫаитаз, гәығыртас имаз ахыбрақәә, агәаратақәә... Алҫа
хәашь еилахәнто аҳәуа иналачуан, иналхәәтәон ибба-ббаза
ажәәдән инагәыҫчәуа... Шаҫа рыҫхара... шаҫа лағырзы!..

Аҫсадгьыл азхәыцра

Мзауҫ даазқәылаз еиҫа-еиҫа ижәланы дызмыртынчуаз,
ҫахак изымҫоз акызатҫәык акәын – дызташәаз ҫыҫшьас
иаиташаз, дшазныҫәашаз, дшазнейшаз. Уи иагыиҫәыҫәған,
иагыиҫәыхьантан, азнеишьагы ус иаармарианы дақә-
шәомызт.

Шаҫантәгы даргәәҫеихьааз, деиланаргыжьхьааз, ҫьарак
иееизықәымкзо, изыҫшәараханы. Ахәыцрагы аамҫгы
ауафы ддырманшәалозароуп, дымҫақәырҫозароуп, аха
Мзауҫ маҫьаназгы игәы инҫеикуаз аҫны дылҫшәадахон,

иeизырманшeаломызт. Егъа иныкeйтца-аакeйтцаргы, егъа инаирхeы-ааирхeыргы, дахьцалакгы, дахьыкaзаалакгы, абжъаaцны еипшымкeа, ас ицeыхъантараны дкaмлацыт. Уи ихeыцшыакeа уажeы-уажeы рeырыцсахуан, рeейтаркуан. Аки-аки неитныцсахло дышнеиуа акeымкeа, зиас дук арра изыцeгыаны дныeцынгылазшeа, изцeыртцуаз азцааракeа хырхартак изрымтазо дааихeланагeон. Урт ихeыцракeа дшеилархeозгы, дшеибадырххозгы, зда царта амамыз мeа-цeытцлашарак ахь дынхъадырцшуан. Убри амeа адагы уаха цсыхeа шамамыз дынзаадырцшылон дзыргeатeиуаз, дызмыртынчуазуртахeыцракeа.Изыцeгыaxeит,изыхъантахеит, цсеивгарак имтазо ихы итагыжъуаз, ихлахатц зыргыжъуаз, игeы фызкаауаз ицсадгыл азхeыцра. Зны-зынла убри акынза днанагон, деилагама икeынтeаша, ихы шцaмeацигои ухeаратeы. Ацeажeаратцeкъа иламзо акынза днеит. Аатцракeа дахьрывагыжъуа, цыт-цытхeа ихала, ибжы рмачны, ацeажeаракeа цигеит. – Умааиуеи, нан, арахь, афныкa... умааиуеи?! Уахь иавтцухуазеи уныгeнысуа... ухала затцeык?.. – иан уажeы-уажeы лыбжы наикeлыргон, игeалакара акала исзыхеуазар хeа. Иара афнытцка афналара ааста, абрахь, иахьыцхъакыртоу, абнарафы дыкaзар еиха еигыишьон. Иангы илхарагeышьаз, аха убригы дидырхагaзшeа, убри лакeымзар иускeа ирманшeаларызшeа, ацшатлакe еипш инаизцeыркъоз агeаанaгара, акагы дакзамшeа, даашьтнакeыцeаауан, аха уи аамтала акeын, рацeак иееитомызт.

«Сзыраазазеи сара абас?.. Исылырхыз?.. Акагы сылымшазо, акагы сацсазамкeа сыкaзаарцу?.. Саныхeычыз исеигeыргъон... сандухагы исеигeыргъон... Атцеимшы дгeазырхагоуп дызхылцыз рзыхeан, ицсадгыл азыхeан, рхeон... Сацсахама нас уи сара?!» – инеимлагeа инеидиргeгeалeит Мзаут игeы, итытцны ицeцар хeа дацeшeозшeа. Цытраамтак убас дгылан, игeеисыбж дазызырeуа.

Ахъаакeа зегы иреицeаны изцeыртцит Мзаут уажeы ацсадгыл ахъаа. Ас, шамахамзар, дазымхeыцыцыт, ас шамахамзар, игeнимгацыт, абыржeы дшазхъаауаз, ишыгeанигоз еипш. Атцеи дзыраазо, атцеи изихзызауа,

дзыгэцараркуа, изихылапшуа, уашьтан ицсадгьыл дацсаханы, дзыкэпафны дкаларцаз ауп хэа ирхэакэоз, уажэы аеакала дазхэыцуан, уажэраанза изатцымбаауаз даеа цакык атибаауазшэа.

«Икастцазеи сара сыцсадгьыл абас ашэартэ иантагыла иахэашаз?.. Сыцсадгьыл акэзамыз сара сзаазаз?.. Цоуп, ацбабаа азызбон... сыжэлэр ртоурых иахынзасылшоз ала исантцозар хэа сашьтан, аха иахьа, ианыхьчатэха, ишсыкэнагоз сзасгылама?.. Исылшазеи сара иаалырфкыаны сыцсадгьыл азы?!» – Мзаут дфеахаха деибадырфон иааизцэырфкыоз ахтэшэаракэа. Ихы зкэикра дакэымшэо, даашьакэырфкыон азныказы. Зеггы иреицэоуп ацсадгьыл ашэартэра иантагылоууара уаназмырцхраауа, ианузымышьчо, уаназхамтцгыло... Уламыс уакакап, уагеимшхара!.. Уцстазаарагы цстазаарахома!.. Ускан, иатаххар, уеафеушбаа-уазароуп... амцабз кьоукьад уацэымшэакэа, уафеагыланы... хацэнымырха, шытахька хьатцрак камтцзо!..

«Икастцазеи, икастцазеи, мшэан, сара?! Ахатца дзиуа деибашьырцоуп...бцяршытыхла ага хэымга дифеагыларцоуп... ицсадгьыл иара ихьчозарцоуп...» – Мзаут ибжыи нхалеитцарц итаххон, зеггы ирахартэ еицш, аха изахагэышьодаз, итацэыран иахьабалакь... иеааикэигэон, иеааикажон...

«Псадгьыл змам, анцаагыи димам» рхэоит, аха изманы изымышьчазггы шака гэнаха днаталозеи наунагза, ицсы ахьынзатоу...» – уажэы-уажэы игэы интихэаауан Мзаут. Ицсадгьыл наицэызрызшэа даназхэыцлакь, ицэа дынтзызауан акапыхэа, изакэызеи, амца зталаша, схы интагыжыыз хэа ихы гэыбган наитон днанызбауа. Аха зегь реиха амца изыркуаз аеа жэацкакгыи игэалашэахуан. «Зыцсадгьыл зцэызыз зеггы ицэызуеит» хэа. Тахак инатомызт убриак. Деикэанартцэиуан, деикэанархэуан, цьарак дзымтэо, цьарак дзымгыло даршафьшафкыон, дыкэанартцэиауан. Иаргы дрыцханы, ицсадгьылгыи рыцханы ампытцахалафцэа рнапатцака ианыкала, дмидагэидаха, ацынтцэарах иеицш, икэихуазеи нас ари адгьыл насыпда?!

«Мап... мап!.. Уи ҕалашыа амазам!.. Неиооымсрыда зегь абцар шытаххыроуп!.. Ихычатэуп хапсадгыл... ихычатэуп!..» – игэы интихэааит Мзаут. Аиаша ахата иара ахала ахы цэырнагоит, егы ицэытаутэахыргыы, иузаанкылазом.

«–Уара уңсадгыл бзиа иубома, Мзаут?.. Бзиа иубозар ара узыкоузеи?.. Иазыкаутахыоузеи уара, уи уаңсахартэ еиңш?!» – уажэы-уажэы, Мзаут даазкэылаз, дахыыказаалакгыы, амша данызаргыы, дызмыцэакэа атх лашыца далаңшуа ииарта дылаиазаргыы, тахак изымтоз бжык иахауан деихэылшыаауа, деикэырзырыоуа. Днытцахон, итынчра иеаалкэыцэааны, даанаңшы-ааңшуан. Азэгы дшиимбозгыы, гэтынчмырак изнарцысуан уи абжыы, илымха интаоуаз, деилшыаауа.

«–Бзиа избоит... ааи!.. Бзиа избоит!.. Тымитышак стэхеит, сеилышэкаа!.. Зегь дара роуп стытцуеит сара сызташээз!..» – ибжыы неитцыхны дыхэхэар итаххон, изахауа деилыркаартэ еиңш, игэра ргартэ еиңш, бзанцыкгыы иңсадгыл дшацэхьамтца, иңсы аатшэаанза абцар шытыхны дшазгыло, дшазыкэпо наунагза.

Мзаут уажэы аткэа гэаҕ диоызан, изкылыңшуан, ыырцысышыа имамызт, аха аткэагыы сызго сагааит хэа, инапкэа иваңсаны, азыблара иеаиттарыма?! Уигы хэыцыртак имами, иахыа акэымзар ма уатцэы хэа, еимкьарстак анцэа исирбозар хэа. Мап, ас ҕалашыа амам!.. Иңсадгыл данатаху, ианыхычатэу араҕа дтэаны, ибла ашыа хытцэало дабанзарыхэаңши?! Акагыы рылымшазо, изамыцхраазо ишцаанхеи, ишцаныкалеи ухэарауазеи!.. Рыблакэа шааңшуа маң-маң инарымпытыркэыкэаауеит ампытахалаоцэа рыңсадгыл гэакыа, рымч акэымхакэа... убриоуп иззыкэпогыы... «Абри аилкаара атахуп, Мзаут, аилкаара... Зыңсадгыл ззымхычаз цстазаарас имагэышыоузеи?!» – уажэы-уажэы акы ицанахэон дызмыртынчуаз. Мзаут ихэытцракэа зегы неизыркэкэаны убрахь дхьанарпшуан, уахагыы псыхэак шыкамыз дынтанарпшуан.

Дара зхылтыз, ршыапы икэзыргылаз абас рыңсадгыл рмыхычозтгыы, абыржэраанзагыы еибга-еизыыда изааираны иҕазма!.. Шакаогыы шакантэ иакэыркхыааз ампытахалара,

аха рызынтәыкгы, хацәнамырха ирабашыны, иқәырцахъан... Есиқалалакгы ахы иақәитыртәуан рықсадгыл, дара рзыхәан зегь реиха иңшоу еиңш иңхъазаны.

«Иатахуп аееизакра... аидгылара... еаамтанык еиңшымкәа аееибытара... абцъар ашытыхра!.. Хара хмачны абас хазшаз... хайкәызкәыз, хәгәнаха наунагза дамыртынчааит, дамыргъацааит... анцәа уқазар!..» – Мзаут зны-зынла ихлахатц акы иарггыжыуазшәа ибон ихала данаанхалакь. Зегьы-зегьы еидихәыцлон, иара итәала, егъа ихъантазарггы, егъа мыкәмабара ацзарггы, лашарак ахь икылызгашаз мѳакы шазыңшаатәыз, ишазықәпатәыз дазхъанарцшуан. Уахаггы цсыхәакы аمانы ибомызт уажәазы.

Мзаут уажәы игәалашәақәоз ируакын – дықәңаны, мчыла ақалақь дахьалцыз. Ускан уи деиханы Гәыдаутәка дызцоз, уака иеыңхъакны даанфасырцыз ақәзамызт хықәкыс имаз... Шьоукы-шьоукы реиңш, арака иеавакны, ихы цхъаикырц дашьтамызт. Аибашьра ахьцатцәкьоз, шамахамзар, дацәхьатырц ихахьггы иаимгацызт. Итаацәаггы хъаас иман, урт уафы иаацъеишьартә ашәартара итагылан. Иалганы имазтггы, нас еиха игәы тынчхон, уиақара хъаас икаитцомызт. Нас иара ишитәхыз илшон, абцъар шытыхны, иара итәқәа днарылагыланы, ага хәымга днеиґагыларц...

Даараза изыцәгъахеит Мзаут Гәыдаутә алтцраггы. Егъа иеишәазарггы, егъа дазықәпазарггы, дназыдгылалакь инеиңшышкәхәны ирхәоз акакәын: – Абарт ахымшк иаахараза, нас иқалалакгы убап... – ухәан-схәанлеи гәыгралеи итәын Гәыдаутә иалаз...

Ахымшқәеи ахымшқәеи неицылон уаахьаңшаанза... Ткәарчалка ицоз аверталиотқәа дрызталомызт Мзаут, егъа иеңишәарггы. Аха гәыбғанс ирутагәышьооз урт?! Зны аибашьцәа ргон, ашьхақәа ирывтцаланы, ишшәартазггы, зны – абцъар, аңбаңханы...

Ишңаитәхыз Мзаут убасқан аибашьра ахьцоз аналаңшра... ахәышәбылфы иңынтца интасыртә еиңш, иблала зегь ибарц, зегь иахарц!..

Мзаут, арсынтәи ианамуза, избеит, есикалалакгы Нхытц-Кавказынтәи, ашьхақәа дырхыпцрааны дцарц. Ҷаммәақы, уахь дызгашаз, узыпшаауамызт уажәазы... Аманшәалахара акәын дзызгәышыуаз, дзыхгәақуаз амма дахьаныз...

...Ҷеберда, уафы ишиимбац ала, сыла италахан. Өнеихагылақәак қәацә-қәацәза асы илагылоуп. Верталиотқәак қақы-қақыа зны хыхь ихалон, зны илбаауан, илеиуаз асдалқәа иргәылпцрааны. Арантәи иргон урт афатә-ажәтә, абылтәи зыпцстазаара фәхтәахаз агәақцәа рзыхәан... Мзаут ашьха ҳаракырақәа дрыбжәақшуа, ишәартәз ацсабара уажәи-уажәи игәи днарзызауан аверталиот дақәтәаны дахьрыбжәкьоз...

...Ткәарчалаа арыцхақәа, иаархыргазеи убасқан... – ахьта, амлакра, ахтәара-ахыпсаара... ауаа еилауатыруа, еилагәжәажәо узрылсуамызт. Амыждара ззыкалаз, ихтәаз, иқәрыблааз ақытақәа ркынтәи абрақа иалан иршәымкәа, ирхамкәа, изыг-зыгүа... Уахьынарфәақшуаз угәи неилатцәон, арыцхара иаргәақыз рхырфәсахьақәа тәкәаха узырфәақшуамызт. Ихтәа-хызааз убриақара ирыцхаушьарын, рыпсы фкәыкәаа, аверталиот иахьазыпшуаз, иахьазгәақуаз... Ацхыраара рызтоз рыпсы фырхуан, аамтала акәзарггы, рыпсы еиқәдырхон иахьынзарылшоз...

– Сара сгәи итацәкьоу басымхәазацт, ди... Ас сара наунагза сзаангылазом, апыркы итахаз иеипш... Смызцәа, сашьцәа амца қыоуқад ианафәагылоу, сара арақа санбанзатәазауеи?.. Ауаа, еилапах икоу, изтаку аихац икылсуеит, абаагәарақәа ирхытцуеит, сара адәышкәағыз сшықәгылоуггы схы сзахәазом... Сабанзәазауеи сара абас мацара?.. Иныкәыстца-аакәыстцеит, акырггы сазхәыцит, аха уаха ммәақы аманы избом – абна хәахтароуп, хара хтәкәа рахь ҳазкылсуазар... Хар амазамкәа асггы шытытцит, уаф дныкәаратәи икалеит... Егәи исычхазарггы, убри акәын сара сыззыпшыз... Абас, бнала, ашышьа-шышьыхәа хдәықәлар, ҳашпазымнеирыз!.. – Мзаут ариабжәарак абриақара

дзыргәтеиуаз иан иламхәакәа даанимыжыт. Иангы илдыруазар итахын иара дзызхәыцуаз, дызмыртынчуаз, игрыхоз, дзыршақышақыоз игәтакы.

– Хәи, нанхеит, исылшомә сара абриақара аныкәара, сияхда сахқыашо... Насгы амқан исызхымгар, ишқакаутои?... Мамзаргы хашнеиуа хнарымпыхыашәар, арахь шәабаци шәыбналаны хәа, хәанкыланы хрымшыуеи, нан, акагы ххаразамкәа... – Хыкәыр дшазхәыцуаз ала илылымшарашәа лбон лычкәын илабжәеигоз. Бнала мацара аныкәарагы ус имариамызт. Азытра иафыз асы, абнара зегы азы ытдыжжуа, акәарақәа узырмыруа иканатахьан, аха Мзаут ихташәара дацәхәтырц итахымызт. Знык убри амқа дзанылагәышьяр, игәтакы дахьнагзарызшәа ибон.

– Сара исзычхәтәкьом, ди, уажәштык... сыгәра га!.. Бааныжны, арт алақәа бнарымтажыны ацарагы усцәкыагы исзымариам... Базхәыц, арака аказаара иахыкәым хкылнагаргы кәлоит... хзыхдыркыо хзымдыруа, харшыргы алшоит... Уи хыасгы ирымазам дара... Рхы ианаатшәа, мышкы хәанрыжыуам... – Мзаут иан дрыцхашьаны длыхәацшуан иахылхәаарызеишь хәа. Ишылзыцәгыз ибон арантәи лахыгара, аха уаха аеамқагы изыпшаауамызт уажәы иаалыркыаны. Уи амқа Мзаут изыхәан иагыцәгьан, иагыхьантан, аха дыкәымлар ада цсыхәа имамкәа дтанаргылахьан...

– Сара сыказ, нан, арака... исыхьрызеи, сызургозеи?... Уара уца, ухы узахәозар, уфыцәа ахыкыоу... Сара усцәымшәан!.. – лхәеит Хыкәыр дгәыцшаа-фьцшаауа. Ииашаткәкыны, Мзаут ибагәышьон иан бнала, атх лашьцара дагәылсны дышзымныкәоз, ашәхымс ақынза еергыхәа акәын ишеихылгоз, лаба леанцаны, аха лхала арака лааныжыра изыцәгьан, изыгәагыуамызт. Акәтагыцәа дылкәыкәаны дзаазахьаз, абриақара ацабаа идызбалахьаз, ианыцәгыараха, абга ақыркы ианкылаха, дааныжны дцар, гәнахарак, дунеихаангы дызтымтышаз, днацалозшәа ипхьазон. Иан, дзыхшаз, ампытахалащәа днарымпытажыны ацара хыымзгышьон. Нас сыцсы тоуп хәа иблақәа шцааирцшуаз,

ишпеихигоз иара усгы имаџѣикхаз, иџстазаара ахаџ иакыз?.. Илыхуа изымдыруа, дыџсыргы дызжуа длымамкѣа, ан неџтамхѣа аџаџта дзыџѣыџуамызт. Шаџа длызхѣыџзеи Мзаут иан, шаџарыла длыџдалази, аха ларгы ашѣиџышѣи дышзымнеиуаз агѣра илыргарџ лѣазылшѣон. Илџахын, дыџсуазаргы, абраџа дыџсырџ, лџѣабаа здыз лыдгыл гѣакѣа дамардарџ. Уи лара лзыхѣан игѣтынчрахон, исабаџхон...

Мзаут уи лылагырџкѣа хаџѣѣала дахылыхаѣшуаз, дрыџџашъаны, уаџа илыдимџалеит. Иџахымхеит сыбзеилкаауам хѣа агѣыџѣара дџаиргыларџ, амалахазгы еергыхѣа зыџсы џакѣакѣаз...

Мап... лхала араџа дизааныџуамызт Мзаут иан... илхылаџшуа, дызбо-дзаџауа хѣа азѣгы длымазамкѣа. Ианамузах, дааныџны дџаргы иџалахуа здырхуада?.. Уаџа изеикѣымшѣакѣа, анышѣ дамаздо длымазамкѣа, агѣысакара дыџѣахар хѣагы даџѣшѣон... Ауаѣы данаџѣлакѣ ахѣыџы дидызахоит, игѣы џџџахоит, игѣы џаџахоит, амаџ азыхѣангы илагырџкѣа нхаџѣѣалоит, даарыџџаушъартѣ еиџџ.

Мзаут иан уаџа илыдимџалеит, лгѣы дамысит. Ибон хаџала ѣ-мѣакы дышрыбџѣахаз, аха дшазнеишаз, дышрыбџѣыџџшаз даџѣшѣомызт маџѣаназгы.

Мзаут игѣџакы, егѣа днахыкѣша-аахыкѣшазаргы, егѣа иныџѣиџа-ааџиџџазаргы, уаџа аѣамѣакы аманы ибомызт. Уи анагзаразы агѣымшѣара, агѣеилыххара аарџштѣын. Игѣылаџѣагы инарабџѣымгакѣа, ус уи амѣа даныларџгы иџахымызт. Ауаѣы дызџѣымшѣо иџоузеи адунеи аѣы?.. Абна дшылоу днылахѣашар, дхѣашъџа-лашъџахаргы џалоит, ихабарџ азѣгы иааизеилымџаазакѣа. Убриаџынџѣ избеит ихы иџашѣаз ааџѣырганы, иазырхѣыџны инареихѣарџ. Имхѣазакѣа, дырџѣыбналаны, уеизгы џашъа изыџџџомызт. Рхѣааџѣа, рыгѣџыхаџѣа иахыынзарылшоз еиџеидыршон абри аѣыза аџагылазаашъа анроу инаркны. Урџ инарывакны Мзаут акагы мѣаџигомызт бзанџыкгы.

–Абасоуп сгѣыиџоу...шѣарашѣшазхѣыџуа сыздыруам аха... Исыџџаит, изгѣырѣеит, аха абас маџара сабанџатѣазаари?.. Акагы схѣартџзамкѣа, акагы саџсазамкѣа аџазаара

еиха-еиха исцәыхъантәхо, исцәуадафхо, исызхымго ақынза снейт... Хәцкәынцәа ахы иафәгыланы, хара арақа хцәытәтәаны... мап, уи фырхәтцарам... ламысдароуп!.. Ашәақь хзымкзои?.. Ишцәхзымкуеи!.. Иахкуеит усқацәа!.. Ашәақь ззымкуа зәыр хәказаргы, хазларыцхрааша аеакы хәцшаап... хнарывагылап!.. Ргәы азхархәтцәп, ргәы азтаагап... убас иахәтәны исыцхәзоит!.. Арақа иахзыруа хәздыруам... хзыхдырқьо хәздыруам... Инырхәшәар, хәцсы ааххырхуеит иарамышкала. Убриақьнтә ххы хәхәароуп хәзынтәыкгы... Абна хәеатәны, хара хтәқәа рахь хәзкылсуазар хәа хәихароуп!.. – Уи зыцшра атахым хәа игәтәкы реилыркаара иеыназишәеит Мзаут, дхәатцәы-хәатцәуа дахьтәаз. Игәы итцхоз еиха-еиха деибанаркуан, деиланаршуан. Ахәыцрақәа идыркарахьаз ихафәсахьа узафәцшуамызт. Ихы ақьақьарафәы акачырақәа, еихагы рееизырцәаны, ифәцшыларәа дырмашьцеит. Игәы ахәашьра икыдхалаз кыдызхышаз дызгәакуан. Дара уи иақәымшахәтхазаргы, иара дацәхьатцырц ихахьы иааигомызт. Арақа ахгара, абри афызәа атагылазаашьафәы ақазаара, дызтымтышаз бахтәк дынтәшәазшәа, еиха-еиха деитцанаргәгәон, изыхгомызт. Еснагь ус ақәын дшықалалоз, игәтәкы изынамыгзар, акыраамтәгы ихимпсаазо, ачымазаф гәақь итагылазаашьа дынтанаршәуан. Нас иқазшьагы аееитанакуан, уафгы илахь еитцыхны дызиацәажәомызт, инеихыцсаанза.

– Мзаут иихәаз, аиашәа шәасхәап, даараза сархәыцхъан уажәраанзагы. Аха иахьамзар уатцәы хәа сазыцшын, еимқьарстәк қалозар хәа. Аха, ишыжәбо еицш, еимқьарстәкгы қамлеит хара хзыхәан. Саргы избан абцар зышьтысымхра?.. Исылымшои?.. Исылшоит... Иара абрақьагы, бцарла хәикәшәазтгы, ас ххәбла ибжьахәжылозу?.. Мап.. ххы нарыдахшылон!.. Ацәшәақәа арақа иагыакуп, иагыфбоуп... Асы акыр ишытытхьеит, аха афәр рацәоуп, унытәшәшьуеит иахьабалакь... Мфакы абас иқоуп – Шытгәын шықоу, адәеиужьрахь укылымсыкәа... Уахь ишәартоуп... Кындыгтәи ацсаатәазарта ақьнтәи арахь ишутаху уаацшуеит. Дара уахьтәи аган зегьы аанырқылахьеит...

Аерманцэа рымхурстақәеи ҳареи ҳабжъара иҳабжъгоу атҳәаа интаршәны уаф дцар алшоит, азы тамзар... Нас Ащыцанза бнала мацара узкылсыр, хыхь, ахәадахьы унхалон, иахьшәартамыз... Афбатәи амџа – абырсынтәи Кәыдрыҕа игоу амџа инаваршәны, бнала мацара Азтаха ункылнагоит. Нас, наҕ, бнала агәы шыҕоу уғынаухоит, акәара унырсны. Ишәартазам уаҕа... Ари абнара зеггы дара ирзыхьчазом, ирзаанкылазом... Ишәартоу – иахьабалакь асы азытра иафуп, азхытцрақәа рацәахар, уафы дызмырыргыи алшоит... Аха сара иахьагыи сдәықәлоит... саанызкыло ҳәа акагыи сымазам – сырахә ыҕам, сышәахә ыҕам, сынхара ыҕам... Сыцкәынцәа ахымца иафәгыланы сара араҕа санбанзаказауеи?! Аибашьра дузза аан анемсаа срыцәцахит, абарт роума сара сызцәымцо?! – итәаз днарылацшит Тарҕан, иблақәа цьарак итамгыло, ишаҕьшаҕьо, исхәаз иахырхәаарызеишь ҳәа. Уи игәаанагара цәгьамызт, ухафы иааугартә иҕан. Иаҕаххаргыи дацәхьатцуамызт, илаба нкыдҕааны уаҕхьа днагылон. Алашьцарагыи дацәшәомызт, ихышхытцәаны азы леиуазаргыи дацәшәомызт.

– Уара, уи сара сазымхәыцхьоу цьышәшьома, аха, сгәы излаанаго ала, даараза иусхьантоуп, иахцәыцгьахаргыи кәлоит... Азқәа ҳзырмырыр?... Насгыи макьаназгыи ишътаханы иҕоу асаҕны ҳашьтақәа рбар, ант ҳара хара хрышьтуама?... Бзиоуп, ҳара ҳдәықәлазаргыи, арт абаагои?... Ирылшома ариаҕара аныкәара?... – Кьахьыр аҕакәажәцәа днарыхәацшит, ихьантараны икәақәа инықәхазшәа. – Арт ааныжьны ҳазцома ҳара?..

Аҕыхьа зны, асы ахәылыхәа ианлеиуаз, Кьахьыри Тарҕани иакәыркхьан ахәыцқәа рыманы, Кәыдры шыҕоу бнала идәықәларц, аха усҕангыи асы иамышьтыр ҳәа ишәаны реааныркылахьан. Насгыи Кьахьыр ихәыцқәа иманы ддәықәлар, амџан акрицәрыхьыр ҳәа дацәшәон.

– Ҳара ихәхьлакгыи... шәара шәца... шәхы шәзахәозар!.. Амала, абарт смаҕацәа шәыцыстцон... абра иалгазар стахуп... Ҳара ҳацсыргыи, араҕа ҳацсааит!.. Ус ҳақәнагоит ҳара!.. Ххы иазаҳамуз акагыи ҳақәымшәазеит!.. – ихәеит Дыгә, икалақәаз

днaрызхэыцшэ, ахара ихы инадтаны. Иара ацара уаанзагы дақашахатмызт. Ахэыцқэа иахышэартамыз тыцк ахы ииагазар итахын, убри дахгэакуан еснагь. Иаацэажэацыцхэаза убри нарфеикуан.

– Ишыкастара хэа сыздыруам сара... Ёык сымазтгы, сманшэалахар каларын... Сан арака лааныжыра сцэыхантоуп. Дызгап хэа салагар, илылымшар хэа сацэшоит... Арахь, амқақэагы еeimзар... ишцакастои нас?.. – Мзаут ихьаакэа акакала иаairтуан, иазирхэыцуан. Ирзеицшу аус акны рхырхарта зыманшэалахозар хэа еиуеицшымыз азнейшыақэа цэыригон, азфлымхара артартэ еицш. Рхэоу зеикэшэар, иарманшэалахарызшэа агэаанaгара инатон.

– Уан ара дыказаait... Дыгэраа рфы даанхажып... Ас мацара ицарыма, цыара еитасрак калап... Арт быргцэоуп, ирыхьрызеи?.. Ахэыцқэа хаманы хдэықэлап хара хэааикэыршэаны... Абас еиха еигьхап хэа сгэы иаанагоит...

Аиашазы, Таркан игэаанaгара цэгьамызт, уафы идикылартэ икан. Ишихэаз ала, уафы ицсы фихыртэ, ихы еикэирхартэ амқа шылхтэыз иныкэирцшит. Мзаут уи игэы ааркэандеит. Знык, егьа цыабаа рбаргы, дара ртэқэа рфынза изнейгэышбар, нас ирыхылакгы агэхьаа зкыдаз, абарт ацнышқэа ирымпыцапсыр акэын ирыцхараз хэа...

– Сара сызлахэапшуала, ацаразы хцойт... Хашпазылымсрыз абнара... аха, шэара шэазхэыцу цкьа, иаанхажьуа ашэартэ иштэхаргыло!.. Хара хгэагкра дара ирхыргар... ишакэым ирызныкэар... иршыр?.. Ихалшагэышыозеи нас хара?..

– Кыахьыр уажэы дкэапза дшааиуаз, даеа хшыотцакык иназирхэыцит. Уи еихагы азфлымхара ататэын. – Уи шэазхэыцу шэара?.. – еитанакэиргэгэеит иажэа. – Мап... уи шэазымхэыцит!.. Шэахэапшла, иаххэап, Мзаут дцеит хэа рахар, ишцахазныкэои?.. Дабацеи?.. Иарбан гану иехьамеидаз хэа инахфамгылои, рабцьаркэа нхаршаланы, ачархэаоцэа реицш хапхэазаны... Нас арака хаказаара еихагы ишэартахойт... Уимоу, иаххэап, хахшыкгы ахэыцқэа хаманы хабналар, иаанхо ахамыштыхэ итадмыргылои?.. Рыблакэа шаапшуа рыцсы нархырхыргы алшойт... убри

шәәзхәыц!.. – Къахьыр иеааиркъахәит. Рацәак игәы азцомызт Мзаут иаацәыригаз азцаара ақәшахатхара. Аиашазы, уи узлаидгылақәашаз, дахьиашақәазггы ыҕан. Иаггыцәгъан, иаггыхъантан, азхәыцра атахын дырџаггых. Ишәатәын, изатәын. Къахьыр иарбан зцааразаалакгы иааимфыршәшәаны дназымхәыцкәа имџақәйтцомызт. Зны иара ихата цкъа агәра анигалакъ, нас изеихәозггы, ахы интарцшны, агәра надиргон.

– Шәца, нан, шәара... хара ихахьлакгы, ара хәкоуп... Шәара шәхацәоуп... шәфызцәа шәрылагылазароуп... шәепхьашәымкын!.. Абри афыза аамтазы ахацәа ирылшо зеггы анынармыгза, ашәартә еицәоу ашәартә хантагылоит... Ага ишихәтоу иџагыламзар, хәқәырхзарггы алшоит... Мзаут деилагазаны дамоуп ариабжьарак... Иан ицсыша, ихъааигoit цәгъалатцәкы... Арахь сара сзыхәан икамлеит ацсра... нақ сапыргазар исыбаргәыз!.. – Хыкәыр гәоу-гәоу, лгәы кыдгылазаны дшыкоу удырратәы, даацәажәеит. Аха макъаназггы лыхшыџ цкъан, лыхшыџ еиламхәацызт.

– Шәца шәара, шәца!.. Абарт ахәыцкәа шәызгозар, акы шәмыхькәа... Хара уажәшъта хәзтахыда?.. Иахзырурызеи?.. – Дыгә агәақрафы иеилкаара аеахаранакуан. Къахьыр иихәаз рацәакгы дақәшахатмызт. Ичымазаџ диманы амџа дахъзанымлоз даараза ихъааигон.

– Арака ишыкалаз шәымбои... Мзаут дцар, хара арантәи хахыргарггы калоит... Ус акәымкәа, хара ахацәа хцар, иаанхо, шәгәаг кны, шәыцстазаара шәалырхырггы алшоит... убриггы иазхәыцтәуп... – Таркан ақхъа иихәаз дацәхьатцуа даакәанызанит. – Арака Къахьыр диашазарггы калап.. – нацитеит дхәыц-хәыцуа, инартцулазаны змыжык дзаацшылозшәа.

– Ишцәахцдари нас, анцәаузша... анахь иамуазар, арахь иамуазар?.. Абга ақыркы хашцанкылахеи!.. Хабанзаказаауеи ас мацара, исашәымхәои нас?.. Сара ас исзыхгом уажәшътак!.. – Мзаут дшақь-шақьо даагәамтц-хамтцит. Ичхара хыжжуа иалагеит. Иахьакәым дкыднакшалон, игәеибафара еиха-еиха ихдырра имнақьон.

– Арака азхэыцра атахуп, Мзаут!.. Шэымбои ишыкалаз – ажьа шкэакэа зкыз хайфызахеит... иоухашьтыр – хан дыпсуа, иоухмышьтыр, хаб дыпсуа... иахьакэым хкылнагаргы фалоит... – Кыахьыр зызбахэ рымаз аус акны иахьазыхэан хырхартак изалкаауамызт. Мацк ачаанкылара, азыпшра атахызшэа дазхьанарцшуан ари излацаажэоз аус. Нас маншэаларак фаларызшэа, цсеивгартак роурызшэа, гэаанагарақэак наизцэыртцуан.

– Мацк хаапшып, Мзаут... Икало иалудыраауеи?.. Ас мацара ишпацари?.. Хара хтэқэагы акы иазымхэыцзо икоума?.. Хадгыл рыцхахэ, аға хэымга дықэцэқэасуа, ус иаанрыжьрым... Иамузар, нас ачаамфакы азаххэыцп, ишпақахцари?.. – ихэеит Таркан, ихэыцрақэа неизыркэко. Мзаут игэы дамыскэа, ашышьа-шышьыхэа днарпхьаиркэкеит, аамтала акэзаргы, иара дызмыртынчуаз, дзыхгэакауаз иеышэарақэа. Егьа ихьааигазаргы, егьа иеазтфэилихызаргы, уажэазы дацэхьаркит ихықэы ирулакгы, инаиабжьаны. Ус атахны ирыпхьазон. Аизхэыцра иацэхьатцуамызт дарбанзаалакгы макьаназгы.

Ахысбыжьқэа анеиқэымтэо

Асы шытыцуа, уажэшьта уафы ипырхагамхо ианыкала, иазыпшызшэа, ахысбыжьқэагы еиха-еиха рымфхак дыртбаауа иалагеит. Зны, иааикэтэеит, иахьала уажэшьта уаха рыедыртцысрым хэа ушырзызырфуа акэымкэа, акэкахэа инеилартзон инеишьтарххны. Нас, иаацьоушьаратэы, акыраамтазагы еихсыгыамызт, ажэфан цырцаажэаауа, адгыл ырхыцхыцуа.

Мзаут абарт икалақэоз убриакара дыртэыртэит, ианимахалакь, еицakra дук фалазшэа, ацсабара инахатэаз атынчра ахгара ицэуадафхон. Даға дунеик ахь дкылсызшэа, рыедыртынчызшэа ианибалакь, иааизымбатэбарахон.

Ушпакалои, мшэан, ахысрақэа анеихсыгылакь?.. Улымхақэа цуухэа рыбжы гоит... ура, узатэушэа, адунеи агэысакара унанхалахуеит, икауцара уақэымшэо, ухы агарта уамакэа.

Мзаутгы зны-зынла абри аҭагылазаашьаҕы дынтанаргылон, аха зны-зынла, еихаразак уахынла, дшыцәоу акәымкәа, ианааиаҳалакь, дцәырҳаны дындәылкьон, иахьынтәигоз еиликаарц абартца дныцәгылон, ицсы заны дазызырџуа. Иарбан бцъарыз идырхысуаз акакала дрышьыцыхан, игәникылахьан... Зегь реиҳа ишәартаз – ахысга дуқәа шыжә-ашыжәхәа ианҳалартцоз акәын. Рыџнқәа зегы архыцхыцуан, адгьыл артцысуан иргарџуа.

Рқыҭа абас иахьалахысуаз игәы цнажәон Мзаут цәгылатцәкьа. Ахы цаҳәцаҳәкәа жжа-жжаза атц лашьцара иалууааны ианцоз игәы нтыршьаауан, аҭацәыхәа иналакшо. Иахькаҳауазгы, амацәысеимкьара еицш, амца нархылкьон ицәытцарлашаауа.

«Ацсра шәыкәшәандаз, ацсра!.. Хақәышәхырц аума шәгәы иҭоу, шәара ацзамшьақәа?!» – игәы дынҭакаауан Мзаут, деихәлазгәоз иеынампыцжәаны.

Шыжьла, рыцсы ааитаркуазшәа, мацк иааихсыгьуан. Адунеи ҭацәырахазшәа, икәызгаза иаанхон. Ахаа нас, пулемиотла, втоматла инеилартцон, еиқәтәарак рымазамкәа, ишыкарцалац еицш. Абзарбзанқәагы агәыз-гәызхәа инарыларыжьуан инахараны. Атанкқәагы акәыр-кәырхәа инеишьтартцон, рышьтыбжькәа оумагаха.

Мзаут гәынхәыцystала дрызхәыцуан абарт зегы ахьымџысуаз, иахьеилабылуаз, иахьықәйбахуаз атыцкәа.

«Ари – Кындыг ауп... кындығаа рыцҳақәа, иґамгылеи аға хәымга ишрылшоз ала!.. Ицәыркьа-цәырасуа иаакылкьаны, рхы агарҭа рмоуа, икәыбаса инықәцаны, абнара рыґенамардон аамҭала...

Ари – тамшьаа роуп... тамшьаа агәаккәа, инархыр-гахьоузеи?! Хацәнымырха аибашьратцәкьа иафуп, хьатцшьак рымаамкәа... Зыхьз хара инаџхьоу Ануаа рхәы уаџ даврижьуама... рхы ақәырцойт рыцсадгьыл!..

Ари мацк инаххароуп... Мықә... Мыркәыла... Еихсыгьрак змазам аибашьратцәкьа цойт. Ахәымгақәа рымчра зегы арахь идырхеит, ацсуа қыҭақәа ґахыцәтцәаны, иахырцаз ашьхарахь икґарцаларц... индыртәарц...

Сишы!.. Ари – Акэа... итдлашаауеит, итагэыргэыруеит. Нафсынтэи иаларыжыуазар акэхап хара хтэкэа... Икоу хазхэода?... Еилкаашыас иаутозеи набжьоунтэи?... Иа Анцэа хаикэырха, Анцэа указар!.. Хрыцхашыа!.. Цэгьала ихашытоу, цэгьала дымфасааит!.. Хагэнаха иумыргахын ицсы ахынзатоу!..»

Мзаут зегь хьааигон, зегь иныруан, зегьы дрызфлымхан. Уахынла дзыцэомыт, ыынла даргэатеиуан уафы ишиимбац ала. Ихкаара-игэараҭа днытшэаны хара дызцомыт. Алеикэатэкэа реипш, ихраазраауа иаацэырфьон ақыртуа исалдат, иахынтэиааз узеилмыргазо, иузгэамтазакэа. Итацэыз фнатэк иныкфампшыкэа изеифсуамыт.

– Шэаангыли, ура!.. Сишы!.. Икоу шэмахэзои?! – ыенак, шыыжымтанк, зегьы еизаны иштэаз, Таркан абартца дахыныцагылаз, ицэа даатэзызан, днарыцахэхаеит рцаажэаракэа ныпхьаирфэкэарц.

Ари захаз, икалазеишы хэа, индэылибахаеит.

– Азэы дхақалозаргы, уафы иахауам арака!.. – даагэамтц-хамцит. – Шэаазызырфеишы, икоу шэмахари!.. Анибартцэара цоит, шэымбэзои!..

Абартца инытыцын, инаскьаны иааикэагылеит. Ахысбыжыкэа гон, оуман икартоз.

– Ари Кындыг аганахьалоуп... Аҭара иажэлеит... Шэзырфеи, ус акэзами?... – Таркан ахысбыжыкэа ахьгоз ашка инхьаирпшит. Аҭара аназара шыказ агэызхэа иналахысуан, нас автоматкэеи апулемиоткэеи кэыр-кэырхэа инеилартзон... еилашыфкзаны...

– Аиеи, Аҭара ауп... иааигэазаны иуахауеит, шэымбои!.. Рыпсцэа лагы-хаагы еитаргааит... хзыкэшэазеи ура, тахак шпахарымтои?... – Таркан дназытфьеит, иахауаз ахысбыжыкэа дырзаапкны, дузеикэымкуа. Чхарас иааурпшраны икоузеи, ура утэкэа ирфагыланы ианреихсуа, ианыршыуа... Мзаут зны анахь дцеит, зны арахь дцеит, даруалуашон, цьарак иеизеикэымкуа. Иацгы убрахьтэи аганахь, аилашэшэра иаарымнахаанза, аибашьра гэгэатцкыа цон, абцьаркэа зегьы рхы иархэаны. Акыраамтагы, еихсыгыамыт.

– Анцәа ирыцхашьа... анцәа ихьча ҳацкәынцәа!.. Аға хәымга ихәкәлаз хланцы длеиааит!.. Хныртәара иашьтоу, дара згаша анцәа иҗатца!.. – Дыгә, ажәван днацәпшын, дааматанеит.

Урт уи иазызырәуа игылан акыраамтагы.

Ахысбыжькәа хәычы-хәычла, аҳаракыра аҗынтәи аеыларкәа, лбаака ииасуан.

Ацыхәтәаны аҗыцынхацәа ахынхоз Кындыҗка ахы археит ишазыпшыз.

– Арт пхьарцазар җалап ирылмышакәаны!.. Еиха-еиха рышьтахька ипхьатцеит, шәымбои!.. – ихәеит Кьахьыр, мацзак игәы шцәытәкәандаауаз инырпшуа.

– Урт уаҗа егырылымшеит... рыбҗа җыртәеит... убриоуп сара еилыскааз!..

Мзаут дырәагыых дырзызырәуан, еиха-еиха зыгезыртынчуаз абҗар шытыбжькәа.

Уи ухы икәукрын, уаҗа иааикәтәазтгы. Ишыпшыз акәымкәа, уажәы аҗәкәахәа инеилартцеит иаша ақыта агәы шыҗаз. Атанккәа агәыз-гәызхәа ирылахысуа рҗынархеит. Нас аиҗахысракәа убриаҗара ирацәахеит, уцәа унтанарзызаарын.

– Иҗартцаз шәымбои, арт арсынтәи ирыжәлеит... Аусхәарта шыҗоу. Уа цкәын мыждакәа, иназтагылазеи, иназҗагылазеи?! – Җарҗан даалеишеит, аҗатын неиҗытцакны дыгәрымуа. – Сара сзыкәгыгуа – ҳара җтәкәа аҳаракыраҗы икәтәоуп... ант аҗсықымқымкәа уахь ххалоит хәа иалагаргы, иҗандырцәоит, аа, ишәымбари?! –

– Җарҗан даалеишеит, аҗатын неиҗытцакны дыгәрымуа. – Сара сзыкәгыгуа – ҳара җтәкәа аҳаракыраҗы икәтәоуп... ант аҗсықымқымкәа уахь ххалоит хәа иалагаргы, иҗандырцәоит, аа, ишәымбари?! –

– Уа Анцәа хрыцхашьа... уа Анцәа хрыцхашьа!.. Җара акаҗ ххаразамкәа абас ихәкәлаз, Анцәа уҗазар, лахьыцәҗа изыҗатца!.. – Хыкәыр лыхцәы дацрыхауа, дшәиипшыуан дахьгылаз, лылаҗырзкәа лызнымкылакәа иналҗахәхәит.

– Иҗоу жәдыруоу... абарт хьатцны абрахь рҗаархар, ҳаргы иҳажәлоит...хрымҗыхьашәар ҳаанрыжьуама...ма ҳара җтәкәа ҳаршьеит, ма дара ртәкәа ҳаршьеит!.. – ихәеит Мзаут, азиас арра злымшакәа иныҗынхалаз иеипш дахьгылаз.

– Аиеи... хәарас иаҗахузеи... ҳеиҗхьахкыроуп!.. Акрыфарагы ҳадымразеит!.. – Кьахьыр дынхьатит.

Ахысбыжкэа игоз еиха-еиха рычедыртбаауан, еикэтэарак
картомыт. Мзаутраа рееибаркны абнарахь рёйнархеит.
Еиха иахышэартамхоз тыпк алпшааны, ахьацакэа рымтцаны
икажыыз ақыдуахэа ду рыеныкэыркит ихакь-псыкыуа.

Аилашэшэра иаарымнахаанзагы уака икан, ихьтакны,
икэаркэашьеиуа иахыкэгыжыбауаз адгыл зеггы акыр
еикэыркэахит, ршыпышытакэа анхалартэ еипш.

Акыраамтазагы аибашьра еихсыгыамызт...

Илтшэадахеит уи аены ажэылара кэзтаз. Акыртца ир
ааха гэгэа анроу, ихьагэгэаны ртыпкэа рахь ихынхэит,
рыштыбжык умахэзо...

Аухантэарак Мзаутраа рхы еилакны, имыцазакэа
иаадыршеит ишуазыруаз, ишыгэжэажэоз. Даараза ихьааргон
рхабла ачкэынцэа изымыцхраазакэа, акы ихэартазамкэа
иахьаанхаз. Цыхбжьон агэазы шыоуки агэарабжыара
ибжыаналан, акакэахэа рыонкэа ишрейхсуаз илыбжыисны
ицеит... ргэыпжэара алархыргарц, рхьаакэа алеикэдыртэарц
рхы иааташэоз мөапыргон... изцэыпхашьараны икааз!..

...Мзаут игэы еилазхэакэоз, чаамтаньк еипшымкэа,
ицэеикэылеит. Акы дшазхэыцуаз, даеакы ааизцэыркьон. Нас
дбалабацо дзалцуамызт.

Еснагь згэыргьахэ зфыкэыхэхэы, зыпстазаара еила-
цакэырто, еилачэо имөапысуаз, уажэы акы инахэлабган,
игэалакара уаха иааизеитамкзо, еидара хьантак икакаэа
иныкэхазшэа, илакта неихэлахан, дузымдырыртэ еипш
ичааитакит.

Дабакоу анкьатэи Мзаут Ацанба хэа изышьтаз?.. Ипцца
ицабаба, иаразнакы днеихэлазгэаз дзампытымьакэа,
ичышпеитеики ухэарауазеи?.. Дышпанеихэлахаи, дыш-
панеихэлабгеи?.. Дарбаныз уажэы инаихэапшны згэы
даарыцханамшырыз?.. Икэра иаалыркьаны акара
нахылазшэа, ипштэы ихыгга, ихэыпсы хаххала, ахэажэцэа
наикэлазшэа... "Мап, ари Мзаут иакэзам, ачазэуп... аибашьра
иалтцыз, зеггы зцэызыз, зеггы ирцэынхаз... акыла... арыцха." –
наугэхэрын.

Мзаут рыцха, хар имазамкәа дшыказ, закәйтә хамыштыхәроузеи дызтанаргылаз!.. Абриақынза днанагап хәа згәы иаанагодаз?.. Шақаџ алаблыда, шақаџ хнартцәада?.. Шақаџгы ықәнахыда шыағанкыла!..

«Иртахузеи, анаңалбеит... иртахузеи?.. Ирзымхазеи уаха ҳадгғыл иалырцәыцәаахыоу?.. Ант аңсымцқяқәа рызхара зыкалома?.. Ицаркәақәааит урт абрахь иқәызгапаз!..» – Мзаут игәы неибадырфон, дырџагыых цъаракыр акы ҳампыхыашәозар хәа агәарабжыара инабжыалоз дахьрызкылпшуаз. Ихапыцқәа аґґа нарытгон, аха илшагәышыоз атымтшәара итаһаз, абцъар зкымыз ауаџы...

Иалыргашаз алыргахъан, ицәдырхәхъан, аха рыпсы рзықәґомызт ампытцахалаџ-гәымбылыџцәа, ари адгғыл уажәазы гәақрыла итәыз. Анышә рзымгеит аамчыдраһаз, акы аанырмыжыт. Мзаут иказшыа еиха-еиха аґеитанакуан. Агәамтц-һамтцра, аңсеибакра шытикааит даазқәылаз...

«Сан боуп зегь зхароу, сан!.. Бара инабыхкыаны шыаґак насзыкамтцо сышқантахеи абрақа?.. Бара бсымамызтгғы исыбаргәыз... изулакгы сыңсы рцәызгон... ариақынза схы назымгаргы қаларын!..» – игәы интихәаауан Мзаут, аха иан рыцхагы илхарагәышыаз, ақаршқәа реиңш, дыхтазкуаз дырзымпытцымкыозар... Иан, егәа ус иказаргы, излыхтынкыомызт иара дзықәшәаз зегғы лара иналхаратәны. Аибашыра зегғы ирзеиңшын, азәгы деилнахзомызт – ангы, аңагы, ахәыңгы, адугы – дарбанзаалакгы. Уи иара дахьгәақуаз ус инарбон, ус ицанахәон...

«Сара, егәараан сыказаргы, арантәи сцоит... Ара аанґасшыа сымазам!.. Ахәымгақәа сышқанарылахеи хнеибарқыґуа!..» – амшқәеи атцхқәеи неишыталон игәгәа-гәгәаза, еилгарак рымазамкәа, гәнаҳарыла итәны... Мзаут игәы итыхоз изырманшәаломызт макъаназы...

Аңси-аңси анеитнырыңсахло...

Адуinei уқәнатцы сзықәшәарызеи умхәароуп. Егәа уеацәухьчаргы, егәа уацәыбналаргы, улахь иану зегғы

акакала унарықәшәоит. Ус анцәа лахьынтас ихәитазар акәхап, узацәом, узацәыбналом...

Мзаутгы, хара хәипш, илахьынтас дзахымпеит. Уигы, абжьаапны еипшынкәа, апстазаара аганкәа зегы, иахьынзаилшоз, хәычы-хәычла акыр дныкфәнарпшит дынфәырхәацәауа. Иапхәакагы шака шытоузеи, ихигараны икоу, дызхымпаша, дызтымсыша... иңеипшугы здырхуада!..

Ашәкәыџы данышәкәыџоха, апстазаара акәаматцарақәа зегы цқәа далампшыкәа, дкыднамкәакәа, игәы еибамырфакәа, ипсы ифамтакәа дунеихаангы ашәкәы бзиа шизымџуа агәра узыргәқәаша рацәазоуп. Алитературатә тоурых ағы имачзам ус иупылақәо. Ихәапызапуа зеалазыжьқәогы, ишнеишнеиуа зымџа инкыднакәахуеит, амшын ацәкәырпакәа ацакәа ишкыднакәо еипш, инкыдхәашалартә. Насоуп рыхдыррагы анцәыртыхуа... Шака азеибафара, азеилафынтра дарблакәо, дкыднакәо акара изеиғхоит, дазрыжәуеит, нак-нактәи иптазаарафы ихы иаирхәартә еипш, уаанза, гәкажырак камтакәа, дзацәцар, аиаша аџра икәкәаза апхәа даеа дунеик изаанартуеит, уаџ дызхымсыц, уаџ дызкәымпшыц, ифыцххараза... илапш ахьынзаназо инытцеикыртә еипш...

Мзаут акыр дрыпхәахьан аибашьра иазккәаз ашәкәқәа, аха хәтала астқәкәа далапшны имбацызт, имахацызт. Апстазаара татқәыс иамоу аиаша ацәыргара зегы ишрыцку абыржәеипш икказа ибла ихымгылацызт, дазымхәыцыцызт. Апстазаара ишазықәпатәугы лабәба, хәхәхәчарада иаша дынтанаргылеит. Уажәшьтарнахыс, дзеиқәхар, ихәыцрақәагы рыешеитаркуаз агәра игон. Ирфәиарагы аеа хырхартак шышьтнахуаз, еиха дшагәыланахалоз, хымпада итагы инаҳаракынгы уаџ дазхәапшыртә дазнархәыцуан. Уаҳагы цсыхәа амамызт.

–Абри хара хзықәшәаз, ихәхтәагаз зегы ашәкәы ианутцоит, хәцсы еиқәханы хәзтыцгәышьар... Насып-аамтак хзыкалар...

– Таркан уажәы-уажәы иаацәыригон Мзаут днаихәапшны, уи игәалакара аеетакны ианибалакь инаихикьарц. – Атоурыхтәкәа абракоуп иахьыкоу – ихытхәаам... хәзтагылоу, хзықәшәаз, аибашьра хәхькылнагаз...

– Хара набжьоуаа хтоурых ишахэтатцёкьоу азэггы имыџзацт... Хапстазаара ахац ишакыз, инаџькар хнықэхәаша, хнықәзаа хашцоз, еснаг ампытахалаџцәа ирыкьаны ашәартә хаштагылаз, хадгьыл хшахдыркьоз, хшақәырфоз азаарызга... хыхьынзаназаазо хыхькыдкьаз, хыхькыднарцаз... шака цәыргатәузеи?... Мзаут аамтак иоур, уи илшап хәа сгәы иаанагоит... Знык хзеиқәхагәышьяр, убри ада аеауск умкыроуп, иушәымзарггы, иухамзарггы, уфатә иагзарггы... Уи – аусқәа зеггы иреихауп... Цхыраарак утаххозарггы, хара хуцхраауеит ишхалшо ала... Амала, ихахтаагаз аиашатцәкьа ныткааны, ашәкәы иахзанутцоит, егьа уаргәақырггы, егьа иуцәыхьантахарггы, дасу хзеипшрақәоу, иахказшыақәоу, хзызхәыцуа, ххықәкы мырџашьякәа... хамчггы ахьынзаназо, ихалшароу... агыгшәыгцәа зхарцоу хрыхәладырбгарц, хапстазаара ґахыртәарц ишашьтоу... Ихабашьуа ампытахалаџцәа ргәымхарақәа зеггы ґаґаза, ргыгшәыграқәа зеггы хәытырпшааны иаурпшуеит, ицәыругоит, иацхьо ргәатцанза инеиртә, ргәы тнашьаартә. хара ханыкамлоггы ирдырааит аибашьяра зыхкьаз, хыхькылнагаз, хазтанаргылаз... Аибашьяра ианакәызаалакгы ееи шахылымґаауа, изыхәтазам, изхаразам, акаггы иалахәазамкәа, рыпстазаара ишалнахуа, ишыхнартцәо, ишықәнарзаауа... Ажәлар ртоурых аџра, ааныжьяра ус имариазам, уи ацъабаа ду ацуп, аха уажәнатә убри уазхәыцлароуп, иадугалалароуп амаґәахәқәа зеггы мац-мац, уашьтан ишутаху ухы иаурхәартә... – Кьахьыр итахын аиаша зхәашаз, атоурых тдабырг аазырпшышаз нтдамта дук набжьоуаа ирызкны иаанхарцаз.

Мзаут ида уи назызгашаз уажәы арака азэггы дибомызт, насггы Мзаут дшалапшыз еипш, егырт абалапшхьаз, иабардыруз арыскак ахлымзаах итазыргылаз аибашьяра иахылкьаз агәнахарақәа.

Аибашьяра анеилгалакь, шьоукггы инеиқәырчақәа инықәырцозар акәхап, хәышәбылфџык рцынта интамсзакәа, хык нарзывамсзакәа, дара злахәымыз хтысқәак инарызкны, инеиқәыреаеаны... Уи нак-нактәи усуп, ишыкалаша уаџы инарбоит интарфацааны, ахыццакра абатаху...

– Уара убри анагзара уеазукуеит... убри хзынаугзоит...
Хара абас хухеацшуеит, гөкажыракгы ааумырцшыроуп...
ас мацара ишпацари, цыара мрашеахеацкгы нхэйтцацчап
хара хзыхеан, хаикэзырхаша... уи агэыгга хамазароуп...
Иамузар, иахцэыцгьазахар, абра хазтымцуа икаларгы,
уара аеамфакы узахацшаап... ухы рцэугартэ, убналартэ
еипш... Хара ихахылакгы хыхааит!... Убри хзынагза,
хацсы еикэхаргы, еикэымхаргы!.. – Таркан уажэазы убас
итахын. Убри хэыцыртас иаашьтихит. Уи ус дук ишазхэаз
ихахы иааигахызар акэхарын. – Мышкызны азэы
халаигэалаиршэап... халеиликаап, иахлахынцдахазгы
гэырфа хьантаны дназхэыцып... игэы арцшаап, илагырзкэа
нханаркөкөалап... рыцхашьарак наизнарццысып...
рыцхашьара-гэылрак зцоу уафызар... – нацитцеит
атыхэтэаны Таркан.

– Сара уи сазхэыцуеи жьтеи акраатцуеит... – ихэеит Мзаутгы,
абри дара ирхэоз дацэхьамцыкэа, иеамаратэны. Игэтыха
еснагь дшамыртынчуаз, дшаргэатеиуаз, тахак шинамтоз
инубаалон, иара рацэак ицэырганы дшаламцэажэозгы.

Иара ианакэызаалакгы, шьоукы-шьоукы реипш,
игэтыха кэа цэырганы рылацэажэара кэзшьас имамызт.
Ус икакэазгы рцэажэара анаахдыртлакь, изымчхауашэа
анибалакь, рылафымтзакэа зымф днарпыртцуан, оумазак
карцдарашэа, рыбадакыракэа изыхгомызт, ажэала егыа
рыедырцшзаргы.

– Аиашазы, уахынлоума, еынлоума, изысымхэарызеи,
цсеивгарак анаасоулакь, убри сназхэыцуеит. Тахакгы снатом,
аха уажэы уи снапы аласкыртэ еипш сыкам... сеилазхэакэо
рацэазоуп... Хыхыкылнаго сыздыруам ари хазташэаз...
Сара астэфа дунеихаангы схахы имааицызт абри
афыза азыблара халашэап хэа зегь реиха ихазгэакызоу
хацсадгыл афы... Хара иаабаз, хазлацшыз, иаххаагаз...
дырфагых иаххаагараны икоу – шөкөык ианзаломат?..
Ацабырг абла сынхыцшылеит сара абрака... ас шамахамзар
сынхымцшылацызт абриакара агөак-цөакра, арыцхара,
алагырз зцыз... Уажэшьтан сара сзыхеан абарт зегьы

тоурых даҕыаҕаны исзааныжыыр, иааира дук згаз иеиҥсхы сыҕхьазон. Уи шээра ишэымхээзаргы, сара акырынтө саргырҕахьеит, саргэтеихьеит. Уи шээра шээцэымшэан... хайбганы уанза хазнеигэышьяр!.. – Мзаут ихьяакэа уажэада ас иаартны ицэыримгацыт. Убас игэы иаанакон, айбашьяра еилганы, абарт ирыхтыргаз шэкэык изантцар, уи уаанзатэи ишэкэкэа зегы инарылукааратэы иҕаларызшэа. Мап... уи дахьзап Мзаут, абыржэык изеикэхагэышьяр!..

– Шэымшэан, иҕастдалакгы жэбап!.. Амилаҥ маҕ амчхара змоуамилаҥдуишахэаҕеуа, уаха егысылымшазаргы, иҕыаҕыаза иаарпшны атоурых иазаансыжып!.. – Мзаут игэыҕра назахар иҕахын... Имгэыҕкэа иҕсхьада?! Ҧарҕани Кыахыри рхьяа Мзаутгы ихьяан. Уи ихэапшуан рҕахэы шҕеизымхэари, аҕыаад аҕы инаганы ишҕеизанымтцари хэа. Ибла иабаз, илымха иахаз еиха ишьятаркны, еиха иҕстазааратэны ихы иҕагыжыуан дагэылахаланы, ҕаамтанык еиҕшымкэа...

...Изыҕпшзамыз, изкэымгэыҕзоз ианакэшэашаз аамта ахынҕа-шынҕара иҕагылан Мзаутраа. Акы ирызхьяаханы ишазхэыцуа акэымгэа, еилапыҕҕаха аҕаакы нарызцэырҕьон, иахькыднаҕьо, иахьхыкэнажыло рзымдырзо. Аха, анцэа иҕышьоуп, маҕк хаархаштит, уажэшьта уаха хамҕан икэымларгы иудыруеи хэа рыҕенааикэырхэалоз аамтазы, ҕаҕхья иҕыцҕахараза, ихраа-зраауа, изышьтоу узымдырзо, ргэашэ инылаххуан инкылапш-кылзырыҕуа.

Мзаутраа, урт ашта ишааталалаҕцэҕыа, рҕеидцала-рҕеикэархэ, рыхэдаҕьалкэа нарыкэарҕе инагылон, аҕазаара ааста аҕамзаара еиҕышьо. Ари зныкым, ари шынтэым...

Убри аамтазы, ирызгэамтазакэа ашта иааталаз иаразнакы ртынчра ааилархэеит ирхэатцэы-хэатцэуа, рхы ахьыҕхьяркшаз иакэымшэо, еилархэапызапуа.

«Ихатцырбаазеи, хзыхкыазеи, анаҕьалбеит!..» – игэы интихэааит Мзаут, абҕьар иатцаз дрыхэапшуа.

Кыахыри Ҧарҕани, раҕхьяҕа пытк инаскыаны, рҕеыриашаны иаагылеит ихархэарызеишь хэа. Егыртгы шааиуаз иаша иаарыдгылеит иҕабыҕ-ҕабыҕза, акы ишахгэамтцуаз удырратэы.

– Ахацәа, аштаб аҕынза шәаалароуп... аштаб аҕы шәырҭахуп!.. – инарыдыртцеит рәааихаршәны. Бзиарак ишазхәамыз уеизгы иудыруан. Ишҭақартдарыз, мап рызкуамызт. Гәамҭхара-қазшыак рытдубаауа инеиҕаҭшы-ааиҕаҭшит.

– Ишҭақахҭари... ҳақәшәеит... ҳамцаргыы рымуазар акәхап... ҳцароуп... – ихәеит Ҥарқан иеааимарҭыхәны. – Ҥаанза ҭынч абра шәықаз... иахзырурызеи?.. – рхәан, Дыгә дааныжыны, рыхыкгы ашҭа инарыцҭытит абҭыр зкыз.

Набжьоуаа рымәа унанылар, уааигәырҭырын.. Нақ-аақгы ашәаҭыҭаҭ рышәшыра уҭашышы, иҭхынразааит, изынразааит убла хыркуан еилҭаҭа еилагылаз. Хылаҭшра-дагы иаанрыжыуамызт, шамахамзар... Зны асасцәа рзаанагон, зны ус, аҭсабара иазгәышыуаз, рхы-рыхшара рәааибаркны иаабжыалон...

Амәа нхатҭеи-аахатҭеиуа, Набжьоуа инагәылсны, ашыхара ашыапақынза ицон. Ашыхарахь даеа мәан иаҕағалаз...

Набжьоуаа рцара-раарақәа маншәалан даараза, ишырҭахыз иахьаартаххоз, раҭәак рхы мыргәақкәа, ицаны иаауан. Ирыҭашыыцқәозгы, набжьоуаа шынхо, набжьоуаа шынҭуа, рыҭеибырҭаз жәбарауазеи шырхәоз, рылаҭш цәҕаа рҭыам ианырҭартә, иааихәлабгеит, иааихәлацәеит... Цәҕала инарызхьаҭшыз, цәҕала инымәасыртә, Анцәа дырзыҕашкааит!..

Набжьоуаа рымәа арт рәызцәа дунеихаангы ибжыанамгалацызт... Ибжыалозгы, агәымхарақәа згәы иҭазкуаз, акькыхәа ишәышәуа, рҭаҭа иалаччо изыбжытцуамызт. Урт ирыхәҭаз набжьоуаа ирдыруан аҕыҭыхәа...

Иабақоу анкьатәи набжьоуаа рымәа... зегы ирзеипшыз, зегы знысуаз?.. Еснагь амашынақәа зынхысаа ицоз, жәларык зынзалоз... уажәы узанымло, ицәҕыхаа, еиларшынҭны, иузымдырыртә иқартцахьан: ажрақәа еимаҳаны, атхәа-ҭыжаарақәа узыртымсуа, инеихугаҭыҭхьаза ахәынҭцәа, азыткәа унарҭахауа. Уахгы-еынгы ҭаха азымҭоз амашынақәеи, атрақторқәеи, атанкқәеи

ипхастартәхьан. Урт рыдагы, ушнеиуа акәымкәа, атыжаа дукәагы унарыепынгылон, унтагылар узтымышәхәо, ақыта иаларыжьуаз абомба хьантакәа ахьынкахәуаз иткәацны итыржааз җуышап. Урт еихарак иахьубартаз ацхакәа ахьхыз рзааигәаракәа рҗы акәын.

«Арт хара хтәкәа роуп иказтаз... арахь ибжьалоз атанккәа алапыржәарц...» – игәы интихәхәаит Мзаут.

Набжьоуаа аҗа хәымга имџакәа зегы ркырц иҗарымтцоз арбаныз?.. Ауаҗы иҗсы данакәыпшлакь ауп зегы данрызхәыцуа. Агаз балон дукәа еиттацаны, амџаҗы итажны ирыман, аҗа итанккәа рҗаархар, ирытапыржәарц... Араҗа ицәгьамкәа ишеибашьыз уаҗы ибартә иҗан. Атанккәа џба, рыцкәа хырҗаҗа, икәыбаса, ацхаҗы уназаанза, агәџара итажын. Руак абырбалкәа ирхыкәыршаз ахрыџрны, уаҗы измыркәацазо икыджылан, егыгы ахәда хжәан, арыцхарацкәа ишақәшәаз мџашьо...

Мзаут даатгыланы цкәа днарыхәапшыр итахын, аха уи аҗыза аамта изтодаз уажәы, абҗар зкыз нарышыклапало иахьааиуаз...

«Абриоуп шәара ишәықәнаго!.. Шәабацоз арахь шәхаззала, шәыжәџа тҗьазшәа?.. Хәкәышәхырц акәызма шәгәы итаз?.. «Ғадаиала иааргаз сакасала дыргеит» хәа, шәызларгашазгы җамлеит. Шәаҗьал Набжьоу акәзаарын иахьыҗаз!..» – Мзаут илапш изрыкәгомызт урт аихаза хьшәашәакәа...

«Ари – Алдыз иџны... ари – Арзаҗан иџны... ари – җабаа-гымха Арушан иџны... Инарзааргазеи, инарзырузеи?.. Ицәыббыл-цәыббылза, руаҗаҗ гәыцәкәа нарылыхәхәо, изакәытә рыцхароузеи иназықәшәаз!..

Ах, Набжьоу, Набжьоу... узындыриазеи уара рыцха!.. Ушпаныҗартцеи ула ахьтоу уаҗы имбо, уаџ дзуҗампшуа!.. Дарбану зылағырзкәа хамҗәҗәалакәа абраҗа иниасуа?!

Шаҗа игәы еилархәооз, шаҗа деицрадыршәуааз җсы рхазамкәа иҗаптаһаз анхартә тыпкәа цәыббыл-цәыббылза иахьибоз.

«Абас акәхап акәзаара, ахыпсаара шыҗало... иантацәлакь, ианҗаптаһалакь... алакәа ууа ианрыххалалакь... Мап... мап!..

Уи калашья амазам!.. Набжьоу наунагза ус шытанкыла иузыкэыблаауам!.. Набжьоу аанхоит!..» –Мзаут игэы ҕнархэацаауан дназхэацшуаз.

«Рымч зыкэхо итацэыз аонкэа роуп... Ашынкэа еилархэаша икэыртцар, аиааира ргарашэа рхы иажьоит... Уи ус калашья амазам!..» – нас даахьатцны, Мзаут иара итэала игэы ааиргэгэон.

Иеицыз азэгы ҕитзомызт. Дасу рхэыцракэа ирылан. Рхы рыкэае, ахэынцэа интахауа амша иахьаныз гэаныла инцэытцахэытхэытуан. Абцъар зкыз урт ирышыклацшуа рышытахь игылан, иатаххаргыы, ишакэым зхы мшапызгарц назгэахэуаз, дрыцхамшызакэа акакаахэа, ишынеигэыдытцара...

...Закэытэ цыбааз интаибакхэаз абрака инхоз Разанбеи, абри ипсы зыҕхэараз, дхабыхацуа дызтахандеиуаз игэараца, ишэыртцлакэа, изахэатра, згэы иамыргакэа иныкаигоз, гэеитцыгас, гэышытыгас имаз... уажэы ишыаканы, еилакакааса еилажын... Атанккэа ахыкэдыргыжьяауаз анышэ еиларшынты, атыжааракэа узыртымсуа, еилакэаха-еиларцэины, рыцхарак ишакэшэаз мшашьо иахышытаз дарбаныз згэы ҕнамцэаарыз!..

Ауафытэышса ицабаа абас иазныкэоит, абри ашыза итадыргылоит хэа згэы иаанагодаз!.. Ас кэзцо адунеи афы зегь зцэызхыоу, зыламыс зкыашхыоу, ауафы дзаазо адгыл, ацсабарахь мацк иадамхаргыы згэылбра зызнымхац уафы залымдырк иакэхап. Уи уара утэгы хатыр акайтцом, иара ихатэгы. Аазара шиоуз еипш ауп ихгыы шымшапиго.

Разанбеи цыхзашала иаанингалахэаз, иааиҕирцаахэаз, цэа узахымкаауа, иубар иузымдыруа, митэеикэатцэа иакэшэаны, алахь узтамцшуа, амымеикэара ахатэан.

Разанбеи абас ишыкоу ибазтгыы, иара уатцакыа ипсы неихаханы, ишыамхкэа дрызнымкылакэа днеизкэыҕыргыы алшон. Абриакара ипсы зыхтнитцахэаз, абас изырхэашаз ираухэараны икоузеи?.. Урт уаауп хэа узрыхэацшуама?.. Анхафы цкыа, азэы итэы иашытамыз, цыбааала зтаацаа ныкаызгоз, згэылбра тбааз, рыцхашыарак аамырцшзакэа,

ишпаизныкәеи ухәарауазеи?.. Иабакоу ауафытәыфса ирыцхарақәа зыхьчо, изырғышкуа ирфәагыло адоу-хатә мчрақәа, абарт ахәымгақәа рхы дзырдырша, инеихәлазырбгаша?! Акыказар акәзами абас мфәапызго ирхьызгаша, икарцаз аиакәымра иахьзырхәыша?! Мап, агәнаха-гәнахауп, усгы акыказар акәхап... Дарбану нас ус зхы мфәапганы изхьымзакәа иацәцахьоу?! Аиакәым аиакәым ацзауеит наунагза, иахьа акәымзаргы, уатәы иаацәырфьахуеит ушазыпшзам. Агәнаха фазцаз акагы иананажьзом ацсабарафы... ианакәзам зны инеипынгылоит анахьгы дамышьтүа, арахьгы дамышьтүа...

Разанбеи ихшыф, ибаф иалыршаны, дкәакәы-цыкәуа, хар имазамкәа иеыкаитцахьан. Сасык думаны иашта унталаргы, уирпхашьомызт. Иифоз, иижәуаз дазрыцханы дыкәмызт. Ифны-игәара, уаха акагы наизацымцаргы, аказы дыкәнушьартә еипш ихы лаиркәуамызт. Ичкәынцәа, егьа ацьабаа рыдибалахьазаргы, рхы иахәартә ршьапы икәиргылахьан. Рфыцьягы убас ицоураны анцәа ишеит, раб дааухадырштрын. Аибашьра ианалага инаркны, абцъар шытыхны, ага хәымга инеифагылеит, дзеипшраз анеилыркаа. Дыршатарцгы ргәы итәзамызт, руалпшья анагзара иазыкәпон, рыфны иацәхьатцны.

Мап...асагахәымгаргәараҗадахныианарыжьраныикоума?.. Гәтынчрас ирымоузеи, ирызхгома, иабанзаианарыжьри, иабанзарзычхари?.. Уи икәнаго дакәмыршәакәа цтәзаашьас ирымоузеи?.. Иуқәлаз уиқәланы дахуцароуп, дыкәуцароуп ифы ахьымаахәра... ухауа цқьахарцаз, удгьыл цқьахарцаз!..

Разанбеи дшычкәынзас аибашьра ду далашәахьан, аха, анцәа убас лахьынтас иитәит, деибганы, кьыс имазамкәа далцыртә еипш. Ускан иангы лыпсы тан, иабгы ипсы тан.

Зычены инаркны дхынхәыз, атрактор дахьынакәтәаз, дшақәтәазаз мацара акафхәа иуафьбжара дынтысын, акырзагы иеааикьахьан, агәабзиаразы ихы дахашшаауамызт. Анцәа убас дишан, дхатцхатцо, иахьа дызхьымзас, уатәы иеахьиигзон. Ианиаамтаз уафы наза-аазак, маха-шьахалагы, теитпшлагы уааиеиташьыцыртә дыкан, ашәахәара, акәашара дазказан.

Набжьоуаа ашәәхәаразы ирутахуааз!.. Гәырғарак ағы инейдәаланы ашәә анырхәоз, иакәымтцындаз, итагьрхәандаз хәә дарбаныз ирмейдәашыцрыз, ирмейгәырғарыз!.. Уажәы рқатқәә рәбаба, иубар иузымдырытә, абцар инатцагылейт еикәыхшәәшәә, изыг-зыгуа, атцаршә инахаңало.

Разанбей ихигахьоу, ипцстазара иалагзаны... убриакара дцәәгәахьан, исыпхьазойт хәә уалагаргы, егы ухасабейлыргәә кәазаргы, иузахасабрымызт.

Есышыкәса, набжьоуаа рымацара ракәымкәә, ақыта ахы инаркны атыхәанза, азейпш дгьылгы, ахатәы дгьылгы знык ицәәгәон, ынтә ицәәгәон еивтарххы-еивтацсаны, ратцәак итамтацәакәә, еилакәырхәуа, уааиейтцашыцрын. Абри иоуп адгьыл азкәза... Разанбей ида хадгьыл азәгы ихарцәәгәом... ипхастартәуейт... Абри дхаманаты хар хамазам... абри днахампыцкьар, ишпахацсыхәоу хәә шакафы инейхырхәәалахьаз!.. Ацәәгәарақәә рыштыхь аихацла ичатуан, ейтәичалтуан, еилышәшәо арыц адгьыл инахәлаипсон, агәы иамыргакәә. Ақәә асны, апш ыкәыхәхәы ианаауаз шака игәазырхагахоз!.. Ублақәә хнакуан, агьара уанхыңшылалакь...

– Абаацсы, Разанбей, сейхәлахазейт... иаанхейт илатцазамкәә... Ауафы затәы зегы дызрыхьзума?.. – Мзаут иаб Алиас шакантә дгьатцәыгьатцәуа игәашә днылагылахьааз дызсыцхраауазар хәә. Мзаут усқан афны дыкамызт, атцара дтан ақалакь ағы, иаб дызицхраауамызт.

– Умшәан, Алиас... уи хьаас икаумтан... иагьузысцәәгәойт, иагьузыластойт... Икалома... ус ушпаансыжьюей?.. Уцкәын атцара далгаанза исылшо угсыжьюам... исуалны исыпхьазойт...

Разанбей ас анихәалакь, Алиас дгәырғьатцәә иштыхька даахынхәуан. Разанбей иихәаз хәан, инамыгзакәангы иаанижьюамызт.

Разанбей ицабаакәә здымыз азәгы дыказамызтақытағы. Итрактор гәаргәаруа, ашара дацгыланы ашта дынтыцуан, нас алашыцара иаимнахаанза, дып-дыпхәә итрактор абжы атцх лашыцара иналыуа, абла лашарақәә еилапат-патуа агьара инхубаалон.

Дгээзырхаган Разанбеи даныцаагэозгы, шамахамзар, гээмтц-хамтцрак инирпшуамызт, икаитцоз гээрггара-гээтцгарак инатон. Уи иара ипцстазааран...

– Иааилоузеи, ухэарауазеи!.. Напы злеикыз, уахгы-
еынгы изеипшын, инаигзаанза тээмөөхэк каитцом... Убри
афыз дхазкамшээргы, ишцахапсыхээ хара набжьюаа?..
Дарбаныз, ас хгэы хамыршыкээ, хахкааракээ хзылазцоз?!
Уи хара анцээ дахзишеит убас... анцээ дахзылбааишьтит...
– иахьяаидтээлоз избахэ аацэырыгон, инеихэлацээжэон
гэтыгыгаала.

Шака ицээгаашьягы бзиааз!.. Ашьшьа-шьшьхээ
инеикэыпцо, атцлакээ дырцырхагамхакээ, днарывс-аарывсуа,
егэа ацээгаара маншээаламзаргы, цэара дгыл фатцак ус
иаанижьюамызт, икээтэна шьхээ ахьынзэзнеуаз.

Акыр шыкэсагы итрактор ашьапы ишыкэгылаз
икэгылазан еихэламкыскээ, еихэламхацкээ. Ицьюшьарын
уи иалиршахьаз!..

Разанбеи иашта-игээрата ишутахыз узталомызт уажэы.
Атанккээи амашьынакээи итыржаахьан, еиладырфынтхьан,
ихэынцээртэхьан. Иабакоу иашта кээпчачараза излахкааз,
амасар цэны изкыдыпсалаз иаанда хазынахэ?.. Иабакоу
иахьытатээлоз, ашымха иамтцакатэаз акээрдэ хэхээ, астал
гьежэ, ицкыакээкээараза еилыргаз иашта гээзырхага?..
Иматцурта еиларыжхьан, игэымхартэхьан игээрата зегы,
ублафэи иузаагомызт.

Мзаутраа шааиуаз, ирыманы хых инхалеит – акээсқыахь.
Азал, ауадакээ – изакээзаалакэ акагы рыфнагылазам...
рышэкээ, рценцэыркээ фырхээхьейт, идырхээашахьейт...
икказа иахьабалакэ ишутаху уфнапшуейт. Ашьтахьтэи уада
затцэык ааныжыны ирыман. Уи дуун, еитцхэан. Убрака акэын
дара ахьтээоз, акрахьырфоз, иахьышьтэлоз. Атцэытцэыффы
рфынкэа ицон, узыфнагыломызт. Еилажыын еиларгээмны
рыматээажэкээ.

Арц збаз иаразнак иаарыкэшейт, рыбацкээ цымцымуа,
ишатцэы-шатцэуа. Акы ишазхьяауаз фашьюмызт.

– Иаагеит аткәацәа... – ихәеит Мзаутраа уахь ихазгалаз руазы, иеихархәны, напынца дук назыгзаз иеицш иеаарзажәны. Аштаб напхгара азтөзгы уака дрылагылан дкәацәза. Днарыхәацш-варыхәацшит аткәацәа хәа изышътәз иацхьа иахьгылаз. Еицагәгәа, азәгы җи́туамызт. Рыгәкәа хытхытуан икаларызеишь, ихархәарызеишь хәа.

– Шәара шәахьынтәи азәы, ахәаа дахьжыны, шәара шәтәкәа рахь дхашьтыр хтәхуп аицәажәарақәа рымәацгаразы... – даацәажәеит аштаб аиҳабы, Сосо зыхьзыз. Мзаутраа уи уаанзагы дырбахьан. Иахьыргарц Кяхьырра рҗы инеикәаз иаргы дрылан. – Хара хтәкәа иршькәаз уахь иаанхеит, иҗаххроуп... Шәуа дарбану убрахь изцо?.. Хара ххатарнаки дара рхатарнаки уацәы еиқәшәартә, еицәажәартә, аамта алыхны, ишьақәыргылатәуп...

Мзаутраа, иахьаанагаз рзымбатәбараханы, җымт иахьеикәагылаз инеихәацшы-ааихәацшит.

Ақыта агәаҗынза ацара ус имариамызт. Урзымдырзакәа иуеихсыргы калон ахәаакәа зыхьчоз. Уахь ицоз знык ахәаа дзахьсгәышьар, хара хтәкәа рахь дызыкылсыр, иказ еиликаагәышьон. Нас цсыхәак аманы изыкалар, даргы уахь ииаргартә еицш уаҗы икаитдар алшон. Ахачахәа Мзаут убри ихшыҗ назцеит.

– Ишпакахтцари?... – даахәыц-хәыцит Таркан. – Кяхьыр дхазцап... Уи уака ишахәтоу еицш днарацәажәап... хәаҗеиҗеиҳәап уаҗтас... Уи илшоит ари аҗыза аус анагзара... – Кяхьыр днаҗаиршәит Таркан, игәра ганы, насгы уи ус зитаххаз, ртагылазаашьа зеицшроу нарзеиҗаиҳәап дахьнеиуа еиҳа интқааны, урт рҗыхразы цьара цхьыраарак рзыкатцозар хәа игәы интҗеикын.

Аимадара ахьрыбжамыз иахкьаны дааразза агәкаҳарақәа рызнартасхьан уаанзагы. Егьыртгы уаҳа иамарымкит Таркан ииҳәаз. Еиқәышахәтны Кяхьыр далырхит, рацәак инеимҗмырххакәа, уи ирзеигьхашаз акахьы икылигарызшәа инахәацшит Таркани Мзаути, Кяхьыр рацәак ишигәампхоз шырныруазгы.

Къахьыр, иблакъа җахъаны, шыръшаф пжәахак ихы иакәыршаны, ахәаақынза днарған, амәа днаныртөит, умәахымтдыкәа иаша уцароуп, иудахтогы ишахәтоу инамыгзакәа арахъ ухнымхәроуп хәа инаидтаны.

Җаркани Мзаути, аткәацәа реипш, ауада акәакътаншәа икәагылаз акаруат инықәдыртәеит, шәаыза дхынхәанза абрака шәыказароуп, уаха цьаргы цашъа шәымазам хәа нарахъаны, изымтсыуа-изымкәацо. Инаҗашәеит, аха ишпанаҗашәеи, уаха җытшъа нарзыкамтцазо, акаҗа назхапаз ашәарах еипш, ихәапызапуа, еилархәатцәыхәатцәуа...

Къахьыр дзыхнымхәыр, уи игәаҗ дара ишрыхтныркьоз еиха-еиха ирыкәтәиашо рхы иҗагыжъуан еихәларкьаны, еихәларгыжъны. Къахьыр данзымаа, рыпстазаара ишалырхуаз, рыпсы шырхырхуаз зхәыцра аҗахымызт, уи навалашъа амамкәа избаз усын...

Шака хәыцра, шака гәеибакра рҗаазеи ирыцхәхәа иахыкҗәтәаз!..

Зны-зынла инцәыркьа-цәырасуа ус ргәы иаарнатахуан, иамузар – убрака ирыдтәалакәаз рабцаркәа нарымпытцааны, акәкәахәа инарылатцаны, ишзахәоз абнара рәамардарц, аха ирзынамыгзакәа, рымч ақымхакәа инарымпыцашәар, иагышәартахон. Рызынтәыкгы рыкәзаара атыхәтәа пыртәон иара уатцәкьа инеихәларпсны. Мап... уи ааыза арака ирзеипштәуамызт зымч зылзаахъаз Җаркани Мзаути... уи даҗа мчык аҗахын, даҗа хымәапгашъак аҗахын, дара уажәазы излаказамыз...

«Абас ауми уәны ишынахатәо, ишынахабабо, уара уанахызаалакь, уанахыпсаалакь!.. Закәытә гәырғарапстазаараз ари аәнаҗа иамаз!.. Егъа уфаргы, егъа ужәыргы Разанбеи узхара уфөит, узхара ужәит хәа иеиртынчуазма!.. Имаз акы дамеигзакәа, иаацәырганы днаудтәалон. Агәылацәа рыдеибагалон, шәахәарахон, кәашарахон...

Уажәы иахыкьоу, иахьагаз здырхуада Разанбеи иҗаацәареи иареи?.. Рыпсы җаны изалтцыма, рөырзеикөйрхама?.. Урт зегы еилкаашъа рымамызт.

Ех, ичкәын пхәыс данааигоз закәытә чароузеи абри аәнаҗаҗы иныкайтцаз Разанбеи!.. Ашъаҗа еитцхәа, ашҗа

иаваршэны иахыглаз, ипеипеиуа итэын, узытдаломызт. Разанбеи иуа-иҥахыра, изааигээз, дызлахэыз азэггы даанимыжыт. Ашыаца убас ирхиан, аха уазымтцаан. Иагыз хэа акаггы ыҕазамызт. Ачарауаа ршыкыбжыы еиха-еиха ишытыцуан еидшыланы иахытээз.

Набжьоуаа ачара руазар, ирзымур хэа уатцэымшэан. Хэычи-дуи, иааилгаанзаггы, ршыапы иқэгыланы, аматц руан, аацсара цыеи ирындырцшыр. Ачара ахы арманшэалоит, уара иахэҥақоу зеггы узырманшэалар... агэыргъара ажэван аҕынза иханагалоит. Ашэахэара, акэашара... аҥар ықэпрауа, иузаанкылома!..

Закэытэ гэыргъараз Разанбеи убаскан иашта-игэараҥа инҥашылаз!.. Уажэы еиқэыхышэашэа, еилакэаха, узтамцшуа, узаҥамцшуа ишҥаныҕартцеи аламысдажэқэа!.. Иҕаитцахыааз Разанбеи абас дҥадыргылартэ, абас изныкэартэ еицш?!

Разанбеи инафсан, рацэак дицэыхарамкэа, инхоз Арзамет ифынгыы убас иазныкэахьан, Мамышь ифынгыы убас игылан еигрыжэжэа... Ирҥэытцэхьан, ицэдыртцэахьан... Араҕгы дара хыцхьақыртас иҕартцахьан, ирытцатэартан...

Мзаут аҥенцыыр аҕынтэи адэахыггы дынхьацшит, дахытээз аҕынтэ дынцэытцыцшшэа. Афнашыҥахы шэыртҥаны инашытын. Анафсан бнаран, шэаҥыцьяаҥран еилашышыы, шамахамзар Разанбеи уахы азэггы дылаитцазомызт, ицакны иман, ател аанда ахыкэыршаны.

«Абрантэи уафы дрыжэлар ауеит уахынла, икаххаа ианыцэоу, ргэыреанзамкэа... Ицҕыа-шэҕыа иқэуцдоит рызынтэыкгы... нас наҕ, абнара уенамаудоит... Хара хтэқэа убри иазхэыцуоушы?..» – игэы инҥихэааит Мзаут. Дзызхэыцыз итцырдыраар хэа дацэшэазшэа, рышҕаггы дынхьацшит. Дара рыбызшэала акы иалацэажэон инеимтцакуа, зны-зынлаггы инеицэхас-ааицэхасуа...

– Станк еибганы исымазтгы, уаха истахыз... ашыжэ-ашыжэқэа инарыласыжыуан, нас цхьаҕа сёынасхон, уафы сизаанымкылаза... шэарггы аҕэҕахэа шэхысуа шэнасышыҥагылон... Уи ахэада иқэтэоу еибарыфны иахыцарызггы жэбарымызт... – азэы дышзахэоз дыгехэон, дбадакыуан, итанк еибгазтгы амитэ илиршарызшэатцэҕыа.

«Уақа шәхы шәйкәәһыргыы кәлоит, иаалыркәаны, ишышәгәамхәзо...» – Мзаут уи ихәда тқааны димазар итахеит... Абцар икымызтгыы, инеибарххақәаргыы каларын. «Уаангыл, урымцыхәшәар, узакәйтә хатә гәгәоу убахра укоуп... Анахьхы итажбу атанк уара иутәызар акәһап, ақсәеирымга... Уаргыы убас уңеипшхаргыы алшоит...» – игәы интихәаит, игәғ кны дизкылцшуа.

Аамта ықәһа ацара иағын. Мзаути Таркани уажәы-уажәы инеиғапшуан. Кяхьыр абриакара дахьынхаз хәас иштырхит, аха ирылшагәышыоз. Шыжыы инеиз, абар шыбжыагәы инахыхәхәхьан. Ирылыжжуа иалагеит иахьтәаз. Машәыр ихьзар хәагыы иааицәшәеит.

Кяхьыр ианаамтаз дахьымааз гәазтаз иаразнак иааиланаргыжыт уақа иаарцырымтцзакәа ирхылапшқәоз. Рсаатқәа инарыхәапшит. Аамта уажәшты пшыбақа саат инархысхьан. Равтоматқәа нкыдырцаан, ағға нархырго иааилауатырит, иаагәамтц-хамтит.

– Хәижәеит уи атахмада!.. Зыгәра угаша уафымзаарын!.. Сара издыруан уи ас шыкаитцоз!.. Ихы данаухашыт, ахақәитра аниахта, нас арахь дхынхәуа дыкахызма?! Ишыапы иғаиргеит афыстаажә!.. – ауада иғнагылаз руазәк иехьырпсааны даақәынд-кәындит иғааибаркны. Ахышәтхәа днықәгыжыаан, рациона адырра кәитцеит ахырғәғәартахь дцәытәғәарғәаруа, аха уахыгыы ихабарк ыкамызт макьаназгыы.

«Иқәынтәаша, кааметк игәы итеику?.. Хандырцәоит, убриоуп икало...» – игәы неицрасит Мзаут, Кяхьыр убас ихы мғапигарым хәа игәы ишаанагозгыы. «Шықәсык ахь знык ауафы ихы еилагоит, ицәа дыткәоит... иалудыррауазеи игәытцалаз?!» – уи изхәыцра тахак инағомызт.

– Даға мацк хәаипеипшып... ижәдыруеи амға дықәзар?.. Хара хтәкәа ахьтәаз изымпшаау?.. – Таркан иаахьааигеит икалаз. Кяхьыр ари афыза аус ас имғапигап хәа дақәгәыгуамызт. Дара, абгақәа инырғажьны, ихы дахьахәашаз даштылазар, ииашатқәкәаны ашәарта интаиргылеит, хғыхшыак рымазамкәа.

– Мамоу... ишэыман шэаала артгы ахыргэгэартахь... хара хтэкэа ахтэоу... Арт ирыкэнаго сара издыруеит!.. – ирылыхэхэошэа иказ ауаџапшь иеынхиршэааит, игэы тқапуа дахьгылаз, дызџапшуаз ргэаг деитцанаршуа.

Таркани Мзаути, бла хаак интамырцшзакэа, инарытаџканы иналбаарцан, ахэынтэа еихэлашьшыра инылахауа, ирыманы рџынархеит. Абас адунеи икэзар ааста, иказамзар еиха еигьыршон, рыхкэа рыкэае иахънеиуаз.

– Харшыуама арт аламысдажэкэа, икэынтэаша?.. – Мзаут мазала дынцэытцаэажэеит, Таркан иеынеизааигэатэны.

– Умшэан, хашцаршыри!.. Кыахьыргыы сгэы иаанагом абас хнарымцаижыып хэа... – Таркан дарџагыых гэыграк дзыпшын, мацк инаскызгашаз. Мзаут дызташэаз иеетазаргыы итахымызт, аха ихэыцракэа зны-зынла рееизыртэаны дымџахыркьарц ианакэыркэозгыы ыкан.

Ахыргэгэартаџы иахънаргаз, зегь рыбақэа тырхаха, дара ирыхэапшуан, рабцъаркэа ыркатымытцуа. Абнара ытыыртэаны иахъабалакь итагылан дара, рыехаршаланы.

Мап... апстазаара ус икамзаап, уаџы игэы ишаанаго еипш... Цкэа уналапшны иумбакэа иагъузеилкаазом, иагъуздырзом... Узтахыда, урыцхазшьода?.. Ауаџы ишыра, ауаџы ипстазаара аџахтэара убриакара цакы амамкэа икалеит, хъаасгыы изкыда, хъаасгыы иказцода!.. Ахы лауқэшэеит, уааикэанархэуеит, уааикэанартэиуеит, улеизкэыџеуеит... уалгеит, утынчуп... Мзаут уи еиха-еиха агэра инаргон абцъар зку рхымџапгашьақэа злаказ ала.

Ауаџшыра закэыхи?! Уи зегь реиха имариазоу усуп... Хызатэык ауп изурхо... атықьхэа интуркьеит – уааилгеит, уахагы дкалазом уабцъар назкэуыз!.. Ауаџы душыт хэа кратанакуама?.. Апстэы еипш, кыт ааихдыртцуам... Аха, ирыцхароу – акагы изыкамтазакэа дахьтадырхо, ипстазаара дахьалырхуа ауп... Аибашыраџы итахаз ибаргэызеи, уи хатцарыла дтамхои, ипсадгьыл ихы нақэтцаны... абас ицэытцаршыуа иоуп ирыцхаз акэымзар...

«Ах, инакахтэаеи... инакахтэаеи?! Ишпыкэу абыржэраанзакы рнапатака хшаанхаз?... Ххы хзамыхэаеи?..

Ихалымшазоз абна х'еахтар?.. Хара иаххарам х'еа акагь
җалазеит!..» – Мзаут, аңш зымт'еаз алуқ'еа реипш, җонытқала
акы деибанарфон, акы дах'еланаг'еон их'еаац'еаны, ахгара
иц'еадаҗоны... Тарқан, амҗадуданытшыло, иапх'еақа дытшыуан
Қях'еыр данбаац'еыртри, ханбеик'еахари х'еа.

«Абырж'еык ма х'еаеик'еахандаз... абырж'еык... т'есгартаамт'ак
х'еылбаапшындаз!..» – убри ихы итагыж'еуан Мзаут
ампыт'ахалаҗ'еа дах'еырылагылаз...

Қях'еыр абриақара дах'еаанхаз, урт ирзытшыз
аг'еымбылыҗ'еа реипш, Тарқанраагы г'етынчрак рнаҗомызт,
иш'еырымт'уазгы, ишырх'еааз р'еапшылара иуанах'еон.

Қях'еыр даанызкылаз, дынзырхаз, иг'еытдалаз еилкааш'еак
рзаҗомызт уаж'еазы. Х'ацк'еынц'еа рыштаб ах'еықаз
дақ'еымш'еак'еа изымтшаазар х'еагы г'еҗарас ирыман. Урт
инахараны, ц'еара иах'еыпх'еакырт'аз, иах'еш'еартамыз т'ытқ
алхны, р'еытц'еахны иқазар ак'еахарын. Ш'еапыла дымнық'еак'еа,
уаха да'еакы дызланық'еаоз х'еа акагы имамызт. Ақыта
дуззагы ус иааинырсланы, ишут'аху еипш иаразнакы
иузеимырқ'еомызт. Асы иш'еызгы ишит'ахыз дзарнық'еомызт,
даш'еах'ауан. Ж'еах'еарада, абарт зегы деит'анарқ'еон,
аамта иц'едырзуан. Насгы, еихаразак р'еаы змырт'ынчуаз
– дышрыдыркылаз, ишиац'еаж'еаз рыздыруамызт. Ег'еа ус
иқазаргы, деибганы дхынх'еындаз, убри ак'еын изхытцакуаз...

Ус, ишытшыз ак'еымк'еа, Қях'еыр инахаразаны
иц'еаара иах'еыпшит, илаба наит'акшо, ихы ашк'еак'еа
ак'еыршаны, иплашь ш'еах'еазо амҗа даныланы дшааиуаз.
Ахат'еирта даавт'ытны акыр дааск'еах'еан. Рац'еакгы
ирц'аккы дызнық'еомызт, даапсаны, дкараханы дшықаз
инық'еаш'еалагы иудыррат'еы иқан.

...Уаж'ешьта акыр дааск'еаит... уаҗтас дубарт'е дааиуан
дхық'е-хық'еауа. Амҗа нымҗахыт ақ'еалақ'еа ирц'еыт'агылаз
ацк'еынц'еа рабц'арқ'еа харшаланы изытшыуан, инкылакны
инаеиехсрызш'еа. Ус зықарт'оз даладырш'еартц ак'еахарын, аха
иара, урт х'еаас имазамызш'еа, дагырызх'еапшыуамызт.

Уаж'ешьта акыр дырзааиг'еах'еан еипш, җыц'еа
ацк'еынц'еа еибырыҗоны инаидых'хылан, ах'еыш'еат-сыш'еатх'еа

иахьабалакь дааимырдеит, изыцәшәоз, иткәацуаз, мамзаргы иxyсуаз бцъарк хәзидбалозар хәа акәын. Икәшәтцә закәызеи, шәәнацәлбеит, абцъар шысфытцракым усгы ишәымбазои ихәарашәа, ччацшь цсадак икышә иныкәыххын, аха иара уатцәкьа иныкәба ицеит, нцырак амазамкәа.

Дшааизтцәкьа, инаикәшан, днаргәтыларкит, рыбақәа шатцәы-шатцәуа, абриақара дахьаанхаз дынкылблаауа, аха уиақара ацәажәаха имтакәа, уақа игылаз амашына кәарчәар дынтадыртәеит ажәжәа-цпахәа... Тарканраагы хыхь инхарцалеит фәцхьа рыштаб ахь иргарц. Кьахьыр иацәажәахагы радымразеит... Шәаргы ара шәыкоума ихәарашәа, знык ақара днарызхьацшит иаргы...

Аштаб афы ишааитцәкьаз, Кьахьыр ауада дныфнаргалан, акыраамтагы доумышътзакәа ифцәажәон, зегь рыла дтыртцауан.

Таркани Мзаути еицып-еицыпца абартца итагыланы изыпшын, данбадәылтцуеи, иеибырхәозеи абарт абрыскаамта, ажәабжыс иахзааигазеи, рыпсы тагәышьоума хәцкәынцәа рыцхақәа хәа ргәы интахәыцуа. Шыжьаахыс крызымфацыз рыпсы ахәыц еикәнарчцон. Амш акыр ачыланаркәхьан, аилашәшәра аҗазнакуан, уаха иаатцартә еипш, цша цәйтцәыкгы нарызвасуан иахьыкәгылаз...

...Кьахьыр иахьақара игәалақара баацсны дкәамлацызт... Игәалақара уажәы-уажәы, дшьақәнакьома ухәаратәы, дааруалуашон. Иикуаз, иашьтихуаз наимпытшышаны инкахауан, иаацәуан. Дгәамтцхамтцуан, ихы данынцәхауан, абасдшаны адунеи дахьыкәнагалаз дацәгәааны. Агәамтцрақәа идыруан уаанзагы, еихаразак иусқәа аныманшәаламхалакь, ианицәеилахәалакь, аха уажә еипш, астцәкьа дгәамтцуа уафы димбацызт.

– Уеаанкыл, уара... закәызеи узәқәоу... хазынтәыкгы хаибга-хаизфыда хакоу цыушьома?... Зегы-зегы хачмазыфцәахахьейт, хьаак-хьаак хамоуп, аха хәахамтароуп... хазыкәцароуп... иуцәажәашьоузеи... угәам-

тыр кыр иахэартоума?.. Ахатца ачхара имазароуп!.. – Таркан уи днапхьаиркәкәарц днаикәымчит, гәыѿбарак атамцакәа, иеизааигәатәуа.

– Сара сызташәаз аѿыза уаѿ дташәахьоума?.. Схы абазгои уажәшъта сара?.. – Кыахьыр иеизеикәкуамызт, акы деиланаргыжьуан ииашаны.

– Уара узташәазоуп хазынтәыкгы хазташәаз... Харгы уаха хәыцырта хамазам цыушьома?.. Абри уара ишухьаауа еицш ауп харгы ишахьаауа иаакало зеггы... уара уеицш харгы иахныруеит, харгәатеиуеит, аха иахьамзар уатәы хәа хапшуп, хзыриааиуазар хәа... – Таркан хәычы-хәычла уи имаршәа икуан, игәалакара изеитакуазар хәа дафын. Кыахьыр илыжжуаз иаргы дартынчуамызт.

Кыахьыр ихы данакәицыз асцәкыа иееитомызт, иеынахига-аахигон. Уи алахиѿырц ма ибахчара дныцалон дныцагәеигәеиуа, ма мѿык днасуан, икәыбаса иаакәымцакәа дзапырымтцауа.

Уи дахьыказ иибаз, иахаз деитцанаргәгәон Мзаутгы цәгьалатәкыа. Агәамтц-хамтцрақәагы мыцхәы инаишкылахәуа дыхтаркуан, цсеивгартак наимтазо.

– Санычкәынызгы дара ркыба-зыба сзалцуамызт... санажәгы абас сыбжамеамны скызцазгы дара роуп... Атцарахы атцара хзымтц, хаздырцалаз рыбызшәа хамч ақәымхо, шака тагәтасра ххаагахьоузеи!.. Уажәы дырѿагыых хназларыжьыз жәбоит!.. Хапсы тахазаргы, хапсы ахьынзатәу урт рысаз хзалцуам... ағанч хзааннажьуеит иаххамыштыртә акыраамтазагы... Иахьа хара хзыкәшәо зеггы дара роуп изыхылиаауа!.. – Кыахьыр игәы изырхьуаз, иихәашаз, уаѿ дзызхәыцшаз рацәазан. Уи ицьамыгәацәгыаны ацсуаа ирхыргаз икыақыза иаанарцшуаз – рыдгыл икәнагалаз ирыгәтакыз, изышътаз акәын. Дарбан цсуазаалакгы дунеихаан иаштраны дыкоума гәнахарыла итәыз ацсуаа рлахьынцда иаѿоурыххаз... Зхы ѿытцзырхахоз ихы инықәсуан, уаха изымхартә, уаха дзымгәацартә еицш.

Къахъыри Таркани, ргәы шамгазозгы, инеицхыраан, ирымаз фатәкәак астал инықәдыргылан инадтәалеит, крахамфаргы зынзаск ҳтанаркәкәалоит ҳәа инанызбаны. Арда уиақара дыдмыргәамтцит, лхы еихафәхәаны, дқәарқәашьеиуа аеҳәа дыеҳәатәан, ахьта лылаланы. Рыжәтә хәычыкгы нцәытдрықшаан, ргәы аларқажарц инарфәдырхәхәеит, рхьаакәа азыхәәеуазар ҳәа. Арыжәтәгы изыхнаеуама ухьаакәа, хәышәтәышья змазам еипш ианымжыжькхалакь.

Къахъыр азыказы рацәак иеалеигаломызт агәыпшаа-фәыпшаарақәа зцыз ацәажәара, аха ашьтахь дааихыккан, дахьцаз иибаз, иаҳаз, дзыкәшәаз, дзыфцәажәаз, ирыхзыз, ирымаз, иртагылазаашьаз дналацәажәеит. Шьыжнаты иеизаз уи инаизызырфит, азфлымҳара наитаны.

Къахъыр иажәабжь угәы тызшыаауаз ажәабжьын.

– Нас иҳаумҳәои инагзаны?.. Хазургәақуеи абриақара, ҳақсы нткаауа?.. – Таркан иаҳахьаз изхомызт, ицагь иаҳар итахын. Зымға ицаз, изкәытхахаз, рҳабла иқәцыз ирыпстазаашьаз цқәа еилырганы иахьимамыз дартынчуамызт.

– Ишәасымҳәахуеи?... Ишәасымҳәои... – даахәыц-хәыцит Къахъыр. Ихафы изаагомызт зегь иаразнак, ицәеипхьыттон иаидихәыцлаанза. Уахь данцозгы еихаразак гәытқхас имаз – зыңсы таханы иахытыз, иахьцаз, иахькылнагаз акәын. Уи зегьы еилымкаакәа ус дыхнымхәит, дахьнеиз зыблақәа цәыркшаңаны ихәапшқәаз шықазгы.

– Анцәа ибоит... сара сиашара дунеихаангы азәгы изыхәәеуам, азәгы изцәытдашыуам... – даақәыпсычхәит, иажәакәа ирытцаз ахшыфцак хырхартас иамаз аилкаара нархьантаны.

Къахъыр ацәажәарафы, зны-зынла даалкьаны, гәаартрак наизцәырқьон, зегь иҳәартә, зегь уеилиркаартә еипш, маза-аргама игәатцафы акы дшеитданакуазгы. Уажәшья иаамтан иаацәырганы дара ззыпшыз аиаша аҳәара.

– Ишыжәдыруа еипш, амға санықәыртцоз, акагы сымбартә еипш, сыблақәа фәрхәеит. Уи ус изықартцаз, дара ахьтәытатәакәаз сыблақәа ирымбартцаз акәхарын, уаҳа

закәыхи... Дара рхырғәғәртә, иаанкыланы иахьрымаз, снахырган, аха, уажәшәта уара ухала уцоит иаша, умәа уеахмырҕьякәә, ишуаххәаз, ишудахцаз убас инаугзоит... Ианынаумыгзагы, арахь, ушьтахьҕагы иаанужьыз рыцскы ахац ишаку удырузааит... цәхьатшьяк ҕаумтцароуп, ухы утахызар, рхәан, инасықәмақарны амәа снаныртцеит, атцаа снахацало... Иабастахыз саргы абри ашыза амәа анылара, аха ишцақастцарыз...сзықәшәараны иқаз сзакымцеит...Убрахь схы смыхакәә сықазтгы исыбаргәыз!.. Аха уи атәы нас ишәасхәап... – Кяхьыр иныцкаауа, дхәйтц-хәйтцуа иажәабжь наигзон, егырт ипырхагамхакәә, рлымхақәа изышьтны, изызырәуан. Иарбан жәабжьзаалакгы дара рзыхәан акратцакуан, урт зеггы иахьатәи рыцстазаара ишадхәалаз рдыруан ақынтә азғлымхара амтәкәә иаанрыжьюамызт.

– Саныхәыцыз аахыс сзышыцылахьыз, исыцстазаарахахьыз, сылақәа хәаны сцозаргы сзыхымкьоз амәа, уажәы самаразамшәа, исыцәтәымхазшәа, ахаан сгәы ртынчны абри амәа санымлацызшәа, уажәы-уажәы, иаацәырҕьяны ианбасеихсуеи, инасгәйдцаны асы санбаларыжьюеи, уафы симбазакәә сыцстазаара санбалырхуеи хәа сшәапырхацуа сацхьаҕа сыцшуан, сышьтахьҕагы сыцшуан, наҕ-ааҕ амәа иаваз абнара ацаххәа акы налаццәарггы, сгәы нтыцсаауан. Саатгылон, саанапшы-аапшуан... Набжьоу уеизгы абнара ду амоуп, сназызырәуан. Нас азәгы данысымбалакь, сацхьаҕа инеихызгон, аха исышыклапшуазшәа, скәәкәә икыдыңшылозшәа, гәдарак сартынчуамызт, тахак снатомызт. Ус иқалозар акәхап еихаразак уаншәо... Ари ашыза дунеихаангы сақәшәап хәа згәы иаанагодаз!.. Шәымбои ишықалаз, сшәазаргы сышьтахьҕа сзыхьатцуам...сацхьаҕагы исцәыхьантахо иалагеит. Абнара сыбжьанакызшәа, еиха-еиха исцәыцәгьахон цхьаҕа ацара. Усоуп ишықало гәахәарак умазамкәә иутахым, узмацәам аус уанадырцалалакь. Шәазхәыци, анышәынтрақәа рқынзагы бнароуп... Дара ртәқәа ахьылатәаз адырра рыртахьазар акәхарын исмеихсырц, исыламкьысырц, аха уеизгы ишәартан, рыгәрас иугоз!.. Газак апқахәа аҕааирхар, иара уатәкьа даасылгон...

Кратахума ауафы ишыра?..Мамзарггы дзушызеи хәа дарбану
уи аус даҥаны дахьзырхәырц иалаго?.. Абнауаа реицш зхы
мѡапызго ркны аус умазар зеггы иреицәоуп... Уеизггы
гәѡарак сыман, ицәытыцшны сызқәа икыдыцшылозар қалап
хәа сахънеиуаз. Уажәымзар-уажәы игоит ахысбжбы хәа сцәа
сынтзызон...

– Иааугәаггызеи, нан мыжда... иааугәаггызеи?! Изакәытә
гәымхара-шәартароузеи уназтадыргылаз?! Хара арақа
хгәы ртынчны хтәахуп... – Дыгә ицхәыс Хацтина лажәа
ныбжбалгалеит, иаалзымычхакәа, хьаас иаақалтан. Лыбла
кәеикәеи-хәыцқәа траа Кьахьыр дрыцхашьаны диѡацшуеит
убрахь дцаны дааижьтеи, анкьа илбахьаз иакәзамкәа,
иееитеикызшәа.

– Ушәеит хәа иқауцахуеи... иудырцаз наугзароуп...
Ианынауыгзаггы ухы акәамациара ахы нтадырпкоит...
угәхьаа мкзакәа... Зегь хәгәгәакәоуп, ашәакь ахы
хантацшаанза. Ашәакь ахы итамцшыц иаухәараны иқаузеи!..
Уиггы дфырхатцоушәа ихы ицхьазоит... иажәа узахымцо,
абадакь дасуа дахьрылагылоу...

Ус, изулакгы, агазмѡангага ахьыццоу сназеит...
Еихымтәакәа саатгылеит. Анахьггы-арахьггы икаххәа,
ишутахуатыхәанза убжьацшуеит, шәапыцъапықәгылазамкәа.
Абракоуп еихаразакгы иахьшәартоу – уаамѡахытцит –
уааихырцәеит. Иахьубартам атыцаѡ хара хтәкәа тәоуп
реыцхьакны.

Сахънеиз, уаха самышьтыкәа, саатгылеит. Исзеихгауам...
Шақа истахузеи снатәаны сыцсы ааитаскырц. Иауазтггы,
сынхықәтәалон ажра. Схы, сыблақәа злаѡахәаз мацк хыхь
ишышьтысхит, ишыстаху избартә, сыбла нахызгартә...
иахьабалакь саанацшы-аацшит... Нас, снапкәа ѡышьтысхын,
хара хтәкәа сышцарымбари хәа иѡахаракны, сыццакы-
ццакуа амѡа неихысцәеит.

Узкуа дуздыруам, узшыуа дуздыруам – хара хтәкәа
уршыуоу, дара ртәкәа уршыуоу...

Шәы-блакы амоуп абна, шә-лымхакгы амоуп... Хара
хтәкәа срымбо икахызма, аха рееикәырцсы ґыртзомызт.

Дцалаант уахь, дабахацэцои хэа исызкылацшуазар акэхарын. Акэарацча ихыз ацха сныкэсын, Матыхэраа рнышэынтракэа рфынза сназеит. Нас иаанхоз, аусхэартакэа рфынза рацэак бжэамызт. Иахьабалакь атцлакэа ахтыц иарганы, ихыжэжэа-фэжэжэаны еилагылан. Накынтэи иаарышьтуаз абзарбзан хкэа цэгьарамзар бзиара карымтцеит.

Матыхэраа рынхартакэа тацэын, азэгы дахзамызт, ашэышэыбжыы ыкэышуан. Рышэкэа аркны, икэтцны ицахьан. Аибашьра иацэымшэо дарбану?... Лфатцэк цыара шнык инахылтцны иубомызт, иахьабалакь еикэыхьшэашэа, итцааршэха ишьтаз асы унылалашьшыуан хэырт-хэыртхэа.

Иааузымдырыртэ икан акыта агэы. Иабакоу анкыа зегь зыфцаалоз, иахьеизалоз, иахьыхэмаруаз, иахьыкэашоз, иахьышэахэоз, изыфхэараз атыц хазынахэ?... Абас икалап хэа згэы иаанагахьадаз!.. Рхэыцра, ркэыцшра зыдхэалаз, акыр шыкэса ацбабаа здырбалахьаз еилакэыбаса еилажыын. Угэы тнартцэуон улапш назыкэшэоз, игэагыны узрылацшуамызт ишутыхыз...

Ицэоушьашаз, аракагы уаф дыкэыршэымызт. Рыцхарыла иаанхаз ахыбракэа, ашэеикэатцэа нархадырцазшэа, ицэыббыл-цэыббылза иаапшуан. Итацэит, итацэзеит аракагы. Уи сара ишысхэо аума...мышкызны хэеилгагэышьяр ижэбахра шэыкоуп... Ишэгэаламшэои, абрака апартизанцэа цэытцатэоуп хэа ирылахысуаз аверталиот ауп зегь кэзтцаз... Убриоуп иаакэызхэаз хкыта агэы зырцшэоз, иреигьыз хэа ихэамаз ахыбракэа. Хэеилгазаргы даха жэашыкэсагы хэымгыацаргы калап...Ас ирылахысып хэа згэы иаанагодаз?... Ускан иахэкэаз иахьагы ахэышэтэыртакэа рфы ишьтоуп, рыхэракэа мгызацт. Еихаразак Бацгы ица иакэын ишэартаз... Уигы дшыкоу здырхуада, ичачакэа кыджэаны...

Хара хакэызхыз Кындыг афэыцынхацэеи, Азэыбжыа афэыцынхацэеи, уарчааи роуп. Абцар анроугэышья, ижэылеит хадгылкэа ишзахэоз ирымпыцархаларц, аха уи ус ишымариамхоз рхафэ ирзаамгеит умхэозар... Еилабгаз, еиларыжыыз ахэынтракэа ду иампыцырцааз абцар рхы ишыртахыз иадырхэауан...

Къахъыр мацк ицсы ааитеикит. Апатлика итакәкәалаз ауатка неихшаны, Таркани Мзаути инарызтеитәан, – Иа Анцәа хаумшыын... цәгъала ихашытоу цәгъала дымѡасааит!.. – ихәан, иатцәа нтыркәкәаны инықәиргылт. Ицсы аавивгазшәа ибеит. Егыртгъы, Къахъыр иихәаз инақәшахатханы, рфырцъанқәа аашытхны инарыхныхәеит.

– Уиақара сымныкәацызт аабыкба... Акыр аамтагыы снацшы-аапшуа, сзықәымтцуа аусхәарта сықәгылан, аха азәгы дсықәымшәеит. Иабаци, иқәытцама абарт, насгәахәит Еихабгыы дыкам, еитцбгыы дыкам, тацәыроуп... Ишпакастцарыз?.. Сзагәзагәуа инаваршәны сфынасхеит. Ааигәа-сигәа инхақәоз рыѡнқәа тацәын, рѡыцхьаркхьан, иалтны иахышәартамыз атыцқәа рахь ицахьан...

Сышныкәоз скарахеит, аха атыхәтәаны изулакгыы исыпшааит хара хтәқәа ахыкәз. Хар рымазам, рыцсы тоуп макъаназгыы. Набжьоуаа ҳақкәынқәа иаша уахьынхало Алтықә иѡнафы икоуп. Иара Алтықә дахытцны, ихәыцқәа иманы, аеацъара дцахьеит.

Уақа ҳақкәынцәа зеггы збеит. Ицыхлымуа, рхапыцқәа аеґәа нарытцго, еилауатыруа, акала хысҳарак рнызымбаалеит. Нақынтәи иаақәаз, исзымдыркәозгыы ықан. Азѡыбжьбаа рыцкәынцәеи дарей иаша уахьынхало аҳаракыраґы иқартцаз ахыргәґәартаґы итәоуп иузмыркәацазо. Иагыманшәалоуп уақа, иагышәартазам. Аґа уахь игәагыны дунеихаангыы дызхалараны дыкәазам, амала ишәартоу хыхьынтәи ирыларыжькәо роуп. Убас ахәызқәа аҳаракырақәа рґы рґешаны итәоуп егыртгъы. Шьоуки Кындыґ аганахьала, шьоуки Аґара аназараґы, ѡадахькәа – Наа итацшуа. Уахьгы ишәартоуп, ашәанцәа акырынтә иақәыркхьазаап хыхь ихаланы Аґара рымехаркырц, аха ихармыжьеит ҳақкәынцәа, ишрылшоз ала ицхьадыркәґәеит ахимца иарганы. Кәыкәаа

рганахь алагыы ирыхьчоит. Абцъар зкым зеггы, рыцкәынцәа ирыдгыланы, ацхыраара рыртѡит. Аштаб – рхеидкыла Кәасацъ иѡнаґоуп иахьыкоу, напхгараґ аиѡит Хараз Ацанба. Уи наґ мацк инаскьагоуп, убракагыы сықан, срацәажәеит... Къахъыр акы игәы ишалаз мѡашьѡ акәын дышцәажәоз, ахәхәахәа

даакэыпсычхауан, ихы ааиртцысы-ааиртцысуан гэалак шимаз
наинырпшуа, аха уи закэыз макъаназы ицэыригомызт.

– Изшэасымхэахуеи, аидыслара гэгэатцэкъа рымазаарын...
еихаразак абри Кындыг аганахь ала. Аха ипхьарцеит, акаггы
рылдмыршеит... Ирхэыз ыкоуп, иршыыз ыкоуп. Абрака дтахеит
Кэеиза гэк лыцкэын затцэы. Иара убас азфыбжыатэи арпыс-
гэымшэакггы... Ишцеибашьуаз арыцхақәа!.. Хачкэынцэа
ирылдыршаз хэашыак уафы изатазом!.. Абцъарггы рцэыргеит,
ирткэазггы калейт...

– Хачкэынцэа гэккэа, шэакъ цынцала ирмыхьчар
амуа интагылеит хэпсадггыл!.. Рхы ақэырцозарггы,
иахьынзарылшо, хацэнымырха еибашьуеит... Сара
абырскак рылшап хэа сгэы иаанагомызт, хэычы мыждақәа!..
Иаархыргахьоузеи!.. Дарггы уажэшьта еиха-еиха
иашьцылахьазар акэхап... Умбои, инкылкэыр-аакылкэыруа,
инархыкэшо, инарзывасуа, аибашьышыаггы ртеит, абцъар
акышыаггы... Анцэа дырхылацшааит!.. – ихэеит Дыгэ,
дхьыдышышы, игэы нтаханы дахьтэаз. Дарбаныз ари
аамтазы згэы тынчыз!.. Рыфа иагын, рыцэа иагын, рхэыцрақәа
идыркарахьан...

– Аха, исымхэаз, сгэы иалоуггы шэасхэап... –
ихэан, Кяхьыр иватэақәаз днарызхьацшит, абарт ма
сышпарзеилымкаари, сзыкэшэаз аахтны инарасхэар,
наигэахэын. Убриакара ихьааганы дыкан, ицэырымгакэа
иаанижыыр, иааизхымгарашэа.

– Уи ахьыкалаз хара хтэқәа рфоуп... Сахьнеиз,
сызгэампхакэа, зыблақәа цархэны, исыхэапшкэазггы
калейт... Цъарнас-ица Тькэа, сшааибазтэкъа, ацэыкшапа
еипш ихы дыркэны, – Уажэраанзаггы уака шэзалоузеи...
шэзалымтцаузеи... икэышэхуазеи ампытцахалащцэа шэна-
рышыкхлахауа?.. – ихэан, инасфэирхыт, зеггы ишрахуауаз...
Сгэы инытцаххит сарггы. – Шэара шэахьыфуаз харггы
хазмышит... хайкэнашеит... харблакэеит акэымзар,
ишпахтахымыз алтра?.. Дарбаныз уи иазыпшыз?! – схэеит
сааибакны, сгэы дшасыз наисырдырит. – Уа шэызфэоу,
икашэтцэао аадыруеит хара!.. – инасфэирхыт, гешатарак

камтазакаа. – Иуазхэада уи ашыза уара?.. Мамзаргы ухы итүхэаау?.. Иуцаажэашыоузеи?.. Хапсы цэгьапсышыала еикхэрхан, хазрымпытыцүазар хэа уахгы-еынгы убри хазхэыцуеит... Икам-ианым умхэан, убриоуп сара иуасхэа!.. – снейцрашэеит. Ишпыкэу схэыцкэа ирыкэлоу абас дышсызныкэаз хэа сгэы снахапжэеит иара уаткэа. Ухэан-схэанума деилазгаз здырхуада, дпапашькны дсыжэлан, аха ачкэынцэа найкэбацны, днейкэыргэеит ирулакгы... Изхысхэаауа, абрака рыматц уа, арыжэтэ рыцыжэуа хрыдтэалоу цырышьоит. Урт хара ишахцэымгу, ишаабо ихакашэира ицэымыгхааит!..

– Аа, уара... нас уара!.. – иаацэеишьеит Таркан, иахаз гэампхара-казшьак натбаауа. – Иумбара, иумахара икоузеи!.. Уи зеггы зыхылыиаауа зуымдырхуеи?.. Аибашьра ицэырнамго акагы ыказам... ацэгьагы, абзиагы, ахэымгарагы...

– Хараатымитыша хазтымцуахтаеитакэымзар, икахцазеи цэгьарас?.. Абарт ахэымгакэа рахь ххы хархарызма?.. Хцэа иалоума, хжыы иалоума? Мамзаргы дарбану уи ашыза зхахы иаазгахыоу?.. – Кыахыр игэы неилатцэеит, идакэа неибарххейт, итыцны ицарашэа. Ихицсахьа ачааитанакит, даауымдырыртэ еипш. Иблакэа ацэаакыра нырхытцэалеит ибызбызуа.

– Исашэымхэои цэгьарас икастцаз?! Ускан сара адунеи икхэысхузеи?.. Изыстахузеи сынхарагы-сынтырагы?.. Гьамас исзамоузеи апстазаара?.. Бзык азэы итаимтакэа дыкам... Сара исхарам хэа икоузеи?.. Зегь еибарыфны ианцоз саргы сцарауаз!.. Аха хабицынцэ нкажыны, снахыгэгэаны сызцама?.. Сзымцазеит... исцэыцэгьахейт... иахзеипшымтэит... Насгы, ус иаармарианы, уалцыртэгы изыкалама?.. Хзымпыцашэаз хазрымпытымцуа... закэытэ цстазаароузеи арака ихамаз?.. Убри иазхэыцу?.. Мап, уи иазхэыцхуама?.. Иара мышкы ахала хнытцабгаргы хазгэалашэода, хазтахыда?.. – Кыахыр ифытымхэацэоз арбаныз... Дзыргэамцуаз, дзыруалуашоз дныштнакэыцэаан, икоу зеггы инархэацэон. Аказаара ааста акамзаара

еиҕишьон. Игәеибакра изышьақәкуамызт. Ахатдагы зны-зынла агәыпжәара данышьтнахлакь, акыраамтагы иеизеикәымкуа, иеизымкәжо данаргәамтуагы рацәазоуп. Уи аиааиразы даараза амч гәгәагы атахуп, мамзар ишакәым ушьапы уқәнакьаргы алшоит, уеузынмкылазакәа...

– Иухәо закәызеи, Кыахьырхеит... Уиакара угәы пуумжәан... газажәк акы ихәеит хәа угәатданза ишпануогои?... Арт ихәхақәо зегы харзыцкьо халагар, хашпакалои?... Хачмазышымхои, хайламгои!.. Убри акынтә ачхара атахуп... уи хьаас икаумтан... ас мацара ишпацари?... Хайлгахра хакоуп...

– Дыгә уи иеикажарц, иеиқәикирц днаиабжьеит. Уажәазы уахагы цсыхәа шамамыз ибон. Ас ҕытызәзәаала иацәажәаз ишизныкәатәыз, уи азгы аамта шыкалозгы дназирхәыцит. Уажәазы хымпада иатахын аеанкылара, аеыкажара, аеацәыхьчара. Хьаас икоу зегы зыртысуа агәыпжәара, абз баацсы аеацәыхтчатәын, аеацәыцхьактәын...

– Хара, ижәдыруеит, абарт агмыгкәа хрыхкьаны, жәохә мыш, азәгы димбазакәа, ицсны икҕажьыз хәхәшьаду, лыжырта хмоуа, уахь, дахьытацсыз аматуртаҕы дытаажит иааулакгы... Егы, зхала иаанхаз, ацсразы икәуу Машькәалагы лыцсы еикәхархеит... фатәык лызнаагартә икахцеит... Уаха хабацахьоу?... Икахцахьоузеи?... Итаку хайшызоуп, шыаҕак нахзыкамцо... Амалахазгы ашәарта хтагылоуп!..

Кыахьыр иааигәалашәеит уи аены иаарыхтыргаз ахынта-шынтаракәа, агәамтц-хамтцрақәа. Цасхәа иканатцозшәа, иара амшгы узаҕампшуа, еихәлакәаха-еихәлапашьны икан, ақәабаа-сабаа леиуан. Адәы узцәымгыло ачыхь аҕан. Еилакьатә ишьтаз асы узылсуамызт, ушьапы арцәаакуан. Тарканраа рахәшьаду дыцсны дцәытцажьиужьтеи шымчы-бжьа инареиханы иштцаузгы, лымпан изықәломызт. Уи рахаижьтеи икартцара иакәымшәо, рышны ионагыжьюан, ирзеипштәуамызт ишазнеитәыз. Атцыхәтәаны иргәаҕыт аштаб акынза анеира. Азин рыртәит уи атакәажә дыржырц. Шыцья асалдацәа нарыццаны идәықәыртәит уахь. Аштаҕы дахжуеит хәа иалаган, иамуит... иахьабалакь азы

ытчыжжуан. Нас, уаха ианамуза, аматуртафы дытджит даарманшәаланы... гәабанқәак налытцаны, хызақәак налықәыршәны. Ишқәактарыз, убас иқан атагылазашыа, лычкәынцәа, ахымца иафәагылаз, лцәуаратцәкба рмазеит. Ианаауаз, рхы ианақәйтха, убас изалымтцкәа иалахаз Машықәалагы дырбеит мазала инымфәахытцны. Уигы лыпсы мцацкәа аиарта дамадан. Рақхыаза илзымдырит урт зустцәаз, лыблақәа тырхаха дрыхәацшуан тәымуааз цышыа... Арақәагы рыфны кказа, акагы фәагылазамкәа идрыцкәахән, ицәдырхәхән. Илфоз лымамызт, илжәуаз лымамызт. Ицәоушыарын уажәраанзагы лыпсы ахытәкыкәаз. Рца тадырцәхән, ацш тыган ианыргоз акәхарын, аштафә рмашына тахан, Машықәала лгәабанқәа лбааганы, иатцәжыны итырган, агәабанқәа баазажжыраза ахәынцәа илакәахан. Лыжә еимгәагы аца агрыхны, уақа ацаа икажыыз илажыын еиқәыпсы, аматурта уахынадгылозтцәкба.

...Машықәала лхәы ааргон абна рәатаны, азәгы рхы идмырбакәа. Аха енак ирызмырманшәалакәа иафәшәан, акыр идыргәамтцит, акыр идыргәакит, рыпсахы рфәартцит, аха ирымшыкәа еиқәхеит...

– Цәгыара хәа акымзаракгы удхамбалацт, дад, хара... Изақәызеи рхы итәшәақәо?.. Уиақара ифырхацәазар, халрымгоз уажәраанзагы ус зхәо, арақа хаштахаз рзымдыруази?.. Усқәацәагы ирдыруан!.. Аиаша шәасхәап, иатәасымшыеит уи ацкәын ифытцкәаз!.. Изақәызеи дытцкәацо дызфәқәо?.. – Дыгә иеаахиршәааит. Ааигәа димазтгы илымха атафәа бзиаитәрын, аха иабақәо, иааигәара дыкәамызт...

– Уи сычхаит сара... ишумчхара иқәузеи?.. Абра хтәаны, хаибга-хаизфәада хәаңкәа хәхычәшәа ргәы иаанагахуеит... Хәаңкәа хара иахзыхычәа... кыр халшазәа уи афны хара имчыдахаз?.. Хәацсы тахеит, убриоуп, уаха акымзаракгы... – Кыхыыр игәеибакра, егәа ицәытәихәәфәирц ақәикызаргы, илыжжуан... Илагырызқәа нхәкәкәалеит. Уимоу, акыжыхәа инеимаитәарц акагы игмызт. Ахатца ачхара шааирцшуа еипш, данахнацаауагы калалоит, мамзаргы игәы еиқәхәаланы ианихәәфәуагы.

– Нас уззыршытыз азыхэан еибышэхэазеи, Кыахьыр?.. Шэзеицэажэама?.. – Дыгэ уажэы азтцаара хадахьы инииаигеит рцэажэара. Зегьы-зегьы зызкыз, ажэабжь ахыкэцэкэыз абрака акэын, азэлымхарагы наитэит.

– Хаицэажэеит уахь иааулакгы, хшеибаркаауаз... Уатэы, асаат жэаа рзы, ахэаа уахьынхытца, анышэынтракэа рэы еикэсыршэароуп аицэажэаразы абарт рхатарнаки хара хтэкэа рхатарнакцэеи... Урт икэдыргылакэо азтцааракэа ирхамытгылар, изымеицэажэаргы калоит... Хара хтэкэа ирткэаз шыца итакны ирымоуп. Агыруакгы абна дшылаз дыркын, дкыдэахэаланы ихэапшуеит... Иаргы оумашэаткэа деибытоуп...ипатцакэагагаза,абжьобжьыксахьаитаны,иблакэа ажэабагы еипш еихакэыскэысуа. – Сара сеибашьзомызт... сара ус абна сылан, – ихэахит. Ианбыкэыз агыруа амц аниимхэахьаз!.. Амцхэареи агыруеи нацънатэ аахысгы еицуп иузейкэымтхазо. Шака маанарыла деибаркузеи!.. Хык ашэанцэагы шыны убрака ицэытажыуп, ачарзыртагы, рыфшы ашэшэыхэа иго, рыцкэа хырцаца... Уртгы рацъал абрахь иаанамгеи!.. Убри аены, ианрыкэлаз, тоумышыаа иршыкэазгы ыкоуп. Уахьгы аиэахысракэа цон. Хара хтэкэа иртахуп урт ирымпыхьашэахьоу, итакны ирымоу хаибашьцэа рэыхра, реитныцсахлара... Ишыкоу жэдыруама уажэы?.. Ацси-ацси еитнырыцсахлоит, абзеи-абзеи еитнырыцсахлоит...

Абза дышыны дудыргаларгы алшоит... убрака ишэартоуп. Арт рыгэра хэгоу игааит! Аитныцсахларакэа мэааигеит агыцынхацэа ркынтэи Мурман хэа азэы, мацасшык, акырынтэ дыжэбахьазаргы калап ачаракэа рэы. Ианхэагы дапсыуоуп... Аха сара уахь уаха сыкэлараны сыкэзам, абыржэык сзалтгэышыар... Истахым сара уахь ацара... Сыршыуазаргы, абрака сыршыааит!.. – ихэеит Кыахьыр, дэагыланы амца ацхаррахь иэынахо. Днеины, ауацак азааигэарагы, акэардэ дныкэтэеит, ихы кны.

– Абыржэы, знызатэык уцароуп... Нас, иамузар, сара сдэыкэлап... хэцкэынцэагы снаряцэажэап... избап, исахап... Умцар, ишакэым ихазныкэаргы алшоит, изцэурпхашьои!?.. – ихэеит Таркан.

Ашәара иҗагылаз ршәара рхымҗсаацызт. Есены акака нарыҗгылон, ргәы нтарзызаауа.

– Сара сзыхәан акыр узраҳәазар?.. Мамзарггы Ткәарчалҗа адырра җартартә еипш?.. – Мзаут убри дназцааит. Җаххыыр уахь дандәықәитдоз инапы ианитцахьан дахьнеиуаз деитеихәартә, нас уантәи наҗ адырра җартартә.

– Уара узбахә раҳахьейт... уҗыхра иашьтоуп, ирзырманшәалозар... Ухәыцқәа, уҗаацәара ианраҳа, даараза ихьааргазаап... Уртггы ашьтоуп җсыхәак хзыҗатдозар хәа...

– Җаххыыр, Мзаут деиқәхәыцраха дахьтәаз, игәы ааирҗәандейт, игәы ааирҗәгәейт...

Мзаут, иҗсы изалымхуа, дызҗәытхахаз ихәыцқәей иҗшәмей азәазәала ибла иныхгылейт дрызхьаауа. Урт имбеижьтәи шаҗа хәыцра, шаҗа гәырҗа дҗагыргылахьааз!.. Еихҗа-еипҗаны иахьыҗалаз, абҗьааҗны еипшымкәа, гәтынчрак инаҗомызт, ианааигәалашәалакь, уажәы-уажәы ахәхәхәа дынцәытқәыҗсычхауан...

Җыхәаҗцәарак змазамыз рыгәтыхақәа еихә-еихә рыҗедыртәулауан. Рхьаақәа, ирызхымгартә еипш, рыҗедырхьантан, рҗейтдәдырҗәгәон. Зны-зынла игга-ггаза, ирхәо иақәымшәо, хәыцра җылхатрақәак интаргалон. Уи збоз Җарҗан ахьышәтхәа дҗатҗканы, – Хәи, абааҗсы, ишәыхьзей?... Шәәашәымҗазароуп!.. Ас мацара ишҗацари?.. Аамҗак шҗаҗамлари?.. Аҗьма имҗсыша амаҗә азылаҗәуейт, рхәойт, ишәмаҳахьей?.. Аҗсуаа хәҗсадгьыл ус хәузықәцазом... убриггы жәдыруаз!.. – нараихәон. – Ақьртцәа рыҗсра абра иҗартҗойт, убриоуп сгәы иаанаго!.. Иахцәыхьантоуп, аха агәҗахьратәҗкәгы аҗахзам!.. – ргәы ааирҗәгәон Җарҗан. Нас, рыҗсы алейвиҗарц, аҗәабжык ныбҗааигалон, рхьаақәа хызҗышаз. Ашьа дышцахьаз, дышҗалахьаз, ишиқәхәлаз, иширшаз, дшеиқәхаз атәы аацәыригон. Амшәи иарей реиҗәхәара дшацәцаз, дшацәынхаз азаарыгза анигәалаиршәоз, дарггы рыблақәа тырхаха ихәаҗшуан, абри убасҗан иҗсы злейқәхәзей, излаигәаҗызей ацаҗа даҗатәаны, дымшәазакәа, дмыцәазакәа ахгара хәа. Дшәазарггы, иара дымшәазазшәа ихы ааирҗшыуан. Аамҗала ақәзарггы җсейвиҗарак нариҗон, ишырхәо еипш,

зны ирччон, зны иртдэуон, ргэы икычуан иршанханы. Уаха излархаирштрыз, излархыргашаз дачаагы дакәшәомызт...

...Егъа рыцхара, егъа гәнахара канатоит аибашьра!.. Ианбыкәыз бзиарак анахәылиаахьаз!.. Аибашьра еитазкәәкәо, аибашьра зырцыхцыхуа, зегь рацхьазаггы иныкнаханы рыцсы рхыхтәуп... Урт ргәымхаракәа ирыхкьаны шакафы рыцстазаара иалцуада, акагь рхаразамкәа... Шакафы анацәа ашәеикәатцәа нарышәнатдозеи!.. Цыхәапцәара змам арыцхаракәа нахылҗаауеит, дунеихаанггы иухамыштзо... Ақарахьымзақәа ишытәаа-цәаауа, игәыҗкаагаха рхы нақәырцоит рыцсадгыл... Ажәлар неиҗазыжьуа рхы налдыршәшәахуеит атыхәтәаны. Ускан гәнахарыла итахаз ррыцхара шрыгтрагәоу, дунеихаанггы ишзатымтцау, гәтынчрак шырнамто рхахьы иааргазахуам... Агәнаха гәнахауп иахьуалакггы, уи изацәцараны иказам дунеихаанггы...

...Аитныцсахларақәа анымәапыргоз Мзаут уаанзаггы ибахьан. Ускан дара ахьынхоз ахәааҗы иакәшәеит ацсцәа реитныцсахлара... Мзаутрааггы уа инарган икан ацхырааразы.

Уи аены, уафы ишиимбац ала, ауаа рацәан ахәааҗы. Зыхшара ирышьтази, зыцсцәа җызхуази еилауатыруа, еилагәжәажәо оуман икартоз, рышьтыбжь уқәнаргыломызт иахьейбарыхәхәоз... Тракторла иааганы, уака игылаз амашьына инақәырцеит... рыҗқәа хьатәины, рыбақәа таҗаҗа ацсцәа... ашьа, ахәынцәа – ирыхьтатам хәа икоузеи... Азәы ихацламхәа амхуп, азәы ишьапы җжәоуп, азәы инапы җахтәоуп, ихаҗсахьа узеилмырго еидыргәагәаланы еихаҗахәоуп... Иагьшәартан ацсцәа анеитнырыцсахуаз, ианалыргоз, рааигәара азәгы дшынармышьтуазггы... Ари збаны иззымычхауаз рыгәра уафы изгомызт, угәхьаа мқзақәа, ақәкәахәа инаужәырцарггы калон... Атәуара-ахьра, алаҗырз катәара... Дхатцазарггы, дыпхәысзарггы агәыгәҗәа изтамзар, деиланагарггы каларын... Ихақәшәира иқәшәира иибаша!.. Арт заштә интаргалоггы, шака рыцхара, шака лаҗырзы, шака насыпдара нарзыкәалараны икоузеи?! Инархамцәои, инархамбои!.. Ари еицәоу иарбану адунеиаҗ ирпеицшхараны икоу?! Абри азыхәан акәызма изыраазоз,

изрыхзызауаз рыххара ирзымбоз рыхшара насыпдақәа, рыхшара гәәкцәгәә!.. Урт зыхшаз анацәа рыцхәә инарзыкалазеи, инарцеипшхазеи?! Абри афызәа рымбакәа ипсыр ирыбаргәыз, ҫанатимцози!.. Зыхшара зымпыхәшәаз, уахь иблызаргғы, ргәы зларкажоз, рылағырз зқәыртәашаз, изхәәпшышаз рыман, аха ирыцхәаз, рыблабарак рмоузакәа инабжәызыз ракәын... Ишқанарыпсыхәоу урт арыцхәә... наунагза зыгәкәа нтачачаз, лахьейтцыхрак уаха избараны икамыз!.. Шака рыцхара, шака гәырәә!..

Мзаут абарт зегғы ибахьан, абарт зегғы дрылапшхьан. Ацтазаара ашка гәәхәарак изташаз акагғы ибомызт абри ашътахь. Зыпсцәа згоз, акәкәәхәа ихысуа, уажәы-уажәы ибла иныхылон... Ацтазаара шыпхастахаз, акагғы иапсазамкәа ишыкалаз лабәаба дынзаанарпшылеит игәы ҫызкаауаз, хатала дызланарпшыз аибашьра хтысқәа, рыцхашьарак злазамыз...

...Ҫапхәа, Кяххыр данбаауеи хәа, иахьнаргаз ахәааҫы ипшын Мзаути Таркани, рыфа ыкамкәа, рыжә ыкамкәа, игәәкха, атцаа инахацало, ахьта цәйтцәы нарызгәсуа, иқыҫь-қыҫуа. Шәы-блакы дара ирзыпшын, иахьрыхәәпшуаз инкылблаауа, зегь зхароу дара ракәызшәа, ргәәг иаршаҫь-шаҫьо, иамыртынчуа...

Аицәажәара амҫапгаразы Мурман хәа изышьтәзи Кяххыри ахәаа иахыганы иахьдәықәырцаз макъаназы ихнымхәыцызт. Урт раара иахыццакуазгғы рацәәҫзан арака ирзыпшны игылақәаз.

Кяххыри Мурмани аицәажәара аҫынтәи ихынхәит амш акыр илеихьан еипш. Ргәалакарақәагғы шееимыз рҫапшыларақәа ирнубаалон уахьынарҫапшуаз. Рлактақәа цыршәааны, ишутаху узрацәажәомызт. Иаразнак ирзыпшны игылаз инарыгәтыларкит. Ирахар ртахын реицәажәара шымҫапысыз, ишеицәажәаз, аха уи зегғы дара иразхәодаз... Дара зыхгәәкуаз – иахькылеибагаз, иазышьтырхыз, ибжәызызи итахази рызбахә аилкаара акәын. Кяххыр иреиҳәеит инапы ианырцаз шымҫапигаз, иртәз рыхьзқәеи рыжәләқәеи зныз рыпшааразы ишрыдыркылаз, уртиахьынзарылшоапшаарақәа шымҫапырго, нас урт ртып ишаақәырцалакь, ҫымш-хымш

рыфнытқала айтнытсахларақәағы шықало... Уақа избахә
хәан итаһаз, ажәван иалаблыз, рытқашыарыда аңсуа қытқаә
абомбақәа рылазыжыуаз аңырфы, изакәызаалак икәырцәахак
иадамхарғыы қыара ирзытшаауазар хәа.

Ақыраамтағыы доурышытуамызт Кыахыыр дыхтакны
иазцаакәоз. Абарт зегыы знапы ианытқәкыоу Мурман иоуп,
сара сымқаағашуп ихәеит, аха игәакуаз идхәатцаланы
дызрымпытытуамызт, атагылазаашыа шықаз иаахтны
инарамхәакәа...

Амшеимкыара иакәымшәаз

...–Хәтстазаара бзиан хәа шәгәы иаанагома?... Иабатәи
тстазаараз ихәмаз?... Иахфоз ыкамызт, иаажәуаз ыкамызт,
хрытцахәха... Ашәыр, аутратых анықаз ихабаргәыз!.. Ихтәаз,
ақалакы иалтцыз рыккаарақәа, рынхартәкәа хнартаңшуан
ихампыхыашәарызеи хәа. Ача абакахыз!.. Икәлазаргыы хара
ихәзтаһуадаз... имтцааны дара ирымгози!.. – кыфаншытахы
акәын. Иахыа аңсахрақәа калоз қыышыа, Акәантәи иааз
аңхәыс ахәаа дзахымсыкәа данаанха, Кыахыыр дрытқашыаны
ашнықа дааиган, уажәы амца аңхаррағыы дтәаны ацәажәара
дағын. Нақ диасыр лтахын, лахәшыа цсуак димазаарын,
аха дзыманшәаламхеит. Ирзымдыруаз, ирмахациз Акәа
атагылазаашыа иазфлымхан. Иаалхәоз акы рафрыжыуамызт.
Лара амца аңхарра анлылс, лгәы тыгыгыа драцәажәон. –
Атыхәтәаны, рмилаҗиениуамгыы, рыбақәа тдырхәны, ишакәым
ихәхәаңшуа, ишакәым ихәзныкәо иалагеит. Хакны харгон,
хаурышытуамызт, аңсуаа абанхои, иабашноу хәа ихәзцаауан.
Хашын дуқәа еигрыкка, аңша хышәашә нарфәшәышәуа,
хгарта змамкәа иаанхаз рымчыдарахаз азәгыы дубомызт,
азәгыы дахымызт. Уртгыы рхытхыазара еихә-еихә имачхон.
Ашын дуззақәа рғыы азәы-шыца ракәын иубазоз, ирытцахәха,
иршәымкәа-ирхамкәа... Дара ракәзар, ишакы-шакыо ақалакы
иалан, алакыалақәа реипш. Ақәылара, архәра иағын... Зны
аңсуаа рыфнқәа, руадақәа дырхәуан, нас егыртгыы нап

наҳаларкит. Хықәкыс убри акәзан ирымазас. Иаабаргыи
ихалшагәышыоз!.. Аңхәыс дбаны илеифсуамызт... Аиеи,
сара аиаша шәасхәоит... Ихабаргәыз хайхабыра анықаз...
ҳара иаадыруз, ҳара ҳаилызкаауаз!.. Зегь җамамыз!..
Уажәы ишқакартцеи?.. Ажәак узхәома, уахырымшыаауеи!..
Рыҗхарыззала... узырғагылома?... Уахынла игәыртзызаагаха,
иааузхымгартә алашыцара нахатәоит ақалақь... азәгы
адәахыи дыздәылцуам игәагыны... – лцәажәара аанылкылан
днарылацшит. Уахылыхәацшуаз макъаназгыи ахаарацәа
лнубаалон, аха ишлықәнагаз деилахәамызт. Илхылгаз
ахәара шылцәуадафыз җашьомызт. Данықәыпсычхауаз
лыпсыңеивгара акы иархьантон, акы еихәланашьуан.
Аҗаастарақәа дызланарцшуаз ахәра еипш илхьаауан. – Дара
ртәкәагыи агәафра цәгьатцәкьа итадыргылеит. Изықәымцуаз
ахьта иаго ианалага, ақалақь зырцшзоз атцла хазынахәқәа
хырқааны рхы иадырхәон. Ицәыфәажәхеит, узаҗамцшуа,
иузымдыруа икалеит... ицқьакәакәараза, иңшзакәакәараза
ихамаз ҳақалақь. Иааз агәымхақәа рказшьа, рыламыс,
рыңштәы нахадырцеит... Мышкызны хәзилгагәышьар,
ижәбахра шәыкоуп уи иазааргаз, изтадыргылаз. Ес-җены,
ҳалагырзқәа хакәкәало, хгәы хантацәуон... – уажәык лгәы
ааңшқахазан, дқьыпшәыпыр цәгьа илымбо даакәлеит, аха
лхапыцқәа неихалырғәгәан, лҗааикәылхәалеит.

– Ирхәоз аңсуаа рзыхәан, уақа, бахыықаз?.. Урт ара
ирцынцым, ашьхантәи илбааит, рымхәазози?... Ишырхәалац
еипш, егьа еикәдырҗәеоит ҳадгьыл җамаркырц, хтоурых
дырхәанчарц... – Кьахьыр уи дналацәажәеит, итагь иахарц
иҗахны, игәы җзырхәыцәауаз рыхәымгарақәа наигәаларшәо.
Иара уазхәыцыргыи, иарбаныз иааитцарымкәакәацыз
аңсуаа ирызкны, цатцгәык змазамкәа урт идырҗеиоз, урт
еиларкәахауаз, еиладырфынтуаз... Изылабааз ашаха еипш,
еихәеиха иңыттон, еиха-еиха еилыфруан урт рхықәкы... Уи
ззеилымкаауаз, иззымдыруаз дызустадаз?..

– Ирхәахуаз?... Ғеи рхәахуама ант ахәымгақәа!.. Аңсуаа
уаха арахь иаахашьтуам... иахьыртаху ицааит... урт роуп
икалаз зегьы зхароу... урт сепаратистцәоуп... амилац

еилырхуеит... атыпқәа зеггы дара иааныркылеит, егырт
рыткаркәахарц иаеуп азаарыгза ирымхәоз иҕааз!.. Ргазетқәа,
ртелевизорқәа баапсрамзар бзиарак нарфәытшәомызт.
Ацәымығхара узташаз, ацәымығхара узцәырызгашаз
рыла акәын рдырратарақәа шеифыркаауаз. Рхатәы
еихабыра алырхит, рхатәы амчра апырцеит... иртахыз
атыпқәа ааныркылан, инархабабаны инархатәеит, рымқан
узықәымлазо. Дара ирышьашәалаз, уаанза ҳатыр змазамыз,
цсуа мтақьақьащәақәакгы нарыдырхалеит, ацсуаи ҳареи
абасоуп аус шаауа ҳәа рхәарц, рхы алафырхырц... – илхәоз
шақа ыказ ақарагы, илзымхәозгы рацәан. Лгәы лзырхықәоз
лзытәахуамызт... Дызлапшыз, илбаз дшыақәнақьахьан,
илзыхәаеуамызт.

– Ҳара ацсуаа ахақәитра азыхәан ҳахықәцо цәгыс
ҳқартцеит, аха дара егырт амилатгы ишқарзыказ?.. Изыр-
зааигәахозма, израцәажәозма гәытыгыгәаала, ирзааигәахартә,
ирызхәапшыртә еипш?.. – Мзаут, уи лцәажәашьа злақаз ала,
кәышк шлакәыз ихшығ назцан, итагы уағ дзырхәыцшаз,
игәы цызкашаз хшығцарақәак налызцәыригеит
днарылацәажәарц.

– Сара иахьынзаздыруа, аурысцәагы, егырт
амилатгы рымқан иқәрыжьломызт... Уртгы ирықәыгәгәон,
ирықәымчуан... Арақа иалышәхуазеи, ари ақыртуа
идгыл ауп, шәцаны шәыпсадгыл ағы шәынхала рхәон...
итацәыз афынқәа рғы ашәанцәа, ақыртцәа, агырцәа
ааганы ирығнарцон, абрақа шәынхароуп, абри адгылгы
шәыхчароуп ҳәа нарыдцаны. Рхы тырқьахьан уеизгы, ус
акәыз цыыршыон даргы...

– Имшәазози абас анықартоз?.. – Мзаут зеилкаара
дашьтаз дазымтаакәа иаанижьуамызт.

– Ишқамшәоз... имшәакәа... Уахашаанза хысран изғезаз.
Неишымсрада зеггы абцар наддыркит, ҳақалақь ҳахычароуп,
ацсуаа арахь ианахцәалалагы, ҳара хтәы ҳәа егьқалом,
ҳақәымтыр ада цсыхәа ҳамамкәа хантадыргылоит ҳәа
инарыдырцалон... – уи ақхәыс лхатәы ҳәа егыцәырилгомызт
макьаназы. Даргәақьан, даршоукхьан илахахьаз. Деибганы

дахьалцыз деигәйрғаны драцәажәон илыдтәалаз. Ас гәйртынч дымцәажәеижътеи шақа цуаз!.. Аракаҕы ишәартан, аха уи азәҕы ихахы иааниуамызт макыаназы.

– Иумбара-иумахара икоузеи!.. Аңсуаа рықалақь ырыхчахуеит дара!.. Ант аңынышқәа, ирымхәыцуа хәа икоузеи адунеи ағы!.. Уағы иахәхәоума ас... аңсуаа рҕының, рықалақь ампытахалащәа ырыхчахуа!.. Зегь дара роуп, уи рымпытырҕьахуеит... нас иабаци дара?.. Рхы абаржуеи?.. Ианбанзарыхычои?.. Уи схәеит хәа, рыцсадгыл ыҕами, рыцсадгыл ах имцои... ишааз еицш!.. – Тарқан днакәгәамтит уи илхәаз. Игәаңхомызт ампытахалащәа имҕапыргоз аламысдарақәа. Дунеихаангы аңсуаа уи шранармыжыуаз иахәзымхәыцуаз деибанаркуан.

– Ишәасымхәои нас икалақәазгы... Уахык... уахык аума, уи шақантә, аңсуаа хәқәлоит хәа рылартан, зегы еицхытта, еижәыланы ащнатқақәа, аңытдлашьцарақәа ирцәытдаланы рҕыртәахит ишәаҕыны. Шыоуы, хықәтцуазар хәа амҕақәа ирнылеит, рыпси-рыпси еихымзо... егы, ианхәқәлатәҕьоз, уи атәы ахәара цәҕоуп... Дара аргы егыргызамызт ақалақь ахата аанрыжыртц... Уи ианакәыз жәдыруоу?.. Мартаз, аңсуаа ақалақь ахы иакәитәхтәуеит хәа ианажәлаз... Ускан иказ шәымбеит шәара!.. Рабцар кажыны, еибарыҕны ицарт егыргызамызт. Ачеченцәа, акабардақәа, адыгаа, аңсуаа... рееибаркны ақалақь иалалеит анырхәа, еиланагазеит... Хәгәнаха зықәшәаша, мацк акәын ыргыз убақан... Зегы хҕы хытхытуа хәрзыцшын, знык ақалақь изалаландаз хәа... Ахысра хәа итартаз, уи уағы иааңыишыарын... хара хәытәахны ххәытатәан хәынаңхыакшәа... Убри ашәтахь дара, аибашыра иалахәымыз, ара хара егыраан хәказаргы, цстазаара хартараны иказам, рхәан, ишзахәоз ақалақь иалцны ацара иалагеит...

– Хәгәнаха зықәшәаша... изыманшәаламхеит, бымбои!... Аманшәалахара иаҕыкуп, иагыҕбоуп... Сара сгәы убас икоуп – убасқан ирзымгазаргы, аеазны иргоит... мҕашыагы рымазам... Изахьзузеи аңсуаа рахтнықалақь рымпыцкыны?.. Уи калашыа амоума?.. Тынч иахзеикәырхозар хәа ианрыжыз,

дара ахабабаны ирkit, ирахтoм, арахь иалахажьлом хэа...
– Мзаут агэыгра иман рықалақь рғағыршыаауазаргы ишдырхынхэуаз. Ацсны еикэшаны қалашья амамыт. Знык ақалақь рызгар, Ацсны алахьынтда наунагза ишызбахоз агэра игон. Арсынтэи абжьуаа зыманшэалахар, нақсынтэи егырт ргеибаркны рғаархар... аусқэа уағы ишиимбац ала идырманшэалон... Ацсуаа рыр, егыа имацзаргы, агэыгра уағы иртон шытахьқа ишхьамтцуаз!.. Уи ағыза ртоурых ағы иамхэазацыт...

– Уи рымпытырқыит... уи агэра аагоит қаргы... Урт еибашьцэазам... урт зышытоу қычроуп... малырхароуп... – лхэеит ларгы, ииашатқыаны ус ишыкоу агэра надырхатцо...
– Аибашьы иашатқыа ас ихы мғацгом, арт рхы шымғадырго еицш, – нацылцеит.

– Ибзиоуп, Мариа Анастас-ицха... уи аганахьала ибхэаз еилақхаит. Уаха ихабхэозеи иғыцу хэа?.. – Мзаут зегь акакала еиликар итахын... Ақалақы иареи еикэйтханы икалеижьтеи изакэызаалақь ажэабжык уантэи ишитахыз имахацыт. Уи даараза хьаас иман, зны-зынла изхымго ақынза днаагон, деиланархэон, деиланаргыжьюан, ицсы иғанатон...

– Уаха ишэасхэахуеи?.. Ателевизор ақны, арадио ақны – шэқыта ишақэлаз, иахьынзааныркылаз иалацэажэон. Рпозициақэа еиха-еиха ишдыртбаауа, ишдыргэғэо, иаанхаз атыпқаагы иаарласны ишрымпытархало азаарыгза иарбаныз изламцэажэоз. Насгы, абрака иказ шэкэығмыкгы, Мзаут Ацанба хэа азэы, рыштаб ақны днеины аполитикатэ хыцэахырта, хыпхьакырта дахэазаап, ианақэлаз адырғаенытқыа. Уи инейтхыны иалацэажэон... асенсация алақартон... Насгы ғаажэижаба тзы убасқан дара рахь ииасзаап... – ари узырхэыцшаз хтысын. Ицьюшьаша, мци-цабырги неикэыргеаены, уаанза ишықарталац еицш, рыжелар иахьрылартцоз акэын.

– Аа, уара!.. Иумахара икоузеи?! Аенышыбжьон, рыблақэа шаапшуа, икатэаны иноурыжьюеит руаажелар!..
– иааңеишыеит Тарқан иахаз. – Шақа мцыла еибаркузеи

ринформациакәа зеггы!.. Еикәыреәеаны ирылартақәо
убарауазеи!.. Хашәкәыѡѡгы аполитикатә хытәахырта
дахәазшәа ирхәогы башоуп, арака дыкоуп, цьаргы
дымцазацт... ѡажәижәаба тзы хәа ирхәогы мцуп... Х-тзык
хауп иказоу, хзалымтыкәа абрака хтахеит акәымзар... –
Таркан иеааикәирпатеит, зыгәра изымгашаз аниаха, ихы
ртысуа, ас мыцхәашәа уаѡы ибахьоума хәа аанарго.

Мзаут аеыпхәа амца наихкьеит. Ицәа даатанарзызеит
иахәз. Иара аполитикатә хытәахырта дахәазшәа игәарартаз
днеицранарсит акыпыхәа. Оумашәа иубаша, ипсадгыл аѡы
дшыкоу... ирымхәыцуа хәа икоузеи арт ацнышкәа!..

– Иуахама, Мзаут?.. – Таркан Мзаут днаизхәапшит.

– Исахаит... – ихы ааиртысы-ааиртысит Мзаут. – Урт уи
еипш егьархәоит, егьарызбоит...

Апхәыс Мзаут днеиѡапшит, гәѡарас дкацаны. Аха
Мзаут дыдраргамар ртахымызт акнытә, уи избәхә уаха
иаламцәажеит.

...– Атцыхәтәаны, уаха санзамыхәаза, атакәажә леипш
мәтәажәкәак насхасырпан, амѡа сыкәлеит абрахь, сахәшәа
лахь сызцозар хәа. Акәантәи шыпыла мацара, амѡа ианыз
сыҗерыларѡашәаны саауан... Азәгы дысмазцаазеит, азәгы
сааниимкылазеит... – лажәабжь даалгеит Мариа Анастас-
ипха. Азныказы иаатынчрахеит иахьеидтәалаз, ирхәоз
нарымтәазшәа. Уи дызлацәажәози илхылгази рызхәыцра
иамеханакын, инталаха изалцуамызт. Уи лхәаа даргы
ирхәаахеит...

– Бара быпхәысын... Ахәса еиха ирzymариоуп амѡа
анылара... рацәак ирышьклампшуазар акәхап... – ихәеит
Таркан, иеаартаташәа дналыхәапшын.

– Хәарас иатахузеи... ахацәа ус изрыцәцом... иахьабалакь
иангылоуп, игәартоит... иакәым иакәдыршәоит, иакәым ала
ирызныкәоит... – ниаталкит лара. Уи еилкааз усын...

Ауха акыраамтагы имышталәазакәа еицәажәон.
Рыгәтыхақәа цыхәапцәара рымамызт, еикәтәомызт...
Ахысбыжькәа атц лашьцара иналыѡуан...

Ахацеибага – Хацакьяф

Адәахы асы шлеиц илеиуан, иахеижьтеи еиҳа-еиҳа иацнатон. ахәыцкәа аҗенцьыр икылцшны адәахы ицшуан. Ас асы анлеиуаз ианакәызаалакгы гәахәарак, гәеизхарак рнатон, рыба хәыцкәа нтгәыргәауа. Ускан, уажә еицш, затә аҗны иҗнамгыларыз, еибарыҗны асы инылеибарбыл-гьон, инылеибаркәымпылуан, акагь хьаас ирымазамкәа, иҗыкапшьаа-җыкапшьааза... Уажәы ускантәи ргәыргәара, ргәышьтыхра, уаҳа хнырхәышьа амазамкәа, инарымпытцпраа ицазшәа акәын ишахәапшуаз, рыбақәа кыдхаланы адәахы ицшуа аҗенцьыр иахьадгылаз.

– Арахь шәадт, арахь!.. Уа шәзадгылоузеи, икоу шәымбазои?.. Азәы шәгәаитаргы апкаф аашәхиргоит!.. Урт арыцхашьара злоу уау цышшәымшьааит... иаапкны аҳабла иалоуп шәымбазои... ахәыцкәагы ргәхьаа ркым, адущәагы ргәхьаа ркым, зегь харшыырц ргәы иҗоуп... аҗнышкәа!.. – Дыгә ихы доахан, иҗынхьырнааны днарыкәымчит ахәыцкәа, деихәлассы, илаба аҗәхәа иныҗәхышьуа дахьтәаз. Арака имаҗаҗәагы ыкан, Кыахьыр ихәыцкәагы.

Уи иахьак ихәыцрақәа убриакара ихьантан, дахьныҗәатәаз уаҳа дагымгылацызт. Аибашьра мышь-җаҗәгьа изтанаргылаз, ирызцәырнагаз ахьаақәа хызешаз, ицхьыркәкәашаз макьаназы акгы ибомызт. Амшқәагы еихәлашьшы, еилгарак рымазамкәа, атцхқәагы уаҗы иааизхымгартә еицш ихьантан.

– Ишәмаҳазеи, бара, иихәаз?.. Шәадымтцуеи арахь!.. Ижәбазеи иара уака, шәнадгьалартә еицш?! – Кыахьыр ицхәыс Арда лыпхаҗәа днарыкәымчит, дҗацхәханы рышка инеихгауа. – Уаҗы иихәо шәаҳауам шәаргы!.. – даагәамтц-хамтцит, акырзза лгәы кыдгыланы дшыкоу мҗашьо. Дарбаныз изыцрамсыз ари аибашьра хамыштыхә, дарбаныз азиас аҗаф шыҗнашәауа еицш иҗнамшәаацыз!.. Акырза еиҗанакхьан рказшьақәа, рхымҗапгашьақәа...

Ахәыцқәа ааин, амца ахьейкәыз аңхаррафы, ркәардәкәа иаарыханы, рәадырғәғәала инатәеит, гәалақарак рымазамкәа...

– Иабаргарыз абарт иахьа?.. Ирзыртыхыз?.. Ирылархузеи абри афыз амышха?.. – Дыгә ицхәыс Хақтина, лшәал касы лхарқаны, лхы-лфы цага ааңшуа дахьтәаз, даацәажәеит, лгәы итцхоз дшамыртынчуаз лнырқшуа. Иахьа ашъыжь индәылганы иргаз уажәраанзагы иахьыкамыз дартынчуамызт. Данымцәажәозгы убарт ракәын хәыцыртас илымаз. Лыцкәын Кәатат ихабарк ахьыкамыз – уи зынзаск лшәа лыланарбахьан, лыңсы фәнакаахьан, деихәланагәахьан, аха артгы ас индәылганы иахьыргаз гәтынчымрак лызнарцысуан, лыңсы налылышәшәаны, ллахатц аргыжьыртә ақынза дынтанаргылон, даруалуашон, аха иахылхәаарыз дақәшәомызт. Зшәаққәа харшаланы ирхылаңшқәозгы, иргәыталах здырхуада, ирхаштызшәа, иахьак рыхабаргы ықазамызт, абжәааңны Кьахьыр ифны индәылшәаны ашәи-тышәи ишынармышьтуазгы...

– Иабаргахуаз... ңара табиакәак ддыржуазар акәхап, арт тқәацәоуп, уаха ирылаххраны икоузеи хәа инарықәкаауа... Узытқәаз ииңаху улаимыззои!.. – Дыгә еергьхәа иңсы нтқаауа, арт амшқәа ихигахьоу акыр имч штцыршәаахьоу мфашьо, хрыжь-хрыжь даацәажәеит, Хақтина ихы налықәкны, иеаардадашәа.

– Аус руртә еиңш икоума, реихдакәа инарыхкьашо... ңара машәырк рмышьуандаз... заалымдарак иақәдмыршәондаз!.. Закәытә аамтацәгыоузеи зкыркы ҳкылахаз!.. Ҳхәыцқәагы ҳаргы ҳәгәнаха рзымгааит ҳара абри афыз ҳантазыргылаз!.. – Хақтина лгәынамзара хыжжуан, лгәынқра еиқәыртәашьак амамызт, уажәы-уажәы лееиталкуан, лееихалырқсуан узылфамңшзо. Нас лкасы итагь иналхыкәлыршон, лыбла тақәахәкәа еергьхәа инцәытцырқшуа. Хақтина еихаразак дзыргәжәажәоз аңсы гәырфә аиҳа абза гәырфә акәын.

– Ех, анаңьалбеит, ҳашқақәкәаз... ҳабакылыргеи!.. Шьоуки ацәышлампырқәа реиңш инаҳатцалан, адунеи ргәаңсарц иалагеит, аха ишқарзеилымкаауеи ақәыхәлацәгьақәа... мышкызны иааҳәны рхы итамдашеи!.. – Дыгә ахәхәхәа

даакэыпсычхаит, ихэыцрақәа еиха-еиха рҕахьдыртбаауаз, рҕахьейтцырхуаз иахкьаны. – Ауашы илаимыгзо хәа акагы ыкәмзаап ипсы ахынзатоу, ипсы ааихытцаанза... Атцлагы далкьоит, амцагы далахауейт, азыцәкәырцарагы дкыднакьоит... Ех, сабиц, хапсы танацы егьахкы хрықәшәап, егьахкы хрынкьап!..

Дыгә уи зхиқәауаз еилкаан... Изташәаз атагылазаашьа даараа рыпсы ғнакаауан, рыпсы рыхнахыртә ақынза инанагахьан...

– Хачкәын деибганы дхаундаз, уаха крахтахума?.. Дахьагаз, дахьызыз хзымдыруа... Кәатат рыцха, упсы тоума уара гәак?.. Уабакоу, уабану, иухылапшуада?.. Уан ипсыша, адунеи сықәхейт, апсцәахагы ситахымкәа!.. Уара упсы таны укәндаз, сара слеихәлаха, слеихәлабга сцаргы!.. Псҕазаашьас исымоузеи сара уажәшьта!..

Хаптина, лыцкәын даалгәалашәацыпхьаза, лылагырзкәа налғыхәхәуан, иналғыкьасон, лхы-лғы акачырақәа иныртыкьаса рғынархон иаалзеикәымхәалазакәа. Ускан азәгы ғитҕомызт. Иахьтәаз убриакара итынчрахон, аз цыруазар иуахартә еипш.

Ариабжьарак илхылымгацыз икәз!.. Лыцкәын, айбашьра ианалагаз аахыс ишылтахыз илымбацыз, уажәы мазала, азәгы ихы имырбакәа, дааны дшыкәз, шыоукы аакылсын, дахтахуп хәа днарылкәыкәааны дыргеи уажәи рыбжьара азәгы лыла дталырпшуамызт. Рабцъаркәа рхарззала ашта ианааталалакь, акәыкәыхәа дыхәхәо, лызгы ацәа ахыхуа днаргәйдхахалон, сыцкәын дабакоу, сыцкәын дабажәгеи хәа лычешьуа. Арт хәгәхьаас ирымоузеи, ус кәбымцан, ус бымун хәа деимырхха ашнытқа днышнаргалон Хаптина, рнапкәа налыкәыршаны Кыахьырмаа. Егьырт рыцкәа хырцъацъаны, ари дызхеилагада, дызхәымгада, даанышәкыл акәымзар, цәгәла дкәхтоит хәа, рабцъаркәа ыркымкымуа инарызцыхлымуан, инарықәмақаруан, рыбақәа ашьа нархытцәало...

Хаптина Дыгә иаастагы дцыкәкәа ацара дағын. Дыгә еиха ичхауашәа ихы ааирпшуан, абарт зегы цъарак еизаны абас дахьрылатәаз.

– Ех, анаңалбеит, хазташөаз хзалымтца, хаһнқәа рқынза ишахтау хзымнеиуа, хнеирғы хзыхдырқо, хазхыршыауа хзымдыруа хназыхқазеи!.. Ауағы душәиирц утахызар, абас дшәи!.. Ма иансааз еиңш сыказтғы, арт ахәымгақәа сыҕерыстозма, сшыапы сеасмыргози!.. Ианакәзамыз хәиҕахәит дарей хәрей, аңсра рыкәшәандаз!.. – Дыгә урт зызбахә имаз ргәаҕкра деиланаршуан. Ицламхәа қәацқәацо дғагылан, ихы ларқәы-ларқәуа аһныһнытқә даалеиһеит. Хеышыа змамыз ихыаақәа ддыргәәтеиуан, ддыршақь-шақьон. – Аа, шәара, акәамсағқәа!.. шәара шәоуп акәымзар, хара ихәхылакғы агәхыа зкыдаз... Шәара акы шәмыхкәа абра шәалганы шәықазар, уаха иахтахыз!.. – Дыгә иматацәеи Кыхыыр ихәыцқәеи рееидырғәғәала иахтәаз днарызхәаңшит иаарыцхашыаны. Ағыв-сывхәа ахқәа нарывқо иахыеиқәхаз насыпшаран иңхәазон. – Аха, уи схәеит хәа, хашпазалымтци... анцәа даххылапшып!.. Аңма импсыша аматцә азылақәуеит, рхәоит... – Дыгә урт данырзааигәаха, инаизхәаңшыртә еиңш, илаба нкыдикыа-нкыдикыеит. Дарғыы рыбақәа тырхаха инеизыңшит, абри изымтатәоу әжәһан еихәлакәаха инатганы, даҕа жәһан цқәак инамтагылар ртахны. ... Дыгә днеин, аңенцьыр акыдыршәыла днаханы, адәахыы дынкылпшит. Асқақьақәа еилыһры-еилыһруа, әжәһан иатцахәмаруа алеира иағын. Иахәбалакь сыла италахан, сыла ихкыан. Инарызшытымхуа ашәыб иатцагылан ашәапыңаң, рымахәқәа шытассы.

– Бара!.. – ихәан, Дыгә Хаңдина ихы налықәикит, лышка даахыахәны.

– Иууазеи?.. Иузыкалахзи уажәы?.. – ишка даахыахәит ларғы, гәампхара-казшыак лнырпшуа.

– Аһнынза хнабжыысыр икалои?.. Хныһнампшуази... икоу хамбози!.. Уажәы еиҕа итынчроушәа збоит... ибжыаларыда анцәаузша!.. – убри дназхыит Дыгә. Уахь анеира, аһнаңшра дазгәышыуан, уақа дықазазар итахын, аха иахышәартаз иахкыаны рацәак изыһнатәомызт.

Дыгәраа рыһнқәаҕғы рацәак ихараны игыламызт. Уажәы изтатәоу Кыхыыр иһни дарей аандак акәын ирыбжыаз, агәашә хәыцы унтысыр, рынхартә-ргәаратә унтагылон.

– Уеилагама, цыым-цыым... азэы хайуршыуеит!.. Арт иблакыблацэуа игэароу хаарымцыхьашэар, амалагы еергыхэа икоу, хапсы ааххырымхуеи!.. Ихадхырцуазеи ант ацнышкэа, акы иацэыцхамшы!.. Икхадхуазеи уахь... зегь цэдырхэхьеит, зегь еимыртэахьеит, крахзынрыжыыз цыушьома?! – Хаптина лыбла иныхгылеит рынхартэ, рыфны-ргэаратэ, ицэгэыххаа, ишыакьаны, игэытэны изхысыз. Дыгэ иихээз напхьарыкэкэаны, лэыназылжит уахь дылмышьтырц.

– Ус хныкэпшыр стыхын!.. – ихэеит Дыгэ, игэалакара мацк иааитаршэаны.

– Цыаргы шэымцан, шэдэылымтцын, ишэартоуп хэа ихархээз, уара иузеилымкаазои измааноу?.. Хафнкэа рахь хнарышьтуандэз, ара хааганы хафнарцалозма хзеитамцуа, цыаргыхзымцо, ахылапщцэахатаны?! Абриушпэзымхэыцуеи уара?! – Хаптина лажэакэа аалырмчит, лхэатэы дахыпарц акэикыргы ишылымуаз, дшақэшахатымхоз инирныруа.

– Харгы хцоит, харгы хцоит!.. – ифабыг-фабыгза Дыгэ иматацаагы фатцхахеит, убрахь ацара изгэышыуа. Уртгы иртахын, Дыгэ иеипш, рыфнэа-ргэаратэ интапшыр, рылапш нахыргар.

– Уа шэтэа, сымхэеи!.. Иабыкэу шэахьцауа?! Хай, ихалаумгало хэа икоузеи, уара аубыцыр!.. – Хаптина ахэыцкэа ашышыхэа иналыртэеит днарыкэымчны. Дыгэгы иеааникылан, уи уаха даламцаажэеит, уиакара аеалагалара иеамтакэа.

Амш акыр илеихьан. Таркани, Кыахьыри, Мзаути рыкамзаара даараза ирнырны икан арака афны ифнаханы, дэылтшыа змамкэа иаанхаз. Ирхэо иакэымшэо, ируа иакэымшэо ишеилаз ауп Дыгэ ибжы шаагаз.

– Уара, Мгыч, аранза уааскьеи... абант агэарабжыара ибжаланы иааиуа зустцэоу узеилыргозар?.. – Дыгэ имата днаипхьеит ишка. Уи ахышэтхэа апенцыыр днадыххылан, адэахы дынхьапшит, асаркыа дналыпшны.

– Искеилкаауам, даду... асы цкыа иссалбаауам... аха хык еишьтагыланы иаауеит, хашка рхы рханы, – ихэеит Мгыч, иабду днаизхьапшны.

Урт еишьтагыланы ишааиуаз, ашта аназарағы иағаз ағәашә ду иааталейт, асы инылхауа.

– Дара роуп, даду, дара!.. – ихәейт ахәычы, тцқа ибла иилнарғартә ианиба. – Җашқа иаауейт, даду!..

Итәаз зегы ытцхаханы, ашәахь рҗынархейт иааиуаз инарцыххыларц.

Апхба Җарқан дгылан, ихылқа кьақба, сыла ихыбны, ипалта шытаәазо, еидара хьантак иатцоу иеипш, ибға ырхәаны... ишыи-ишыи неикәтцо, асы дашәахауа дааиуан. Уи дишьтагылан Кьахьыр, иплашь хәхәаза, илахь узтамцшзо хылқа тағәафак ихарқан итағәлапза. Урт рышьтахь дгылан Мзаут, ихылқа қәақьей иплашь тәҗей ишәтцаны. Даараза иуымдыруазариузеилыргомызт,убриакара асы рықәнаухьан. Ишааиуаз, абартца ианаатцагыла, ршьапқәа адық-дыкқәа инкыдырқьан, рыматәақәагы инарысуа, ирықәыпсаз асы нарықәдыршәшәан, афнытқа иныфналейт.

– Җаи, анцәа иҗышьоуп, шәара шәеибганы шәахьааз!.. Иахьантәаракгы шәгәырәа хагахьан... Ант рҗынтәи зегы урықәҗыҗуазароуп, рыгәрас иугозей!.. – Дыгә дадырсызшәа, иахьынеихигаз уаха дзейтамтцуа, дгыланы дырзыпшуан.

– Шақа хшәыцәшәазей, шәара аубаҗьырқәа!.. Ишәыхьыз хзымдыруа, шәзыхдырқьаз хзымдыруа, иахьантәаракгы хшеилауатыруаз, хшеилагыжьуаз иааххаагейт... Хлахатц гыжыны хнеилахарц егьхагмызт... – Җақтина мацк лыпсы налылалазшәа днарцыххылейт, аха, уажәы-уажәы, исархәарызейишьхәа,лгәынтыпсаа-нтыпсаауан.–Шәеибгоума, нан... шәыпсы тоума?... – дынрыдҗатцәыҗьатцәылейт, лыблақәа еергьхәа инцәытырпшуа. Лыблақәагы уажәы даҗаакын ирытыпшуаз, – деилазыршуаз, дзыргәәтейуаз. Ишакәым иаатырқьаны акы налҗарыжьыр хәагы дацәшәон,дуалуашон маза-аргама, рацәак илынылмырцшырц шылтахызгы.

– Бымшәан, Җақтина, җаибгоуп зегы... җарцәынхейт... Ант роума, анемсаагы җарцәынхахьан... – ихәейт Җарқан, ихы аартысы-аартысуа, лгәы алаиргәҗарц, иалайкажарц.
– Ауафы адуней ағы дызқәымшәо хәа егыҗкамзаап...
– нацитцейт, змыжь тәулазак дынзаапшылошәа, игәы

дынҭахәыцуа. Егьыртгьы ааин, иааикәшаны амцаҕы инатәеит, иааргаз ажәабжь иназҕлымханы, иназызырҕырц рҭахны.

– Нас, ихаумхәои, Ҫарҕан, иахьа шәахьыргаз, шәзындыриази, шәзыхдырҕаз?.. Шәызлеикәхәзеи, шәыңсы зларцәыжәгазеи ант ақәыңмақәа, уаҕы ирыцхашьара злазам, зыңсы қымқымуа ҳа-Набжьоу иалахаз?.. Ех, сабиц, ианакәзамыз ихахьзеит зегьы... хәнеикәшәамыз, хәнеибыҭамыз!..

– Дыгә, маңк рыңсы анааитарк, днаразцааит, избанзар ас аҕны индәылганы ианыргалакь, ишдыргәамтцуаз, рыңсы шырҕарцоз, ишдырхәацәоз ибзиатҕәкьаны идыруан азы. Иара абракаҕы, аҕны иҕнацаланы иахьрымаз, изыхьчоз шрыдгылазгьы, акырынтә ахамыштыхә иҭадыргылахьан.

– Ишәасымхәои... изшәасымхәахуеи?.. – Ҫарҕан, дара иеицыз дызлареихабыз ала, згәаҕкра имаз рызбахә ацәыргара шицәымҕыз удырратәы, днеипхьхәыц-ааипхьхәыцаауа дналагеит иажәабжь. – Арантәи, раңхьа хнадыргылан, ыҕами, хнарыңца, амҕаду ханцаланы, хрыманы рҕынархеит. Азныказы, хабаргауеи, зыхәтцәы нтәаша, харшьырцаз аума абрахь хзааргауа насгәахәт, аха узацәажәо абаҕоу, рыбақәа харыззала, рылахь еимарцьыхәны, узырҕапшуамызт, цәҕьарак иакәшәаз реипш, уажәы-уажәы ихақәгәамтцуан... Ханаатгылалакь, – Пашьол, пашьол!.. – рхәахуан. Ииашаны, ргәы иҭакыз еилкаашьа амамызт. Аҕыңхәа хгәы интәшәеит, арт ҕеирак азы хшырымгоз, аха ираухәараны икааз!.. Ус, амҕаду хшаныз, Набжьоу аханы, дара рхырҕәҕарта ахьыказ хнаргеит хзагәзагәуа, хрыцхәхәа. Рхысгақәа, рабцарқәа ана игылоуп, ара игылоуп. Дара пылыпылуа, амҕа нымҕахытц-аамҕахытцгьы рымҕахакны, ахьацақәа ирымцагылоуп, цьара еидгәыңланы, цьара хаз-хазы... Еикәных, зегь рыла еибыҭоуп... Хара хтәқәа, арыцхәқәа... излеибашьуа абцьартәкьа рымазамкәа, абнара илазар акәхап... – Ҫарҕан даақәыңсычхаит, набжьоуаа рыцкәынцәа иршәымкәа, ирхамкәа, арахь цқьаҕы еикәыршәамкәа, маза-аргама урт ирҕагыланы ирабашьуаз наигәалаиршәеит. Рхабла, рқыта ахьчара анаҭахха, иахьейдгылаз гәыҕрак инаҭон дахьыказаалакьы... Зны-зынлагьы иааицәызлон, аха

нас ашарпыетдәа еипш иаацәыртцун. – Аа, Дыгәхеит, ишыкоу умбои, айбашьраан азәгы угәхьаа икзам... узыкәшәараны икоу узеилкаазом, узшыуагы дуздырзом... Ус улахь ианиимцароуп, акәымзар улыбжьахәаша уцаргы алшоит, узырта-уцсыртак ыказамкәа...

– Уи сара исзеилымкаауа цышьома, Тарканхеит, апыхәтәи айбашьраан исыхтнагаз сымдыруеи... Зны срыткәеит анемсаа, зны сыршырцгы иалагахьан, аха сырцәынхагәышьеит...ушрыцәнымхара икахузеи!.. – Дыгәгы иажәа ныбжьеигалеит, рацәак имроукәа, айбашьра ду аан ихтигакәахьаз наигәаларшәо.

– Изхысхәаауа... – деитаналагеит Таркан дызфыз иажәа анагзара. Зегы еикәызырџуа итәоуп иихәарызеишь хәа. – Хара ханырба, рызынтәыкгы рылацшкәа нахаладыркацеит ханкылблаауа. Шака исцәымыгхазеи абас хрыцхәхәа хәхьцәырыргаз!.. Изустцәада, ухәарауазеи, ицәымкыр-цәымкырза ихәхәацшуа!..Аха уи иалышәхузеи!..Ус хашгылаз, хзаццаны хәазгази дарей акы неибырхәан, хнымџахыганы, арыгъарахь ибжьагалаз амџа хнанырцалеит.

– Хаи, шәара арыцхәкәа, шәара ахәашабгакәа... изакәытә мшымыхәлоузеи шәназтадыргылаз, шәахьырго шәзымдырзо, шәзыкәдыршәо шәзымдырзо!.. – Хацтина лкасы днацрыхо дааматанеит. Макьаназ лычкәын избахә ахьцәырырымгозгы лычхара иахлыржжуамызт, избахә рахазар ишцарымхәари хәа илычхауан. Егыртгы Таркан иажәа нагзаны далымгакәа ипыџломызт.

– Ус хашнеиуаз, ыками, Чагә инхартәфы хназаанза, акәарацча ахьиасуаз, ацха хәычы ахьхыз, хәкәырмажылакәа хәаныркылеит. Арахь – ишәапырхәапеит, абнара азәы дџылкәаны дрыжәлар хәа ишәарзызо... Ауаџы даншәо цыарак дзышьақәымгылозаап, атәы игроушәа уажәы-уажәы дхәатцәыхәатцәеит, акы даршафь-шафьоит, даруалуашоит...

Изхысхәаауа, абри ацха хәычы уахьынықәсуа, уажәы уи ацхагы ыказам, иқәнацкәаан, акагы аанымхазеит, иткәацыз иаршәит иахьынзалашоз... Убрака ихаххала, еикәжәаны икажьуп Чагә итрактор хазынагы, абжьаапны дзыхызыауаз,

хаҗыр зықәцаны иныҕәигоз, ха-Набжьоу хгәы хамыргакәа
хамхурстақәа злаицәағәоз, излалаитцоз...

Абраауп арыцхарагы ахыҕкалаз!.. Иҕалаз, ишыҕкалаз,
изынҕаз, изынҕаз хара хәхь идырзомызт, аха дара
ибзиатцәкыаны еилкааны ирымазар каларын...

– Аа, с-Кәатат рыцха, с-Кәатат хәашабга...
уназыхәлабгазеи... уара зылахь акагь анымыз... хрыцхара
зықәшәаша!.. – уаха лзымхәакәа, акыжыхәа инеималтәеит
Хаптина иаалзымычхакәа... азыцәкәырцара еицш
акы даашьтнакәыцәаит иналыжеланы. Таркан иихәаз
ажәабжыгы ллахатц аргыжын, дааилнарышшеит.

– Баангыл, Хаптина, баангыл... ус бымхәан!.. Хара
ихаздыруам уака, уи атрактор Кәатат дақәтәазу, даҕа шьоуки
ақәтәазу... Уи макыаназы еилкаам... – Кыахыыр иеырҕасаны
Хаптинаныцхәаирҕәкәеитлеаанылкыларц. Ахалара гәфарас
илымаз ус акапыхәа илзыхәәеуамызт инеихәлагәаны.

– Уажәа иацтҕеи, дад, уажәа!.. – Дыгә илаба дахьтәаз
инышьтеикшеиттыгә-тыгәхәа, ичхарашхыжжуаз инимырцшуа.
Ахатца, егәа гәырфәцәгәа дрықәшәаргы, исынсырцшуам хәа
далагоит, инцәытцаихәәеуеит, инцәытцаикәахауеит, аамтала
акәзаргы...

– Дара, ыками, иаша амфә инангылан, абри атрактор
ахыкажыыз акәша-мыкәша зегы еимыжәдароуп хәа
инахәдыртцеит... Арахь асы шытоуп, хмагәкәа инархытцәоит,
тцкәа хазныҕәом, хашәахауеит... Дара, аминакәа ытцоу цышьа,
хашка ишәаны изыкәлазом... Анахь шәнаскыа, арахь шәааскыа
хәа зны ихақәымчуеит, зны ихақәкаауеит... Маҕа-маҕа
асы халхо халоуп хлабақәа нытцакшо, зәыр асы датцаханы
дыҕазар, дахзатцыхуазар хәа. Ари зныкым, ари шынтәым...
асы зегы хкәахаит хшылхауаз... Ажәфангы еихәлабганы,
цасхәа иауазшәа, иааикәтәомызт... Чагә ифны-игәараҕа,
арыцхара ишақәшәаз мфашьо, еихыжәжәа, еимацәкәыкәы
иаапшуан, азәгы дахзамкәа, ақяптажә еицш, ирыцхәхәа.

Дзакәытә нхафыз Чагә... закәытә нхараз еиҕкааны имаз!..
Ишцакартҕеи, ишцаргәытҕеи, ухәарауазеи, иарамышкахала!..

Хәйлбычханзагы хаурмышытит... Дара зышътаз рышъ-
тамта хәа акагы хамбазеит. Хара хзышътаз Кәатат иакәын,
аха уигы ишътамта хәа егыккамызт арака...

– Аа, с-Кәатат, с-Кәатат рыцха... уназыхәлабгазеи... узырта,
упсырта ыказамкәа!.. – лхәеит дыршагык Хапдина, лычкәын
дизхуа, ихабарк ахылмаһаз лгәы цнашыаауа, араһъ
дыхәхәар дзымышәхәә, лееихарпсны.

Кәатат рыцха ха-Набжьюу Хатцакәаф хәа ишътан,
ихъызтцазгы Кыахьыр иакәын. Дыхәмаршәа иаишәәз
наидхалан, ахабла зегы Хатцакәаф хәа инаишътаleit,
ихъызтәкәа нархаштышәа. Шәагаала дкәафын, аха ибаф
ицәыласын. Аһра, ацара, аеыкәтәара цәгылатәкәа бзиа
ибон, иахьахәлаанза ыла дышуазаргы, мап ацәикуамызт.
Аеы ыфны ишцо ахышәтхәа днахынхалон, днакәгылон,
инапкәа шътихуан дгәыргьатәа, инахаракны, апша неифасуа
дахьақәгылаз дкахауамызт, дагәылтәраа дцон. Дызбозгы
иеигәыргьаны, рнапкәа изыркәон, афырхатца Хатцакәаф, убас,
убас... уатцамхакәа уцала хәа наикәфытуа.

Уажәы аибашьра ианалага, зееидызкылаз ачкәынцәа
дрылан, дхәырхәыруа, акы дацәшәомызт, ара дшубоз – ана
дынхәыткәон... Үнак иани иаби рфы дахьааиз, дызташәаз
дзаламтыкәа дшыкәз, длыбжьахәаша дахьырцәызыз
даараза ирхәаит арака иаанхаз...

– Сара сгәы излааного ала, арт хара хтәкәа ирхәынцазар
кәалоит, рымаршәа анрымцыхьашәа. Акыкоуп арака, хара
иахзеилымкаауа, иахзеилмырго... – ихәеит Кыахьыр,
илаһъ неимарцыхәны. – Ииашоуп, атрактор пжәеит, аха,
ицәоушьаша, рышътамтак хамбазеитеи!.. Ахауа иналашәкәа,
иналахәаша ицама уи ныкәызцоз, уи иакәтәаз?!

– Сара абас сазхәыцуеит... абри афыза агәаанагара
симоуп... Убаскан, абри аныкалаз, хара хтәкәа убрака,
абнарафы ицәытатәаны ирзыпшуазтгы, икалаз рхы
иархәаны, иткәаны иргазар?.. – Мзаут дахьтәаз ифыцххараза
даеа хшыфцакык аацәыригеит, аха уи шыкалаз еилкаашьа
амамызт уажәазы. Ихьааргон рызынтәыкгы.

– Уи иңсы ҫоуп... аа, ишәымбари иңсы ҫамзар!..
Егьакаларгы Кәатат ус иеритомызт, длыбжыхәаша дцартә..
– ихәеит ҫарқан, абрака еиқәхәыцраха иеилатәаз ргәы
арғәғәарц, ргәы каимыжыырц. Уи аибашыра ду аан ихимгацыз
егьыкамызт, зны дрыткәахьан, зны азы иеәлажыны
дрыцәцахьан...

– Аиеи, мшәан... ак кәлазтгы, иахмахар кәлазомызт... Дара
ртәкәагы рзыцшаауам, шәымбазои?.. Есены ирышьтоуп, аха
ирзырманшәалом... – Кьахьыр убри инақәирғәғәеит, рыхшыф
убри иназышьтны, агәра ргартә еиңш.

– Ижәбалап, абри зеггы Хатцакьаф иоуп иказцаз... Урт,
уи аены дызгаз, рызырта-рыцсырта уафы изымцшаауа,
цъара ицәйтәихәаеызаргы кәлап... Рымаршәа иоуны
дышырымсуаз агәра згоит сара!.. – Мзаут игәаанагара
узықәгығшаз акы ацан. Даргы ргәы мацк иааркәандеит уи
иихәаз...

Асыеимацыфны ишлеицилеиуан, иакәытцуамызт. Аибашыра
ахытракы ацуп, амлакы ацуп, амашыргы ацуп,
ахамыштыхәгы утанаргылоит ианакәзам, ушақәымгәығзо...

Атц акыр инаскьахьан. Ишеицәажәоз ирызгәамтазакәа
аамта акыр инаскьаган ауп ишышьталаз. Дыгә икаруат
ауацъаф азааигәара икәагылан. Уажәы-уажәы иеимхәабжыы
уахауан. Ахацәагы арака каруатқәак инарықәиалон, аха
ускак рыцәа тынчмызт. Инахәы-аахәуа, измыцәазакәа атц
андыршалозгы ыкан. Ахәсеи ахәыцқәеи иахышәартамыз,
рааигәа иказ ауадафы ишьталан, рылаңш итдыршәомызт.

Убри аамтазы, азәы иаалыркьаны, тыгә-тыгәхәа апенцъыр
днаснасит, абжыы рмацзаны, абри ҫарқан дахықәиаз
иамариашаны.

– ҫарқан, о ҫарқан!.. Ишәмахазои, уара?.. Сара соуп,
сара!.. – ибжгы еергхәа интикааит, ишакәым ирахаргы
иҫахымызт. Мазала дшааиз мөашы, атзы иенадирғәғәлеит,
уафы димбартә еиңш, уи зыбжы газ.

– Уарбану, уара, уаха цхыбжьон ихажәлаз?! – Мзаут дфытцхахеит, ибжыи рацәак имырдуцәакәа инаикәиргеит, дызустоу алеиликаарц. Егьыртгыи ари абжыи иарфыхан, рыхкәа фытдырззеит еикәызырфәуа.

– Сара – Хатцакьәф...Хатцакьәф соуп...ашә аашәырти, азәгыи дыкәмзар!.. Сааит сара шәара шәышкә, сшәыдышәкылозар!.. – аарлахәа даацәажәеит, дшәапырхапәуа, иабцъар, ишәартахар, дышнатцхара икны.

Зегыи фхыкәтәалеит, абжыи ирахаз цъашьаны. Мзаут ахышәтхәа ашә аартны днеицыххылеит. Диманы афнытцкә даафнаигалеит. Палта кьәфк ишәуп асы ақәыхәхәы, ахәда шьтыхны. Ихылца алымхацәкәа аушътны еибаркуп, ихы-ифы гьежь фыкапшәааза иаапшуеит.

– Кәататуума, Кәатат?..Уара ахәашабга, уцсытәума?..Уцсы зләтахазеи?! – зегь фәгылан инеихыкәшеит, инаидизалеит. Царкан ауацъафк афы итагылаз акәачаб шышьтыхны, хыхь иныкәиргылеит дымшәазакәа, цкьа инаихәапшырц. Ашырхәа амца фәихәларкын, ауацъафк афы днадыртәеит. Даараза ахьта дакны дыкан, иавтомат итәгыбжьара иныбжьакны, ипалта кьәф ахәынцәракәа аациртлеит.

– Азәгыи дыкәзами? – днаразцааит. Убри аилкаара итахын иаарласны.

– Иахьа азәгыи дыкәзам... Ашьыжь индәылцыз, инылахәаша ицан, фәаахәыра рмоуртә, ихнымхәзацт макьаназгыи... – ихәеит Кьахьыр, уи ифынаидхало. – Урт зны иаххылапшуеит, зны ус хәанрыжьуеит, – нацитцеит уи.

– Ааи... итабыргны... имцымкәа... хәылбыхәахыс акырынтә скылыпш-кылзырыфхьан, аха исзыгәафьуамызт.. Ашьтахь, исзымычхаит... икалалакгыи кәлааит схәан, сфәасхеит... – Кәатат ишәны икәз инапкәа амца инахеикит иааирцхарц.

Ус, урт рцәажәабжь захаз, ахәсагыи ахәыцкәагыи хымапсыма ифәгылеит инеишьклахәуа. Кәатат ихәыцкәа рыбақәа тырхаха инаихәапшит, раб иаара рзымбатәбараханы.

– Уцсы тәума, с-Кәатат рыцха... уцсы тәума?! – Хаптина лнапкәа наикәыршаны даалгәйдлыхәхәалеит, лылафырзқәа

лҕахэхэы, ихы шыышыуа, игэы шыышыуа, акыраамтагыы доулыштыуамызт дгызыгызуа.

– Хых, сыпсы тамкэа... ишцатам!.. Ант ахэымгакэа роума сыпстазаара ҕахытцэарц иашытоу?! Уи бара бацэымшэан, сан!.. Сара ус аламала схы рыстом... абгакэа реипш ҕаишытоуп хнеицхлымуа... – ихэеит Кэатат, иан лгэы ааиркэандарц.

– Аа, уара, аубыцыйр... умшэазакэа иааумгэыгыуа икоузеи!.. Абыржэы абра ионатэазар ишцакаутоз?.. – Дыгэггы дааскыаны аеҕэа дныехэатэеит, ицкэын дихэапшуа. – Уабаказ?.. Уабаргаз?.. Уцсы златахазеи?.. – убри акэын уажэы зегь реиҕа хьаас имаз. Егыртгыы уи иназфлымҕахеит. Шака иархэыцхьааз, шака иаргэырахьааз?..

– Ааи.. сара сымпсырц сыказаарын!.. – ихы ааиркыакьеит Кэатат иеааитцыуа, ихылцагыы неихихын, днарылацшит. – Ииашатцэҕкыаны ишэасхэоит... сеикэхеит... антэа дысхылацшуан... Уажэы... аамтагыы мацк ауп исымоу, аха ишэасхэап сназтадыргылаз, сназташэаз...

...Аиашоуп исхэо сара... Арантэи сшыргоз, рхыргэҕэарта аҕынза снаргеит... Абцъар рымоуп, аха шэазымтцаан... зегь еитарпапа... Даргыы рацэоуп – ахэыткар...

Ус, снарапырцан, Чагэ ихкаара сынтарцалеит, ҕаш-неизтцэҕка, уаҕа цъаргыы ҕаамҕахымтцкэа... абни иказарма ду ашытахь ахьацараҕы илагылаз атрактор, аус аруны, арахь илызгарц... Аиаша шэасхэап, дара шэаны уахь изнеиуамызт. Агэашэ аҕны игылаз амжэатцла реавакны исзыцшуан, иҕаитцо аабоит хэа...

Атрактор снахыкэша-аахыкэшеит... Нас, афнытцка утал рхэан, афнытцкагыы сынталеит сымшэазакэа... Аус ауруроуп рхэан, аусгыы асыруит... еикэыхьшэашэа игылан. Чагэ итрактор нхарак изацсамыз!.. Нас, рнапы ркьеит, арахь иуман уааи хэа. Дара, ашэыргэындакэа, цъара минак атцатаны иҕатцазар, уажэымзар-уажэы ипжэаны ажэоан иаланатцоит хэа исызкылцшуан... аха, антэа иҕынтэ, акагыы смыхькэа, ашышьыхэа исыманы, ашта сынтысны, амҕаду снанылеит... Ааи, аиаша схэоит сара, амц шэызжьом... Дара, ари шырбазтцэҕка, ахышэт-сышэтхэа алафет инахьынхалан, иааскыаны инаҕэгылеит реаарцааны.

Сгәы итәшәаз жәдыруоу убаскан?.. Аибашьраан аға итархаразы ухафы имааиуа хәа акагы ыкамзаап!.. – итәкәаз днарылаңшит Кәатат, иажәабжь итагы иназфлымхәхарц.

– Алакә ихәоит, уара, ари... алакәтәкьа дақәшәзаап!.. – Кьахьыр ихы ааирцысы-ааирцысит, Кәатат иихәоз ҫашьауа.

– Ааи... усоуп ишыкоу, усоуп... амц шәызжьом сара!.. Ахьышәтхәа инафсырхан, сара Хатцакьаф сакәым убри насмыгзозар хәа сгәы интаскит... Нас ажыжәхәа сфынаскеит, сышнеиуа, арығарахь итагалаз амҗа сынталаны, ахшьырахь хланцы интасцап хәа. Аха, сшыкалаз жәдыруоу?.. Сеилашуа салагеит... мчык ськәтәиашаны саруалуашоит... Уажәшьта егысгзам ацхақынза сназарц... «Абригы хатцароуп, ахылағьара интасцар, икәыбаса иагап, саргы сышпазтымдари», – насгәахәт. Аха, сцашьа ргәампхоу, икалах здырхуада, ацха хәыцафы сназаанза, сааныркылан, сьфтырцан, дара нтәтәеит рееимыртаға, ирцәызгар хәа ишәазар акәхап... ааи... Хыхь алафет снакәгылеит сара... Зны снаныңаны сыфьыргы камлози, аха абцъар зку рыцәцара ус имариахомызт. Асы сашәахауа, сыфны сышцо рбар – атқыс еицәоу – акәкәахәа инасышыкларцдон... Уи сзеипшымтәыкәа хашнеиуаз ауп амитә аныкалаз!.. – Кәатат даатгылеит, иңсы ахац ианакыз наигәаларшәаны. Инафкьар, уаха атахзамызт, шәы-ңсык ихазаргы, еиқәхашьа зыкаломызт.

– Аа, нан, нан... Анцәа хрыцхашьа, зхьышьаргәытца хакәыхшоу!.. – Хаптина даауазырит, икалараны иказ лычкәын дзахымдарызшәа, лгәы нтырзызаауа.

– Ааи... итабыргытәкьаны... аиаша схәоит сара... Ацха хәыцы хнықәгылон еиңш, акы ткәацит, акы пжәеит, мыч дуззак змаз!.. Нас икалаз хәа акагы сымбазеит!.. – инапкәа аайкьеит, ихы ааирцысит, дунеи пылхатрак дшалашәаз мҗашьо.

– Уан жәымтацәгьа, уан хәашабга, иупеиңшран икааз!.. – Хаптина деиланаршуан илахауаз.

– Иажәа ибмырхәои, бара... беааныбымкылои!.. – Дыгә уи дналықәымчит.

– Уиакара иалышәхузеи, санааңшы, аиеи, шьоуки сеимырхха исыханы агәәфарахь сгара иафын, асы сылшьуа... Атрактор зымҗа икажын, алафет – зымҗа...

– Умшәан... умшәан... хара хауп, хара!.. – шьюуы рыбжьы сгәы икәыџуан, аха изуствәаз цкәа исзеилкаауамызт... Абас нырцәка, хара хтәкәа рахь снанагеит схәахәа-жьахәаны, аха акагь смыхкәа, сымцсыкәа... Егьырт аџыцәа, уи аены сара таха сызымтоз, сзыргәакуаз, уака итахеит, аха хара хтәкәа нак ииаргеит иахтахоит хәа апсахракәа раан... Абри иску автоматгы убаскан исыртеит ачкәынцәа, ари дара ирымпытаххыз ауп, уалеибашыла хәа...

– Нас, уара... ахлымзаахтәкәа... утадмырхози!.. – иаацъаршьеит уажәраанза еикәыпсы иеилатәаз, Кәатат дызташәаз, дшеикәхаз рзымбатәбараханы.

– Стамхози, аха... анцәа сихъчеит!.. Икалаз убриоуп, убаскан хара хтәкәа кылцшы иаацшуазаарын арахь... Аминагы ацха хәыцафы ишътәзтазгы дара ракәзаарын... Хьрыпс дутахума, Шьаткәа дутахума, Кәынтал дутахума... иахьахәлаанза икылцш-кылзырыџуа абнара илоуп... рылацш ус аламала азәгы дытцшәаны дызцазом... Иахьа, шәлабакәа нытцакшо, асы шәанылхозгы аабон... – Кәатат, гәыгәгәарак шимоу удырратәы, иааихәоз агәра уиргартә далацәажәон.

– Нас, уара... хаи, анцәа ирманшәалааит, аус дукәа ирџуп... хапсадгыл аншәартаха... – ихәеит Таркан. – Уаха ирхәозеи, Кәатат, уахь?.. Икоузеи?.. Ишәартоума?.. – днаиазцааит.

Ашәартараз... ишпашәартам... аха, хара хтәкәа макьаназы гәкахарак аадырцшуам, еиха-еиха аеыргәгәара, аеибытара иаџуп, ааи... Зегьдарароуп, хара хтәы иагоит, уи шәацәымшәан шәара!.. – ргәы ааиргәгәеит Хатцакәаф, даапышәарччан.

– Хара ишпәахпсыхәоу, нан?.. Арака ханбанзаказауеи абас, инаххыкәласуа, ахәыцкәа ирыхьуа хзымдыруа, адуцәа, арака итахаз, тытцшьа хамамкәа?.. – даагәжәажәеит Хацтина, уажәы мацк лыпсы ааивганы, лыцкәын ипсы таны дахьааиз, дахьылбаз, лгәырџакәа зегьы налхылцазшәа.

– Шәаргы мџак шәоуп, ас мацара ишпәаци?.. Ма шәеитныпсахланы, цсыхәак хзатозар, шәалаагап... Уажә уиакара аамта сывам... Абна, ахьацарафы сџызцәа сзыпшуп... ааи, дцак хамоуп, инахагзароуп, уахатәи атц иалагзаны!.. Абрахь иаалоз ар реихабгы дтазырхаз хара хауп... дара ахьыџнатәаз аџны пызжәазгы хара хауп...

Ахахай, акы шаацэымшэан!.. – ихэан, ишихьынхалаз иеынарымпыткэыкэааны, ахышэтхэа дындэылкыаны, абнара иенамеидеит Хатцакыаф, али-пси рыбжьара иеынтагзаны.

Аухантэаракгы арт уаха лацэааихышык аарзыкамтазеит, еилагэжэажэо иахытэаз... Шака ирызхэыци, шака ргэырои!.. Аибашыи илахынтца иара инапы иануп... ашэарыцаф иеипш, дкылпш-кылзырџуазароуп, илапш неихмырсыгыа, дыццакы-ццакыа...

...Ашарцэзы алада шыказ убри афыза хысбыжыкэак геит, уааиланарзызарын...

– Аа, ижэымбари, ари Кэатат иоуп, Хатцакыаф!.. Хаи, ухаткы хцааит!.. Машэыр анцэа шаэкэимыршэааит уфызцэагы уаргы!..

Таркани, Кыахыри, Мзаути адэахы индэылтын, сыла италахаз ацсабара иныкэыпшит, убри еипшыз итцагы ахысбыжыкэа хахауазар хэа...

Амчра зку...

Уи аены, ишазыпшзамыз, рызынтэыкгы Кыахыри ифны иштэаз, шыца ацкэынцэа, рпатакэа рфабаба, бцарла еикэных, рыматэа еилыграакэа ирташэартгалеиуа иаакылсын, ахацэа иказ – Мзаут, Кыахыри, Таркан ухэа инарыдырцеит, аштаб афы шэыртахуп, шэмааиргы калазом хэа. Дыгэ уеизгы дцартэ дыкэмызт, ихыаакэа изцэыртцын, дкэаркэашыеиуа аехэа дычэатэан. Иара усгы ариабжьарак игэалакара акы иахэачын, хэахак кайтомызт...

Иззымдыруада – абцар зку амчрагы икуп, ишитаху ихы иаирхэоит. Ухатцоуп ихэатэы уатцымныкэан!.. Уааигэампхар, иабцар наукэкны акэыр-кэырхэа интиркэеит, уаха уара утэы хэа акагы ыказам... Ашэакы цынца итампшыц иалидыраауазеи уи атэы!..

«Харшыамаикэынцэаша...ихалырхузеи,хзыхдыркэозеи?... Закэытэ гэафрацэгыоузеи хназтадыргылаз... анахь иахзамуа,

арахь иахзамуа, ханкыдрыĳăĳăало?.. – абжъааңнык еи-
ңшымкăа, игъы неиташеит Тарĳан. Изташăаз ашăартара
иахъызтымцуаз даараза ихъааигон, иңсы еиланархăон, иңсы
иѳанатон.

– Аа, нан, нан... иахъызжăузеи хара агăаĳкăа, зыңсы ахац
иаку?! Азăгы хашăпырхагам, хазташăаз хара ихазхоит,
шăхаламкысын, хрыцхашăшьа!.. Харгы ңсеивгарак,
ңсеикăырхарак хтахуп!.. – лхăан, даауазырит Дыгă иңхăйс
Хаңдина, лнап хъахъақкăа налгăдыңсала днарңыххыланы,
дгъатцѳы-гъатцѳуа.

Ариабжъарак шаĳафы драшьаңкхъадаз, шаĳафы
дрымпыцахырхăахъадаз, ишакăым ңъара хамыштыхă цѳгъак
итамшăакăа, ңысѳыхртăк роуны изыĳалозар хăа. Лхы-лѳы
цага, лыбла ташăашăакăа, ллакытца цѳааатцăакăа агăырѳа
цѳгъа иахăланакын, иѳымцăаакăа, еергъхăа еихăлакыз
ахăыштăарамца еиңш акăын, еиқăыхъшăашăа, ңсѳазаара
хăыңык шырныңшуаз.

– Хзықшăаз жăбоит... хрыцхăуп... хайлышăкаа,
анцăа дшăымазар!.. Ххăыңжăеи хареи хайхыжăымган,
хăхыĳоу хăказааит, хăңсуазаргы хайыңсып ңъарак... ус
иахлахынцазар!.. – Мзаут иан Хыкăыргы ахышăтхăа
даашăĳь-шăĳеит, лшьал касы налыхңааны, лыхцăы-
шла еилыжăжăа, иблаĳыблацѳуа иааѳналаз аңкăынцăа
днаргăйдхăхалейт.

Азныказы аңкăынцăа, ирхăо иакăымшăо, ибалыбаѳо
иаарылахейт. Ари афыз аңықăсылара роуп хăа ргăы
иаанагомызт. Дыгă иматăцăа, Къахъыр ихăыңкăа, иңхăйс
иааилазазейт, иааилауатырит.

– Падаждитъе, падаждитъе... вислушьаитъе!.. – аңкăын-
цăа руазăык ибжы тахăаеѳа инарылаиргеит, иеикăагылаз
днарылаңшуа. – Вишьестоиашъеи вас визиваиут мужъчин!..
– нас ахацăа рахъ дынхăаңшит, ахăса даарĳăатцны. – Как
вы этого не панимаитъе?! – ихы ааирцысы-ааирцысит
ирмақаруа. – Нада идти, закон есть закон!.. – иабңъар агăѳа
кны ирĳым-ĳымит, илахъ неитцацаланы, иршăаргы цѳгъа
ишиимбоз наинырңшуа.

Оумашәа иубаша, уи аены араҕа арт ирхылацшуаз, ашыжь аштаб аҕынза хцаны хаауеит хәа индәылтцыз, уаха рыхабарк арахь иҕазамытз иныбжьахәаша-иныбжьаызышәа.

– Хара ҕаргыи хцазом... харшыуазар, абраҕа харшыаит инахгәйдцаны... иабыкәу хәхьцо?! – Мзаут иеааихаршәны даагәамтцхамтцит. Ибла ҕраҕәа хәйтцәы-хәатцәуа мцабзык нарытцахәмарит. Абарт рцәымҕхара еиха-еиха деиланаршуан. – Изакаызеи изеҕәоу хлага-џаго... уаха инымтәазеитеи дара ртәык!.. – мацк даарылтын, иеаариашаны даагылеит, иатаххаргыи напышьашәала днарыжәлартә еипцш.

– Мзаут, иазхоуп иухәаз! Абга аҕыркы хкылахеит... мџаҕы хазкылсаанза иҳаламзогыи халахагзароуп... уаха цсыхәак аманы избом!.. – Тарҕан иеааитцыхуа, рацхәатәи игәаанагара хьантә днацәхәатцны, Мзаут днаикәымчит, иакәымк ахь икылеибгагар хәа дацәшәаны.

Арт злацәажәоз егырт ирахауамызт, аха ишгәамтцхамтцуаз еилыркаауан, рыбацәа цырхәны иахьрыхәапшуаз.

Аха убри аамтәзы, урт руазәык иеыркыакыаны, иехаршаланы дааскышәа даагылеит, аҕы иҳәарц шитәхыз удырратәы.

– Шьто сказальи? Почему ваш товарищ абижьаєтьсяи?.. Шьто ни нравитьсяи иему?.. – дцааит уи ихы рцысуа, Мзаут ихымџацҕашьа игәамырцхакәа, ибла марҕапацлқәа нтаркәымпылуа.

– Хамгәамтцыртә... хашцамгәамтцуеи?! Зны анахь шәхәалап, зны арахь шәхәалап... хшәыркәасқәаслап, аххы ханцәытцахәанза!.. – Кыахьыргыи, ихылца еимлагәа икны, ихәхәышла еилабызгыт, илаба наитцаргәашәа, иааиз дырҕапшуа дахьгылаз, дҕыцхәхараза ажәџан дџалкыазшәа, уи ацкәын хамацагышәа иҕаз инеиҕаирхыит, игәхьаа мкзакәа, иеынхыршәааны.

Кыахьы ицәажәара хаарак шатцамыз егыи ихшыџ назцан, дааихәланаршәит, дааихәланаргәҕәеит, дызлацәажәоз шизеилмыргозгыи.

– Даваи, даваи... многа не гавари!.. – иеынхаирпаҕалеит уи ацкәын, тәамбара ҕазшьак наинырцшуа, иаб иқәлаз

– Шәәкәйтц уи алацәажәара!.. Уи алацәажәара арака иатәхзам!.. Абна халымтыр, ахәыцкәа ишцарзаауаз?.. Иабаагоз хбыргцәа?.. Амла инхартцәарызма... ахьта иахаргарызма?.. Еикәхархоит хәа акәзамыз хәонкәа рахь хәзцәыртцыз, ихәдымразеит акәымзар?.. Икалаз калейт, уажәшьта уи хәзхьаршшом... Цьара хәцкьоит, иакәымк ххәоит хәа шәаламгароуп... Ачхароуп иатәху арака, ачхара!.. – иажәа нәахитцәеит Таркан, ацкәынцәа ашыр-сырхәа арахь рәанаарха. Рыгәтакы – рыгәтакын, арт ркны азыргара атахымызт, ахьышәтхәа инцәытцархәаеит имхәа-мырза уаанза ргәы итаркхьаз.

– Абрака ишьтоу амґы шәыххыроуп иааркьаґ-ааркьаґны, аґечка италартә еипш... Аа ахәархь, аа аиха!.. – инарыдитцеит аихабшәа иказ, зхашәа хы зымбоз, зыгәхьаа икымыз усуцәак цшааны драцәажәозшәа. – Нас ихагаланы, абна, абартцаґы иахзышьтәшәтоит... – нацитцеит, ибла хәашькәа нтархәаланы, абри сара исхәаз шәара шәзыхәан ишзакәану шәдырузааит, анагзароуп шәара ишәуалу хәа аанаргауа.

Уи хыкәкыс иатцаз шьардаза еилыркаауан Кьахьыррааґы, аха, рычхара аанкыланы, ақәґыртуамызт.

Мзаутраа аазгаз ацкәынцәа равтоматкәа кны аштә интыцны ицеит, урт цьарак изтәозма, ишаґь-шаґьо, ақәыцмакәа реипш, ахабла иалан, иаарымпыхьашәоз неизыхәхәо...

...Мзаутраа рхы рыкәыжь, изтәшәаз рәамаратәны, амґыпґара иаґын. Амґы кәамхьарза, ус аґкара аумариахыз... Акыр ацьабаа адырбалахьан, акыр ишьақәыр-цалахьан...

Мзаут уажәы-уажәы илапш кыдырхаланы аонахьы дыпшуан, еимґьарстак дақәшәаны, ахьышәтхәа дыохацаланы, дыоһапшыр итахын.

– Уара, арт азәґы дыґамзар?.. – Мзаут ихтәшәара даархәатцәыхәатцәит, цьарак иеизеикәымкуа. Ирыххыз мыґәқәак неигәыдкыланы, уахь иґынеихарц игәы интеикит.

– Иакәымк угәы итамшәзааит?.. Урт афнытқа ифнатәоуп...
– Тарқан, уи днаңхьаркәкәауа, игәаиенанитеит. Уахь анеира
иаңсаны иңхьазомызт.

– Икәзар гәастар сҭахын... – Мзаут, игәҭыха наитцасуа,
дшамыртынчуаз ҭашьомызт.

– Уара узышьтақәоу сара исзеилымкаауа ҭушьома? –
ихәеит Тарқан, даатгыланы Мзаут днечиәңшын. – Аҭагы
дҭазаам, игәиенуп еснагь, уигьы удьрузааит!.. Аццакра
уламырслан ианакәызаалакгы!.. – днаиабжьеит.

Амшеихәлапашьны, уажәымзар-уажәи ишынеихәлашәара,
ишынеиматцәара иқан. Кәырр-кәах, кәырр-кәаххәа
ахысбыжкәа налыфуан еикәшәы ишьтаз Мзаутраа
рхабла. Аимтәафцәа рыңсы қымқымуа, инкыдгәгәало
ирымпытархалаз ахабла иалан, ишыртахыз еимгәхәо.

– Абцъар хқызтгы, уи аҭынза ххы нахамгаргы каларын...
Абцъар хазымтаз хәгәнаха икәшәаит!.. – Кыхьыргы урт
злацәажәоз иеналеигалеит. Абцъар ахеикәырхаразы, аҭа
иҭагыларазгы зегьы ишрыцкыз дналацәажәеит.

– Уаргы абцъар ауп узызхәыцуа, саргы... –
хазынтәыкгы... аха уи ус ихампыхьамшәеит, умбои!..
Абант иаххьыңшу ххьыңшымызтгы, икастара сара
издыруан... Убриоуп макьаназы хҭы зкуа... – Тарқан, ихәархь
аанкыланы, Кыхьыр днечиәңшит, макьаназгы абцъар
шьтыхны аҭа диҭагылартә дшыкоу иеиликаарц итахны.
Зтытра ицәыхьантахаз ацстазаара-кымкымрак дтахеит,
акәымзар асцәкьа дшаанымгылоз ихәатцәы-хәатцәуа
иааңшуаз ибла қаруакәа ирхубаалон. – Мзаут, уаргы угәы
иташәаз сзеилымкааз ҭушьома, аха уи ус аламала арака
иузыңшаауам... Убри аҭынтә маңк аццакра халахмырсроуп...
Ас мацара ишдацари?.. – Тарқан ианакәызаалакгы маң-
маң иазирхәыцуан цсеикәырхагас, хҭыхгас икацатәыз.
Дара ирхьыңшыз аҭа инапәҭы рааныжьра амалахазгы
дакәшахатмызт. Урт реикәырхара акәын зтаара хьантаны
еихаразак дзызхәыцуаз...

– Зегь дарароуп, икоу еилыскаароуп сара абрака!.. –
ихәеит Мзаут игәы иамукәа. Гәйдкылак амҭы аашьтыхын,

амардуан дыѡхаланы, аҕаѡхәа абартцаҕы инықәижыт, агәхьаа мкзакәа, зәыр игәы еицранарсуазар хәа.

Тарқани Кьахьыри икаларызеишь хәа, Мзаут ихтәшәара рзымбатәбараханы, игыланы изыпшуан, иакәымк дақәымшәандаз хәа.

– Шьто, тиха ниможешь палажыть?.. – ихәан, салдаҕк ашә ааимцааны даадәылпшит, Мзаут ихымѡапгашьа шигәампхаз инырпшуа.

– Извините, пожалуиста... если я Вас потревожил!.. – ихәеит Мзаутгы, игәхьаа мкзакәа. Азалгы дныѡнапшит ианааимкьа. Шьоуки, аҕадын лѡа рхарчыланы, уаҕа игылаз астал хәхәа иадтәаланы, аѡыжәра иаҕын иҕыкапшьаа-ҕыкапшьааза.

Мзаут ҕымтзакәа ҕаҕа дѡалбаант.

– Иубазеи уахьнеиз?.. – Кьахьыр уи днаиазцаант дшынарыдгылазҕәкьа.

– Избахуаз... шьоуки аѡныҕка еидшыланы ақьафура иаѡуп... – ихәеит Мзаут, дызлапшыз, иибаз игәы архәашьын, ипсы еибанаркуа. – Хара ара хазѡужәбоит уеизгы... хламгәа ҕаҕахәаны, лак акарагы хатыр хәқәзамкәа... – игәамтра хыжжуан, изнымкылакәа, дахьгылаз. Ипсы еилазырхәоз – дара даҕа дунеик аҕы иҕан, егырт – даҕа дунеик аҕы... афатә зцыз, арыжәтә зцыз...

Тарқани Кьахьыри инеихәапшы-ааихәапшит, гәампхара-ҕазшьак нарнырпшны, рыхқәа надыртцысы-аадыртцысит, аѡнахьы инхәапшны, ус шәызцозаргы шәцала, шәахьын-ззцогы аабап хәа аанаргауа.

Амш, абжьаапнык еипшымкәа, ихьанҕаза еиха-еиха анаскьара иаҕын гәырѡацәгьала иҕәны...

Мзаутраа, иаақәымтзакәа, иахьынзарылшоз ахәархьра иаҕын, амш акыри аарымнахаанзза, рыпсы рхаханы, рыбақәа тыгга, чаҕык нарҕармыршәзакәа. Ус ирлахьынҕахеит, ус инҕанаргылеит...

Аибашьра иацым хәа икоузеи!.. Агәаҕра, аҕәаҕра, амчымхара, азаалымдара, аламысдара, арыцхара, абылра, ахтәара...

«Ах, изыпсузеи... изыпсузеи абцъар... ацсҕыхга!..» – мазала игәы дынтацаажәеит Мзаут. Уажәы икызтгыы, егәа акаҕаахәа инарылаитцарын, ирыхыыз рзымдыруа, ибалыбатә, рыпсы нарҕеикәыкәаанза, шаҕарак ҕамтазо... Аха иабаҕахыыз абцъар, ус иара ишитахыыз импыхыашәартә еипш?... Ари афыза аибашыраҕы абцъар уара иумцшаакәа иузтахгәышыбодаз?! Амҕы анхеигалоз, астал иахатәаны ҕаф зуаз ахыбаз ихлахатц аргъежыуан, ипсы еихәланархон...

Аха убри аамтазы, ишазыпшзамыз, машыына ҕаарҕарк агәашә иаадгылеит, хыхь пытҕык арматәа зшәыиз ахацәа ақәгылан, рабцъарқәа кны.

Чкәынак, амашыына дшынтҕыаз еипш, афнахыы деихеит дныкәтцәыр-аакәтцәыруа, иекамыжыкәа, дбырбыруа. Амардуан дышнадыххылаз еипш, ибжыы наиргеит.

– Ацкәынцәа!.. Ацкәынцәа!.. Исхәо шәмахазои?.. Ишәырласыроуп, ишәырлас!.. Иҳажәлеит, шәеиха абааҕсы!.. – акәы-кәыхәа днарықәааит. Егьыртгыы, ари заҳаз, иааилагьыжыт, иааилауатырит, нас рабцъарқәа нымтцааны индәылеибахәеит, икарцара иақәымшәо. – Амашыынахь!.. Амашыына шәақәыл!.. – уи ибжыы гон, шәартарак иташәаз иеипш.

Мзаутраа икалаз рзымдыруа ишыпшуаз, егьырт еибархәаганы ашта инытҕыан, хыма-псыма амашыына инахынхалан, рыценақәрыжыт. Шәартарак шыкалаз угәы назфон рхымфапҕашыа шыказ ала. Амашыына аус надырун, ҕадака рхы рханы рҕынархеит, рхыргәҕәартәкәа шыказ, иаартцакны.

– Еиҕаҳарак ҕалеит.. инибамыртцәар ада псыхәа рымамкәа... Хара хтәкәа жәылазар акәхап... Ари ҕеирак иазхәам... ҳаихароуп афныка... абра хашгылоу ҳарбар, ма ҳара хтәкәа ҳаршыуеит, ма дара ртәкәа ҳаршыуеит... – Ҙарқан даацыхцыхит. Ашәартара иштагылаз дарғагыых агәра днаргеит икалаз аиҕаҳара.

Мзаут ахышәтхәа амардуан дынхапалан, али-пси рыбжыара ауадақәа зегыы ааимидеит, аха иара дзышытәз хәа акаҕь имбазеит. Рабцъарқәа ара иаанрыжыуа иҕахызма, уи акәын даргыы гәыгыртас ирымаз...

...Къахьыр ифны индәылшәаны шыаҕак нарзыҕамтцо, ахәыштаараҕы еиқәыз амца иадтәалан рызынтәыкгы, рхы рықәыжыны, аидыслара иҕалазгы акагы ахылымтцыз иарқәыпсычхауан, иаргәырџон, иахырхәаарыз рыздырамызт. Еихәлачны, еихәлакәахан рыпстазаара уафы ишиимбац ала... ахьантарақә шацыз иацзан цыхәапцәарада...

– Аибашьра... еибашьроуп... ари уаф дрыцханашьазом... – ихәеит Таркан даахыц-хәыцын. – Шәы-псык ухазаргы иувсуам, цыара инаузывамсыкәа... Изхысхәаауа, абарт рхы хәрхәаны хәршыргы алшоит... – иаалыркыаны абри афыза ахшыџтак наизцәыркыеит. – Убри ҕалаанза ххы хзахәар... убриоуп изысхәыцтәу... – днарылапшит, иихәаз агәра ргарц итахны. Абри афыза аҕагылазаашыа иакәшәахыоу ралгара, реиқәырхара ус ишымариам рыхшыџ назиийштит. – Сара акырынтә сазхәыцхыеит... уаха даҕа мџаагы хамазам... Абарт афымшк рыбжыара хеазахшәароуп, есигалалакгы, еҕа хьантара хнцәагыларгы... Асы шытоуп, ахәынцәа ыкоуп, аха хашпазылымсри!.. Азтаханза хазнеир, наҕ еихагы иманшәалахап хәа сгәы иаанагоит. Ахацәа апхыа хнагылап асы пуа... Зегь лабак-лабак хкызароуп, ихамоу хшәахцойт, ахьта хамкыртә еипш, мҕалқәакгы шытаххроуп!..

– Иашоуп, иашоуп... Таркан иихәо саргы сақәшахатуп... ханбанзатәазаауеи араҕа, инаххыкәласуа?! Уашьтак иахзычхатәҕом, хаихароуп уахь, хадсы ахәага штоу... Хнеицхыраа-џеицхыраап... Бнала хцойт... бнала мацара... ихәхызыеи?... – Мзаутгы, уи дшазыпшыз мџашыџ, Таркан иихәаз инациргызит. Уаха псыхәак аманы ибомызт уажәазы, уафы иааизышьтымхыртә еипш иҕаз ахьантарақә шацызгы.

– Ус анақәахкы, хампшзакәа, хеиқәхәршәароуп... хьахә-хьатцрак атахзам... уажәшьта ихалыжжуа халагеит, иахзымычхауа аҕынза... Амџа, еихагы иааркыаҕы, сара издыруеит, амџадукәа рахь хкылымсыкәа, бнала мацара...

– Къахьыр арт ирхәаз дақәшахатын... игәы кыдгылахьан, дацәхьатцуамызт.

– Аиеи, дад, аиеи!.. Араҕа ас ханбанзатәазаауеи?... Хара хтәқәа арахь изымааиуазар, хара уахь хзымнеиуазар... арт хәгәхьаас иркуазеи... иртаху халармыгзои... изхаигзозеи?!

– Дыгә илаба ахәыштаара иньчәишыт, апыргқәа ныпцхарттаауа, Таркан иихәаз днавамлакәа. Уажәтәи ртагылазаашьа ацәгъарахь ишкылнагоз еиха-еиха ирныруа иалагахьан. Насгьы изымпыцазхалаз рхымәацгашьақәа убриақара идыргәамтцхьан, дача мәақы иазхәыцыртә икәмызт уажәазы.

– Уи зегъы уажәы арака иабахәатәу?.. Иеилкаау усуп... Ххықәкы мырзакәа иазхәыцтәуп... Насгьы арт иаххәақәо ант рлымха цадрақәа ркынза изымнеиуа цышәшьома?.. Ускацәа еилыркаауеит!.. Ишакәым ажәак шәфы итымшәароуп, азәы днашәыдыххыларгьы!.. – Кьахьыр урт рцәажәара уака иаацитцәеит, мыцхәы иаланагалацәар хәа дацәшәаны.

Ахәсагьы, ахацәа реицш, рхәыцрақәа хьантан... излацәажәоз иахькылнагоз рыздыруамызт.

– Иа, анцәа хазшаз... лашарак хазкылрыпцха, хайбга-хаизшыда... зхьышьаргәытца хакәыхшоу!.. Ххәыцқәеи харей хайбарба... хайкәырха... уаха аеаказы хухәом!.. – дааматанеит Хацтина, атуан днацәпшны. Абыржәақара ацхыраара аныртаххашаз итамшәацызт. Аза ркыр ипцәон, афа ркыр ипцәон, изхьынхалоз дара ирызхьацшуамызт... аамта аахәны икан дара рзыхәан...

Адәахьы асоура иафын ахәылыхәа, еимагыланы... Уаха царта змамыз рхәыцрақәа афны ифнагыжьуан, ифнахынхәуан... ифналашьцон, ифналашон...

Амра аныкәм, амза аныкәм...

Абри афыз ааф дташәахьоума ацстазаарафы... абри афыз ааф дақәшәахьоума?.. Ацстазаара акымкымра, ацстазаара аихәлаҳара, аихәлабгара инаганы атыкәаф инхықәнаргылеит анахьгьы изымцо, арахьгьы изымцо, игәакцәгъаханы изеитамтца, абнара илахаз Мзаутраа...

Иаашакь-шакьеит, иаилауатырит атла хыжәжәара ду иахьамтагылаз. Атла ашьапы зегъы ркәахәитишылеи-шәиуаз, ишықәгьыжәауаз. Ахьта иакзо ианалага, рыдиалажәқәа

рхадырцеит, ирыкэдыршеит ахьта рѣацэырыхьчарц, ахьта рѣаырѣарц.

– Хаи, инеикэыбга ицааит, иахьакэым хашпақәнаки агныжәѡанха, ишпахапсыхәоу, анцәаузша?.. Адгьыл афы... адгьыл афгы хакамкәа, ажәѡан афгы хакамкәа!.. – Дыгә, изташәаз иахьызтымтцауаз, дытцнашәауан, деицранарсуан, деитцанаргәгәон инаикәханы, иара ишитәхыз ихы дзымахазо дахьгылаз.

– Иа Анцәа указар, хрыцхара рзымгааит... хназтадыргылазеи?! Закәытә хлымзаахузеи хназташәаз?! – Хаптина, дқәарқәашьеиуа, уажәы-уажәы дыкәгыжәауан дшәии-пшыиуа, фәаихакык камтазо, уажәраанза илхылгахьаз еицәаз дахьалапшуаз.

– Абра хантәарц, абра хапсырц аума иахлахьынтцаз?.. Абраанза хаанагама хапчал?.. – Хьыкәыр, дышәны дшыказгы, лҽылзеикәкуамызт, акы дахәланагон илимчмырхакәа, дхәынчаны, лҽылзафәымтхауа.

– Ишпақахцари, анцәаузша... анахьгы хакамкәа, арахьгы хакамкәа... абри акәызма иахпҽипшыз?! Иара уаха цартак амазамкәа ахықәанза хнеима, хзымтысуа хзымқәацо?! – Мзаут зны анахь дныкәеит, зны арахь дныкәеит, аха цьарак дазкуамызт, игәынқыбжы уазыруан изеикәымкуа.

– Сара акырза, акәара саваланы, ѡадака сцеит, аха уахьгы уаф дзыруа икам... унзаашьшьылоит... Цьара цлак хыжьланы избозар схәеит, аха усгы акы сақәымшәеит... Иахьабалак асы унылашьшьуеит узылымтцау... Аха, итагь снаскьар, ижәдыруеи, хзыманшәалахар!.. – Таркан, акыр дшеимдахьазгы, дхьатцырцгы итахзамызт. Агәкахара имцан иқәижьломызт.

Кьахьыргы азы даваланы акыргы деимдеит, акыргы дынцәытцапш-ѡцәытцапшит, аха уахьгы иахьзыманшәаламхаз игәы пнажәон.

– Ах, ихахьзеи, ихахьзеи?! Абри азыхәан акәызма ихаман хаздәыкәлоз... абра инхартәарц, абра иахшырц!.. Арыцхақәа... ирзыхгома ариакара?! Абри хазлахаз абнара иахзылгозар хәа акәмыз... нас дунеик хазныкәыпшуазар

хәа... Абри акәызма хзышьтаз?! Абра шәылаагоит, абра халсуеит хәа агәра дсыргахьан... рапхьа сгыланы саауан, аха уажәшьта ухатоуп, илга!.. Инакастцазеи сара неитамхәа?! – игәы неилатцәеит Кыахьыр, икаитцара дақәшәомызт. – Баша мала асы инылхо иабанзаныкәеи...иабанзааи?..Инакастцазеи, инакастцазеи... ишпанысиртцәеи, ишпанықәсхи?! – игәыпжәара агәыпжәара ахылфеиааны деибанаркуан, деицранатцон, ихлахатц дахнахуан, ари афыза агха кәзтцаз ихатәзатцәык иакәызшәа.

– Уеаанкыл, Кыахьыр...уи уара умацара уакәзам изхароу?.. Хазынтәыкгы иаххароуп... абас халсны ихазгоз цьахшьеит... хгәы хажьеит... Амкәыл леиуеит умбои, амкәыл!.. Амрагы аныкам, амзагы аныкам... Аха шәаангылишь!.. Даеа мацк иаашәычхаи!.. Абри җадақа икоу аабап... итагь снаскьоит сара, цьаракыр маншәалартак амазар!.. – Таркан иихәаз акны хьатцшьак кәитцар итахымызт икәманшәалахаргы, икәманшәаламхаргы.

– Хаи, дад... уаха цсыхәа амамзар, хәхнымхәуеи... ара хәахшьуама?! Амҗақәа зегы еимахәит... иабакоу анкьатәи амҗақәа?.. Иузымдырыртә икалеит... Иамуазар, хәшьтахька ххьамтцүеи!.. Шәазхәыц, ус атахызар?.. – Дыгә дзыг-зыгуа атцла дамтцагылан, иҗнапык рыла илаба имгәытцрыгәгәа, иварафәы иказ азиа хәычы, Азтаха хәа изышьтаз дхыпшыло. Асцалқәа ахьлеиуаз, азы иахьхыпсалоз ашшыхәа ашьтыбжь уахауан.

– Сара, җадақа, итагь снашәа-аашәоит... – ихәан, Таркан днарыдтны, акәара инаваршәны, ашып-шыпхәа инеихгауа ифәинеихеит, илаба нышьтакшауа. Мзаути Кыахьыри даеа ганкахы инеихыргеит, цьаракыр маншәалартак хзыпшаауазар хәа...Асы кыдырҗоны илеиуан иаакәымтцзакәа... Атцла иамтцагылаз, асы рықәнауцыпхьаза, еиха-еиха рееитцарцалан, рееидыргәгәала, рыдиалақәа рхарцаны, цысгартаамтак аабозар хәа ипшын. Ршьапқәа уажәы-ужәы инышьтыршыуан, инышьтарыкшон, аха апхарра абакахыз... ахьта иацнацтон акәымзар, иагнархомызт, ицәытца-хьтацтааха, иаауныруа...

– Уаха хамыштыуазар акәһап!.. – Дыгә иаалырҕыаны даагынқыт, даауазырит, ичҳара наизнымкылакәа. – Ас ҳахәартам ара!.. Ҳеахшыуама?! Шәиас арахь... ххынхәуеит хашьтахька!.. Ҳаршыуазаргы уа ҳаршыааит... ҳаөнкәа рҕы!.. – Дыгә ибжы җицеит, деилазырхәаз узымдырзо, Ғарқанраа ирахәртә еицш.

– Шәарбанқәоу, уара, уа иҕоу?.. Шәызуствәада?.. – убри аамтазы, рацәак ихарамкәа, абнара аҕынтәи бжык аагеит игәаҗаза.Зеггыубрииназғлымҳахеитиарзымбатәбараханы.

– Ҳара ҳауп, ҳара... абна илаҳаз... набжьоуаа!.. – атак ныкаитцеит Дыгә, шәызуствәада ҳәа итцауаз ибжы еиликаазшәа. Ари заҳаз Ғарқанраагы ццакы-ццакуа арахь рҕаархеит, иҕалаз рзеилымкаакәа.

Зыбжы газ еиҳа-еиҳа иааскьон арахь, асы цуа, аха иудырыртә иҕамызт, убриакара асы рықәнауҳьан.

– Ҳаи, шәанацъалбеит... ҳаи, шәара рыцҳақәа!.. Шәара шәоума?.. Шәабацоз арахь... шәабақаз?! Амҕәыл әуеит, шәымбазои... шәеышәшыуазма?! – аа Кәатат иабцъар кны рацҳа дахьгылоу, җыцъа ацкәынцәа ицуп, руазәк ихәхәаза иҕоу бцъарк датцоуп, егы – автомат.

Ицъаршьеит, илакәыршьеит абрака иахьеиқәшәаз. Ус еибырхәаргы изеиқәшәарымызт. Уажәраанза еицъыцны еидгылақәаз, уажәы, арт анырба, рхьаақәа зеггы цсадаханы, инарыхкьазшәа, иаалахҕыххеит, иааилахәәтит...

– Абна шәылсырц акәызма... ҳара хашка?.. Уахь цашьа амам!... Амәахәастақәа узеилыргом, уҕьалоит... Шәгыжыроуп шәышьтахька, уаха цсыхәа амазам!.. Иншәырцәома арт ишәыцу... ирыцҳами?.. Шәызлааи аранзагы шәрымбазакәа?! – зеггы днарылацшит бла-бла, рлактақәа днартацшуа.

– Ҳазлаахуаз?..Кьахьыишьтахьабнараҳнылалан,Зыкәыр иааптранза ҳааит, наҕ, ауардын мәа ҳанымлакәа... Нас, уа цытк ҳацсы анааитахкы, Бағыри Кәадаци рыбжъара абнара ҳнылсын, урт рҕынгы итәазар акәһап ххәан, ххы дмырбакәа, амәаду ахь ҳафкылсын, ахатәитраҕы иааихацдәеит амәа. Нас дырәагыых бнала мацара абранза ҳааит иааулакгы,абра

хамышьтит умхэозар... – ихэеит Таркан, арт ахыбаз мацк акара гышьтыхрак аарцшуа, амѡан абнара цэгъацсышьала ишылсыз уиакара дазымхэыцкэа...

– Шэхынхэыроуп... уахь уаха царта амам!.. Харгьы уахь хцоит... уск хамоуп, инахмыгзар ада цсыхэа хамам, уахатэи атх иалыршаны... – ихэеит Кэатат. – Абри аерманцэа рышкол афы дара ртэкэа тэоума, ишэзымдырзои?..

– Итэазар акэхап, уи хара ихазхэодаз?.. – атак ныкаитцеит Таркан.

– Ибзиоуп... уи хара еилахкаап... Аха, шэаала уажэшьта!.. Таркани Кыхьыри апхьа шэагыли!.. – инарыдитцеит.

Зегь азэазэала инеишьтагылеит. Излааз амѡала асы еимгэхэауа рфынархеит, рлабакэа нарыцарсуа. Мзаут иан лнапы кны днеиуан, дицэкахар хэа дацэшэо. Кэататгьы иани иаби днарыцхраауа урт дрышьтагылан, цъара инцэытцаххуа, цъара инцэытцакыкыо иахьнеиуаз. Рышьтакэа асы еиманапсон ахэылыхэа, ишзахэоз, ццакырак амоушэа, инарышьтарххы.

Шака гыырѡа, шака хьаа цэгъа рыцыз арт амшкэа, зыхгара удаѡхаз набжыоуаа рзыхэан!..

Ауафы лаша – ацсфыхы

Мзаут убасканти аитныпсахларакэа раан дахьаламшэаз даараза игэалакара пхастанатэит. Дзатцэханы, ихалазатцэык даанхазшэа, изхьапшуаз азэгьы дкамлазшэа, хэыцра цылхатракэак акыраамтагы дыршафь-шафьо, деиларгьыжьюа дрымпытархалан, дызрыцэцомызт.

«Сара азэгьы ситэхзамзаап... Сыртахызтгьы ас саанрыжьюамызт... Абжыаапны ирхэақэоз зегьы башазаарын... фырпцшагазаарын, еижьагазаарын...» – наигэахэит Мзаут. Ускан дара иртахкэаз ахьфырхыз, иара дахьяанхаз хэыцра-шэкы изнартысуан.

– Ухы уанзамыхэа, анцэагьы духэом... Ухы иалуршаз аул ура уфызхуа, уеиқэзырхо... – ихэеит иара енак, Кыхьырраа ишрахуаз. Урт, иара егъа дгэамтцуазаргьы, рацэак ргэы дасыр

иҥахымызт. Къахьыр уеизгы, ианзыманшәаламха нахыс, иеыртынчны, уажәшътә, аринахыс, аеамѡақы азымпшаакәа ишзыманшәаламхоз агәра игатәкьон, аха уи иеиҥтаргы иҥахымызт. Еикәтәарак, тынчрак ныбжьаҳаны, псеивгартәк калозар хәа дазыпшы.

– Умшәан, Мзаут.. уажәы асалдат иреиуаз ракәын ирыпсахуаз, ифырхуаз... нас харгы акы хзырызбап, ус хашқаанрыжьри!.. – Таркан, ишакәым азәы дааилахәаргы, ахышәтхәа дныбжьақаланы, дызкажашаз, деикәызхәалашаз, дзырхәыцшаз аацәыригон, ихшыѡ назиишътуан. Мзаут Таркан еиха диқәгәыгуан, игәрагы игон, иихәозгы намызгакәаны иаанижьуамызт.

– Уажәшътәи аитныпсахларақәа аныкало, сара хымпада схи иадыстоит уахь ацара... ишақәнагогы снарацәажәап хара хтәкәа!.. Уи схәахьейт сара... – инаиәтеикит иеаартатаны, иеааркәанданы. Ауаѡы изнеишъа, иацәажәашъа иеақәиршәон Таркан ианигәақхоз. Ианигәампхагы иеақшыларәа ааирмашъцон, ицъымшъ жәпақәа неитцацаланы. – Арака хара абыргцәагы хәмоуп, ахәыцқәагы хәмоуп, ус хәанрыжьуама?.. Хәқәыргозар хәицықәыргәп... Изақәызеи иухәо, Мзаут.. урт хашқархаштәуеи?.. – иихәаз агәра угартә инақәиргәҥейт.

– Хархамыштызар умбои?.. Хара ианакәызаалакгы ахада дхәамамызт ақытаны, уаѡцас иаххылапшуаз, уаѡцас хәидызкылашаз. Ахадарафәы инеиуаз зегы, рыпсы қымқымуа, хыхәаран изышътәаз... Крыззалгозар иалганы, иқәтны ицон... абыржәы ишцаз еицш. Нас ант хәргәалашәома?.. Цәгъам-цәгъам абарт хәар, абцар зку роуп дырѡагых зәыр хәигәалашәозаргы хәзгәалашәо... Урт макъаназы ицқьақәоуп, ицаурақәоуп... рыпсадгыл акагы иатнырыпсахлом... иахзыхьчозар хәа ага хәымга иеагылоуп... – Мзаут иааирымчит ицәажәара. Игәы иамыхәақәоз хызәышаз рацәак ибомызт.

– Харгәалашәоит... ускацәагы хәргәалашәоит... Акы рыхытакәымзар, ус хәанрыжьуамызт. Дәеа пытк иашәычхәи,

иҗалалакгы жәбап!.. – Җарҗан ииҗәәц иҗәон, уи агәрагара дацәхьатуамызт.

Мзаут иҗәыцрақәа еиҗа-еиҗа рыҗедырцаулон, зеилашыра-зыбларак дынтанарцшуан, еилаҗеө, еилашынтуа, лцышыак змазамыз рееиутәны. Дзаацшылон дзыхгыланы, игәы еибафо, деилашуа. Шаҗа деилыркаауаз аҗарагы, дырзеилымкаауазшәа, ихигәшарахон, аха урт зегы аамтала ишизцәырцуаз, дшаргәатеиуаз акырынтә иҗишәахьан.

Мзаут җенак, амшқәа еиҗа еилгашәа ианыҗкала, ихташәара дшазымиаиз анааигәалашәалакь, игәы нтыҗсаауан. Иан диманы, бнала мацара дцарц аҗәикизаап. Знык абнатоура рҗырзамадар, ишәартамхарашәа игәы иаанакон. Уаҗагы җсыхәак шамамыз ибазар акәхарын... Ауха рымшаныфагы дырмазеит, иаашар амәа иҗәларц. Азтаханза, знык излацахьаз ала, ибзианы идыруан амәа, дахымҗьартә еиҗш. Уи нахыс акәын ахьантарақәа ахьеҗынгылоз.

Мзаут игәы иҗеикуаз намыгзакәа иаанижьуамызт, аха уажәы дзыцәшәоз – иан илылымшакәа, абнара дизылымгакәа дылахар, дабеигоз... анахьгы дыҗамкәа, арахьгы дыҗамкәа... агыгшәыг наидцхлымуа, ахәлара, алашьцара дзагәылымсыкәа днагәылахар...

Мзаут иани иареи бнала мацара акыр инаскьахьан, Җарҗан данрыхьаз. Хьыкәыр уеизгы лыцкәын ихы ахьирхоз акәын ларгы лхы ахьлырхоз, еҗа илылымшозаргы, еҗа илыламзозаргы. Акәара измыркәа ишавагыжьуаз днарыхтыгәлеит уи, дыццакы-ццакүа дшаауаз мәашьө, дҗакь-җсыкьүа. Даараза игәы иалсит, иара дыҗазамкәа, Мзаут иигәаҗьыз.

– Закәызеи узҗу?.. Абна дылаушьуама уан?.. Ухынхәы арахь, ус җаумтан!.. Ихәхьүа еицхәхьып!.. – днаикәцәҗьейт Мзаут, ихымәаҗашьа наигәамҗхакәа. Җарҗангы зны-зынла иҗазшьа унахьҗаргы иуамызт.

– Ара ханбанзатәазаауеи, арт хнарҗаҗшуа?.. Истахым сара уаҗа араҗа аангылара... истахым!.. – Мзаут игәы неилацәейт, иеааиҗеикит даарыцхәушьартә еиҗш.

– Уаангыл, иаачха мацк... ихакәшан икоуп, умбои!.. Амѡақәа зегь куп, узрыцәом... иагышәартоуп!.. Уангы дрыцхами, илылшома абриақара?! – иеынафәршәны дааирхынхәит, дцатцәкьар итахимхеит, ас днарылыгәгәаны.

Убри нахыс Мзаут даараза иеиипсахит, дааузымдырыртә еипш. Ихәыцрақәа ддырктан, узиқамцшуа дкалеит. Игәнигон, игәырфон дызташәаз дахьызтымцуаз.

– Умшәан... ухацями, абаапсы!.. Ахәыцра уеомтәроуп рацәак... уеахугароуп... уарктароит, уарчмызаѡеит!.. Иухоумырштын – ахатца зегьы дыриааиуазароуп!.. – ихәон Тарқан, уи гәақарак шыныцшуаз ангәаиталакь, игәы алаиргәгәарц, игәы алашьтихырц. Мзаут ихәыцрақәа иахьакәым дкылыргар хәа дацәшәон. Ифәцшылара, иқазшьа, ихымѡацгашьа еиха-еиха аешиетанакуаз гәазымтәоз азәгы дықазамызт, убри ақынтә ахылацшра, азәлымхара изымтәоз азәгы дубомызт дахьцалакьы, дахьықазалакьы.

...Амш ахәлара иамеханакхьан... Уи аены Таркани Кьахьыри ирыцхьаны аштаб ахь иргакхьан. Акыраамтәзагы иахьзымхынхәыз агәтынчымра рызнартцысын, иқартцара иақәымшәо, аѡнеиѡныцқа еилагәжәажәо ишеилагыжьуаз ауп рыцсы рхыгга ишааѡналаз. Зегь рацхьазагы Мзаут инаизхьацшит.

– Шәымшәан... уатдәы шәалыргоит шәѡыцьягы... Шәеиқәшәыршәароуп ацаразы. Дарѡагыых, ацсахрақәа рымѡацгаразы сдәықәыртцан, срацәажәеит... Ашьыжь шаанза амѡа шәықәлоит. Ахыргәгәартафьы шәаннеилакь, нақ дара шәиаргоит, ус хәицәажәеит... Нас, изыманшәалахар, харгы халыргарц ргәы ицоуп... изахьзозар...

Тарқан иихәаз Мзаут днытцнарззеит. Ас иаалырқьаны ари аѡыза иахап хәа дазыцшымызт. Еимқьарстак дныбжьацшны дныбжьыцтәцәраа дцарызшәа даақалеит. Аминутк азы инеихалашеит. Ихьаақәа неихыцсаазшәа ибеит.

– Ишца, хара хрыцсахуану?! – дгәыргәцтәа даақалеит. – Уажәшьта, ахақәитра хаур... хәибганы знык нақ хзахысыр, нас ихахьлакьы агәхьаа скымызт!.. – Мзаут, иааихигахьаз зегьы нцаакәкәала ицазшәа, даашьтнәкәыцәаит иахаз...

Уажәшътә даанызкылараны икоузеи!.. Иудыруеи насыпшарак рзыкаларгы!.. Знык дара ртәкәә рахь дызкылсгәышьар, нас идыргәышьон ихы шымғаагәтәыз!.. Ухы уақәйтны уцсадгьыл ухьчозар, нас иарбану уи иацназго!.. Ахатца дзиуа, ахатца дзыртаху ахатцараз ауп... Мзаут уи дацәхьатцрану?.. Мап... знык... знык ишьапы ахьазкуа изаларгыландаз!..

– Аиеи, шәхы шәақәйтхоит... аицәажәарафы убас азырзбеит...– ихәеит Тарқан, аусқәә еиха иманшәалахарызшәә, инақәыргәыгуа.

Хьыкәыр илхәара лҕамшәо дтәан. Ари афьза дшазыпшзамыз, уажә Тарқан ас ианрыдитца, икалцара дақәымшәо, дкәанызануа даашьақәхеит. Мачк илгәапхомызт рынхара-рынтцыра ааныжьны, ус инхьагәгәаны инапыртыргы. Егьа ус иказаргы, ари атып апырцра шылzymариамхоз лхы итагыжьюан. Лыцкәын, иаанхмыжьыр ада псыхәә хамам хәә ианаацәыригалакь, лара, сыпсуазаргы абра сыпсааит хәә, лыынафалыршәуан лҕааихаршәны, уи азбахә ала уаха узылмацәажәазо.

– Уца, нан, уара... сара ара сыказааит, сызургозеи?! – илхәац еиталхәеит уажә дырғагых.

Мзаут изымдыруа дыкахызма, иан лажәымтыгәха лыпсы зхьыхәхәоз лшьям дгьыл лахыгара шака илзыцәгьаз, шака илцәыхьантаз, агәнахарақәә иреицәоу агәнаха!.. Псыхәак амаззар, иахьынзауа, иахьынзалашо иапырумган уан лакәзаргы, уаб иакәзаргы рыпсы зығәхәароу, ирыпстазаараны, ирызқәагыпны ирыпхьазо, дара ахьықәиз, иахьықәынхо рҕыынць-дгьыл. Уи еихау, уи акара ицымтәазо агәыблра зцу акагы рымазам. Инапыругаргы, иуцрымшәо агәнаха ушнатагылогы удыруазароуп... Ипсыргы убрака анышә иузамадар, дара уаха акагы ртахзам, цьанат гылартас ироуеит, цьанат ицоит...

Аха Мзаут уажәы ишқакаитцарыз?.. Абри зегы еилаганы, иан лыпсы шахьыхәхәо, дышгәаф-тәафкуа дахигар акәхеит. Уахагы знеишья амамызт, аеакала унавсыртә еицш, аеакала узаныкәартә еицш.

– Сара бара бааныжьны цьаргы сцазом... Бара бакәын сара хьаас Исымаз хәә.. сара уаанзагы сыбналаны сцаргы

сылшон... Ант ахэымгақәа схы дсыркуамызт... – Мзаут ихьаакәа зегьы неихыгәгәазшәа, уажәшьта даанызкыло акагы шықамло агәра ганы даацәажәеит.

Хьыкәыр зны анс лхәеит, зны арс лхәеит, иаимарк-ааифаркит, аха атцыхәтәаны ирулакгы дазаргеит, арака аказаара еиха-еиха ишшәартәхоз, ишапыртцтәыз дынтарцшы.

Арт шеицәажәоз, убри аамтазы, ирызгәамтазакәа, шыца абцар зкыз ашә иаалагылеит ифабыг-фабыгза, уахагы имқәацәзо.

Иаарцәымыгхеит Мзаутраа. Ирхәо рфамшәо инырхатгылеит. Урт рааира шыргәамцхаз нарныцшит иаразнак.

Амш ахәлара аеазнакхьан...

– Хара Мзаут дахтахуп... аштаб ақынза даалароуп... – ахатца тагыашхашәа иказ даацәажәеит, Мзаут зыхьзыз дшизымдыруазгы.

Тарканраа инеихәацшы-ааихәацшит, арт раара иаанагозеи, измааноузеи, ацәгыарахь хкылнагома хәа. Мзаут днарылганы дыргар, уи бзиарак ишазхәамыз рыхшыө назцеит. Нас уаха дузрымпыцымкьаргы алшон. Ашәартә дырфагых интанаргылеит ари. Абас ами азәазәала ирылганы ишахәыртәуа!.. Шака хәыцра, шака еибарыххара итанаргылеи, нахәы-аахәыртәк, цсеивгартәк рымазамкәа!.. Рыблақәа шаацшуа, акагы нарылымшазакәа, Мзаут днарылганы дыргоит... утахызаргы ухәхәала, утахызаргы укаала!.. Дахьыргогы здырхуада!..

Мзаут ақыцыхәа иееимыз акы ицәа иналашәеит. Ацакьа дызхықәгылаз днафкьаны, дкаууа хланцы ифынеихазшәа, зеилыеаарак, зеилашынтра-змыжьра цамтамрак дынзаацшылахит, абра дналшәар, уаха лцышыак шимоуаз неихырбзауа.

Ари аус кыр иаимаркит арака иеилагылаз. Тарканраа иртахымызт Мзаут абас иаалыркьаны, днарылганы дыргар... еицыцсуазаргы цьарак иказар ртахын...

– Сараухьсцартәсыказам... Абыржәоупаиартасанылцыз... сыммазафуп... – Мзаут ихы днахашшааит сырзеилкаауазар

хәә, аха руазәк, аитцбшәә иҕаз, иехаршаланы, даҕаапкны иуамызт, ухамгар калом, убас иҕадыртцеит хәә иеырзажәуа.

– Шәйкәатц, нан, шәйкәатц!.. Дшыкоу шәымбазои?.. Иара уеизгы еергьхәә ишыапы дықәгылоуп!.. – днарыдгьатцәыгьатцәылеит Хыкәыргы, ма сара исхәо крапхылнадозар хәә.

– Хаиццозар... хазынтәыкгы хаиццоит!.. Ус азәәзәала сәкәшахатым саргы!.. – Кыахыыр иеаариашаны афнагәта даагылеит, иатаххар днарҕагьагьаргы цәгьа имбо.

– Шәицәымшәән... аштаб аҕы иацәажәрц ртахуп... – ихәеит аеынкылара змаз. – Убриазоуп хзаарыштьызгы... – нацитдахит.

Рыгәрас иугозеи, алашыцараха, ашта унтыганы ургоит аха?.. Абнара ... иахьабалакь абна лашьцара... Ушнарго, ҕара унцәытцадырқауеит, уаҕы уимбазо... Ардәынаггы кәырт ахәом... Уныбжьахәаша-уныбжьазуеит, ухабарк уаҕы имахазакәә... Уатцәы ацсахрақәә мөапыргоит... Апси-апси еитнырыцсахлоит, абзеи-абзеи еитнырыцсахлоит... Мзаут ипсы штоу доурмышьтырц ргәы итазар?.. Иабарыхәартоу ипсы штоу пысцәак дрытнырыцсахлар?.. Ари уаанзагы дтахахьан рхәап...

– Сара сызцом!.. Шәыскәатц!.. Исылшом сара уахь ацара... сшыапкәә сырзынкылом!.. – Мзаут деилышша-еилышшон дахьырҕацшуаз. Аитцбшәә иҕаз Мзаут игәаг кны дихәацшуан, давагаланы димазар, дшахәитәуаз иҕынырцшуа.

– Шәйкәатц!.. Дааншәыжь... илшарым уанза ацара!.. – ихәеит ҕаркангы, убри аамтазы, Мзаут даарыцхаишьан. – Сара сшәыццоит... икалалакгы сара сшәыццоит!.. – ҕаркан иеаазтцәылхны даакәтәиааит, гәымшәарак наинырцшны. Илабагы аеыџхәә цәка инышьтаикшеит, макьаназгы хьатцрак шааимырцшуаз агәра аладиргарц.

...Иааргәампхеит, аха ҕаркан дрыманы ашта интытцит, алашыцара рыеналакны.

Даараза хьаас икарцеит ҕаркан абас дахьыргаз. Кыахыри Мзаут иахырхәаарыз иакәшәомызт. Машәырк изырур хәагы иацәшәон. Ари аҕыза аамтазы зеггы урықәгәыгуазароуп.

Оумашәа иубаша, Җарқан дымшәазакәа дахьрыццаз ухаҗы иузаагомызт. Аиаша ухәар ами, агәаҗратәкәа ааирпшит икәра излаҗәамыз ала. Агәаҗра ауаҗы ипсҗазаара иацзар акәхап наунаҗза, ихы ишаирхәо еиҗш. Уи злоу иажәымтыҗеа азыхәанҗы иааирпшуеит лакәакрада. Ахҗы даҗаҗылоит, даҗацәшәажом.

Аамҗа ахгара ус имариамызт, җытҗа-җытҗа агәтыхьшәашәарақәа ацын, уажәы-уажәы инеитасуа-инеитаҗо.

Ус дааит Җарқанҗы деибга-еизҗыда, акаҗ имыхьзакәа.

– Шәымшәан... бзиароуп!.. – ихәеит дшааҗналазтәкәа Җарқан,ргәкаҳара нарыхкәаны.– Мзаут,уаниуареишәҗыхразы наҗсынтәи, дара ирыжәлантәыз пхәыск даарышьтын, слацәажәеит... Умаҳә, уҗацәа – зегы узыпшуп... Уацәы ашьыжь шәҗоит, иаша амәа шәаныланы... Ахырҗәҗартәҗы ирдыруеит, шәоурышьтуеит заанатҗы, аитныпсахларақәа ирылагаанза...

Җарқан иихәаз рызынтәыкҗы маҗк рыпсы ааивнаҗеит. Асы анышьтытуа еиҗш, ргәы инҗаҳаз ааҗсасиит, иааихыггашәа иаакалеит...

...Уи аҗны амш цкәа еилганы ишыҗамызҗы, наҗ, инахараны, аназараҗы цәара, еиха иахьеимыггаз, шәахәацқәак нцәытыччарц шырҗаху мәашьо ицәытлашаауан.

– Акы хнацҳап, нан... чаҗак наҗҗахмыршәыр иахзычҳарым... – лхәан, Хыкәыр иаха илырмазеиз фатәкәак астал инықәлыргылеит, днаха-аахашәа.

Ргәы ишамгоз уахь җатқәак инарыцҳаит, зынзаск амла иамгарц азы. Акрыфараҗы ргәапхо иҗазма... изакәызаалакь гәахәарак рымазамызт.

– Иаххаштуеи, мшәан?.. Акы ххаштуашәа сыҗоуп... – ианындәылтуаз Хыкәыр дырҗаҗых дныҗнаҗшы-ааҗнаҗшит иахьабалакь.

Ашәкәа аркымызт, аҗенцьырқәа аркымызт. Абҗбааҗны иандәылтуаз, цәара ианцоз ашәкәа зегы нытцарбаҗа иадыркуан, иаанза уаҗ дыҗнамларц, машәыр җамларцазы. Аха уажәшьҗа иауркыргы изхауркуеи?... Иҗацәуп... уаҗ ишьтыхра,

уафы игәы хызыблаауа хәа акагы аанымхазеит. Риарақәа иаанрыжыыз, Хыкәыр иаарееишәа иахьныкәылтдз, ус икәын, азәгы итаххартә икамызт, еилырцшаахьан. Рацәца-рсаан заанатцы ирымпыцырххьан, акагы убомызт, ирымгакәа иаанрыжыыз цәыхақәак рыда. Реихацыхәтцәкыагы аанырмыжыт...

Рыгәкәа хыблаа-фыблаауа, Мзаут иани иареи рашта-ргәаратә ааныжыны, агәашә интыцит ирцәыхьантараны. Рызбжак абрака иаанрыжыуан. Иаатгылеит, уаха иамышьтызшәа, еибакәеибаха, икьацтажәхазшәа иаанхаз рышнқәа рылацш рзакәымгауа. Закәытә рыцхароузеи, закәытә гәыфкаагароузеи ирызнартцысуа еицымхаз еипш иаанрыжыуаз ргәаратә рыцха!.. Абас акәхап зхәыштаарамца фыцәаахыоугы рынхартақәа ишырпыртцуаз!.. Дызустада ари афыза иеигәыргьаша, дызустада зыфзырпхарц зтаху гәнахала итәу, икәзааз ркьацтақәа рхәыштаарамцала!.. Дарбан мпытахалафу арака икәгыацарц зәазызкуа, абарт аныкәтцлакь, шәи-цшыи згымхаша!.. Ускан иаахәыроуп, еилабгароуп ихәашхәаша, азәы дызнымхартә еипш. Ускан ишәихоит ари адгылгы, наунагза, дунеихаангы аезеибнамто, изпынпыу данахым...

Мзаут телк ицшаан, агәашә нфәихәеит. Рахәгы ыкамызт, шәахәгы ыкамызт... Агәашә кьакьаза иаартны ааныжыра итахымхеит... Ацәгы иашытоу иара усгы иааиртуан...

– Хара абас ҳақәзырхаз, хара абас ҳахзыртцәаз, ҳагәнаха наунагза узатцымцааит!.. Хфыхшыа анцәа иуимтааит!.. Шәипшыи анцәа иугимырмааит!.. Хара ҳапыртцуеит ҳадгыл, абриакара шықәса ҳазкәыхандеиуаз, ҳзыфгәхәауаз, ҳалагырз нахфәкәашо!.. – Хыкәыр, уаха налзымхәакәа, акыжыхәа инеималтәеит, дааитцакы-ааитцакын. Мзаут бзантык ас димбатцыт иан... даарытцаишьеит уи цәгыалатцәкыа...

Иубахыоума ура уан дызхызаауаз лыдгыл, лгәаратә дахыцәуо?! Иубахыоума ура уи дшыкало, дшеиланархәо, дшеитданакуа, дышрыцханатәуа?.. Мап... иумбацзаргы калап... Уи еихау гәнаха-рыцхара зыкалашам бзантыкыгы...

уи еихау анасыңдара узыңшаауам, егъаңыра уцарггы, егъаңыра унхарггы!..

Абыржәоуп Мзаут иани иарей ианырнырыз ишапыртцауаз, ишаанрыжбуаз гәәкыла итәыз, ирыцхәхәхаз, рыцсы фызкаауаз, дара цстазаарас ирымаз, еснагъ изыхызыаауаз ршам-дгыл...

– Хрыцхара... Анцәа указар... хрыцхара назыкәшәаша!..
– уаха лнархәомызт Хыкәыр дахыгыз даиңыңны, деицагәгәа...

Мзаут иан ас дтәуо димбатцызт бзанцыкгы. Цәуарала ләаалкажеит. Иарггы игәы ааңшқахан, илағызқәа нхақәкәалеит. Иеизеиқәхәаломызт...

Рыцыагы акыраамта изаңырымтцау, ргәы азхәаблаауа иазыңшуан рыфны, ахтың иаганы, аңеңыырқәа тақәыбаны ишгызгыз... Иаб рыцхәгы иңсы шңағхәараз абрақа анхара-нтцыра... иахәхәлаанза иеигәышә кны ихкаара дтагыжбуан, дузаңыргомызт.

– Баала, ди... иазхоуп... еилгарак шңақамлари... ас мацара ишңацари?... – Мзаут иан дааиргәыбзыгын, лымаңақәа зтаз леилахәара хәычы аашытихит. – Указ, Дамшә, уара ара... иахынзаузычхауа!.. – уақа ивагылаз ала ахы-ахәда инапы нықәишыт.

Шақа иңсы ағхәараз Бағал ари ала!. Зны ирхәмарларын, зны ирығларын арақа данықаз... Ахыргәгәарта ақынза ирыцнаскәеит, аха нас иаахынхәит, изхәаңшқәаз азымычхазшәа...

...Ишңаңаңырахеи иахәабалакь, уағңсы дықәыршәзамкәа?! Ари амыза аңаңырауа угәгы тнашәауеит, ухлахатңгы аргыжбуеит... Уағңсы дахықәым адгыл гәытшәаагахоит, гәығәкаагахоит, уңәа унғанарзызоит... Арыцхара иақәшәаз адгыл, аңсабара ауағытәығса ида цстазаара шамам, ишгәынқбуа иахәабалакь ианубаалоит... Абзарбзан хқәа ихырыжәжәақәаз атлақәа ихықькьба-фықькьбаны иахәабалакь иубартоуп...

Мзаут уажәы-уажәы ишытаһкь дынхәхәуан, ибғашшара иарбаны, дкылкааны хымдырк ишакәым иңстазаара

далихрашәа. Иварахь, абнара а́кынтәи азәы дынхәытѳьар хәагы дацәшәон. Рыгәрас иугозеи, иахьабалакь рәахьыгзаны, рабцъар, дара рееибытаны ицәытатәазар?..

Ицъоушьашаз, илакәушьашаз – аға хәымга инапы мцкъакәа идьрхәашахьан, уажәы иаауымдырыртә, угәы тнашьаартә еилажыыз ақыта агәыпшзара... Ашәапыцъап рымахәкәа ґыжәжәаны, икәа́кәаса еилажын... Иаанхаз хыбракәак рденцъыркәа тацыххааны, ицәытәажәза игылан... Ацсабарагы, адгьылгы уафьтәытәсада акагы иацсам... ирыцхәхәа иаанхоит наунагза, ахәракәа зеггы аамтала инанытцыргы. Ауафьтәытәсеи ацсабарей еикәытхашьа рымамзароуп, егъа арыцхаракәеи аиакәымракәеи ирыкәшәаргы... Урт ахы́кам цстазаарагы зы́калом иманшәаланы, игәышьтыхганы...

Мзаут идьруан – хыхь, инаскьаганы, иаацшуаз ахыбраґы акәын набжьоуаа рыцкәынцәа ґыпхьакыртас иахьрымаз. Мзаут уажәы убрахь анеира дахыццакуан, убрахь дыцшуан, ахәадараґы зәыр дыкәызбаауазар хәа. Аха азәгы дубартамызт, ата́биякәа катцаны иртатәазар акәхарын, уахгы-ґынгы интымшәазо, аға инаишьклацшуа. Тәымуафьк, ус, иара ишитәхыз, арахь дыкәрыжьломызт. Цәгъаза иманшәалан аҳаракыра а́кынтәи аға иґагылара, иабашьра... Амәа цәии-цәиуа хыхь ихалон...

...Мзаут ипхәыс, ипхәцәа, ицкәын, имахә игәыкы-цәакуа, рылагьрзкәа ха́кәкәала иани иарей иахьрыхәацшуаз ирхәарыз рәашәомызт. Даґа дунеик аґы иаанагазшәа, игәыпшаа-ґыпшуаауа акыраамтагы изейтатцуамызт иахьгылаз. Анкьа ирбахьаз Мзаут даба́кахыз, игханы, ипатца иґабаба, дузымдыррыртә ейпш д́калахьан...

– Итабуп хәхьґышәхыз, хәхьейкәшәырхаз... хәхьы-шәхамыштыз!.. – Мзаут азәазәала днарылацшит иеилагылаз. – Хазынтәыкгы иахңейпшыз хзахымңейт... аға хәымга, ампытахалаф хәитәитәырц дашьтоуп даххакыруа, аха уи зы́калом... агәра згоит сара... дгьыл ґацакгы инапаґы икамлароуп!..

– Ҳара ҳакəзам уғызхыз, Мзаут... Ҳғəи иштəз, хашузхəиуəз, иара иҳағигеит... Уғызхтəғьəз абраға дғьлоуп... – уцкəи, умахə... Уигьи харт хайпш деибашьəуп, афьрхатаратəғьə мəағигеит. Уи ауағьлаша аға хəиғи инапəғи уаанимьжыт. Ҷыцə ақьртцəа тғəиғи иааиган, уғиғит, урымпытдиғьеит... Иахьатəи хғəр уəд дрыкəғəиғьиртə иғоуп: иағьхəиуеит, иағьеибашьуеит, рыцсадғьыл азəғьи иртəзом... Ацарағьи ныкəиғеит, амахəрағьи... шəеигымхааит!.. – даацəажеит аштаб аиҳабы Ҳараз... Нəстхашəа игьлан Мзаут имахə Разани, уи иғьизеи, бцəрла еикəғьи, ар рыматəа рышəдғьи, рцатцəа рғəссы...

Мзаут ицсыц игəатцанза игани даақьицсычхайт, зхы иақəитхəз, зыцсадғьыл зшьапы ныкəзыргьылаз иеицш... Уажəшьтə ағамғакы дшанылоз ағəра игеит. Уи амғакəа зегьи ирыцкын, ацсадғьыл ахьчара азыхəан ақəдара хəа иашьтəн. Уи иацназғаша ағамғакы узыцшаəзом адунеи ағьи, иара узхьлтцыз уан леицш бзиа иумбатцəкьозар...

...Уанылахьоума уара абри амға?... Уанылахьəзарғьи, уанымлацзарғьи... закəйтə гəақцəақроу, закəйтə лағьырзышоу иантəалахьоу, адғьыл иналабахьоу азбахə уахəхьəзарғьи калап... Уахə мға аныкəмыз... амғадукəа зегьи аға хəиғи ианимпытцаихалаз, цысғьихғас икəлаз ари амға... ақьтамға, ауардынмға... инхатəи-аахатцəиуа, цəара изьткəатəараны, цəара ихəиғьнтцəараны, цəара игəағараны, цəара ихаракьараны, инымтцəəзо, игəиццəагағьи... Зны алашьцара инаумнахуа, алашьцара унахəлабго... зны иахьинауқəшəо хьбрак уенытцакуа... ақəа, асы – уеилабааза... ушьапы азы нтəиғжуа, умч улзааны унцəйтцаххуа... ахə нас, хай, абаацсы, исыхьзеи хəа улаба уəанцғьи уацхьақа уцшуа... Зегьи зну амға уарғьи лахьынтцəс анцəа иуиғеит, уахьынзазахəо, ушьапқəа науцзаанза уцалароуп, уцалароуп, уацхьа инеиуа урхьицшны... нақ, ашьхарахь, ахаракьарахь... еиҳа иахьтынчроу, ахысбыжькəа ахьзымнеиуа, иахьицхьакьиртəу, иахьшəартам...

Инаватцəи-ааватцəиуа, ари амға Атара инавтаршəғьи, Наа ункыдыцшыло, ахəызқəа унықəсны, Тəумышь уналсны, Кəтол ағəағьи ункьлнагоит. Цьғьардақа умцакəа, унахатцəиғьи,

Қытуан унавсны Ыада ункылсуеит, ихыблаа-фыблаау
Кәачара уаламлакәа – Лаганиахәы... Члоу... Закәытә мџоузеи,
закәытә мџа гәыпцәагоузеи!.. Узанысуама, узылсуама
ахәынтәара, атыжаарақәа, атракторқәа еиладырџынтыз,
еиларкәахаз атхәақәа, афыбгарақәа. Аибашьра ирзалнахыз,
ипхастанатәыз амџа... уаныз уныгәнысуа, уаныз урыцхәхәа...
цъара унытцашышыуа, цъара унтахауа, цъара ахахәқәа
унарыхкәашо...

Дәаб унырсны иаша уфынаухоит нас... Уналагылоит
Тхына. Тхыinei, Арасазыхы, Гәыңи рыбжьара закәытә мџа
џаастоузеи ирыбжьоу?! Зны џадароуп, зны хлағыароуп...
Иаарылшозеи трактор мыждақәа, ағыға-гәгәа рхырга
ишнеиуа инафкәаргы, уагеимшхара, шәы-цсык ухазаргы,
цсык узаанхом. Иргәағыазеи урт нкәыцзо ацкәынцәагы...
жәларык ақәыртәаны иабафалои, иабафысуеи?.. Абас
лахынцас изауз, абри амџа иануп уахгы-еынгы,
Ткәарчалынза хазнеиуазар хәа... Закәытә рыцхәроузеи,
закәытә гәакроузеи инанырбалахыоу ари амџа,
цсеикәырхагас икәтаны, хәыңи-дуи инанысхыоу!.. Шәпыла
амџа иану дубап, ыла зеидарақәа ирыцдоу дубап, зырахә
запцаны иказцо дубап... Ёуардынла збыргцәа аныртәаланы
амџа иану... ашәеикәатцәа рышәтцаны зхәыцқәа згәытцәхәхәа,
реилахәарақәа разкәынцәа, ақәа нарфыкәасо, ахәынцәа
инылахауа шакаџы амџа ианыда?.. Трактор мыждақәагы
иаарылшозеи!.. Зыпш иахызаны аца итызгаз, зкәытқәа,
зкәакәышықәа еидџахәала... атыжаарақәа, ахаракырақәа,
анаарақәа шакаџ аџада, шакаџ аныда ихтәаз, ихыблааз,
рыпци-рыпци еихымзо, игәаҕха, ахәынцәа рыцратата
набжьоуаа, атараа, кындығаа, тамшыаа, азџыбжьаа, дабақытаа,
лашыкындараа...

Ткәарчал... Унеихыоума, ура, знык иадамхаргы аибашьра
цонаты?.. Унарылапшхыоума?.. Рлактақәа унартапшхыоума?..
Унарыџәәажәахыоума?..

Иеизаз узрылымсуа, ирхамкәа-иршәымкәа... рыфатә
ыкамкәа, рыжәтә ыкамкәа... еилауатыруа, рхәыцқәеи дарей
неихкәашо... Хгарта змам... ихтәаз-ихыпсааз арыцхәқәа...

зда царта амам ашьха-ѣаѣара иаѣахаз... уаха шаанза аверталиотқәа ирзыпшыны, аңша цәытәи нарызгасуа, адәи икәтәаны изыршо... Закәытә цстазаароузеи инарзыкалаз... закәытә рыцхароузеи, хыхәартәк рымазамкәа, изтымцуа!.. Дарбану арака иумбо?.. Азәыбжәтәи дутахума, атаратәи дутахума, кындыгтәи дутахума, тамшәтәи дутахума, уачамчыратәи дутахума?.. Егьырт ақытақәа ркынтәигы шакафә?.. Еикәыхшәашәа, ирыцхәхәа...

Уанылахьоу уара абри амѣа... агәәкра иташәаз абжәуаа рымѣа?.. Уанымлацзар, иухумгацзар абжәуаа зыкәшәаз аѣыза арыцхара, дунеихаангы иузеилкаазом, еилукаарангы указам зыпсы тахаз ишеикәхаз, рыпсы златакыакоу, унавтагыланы бацбацхәа егәа ухы уркыаргы, егәа убадакыргы...

Иаанырбалахьоузеи уаамыжда ари амѣа?!

Набжәоуаагы ирцеипшхеит ари амѣа анысра, гәәк-цәәкрыла итәны, рыпси-рыпси еихьымзо...

Абцар аныштыхтәу

Мзаут дахьцаз мчыбжык, жәамышгы дзымаазакәа даанхеит. Итаацәа иахьшәартамыз хәа иахьипхәазоз ианшьцәа рѣы иганы иаанижыт. Зны Гәыдаутака идәыкәйтцарц ақәикит, аха нас иеааникылеит цытраамтак даацеипшырц. Уахь ицазгы ирыцстазаашьоу здырхуада!.. Ирфо-иржәуа рымамкәа, арыцхара, аитарыцхара ззыр-хәатцәкыо иакәшәеит. Иахьнеиуагы игәыпцәагаханы, избогы блатцархәрыла инарыхәапшуа, цутеи-хәблеи инарыбжәахозар акәхап, арахь ирусхузеи, рыфны иамкуази, убрака рыѣнкәа рыхьчалар еиха ирзеигымзи хәа маза-аргама инарыкәгәамцуа, дара зыкәшәатцәкыаз ирыхәапшуа ирзеилымкаазо. Итацәыз нхартак интапшыргы, – Шәыкәт наф, шәыкәт... аѣаѣара ишәыпшаа, ари аанкылоуп... иазхоуп, иазхоуп!.. – зыпсы мтәуа хымдыр цсуакгы днарыкәцәкыар, – Хара хзыкәшәаз шәанақәшәалакы ауп хәнеилышәкаауа... уаанза хәшәзеилкаауам!.. Хәзлеилышәкаауази, шәашта

шэынтыхэхэаны акагы шэымбазацт, хымфаскгы шэзывамсзацт... Уи схэеит хэа, Анцэа ишэкэииблааит... хара хазустэда, шэара шэызустада?! – лхэап згэы иныцаххуа цхэыс еифамскгы... Игэеигэеиуа ақытақэа инрылахап икауцэуо, игэынқыуа...

Мзаут ианшыцэа инахараны, Ткэарчал азааигэара, ашьхара ашьапафы икыдыршэылаз қытак афы инхон. Рынхара-рынтыра акы иазхыуа икамызт, цасхэа сынтэа, ҕаамтанык еипшымкэа, аеафра бзиа роун, рцақэа пейпеиуа итэын, рырахэ-рышэахэ еибган, уаф дрылазартэ икан.

Мзаут еснагь, абрахь данаалакь, изхара избомызт аракатэи атыцқэа. Ашьхарахь дхаланы ақыта далацшуан. Ацсабара цқыа, ахауа, азыхь, азхыҕеа – иарбаныз арака узмеигэыргырыз!.. Ианшыа ицацэагы хаз-хазы анхарақэа карцахьан, рхы-рыхшара уаф дреигэыргыартэ икан. Ианшыа иқэра акыр инаскыаигахьан, аха макьаназгы ишьапы дныкэнагон, рахэы-шэахэы иара иакэын ирхылацшуаз. Ицкэын аитцбы, иашыцэа реипш иаргы, абцар шытыхны, лбаака деибашыуан... Арака макьаназы ишэартамызт. Аға хэымга инапы уанза изыназомызт...

... – Хэх, уцкэынгы дааугеит акэу, Мзаут?.. – Хараз иаацьеишьеит уи аены Мзаут ицкэын Батал дицны аштаб дахыныфналаз. – Уи бзианы икауцэеит... иаб дицзааит... акы ибап, акы ицап... днахацхраап!..

Батал дкаткато, дытцрышэкэаза иаб дивагылан. Еергьхэа абыржэакэын ицатца цшқарах анаакэышэшэоз.

– Шэара иарбан гану иахышэтаху?.. Еиха иабашэзы-маншэалахари?..Арака хыцъара-цшыцъара ахыргэғэартақэа хамоуп... – днарғацшит Хараз дара иахыртаху иалырхырц. Уаанзагы, Мзаути иареи злеицэажэахьаз ала, мап рцэиимкит. Цоуп, макьаназы Батал иеахырылаирхэуаз рацэак игэацхомызт, аха иаб дахыцыз шэартарак дташэарым хэа дназхэыцит.

Ҳараз абас җынҗажәәка шықәса дыртагылан, ауки, еиҗамск. Макъаназгы дыцҗафыруа, ағарахәа ишьапы дшықәгылаз җашьомызт, ихьшь блақәа җыарак иҗамгыло, рхы инаркны ршьапынза бла-бла иаимидеит.

– Ҳара – набжьоуаа ахьыҗоу... Баҗалгы убас иҗахуп... Усами, Баҗал?.. – Мзауҗ Баҗал ишҗагы дынхьаҗшит, игәаа-нагара ааиликаарц.

Баҗалгы уи дақәшахәтны ихы ааирҗысит.

– Ибзиоуп... уахь шәхы җархап!.. Уа ишәархәап иҗаҗатәугы... Маҗк иашәцәыхьанҗахаргы, шәацәымшәан, ишәычхап... Абҗаргы уаҗа ишәзырҗшаауеит... Абҗар азы маҗк хмаҗаноуп, аха... – ихәеит Ҳараз. Уи игәы иахәеит Мзауҗ абас иехьрылаирхәыз. Мзауҗ уи заанатгы избахьан, ихәшьадхьан... абга аҗырҗы дкылаханы даныҗаз, шыҗахька уаха хьаҗшьак имазамкәа.

– Уажәы еибашьроуп... ихәчҗароуп зегы!.. Ихалымшогы халҗаршартә аҗынза ххы наагароуп!.. Уи еилаҗкаауеит җара... Хәҗсадгыл аиҗырхара аҗахуп!.. Абҗар анышьтыхтәу аамҗа хҗагылоуп!.. – Мзауҗ, ари азҗара уаанзагы дшазхьыцуаз еиҗш, дналацәажәеит. Араҗа ахәычгы, адугы, абырггы ирзықәгылаз, изыцәхьамҗуаз акызатәык акәын – Аҗсадгыл ахьчара.

– Аиеи, абҗар анышьтыхтәу аамҗа!.. – Ҳаразгы уи днақәшахәтхеит, высшьа змамыз усын, ахызаара аамҗа ианҗагылаз.

Баҗал игәы аахыҗ-хыҗит, абҗар азбахә шааиахәзҗәкәа. Ишҗеиҗахыз, дышҗазфәлымхаз абҗар акра!.. Абҗар зкыз игәғәзақәоу реиҗш ипхьазаны дреиҗашьыцуан.

– Уажәазы ишәшәу ала шәыҗазаауеит, маҗәақәак аахауаанза... Сара Ткәарчалҗа сҗараны сыҗоуп иаарласны... җсыхәак сзыҗаҗозаргы жәбап... – ихәеит Ҳараз аҗыхтәаны, ианындәылҗуаз аамҗазы, иршәқәаз днарыхәаҗшны.

– Абри иахшәу ада уаха акаҗ хәзынмхеит, ишубауа еиҗш... – Мзауҗ ихы днахашшааит. Аиашазы, ишахәҗаз еиҗш еилахәамызт... иршәымызт, ирхамызт, ирышьамызт...

– Хазынтәыкгы убас ами... зәыр крахшәума, аха уигы хазхәыцуеит... – ргәы ааиргәгәеит.

Ишдакоу абцар зку ипстазаара?.. Шәнеины ижәбахьоума уи деикәызыгыгуа дахьтәтоу, уахашаанза дмыцәзакәа иахихиго?... Ихьчатәуп Аңсадгыл!.. Иршәым-ирхам... Атабиакәа азы рытыжжы, ахәынтәа ртәшышы... Уахашаанза уаңхәақә уңшла, чытбжык шаагалакь, ахышәтхәа унытхахо... аңша тәытәы наузгасуа, улымхәкәа ғнаршәауа, ушьапкәа умагәкәа инташәуа... зны-зынла ацәа наухыкәласуа, унхырсысуа... аха уеаутом, уеурххоит, уцәысжысуеит... Есуаха инейтныпсахло аңаңшыра... аға хәымга икылкааны данхысуа ахацәыхьчара... абзарбзан хкәа жжа-жжаза инауҳкәаны ианцәытаткәацуа... агәтазызаара, агәыткәара!..

Мзаут дрышыцылеит абарткәа зегы. Дахьцо, дахьныкәозаалакгы Баталгы дицуп... Атабиакәа днаиваиртәоит. Аетдәкәа дышрытәңшуа, ибжы наикәиргоит: – Умыцәаит, ура!.. – убриггы еиликаар, инырыр итахуп имәаңысуа аибашьра ишазнеитәу. – Знык дызбандаз уи, икылкааны акәын сышиехсуаз!.. – шака итахузеи ахысра!... Есминут иааиркәтцыматцуеит иавтомат. Уи акышьа, арманшәалашьа, ахысшьа акырынтә иирбахьейт иаб. Баша дхысыргы кәлазом... Зегь убароуп, зегь ушәароуп!..

Нак, настхашәа, егырт рәызцәагы тәтәоуп хаз-хазы, маңк инейцәыхараны, азәи-азәи неиңырхагамхо... Абри ахәызкәа зегы убас... Арахь зәаазхаз амалахазгы игәы иаанамгароуп деибганы дхьатцуеит, иңсы рцәигоит хәа. Иңаңшыоит набжьоуаа имыцәазакәа, рәынейтныпсахло... амш еилахәларгы, асы ауазаргы, ақәа леиуазаргы, ачыхь бааңс аңазаргы...

Инархыргахьоузеи чкәын мыждакәа, атабиакәа иныртәхауа, иныртәгәыгәуа, еикәшәы-еикәыхьшәашәа... Аға иәааихаргы раңхәаза дназгәйдло, дназытрысло, иабцар назкәикуа, дызмаәсуа, дзымшәто, дрыцхазымшьо... Абыржәы акара данбатаху ақыта, ахабла, ақалакь, абцар шытызхша, абцар иатәгылаша!.. Абцари аңсуеи аринахысгы еицызароуп еикәытхашьак рымазамкәа. Уңсадгыл

ухъарцаз бѣарда изалшом ага иѣагылара?.. Абѣар ашьтыхра, аѣсадгьыл ашѣарта иантагылоу, зегы ируалуп – дхѣычызаргы, ддузаргы... Уи еихау уалпѣа зыкалазом уѣсадгьыл аѣы уѣанаты!..

«Абыржѣеипш абѣар анышьтыхтѣу аамта хтамгылазацт... Абѣар анышьтыхтѣу!.. – Мзаут игѣы дынтахѣыцит. – Утахозаргы уѣсадгьыл азыхѣан утахар – фырхатцароуп, иѣсадгьыл ихы аѣѣитеит рхѣоит... Абѣар анышьтх, гѣеитасрак, гѣеитасрак умышроуп... Пѣхаѣа затѣык... уахагы цѣхѣатѣа хамазам!..» – шаѣа рыла дрызхѣыцуааз Мзаут инѣѣтауаз ахшыѣтакѣа. Зны анахѣ дынтадырпшуан, зны архѣ дынтадырпшуан, аха еицакрак роуамызт игѣы инташѣоз. Уи еѣа рыла уазнеиргы, аиашахата акѣын... узацѣхѣатуамызт...

Хараз ихѣыцраѣеи игѣѣаки

– Уареи сареи аус еицааухѣеит, Мзаут, ашкол аѣы. Ибзиангы иугѣалашѣоит шаѣа аѣѣабаа еицаабахѣа. Убасѣангы, ихѣцрыхоз шыѣазгы, зегы харзыхѣтцѣтон, зегы хрышьтан, аиашара хѣзыѣѣон. Изхысхѣаауа, ахѣыцѣа ирылахааз ауп иахѣагы абас хѣибаркны хѣзку. Хашрыѣѣымгѣыгзоз еихѣангы рхы аадырпшит. Сара сгѣы иаанѣагомѣзт абарт абас аѣсадгьыл абзиабара ргѣы ирызтымѣаауа ирылаѣены иѣоуп хѣа. Дасу дара рыхѣѣа агдмырхѣит, иѣѣхѣамѣцит ргѣы тѣзѣаауаз, ргѣы еиѣызхѣалоз рыхдырра. Дасу иуалпѣѣоу наунагза еилѣааны ирымоуп. Ишыхѣыцѣааз аибашѣра рыхдырра хѣарѣакит, ргѣырѣѣѣыл шѣтнахит. Ирдыруѣит иззыѣѣѣ, изышьѣоу, рхы зыхтнѣрѣѣо... Сара убриазоуп урт сызрыцу, сызрышьѣоу... есымшагы сылапш рхуп иахѣѣалакгы... Урт анызымѣо гѣтынчрак сѣмам. Рѣаѣѣа, рѣаѣѣа снапы иѣанѣырѣѣа нахыс, дара реипш саргы исылшо аѣкны срыѣѣхѣѣуам, срыѣѣауѣит иахѣынзасылшо. Даргы уиоуп ирѣаху... – Хараз дѣагылан, даалеиѣѣит ауада аѣнѣѣѣа, ихѣхѣы жѣпара иѣапы налшѣуа. Иѣѣымшѣ ѣѣѣѣѣѣа зны ишьѣѣѣуан, зны илаѣѣуан.

дгыл... – Ҳараз гәтыгыҭаала дзыхцәажәоз ацкәынцәа рызбахә акырынтә изыригахьан, иара урт шидыруа еипш, Мзаутгы идыруазар иҭахын. Ақыҭа цкәынцәа аеаказшьак, аеагәеилыххарак ахьаадырцшуаз гәахәарак шинаҭоз ифнирцшуан дахьыҭказаалакгы. Урт рызбахә ишакәым азәы ифьтиршәаргы иуамызт. Дрыхзызауан, иҭсы рығәхәаран.

– Иара набжьоуаагы абцар рымазма?.. – Мзаут днечиҭаҭшит Ҳараз уажәы. Аха Мзаут аҭак аҭаҭаха иамразакәа, иара аҭак ҭаитҭеит: – Ирымазамызт... Цшь-автоматк рыла иузаанкылозма ахәитцәхәа иҳажәлаз аҭа хәымга ир?.. Аха нас иааулакгы еидахкылеит, уи ада ҭсыхәа шхамамыз анааба... Сьабаа рыдуп, сгәы рзыбылуеит... Шьоукы-шьоукы реипш, иааныжьны, Гәыдауҭаҭа сцаны сөйсзыҭәахуам... Ус ҭазҭаҭәазгы хамоуп, штабқәак рҭы ицәыҭаҭәаны, митәык иалаҭазоушәа зәыҭхьазкқәазгы... Асалдаҭ маҭәа рышәҭцаны шьоукгы аҭалақь иалоуп хәа хәахәуеит усда-хәысда, иныбжьагыла-аабжьагыло... Уиаҭара ифырхаҭәазар, арахь иаарауазеи... араҭами рабиҭьынць ахьыҭоу?.. Рабиҭьынць кажьны иахьҭаз азәгы ирҭьишьазом... Урҭи хәреи нас хәицәажәахра хәҭоуп!.. – Ҳараз игәы изырхьқәозгы мхәкәа иаанижьуамызт. – Изхысхәауа, аидгылара хәҭәмаҭхәит азынаказы... Ихәлҭны иҭаз ҭеит, азы шҭара... Аха абарт аҭар рыда ҭсыхәа хәмазам... Рабаҭәагы дара ирхьыҭшны, ҭьаргы имҭазакәа, абраҭа реааныркылеит. Сгәы рыздууп сара!.. – Ҳараз икьаҭ неишәитҭеит, ихылҭа неихәитҭеит. – Уажәшьҭа уаала, ххьыргәғәртәкәагы убап... ацкәынцәақәагы унараҭәажәап... – ихәан, еиманы индәылҭит. Адәахьы аҳауа цқьан. Ахьыргәғәртәкәа рҭынзагы ус иааигәамызт. Шьапыла акыр аамҭа амҭа иқәхон аҭнытә, уаҭа аҭшәма иказармаҭы икәадырны ицәыҭагылаз аеқәа ааҭырырган, инарықәҭәаны агәашә инҭыҭын, агәашәра инҭаланы рҭынархәит.

Амҭа зны аҳаракыра инавҭалон, зны ахәызқәа инықәланы аҭынанахон. Иҭаҭәыз ашынқәа рышәқәа ыҭарбаҭа иаркын, уаҭ дшахымыз удьыратәы... Алақәа агәашә инадыххьлон, аха цқьа рыбжьы рзыҭқауамызт... рзарақәа еиҭахәа иҭалахьан, акрымҭадара ргәы ҭнашьауа.

– Абри, абрантѣи хазѣаңшуа, Наа ауп... Хадгыл зеггы ааныркылан, иаѣагга ишаѣанхо умбои!.. Аҳаракыра ахыцәкәыкәын аҕынза ихаланы, дгыл ҕацакгы аанырмыжыт. Араҕа ашәанцәагы нхоит, агырцәагы нхоит... цаҕа Кәыдры нарытәҕео... Мап рцәызкуадаз!... Рхашәа хы рымбо, реыргәазҕаны, уажәы – хара хауп, шәара шәызуствәада хәа иаахҕагылеит!.. – Харази Мзаути рыҕеҕәа инарықәтын, рыҕәрақәа амѣа нымѣахыт игылаз ахьаца амахәта инадхәаланы, ацаҕьара инхықәгылеит. – Уеыларҕәы, Мзаут.. хрымбааит акәымзар, иҳаихсуеит!.. Абри амѣа илбаагоу убомә?.. Абри иаѣаланоуп рыҕешаархо... Зныкгы абра ихаларц иақәыркын, аха хәцкәынцәа урт ирыхәтаз рымтәкәа иаанрыжьуазма!.. Убри нахыс абрахь ахалара шымариамыз агәра анырга, уаҕа реааныркылеит. Абраҕоуп дахьырхәызгы Ламшьатә иҕа Кәакәәнагы. Уажәы, убрантәи ихысны, абзарбзан хқәа абрахь иаларыжьуеит, цәҕыарак хазрызуазар хәа... Цыҕардаҕагы иандыршәуа ыҕоуп, аха уахь мацк ирцәыхароуп... Араҕа ахуаа рыцкәынцәа роуп изыхьчауа... – ихәеит Хараз. Нас, инхьацын, ацкәынцәа реытәахны икылпшуа иахьтәаз инархагылеит.

– Шәышпакақәоу, ура?.. Шәеибгоума?.. Зәыр дышәпырхагоума макьаназы?.. – Хараз, азәазәала илапш нарыхго, днаразцааит. Урт реырманшәаланы, рееибытаны иҕан, реыргәҕәаны.

– Макьаназ хаибгоуп... азәгы дахпырхагам!.. – ихәеит ацкәынцәа руазык днарыдгылан. Нас егыртгы нарыдеизалт, инеицәажәақәеит. Хараз урт ргәы ааиргәҕәеит. Нас уаҕа рацәак реаанымкылакәа, ахәызқәа инаваршәны, ашьтаа рхыргәҕәартахь реынархеит, инаватәи-ааватәиуа, анхартәкәа инарывсуа, ашышьыхәа инеицәажәо. Уаҕагы аҕагылазаашьа зеипшраз гәартәит, ацкәынцәа гәахәарас икартеит урт ахьнеиз, иахьырбаз.

– Знык-шынтә раҕара инаҳалахысит, аха акагы иахдырхагамхеит... – ихәеит ацкәынцәа реихабшәа иҕаз. Уи иакәын зеггы зхьыпшыз.

Арантәи ишутахыз иубартан Кындыг аҕыцынхацәа реиланхартақәа. Ҳарази Мзаути рылапш итцакны, акыраамтагы уахь ицшуан ахәызқәа иқәгыланы, рыҕедмырбакәа. Гәаҕкрак рызцәырцуан урт иахьрызхәыцуаз.

– Иацы зәагақәа кны иҳалаз, иахьа иҳаибашьуеит!.. Абарт рыцхауп хәа шаҕантә хҗеицьыка нарымтаҳкхьааз, хгәашә ианаадгылалакь... – Ҳараз иаигәалаиршәеит урт арахь ианықәыргалаз ирыпцстазашьаз. Иршәымкәа, ирхамкәа, ршьапқәа хырқьақьа ақыта иналалон, цьара акрышпахҕарымтцари хәа рхәыцқәеи дарей еицрыпссә, инеишьтахауа.

– Арт уаҕы ирыцхәишьо шракәмыз уажәшьтоуп еилыкка уаҕы ибартә ианыкала... Ашхам рҕыкәкәа ицон, ашхам рыҕражьзаарын иахзымдырзо... – Мзаут уи дналацәажәеит, урт рышқа имаз агәаанагара иеацәымышьчакәа.

– Арака икалаз умбои, хәижәызтаз рнапхгащәа харгы хдыргәәкит, аха даргы дыргәәкит. Атцыхәтәаны убас икаларгы алшоит, рхы агарта рымамкәа, анахьгы икамкәа, арахьгы икамкәа...

– Уи зузымдырхуеи, Ҳараз... Дарей хәрей уажәшьта еицынхашьа хамам... Абцъар шьтыхны иҳажәлаз, иахҕагылаз арака тып рмоурууп... Иахьынтәиааз рымдыруеи, убрахь рхы дырхар акәхоит. – Мзаут игәы изырхьуаз, Ҳаразгы игәы инархьуан.

Уака иказ ацкәынцәа ианырдыртц, набжьоуаа рхырғәғәартахь рҕәархеит.

Аеқәа, еишьтагыланы, ашьшьыхәа инеиуан амҕахәастә ианыршәланы. Цытраамтак ҕыртзомызт урт ирықәтәақәаз. Зны-зынла анахь инхьацшуан, арахь инхьацшуан, ашәапыцъапра инцәытыцшшәа. Аибашьраан агәәҕанызаара иахьабалакь иатахуп, иакәымк уақәымшәарц азы. Абнагы алымха амоуп, ашьтыбжьгы узытәахуам.

«Узырхәыцуеи абас, Ҳараз, уара?.. Угәы итцо упсадгыыл аума?.. Мамзаргы уқыта еишшаны, азыбжак ампытдахалащәа ахабабаны иахьааныркылаз акәзар?.. Ихьааугома?

Игәнугома?... Абцъар?... Абцъар ада хеикъырхашья амазам... Хаала изымуа, мчыла уаҕагыланы иацрукъароуп уара иухәтоу!..

Мзаут, уара, ужәлар рлахьынцоума абырскәк узыргәәтеиуа?... Ужәлар арыцхара иантагыла, уарггы абцъар унатагылеит... Ахақәйтразы ақәпара зеггы ирыцкуп!.. Ахақәйтраггы еибашьрада унапәфы иузаагазом!.. Абцъар... дырғаггы абцъар!..»

– Шәыкоума, уара?! – Хараз ибжынарықәиргондназвысуаз агәараҕакәа ирхыз азәык-шыцъак, ибжынытәкны. – Хәкоуп макъаназы... – анырхәалакь, – Шәымшәан, ағъарахәа шәыказ, ишыдыдуа еипш кәа ауам, – хәа нараҕеикуан, гәкахарақәак нарынмңшырц азы.

...– Иаанызкылазеиабартабырскәамта?... Иманшәаламхоу?... Иманшәаламхәкәа ирымңыхьашәазар?... Хараз адта зытаны идәықәйтәз абрыскәамтаггы иахьымааз хьаас иман, уажәраанзаггы ишцәыримгозггы. Ицеи уажәи рыбжьара, инамцхәны аамта нарыбжьахауазшәа, гәтынчмырак изнарцысуан дырхәатцәы-хәатцәуа, цъарак иееикәикырц далагарггы, иеизеикәымкуа.

– Икаләз здырхуада?... Еибганы изалтынҕаз, уаха акаггы хтахымызт... – Мзаутггы уи тынчрак инаҕомызт. Дарбану ари афыза аҕагылазаашьяҕы ашәшәыхәа дшәышәуа зәынапхьазкуа, хьаак змазам иеипш зәырфашьяны? Уи ан дылхымшеит, уи аб дихымшеит...

– Сарггы сцоит... сарггы сшәышыты!.. – ихәеит убасқан Бәтал, дфәтхәхан. – Сара исылымшо арбану? Иәтәызар – сыфәуеит, ихыстәызар – схысуеит!.. Сахьташәалакггы схы дсыркуам!.. – дааҕьатцәы-ҕьатцәит, ифызцәа ахьырыштыуаз иарггы дрыцны дцар итахны.

– Уара, нас... уанчаша кәлап... уажәы абарт ақкәынцәа хашьтып, инарыгзааит рыдта!.. – даапышәарччашәа дналацәажәеит Хараз, абри афыза агәаҕра аарңшны, зәазтәылхны иаақәгылаз Бәтал днаихәаңшны. Уи ихымфәаңгашья гәахәарак аинаҕеит ихәәз, дназызхьыз дшақәымшахәтхазггы. Мзаутггы ицъашьяны днаизыңшит

ицкэын. Мап, азэы дитцахаргыы итахымызт, азэы ишьтахь дгыларгыы итахымызт, икэра шатцанамкуазгыы.

Ари ашыза адтцакэа акырынтэ инарыгзахьан набжьоуаа. Уахынла, мазала ирызнейны, Кэыдрырхыкэ иахьтээз ирыкэшаны икэрыблаахьан изыфнатээз ахыбрагыы даргыы. Уажэы Лафьтцаа рынхартэфы итэоуп хэа анраха, убриак таха рнатомызт. Лафьтцаа рынхартэ итцагь арахь иааскьаган, Набжьоу рацэак иацэыхарамызт. Лфьтцэ Астана инхара-интцыра дара қыафуртас икэцаны ишахатээз инарықеланы ирхэынчарц, иамузар икэрыблаарц азырызбеит инеизхэыцны, инеидтэаланы.

– Сара соушэышьт убри анагзаразы... абарт зызбахэ схэакээз насыццаны, уаха азэггы дыстахзам... – ихэеит Нахар зыхьзыз, еилкьа-еилгэыцэк, ахы иузафамкуаз. Аибашьра иалагеижьтеи деилагазаны дыкэан дузаанымкыло. Акы сацэшэап хэагыы игэы итамызт. Уи набжьоуаа ргэыц деихабын, инеикэиипхьазеит иитэхкээзгыы. Урт дрыкэгэы-гуан иара. Ус еипш икэкээз адтцакэа мфэцигахьан имачымкэа. Зны ампытцахалафцэа реихабык шыжьла даины, ир ахьтээз ахрыгэгэартакэа гэатаны дышчалоз рахан, ицаны, амфэ изкны ддырбаандафьртэхьан дымшыкэа. Дафеа зныкгыы, иззыпшыз атанк ацха ишаакэлаз еипш, ауха иатцартцакээз абалон дукэа дырткэацын, икэыбаса ажэван иаларцахьан.

– Сара зегь реиха сзыкэгэыгуа набжьоуаа роуп... – урт сынтэа иаадырфеиахьоу, иааирыхтыргахьоу хэашьак изатомызт... Уажэы уака азэггы дубазомызт. Хараз харантэила илацш нахигеит.

Набжьоуаа инарыдитцоз шынарыгзоз дацэымфашьо агэра игахьан. Игэы иаланы дрыхцэажэон еснагь ицэтахақээз ацкэынцэа. Урт анигэаламшэоз ыкэзамызт. Азфьбжьатэи ацкэын, ахэанаа ргэыц иалаз, ахы иузафамкуаз, дахьтахаз шхьааигоз еипш камлацызт. Ахэанытэи арпыс қэыцш Алхасгыы ихы шақэитцаз анааигэалашэоз, илагырзқэа аеырхэа инхакэкэалон.

Нак инахараны, анаарафы иафагылаз афны ашта унтцашуан. Хараз абра данафслоз игэы неитцанаргэгэон

аштаҕы дназхэаңшуаз анышэынтра, харарак ихы инадикылон
дизымыхьчазшэа, аха иара ихараҕышыһааз. Аңхэысеиба
лычкэын затҕэы, зылахь уаха анымыз, абраҕа анышэ дамадан.
Лара есымша лхала абри аһнаҕа дахуп даахымтцзакэа,
лмыткэмабжыы ныкэыоуа... Лнышэынтра ааныжыны дызцом
царгы.

Хараз, абра даниасуа, днеины днеихагылоит... ҕеитцом...
аха гэаныла дакэызбоит абас икэыңшыз илахьынца
ахьеиҕжыаз, рыцхашьара зламыз аибашьра ахымца
дахьаҕашэаз.

Иан гэаҕ, иан рыцха, лҕылзымшыт ускан лара!..
Дыҕазамыт даныржуаз. Ашыҕахь, дахьыҕаз рыцшаан,
дааргеитирулакгы. Лҕылзымшыуа дзыкэшэазеи анымыжда?!
Адуinei лара лзыхэан иңсадахеит, иаахэит, еилабгеит...
Икэылхуазеи шытарнахыс лара ари адгьыл аҕы, дназхэаңшуа
хэа уаха азэҕы длымазамкэа?.. Лычкэын даатцыхны
днеиҕампшыр, ларгы иара уатцэҕа днеихыңсаар ҕаларын...
Дгэыдылкылеит, дхыдылкылеит, лылаҕырз наикэлыңсеит...
лара лтэала дырхианы анышэ днамардеит ачкэынцэа
дароаҕых, ргэы неикэхэаланы...

Иара убасгы хьаас диман Хараз, Кындыҕ аганахьала
ианрыжэлаз ицэырхэыз Дыгэ иңа Кэататгы. Уи Ткэарчал
ахэышэтэыртэҕы дышытан макьаназгы, ихэрақэа мҕацкэа.
Аҕа хэымга импыцеихалаз атыңаҕе иаанхаз Дыгэҕы
издырамыт ичкэын дзынҕьаз, дзынцаз. Уаҕа инеины
иазхэаҕышыһодаз...

– Изымааи абарт абырскаамта?.. – дароаҕых тахак
инаҕомыт ачкэынцэа ахьымхынхэыз. Даатгылеит Хараз.
Даанаңшы-ааңшит. Абри агэафара изтысыр, рымоа хыхь
инхалон, лбаа ишыҕаз ақыҕа азыбжак зегы ишутаху
уналаңшыртэ еиңш...

– Иаап, цушыҕ... ишцамаари?... Рыдта рзынагзазар, абна
илхо илазар акэхап рычэзаны... Аха егыртгы ус рнапқэа
еикэыңсаны итэоума... ирышыкламхыскэа?! – ихэеит Мзаут,
иҕеы аҕара наҕарххо.

– Абриак рзынагзандаз... уаха акагы сҥахымызт... дара еибганы!.. – Ҳараз ирыдитаз адҥа анагзара аҥапҥыкәра ду инатон. Уи нармыгзакәа ихынхәыргы иҥахымызт, егҥа ирзыцәгҥахаргы, егҥа ирцәыхҥанҥахаргы.

Аекәа агәыдыхәа, изышьцылаз амҥа ианыршәланы ицон. Арахҥтәи аганахы маҥыаназы ишәартамызт. Ари амҥала иахыуҥаху ашырхәа унабжыҥьон...

– Зегь дарароуп, урт ықәахҥоит хара... ус иаанхажызом... Аха сзыцәшәо, ҳаҥкәынцәа акрыхыр хәа ауп. Уажәы убас, маза-маза, иахыынзаҳалшо хрыжәлалароуп... уаҳагы ҥсыхәа ҳамазам... Нас сара иҥагь планқәакгы сымоуп, аха уи наҥ аиҳабыра ҳармазҥаакәа иаҳзынагзом... Уи иҥагы азхәыцра аҥахуп инартәуланы... ишәатәуп, изатәуп... Цырааракгы ҳартәп хәа сгәы иаанагоит. Хҥыҥа тбаауп, ус иаразнак иаалырҥьаны ҳамҥ ақәымхаргы ҥалоит. Хара ҳаҥкәынцәа Тамшь ицаны еибашыҥьеит, Кындыҥ ицаны еибашыҥьеит, Кәачара аныдрыцқьозгы иалахәын. Наҳари, Хырыҥси, Мзауҥи, Аслани иаарылымшо акагы ыҥазам. Иззукызгы намыгзакәа ихынхәзом... Убарт роуп убрахы идәықәахҥдзгы, дәәа ыыҥбаҥа нарыцданы. Урт рҥызцәа аҥкәынцәа, ишҥасхәари, цәашыркыла урышыҥазаргы иузыҥшаауам... – Ҳараз данрыхцәажәоз игәы ҥынчын, иблақәа неихалашон. – Мзауҥ, ура абарт ухоумырштыроуп, еихаразак набжыоуа. Урт иаакарҥахыоу, иаамҥапырҥахыоу, аиаша уасхәап, шәҥәык ианымзаларгы ҥалап... Хзеилганы, шәҥәык узыуаны уҥалозар, ухы иаурхәар улшоит абарт имҥапырҥақәоз афырхатцаратә усқәа. Рхы иаменегза, аҥа хәымга иҥагыларазы маанас рхы иадмырхәац иҥоузеи!.. Уаха шаанза абна илоуп, ҥахак нарымҥауа, аҥәкәахәа инарылахысуа... Зны-зынла убриаҥынза инаргоит, рхырҥәгәартә нкажыны, иҥыны имцар ада ҥсыхәак рымазамкәа... Урт иагҥацсоуп, иагҥықәанагоит аҥхәаҥхыз!.. – Ҳараз игәы ҥыҥыҥа дрыхцәажәон урт аҥкәынцәа, урықәгәыҥыртә иахыҥказ гәахәарас иҥаҥданы, ашҥол аҥнеиҥш, аракагы зегы азәәзәала иҥиҥаахҥан.

– Саргы уи сазымхәыцуа цыушьома, Ҳараз... Урт ирыхтырҥахыоу ахҥысқәа акакала реизакра сафуп...

срыџџаџахџеит, аџаадггы ианыстахџеит, уашџан ианаастахџо, сџы иасырхџартџ еиџш. Дара ианеитархџо урзызырџыр, иаарылшазеи џкџын мыждаџа, ухџап... – Мзаут Хараз игџы иныџџишџит еиџаразак абарт айбашџџа рџны аџазаара зџтахџыз. Бла иабо хџы иаџсоуп шырхџо еиџш, иарггы хџатала далаџшны ибар иџахын иахџа иџџтауаа шеибашџуаз, ишазгџышџуаз рыџсадггыл айџџырхара... зџџсы џамџамауа иџџагалаз рыџџџџаара...

– Убас ианџала... нас урт зеггы ахархџара руџап уџымџаџа рџы, иџагџ инартџбааны, иџагџ инхартџааны... Ас маџара ишџаџари, ишџеилымгари?... Хџоурых зџџо акыџазамџа аџџазаара хџнахџлабгар, убриоуп арыџџаратџџа!.. Убри уазхџыџла уара!.. – инаидџеит инаџџырџџџаны, Мзаут илшо аус аџны, ихџ дамеигзакџа, аџџабаа азибарџ.

– Сарггы еиџаразак убарт роуп сзыџџымхџау. Рџџаџџараџа сырзызырџеит, рхымџаџџашџаџа срыџџымхџауп, еилыскааџеит рџазшџаџа, иахџынзасылшо сеырзааигџатџны... Нас, анџа игџаџџаны, аамџак соугџышџар, аџра сеыназыскуан... Уаџџазы кыџџхџыртаггы хџамам, џыџхџыртаггы хџамам, аха имгџџџџа иџсхџада, ас маџара хџашџаџари?... – ихџеит Мзаут, Хараз днаизааигџахан.

Мзаут наџ-наџтџи игџџџаџа дызрыхџозар, ихџџџаџа бзиан. Иџсы ахџынзџоу ииџыша иман. Урт зеггы наџхџџла аџџазаара иагџылихџџаз, иаликџџџаџџаз раџын: дызлаџшыз, иибаз, иахџаз, ихџигаз. Аџабырг шџатас измоу аџымџа дунеихаанггы ишымџсуаз агџра игон, убриаџынџ еснагџ аџџазаара аилашџџџа далагылазар иџахын, егџа ишџартазарггы, егџа ихџанџазарггы. Уи џџхџџшџа азиуамџзт абри изџагылоу аамџа хџанџа-зыблараџгы...

Харази Мзаутџ иавџаршџны хџхџ, набџџоуаа рхырџџџартџ ахџџџаз иџаџылсит. Рыџџџа зымџа иныџхџарџит. Дара ашџышџхџа рџыларџџны аџџџынџџа зџтџџаз аџабиаџа иныртџлеит, аџсшџа нарахџо... Хараз азџџџаала днарзааигџахо, рџџџџџа инапы наркыдшџыло иаа-ишџышџуан... днарџаџшуан гџыблыла, днаразџауан лаџтаарџыла, имбеиџџџеи такџаамџа џахџоушџа...

Убас, аҗабиа иҗаланы, ахыаца ду ашыапаҗынзагы иназеит...
Наҗ иҗагы инаскыон аҗабиа, инхаҗәи-аахатәи аауа,
ахәызқәа аеықәданы...

– Ишәахауеи арахь?... Арҗ аҗкәынцәа ахыаца, иргәыҗалах
здырхуада, иаанхаҗәеит. Махьаназы рыхабаркгы ыҗам... –
даацәажәеит Җараз.

– Урҗ рус нарыгзеит хәа сыҗоуп... – ихәеит дназыдгылаз
аҗкәын. – Шәнеины шәыҗши лбааҗа!.. Җынқәак алға
рхылбыбы иҗоит... Урҗ ықәрыблаазар җалап... – нараҗеикит.
Аҗкәынцәа ргәаанагара уағы ихеиҗартә иҗан. Җарази
Мзауҗи реырхәаны ахыаца ашыапы инадгылеит. Абинокль
инкылыҗшит инеимда-аимдо. Арантәи ақыҗа азыбжак,
шәапыҗаҗла иҗалаханы, ахыбрақәа шкәакәа-шкәакәаза
иалыҗшуа, амшын аҗынза иҗааҗаза унықәыҗшуан. Мзауҗ
иҗны днахыҗшыр иҗахын, аха ашәапыҗаҗра цыҗа
инарбомызт. Иблақәа шаҗь-шаҗьо иахыабалаҗь инархигеит.

– Ирблызаргы җалап, Җараз!.. Урҗ знык уахь иалалазар,
цәгыарак рзымукәа ишыхнымхәуа агәра згоит сара... –
абинокль наииркит.

– Аиеи... саргы убас сгәы иаанагоит... – аҗак ныҗаиҗеит
Җараз. – Аха абарт абырҗкаамҗа иахыаанхаз ауҗ иҗгәамҗхо...
Рыдҗа намыгзакәа иаауамызт аха...

– Ишәартазар акәхап абна алсра... Аилашәшәра иаыҗшны
җара абнара иламтәакәа иҗам реыҗхыакны, – ихәеит Мзауҗ,
даахәыҗ-хәыҗны.

– Уара, иуасымхәои... абри ауаҗ сыхҗеикит, сара сҗоит,
сара сымҗаргы зузом... хәҗнгы даргы еилазбылуеит...
аа, ишәымбари, убас җасымҗозар хәа даақәгылеит, җахак
сымҗауа...

Ишҗаахҗдарыз, срықәшахҗхеит аҗкәынцәа, еиҗҗакны
ирхәаз маҗ сзаҗымкит. Лаҗыҗәаа аишыҗәа, ишудыруа
еиҗш, анҗәа ишиныхәара инхагәышьон, азәы итәы хәа
акымзаракгы рыздыруамызт бзанҗыкгы, рхатәы җабаала
иаадрыхуаз акәын ирымазазгы. Уажәы, игәаумҗзеи, Мзауҗ...
абарт аишыҗәа рыҗнқәа роуп алға зхылҗуазгы... Заур урҗ
иҗны иҗнатәаны амш аларгар иуазма?.. Ариабжыаракгы

даршаъ-шаъон абра дахыкъазгъы... Убри анагзара дахыццакъуан ианиаха нахысгъы... – Хараз Лафыцъаа аишъцъа руазэк днаихъцъажеит, амцапшь иафызаз, ахы иузафамкуаз, хъатрак ззымдырзоз. Рыфнгы-ргъарагъы хъаас имазамызт, дара убра иахыфнатъаз акъын амцабз еипш икътъаиашаны дызмыртынчуаз. Набжьоу аназарафьнтъаъа инхон дара хазы рыченалкаашъа. Мзаут урт ибзиатъаъаны идыруан рхы-рыхшара, иахынзаназоз.

Ахълара егъагмызт, Харази Мзаут и набжьоуаа ргъыц хыцъхакыртас иахырмаз атыцъаф ианнеиз. Арака Мшъылды ицъа Зака инхартъа акъын, иара дахытцны дцахъан. Ацкъынцъа абрака еиха иманшъалоуп хъа цхъартас ифартцеит, насгъы анацшы-аапшыртъагъы маншъалан, иаша акъыта агъы уныкъаыцшуан, тъаымуафык даакълар дныкъаубартъа еипш.

Абрака, абри ахаракырафы ианаакъгыла, Хараз иеаанкыланы, акъыта агъы далацшуа, Мзаут уахъ дынхъаирцшит. Нас, мацк наф инаскъаны, иахырымбашаз, иахышъартамыз рыченавакны иаагылеит.

– Иуасымхъац дафакгъы сымоуп сара... – Хараз Мзаут ишъа инапы наирххеит, ицъагъ дааскъаны дгыларцаз. – Уи зегъ реиха атцак ду амоуп хъцкъынцъа рзыхъан. Абрака сара избеит лабъаба, ифъафъаза ргъымшъара шаадырцшыз. Аиаша уасхъап, сагърыцъшъон... аха дара, ахы иузафамкуа, ишаъ-шаъо, аццакра, аилкъара... инцъыркъа-цъырасуа ишрызнеиуаз убар, уеилагарын. Ихагаханоуп ишырцылаз...

Иуасымхъои ишыкъалаз... Уи афны саргъы абрака сааины сыкан... Хаштъаз акъымкъа, Нахар ицсы ихъламзо днахъадыххылеит, – Иаауеит... иаауеит!.. – хъа. Хазынтыкгъы хъатцибаркъан, уахъ хъынаххарц хъаилауатырит...

Аамта абас шыбжьагъы инхыхъхъахъан... Абрантъаи, аиеи, абыржъа хъахыгълоунтъаи хшыцшуаз акъымкъа, ахъитцъаа хусхъартъа агъы шыоуки ныкъаибакъеит... Уи акъхеит, иаразнак хгъы назцеит дара шракъыз. Иааскъо, иааскъо, акыр иааскъеит. Хара фъахътам, дара фыртам. Ус, арака цъафыроуп, азгъы дыкамзаап, дафъа цытк хнаскъап ргъахъазар акъаап, ахыбракъа реынарывакуа хашъа рфъаархеит.

– Шәырҕәатц, итцагь иааилааит, итцагь!.. Иахьынзазааиуагы аабап!.. – дкылцшуа дахьтәаз, ақкәынцәа ибжыи нарықәиргеит Нахар, ирыцәхытцуаз рычҳара реамтәкәа, реырманшәаланы, реырмазеины ирзыпшызаарц. Ргәы хытхытуан, рабцъарқәа шынтьдырқьара инарықәыркит, рылапш еихдырсыгьуам...

Дара рхы шытацаланы иааиуан, аганқәа реынарывакуа.

Аусхәарта агәы иаакәсит. Уажәшьта ишахтаху иахбартоуп. Ащытақагы рхы дмырхеит, акәарагы имырит. Ачарзырта реааваркит. Акәафхәа азәы хашқа афааирхеит. Насоуп ари бзиарак ишазхәамыз анаадыр!.. Хәцкәынцәагы узаанкыло икахума?.. Акәкәахәа интарцеит, амца нарфьирддуа. Ус, хашхысуаз акәымкәа, танк хәычыкгы аацәырқьан, иааскьаны, акәыр-кәырхәа хашқа ахысра иалагеит иааикәырццак-ааикәырццакны.

Нахар дахьтәаз ахышәтхәа дфәтцкәеит, абарт абрантәи иахцәымцароуп, хәрхыкәшароуп хәа даагьатцәы-гьа-тәит. Рацәажәаха сахьызыгзада!.. Али-апси рыбжара, излалбаақьаз узгәамтазакәа, арымарахь алагы, арыгьарахь алагы инарыжәлеит. Хгартак, хыпхьакыртак нарырымтазеит ишырфәахысуаз мацара. Агәы иаакәыркит ибалыбацо. Ачарзырта реыфнарыжыит ирулакгы, аха рыпсы рызго икахызма!.. Ақкәынцәа ачарзырта еиха-еиха изааигәахон.

Убри аамтазы Нахар дыхәхәеит, – Атанк шәмышьтын... атанк шәцәымцааит! – хәа. Инали Хьрыци атанк анаакәтәи аауаз инахьзан, инахьынхәлеит. Сара избон атанк ашыжәхәа афшаанахаз. Аха Хьрыц ани ус иауижьуазма!.. Хыхьтәи ахышә ахышәтхәа иааимиркәеит. Нас иқалаз хәа акагь сымбеит, атанк хыла агәараанда инажәлан, ацықхәа уақа игылаз атдла ду инанқьан, ицыхза иаатгылеит...

Уи аены хәцкәынцәа ирылдыршаз атәы ахәара даараза ихьантоуп. Жәафәафык рыткәеит, хфык ршыит, рабцъаргы рымырхит... Атанкгы еибга-еизфыда ирыманы рфәархеит рхырфәкәа еихаччо... Изхысхәаауа, Наҳари Хьрыци исыққьаны, еилагазашәа акәын ишыржәлоз... Урт рымацара роума, рызынтәыкгы убас рхы мфәпыргон, схәатәык аахарымтарызшәа... – Хәраз дахьынзацәажәоз, Мзаут

абарт зеггы ирҕыцны иҕаҥха имҕаҕысуазшәа акәын
ихаҕы ишааигоз. Рызынтәыкгы рхымҕаҕашыақәа иблақәа
инарыхылыны инааҕа ицон. Хьатра шрықәмыз, хьатра
шыҕарымтцоз агәра изыргашаз ахтысқәа маҕымкәа иахахьаз,
уажәы иҕыцхаҳараза даҕаакгы Ҳараз инаизацитцит.

«Еҕа сыҕсаргы абриак ма ашәкәы ишҕасзанымтцари...
дасу изеипшрақәоу, ргәы иташу, ишхәыцуа, рхы
шымҕаҕырго, ирцәажәашыоу, рабшәтра аҕынтәи иаарго
абзиарақәа, ргәыблра, ргәымшәара, рыхатцхатцара... насгы
рхырҕсахьақәа еицамкыкәа, ишыҕатцәкыоу иаарҕшны, хатала
рфырхатцаратә хтысқәагы снаргәылапшны исаарҕшыр,
сара сзыхәан уи иааира хтысхон, снарывагыланы дара
реипштәкәа сеибашыуаз аҕара...» – игәы интихәааит Мзаут,
ихы дақәитны, убри ада уаха хьаак имамкәа дыҕазар,
днатәаны убри иҕыназикирц итахны. «Абриак мацара
шәкәык алтцует, наунагза иухамыштыша, узырхәыцша,
ихьааугаша...набжьоуаа рыцкәынцәа зеипшраз, ишеибашыуаз
атәы аззырҕшыша... Уи изызхәыцтәу, иантатәу, ирзтәым
хтысуп, ирышьтагыланы иааиуа абицара рзы иҕырҕшыганы
рааныжьра азыхәан...»

«Уахьзап... уигы уахьзап... абыржәык хзеилгар...» –
изгәык мазала ицанахәон, игәтыхақәа ицәымхьшәашәакәа
реикәырхараҕы цхыраарак изташаз дназнархәыцуа.
Игәыграқәа ус ихыблаа-ҕыблааны иаанхаргы итахымызт.
Иахьакәымзаргы, урт дышрыхьзоз агәра изыргашаз
дазхьнарҕшуан, шытахька хьатцрак измырҕатцоз.

Ус иааилашәшәит. Ҳараз, аштаб ах дымцакәа, цытраамтқак
арака иҕааникылеит, ацкәынцәа иацы ахәылбыҕахазы
адтақәа зитаз даарзыпшны. Урт ахьымхынхәыз тынчрак
инаҕомызт...

...Ауацьаҕ аҕы еикәыз амца аҕхарра иахьабалакы
иарнырит. Ахырҕәҕартахь иҕамыз арака еилатәан,
лафқәакгы неилартцон ицәылеибахуа. Шьоуку, рышьтыбжь
умахазо, акәакытаҕы иахьынатәаз рхәыцрақәа изрылтцуамызт,
шьоуку ршьапыматәажәкәа аеҕәа иеҕәаргыланы идырбон,
шьоукух рабцарқәа еитцырхуан, идрыцкьон...

Аамта зны-зынла иццакуеит, зны-зынла иццакзом... Уанахгәакуа, еихаҕәызны ишыақәхоит, еиҕатцрак азыҕамҕазошәа. Ахгараҕы уадаҕхоит... Ҳараз зны дгылеит, зны дтәеит, зны дындәылҕны даалеиҕеит, алашыҕара далҕшны лбааҕа дыҕшуан, аха уахь уажәазы акаҕы убарҕамызт. Ашәартара иҕахазшәа, аҕсабараҕы ашытыбжы уахазомызт. Угәы ҕнашыаауан аҕынчра.

«Иаауазар уажәы, абнара илхо, мҕахәастак иануп... Уахынла аныҕәараҕы ус иманшәалоума? Абнараҕы еихаҕы илашыҕахоит, еихаҕы ишәартахоит... – игәы дынҕацәажәеит Ҳараз. – Анцәа акдумырхын!..»

Ацкәынцәа ицаз ахызымаацыз ҕынчрак рнаҕомызт араҕа иеилатәаз. Зны, иманшәаламхакәа, ирыкәшаны ирыткәазар хәаҕы ишәон, зны машәыр рыхызар хәаҕы ргәы инҕазызон. Еиныззбон, еилагәырҕон. Уаха ианзымаа, нас уаҕәы ашәартазза игыланы ирышьҕалатәхон ирыхыиз аилкааразы.

Ус, ишыҕшыз акәымкәа, иаалырҕаны, ашә аартны иааҕналеит иеиццаз рызынтәыкҕы инеишыҕагыланы, амла иаганы, иааҕса-икараха, ршыапкәа ирзыкәымгыло...

– Ах... шәеибгоума, уара... шәеибгоума?... Шәанзымаа, акшәыхыиз ҕыысшыан... ҳаилагәжәажәо... ххы ахьхархара хзымдыруа, ҳаиланагазеит... шәара бзиа збақәаша!.. – Ҳараз дҕацхаханы, азәазәала иааигәыҕаиҳәхәеит, иааигәыҕаиргәҕәеит, акыраамҕаҕы инапкәа рыкәыршаны иауиҕжуамызт, абас рыпсы ҕаны иахыыхынхәыиз дрызғәхәаауа.

– Ҳаибгоуп... аҕарахәаҕы ҳакоуп... акы шәацәымшәан!.. – иҳәеит дҕаҕха-ҕаччо Наҳар. Рабҕьаркәа нарыҕәнырхын, зымҕа акәакьҕаҕы иныкҕадыргылеит. Хыхь ирхарҕақәаз рымаҕәажәкәаҕы наршәырхит. Ааҕсара рнырзаны ишыҕаз иаразнак ирнубаалон уахынарҕаҕшуаз.

– Ҳахьцазҕы ус ххәыданы хмаазеит... ишрыкәнагаз хрызныҕәеит!.. – Аслан даацәажәеит иеааитцыхуа, иааҕсара маҕ-маҕ инаихкьо.

– Урт ишрызныҕәатәу убасоуп... уахаҕы ҕсыхәа амазам!.. – иҳәеит – Иналҕы, игәы аҕәымҕ налхуа, итәақәаз днарылаҕшны.

– Заур ионрагы җалгеит, аха иара убас иҗахын... Иара иоуп иҗәзыцшыәзгы... – Хырыц иҗыцәа рҗәәжара иеналаирхәит, иблуз ахәынтәрақәа җыртлауа.

– Аибашыра еилгар, җазынтәыкгы җааицхырааны ашын җыц изхаргылоит... Аа, ижәбап закәйтә җну изхаргылауа!.. – лафыкгы налөйтөит, гәыштыхрак наҗатҗашәа.

Заур тынч дахыгылаз, дызлапшыз, иҗалаз уажәгы ибла ихытцамызт. Иҗны-иҗәара, хыбрак ыҗазамкәа иаанижыыз игәы җнакаауан, амҗабз зхылкыаны ибылуаз ибла иныхгылон инҗәыркыа-җәырасуа.

– Сыдгыыл еиҗәхааит... сара уаха акагы сҗахзам!... Ашын, анхара еиҗашыақәургыларгы җалөит... – ихәыцра иеаалихит Заур, аха ихәааигоз дшаруалуашоз, егы иеамареитәыргы, иныпшуан. Иан лҗыбааа, иаб иҗыбааа, дара аишыҗәа рҗыбааа лықәблааны иахәааз дарбаныз изхәаамхоз, иамырхәыцуаз, аха иҗалашаз җалахын, уажәытә хнырхәышыа амамызт. Уи ашыза амҗапгара агәагырагы аҗахын, Заур ишигәагыыз, ишымҗапгаз еипш...

– Шәара шәеибганы шәазааит, җара уаха акагы хҗахзам... – ихәөит Хараз, дасу рлакҗәа днархыпшыло. Иахәбалакы илапш нархигөит.

Нахар раҗәак дауҗәамызт, аха деиқәыҗаца, унаидыххыларгыуараишутахыздузыркәацөмызт, деилаҗыхза, ижәахыркәа кыақыза, иаҗаххаргы амшә дақәҗарын, убас дыҗан. Иҗатҗа аибашыра ианналага инаркны иамимхыцызт, еиқәатҗәамхәараза, ихәда иҗач, акыр иазхәхын. Аслан маҗк даун, дапшыын, дҗалаза, деинаалан җәгыза. Хырыц җаҗакы иакәын, қәацәк, иҗатҗа кыдышышы. Заур деиқәан, иааиланы, акыр аҗыбаақәа шыбахыз иныпшуан... Рызынтәыкгы иаауызмдырыртә, рыхтарҗақәа рхы иакәыршаны, маҗәажәкәк ршәын, абна иахылаз иҗәыжәжәа-җәкәыкәны. Шәмханынза ахәынтәа иаганы иҗан...

– Ихәшәымхәөи нас иҗашәҗаз... шәшыманшәалахаз... шәышрызныкәаз урт ахәымгақәа?! – Хараз днахыцҗакит уажәы, маҗк рыпсы анааитарқ иззыпшыз, иааргаз ажәабжы ааҗәырганы инаддырхарц, инарархәарц.

– О, уара... хара хазқәымшәаз хәа ижәдыруазеи?! Аены хәлаанза абна халан ҳацәғәыххаа... Есиқалалакғы хнеит хара Лафытәаа рыфны азааигәара... – Нахар итәақәаз днарылапшны иаацәыригеит изықәшәаз, изынқьаз, изынпаз иазкыз ажәабжь. – Зны җара хцәытатәеит, хәеҳарқсит, зны ххәазеит, ханкылпшит. Аоны азааигәаранза хнеин, ахәлара, аилашәшәра хазыпшны, ҳапсы заны хцәытдаиан ажәыртрафы, ҳахқәа нытцмыхәхәо. Ианыхәлаза итағь хәзааигәахеит... Насғы урт иаарыкәыршаны бнароуп. Уи хара даараза хәхьчеит, ҳаикәнархеит. Нас, аңхәақала, ашта хтапшуа, аоны хәғапшуа акырза хәзнеит. Уажәшъта иаакарто зегы хбаратәы хәкоуп... Еилыхароуп уаха арақа. Сас дахьк хәтыр икәрымто икам, абартцафы амца еиқәтаны, чуан дук ақәгылоуп азна акәатц катцаны, ахәарахәа ижәуа. Азал аонытқәа шыуыкы астокқәа еиғаргыланы архиара иағуп. Амлагы хакхьан, хҗы азы ахәхәахәа иаауан хәхьцәытатәаз. Еизеит дара абрақа имацшымкәа. Иззыпшыз реихабацәагы ааит алашыцара рыеналакны. Азал зегы тыртәааны инатәеит. Афатә, ажәтә ирымаз иаеиғзакәа инықәдыргылеит. Ишаабоз, җытк аныржә, рқьафқәа халартан, рыбжьқәа рхарззала, рцәажәашътыбжьқәа хәхьтәаз ақынзагы иаазон. Ар рыматәа зшәыз хатца дук, дгенералума здырхуада, ичынқәа ғьазғьазуа, ихатцкы камыршәуа, икәшаны хәтыр икәыртон, дгәйдкыло, ратәцақәа ырқасқасо иныхәаға ааныркылон. Ашәакгы нхалартцеит, аззыхәа еитцқызқызуашәа, рыбжьқәа еиқәымшәазо.

Хара урт харзыпшуан, итағь иржәындаз хәа, хәпсы шеиладырхәозгы. Уажәы-уажәы инытцахон ачкәынцәа, урт рхымшапгашьақәа ргәы инытцаххны, аха снархьынхаланы иааныскылон, даға мацк шәғаанышәкылароуп хәа. Итағь еибархагар, итағь иханагалар стахын... – Нахар мацк иеаанкылашәа, тақа днышътапшын, даақәыпсычхаит. Ицәыцәгьан иибаз ахәара. Ари афыза аус азныкәара дақәымшәацызт. Ирзынамыгзар, машәыр итанаргыларгы алшон. – Нас, хшыпшуаз акәымкәа, ақәкәахәа ахысра иалагеит. Рнапқәа еинырқьеит, икәашеит, ихагахеит, рыбжьқәа

ажәдән аҗынза инхаргаларц еҗрыгмызт. Иаамтазаргы
уажәшәта иаамтоуп анаахгәахә, ишеибәххәахәз
еицш, хәаахарманшәалеит. Аҗхәаҗагы, ашәтаххәагы,
аварақәа рахыгы абнара хәаалахкит хәааихшаны, азәы
иҗааихаргы иара уатәҗәа дахәахтәырц. Заур ихы иадитцаз
хәзыцшын. Игәы еибакзаны, иҗынгы агәхәа мкзакәа,
агранатршәгала инаргәидитцеит ишаабоз... Нас иҗалаз хәа
уаҗы изеилыргомызт. Амца ныҗнҗеит, итҗәацит, ипҗәеит.
Амца нарыкәтәиашеит иахәабалакь... Абнара хәахтәит хара.
Ахысбәыҗкәа гон инахараны, аха урт хара изхәхәзомызт,
ихаран...

– Нахар иажәабжә уаҗа иаахиркәшеит, уи иазкны уаҗа
иеалеигалар итахымызт.

– Инашәыгзеит шәыдта... ртыҗара итажәблит ишақәым-
гәыгзоз... убриоуп ирықәнаго дара!.. Убас фырхатцарыла
ирҗагылатәуп иахәабалакь!.. Шәҗәбаа Анцәа имырзааит!..
Шәыцсадгыл ахәчараз иааҗашәтцә – уи хаштшәа ақәым!..

– Хараз ихы нарыкәикит аҗкәынцәа, урт рыгәаҗыра, урт
рыхатцхатцара, ргәымшәара иаадырцшыз гәахәарыс иҗатцаны.
Мзаутгы абыржәы акәын – хәтала дырзааигәаны, изҗыз,
имҗапыргоз рыдтцәкәа шынарыгзоз анибартаз.

– Инахәгзеит... уигы аky хәа инахәгзеит!.. – ихәеит Нахар
атцыхәтәаны, ихәәз игәы азтынчны.

Хараз данца ашәтахь, Мзаут дахыныкәиаз акыраамтазагы
ибла ихытцаумызт, иааҗса-икараха иҗаз аҗкәынцәа
имҗапыргақәоз, угәы җызкаақәоз аус хәантақәа. Урт рыцсы
тиин, урт рхы ақәыртцон рыцсадгыл...

Кяхыыр итаацәа рлахынца

Мзаут ауа ицәа тынчмызт. Уажәы-уажәы иааигәалашәон
рхаблаҗы иаанижыыз игәылацәа. Издыруамызт урт иара
данырцырц нахыс изынҗәыз-изынҗаз, ирыцстазаашәыз.
Изақәызаалакь, имашәырны акәзаргы, рызбахәк ааҗуамызт
иара дахыҗаз. Иара, аҗацәа ирымпытҗәыз, зхы иақәитхаз,

уажэшъта ишилшоз ала, забѣар шытыхны, зуаажелар инарылагылаз иеипш ихы ипхъазон, игъы еитказыргѣгѣоз шырацѣазгы.

Ианхаз ралгара азыхѣан Харази иареи акырынтѣ еицѣажѣахъан, акырынтѣ иныкѣыртѣа-аакѣыртѣахъан, аха ирзеипшымтѣыкѣа иахъаанхаз даараза ишырхъаауаз, ишырныруаз, ишамыртынчуаз рнумбааларц залшомыт. Аѣа инапѣы аѣазаара, илакѣа унтѣцшуа ахгара уи шыѣцѣазаарымыз акырынтѣ иазхѣыцхъан.

– Арѣ цсыхѣак рзуны ианалхамга, иѣацѣахаргы алшоит... Убриак, аиаша уасхѣап, Хараз, гѣтынчымрак сызнарцысуеит сахыѣазаалакгы. Сара салцит уахъ, сыѣсы сыманы, аха дара ирѣагылазаашъоу здырхуада?... Еиѣаразакгы сгѣы иѣцо ахѣыцкѣа роуп... – Мзаут дырѣагыых адырѣаены, Харази иареи шааикѣшѣаз еипш, игъы иныкѣишыт.

– Аиеи... цъара цсыхѣак рзауроуп... ѣагылазаашъак шаахаулакъ еипш. Уи саргы сазымхѣыцуа цъушьома, Мзаут? Саргы сазхѣыцуеит... Бнала уаѣы иалигаргы ѣаларын, аха ахѣыцкѣа хаманы хдѣыкѣлар, машѣыр хѣацѣрыхъыр хѣа сацѣшѣоит. Абыргѣагы ирылымшар ѣалоит ариѣара аныѣара... Иѣахѣара хѣа акагы саѣшѣом макъаназы... ишѣатѣуп, изатѣуп, иазхѣыцтѣуп... – иѣеит Хараз. Ииашѣѣкыны, уи изыцхѣыцтѣыз, ирманшѣалатѣыз усын, аха Хараз дшазхѣыцуаз еипш, ралгара гѣагылацѣан, иагъшѣартан. Ахѣыцкѣа ааргар, абыргѣа рѣагылазаашъа шдырцѣгъоз, ишдыруадаѣуаз агѣра уаѣы игартѣ иѣан, убри аѣнытѣ рызынтѣыкгы ишхѣыцку иахзалгозар хѣа ргѣы иѣаркуаз макъаназы илѣшѣадахон, ишыртѣахыз ирзырманшѣаломыт.

Хымѣада, еимѣыарак шааѣалалакъ еипш, урт алгатѣын, рѣынаѣажыны акѣзаргы. Аѣа хѣымга дрылахѣмаруа иахъаанхаз гѣтынчрак рнаѣомыт ихъухъуа иахъырныруаз.

Аѣагылазаашъаѣа зегы маншѣаланы иауцахуа... знызынла иахъакѣзам агѣарахѣа ункыднакшалоит рыѣхашъарада. Уѣѣыбаса, уѣыххааса уагаргы алшоит ушътамѣак ѣѣазамшѣа, иузгѣакъоу, уѣсы зыхѣнѣцо удгыл гѣыраз уанызарѣтѣ

еицш. Уи иаанаго амчымхароуп. Иумчымхеит, унахэлабгеит атымитышара... ытыцшыа змазам аихэлашыцара...

...Убри аамтазы Кяххыр, ихы еилаганы ионы дыџнан ихала затџык. Бзантыкгы ари аџыза даџэымшэацызт, аха адунеи гэымхараџы сзыџшэарызеи умхэароуп... аџыстаа данузкылпшуагы џалоит... Иџааџа, ихэыџџа неихыџыџааны иргеиџџеи, иџаитџара даџэымшэо, деилагыџџа-деилахынхэуа, сџеисшындоз ихэо аџынза дџанаргылахџан. Зны-зынла даалџаны, аџагы агэхџаа мџзаџааны, ашаџаџа днарзыџлон деилашэаны, иџлаџа ытыџарааны, иеилагаз диеицшханы. Игэы иџалазаны даныџалоз абнарахыгы деихон, дызџаџашаз уаџ димазамџа. Аха анџа дихылапшуан, анџа диххон, убриаџынза даннеилаџ, иџсеихэлаџара днапгыланы дааирхынхэуан шыџаџа, дагыпсымџа-дагыбзамџа, дыггаза, пхыз баапсык иџанаршыз иеицш, деихэлаханы.

Дыгэ иџагылазашыгы даарза иџгэахеит... Имаџаџа ахыџеыргаз, адунеи дыџэзар ааста дыџэымзар еиџа еиџышыон. Ипхэыси иареи ныгэџаџэо, илагырзышо, иџыџџа-шыџџаа иааџнахеит амалахазгы иџаџаџа, пхаррак зыџнумбаауаз рыџны хышэашэа, рыџны еихэлаџа. Уаџшэыџаџеи рыпџзаџара аџагы иапсамызшэа, иџаџеырахазшэа рыпхэазон иџыџџа-џыџџаеиџа, изыргэамџуаз, измырманшэалоз аамџа ахгара рзыџџаханы иахыеидџалаз. Кяххыргы издырамызт, Дыгэгы издырамызт урџ ахыгаз, иахыбџаџашаз. Ирхыааит, илагырзышеит, ирзыгэџаџеит, аха ирылшагэышыоз, алашыџара инахэлабга иџаз ахэыџџа ирыпџзаџашыџаџа, ирлахынџаџа рыздырамызт. Акырынтэ иаџеикхыан днарышыџаџаџа, днарышыџаџаџаџа, аха илшагэышыоз, шыаџак идмырџаџа дахэыртэыргы џалон, дныбџаџаша дџартэ еицш...

...Забџар иаџаџа ашэ иаалаххыз ашэануагы иеихаршэны, иџаџа иџабаба, аџамбашы ихаргыланы, Кяххыр днаиџэымчит иџџы гэаџаџа:

– Уара аңш умоуп, уца азна тәуп... сара исымазам!.. Абарт аатәәкәа ртәны исызурхиоит уатәынза!.. Абра санаилакь, имазеины иказароуп!.. – лакта хаак дынтаимырцшит. Иаатәәкәа наимцайжит, идитцаз наимызар, амықәшәатә дшақәиршәоз наирдыруа.

Кяхьыргы аңш ауимахыз!.. Иашьа Хазарат ица итаңсаз иара иахь ииаиган, убри дахәаңшуан, ытраамтак сазныкәгозар хәа, инцәытатәахшәа, дахылаңшуа, аха ант ирцәутәахрани иказ, иахьахәлаанза иблакьиблатцәо ақыта иалаз!..

Ари акәын дызнымиацыз Кяхьыр!.. Цәбаала иашьа иааирыхыз, инапала ифырпны иитар акәхеит, уажәада иимбацыз ашәануа хәымсытажә!.. Уаха ажәак мхәазакәа дындәылтны дцеит... Акакала имаз наимпытыркәыкәаауан Кяхьыр. Уи дашьцылан, дырфәагылар еицәаз дшақәшәоз идыруан акынтә, рықәфитүамызт атцыхәтәаны даазқәылаз. Ихы ртысуа, иблакәа ыртааны днарфәаңшуа, дгазфызхазшәа иеыкәтаны, афныфнытцка даафнагыжьуан.

Кяхьыр дхәыцит, деитәхәыцит, аха быжь-аатәак рыртәра ус имариамызт, уиакара аңш имазазаргы. Акалат интаңсаны, цәгьаңсышьала иааганы, ахәыштәарафы инычәаңсаны иеыназикит иахьынзасылшо ифсырпып хәа.

Кяхьыр гәыблаак иңшаан, имтаргыланы афырпра дафын игәамцхазо, мчыла иадырцалаз иеиңш... Ианузымфаша аурагы барақьатхахеит... Алапкәкәа кәаз-кәазза, закәытә аарыхроузеи аца интаиңсаз Хазарат!.. Икәашкакараза, ацрақәа цакьа-цакьаза убла хнакрын иахькаңсаз!.. Ихәычқәа, итаацәа зланыкәигарц игәы итаз, уажәы Кяхьыр ашәануа ифәигәар акәхеит, егьа итахымзаргы, егьа дақәшахәтымзаргы... Иабакоу адунеиаф аиашара?! Иаиааниуа-еитцеиуа ыканатцы иашара зыкалома?! Уи лабфәба ибеит Кяхьыр уажәшьта, ахәаакәа зегьы днартысны...

Кяхьыр уажәы Таркан игәы днытцалан, даагәхьааигеит. Шака итахыз иааигәара дыказтгы, ма уажәы-уажәы дзырблакьоз, деитазкуаз, деитазыршәоз игәтыхакәа иаимхәози, мфакгы дықәимтцози ишахәтаз!.. Ихьаакәа

заихәашаз димазамкәа, агәысакара дыкәнакызшәа ихы
ибон. Уаџ дызмам ипстазаарагы җахтәоушәа икалоит.
Җаркан икаитаз еиха ииашазшәа, еиха акәыгара ацызшәа
дназхәыцит. Аха Җаркан иакәзар, убри ашьтахь абра
даанхазаргы, изхымгар каларын, еиха-еиха дытнашәауан
дызташәаз аамта еихәлахара... ианизымчхаза ауп, нас, наф
ихы анирхаз. Даараза иеипсаххьан, иеитеикхьан, анкәа
иibaхьаз иакәзамкәа... дгәамт-хамтуан цәгыалаткәа,
акагы злазам амац азыхәангы. Ускан Кяхьыр,
ихәыцкәа аницәырга, Җаркан иеипш иаргы абна дылалар
илимшози, аха иара иеааникылахит, ихәыцкәа ырхынхәны
изааргарашәа дназхәыцын. Җаркан дахьиашазгы ыкан,
дахьиашамызгы... уи Кяхьыр еиликаауан шяхәлаткәа,
рацәак иамаимцозаргы.

– Уара уца, сара сыказааит макъаназы!.. – ихәеит Кяхьыр
ускан иеааикәхәаланы, Җаркан данырпыртцуаз. – Уара машәыр
умыхьын... сара исыхылакгы, уажәшьта зегь сзеипшуп!.. Хара
хтәкәа ркынза узыназозар, сеитахәа... уаха иуасхәари!..

Ицәыцәгъан Җаркан дызпыртцуаз рааныжыра, аха уаха
җамшакы аманы хәа ибомызт, бнала мацара иезаны, дара
ртәкәа рахь дмиасыр ада псыхәажәла имамызт. Имшакәа
зегьы ркхьан, аха абриак затәык акәын изаанханы иказ.
Абнаршәыреи иареи реынеимардеит аилашәшәымтазы,
дзалтцуазу, дзальымтцуазу изымдырзо, акагы агәхьаа
мкзакәаны.

Убри нахыс Кяхьыр зегь рыла дзатәхазшәа ихы
ипхьазон. Дыгәгәаза, днапшы-аапшуа, цәыз дук змоу иеипш,
агәашә днадгылон, игәы пызтәалоз, забцар зазкәынтца
иаабжәалалоз ампыташхалацәа днарҗапшуан, дыршыргы
агәхьаа имазамкәа...

«Җаркандсымазтгыисгәы ааимырҗәгәоз, Җаркан аубыцпыр...
– игәы интихәааит Кяхьыр. – Ма акы днасмыцхрауази!..» –
ибла дыхгылан акыраамтагы.

Кяхьыр игәы бжәжьон, уатәынза иара иоума быжә-
аатцәак ртәны изырмазеиуа... Иаатцәкәа мыртәзакәа
дыштәоу ашәануа даакылсыр, днаизгасуа ахамыштыхә

дынтаиргылозар акөһап, абрыскаамта ишпаузырмазеи хәә. Аңшырпыга имазтгы ибаргәыз, акакала инахәләгәо иҗаимыпуази!..

Ашәәнцәә уеизгы ртыфрақәә иртыцны, цақа, лбаақа еибашьуан, аңсуаа ықәцаны рыдгьылқәә хәанкылозар хәә. Аибашьра ижьаны иалархалан, иахьабалакь рхы иадырхәон, иажәырцон, иштахоз шырбозгы. Агырцәеи ақыртцәеи инарылагылеит ашәәнцәәгы ипацашькны. Ирцьынцьым иашьтәлеит, рхы еиларган, хацәнамырха, иаарымпыхьашәо азәгы дымшатазо... Ашәән газакәырқәәгы зышьтоузеи ухәарауазеи, ртыфрақәә иртыбганы, имлашьуа амшәкәә реипш итәрааҗ-мрааҗуа?!

Кьахьыр ииулакгы җбақа аатцәә иртәхьан еипш, адырҗәены, амра аңстхәажәкәә иггаза инарывтлашауа акыр ихалахьан, мамзаргы игәы иаанагозма дырҗагыых даҗәа шьоукы иашта иааталап хәә, дшазыңшзамыз хык рабцарқәә кны инаидгылеит узырҗамңшзо, рҗеихаршәны, рҗеырқасаны, рлакта млашькәә узыртамңшзо...

Урт рааира җеирак ишазхәамыз ихшыҗ назцеит Кьахьыр ағыңыхәә, аха еиҗамҗеит игәы, ахәажәцәә зхаҗахьаз еипш, зегь азеипшын, иңсадахахьан.

– Узҗу закәызеи арақа?.. Иуазхәада аңш җырпла хәә?.. Уаха иҗаутшаз уакәымшәазеи?! – иеицааиз руазәк ибжы тахәәҗәа днаикәымчит. Уахьынеиҗаңшуаз хаарак инубааломызт.

– Абра шәануак дааин, иаатцәәкәә сызныжыны дҗеит, уара аңш умоуп, сара исымазам, саиаанза абарт рызна сызҗурпыроуп хәә. Сара соума арт рызна җзырпуа, аха саҗуп уахь... – ихәеит Кьахьыр, игәы каханы. Ашәарагы иныңшуам. Дзыкәшәалакгы уажәшьта иҗеамараитәуеит, хьаасгы иҗаитом. Ахымца дагозаргы дацәхьацуам... убас еиҗа еиҗышьоит...

– Ашәануа гәамсытажә аңш иҗаххейт акәу?! Уи еипш егьа иҗаххәп, дабакоу!.. Абыржәытәкьа уалароуп иаарласны!.. Аказы уахҗахуп!.. Ирлас, ирлас... уиакара аамта хәамазам!.. – инаикәымчит Кьахьыр, рацәак даатәамбакәә. Имаҗәәкәә

рыпсахрацәкыа иадымразеит. Деихыжә-еикәыжә дрыманы ашта интытит, иццакы-ццакыа, гәәкрак нарзыкалазшәа.

– Дыгә, сара сыргеит... сзымаауазаргы... шәысцәымшәан!..

– абриак затцәыкоуп Дыгә игәашә ахь ибжы нарганы зхәара дахьаз. Дыгә, икалаз изеилымкаакәа, дқәацқәацуа днаишъталеит агәашә дынтытны, аха иара дрыхьзаанза, Кыахьыр драццаны акыр инаскыахьан... Урт рыццакра, реилыхара аамта кыәк итарыгзар ртахын есикалалакгы...

Абас иаатацәит Кыахьыр ицсы зыхтнитцоз иашта-игәарацәгы... Иууаза, уаф дахзамкәа... алахьеикәтцара нахатәеит, угы аатнашьяартә, улагырзқәа нхақәкәалартә еипш, апыкыа гәеизхара-гәыргыарыла итәыз афнацә лаша, уажәы изатцәхаз, зегы зхызааз, арыцхара зыкәнышышы икоу ақяацәжә иафызахаз...

Арда рыцха, Арда гәәк...

Арда рыцха, Арда гәәк... ибцеипшхазеи бара? Абри афыз алахьынцас избоурыз?.. Бхәыцқәеи барей шәкәыкәнеи-кәыкәнеица, шәмыцәазакәа, атәым фны шәшыфнатәаз иаашәыршеит шәшәапырхапуа, шәцәа шәынтазызо, шәыфа ыкамкәа, шәыжә ыкамкәа, шәрыцхәхәа... Абри акәын шәызкәымшәацыз шәара?! Арыцхәкәа, агәәкцәгыкәа, атынхадакәа!.. Иабаанагеи, иабаташәеи, ухәарауазеи... уаха хфыхшыак, тьтшыак рымазамкәа?! Аамтакәа зегы иреицәаз аамта хәлашабга нашцарзыкалеи рыпсадгыл афы, рцъанат дгыл афы!.. Ирхарагәышыааз лхәыцқәеи лареи, уажәы шыоуки иргәәк-цәакуа, егызлымшаз инарымпыцкәыкәааны, рыцсы ахац инахьындырхалазар!..

Арда еиха-еиха лхәыцракәа лзыгъашкны, дыруалуашо, дырхәатцәы-хәатцәуа, лыцштәы еитаркуан, лыцштәы рыпсахуан уажәы-уажәы. Лыхгы-лыпсгы – акызатцәык акәын дзызхәыцуаз: «Ахәыцқәа роуп акәымзар, сара исыхылакгы... дара еикәхондаз!.. Иахцеипшзуеи хара арыцхәкәа?!» Ахәыцқәа еидыгәгәала иахьтәаз уажәымзар-уажәы ишынеималтәара лылацш нархылгон. Илылшози

илылымшози рызхэыцра тахак лнаѳомызт. Илылымшоз шеихаз агэра лгон, илылшоз ааста. Илылшоз мацзан, акагы атанакуамызт уажэы араѳа. Дхэаѳы-заѳуан, илыкэтэиашаон, деимдырххон инеибейцшымкэа иналтаауаз ахэыцракэа. Къахыри дарей реибарххаракэа, реиѳашракэа, нас уи имч мырхакэа, шэақышхэала инаизгасны, дара мчыла амашыына интацаланы ишааргаз уажэы-уажэы лыбла иныхгылон, гэагкрыла итэыз лгэы неиларцэо. Ишпалтхыз абыржэы, агэарахэа лхы нкыдкыаны, лыпсеибакра зегыы алалхэаеырц, аха ускан еихагы еицэалтэуан лхэыцкэа ртагылазаашыа... Ирыцхахэха, тынха дызмам реипш инархыкэласуа, ала аѳынтца икылкыаз абриоуп шэара ишэыкэнаго хэа, инарыкэымчуа инараѳырцон... Уи аѳыза азхэыцра лара еихагы деиланагон. Ускан, наунагза лхэыцкэеи ларей инеицэызырызшэа, лгэы нтыпсаауан. Арахь Дыгэ имаѳацэагы дара ирыцуп инарыцрымшэазо, ирыцаарган. Урт зегыы ирейцэан егыи илтаауаз ахэыцра, лыпсы еибазыркуаз, лыпсы лыхэлазырхоз, лхаѳы илзаамгоз, уажэы-уажэы лыбла иаахгылоз, лхэыцкэа рахь изырганы илзымхэоз.

– Хашэшьюама? – лыбжыы ныѳакны, лчааихарцсны, лывараѳы итэаз, асалдат маѳа зшэыз, днаиазѳаауан атх лашыца иалагэаны иахыаргоз. – Хашэшыырц аума хзаажэго?..

Аха азэгыы акэѳиѳуамызт ирмахазазшэа. Уи аѳак аѳацара ус иаумариахыз!.. Узцэымгу, узтахым, узѳырызгарц иашыѳоу – ушыбзоу уѳсы улимхуеи... уѳсы нѳшэаанза инауѳархыа, угэы пжэаны уишып уаѳеимшхара, хэгеиѳа!.. «Шэахшыырцоуп шэзаахго, шэыпсы ѳаны ари адгыл шэыкэымзаруоп... Ари адгыл ѳарцэтэуп, уаха наунагза шэызбахэ амхэартэ еипш!.. Иѳарцэтэуп, иѳарцэтэуп!..» – днаухэлаѳаар иулшой, еиха-еиха ушыа науладырбап, иухараз, иухарамыз, абри адгыл уахыашыагэыѳу азы, лымкаала ухыз ахыаху азы, Анцэа ѳыанат ѳыпны ура иахыузишыаз, иахыузалихыз азы.

Алашыѳара еихагы даргэжэажэон Арда, иѳаѳаѳасуа амашыына даманы иахынеиуаз. Дызѳымѳышаз лызкэа иныххэазшэа, еидара хыанѳаны илыѳкалеит атх мымеикэара илзалимбаауаз ари амѳа хыанѳа. Еиха-еиха илыкэыгэѳэон,

«Арт жәлантәараа аракагы иказар акәһап... ианаа-шалакь, аңсуа қытақәа ишынарзыџра!.. Уахгы-еынгы ршыкыбжь шңанықәыџуеи иахьабалакь!..» – маза-маза ицәытәахытхәытүаз лгәы, аа, абыржәы инґәах-тәап шуҳаарызгы, ахыр-хырқәа иахьеисуаз тахак лнаґомызт. «Хзааргазеи иқәынтәаша?.. Хтадырхарц аума абриакара хаздыргәақуа, хаздыргәамтүа?!» – Арда лгәеи-бакреи лылағырзқәеи алашьцара иузалбаауамызт. Лнап-қәа нарыкәыршаны лааигәара итәаз лхәыцқәа налгәы-тдалыхәхәеит, шәымшәан, сыңсы танатцы ус шәрыстґом хәа аанаргауа.

– Арт ишңарзаауеи, уахь инаагома?.. – асалдатқәа руазәы, амашына ишынтытызтәкьа, даатгылеит.

– Аиеи... аиҳабгы днарыхәапшып,.. Иасхәахьеит, аха иаңырхагазам... иааицәажәақәап... – ихәеит, алмґанык ґымтзакәа зџызцәа ирылатәаз, уажәы маңк иеаархәаны амашына албаарта днаґагылан. – Шәтытц... аиҳабы иахь хнеироуп!.. – ибжы нарыкәиргеит, Арда лхәыцқәеи лареи ахьтәаз ахь дынхьаңшы. Даргы ашьшыхәа иналбааит, уажәымзар-уажәы хзыкәшәарызеи хәа ргәы нтзызаауа. Ахәыцқәа, наң-ааң Арда иналывағәғәа, асалдат ирышьтагыланы ашта инталан, аґнеихагыла ду амардуан инаґаланы хыхь инхалеит.

Уахынынґаналоз ауада тбаа-тыцә ағәта игылаз астал ду дахатәан абас ґынґеижәи жәабака шықәса инартысхьаз хатца жәпа-жәпак, еиқәакы, ихәхәы еилархәны, зчынқәа харакыз, ар рыматәа цыџцыџуа изшәыз. Итапанча зтаз, атцқәа ижәџахыр инатданы, иџытраґы иахьынхалан.

– Иаазгеит, аинрал ухаткы... абарт ракәын сара сызґыз... Ахацәа уака иаанҳажыт ианаґаххо азыхәан. Урт хара хтәқәа рнапаґы икоуп, цьаргы изцазом... – иеыриашаны даагылеит, уи аңкәын, аиҳабы иґаңхьа.

Аиҳабы, ибла кәазқәа хаззала, иаңхьа игылаз днарыхәапшит ихы ртысуа.

– Бара бтәқәа роума арт зегы?.. – дналазтәаит Арда, дхәардыцза дахьтәаз, хьаак змазам иеиңш иеыкәтданы.

– Ааи, сара стәкәа роуп... хзеикәхагәышыар... анцәа дахзылпхар!.. – ләааихарпсны атак ныкалтеит, ацәажәара шылгәампхоз налнырпшуа.

– Хара ахәсеи ахәыцкәеи хрылакысзом... Хара зыкны аус хамоу аадыруеит... Абна зәатаны, забцар шытыхны иахәагылаз рыкноуп аус ахьхамоу... Дабакоу быцшәма?.. – чырхыкәымтә дналазтәаит, илхәо сахап хәа. – Уигы абцар кны хауаажәлар ниртцәарц абна дылазар акәхап?..

– Мамоу... хара абцар зкымыз, ирыткәаз хреиуоуп... Сыцшәмагы афны дыкан, аха даарымгазеит... – лхәеит лара. --Дунеихаангы цәгыарак уафы изахамуцызт, бзиарамзар... Аибашьра зегь хамнахит, зегь аланархәашеит... аха уигы агәхьаа скзам... хаилышәкаа... абарт ахәыцкәа сзеикәшәырха икалозар!.. --Арда еихә-еихә лгәы цшаауан, дгыатцәыгыатцәуан, ахәыцкәа рыда цстазаара шылтахымыз лынлырпшуан, зәацхьа дгылаз сеиликаап хәа.

– Изхарада?.. – ибла кәымпылкәа нтаиргыжыит астал иахатәаз. Итатын днафыхан, икышә жәпакәа нтаргәафәаны, алфә нхалеитцеит еилаханто.

Иалхәаран иказ ан рыцха?! Изфәшәаз инафкьар, инзаакәкәала, азеибафарта-азеилачәартатцәкьа иналахауан, инахәлашәон... Дытцкьаргы, дыцаргы илылшауаз, илымчыз?..

– Изхаразаалакгы... ахәыцкәа акагы рхаразам... ирыцхауп... игәаккәоуп!.. – убри акәын Арда еихаразакгы изыкәлыргәгәоз, иеилкаарафы цъара рыцхашьарак изцәырнагозар хәа.

– Аибашьра уи аздырзом... уи еилнахзом изхароу, изхарам хәа... – иаацшит ифныткатәи идунеи. Арда лыгьа-тцәыгыатцәракәа зегы цсадаханы, лытшәа рмоурашәа, ахауа иналахәаша ицазшәа, лгәы афытцәыхәа акы наланакшеит. Егьацъара дугаргы ас икоу, ас дыкоуп, уизеилкаауама?.. Ус цытраамтак, фымтзакәа дтәан уи ахатца, зускәа зцәеилацатәз агәнымфы иеипш. Итатын ацыблааха намиршәан, дырфәагых инеифытцеикын днафыхеит. Нас настхашәа игылаз ацкәын ката иахь дынхьацшын, инаидитцеит:

– Ига... ишеibaххээз еицш, ртыц икэутоит... Даеацъара, даеамѡакала шэхы шэырхазом!..

Арда адэахы ианындэылт, лыцсы аалылышэшэома ухэаратэы даакалеит, аха леаалырыгэгэан, изышталаны инеиуаз уи ачкэын ката днаиазтааит:

– Хабажэгои?.. Изышэымхэои хэхыжэго?..

– Шэымшэан... акагы шэхыуам... – атак ныкаитцеит, рышка даахыхэны, ргэы дамыскэа, иеаардадашэа. Уи мацк дааикэнахэалеит Арда.

...Уачамчырака... Ари акалакь хэыцы иадхэалаз, Арда лыпстазаара акынтэи илгэалашэакэоз рацэазан. Артаѡцэа реизаракэа ртэы ухэару, лыпшэма дыфкьяфкьо, абри апхэызба дсымгар калом хэа иекынто данлышьтаз атэы ухэару, шакарыла далахэыз... аха уажэы урт зегы лхафы иааиратэы, дрызхэыцыртэ еицш атагылазаашья лымамызт.

Агацэа ирымпыцархалаз ари акалакь алашьцара цылхатра ахатэан, иузеилмыргартэ еицш, еергьхэа апсы такьякьан. Иналк-ѡалкны акэкаэхэа ахысбыжькэа налыѡуан, уцэа уаатанарзызартэ, угэы нтнашьаартэ еицш.

Аухантэаракгы Арда дшыгэжэажэоз, дшуазыруаз, дшылагырзышоз иаалхылгеит. Ахэыцкэа абаскак иахьрыцхахаз, абаскак ахьырхыргоз данынарѡапшлакь акьыжыхэа инеималтэон. Зны-зынла ргэы кахазар хэа дацэшэаны ихэытцалхэаеуан, азэгы имырбазакэа. Иаииижьтэи лыцсы мцеитоуп, уаха егылыгымхеит. Дшьадахеит, дыпсыдахеит...

Ацстазаарафы зны-зынла, егьа гэаартыла, гэылрала укэазаргы, мышкаха-мышкатыхэан аѡыстаа днаутгагыжыны, ианакэзам, иаалыркьаны, уеикэпах унтаижьеит узтымтша, ушакэымгэыгзо, ухгы узымышьчо, ухэыцкэагы узымышьчо... Ардагы, дубар дузымдыруа, абри атагылазаашьяфы днеины дыкан, илыцхраауа хэа азэгы длымазамкэа... Лыпстазаара ахац иакыз аибашьра итнашэауан, амшынцэкэырца ацакьа иатасуа ишытнашэауа еицш...

«Арда рыцха, Арда!.. Абри аѡыза лахьынтас избоурыз?! Бызташэарыз бара абас?! Гэнахарас икабцахэааз,

бызтахымыз ма ибтахымыз шьюуки бнарқахаланы?!» – уажәы-уажәы лхы интагыжьуан, аха атак лзыќацазомызт, лхы иавылбашаз изакәызаалакгы лхахыы иаиуамызт. Инеигәйдца-ааигәйдцо... атәымуаа лыблақәа тырхаха дшынарғапшуаз дкарахан, уаха налылымшо аќынза днеит. Еснагь дзыхәоз акызатәык акәын – лхәыцқәа реикәырхара, рыхьчара, машәырк рмырхкәа ралгара... Амлагы лычхауан, ахьтагы лычхауан...

– Арт араќа исыдушыларц аума изааугаз?.. Изургәаќуазеи ариаќара,уахарыцхашьарашәылазами,уара?..Абартгыыуаауп, ижәдыруазааит!.. Агәнаха ҕашәымтцалан, агәнаха!.. Агәнаха иатцалаз, усоуп ишыќоу, гәнахала дымфасуеит!.. – зыќны иќаз ацшәмапхәыс лееихацаланы, лычкәын диқәгәамтцуан абарца дахытцагылаз. Лычкәын ихымфәпгашьа иахеижьтеи гәтынчымрак лызнартцысуан. Еснагь лхәатәы хазцоз, еснагь илыххәыцаауаз, уажәы длыцәхьатцызшәа, лхәатәы дахыцозшәа акы деикәанархәуан, акы деикәанаршәуан. Аибашьра иалагеи уажәи рыбжьара уи ихымфәпгашьақәа акырза реейтаркхьан...

– Сарауараудазәгыдсымазам...акәтагыцәаулкәыкәааны усаазеит. Иузхаит, удухеит... суқәгәыгуан, суеигәырғьон сара еснагь... Абас уибарауаз машәырла зыцстазаара иалцыз уаб рыцха, сымшын... Уажә уара уаалаган, абьар шытыхны, уаншьцәа унарғагылеит... Иузырухьааз урт уара цәгыарас?.. Ирхароузеи... рыцсадгылаз, рхеикәырхараз иқәпозар?.. Урт рыла акәзамыз хара ҳацсы злаҕагәышьаз?! Шьюуки урхаргалеит, шьюуки усцәеиларгеит!.. – дидгьатцәыгьатцәлон еснагь лычкәын, илтахымызт инеишьтахауа дзыцныќәозгы, афны дааицпхьаза тахак илтомызт.

– Сан, сара уиаќара сгазазам, ибдыруаз!.. Сара усцәќьа схәыцуазар, аратәќьагы сҕалазомызт... абьар шытыхны сырғагылазаауан, дара реипш... Мчыла халаргалеит наќынтәи иааз, аха уиаќарагы ҳәерахҕазом... уи бацәымшәан бара!.. – ихәон иара, иан лгәы дамыскәа. – Хара хазташәазгы аилкаара атахуп... Иабахтахыз абарт ихашәқәоу аматәақәагы, иахдыркыз абьарқәагы!.. Ацсуаа

зегы сара исызгэакьоушэа, исаншыцэоушэа срыхэапшуан... Ибымбазои иахзырҕатцаз атагылазаашыа зеицшроу?! Дызуस्ताда ара инхоны уи еигэыргьо?! – уи дахыиашақээзгыы ыҕан, дахыиашақээмызгы. Аха ишақэалакгы, ихы нывтҕа-аавтҕо, дзацэцозар хэа, есикалалакгы дара ишыртыхыз иеырҕамыжкэа дааиуан. Ианшыцэа иреихаз азэгы димамызт. Ихэыцра, иқэыцшра зегы абжеиҳарак дара рҕны акэын иахыхихахыаз. Урт ишақэым избихэ анраҳа, нас иалихгэышйоузеи ари афыза ацстазаара?.. Есикалалакгы еилгашыак аиуазар хэа дазхэыцуан, дзыцшы. Аха иан лакэзар, лхыаакэа лзыхеуамызт. Лашыцэа ирыцстазаашыаз, иахыыҕаз, иахыаныз еилкаашыак лзатомызт. Илдыруан рқыта азыбжак анапымцқыакэа ишдырхэашахыаз, ишырбылхыаз. Лыцэа тынчмызт, лтэа тынчмызт. Насгы уналҕапшыр, дааузымдыыртэ еицш дҕалахыан. Дабақоу анкыа иеицырдыуаз апхэыс, апсреи-абзарей иагымхоз, згэы тыҕыҕаа, гэартыла зегы ирышытцаз, еиламырсцакэа избоз-изаҳауаз?.. Лхы еихаҕахэа, амымеиқэара лхатэаны, амши-амши неицылгалон... Лыцшэма ицсы антцаз шақа иеигэыргыаны ицылоз... нас уахашаанца ыыжэран изҕыз. Мамзаргы ргэы иалакыакышаз ажэак шҕанеиҕытшэарыз!.. Иажэа хаан иара рыцха, дгэыбылшыан...

– Бымшэан, бара!.. Урт сара азэгы истэзом!.. Уи азыхэан акэзам арахы изаазгаз!.. – даацэажэеит апхэысеиба лыцкэын, игэы тыхышэашэаа, иаргы лахыейтцыхрак шимам инырцшуа.

– Нас изааугазеи арахы?.. Шақа ирыцхэхэқэоу умбазои?! Анс иқоу ирыцхраатэуп, абри шҕаузеилымкаауеи уара?.. – ан лыцкэын дыхтакны диастцаауан, лара леицш иаргы рыцхашыарак ааирцшырц лтахны.

– Зегь еилыскаауеит, сан... Хара хзышытоу аеакзоуп... Убрахы хара хтэқэак алаханы иқоуп, ихазҕыхуазар хэа хашытоуп, хзыманшэалахар... – налатеикит иан, дызиастцаауаз дахымгэамткэа.

Урт реицэажэара зегы Арда илаҳауан. Зны лгэы артрысуан, зны иааннакылон, зных лыцсы ахэаҕуазшэа лбон деихэлагэаны. Илхыақэоз, дызмыртынчуаз рацэазан.

Ацкэын иееилахэаны абарца дытагылан. Уи иаха машынала Ардараа аазгаз иакэын. Дгыгрыцэза изхаит, акэымзар рацэак ихыцуамызт.

– Абыржэыцэҕа иургыжьюеит ртыц ахы!.. Уаха аказы сүхэом!.. Ирыцхауп... изшэыргэаҕуазеи?! – лыцкэын таха илтомызт Ардараа зыҕны иказ ацхэыс, абарт акырмышхкэа илзеикэырхозар хэа дрыхзызаауа.

– Урт бара бырцэымцан...ара иаанхажьюам...наҕ иахыганы идэыкэахцоит, хзыманшэалахозар...

– Нас иаха ант иааиз зуствэақэадаз?.. Иабаргарц ргэы итааз?.. Рцэажэашьяқэа сгэамцхеит сара. Зуафара зцэызхьюу иреипшызшэа збеит... Рыцхашыарак рыҕенызымбааит сахьрыхэацшуаз...

– Уртҕы шыоук ҕырхырц иашытоуп... аха рыгэра уафы игартэ икам... Иаамфэпырго, иаакартцо зегы ҕарала ахэ ршьоит... зэыр дҕырхуазарҕы, диаргозарҕы... Урт сара рыгэра сызгацэом... урт даҕаа уаауп, сан!..

– Сызухэо убриоуп – уерылаумгалан, нан... уерылаумҕыашын ахэымгақэа!..

Арда дахыфэнагылаз еилыкка илахауан урт реицэа-жэарақэа зызкыз. Мац-мац дазнархэыцуан ари аҕаацэара дара рзыхэан аиакэым ишыашытамыз, ус иҕақэаз ишреи-уамыз... Арда илтахын, иахеипш дарфэаҕых днаидыххыланы днаидҕытцэыҕатцэыларц, лхэыцқэеи лареи еибганы изалгозар хэа. Ишҕа дналбааҕьарц лгэы инташэеит. Дагьналбааҕьеит:

– Сукэыхшоуп... хаилкаа... уда цсыхэа хамазам... уаха азэгы хаizeикэырхом уара уда!.. Унапы хануп... ухышыаргэытца сакэыхшоуп... уи уара иулшоит!.. – лэынаигэыджыланы акыжыхэа инеималтэеит дқыць-қыцьуа, днеитцас-еитцасуа... – Ма сара сшы... ма схэыцқэа сзеикэырха... сара лахьеикэатцэа, лахьеихэлабга!.. – деитцэқы-еитцэқыа дтэуон Арда уи лнапқэа икэыршаны дахыгылаз... Нас, ихаткы дцо, лэынкажыны ишыапқэа гэыдылкыларц далагеит, аха иара уи аҕынза днеимгеит, днаимышытит. Дналыханы днаиргылеит.

– Иазхоуп... бѣаанкыл!.. Сара иахъа абри аус сзырманшѣалозар хѣа сашъталоит... Убранза абра шѣыѣказауеит, сан лѣы, азѣгы дшѣылаккысуам... – ихѣан дааижъѣеит, дааиргѣыбзыѣит, лыгѣшѣа-мшѣа ныѣтацашѣа. Арда ѣаѣхъа хыхъ дынхалеит, лхѣыѣѣкѣа рахъ. Уртгъы шѣаѣырхаѣуа, аѣенѣыыр иадыѣшыло игылан.

– Акагъ рабымхѣан, ргѣы рымызѣкъаша... Амла иабмыркын, акрыѣѣатѣа!.. Саанза бырхылаѣшла ...ара иѣказауеит!.. – ихѣан, ашѣа дынѣтыѣцны дѣеит уи аѣкѣын. Егъа ус иѣказаргъы, агѣтынчымра лыкѣѣѣиашаны дыѣцнашѣаауан, даргѣжѣаѣжѣон Арда деихѣалагѣаны, уажѣымзар-уажѣы лыѣцсы ѣахнатѣартѣеиѣш. Аха ус аламала лѣалѣазаргъы лѣахымызѣт, лгѣатѣаѣы иааѣѣыѣтлашоз агѣыгъра хѣычы дааикѣнахѣалон инеиѣтас-ааиѣтасуа, зны имаѣѣзаханы, зны аѣынеиѣтцыхуа, аѣенышѣтыхуа. Лнапѣкѣа нарыкѣѣыршаны рыхѣкѣа аалшышыуан лхѣыѣѣкѣа налгѣыдырѣѣѣало. Урт иреиѣгъыз, урт иреиѣхаз азѣгы длымазамызѣт адунеи аѣы. Урт данырѣаѣшуаз насыѣшараны илыѣхъазон...егъа илѣѣыхъанѣазаргъы,егъа илѣѣауадаѣзаргъы, лхъааѣкѣа еиѣѣырхѣалозшѣа дрыхѣаѣшуан...

– Ахахаи, гѣышъаза... ауаѣы дызѣѣымшѣо хѣа егъыѣкамзаап иахъатѣи хѣамѣазы!.. – иѣсыѣ игѣатѣанза иганы дааѣѣыѣсычхаит Хараз, Къахъыр днаихѣаѣшын. Уи диимбеиѣжъѣеи акыр игхахъан, акыр иееиѣѣеикхъан... изамѣѣаѣѣа ѣашѣашѣаза иѣкалахъан, ишлара ашлара аѣлахъан. Иихѣарѣ ииѣахыз шыраѣѣазгъы, изхѣомызѣт зегъы. Иаѣхъа дѣѣан иара иаастѣа акырза иеиѣабыз, крызбахъыз, крызѣахъыз, аха аѣагылазаашъа бааѣсы иареиѣѣхъыз, иаргѣаѣхъыз, ирыѣѣанатѣхъыз. Ихиѣсахъа ианыз аидѣаѣыларакѣа иѣѣѣа шлаѣѣаѣѣаѣа ихырѣон, аха илакѣа иааѣшуаз иуанахѣашаз раѣѣазан. Ас зныкгъы димбаѣызѣт Хараз, Къахъыр абас деихѣалаханы. Зхы иеиѣѣаханы иныѣѣызгоз, маѣѣѣа-шъаѣѣѣа зѣеилазхѣоз, уажѣы иааиниалакгъы иааигѣазаны днаидымгъылакѣа дызымдырыр ѣаларын, убриаѣкара иеиѣѣсахъан.

– Шәтагылазаашья җеим... Акагы шәылымшазакә, шәхәыцкә нашәымпыткәыкәаны ишәәыргеит шәышры-хәацшуаз... Ишәылшартәгы атагылазаашья шәымамызт... Шәыпсы тахеит, убриоуп, аха атыхәтәаны ус шәзалымтыргы калоит... Урт ырымпыташәаз ус доурышьтуам, иңсы аатырхаанза, илоу зегы ааилырхаанза... иахынзарылшогы рхы дадырхәоит, убриафкынтә дааразагы аеыркәығара атахуп... рыба шәыцтамшәартә шәыркәытхазаргы цәгыамызт, аха иабакоу, харгы иахзеипшымтәит умбои?.. – Хараз уи дицәыпхамшьазакә иаша днеифацшит, игәы итоу аилкаара иеазышәо.

– Хтагылазаашья шҗеим харгы ихамбо цышәшьома, аха иахьамзар уатәы хашцарызрымпытымцри хәа хааиуеит... Гәыцракгы хәхыпшуп макьаназгы, хазташәаз уафы ишимычхара ичхауа. Арахь хтыцшья маншәаламхеит, ацкәы иафашәаз иеипш, хбалыбаҗо хәкәхеит хзафымцуа... – Кыахьыр ибжы рмачны гәоу-гәоу даацәажәеит. Хараз изымдыруаз макьаназы ифыцыз акагы изхәомызт. Хараз еилкааны иман урт зтагылаз, ирхыргаз, ирыхтысуаз.

– Дара макьаназы иахьтәац итәоуп, усами?.. – Хараз Кыахьыр днаиазцааит, убри дназфлымханы.

– Ааи, иахьтәац итәоуп, реыргәғаны, рееимаданы... Атыс рхыцрааргы руам, убриакара еикәных икоуп... Уимоу, тагылазаашьяк роур, иагыжәылоит... Уахгы-еынгы хысроуп изфәу, хлымхақәа цырххәеит... уаха акагы рыздырзом. Зхы иакәиту, икьацтахаз хәфнқәа инрытахауа идәыкәуп, ирбаз неизыхәхәаны, инаразкәынтә ашта интыцуеит, ихалшагәышьои? – Кыахьыр Хараз диҗампшзакәа акәын дышиацәажәоз, ихы ларкәны, харарак зду иеипш дынцәытқәыпсычхауа.

– Уажәацхыагы шәалцыр акәын... – Хараз уи, илымха интафыртә, инаиниизбеит имырхьяацәакәа, иара ишиказшьаз еипш, имаршәа куа.

– Уажәацхыагы халцыр акәын, аха ас икалап хәа згәы иаанагодаз!.. Ирхәынчаз харфыхахеит, еыркәаца хзыкамцауа... Ашәи-тышәи хнарышьтуам иаанхаз. Таркан уеизгы иңсы халигеит уахь... Уи изыхәангы инахәашуа

хзықәдыршәазеи... хрымшыт ауп ихагхаз!.. – Къахьыр уи атыхәала изықәдыршәаз, ирыхтыргаз атәы цкъа интқааны изхәомызт, ианааигәалашәалакъ ицәа дынтазызон. Убасқан, иблақәа траа, иаңхәа итәаз Хараз днеиқәашуан, рыцхарашьарак дахәозшәа. Аха Хараз игәы итхоз аеакзан... егәа инаимырцшуазаргы, егәа иаахтны ицәыримгозаргы...

– Дара рацәаџума уақа?.. Уахынаңшы-ааңшуа иуахауеи?...

– Исахахуеи?.. Агәашә хантытыр, хакны рыштаб ахь харгоит, хдырхәацәоит, ихәқәмақаруеит... Жәаха убас хрымпыхьашәан, харган, цәгәаңсышьала хәңсы ґаххит Дыгәи сареи... Уахагы аштә хтымцзацт... Егьыс дара, харантәилагы ихамбои, ианырацәахогы ыкоуп, ианмачхогы... Зны анахь иџлап, зны арахь иџлап... еилаџеиласуа убри иаџуп. Кытак ахь ажәылара ргәы иантоу, иеибарыџны уахь рґынархоит, ртанкқәеи дарей еицхақәқәа, рышьтыбжь улымхақәа тнашьаауа...

– Нас, абрахь уаазышьтыз, абарт зыхьзқәа ақьаад ианцданы иуртаз, импшаакәа арахь ухнымхәын рхәама? – Хараз убри дназґлымхахеит, Къахьыр игәаанагара зеипшроу алеиликаарц.

– Аиеи... Есиқалалакгы абарт рызырта-рыцсырта хзеилукаароуп, рхәеит. Рыблақәа убас иркшаңаны исдырбеит, иара убратцәқьа сахәыртәрын, изышьтаз аус акәмызтгы... ашәанцәагы зегы иреицәаны иахьықәлеит, ртыџражәқәа иртытын, ибыбуа ихәлалеит, азәгы дымшатазо... Рџызцәа итахақәо рзыхәан даараза игәамцуеит... Рыцсыбаџқәа анырмоулакь, ицыхлымуа, ирымпыцархалаз ақытақәа инарылалоит зыңсытоу азәгы даанмыжьуа... Уртхаиуанқәоуп. Гәшәтарак рыздырзом, гәшәтарак рылазам...

– Нас уара угәы ишцәтоу уажәшьта?.. Ухынхәуама ушьтахьқа дырџагых?.. – Хараз уи ихы наиқәикит, изцара атак дазыңшны. Уи ала иеиликаақәоз рацәазан.

Къахьыр даахәың-хәыцит. Хараз дызиазцәақәоз ихшыџ наззан, аха ус иааңцәаны атак изықамцеит, деишьклазхәоз даунашьтуамызт...

– Аха уара угәы иҫоу азәгы иаухәазом, Кыахыыр... еснагы иҫәйтәухәәеуеит... Сызуазтааз атакгы сүтом уажәы?.. Иуҫәыхьантоума ааныжыра?.. Ишшәартоу узымдырзои?.. – Хараз изымчәуа аҫынза днеины дыҫан. Кыахыыр зны деиликаауазшәа дышихәәпшуа акәымкәа, днаимпытцәраауан, аҫсыз еипш дтәыр-тәыруа.

– Сәы зкуа удыруама, Хараз?.. Исҫәыцәгыоуп сабиҫынҫы ааныжыра... Сыршыазаргы уаҫа сыршыаит хәа сыҫшуп!..

– илагырзқәа нхаҫәкәалеит Кыахыыр, Хараз дышихәәпшуаз. Убас дҫалеит, егы дрыцхаумшыозаргы даарыцхаушыаратәы.

– Насгы, сыхнымхәыр, уазхәыци, Дыгәраа хҫәыршыыргы ҫалоит... Ант абнауаакәа рыгәрас иугозеи?... Сара сгәаҫкра дара ирхыргар?.. Абри сзыштыхуам сара... стаацәара, схәыцқәа ахыҫоу шысзымдыруагы!.. Сыҫсы тоу ҫыушыит, Хараз... сынаур ауп узхәәпшуа... сара стәы хәа егыҫам уажәшәта!..

Хараз, уи игәыпшаара иеамтакәа, Кыахыыр ибла цәаакқәа дырхыпшлон, ирытоу рытибаарц итахны. Изтаарақәагы гәрамгартас иҫаитцаргы итахымызт.

– Дыгәраа хара иалаагартц хгәы иҫоуп... хзыманшәалахар... Ма игычны иаагароуп бнала, мамзаргы аҫеакала ҫсыхәак рзауроуп... аха, уи схәеит хәа, уара ишутаху... машәыр узырымуазар... – Хараз даахытцын, Кыахыыр игәаанагара амҫа наитеит, даарыцхашәшәа. Дзиҫымыҫлеит, дзиҫамгылеит агәшәтара иааирҫшыз иахҫыны.

Кыахыыр дзагә-загәуа, дызлааз амҫа даныланы дцон деиқәхәыцраха, ихы нкажә-кажәуа. Уажәы-уажәы ибла иныхылон Хараз ииҫаз, изааигаз аҫбаад бгыыц, итахақәаз ашәанцәа ржәләқәа зныз. Хараз урт рыҫшаара азыхәан атак цқәа иахыимтаз дааиланархәон ианааигәалашәалаҫы. Урт тәаны уаҫа ишизыпшыз даназхәыцлаҫы, аминутк азы ихлахатц днықәнаҫьон, деилышша-еилышша днеикәанархәыртә еипш. Аха иара уи иеиҫтомызт маҫыназы, имч ахәагаа иҫаз дақәгәыҫны. Амшгы уажәшәта акыр инеихьан. Ахәааҫынза дымназацизт.

– Уарбану, уара, уа иааиуа?! – бжык җаза илымха инта-
вит Кяхыыр. Апкаф-апкафха ынтә ракарагы ахысбыжы-
қаагы аагеит. Ахьацтла иаавткыз рьехаршаланы
инеиҗагылеит, рдтацқа рҗабаба, хтарда еикәтцәкәк рхы
иакәыршаны, рыбла мацарақа арахь иаапшуа.

Кяхыыр, ихьыз изымдыруа, даагарыҗеит иаразнак,
икалаз изеилмыргакәа. Ицсы наилышәшәзшә даакалеит,
аха иеамтәкәа иеаашьақикит хамтакы. Иацхьа игылаз
ихшыф нарызцеит. Набжьоутәқан. Азәы Шьакәыр ица
Наурыз иакәын, егы Есхаф ица Ламшьатә иакәын.

– Уабаци арахь?.. Арахь амәа азам!.. – инаикәымчит.
Абрагыца реипш рьыкцаны игылоуп, рабцаркәа ыркым-
кымуа. Хаит ухәар, уааихыртәап, ицыхлымуеит.

– Аштаб аҗы сыкан, уск ацыхәала... – даакрымҗерымит
иааилажәжә, цкәа дзымцәажәо. – Уажәы афныка сцоит,
икалозар... – еергыха ибжы нтикааит.

– Хара акымзarak хаздырзом... ухынхәуеит
абыржәйтәкәа... ушьтахька!.. Иахтахым хара хәҗаца
рнапәы указарц!.. – инаикәымчит, инаикәгәамцит.

– Дыгәраа ишцарыцсыхәоу?.. Сымнеир ирымшьуеи?..
Ирыцхами рхалазатәык иалахар, ирыцхраауа хәа азәгы
дрымазамкәа?..

– Уртгы ысыхәак рзаауп хара... ус иаанхажьуам... Кяхыыр
дыдымргыжыыр рымудәкьеит. Икәымчит, шатарак карымтеит
дышреихабызгы. «Абартгы сырзеилымкаауазаап...» –
игәы дынтахәыцит. Иагыцәгьоуп, иагыхьантоуп аибашьра
атаскәа... аибашьра аказшьа...

Кяхыыр дынхыжыын, дызлааз амәала иацхьака
иҗынеихеит деикәашәны, деихашәны. Наурызи Ламшьатәи
уи ишыклапшуан, ихы ларкәы-ларкәуа дахьнеиуаз.

– Хара зны-зынла хәгәшатафцәоуп... ихамчарагы,
ихалахмыгзашагы халахазоит... хажәлар рныртәара
ианаҗу аамтазы... – Нас инаишьтеихәеит: – Уца, утаацәара
урышьталаны... иаха иалыргеит... Ткәарчалка рхы дырхазар
калап!.. – Наурыз уи дизыгәынкыуан, ихымәацгашьа
шигәамцхоз наинырцшуа.

«Шәыңсы җоума, шәара агәәккәа?.. Шәыңсы златахазеи?.. Ишҗарыңсыхәоу Дыгәраа?.. Ишҗарыңсыхәоу?.. Къахьыр ишьҗахьҗа дынхьаңшит. – Ах... Набжьоу... Набжьоу рыцҗа!..» – игәы дынтәҗәәжәеит.

Амш аилашәшәра иамҗеханакхьан. Уарла-шәарла ақыҗа хысбыжькәак налыџуан инҗәытҗахәәешәа.

– Иалаагароуп... есиҗалалакгы иалаагароуп... уахагы җсыхәа амазам... Иахҗәыршьыргы алшоит... ант рыгәрас иугозеи, игәагыны узреџсырм... Уахатҗкәа иалгатәуп, зыңшрак җамтҗакәа... Аибашьра еибашьроуп, аха ҳауаажәлар ҳаға имтҗажьны ҳанбанзатәазаауеи?.. – Җараз дҗәәжәонатҗы, аҗкәынцәа еиқәызырџуа изыңшың. Уи хрыжь-хрыжь, игәы итҗхоз, дызмышьтынчуаз, хьаас изыҗалаз аахтны аҗкәынцәа иреиҳәон, иазырзбышаз, ишазнеишаз дазыңшың. Ари аус анагзаразы иаҗахын агәымшәара, аилҗара, ахатҗхатара.

– Ари уахатҗкәа имџаҗгатәуп, ргәы рҗынчны, ианазыңшзам... Уажәы иқәарыҗссоит, аха уаха иаңнатаргы җалоит... ақәа кыдтәаны ианлеиуа ари аџыза аус анагзара еиҳагы иманшәалахоит... Шгәы ишҗаанагои, аеқәа хҗахума?.. – днарылаңшит Җараз ирхәо еиликаарҗ азы.

– Мамоу... еыла абна ҳалалар, ҳзыманшәаламхаргы җалоит... ршьапышьтыбжькәа рахар, еиҳагы ауадаџрақәа хҗадыргылоит, – ихәеит Хьрыҗ дахьтәаз. – Дыгә макьаназы дныҗкәартәдыҗоуп, ихы дахәоит... Хаҗтина хналыҗхраап ҳара... Знык абнатоурахь ҳазкылсыр, ишәартахомызт, абнарагы ҳаҗхраауан, – нацитҗеит уи игәаанагара даҗәхьамтҗкәа.

– Мап... уи сақәшаҳаҗым сара... Аеқәа рыла хҗароуп, егә ишәартахаргы... Амш цәгьоуп, абна ҳалахаргы ауеит... ҳаруадаџыр ишҗаҗахҗҗои?.. – убри инаҗаиршәит Наурыз... дагьиашазаргы җаларын.

– Ибзиоуп нас... шәара ишшәыманшәалоу... – Җараз урт ргәаанагара даҗымыџлакәа днарықәшахатхеит.

Аҗкәынцәа рус дара ишеилиркаауа еиңш имџақәырҗар, хымҗада уарманшәалоит. Аҗақҗхьқәра анырга, урҗыр-хагамхароуп, иаҗәхьамтҗкәа ишынарыгзо агәра удыргоит.

– Шөгәы ишцаанагои, абри аус анагзара зылшарыда?..
Хәшк азхап хәа сгәы иаанагоит... – даатгылеит
Хараз, ирхәарызеишь хәа днарфеашуа. Ацкәынцәа
инеикәырыпхәзеит иеизыманшәалахашаз рыхъзқәа.

– Хьрыцс, Ламшьатә, Наурыз... уаха?... – деитанарылаңшит
Хараз. – Хьрыц, Сиуарна... Иазхоуп... – иарггыинеикәицхәзеит
урт рыхъзқәа. – Уажәшьта шәызлацаша хазхәыцып...

Ишыжәдыруа еицш, арсынтәи иаша цашәа амам... Кәыдры
ахықәахьггы ишәартоуп, амџақәа кны итәоуп... усынтәи
ацара уаџ дзақәгыгуам... Ажәытә Аркызаа ахьынхоз
инрыцәхыкны... афасара, абнара знык амџа ааихтәаны
узынлалар, ушыапы уеаургоит, егъа реыркъарггы, егъа
иушыклахәырггы... Ус Азтаха ункылсуеит... Уахъ азәггы
дқаларым, бнароуп, бналашьцароуп, ишәанггы уахъ
изыцдаларым... Нас Алтыхәаа рнышәынтрақәа унарывсуеит...
Ачаиртахъ умцақәа, иаваршәны, абнара ушылоу
уаарылымтцзакәа, Дыгәраа рыџнашьтахъ ахухәа ункылсуеит.
Абри амџала еихаггы шәманшәалахап хәа сгәы иаанагоит...
Шәанаауаггы убас шәфеаашәхоит... Ачымазаџггы акы
налыкәыршаны даашьтышәхуеит... Абас шәақәшахәтума?..
– Хараз игәтакыз, иара дшазхәыцуаз еицш, иаацәырганы
инареихәеит, дарггы рхафы иааганы ирыдыркылартә
еицш иазырхәыцуа. Уи еиғыз уаха аеамџакы узалхуамызт
узырманшәалахашаз.

– Ааи... хәқәшахәтуп!.. – рхәеит ацкәынцәа, Хараз иихәаз
иақәшахәтны. Убас еиха иманшәалахарызшәа иназхәыцит.

– Ус анакәха, шәееибышәт!.. – инарыдитдеит, ишахәтоу
еицш амџа ақәларазы реааибыртарц.

– Абри амџахыцтыртафы ишәышыклампшааит,
шәақәрымкааит!.. Убрақа, атцх кыр инаскәаанза,
шәцәытатәаны шәыцшызароуп... еимкыарак шаақалалакы
еицш шәныбжыкыартә... Шәанаауаггы ишәцәымшааит...
шөгәышәеаныз!.. – днарабжәеит.

Ацкәынцәа реанааибырта, индәылтын, абнара
рыченамардеит иццакы-ццакуа. Илашьцан, убла атәыршы
тактызарггы иубомызт.

Ариабжьаракгы Ҳараз убри акэын дзызхэыцуаз, аха изеипштэуамызт. Уаанзагы абри афыза ахымщапырымгацыз ихы гэыбган айтон. Убас иалахақаз азэазэала иалгазтгы, игэы тынчхаргы каларын. Знык-фынтэ ракарагы аитныпсахларақэа мшапырғахьан, аха урт алыргартэ еипш атагылазаашьа рмоуцызт, ишыргэаладыршэалозгы. Ирзеипшымтэыкэа иаанханы икан. Уажэы дзыкэныкэаз ахшыщтак, мацк иадамхаргы, игэы еикэнахэалон, маншэаларак ах икылнагарызшэа дазхьанарцшуан...

Ацкэынцэа дэылтны ианца, Мзаути иареи ирхэоз рымтэазшэа, цытраамтак ус еидтэалан, рыхқэа ларкэны.

– Кэатат дшыкоу здырхуада?.. Ихабар хэагы акагь хахауам... Ишьапы ахцэара ақашэазаргы, дызбада, дзахада?... – убри аахьааигеит Ҳараз уажэы. Кэатат уахык цшыхэра дахьцаз амина итаткэацын, ишьапы имыхэо ашэарта дтанаргылан, ахэыштэыртахь дганы дышьтарцахьан.

– Ишьапы анхыртэа, дрыцхахеит... дшыцкэыноу дыбжахоит, ихы дзамыхэо... иани иаби неихыпсаар калап, ари рахагэышьяр... – ихэеит Мзаут, Кэатат дзыкэшэаз рыцхашьярак нататцаны. Уи зеггы дрышьтан дхэырхэыруа, акы сацэшэап хэагы дыкамызт аха...

– Аибашьяра мышьтацэгьа зегь ахэрақэа рыннатцит, рыпсы ахьынзатоу ирхамыштуа... Хзеилгагэышьяр, ма уи ипсы таны дрызхнымхэри, ани зынзаск иналахэашақаз роуп ирыцхахаз хэа... – даагэынқыит Ҳаразгы.

– Абри афыза халазгалаз дунеихаангы изатцытуама агэнахарақэа икартауа?.. Дара ртэқэагы тадырхеит, хара хтэқэагы... Ирхарагэышьяаз зхы еиларгаз ақэыпшцэагы?! Иабабжьази хачкэынцэа хэа, ашэеикэатцэа рышэтцаны ипшызар акэхап урт ранацэагы... илағырзышо, илағырзырқэақэо... Аибашьяра ианбыкэыз абзиара аныканатцахьаз, абзиара анаанагахьаз?! – Мзаут змыжьярак дынзаапшылозшэа, иблақэа еихмырсыгьзакэа цака дышьтацшуан. Аибашьяра цстазаара убрикара ахымгарақэа атан, изакэызаалакгы рыцхашьярак канатцомызт

ауафытәыфса иеикәырхаразы. Егьызхаразамыз инахәлабга, иналахәаша ицон, анацәа ашәеикәатцәа нарышәхарцаны, иуазыруа, игәынқыуа, ирыцхәхәа иахьабалакь улацш иныцдашәо, акала узырмыцхраазо...

«Сабгьы арра дыкан... – сабгьы деибашьуан... Ускангьы абас иказма?! Аха ари ицагь еихаума хара ацсуаа хзыхәан... хцъынцъ айкәырхара, хцъынцъ ахьчара?!» – игәы дынцхәыцит Мзаут.

– Абыржәык хзалтындаз... абыржәык хайкәхандаз!.. – даакәыпсычхаит Хараз. – Ацсадгьыл айкәырхара зегьы ирыцкуп... зегьы иреихауп... – нацитейт. – Уи зегьы хзыхәан иуалпшьоуп!.. – абри акәын иара дыззыкәпоз, дзышьтазгьы. Уи еихау даеа хыкәкык имамызт уажәазы Хараз.

Ацх акыр инаскьахьан. Харази Мзаути зны игылейт, зны итәейт, аха рыгәтынчымра еиха-еиха аееитыхуа тахак рнаҭомызт. Хараз уажәы-уажәы аҭаҭын дахон, дындәылтны, абартца дныкәгыланы лбаака, Набжьоука дыпшуан, аха еикәылашьца, еикәытцамтцуа иаапшуаз абнаршәыра акагь узалбаауамызт. Амшкәа аныбзиаз арантәи ишутахыз иубартан набжьоуаа рыфнқәа, рынхартақәа. Ақәа кыдтәаны ишлейц илеиуан иаакәымтцзакәа, еихсыгырак амазамызт.

«Хәцкәынцәа рыцхәкәа... изакәытә тагылазаашьоузеи инарцейпшхаз... Азынразы ақәа, асы, ачыхь... Уажәгьы иахьтатәоу азы рытцхәеа илеиуазар акәхап... Иаархыргахьоузеи... ишыртаху уахык иадамзаргьы, иарта цхак иныламиазақәа!...» – Хараз маза-маза изцәыртцуаз ахәыцрақәа тахак иртҭомызт, игәы нцәытцархәытхәытуа. Зегь иара хьаас икаитцон, зегь иара игәтыхан...

– Абырскаамта иаанызкылазеи?.. Машәыр рыхьу?.. Изыманшәаламхоу?.. Аамтагьы акыр инеихьейт уажәшьта... – Хараз ибжьы нтҭганы даацәажәейт уажәы. Ифнытцкатәи иеиладшыра, иеибарххарақәа изтахәәеуамызт, изышьякәкуамызт.

– Ирыхьрыз, цыушьт?.. Аха, уи схәейт хәа, хара ханыкәтц, уака дара тәартас, гылартас икартцазар?.. Итыпманшәаланы ианырба, рхы иамырхәакәа ус иаанрыжьуазма?.. Уа

ҳаныказгъы, ҳахтакны, ҳақәгара акәын изышытаз... – Мзаут
рышнқәа, рҳабла ибла иныхгылеит ицәыџажәзә, атцх
лашыца иузалымбаауа, ақьаптажәқәа реипш еиқәшәы...
лашыбжыкгъы умаҳазо, лашаракгъы җаргъы иџнымпҗазо...

– Иаанызкылазеи, анаҗьалбеит, абрыскаамта?..
Ма арахъ еибганы изкылсындаз!.. Хрыштыталаргъы
хабанзәзцари... маҗ бжьоума?.. – Хараз, игәаанагарақәа
аки-аки неитныпсахло, ацәажәара даҗын. Илахъ җаҗьара
зны-зынла ацәахәқәа нанпыккала инеимаирҗыхәуан,
инеитцеицалон иааизыркәкәаны, дызмыртынчуаз
хәыцрақәак дшеимадырххоз инырпшуа. Ускан илактагъы
иааугәампҗаратәы аеиҗтанакуан, имышыцахон, иблақәагъы
угәы ртынчны узырхыпшыломызт ишутахыз...

– Изыманшәаламхазар акәхап... Аха иаап, җушытеит...
ишҗамаари?.. – Мзаут гәыграк иман урт еибганы ишаауаз
итәзхәоз, иҗырымтҗуаз. Аха иаанызкылатәҗьаз еилырганы
иахымамыз хәычык даркәанызануан, игәы еихынашыуан.

– Изыманшәалахар иаанрыжыаумызт... Ари аҗыза
амшха абнаршәыра иамшытыкәа изылсгәышыар... Акәа-
рақәагъы хышхытәаны илеиуазар акәхап... Атцгъы акыр
инеигәахьеит... Ашарагъы уажәшьта рацәак агым... Ашара
рыхъзаанза ирымбакәа, ирышкламхыскәа ахәаа изахысыр...

– Хараз уи дартынчуаумызт, иаарлас-аарласны хташәарақәак
наизцәырҗьон, уаанзатәи игәаанагарақәа неитныпсахло.

– Иамузар, җытрак ашытахъ, җкәынцәақәак аашытыхны
ахәааҗынза ҳалбаароуп... Уа ҳнеины ҳаарзыпшып... Угәы
ишҗаанагои, Мзаут?.. – днаиәзцааит, ишҗа ихы нхьарнааны,
иихәо алеиликаарц.

– Аиеи... убасгъы хныкәап... аха, мамоу, мшәан, урт
еибганы ихынхәуеит, сара убас агәыгра сымоуп... – ихәеит
Мзаут, Хараз игәтынчымра иеалархәны, уи игәалаҗара, маҗк
иадамхаргъы, иааипсахырц.

– Урт сара издыруа ракәзар, рус намыгзакәа ихынхәуам...
Сара срыкәгәыгуеит, рыгәра згоит... Абар ҳаицуиҗьтеи шаҗа
тҗуазеи, ишакәым рхы мџапырго симбацт... аҗа иҗапхьа
рхы ладырҗәуам... иаарылшо зегъы нарызгоит... – Хараз,

урт дрыкәгыгуа акәын дышрыхцәажәоз. Убриакара дрышыцылахьан, дахьтәаз адгьыл итгәон дара рышқа, деимырхха инаикәтәиашаз ихәыцрақәа иҕынарылжәаны иҕынеирхартә еицш. – Уажәы еиқәыбааза амҕа ианызар акәхап, абнара инылхо, мағи-мҕыхәи инархахауа, инеипхьыжәжәо... Иара уеизгьы закәытә мшымыждахазеи инеихәлахаз уаха...цасхәа иауашәа,еихсыгьрак амазамкәа...

– Зегь мышьтакнами ишыкоу... Аибашьра зегь ацуп... агәнаҳарагы, азаалымдарагы, арыцҳарагы... амш-цәгыагы...

Атх уажәшьта ашарахь аҕыкәнажьлахьан. Харази Мзаути еиха-еиха агәтынчыма рызнартцысуан изташәаз атагылазаашьа. Ианырзымчхәа, ацкәынцәа ахьтәаз ахьргәғәартәхь ицарц ргәы интаркын, ркьаҕқәа нарышәхарпаны, рабцьарқәа аашьтыхны ианындәылтуаз аамтазы, наҕсынтәи амҕа ианылан иааиуаз рцәажәашьтыбжьқәа рлымхә интасын, реааныркылеит, абартца иахьнытәагылаз иаарзыпшны.

– Шәеибгоума, уара?.. – абартца ишаатцагылаз еицштәкьа, Хараз Наурыз днаиазтцааит, бла-бла иааимдауа.

– Хаибгагәышьоуп аха... хара ишахтахыз хзыманшәалахеит... Ант ақәыцьмақәа ркынтәи дунеихаангы ауаҕы бзиарак дазыпшымзароуп... – даараза илахь еиқәын Наурыз. Дышәны, деиқәара-еитцараха дгылан, азыпсы иҕыкәкәа. Ихылца ааихихын, алымхәцәқәа инрынкны инкейкьеит, азыцәыкәбарқәа налхәәтартә еицш.

– Шәығнал арахь, шәығнал!.. Шәынтәеит шәара бзиара збақәаша!.. Амкәыл аҕеит хара хзыхәан уеизгьы!.. – ихәан, Хараз урт ағнытқа инығнаигалеит. Рызынтәыкгы еиқәыбааза, ахәынцәа иағаны, рымәтәақәа азы рылыжжы, ахьта иакны икан.

Мзаут аҕыцаара иаҕыз амца мыҕқәак нақәыпсаны иааихәлеикит.

– Шәааи абрахь... абра шәаатәеи!.. – ихәеит, аха итәартә иҕамызт. Ркьаҕқәеи рхылцақәеи наршәырхын, атцаҕы инькнархәит. Ауацьаҕ иазааигәаны иааикәагылеит.

– Ихашәымхәои нас икалаз?.. – Хараз урт зынкьаз, изынпаз иаарласны еиликаар итахын. Игәы хыт-хытуа, азәи-азәи неитныпсахло дырфеацшуан.

– Закәытә җабааузеи инаҳахтаагаз... – даацәажәеит Наурыз иеаатыркьашәа. – Ацх лашьцараха, хныгәнысуа, абнара хнылхо... Ула атцәыршы такызаргы иубомызт. Амшгы еихәлабган, зынзаск еилагазеит иаакәымтцзо... Акәарақәа хышхытцәаны узрыуамызт. Хаилабаазеит уафы ишиимбара... Урт зеггы рыгәхьаа зкыдаз, ҳара ҳзыманшәалахазтгы... – Наурыз иеааитеикит дхәыцхәыцуа. Иахзыманшәламхаз даараза игәнигон. Уаанза ихы назқәикуаз намызакәа хьатшья ззымдыруаз, уажәы игәалақара убриақара ихәашьын, ихдырра уажәы-уажәы аееитанакуан даамтцәаны. Аха иееихаргәгәа дахьцәажәоз иешаимтөз инубаалон. – Иааулакгы ҳкылсит уахь Дыгәраа рышьтахь, бнала мацара... Лашарақәак кәикәиза хнырхьыпшит, аха уахь уаф днeirтә икамызт. Акәаф-акәафхәа ынтә рақарагы ахысбыжқәа аагеит. Насоуп ианаадырыз арака ееира шыкамыз... – Наурыз ипсы неихәланагәеит азныказы дызлацәажәоз. Хараз игәы тытны ицон уи дахызызырәуаз. Ацкәынцәа җыртуамызт. – Соуфыць ишны акынтәи ҳапсы ҳаманы, Таркан ишнахыи ҳаиасит. Уантәи ишахтахыз Дыгә ишнгыи хбартан, Кьахьыр ишынгыи. Наф неишья амамызт, хтәаны хрызкылпшуан, икахцара ҳақәымшәо... Зынгыи инаргәыдахцар хтаххеит, аха... иааигәаны неишья хзамтеит... Дыгәраа рҗы цәашьқәак аркын итааза... дара ыказамызт, тәым цәажәашьтыбжьқәак дәылышуан, Кьахьыр ишынгыи дара иааныркылахьан... Мчыла иқәцаны умнеиуазар, уахь неишья амамызт. Атабиакәа катцаны, абраагыи хыргәгәартас иалырххьан апыхьатәи хжәылараан ианхьатыз... – ихәеит Наурыз. – Дыгәраа рыцхақәакгы ирыхьыз здырхуада?.. Даҗеацара иргоу, иршью еилкаашья хзамтеит, акыр ишаххьаазгы... – нациттеит, атыхәтәаны даакәыпсычхан.

– Хаи, рацьалцәгьахааит, инахзааргазеи, инахзыкарцазеи?.. Абарт ршызар?.. Аибашьра дузза аан Дыгә ипсы еикәхеит, деибганы далцит... аха, арт ахәымгақәа дышцанарфәхәашеи

ахәашабга!.. – Хараз игәы иалырсызаны даацәажәеит, абарт залымдаарыла иршыыз а́ара ихәааганы.

– Хаи, дара рыцхакәа, изапыртцазма еснагь изыҗ-гәыхәаауаз, зыда гәыгырта рымамыз рыдгьыл, ргәарата... Харгыы иаххарақоугыы рацәазоуп, асцәкьа иаанахмыжыыр акәын... – Мзаутгыы гәыбған ихы инадкыланы даакәыпсычхаит. Ибла ихымтца ишыхгылац ихгылан Дыгәи Хапцинеи, дунеихаангыы гәанчыхь ажәак уафы иазымхәацыз, зуы уамшыуаз, зхәа уамшыуаз...

...Аамта еиха-еиха уафы изхымгартә атагылазаашьа канатон. Абжьюаа рыпсеибакра, реилатәара аеаргәгәон, рыцкәынцәа ирейгьзақәаз штахозгыы. Изташәаз тытшыас иамаз акызатцәык акәын – бцъаршытыхла аға иҗагыланы икәцара. Аға дықәымцакәа цстазаашьа шзыкамлоз агәра ргахьан. Иртахымызт рыцсадгьыл еикәкьаны, еикәшаны ааныжыра. Гәымста аганахьалагыы ацкәынцәа ажәыларә ишаҗыц иаҗын... Ақыртцәа Гәымста интаршәны иаагылеит, уи уажәшты наунагза хнапаҗы икоуп, уаха цсуа зхылоу хәа ара азәгыы даахаштыуам хәа. Аха зны-зынла ацсуаа ржәыларакәа урт ршьапы ианықәыркьозгыы ыкан. Егьа ашьхарахь иаҗарцаларгыы, агәра ргон рыцсадгьыл хазынахә, зыда рымазамыз, аға хәымга инапаҗы ишаанырмыжьюаз. Уи уаха шыаҗак цхьака изыкамто, дшыакәкьаны, ажәыларакәа анымәапыргоз ыкан. Амәаду акырынтә ирымпыцархалахьан, Акәака ишыртаху изымәамсырц, рцапцханы рзымәанымгарц. Аиаша ухәозар, аға имчракәа зеггы еибытаны дахьжәылоз еихаразак абжьюаа рқытақәа рахь акәын, аха аидысларакәа раан аға акырынтә ихы идырдырхьан ацсуаа ус аламала унапаҗы ишузаамгоз, ианатаххагыы рыцсадгьыл рхы шақәыртцоз. Абыржәы а́ара ацсуаа рыцсадгьыл иазымхәыцыцзар каларын! Ахьаакәа зеггы ирейхаз ахьаа иаргәәтеиуан, иаргәжәажәон...

...Хараз Уачамчыратәи аштаб ахь дцаны дааижьтеи ихы итагыжьюаз акызатцәык акәын – ргәы итаркыз нагзашьас иарташаз, ишдырманшәалашаз, знеишьас иамаз ашыакәыргыларә, ашыакәыргәгәара.

Уи иазыңшыз ачкәынцәагы рычхара рзынкыломызт, абас мацара аҗабиакәа хартатәаны ианбанзаҳачхауеи, ҳафнқәа рахь ҳзымнеизакәа хәа. Аха Ҳараз иреихәон аҗагылазашья зеицшраз, инеицынкыланы иахьябалакь аусқәа реиҗкаара ишаҗыз, ацхыраарагы шыкалоз...

– Ари шыкоу убомә, Мзаут?... – уаха җынч иштәоу акәымкәа, Ҳараз еиҗаацәыригон ихы иҗагыжьюаз азбахә. Аҗаҗын днаҗыхо зны-зынла адәахьы дындәылтцуан, нас даафналаны, астал хәхәа игылаз днахатәон, инапы ихы инадкыланы.

– Ахсаала абас иҗацоуп... Ишудыруа еицш, ажәылараз ахырхартақәа хҗа алхуп, лакфакрада ихадаҳкылаша, ҳазхымҗауа... Аеамфакы аманы хәа избауам макьяназы...

– Ҳараз акырынтә ицәыригон уи, ишәон, изон, дахцәажәон, аха аҗхья ишьҗырхыз дацәхьацуамызт макьяназы, уи еиҗыыз аеамфакы изалҗшаауамызт, еҗа иныкәйтца-аакәйтцаргы.

– Ишыжәдыруа еицш, дара ахьтәатҗкьоу, рхыргәгәартақәа ибзиатҗкьаны еилкааны ихәмоуп, илҳапшыхәхьейт, иҗаҗцаахьейт. Араҗа еибажьара зыкалазом, сара ҳацкәынцәа срыкәҗыгуейт!..

Ҳараз ахсаала иҗаҗиәҗхьяҗа иааскьяганы днаныцшылейт. Мзаутҗы днаидихалейт.

– Ари умбои ишыкоу?... Акы – абырсынтәи, арыҗьарахь ала, бнала мацара, ажәйтә Ғараа ахьынхоз шыкоу, Ашәаа рнышәынтрақәа унарывсны, Алҗәыҗьяа рынхартақәа зымфә иааныжьны, дара ахьтәоу Ацыхәбақәа рыфнқәа ирызнейтәуп рышьтахь ала, ишылашьцоу... Шаҗара хәа акаҗь җамлароуп... Араҗа ҳацкәынцәа ирылоу зегьы җыршәойт... ацхыраафцәагы җалоит – ҳара хтәқәа, ахуаа, дабақәыҗаа ухәа... – Ҳараз даатҗылейт, даахәыц-хәыцит. Ачкәынцәа уахь ицашаз ибла иныхыргылейт. – Уахь сара срыцәшәом... рҗызаф Алхас чкәына еилҗьоуп, ҳаирҗхашьом... уи хьатцрак җазцо дреиуам... – ихәан, днәихьчәхәейт. Ииашатҗкьаны, Алхас узыкәҗыҗшаз чкәынан. Деицҳафыруа, дҗаҗҳа-җаччо, җәкажьрак инирҗшуамызт шамаха.

– Аѡбатѡи аѡѡахѡа цоит иаша... Уи набжѡюуаи ахѡаи хѡуп. Амала бнала, амѡаду ханымлакѡа, дара шазыпшым, гѡѡарас иахърымам ала... Ашарѡзы, аѡѡа ишалоу, ргѡырѡанзамкѡа... Набжѡюуа дарѡагыых абраќа рхы аадырпшуеит, ишаадырпшыѡ еипш... Нахар сиќѡгыгуеит сара... Мизангы араќа дыќоуп, Даургыы, Алтыќѡгы... Арт аќќѡынцѡа еибагаќѡоуп, ус аламала ахы иузаќѡуам... Иахътѡу иаша неишьа амам... бнала мацара арымарахъ иазкылстѡуп... Знык ргѡи анхазрымќѡа, хманшѡалахоит... Араќа саргыы сќалоит... – Хараз аѡѡажѡара дахыѡцаќуамызт, аки-аки неипшыуа дрылаѡѡажѡон, убри анагзара рылшарызшѡатќѡа агѡра ганы. Мзаутгыы уи ихшыѡ изишьѡуан, дазирхѡыѡуан.

– Хара?... – Мзаут даалќѡазшѡа, уи иѡѡажѡара иеналаирхѡит. Хара хѡа дызфыз иќќѡыни иарей раќѡын. Ибжѡаханы иаанхар хѡа даѡѡшѡон.

– Шѡара... хара пхѡаќа ханцалаќѡ, ихашътанеиуа, аѡхыраара хѡзѡ шѡакѡхоит... шѡаххылапшуеит.. – ихѡеит Хараз. – Уи схѡеит хѡа, ишыќало здырхуада, зегъ хнеивагыланы хѡартѡ иќаларгыы алшоит... акы шѡаѡѡым-шѡан, шѡаргыы шѡалахѡхоит ари ажѡылара!.. – ихѡан, игѡы ааиргѡѡеит. Мзаут раѡѡак игѡапхѡмызт абри апхѡа зфыназхѡз дахърылахѡымхауаз, избанзар араќа зегъ рымч еибыѡаны ажѡылара анымѡапыргѡз, иара далыхѡданы даќалар хѡа даѡѡшѡон, иќќѡынгыы иара дивагылазар иѡахын. Дагыихылапшуан, дагыицхраауан...

Хараз иихѡаз уахѡ даќымыѡлеит Мзаут. Пхѡа инеиуаз рыдагыы иаѡахын урт ирышьѡтанеиуазгыы. Аусќѡа дара ишыртѡаху изыманшѡалахар, даргыы рыхѡѡа намызѡакѡа иаанхѡмызт.

– Ишысхѡоз саќѡыѡит... – еиѡанаѡиѡеит Хараз иѡѡажѡара. – Еихаразак, агъырак набжѡюуа хѡаќќѡынцѡа роуп аѡагылара зыќѡшѡ. Уи зегъы иаадыруазароуп...

Хараз ариабжѡарак уи акыр дазхѡыцхѡан, дшамырѡынчуазгыы иќќѡаза ибѡн апыќѡсылара ироуаз ишзааннамкылоз. Шыќѡсык аѡныѡќала аќќѡынцѡа убысќак

апстазаара иазрыжэхъан, хъатцрак шрындырпшуаз агәра угацәкьартә еипш. Шаҕантәгы ижәылахааз! Иара пхаа дгылазар акәын, инацәа зқәикуаз, иахырхоз, дарггы уахь рҕынархон, ахы иаҕагыланы ицатәхозарггы.

– Ахцатәи агәып – уи ашыцааи ргәып – арымарахь ала рҕынархоит, Қыапта хәычы шыҕоу, бнала... Уртггы апызао бзиа дрымоуп, Гәыдым – мѡахәастала икылсуеит ахыргәгәартә ақынза. Ртыцқәа ааныркылоит уаҕа, наҕ ицәырымтыкәа, хабжыы рахаанза... Абас иҕоуп, Мзаут, хәхсаала... – Хараз Мзаут днәиҕацшит иҕаанкыланы, иахухәаауазеишь хәа аанарго.

– Ибзиоуп, хзыманшәалахар... Анцәа дхәцхраар, анцәа даххылапшыр... – ихәеит Мзаутггы, уи днаихәапшын.

– Уахагь цсыхәа хәмазам... Анцәаггы даххылапшып... хәгыиыхчап, хәгыейкәирхап!... – Хараз игәыгҕра ҕыцааауамызт, уимоу, еиҕа-еиҕа иханы мчык иланатцозшәа ибон.

Атцх акыр инеихъан ирызгәамтазакәа. Уаҕа игылаз акаруатқәа рҕы рыхқәа ныкәыртцеит рееилымхзакәа, атцх лашыца рхәыцрақәа намаданы...

...Игылеит абжыуаа, азыцәкәырцара еипш, уашы изаанымкылазо... Амѡаду ахь икылсуан рычешаны, амат апсымтаз ишыцхауа еипш, ақыҕыхәа ицхауаз аҕа хәымга дыкәырцарц. Ушазыпшзам, угәы ишаанамгазо, узқәымгәыгуа абаагәараггы анеилахауа ыҕоуп, егәа игәҕәазарггы, егәа еикәыкаца икацазарггы.

Набжыоуаа рхақ дунеихаанггы уашы изымгазацт, уашы изцәытамхәәҕзацт, ицәытасхәәҕеуеит хәа далагарггы, хара дашытуам, хара изгазом... Агәаҕра, арыцхара, алагырыз, ашәеикәатцәа рхыкәкәа, еибакәеибаха, рнапқәа ргәытапса изыртәаз наунагза урт рхақ уашы изгашам, мышкы-мышк атыхәан ирхымзарц залшазом... ма ихнарцәоит, ма еиланагоит... Жәларык рхақ, егәа имацзарггы, иатцалаз дшәихоит, наунагза дзатымцуа ақынза днанагоит. Уи анцәа иацитцаз цсабаратә пҕароуп, уашы дзыхыцаранггы дыказам.

Уи аены, уафы ишиимбац ала, улымха цнахыртә еипш нак-аакгы аифахысра гәгәтцәкыкәә мөапысуан, еикәтәарак рымазамкәә. Ага хәымга игәтакы шизынамыгзоз аниба, Набжьоу ааныжны, ишьтахька дхьагәгәа дхьамтыр ада цсыхәашьагәгә имоуит. Набжьоуаа рымч анеибадыркы, аангылашьяк рымазамыт, ахәракәә шроуазгы.

Акыршыкәсанабжьоуаатахарызымтоз,измыргәацоз,анкыа зны еизыхәхәаны напымыцкыкәак иааганы икәдыркыкыаз, абрака наунагза икәгәацап, уиала хәгәтахәыцракәагы нахагзап, ари ацсуа дгыл хампытаххалап хәа зыгәтакыз, нас зыбга еитцызхыз, зычезыртбааз, зытра итыцыз, уажәы рынхартәкәа зегы акакәә-афәахәа аилабылра иафын, аләа хәашы еилаханто иахылбыбуа. Ахысбыжыкәа еихә-еихә нак инаскьон, еикәтәомыт иалашыокзаны.

...Мзаут ахыцыхәа Хараз дыхәны дахышытаз днеихаххит. Ихәра хьантан, даргәамтцуан цәгәлатцәкыа. Афыцынхацәа ирылан ирылагыжыуа, амца кыоукәад рыжәтцауа.

– Умшәан, Хараз... умшәан!... – ихы инапы нахышыйт, ифы ааирыцкыейт. – Арт алацынта икылкыаз, ус еибганы иахзышытуам хара... иабанзацари!.. Рыцсы ацарта хнапы ишаку рдырузааит!..

Хараз еергыхәа иблакәа аахтны, Мзаут днеейацшит.

– Сара шәысцәымшәан!.. Батал дабакоу?.. Батал, уеиха цхьака!.. Урыхьза уфыццәа!.. Хара хтәы иагоит!.. Акәагы хара хтәкәа ирымфхаркырц егыргызам... нас арахь рфәархоит, шәырпыл!... Кәыдрыка!.. Кәыдрыка!.. Сара шәыскәатц!.. – имч еихә-еихә илцсаауан, ихәра гәгәан, дзацәомыт...

Ацкәынцәа рееибаркны рыпсадгыл азы икәпон, рхы акәыртцон, хьатцрак картцомыт... Ацкәынцәа рыпсадгыл еикәдырхон,ахы иакәитыртәуан!..Ага ицсы ацамтаз ишилшоз, алаапкы еипш, ижәзы ифытцәкәә дыцхауан...

– Батал... ухы ларкәы, ухы ларкәы!.. Уацхьака... уацхьака!.. – Мзаут ибжы Батал инаикәиргеит иеышытакуа дахьнеиуаз. Убаскан, арахь икылкааны, зыецдәахны итәаз азәы ахысра дафын икылцшыхәны, ахымца исзаргозар хәа. Батал ахышәтхәа иацхьа иказ агәафара иеынтаижыит,ага икәикуаз

ахымца иеаҕамыршәкәа. Убри аамтазы, инахарамкәа
иткәаңыз, ихысуаз, уаха ишытыбжык умахазо, наунагза
днеихәланәгәеит. Бәтал, акагы дазнымкыларашәа, деихеит
пхьаҕа дөышытыңаны. Нас ахыкәалаа еиңш дцон, Мзаут
игәыҕрақәа зегы иманы, акагы дазнымкылазо... Мзаут Хараз
дахыыштыз иеынеихаижын днеигәыдиргәғәалеит, наунагза
уаха неифаңшышыак рымазамкәа, реиңыртца абри амш
иазхәазшәа... Илағырзқәа нхаҕәкәалеит деитцақызықызуа
дахыгәыдихәхәалоз...

Алгамта

Шәы ғам, ценцьыр ғам, еигрыжәжәа игылоуп Мзаутраа
рышны. Ашта узтамңшуа, аҳәира ахытәахьеит иахьабалакь.
Иабаҕоу анкыа ицқыакәакәраза уназтаңшуаз агәараҕа?!
Улағырз аанагоит, угәы нәнакаауеит улаңш назыдхало зегы.
Амашынақәа ахытаргалоз, иахытыргоз аҕхәаакәа ҕартан,
иузгәамтазакәа ушнеиуа унартахауеит. Иаңеиңшхазеи,
ухәарауазеи, акагы зхаразамкәа еиладыршынтыз,
еиларҕәыбаз аңсуа иашта?! Ргәашә ғжәан... Рыхкаара
иахыкәыршаз раанда зегы амхны иргахьан. Ршәырқәа
хыжәжәа-ҕыжәжәаны еилажын. Угәы азымкуа, угәы
азымнеиуа аеа цәак ахартахьан иахьабалакь... Рыла
иабоз ргәы ғнакаауан, ихьааха ирыцраланы, аха уажәазы
шыақәыргылашыа амамызт, аамта атахын.

– Уаала, Бәтал... хныбжыаңшып хгәарабжыарагы...
иҕоу аабан!.. – ихәан, ашта интытцит Мзаути Бәтали
инеишытагыланы.

Агәашә аңхыа аҕхәаа ду иҕатцаз дырагыых рылаңш
надхалеит. Ргәабанқәеи рхызақәеи еилатәытцәы-еилакәаха
иахытажыыз иубартан. Араҕа иҕатәаны амҕаду ахы иңшуазар
акәхарын, набжьоуаа хынхәны ианааиуа хрыжәланы
инхартәап, руа-ршәаңы зхәо азәгы даанмыжыкәа наҕ
хрылҕап хәа...

Къахъыр игәшә ахыгы игәагыны узнеиуамызт. Ацең ду аkyнза атабиакәа катцаны, анышәеикәыңсаракәа узырхыңомызт. Ишыртаху раңхәака иңшыртә еиңш, Җаркан иаандагы цканы икәыртцахъан. Ацыхәтәаны арака хыргәғартас икатцаны ишырмаз агәра уафы игартә икан иеиңыркаакәаз рыла. Къахъыр иәнеихагылагы еиңрыжәжәа игылан узағампшуа. Иәнашьтахъ, абнарағгы атхәаакәа катцан, рыцатәартакәа цәғәыххаа, игәагыны уахъузыңцаломызт.

Мзаут дынхьатцын, Дыгә рыцха иашта-игәарата дынтаңшит. Еикәышышы, анкьатәи ахағра узанымбаало, ашәышәыбжбы ыкәышуа, ақыаңтажә иафызан.

Убри аамтазы Дыгә иңкәын Кәатат, алабакәа иерынианы, изшьапык кәалкәало ашта акәакьтағы дышгылаз ибеит, иеырхәаны, ахәира зхылиаахъаз анышәеикәыңсара хәыцы дазыңшуан, иблакәа еихмырсығзакәа, деикәыгәырәаха.

Мзаут ашта дыңталаны, уи дшынеидгылаз еиңш акыжыхәа инеимеитәеит игәы цшаа-цшаауа, деицакы-еицакыуа, ибжбы изтымкаауа, игәырәакәа зегы неиңыланы иеизеикәымкуа.

Дыгәи Хаңтинеи закәытә гәылбрааз ирыцаз, закәытә кәзшьааз ирымаз!.. Рчеиңыка рнапы икәыргыланы, уанырбалакь рыңсы тырымхуаз, акы унамырцхакәа, цәыцак наумыркыкәа уоурышьтуазма, ашта утрыжыуазма?! Инаукаңәиашо, инауәлаччо, уахырбауаз гәыргъарак нарызнартцысуан...

– Иумбои, абрака ихәыңаржит цәгәаңсышьала, лағырзык рмоузакәа... Икарцахәааз цәгәарас рыңсы ахыңзатәз?! Цсышьацәгәа шңанарзыкарцеи инаргәйдцаны, рыңхашъарак рзымузакәа?! – Кәатат игәы ғнакаауан урт рыңсышьа, ртахашъа шыкалаз дахъазхәыцуаз. Иблакәа цкыа изыхтуамызт, лағырзыла итәын.

Мзаут, Кәатат икәақәа инапы нкыдишьылан, днаигәыңахәхәаны днаигәыдиргәғәалеит... Акыраамтагы ус игылан еидтәуало. Изкәымшәацыз, изкәымгәығзоз иакәшәеит. Атахмадцәатцәкыагы рыңхашъаракшырзырымуаз, ишырмеигзоз иәәәза уафы ибартан, уафы иахартан.

– Арт хара шытанкыла ҳақәырхзарц ргәы итан, ирмазеит акәымзар... Абыргәа иреишымсуаз ирзухәараны икоузеи, ант намыс змамыз?! – Мзаут дахыглаз игәы дахацжәон, иеизеикәкуамызт.

Кәатат иани иаби ахьжыз илацш изакәгомызт. Ишцеитахыз днарҕацшыр, аха уи уажәшьта калашья амамызт... Анышә иамадаз иара изхьацшуамызт...

– Цсышьяцәгья шцанарырҕеи... рылахь уаха егыанымзар акәхарын!.. – Кәатат илагырзқәа аарыцқьашәа, Мзаут днеи-ҕацшит.

– Угәы каумыжын абаацсы, ухатцами!.. – ихәан, игәы ркәандауа днаиабжьеит, аха Кәатат деитцакы-еитцакыуа иеизеикәкуамызт, урт ааигәалашәацыцхьаза. Аибашьяра зегь рыла игрысны дацкьазшәа ибон. – Угәы ргәҕәа... ахатца дызкәымшәо акагы ыкам, рхәоит... уеаумтароуп!.. – Мзаутгы иееикәхәаланы акәын дышиацәажәоз, ихьяақәа ускак арахь инимырцшкәа. – Ацсра рыкәшәандаз, аҕынышқәа, инахзыкартазеи!.. Аха ацсуа ихак азәгы изымгазацт!.. Абарт абас иргәакны изшыыз, рыцсышья шәыпсышьяхааит!.. – ихәан, днарызгәынқыит, днарыкәшәиит Мзаут, игәы нарзытцапуа.

– Хараз рыцха, Хараз!.. – Кәатат уи дааигәалаиршәеит, акыпыхәа анышәеикәыцсара ишынахытцытцәкьа. – Ипсадгьыл ихы акәитеит рыцха!.. Инышәынтра акынзагы сзымнеицт макьаназы... Иеицш ахатца Набжьоу дкалашама уажәшьта?... Исахаит сара икалақәаз зегьы... Ацкәынцәа амина ишахапжәаз... иштахаз... Итахаз роуп ирыцхау хәа, иаанхаз ихабаргәузеи?! – Кәатат ихьяақәа изеикәыртәомызт. – Батал, уааскьеи арахь... уаргы умеибашьыр амуит!.. Ахәыцқәа шәыпстазаара ҕахырцдарц ргәы итамзи аҕынышқәа... аха, анцәа ицышьаны, хара хтәы иагеит!.. – Кәатат Батал ихы инаркны ишыапақынза лацшыла дааимидеит, уигы азәы хәа набжьоуаа дахырылагылаз гәахәарас икатцаны.

Ус игылан цытраамтак, еицәажәо... рызхара ир-зеибыхәомызт аибашьяра изтанаргылаз, изтанарцшыз, ирых-тыргаз... Еизгатәын, еизактәын уажәшьта ртаацәарақәа, рхәыцқәа, ирыцхәхәа, еицхытта, иршәымкәа, ирхамкәа,

рыматәажәқәа рхыссы егьырт ақытақәа ирылақсаз. Иахылатәын рхәыштаарақәа, шықәсык инеиханы иқыақ-тажәахыаз... напы арктәын, ирыцқытәын, еихәлактәын, ләатцәк ҫеиртә еипш, рхәыштаарамцақәа ҫақхьа...

– Акаггы уацәымшәан, Кәатат, ура!.. Лассы хайтаауеит арахь... Кыахьыр, Арда, Гәадал, Таркан – ихынхәуеит арахь, рхәыцқәа рыманы, акыр мыкәмабарақәа шрыхтыргазггы... Аибашьра ашьтахыггы ацстазаара аанфасзом, егьа уадафара ацзарггы... Ҫақхьа хәеизахкып набжьоуаа цьарак, халақш ахызаап еснагь ихазгәакьоу абри хадгьыл хәычы наунагза!..

– Шәабаци уажәы, Мзаут?.. – Кәатат днарызхьааит урт.

– Хабацахуеи?.. Акәака... уахыггы еилакәыбаса еилажьуп, аха... – наиаҫеикит Мзаут.

Агәашә интыцын, агәарабжьара иныбжьалеит.

Мзаут итахын уажәы харакырак аҫы днықәгыланы, абриакара зыхтызгаз Набжьоу зеггы дналацшырц, ҫнаҫа-цыпхьаза дырҫаггых илакьта-лакьто алҫатә нархылцларц...

Агәарабжьара иныбжьысит. Наф инахараны, шықәсык инеиханы дызламцшыцыз, иимбацыз рықалакь шьтан еилакәыбаса, еилахәашь...

Мзаути Бәтали ргәы азхьаблаауа иахьнеиуаз уи алацшра иахыццакуан...

Уажәазы абрака иааныскылоит сыгәтыхақәа рхәара, ихьухьуа сгәаца ицхауа, набжьоуаа ирызкны. Абарт зеггы сара срылацшит, сыблала избеит, исыхтызгеит, исхьааит дара реипш сарггы... Набжьоуаа рхы иаеиғза, ргәы иаеиғза, аҫа хәымга иҫагыланы еибашьызарггы, рхы ақәыртцазарггы, иқәырцеит дара змырҫацарц згәы иҫакны ирыжәлаз, рыпсадгьыл иахызбаауаз, изымпыцзыхаларц зәазызкыз ахәымгақәа, ацсымцқыақәа, ацьнышқәа, егьа гәак-цәакра, егьа рыцхара, егьа мыкәмабара иҫадыргылазарггы. Зхы иакәитхаз набжьоуаа уажәазы рыдгьыл гәакьаҫы дара ишыртаху еипш инхароуп, инцыроуп, иҫацароуп, иҫиароуп гәажьрак камцақәа...

Аибашьра мышьтацәгъа иузаанамго хәа икоузеи!.. Иҗахараны
иҗаз тахеит, еиҗахараны иҗаз еиҗахеит... Сара урт зегъы сгәы
рзыбылуеит, сгәы рызхьяауеит сахьыҗазаалакгы...

Аиааира згаз ахаҗәитрагы рҗахуп наунагза!... Рыҗсадгьылгы
рылаҗш ахызароуп иааиҗмырҗыазакәа, абырсҗак шрыхтыргазгы!..

Шәҗаца, набжьоуаа, шәйдгьыл аҗы, шәара ишышәҗаху...
ишышәзыманшәалоу, аҗыхьа шәшынхоз еиҗш!.. Лаҗшыцәгъа анцәа
ишәҗәиблааит аринхысгы!..

Ахқәа

Апхъажәа.....	7
Алагамта.....	9
Агәалашәара.....	25
Амш лахьыцәгъа.....	55
Актәи амш.....	62
Гәнаҳала итәу агәаҕрақәа	62
Аџбатәи амш	78
Апсра уанаҕагылоу.....	86
Ацх хлымзаах	90
Ахцатәи амш.....	99
Угәылацәагъы уара ианузхьамцшуа	99
Аерманцәа, аерманцәа.....	101
Аерманы Ерванд.....	108
Апшьбатәи амш	114
Абна уанатәахуа.....	116
Мзаут иан Хьыкәыр	126
Апхыз.....	130
Ахәбатәи амш	134
Арҕыз иҭа Раҭын илаҕырзқәа.....	134
Афбатәи амш	141
Амчымхара иақәшәаз рлахьынтца.....	141
Арыцҳара изацәымцаз.....	160
Агәкаҳареи агәыпшаареи уанзырцәымцо.....	166
Аҳабла аимтәацәа рнапаҕы	179

Къахъыр дызташәаз арыцхара	187
Дыгә агәыхь изцәырызгаз	196
Тарқан игәеибакра.....	201
Ақстазаара ахац ианакы	209
Итацәыз ақалақь азхәыцра	223
Рақхәтәи аиҫахара.....	233
Зааныжъра уадаџхаз, игәырцшаагахаз.....	247
Атымтшәара итахаз	253
Ақсадгъыл азхәыцра	272
Ахысбыжъқәа анеиқәымтәо	284
Ақси-ақси анеитнырыпсахло.....	289
Амшеимқъара иақәымшәаз.....	321
Ахатәеибага – Хатқақәҫ.....	326
Амчра зку.....	342
Амра анықам, амза анықам.....	352
Ауаџы лаша – ақсҫыхџы	356
Абцъар анышьтыхтәу.....	369
Хараз ихәыцрақәеи игәтаки.....	373
Къахъыр итаацәа рлахъынца.....	390
Арда рыцха, Арда гәақ.....	396
Алгамта	422

Сергеи Андреи-ица Кәытцниа

ИҦЫМҦАҚӘА РЕИЗГА

Х-ТОМКНЫ

Ахҕатәи атом
Ароман

Сергей Андреевич Куцниа

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

В трех томах

Том третий
Роман

На абхазском языке

Аредактор Заур Бытәба
Акорректор Мзиа Акаба
Асахьаҗыхы Руслан Габлиа
Компиутерла еиқәлыршәеит Наала Картозиа

Аформат 84x108 1/32. Атирж 300.
Иќацә. акь. бғы. 13,5. Инықә. акь. бғы. 23.
Ағацаңқа №

